Archiv. Prof. Dr. Constantin Voten

PATROLOGIE

in

LITERATUR

POSTPATRISTICA

Arhid. Prof. Dr. Constantin Voicu

PATROLOGIE
ŞI
LITERATURĂ
POSTPATRISTICĂ

Vol. III

CARTE TIPĂRITĂ CU BINECUVÂNTAREA
PREAFERICITULUI PĂRINTE
DANIEL
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

Editura *Basilica* a Patriarhiei Române
Bucureşti - 2010

Corectura: Mircea Adrian BĂICULESCU

Tipografia Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă
Consilier Patriarhal - Preot dr. Valer ULICAN

© - 2010
Editura ***Basilica***
a Patriarhiei Române
ISBN 978-606-8141-17-6

PERIOADA A III-A*

Caracterizare

Ultima perioadă a patrologiei începe de la Sf. Chiril al Alexandriei și Teodoret al Cirului și ține până la anul 749 (data morții Sf. Ioan Damaschin) sau 787 (anul celui de-al șaptelea Sinod Ecumenic) sau 843 (Duminica Ortodoxiei), pentru Răsărit, iar pentru Apus, de la Fericitul Augustin și Leon cel Mare până la Isidor de Sevilla († 636).

După perioada de aur a literaturii creștine din secolul al IV-lea și prima jumătate a secolului al V-lea, literatura creștină a intrat într-o perioadă de stagnare, de decădere, care ar avea două cauze: una *externă* și alta *internă*.

a) Externă: năvălirile barbare în centrul și apusul Imperiului Roman, întinderea stăpânirii mahomedane în răsăritul acestui imperiu, moartea lentă a culturii greco-latine, care stimula pe cea creștină, amestecul împăraților nu numai în Biserică, ci și în teologie, totalitarismul papilor, dispariția cunoașterii limbii grecești în Apus și a limbii latine în Răsărit.

b) Internă: slăbirea unității spiritului creștin prin crearea de atmosfere regionaliste datorită apariției multor Biserici naționale, controversele monofizite și monoteliste istovitoare ș.a. Totuși, nu se poate spune, așa cum se exprimă unii patrologi, că este o perioadă de decadență. Negreșit, în această perioadă nu avem scriitori de talia unui Vasile cel Mare, Grigorie Teologul, Ioan Gură de Aur sau Augustin, dar nu au lipsit teologi înțelepți, cunoscători atât ai literaturii creștine anterioare, cât și ai literaturii clasice.

Mai mult, în secolul al VI-lea se introduce în gândirea teologică filosofia lui Aristotel în locul filosofiei platonice, de către Leonțiu de Bizanț († 543), folosindu-se pentru lămurirea și for-

* Curs predat studenților de la Facultățile de Teologie din Sibiu, Alba Iulia, Cluj-Napoca, Oradea și Arad.

mularea dogmelor din epoca de aur a creştinismului. În afară de această noutate, perioada a treia este epoca de înflorire a unor noi genuri literare existente în secolele anterioare numai în embrion. Astfel, acum înfloresc aghiografia, imnografia şi mistica şi în această perioadă patristică avem marile sinteze ale gândirii creştine: sinteza mistică prin Dionisie Pseudo-Areopagitul, sinteza dogmatică prin Sf. Ioan Damaschin († 749), celebrul teolog al secolului al VIII-lea, care în suma sa teologică - *Izvorul cunoştinţei* (*Πηγὴ γνώσεος*) - adună într-un tot (*εἰς ἕν*) ceea ce s-a spus doctrinal mai înainte, punând un principiu sintezei sale teologice, care va deveni lege pentru dogmatica ortodoxă: *„de la mine nu voi spune nimic"* (*εγὼ ἰωγαροῦν ἐγιὸν ορδέν*), în înţelesul că nu va adăuga nimic dogmelor formulate de Biserică.

În această perioadă îi mai putem aminti pe Sf. Ioan Scărarul, Grigorie cel Mare, Isidor de Sevilla. Cu toţii îşi aduc contribuţia la lămurirea controverselor hristologice: monofizitismul şi monotelismul. Apare problema iconoclastă, combătută în mod special de Sf. Ioan Damaschin. Apar marile construcţii bisericeşti („Sfânta Sofia" ş. a.), viaţa monahală se dezvoltă.

Autorii acestei perioade fac trăsătura de unire între antichitatea care dispare definitiv şi lumea nouă a Evului Mediu care începe. Această perioadă va fi caracterizată şi prin implicarea în probleme teologice a unor laici şi chiar împăraţi. Este deci o perioadă importantă pentru studiul patrologiei.

BIBLIOGRAFIE*

Studii şi Manuale: Literatură în limba română: Pr. Prof. Dr. Ioan G. Coman, *Patrologie*, E.I.B.M.B.O.R., Bucureşti, 1956. Nicolae Iorga, *Istoria vieţii bizantine*, Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1974. Stelian Brezeanu, *Romanitatea Orientală în Evul Mediu,* Editura ALL

* **Notă:** Prescurtările din volumele I, II şi III care nu se regăsesc în lista prezentată în volumul I au fost preluate după S. M. Schwertner, *Theologische Realenzyklopädie. Abkürzungsverzeichnis*, ediţia a II-a, Berlin/New York, 1994, şi ***, *Lexikon für Theologie und Kirche. Abkürzungsverzeichnis*, ediţia a III-a, Freiburg i. Br./Basel/Roma, 1993.

Educațional, București, 1999. NICOLAE BĂNESCU, *Istoria Imperiului Bizantin*, Editura Anastasia, București, 2000. AURELIA BĂLAN-MIHAILOVICI, *Istoria culturii și civilizației creștine*, Editura Oscar Print, București, 2001. CHARLES DIEHL, *Figuri bizantine*, trad. de ILEANA ZARA, vol. I, Editura pentru literatură, Paris, 1927. Idem, *Istoria Imperiului Bizantin*, traducere de CARMEN ROȘCULESCU, Editura Scorilo, Craiova, 1999.

Dionisie Pseudo-Areopagitul

Viața

Scrierile care apar sub numele lui sunt patru tratate și zece epistole scurte. Autorul lor se numește pe sine Dionisie și se dă drept contemporan cu Mântuitorul și cu Apostolii, urmarea fiind identificarea lui în vechime și-n Evul Mediu cu Sf. Dionisie Areopagitul, primul episcop al Atenei, convertit la creștinism de Sfântul Apostol Pavel.

Nu avem nicio dovadă că autorul nu s-a numit Dionisie, de aceea numirea de *„Pseudo-Dionisie"*, pe care i-o dau unii cercetători, poate fi neadecvată; de aceea, corect ar fi să-l numim *„Pseudo-Areopagitul"*. El însuși nu spune clar nicăieri că nu e Areopagitul, ci se dă numai contemporan cu Apostolii.

Își adresează scrierile către Apostoli și ucenici apostolici: Ioan, Timotei, Tit, Caius, Policarp etc. Despre epistola a zecea spune că o adresează lui Ioan Teologul, apostol și evanghelist, exilat în insula Patmos, căruia îi și prezice apropiata întoarcere din exil și controversa cu Dionisie însuși. În epistola a șaptea afirmă că a văzut din Heliopolis (în Egipt sau pe cerul Siriei) eclipsa de soare întâmplată la moartea pe cruce a Mântuitorului (*τῦς εν τῶ σωτηρίῶ σταυρῶ γεγοννίας ἐκλείψεως*).

În *Tratatul despre numele divine* (3, 2) povestește că după creștinarea sa a vizitat pe Maica Domnului și a întâlnit pe Iacob, fratele Domnului, și pe Apostolul Petru. Cuprinsul general al scrierilor pseudo-areopagite trădează însă că autorul lor a trăit mult după timpul Apostolilor, deci datele care îl prezintă drept con-

temporan cu Apostolii sunt inventate de el cu scopul de a asigura scrierilor sale succes și autoritate.

Spune, de exemplu, că își bazează învățătura sa pe Sfintele Scripturi *„transmise nouă de Părinți"*, expresie nepotrivită pe vremea Apostolilor; arată monahismul înfloritor în timpul cât scrie; arată că Simbolul Credinței se cântă la Liturghie, fapt ce s-a introdus pentru prima dată în anul 476 în Antiohia de către monofiziți, iar de către credincioșii ortodocși abia mai târziu. S-a dovedit apoi că a utilizat scrierile neoplatonicului Proclu († 485), ultimul titular al catedrei de filosofie a universității din Atena, în special cartea sa despre subzistența răului.

Prin expresiile sale hristologice dovedește că scrie pe vremea disputelor monofizite de după Sinodul al IV-lea Ecumenic, ai cărui termeni *„neîmpărțit"*, *„nedespărțit"*, *„neamestecat"* și *„neschimbat"* îi folosește, și anume pe timpul *Henotikon*-ului (482-519), căci evită să se declare hotărât în privința modului unirii naturilor în Hristos, ba chiar folosește expresia pretins monotelită *„τὴν θεανδρίκην ἐνέργειαν"* (Ep. 4).

În sfârșit, dovadă împotriva vechimii scrierilor sale este că înainte de anul 500 nimeni nu le-a cunoscut. Sunt utilizate pentru prima dată de patriarhul monofizit al Antiohiei, Sever († 538), în scrierile sale și apoi de el și de apropiații săi în anul 531, în favoarea monofozitismului, în discuția publică organizată atunci de împăratul Justinian în Constantinopol. Ortodocșii, prin episcopul Ipatiu al Efesului, resping aceste scrieri ca neautentice. Totuși, ele au fost acceptate ca autentice de către Leonțiu de Bizanț, Sf. Sofronie al Ierusalimului, Sf. Maxim Mărturisitorul și Papa Grigorie cel Mare.

Concluzia cercetătorilor moderni este că scrierile pseudo-areopagite au fost compuse abia pe la anul 500, se pare în Siria. Istoricul G. Krüger a emis ipoteza că autorul lor ar fi scolasticul Dionisie de Gaza. Teologia scrierilor pseudo-areopagite e așa de evoluată și rafinată, limba așa de abstractă, încât ele nu pot aparține perioadelor I și II patristice, ci numai perioadei a III-a.

În vechime însă, după respingerea lor parțială în 531, scrierile pseudo-areopagite s-au impus repede și s-au bucurat până la sfârșitul Evului Mediu de mare autoritate. Îndată după discuția din 531 au fost traduse în limba siriacă de Sergiu din Resaina († 536). Monahul Ioan din Scythopolis le va comenta la începutul secolului al VI-lea. Sf. Maxim Mărturisitorul, în secolul al VII-lea, le-a comentat din nou și a apărat ortodoxia lor, contra monoteliților. În anul 827, împăratul bizantin Mihail al II-lea Bâlbâitul le va face cadou împăratului franc Ludovic Piosul și astfel se vor răspândi și în Apus, la început într-o traducere imperfectă a abatelui Hilduin de Saint-Denys, apoi traducerea în limba latină a lui Ioan Scotus Eriugena, și s-au bucurat de autoritate atât de mare, încât Toma de Aquino le va cita imediat după Sfânta Scriptură.

Opera

Sub numele lui apar patru lucrări și zece scrisori.

1. *Despre numele divine* (*Περὶ θείων ὀνομάτων*). Explică numele divine din Sfânta Scriptură și arată ce se poate deduce din ele despre ființa lui Dumnezeu. Aceste nume nu exprimă ființa lui Dumnezeu, ci sunt numai atribute. Numele se aplică atât firii, cât și Persoanelor divine.

Dumnezeu nu poate fi cunoscut după natura Sa, nici calitățile Sale nu pot fi deplin cuprinse în noțiuni omenești, de aceea mai sigur adevărate sunt afirmațiile negative despre Dumnezeu, decât cele pozitive (apofatice și catafatice). Accentuează unitatea lui Dumnezeu ca „*τὸ ἕν*", din care provin toate și care se reîntorc în toate (concepție neoplatonică):

„Atotțiitor e numit fiindcă conține și susține toate... și le produce toate din Sine, ca dintr-o rădăcină atotțiitoare, și le întoarce toate la Sine ca la o bază atotțiitoare."

Rugăciunea e necesară pentru cunoașterea lui Dumnezeu. El e privit ca bunătate, lumină, frumusețe, dragoste, ființă, viață, înțelepciune, adevăr, putere, conținător a toate, pace, sfânt, rege, unul.

2. *Despre teologia mistică* (*Περὶ τῆς μυστικῆς θεολογίας*) cuprinde șase meditații în legătură cu neputința noastră de a determina, fie prin termeni pozitivi, fie prin termeni negativi, calitățile superioare ale lui Dumnezeu, precum și posibilitatea de a ne uni cu Dumnezeu, încă vii fiind, prin unirea extatică (cunoaștere apofatică).

3. *Despre ierarhia cerească* (*Περὶ τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας*). Scrierea conține 15 capitole, în care pune problema îndumnezeirii omului în trei trepte: purificarea, iluminarea și desăvârșirea.

Starea de îndumnezeire se realizează prin intermediul celor două ierarhii: cerească și pământească.

Ierarhia bisericească este împărțită tot în triade; trei Taine principale: Botezul, Euharistia și Mirungerea; trei trepte preoțești: episcopii, preoții și diaconii; trei trepte sub aceștia: monahii, credincioșii și catehumenii.

Vorbește despre îngeri, pe care îi împarte în trei ceruri de câte trei cete: I. Heruvimi, Serafimi, Tronuri; II. Domnii, Puteri, Stăpâniri; III. Principii (*ἀρχαί* - începătorii), Arhangheli și Îngeri. Cerul I se ocupă numai de Dumnezeu Însuși, cuprins fiind în lumina Lui neapropiată. Cerul II se ocupă de lume, iar Cerul III se ocupă de oameni. Spre deosebire de antecesorii săi, care atribuiau îngerilor trup eteric, Sf. Dionisie Pseudo-Areopagitul îi consideră ființe pur spirituale, imateriale.

Împărțirea în 9 cete o are și Sf. Chiril al Ierusalimului (Cat. 23) și se regăsește și în *Constituțiile Apostolice* (8), dar unii Părinți din primele veacuri se îndoiau care dintre numirile diferite ale îngerilor din Sfânta Scriptură înseamnă deosebire reală între ei ? Abia Sf. Dionisie Pseudo-Areopagitul a generalizat împărțirea lor în trei ceruri și 9 cete și a fixat mai precis deosebirile lor.

4. *Despre ierarhia bisericească*. Biserica este formată după chipul lumii spirituale a îngerilor, având și ea trei clase de câte trei cete de puteri:

I. *Clasa sfinților*, cuprinzând cele trei trepte preoțești: ierarh (episcop), iereu (preot) și liturg (diacon);

II. *Clasa mijloacelor de sfințire*: Botezul, Cuminecătura și Mirul;

III. *Clasa celor ce se sfințesc*: călugării (numiți, arhaizând, terapeuți), credincioșii și catehumenii (împreună cu energumenii și penitenții). Ierarhia bisericească e continuarea celei îngerești în trepte coborâtoare.

Despre cele trei Taine cuprinse în sistemul său de cete ale ierarhiei bisericești dă interesante știri; de exemplu, despre Botez: episcopul binecuvintează apa Botezului turnând în ea de trei ori Sfânt Mir în formă de cruce. Unge cu Mir pe candidatul la Botez înainte de săvârșire, făcând pe el trei cruci, iar apoi îl ung preoții pe tot trupul. La lepădarea de satana se întoarce candidatul spre apus, întinde mâinile de trei ori contra satanei și-l suflă, apoi se întoarce către răsărit, privește spre cer și-și ridică mâinile. Vorbește și despre Botezul copiilor.

Despre Euharistie spune că înainte de celebrarea ei se retrag catehumenii, energumenii și penitenții, dar mulți dintre penitenți rămân și primesc Sfânta Cuminecătură, cu toate că au păcate grele nedezlegate încă (și necunoscute). Spune că preotul păcătos nu mijlocește darul Sfântului Duh, ci numai cel curat.

Despre Mir spune că e Taină de același rang cu Euharistia și că prin el se dă celui botezat Sfântul Duh. Mir se toarnă pe altare când le sfințește episcopul. Mirul se prepară cu mirodenii și se sfințește de către episcop.

Tratatul mai cuprinde multe instrucțiuni liturgice. Într-o biserică, se spune, există numai un altar. El e separat de naos printr-o îngrăditură închisă. Reproduce riturile sfințirilor de episcop, preot și diacon, precizând că ele se deosebesc prin aceea că diaconul pleacă numai un genunchi când e înainte adus, preotul ambii genunchi, iar episcopului i se pune pe cap Sfânta Evanghelie la hirotonie. Vorbește de formula solemnă la călugărie și despre ritul înmormântării.

Arată cele trei feluri de viață: a catehumenilor și penitenților - curățitoare, a credincioșilor - luminătoare, a călugărilor - unificatoare, ca grade crescânde ale apropierii de Dumnezeu, pe care

le-au dezvoltat apoi misticii medievali. Despre înmormântare spune că trupul clericilor este așezat înaintea altarului, trupul călugărilor și al laicilor înaintea prezbiterilor și că se rostesc asupra lor rugăciuni și mulțumiri care îi asigură adormitului loc mai bun în cer decât cum ar fi meritat prin viața sa pământească. Episcopul - și toți cei prezenți - sărută trupul, apoi îl stropește cu Sfântul Mir. Dacă mortul a fost om drept, se unește imediat după moarte cu Dumnezeu.

5. Cele *10 scrisori* au un conținut dogmatic, moral și practic bisericesc. Ele sunt adresate: primele patru, călugărului Caius; a cincea, liturgului Dorotei; a șasea, preotului Sosipatru; a șaptea, episcopului Policarp; a opta, călugărului Demofil; a noua, episcopului Tit; a zecea, Teologului, Apostolului și Evanghelistului Ioan, exilat în insula Patmos, căruia îi prezice apropiata eliberare.

Doctrina

În concepția dionisiană, *„viața întregului univers creat constă în participarea la Dumnezeire"*. Este o împărtășire de darurile hărăzite de către Creator în vederea îndumnezeirii întregii ordini create. Lumea întreagă apare drept locul prin excelență al manifestării slavei dumnezeiești și, în același timp, se deschide posibilitatea creaturii de a accede la Divinitate.

În ceea ce privește doctrina trinitară, Dionisie introduce o distincție între *„uniri"* - *„henosis"* și *„diferențieri"* - *„diakrisis"*, ceea ce constituie *„pivotul central al întregii sale teologii"*. Este, cu alte cuvinte, distincția între Ființa divină - *„ousia"* - , transcendentă și incomunicabilă, și manifestările *„ad extra"* ale Acesteia.

Dumnezeu nu este numai ființă transcendentă, ci și cauză a existențelor și lucrare de descoperire. Se face în acest sens o diferență netă între unirile dumnezeiești (*„henosis tas theias"*, *„lăcașuri tainice și care nu se arată deloc"*, firea supraființială) și diferențierile (*„diakrisis"*) prin care Dumnezeu Se manifestă în creație (*Numele Divine* II, 4, 640D-641A).

Dionisie stabilește în cadrul Treimii o opoziție clară între Tatăl, Care este *„Dumnezeirea izvorâtoare"*, și Fiul și Duhul Sfânt,

Care apar drept „*mlădițele Dumnezeirii născătoare*" - „*blastoi theophytoi*". Este o identitate între Tatăl, ca sursă a Dumnezeirii, și a modului de proveniență a celorlalte două Persoane. Dacă Dumnezeu există, este numai pentru că Tatăl există. Unica substanță divină este, în consecință, ființa lui Dumnezeu, numai pentru că ea posedă aceste trei moduri de existență, moduri pe care nu Și le datorează Sieși, ci unei Persoane: Tatălui. Este fără îndoială prezentată aici doctrina „*monarhiei*" Tatălui, specifică Răsăritului creștin (în special Capadocienilor).

Dumnezeu, Treime de Persoane, nu rămâne numai transcendent, ci Se și imanentizează în creație. Acest lucru ne conduce la manifestările „*în afară*" ale Dumnezeirii, căci „*este comun și unitar întregii Dumnezeiri să Se facă împărtășită toată și întreagă de fiecare din cele ce se împărtășesc*" (*Despre numele divine* II, 5, 644 A).

Pentru a exprima acest adevăr fundamental al Revelației creștine, Dionisie apelează la termenii: „*proodos*", „*dynameis*" și „*energeia*". Dumnezeu este „*unitate*" în Treimea transcendentă, iar „*proodos*" și „*epistrophe*" stabilesc raporturile cu creația. Cu alte cuvinte, expresia desemnează în mod general atât mișcarea Dumnezeirii către ordinea creată, „*ieșirea de ființă făcătoare a ființei izvorâtoare a dumnezeiești obârșii*" (*Despre numele divine* V, 1, 816 B), cât și speranța unei anabaze a creaturii spre izvorul ei.

Doctrina dionisiană privitoare la „*proodos*" pare, la o simplă privire, o trimitere la doctrina platonică a existenței unor „*unități*" - „*henades*", înțelese ca un fel de dumnezei inferiori, care există alături de Unul și reproduc unitatea acestuia fără să o distrugă. Se creează astfel o scară a ființei, în care „*henadele*" apar ca niște dumnezei intermediari. Însă, în concepția lui Dionisie, „*proodos*" reprezintă eliminarea conceptului de „*kosmos noetos*" antic păgân, prin anularea tuturor structurilor unor divinități inferioare.

Atunci când prezintă imanența dumnezeiască, Dionisie face apel la un alt termen, sinonim cu cel de „*proodos*", și anume la cel de „*dynamis*". Puterile sau energiile divine nu sunt nici emanații

diminuate ale naturii divine, care ar descreşte, pornind de la unitatea acestei naturi până la cea mai de jos fiinţă creată, ci un alt mod prin care Dumnezeu Se manifestă în creaţie.

Există, prin urmare, o relaţie analogică între Dumnezeu-Creatorul şi fiinţele create de El, dar relaţia aceasta constituie nu o determinare a Fiinţei divine (a esenţei sau naturii lui Dumnezeu), ci o „*întruchipare iconică a diversităţii particularităţilor personale divine*", descrise de Dionisie prin termenul de „*modele divine*" - „*ta theia paradeigmata*". Predeterminările divine nu introduc niciun fel de dualitate în unitatea şi simplitatea puterilor dumnezeieşti. Ele sunt atributele divine percepute în relaţia lor cu creaţia. Aşa cum creaţia revelează aspecte ale Dumnezeului incognoscibil, tot astfel, ca paradigme, ele sunt arhetipuri ale realităţii creaturale, forme pe care le determină precunoaşterea („*pronoia*") lui Dumnezeu.

Are loc o întâlnire sinergică a două voinţe: libertatea creaturii şi predeterminarea care se adresează fiecărei fiinţe. Suntem îndumnezeiţi prin identificarea cu paradigma sau predeterminarea pe care Dumnezeu a determinat-o pentru noi: făcându-ne una cu voia Lui pentru noi, exprimăm desăvârşit intenţia lui Dumnezeu şi iradiem cu limpezime lumina divină pe care am primit-o.

Energiile nu sunt efecte ale Cauzei dumnezeieşti aşa cum sunt făpturile. Ele nu sunt create, produse din neant, ci „*sunt o veşnică scurgere a fiinţei una, a Treimii. Sunt revărsările firii dumnezeieşti care nu se poate limita, care este mai mult decât fiinţa. Se poate spune că energiile arată un mod de fiinţare a Treimii în afară de fiinţa Sa, care nu poate fi atinsă*".

Corpusul Areopagitic ne oferă astfel o diferenţă clară între transcendenţa şi imanenţa divină. Dumnezeu, prin energiile Sale prin care Se face prezent în creaţie, dă posibilitatea de cunoaştere a Sa tuturor, nu în Fiinţa Sa (care rămâne inaccesibilă), ci în revărsările Sale „*ad extra*", în lucrările şi manifestările Sale, făcute posibile datorită procesiunilor dumnezeieşti. Nu poate fi vorba de un emanaţionism neoplatonic, ci de teologia capadociană exprimată într-un limbaj filosofic.

În *Corpusul Areopagitic*, acțiunea de coborâre și înălțare, în care este inclusă întreaga ființă, nu se petrece la întâmplare. Ea este constituită într-un sistem de ierarhii, ce se găsesc interpuse între Dumnezeu și lucrurile create. Sistemul ierarhic dionisian este alcătuit din două rânduri de ierarhii, organizate în trei grupe de câte trei, sau mai bine spus, trei triade a câte trei ordine, având drept scop asemănarea și unirea cu Dumnezeu, atât cât este posibil.

Întâi de toate, cele care participă la Dumnezeire sunt cetele îngerești, aflate în imediata apropiere a Tronului ceresc. De la acest nivel pur spiritual, ele transmit mai departe cunoașterea ierarhiei bisericești. Astfel, ele devin o teofanie, sunt niște vehicule ale teofaniei. Ierarhia nu apare ca un simplu element al sintezei dionisiene. Ea este universul dionisian însuși, un univers plin de dinamism și mișcare, o imagine la nivelul creat a ordinii, cunoașterii și lucrării divine.

Întregul univers creat dionisian își desfășoară activitatea pornind de la triada *purificare - iluminare - desăvârșire*, căci fiecărui ordin care alcătuiește una dintre triadele sale îi aparține una dintre aceste trei funcții: cel aflat pe prima treaptă a triadei este cel care operează purificarea; cel aflat la mijloc, iluminarea; iar desăvârșirea aparține ordinului superior. Această triplă funcție de purificare, iluminare și desăvârșire corespunde triplei diviziuni a mișcării („*kinesis*") sau cunoaștere („*gnõsis*"), prezentată în tratatul *Despre numele divine* (IV, 9, 705AB), unde sufletul este purificat prin intrarea în sine însuși de la cele din afară și ca adunare a puterilor lui înțelegătoare.

Pentru Dionisie, „*ierarhia noastră*" - „*he kath'hemas hierarchia*" - este un aranjament simetric, asemănător cu cel angelic, alcătuit din trei triade de către trei: o triadă alcătuită din Taine, din slujitori și din cei pe care aceștia îi slujesc. Și fiecare element al acestei triade formează la rândul ei o alta: există *trei Taine* (Botezul, Euharistia și Mirul), *trei trepte sacerdotale* (episcopi, preoți, diaconi) și *trei trepte laice* (monahii, „*poporul sfânt*" și cei ce sunt pe cale de a fi inițiați sau cei ce și-au trădat inițierea și, prin urmare, au fost excluși din „*poporul sfânt*"; acest ultim

grup include *catehumenii, energumenii* sau *penitenții* și *posedații*). O poziție oarecum intermediară ne este oferită de „*ierarhia Legii*", respectiv cea a Vechiului Testament.

În ceea ce privește hristologia *Corpusului Areopagitic*, dificultățile apar însă atunci când se încearcă o sistematizare a hristologiei sale și o situare a acesteia în cadrul disputelor hristologice de la sfârșitul secolului al V-lea și începutul celui de-al VI-lea. În contextul acesta, hristologia sa, ca și cea a *Henotikon*-ului și a altor Părinți răsăriteni ce nu au vrut să pară că pun la îndoială tradiția Sf. Chiril al Alexandriei, pare „*ambiguă*". Cu toate acestea, pot fi regăsite în ea elemente ce o separă de cea monofizită. Unicitatea hristologiei dionisiene se pare că apare atunci când vorbește despre lucrarea acesteia, pe care o definește ca fiind teandrică.

Nu este vorba nici de o activitate exclusiv dumnezeiască, nici de una exclusiv umană, ci de un nou mod de activitate, propriu Dumnezeului făcut om. Dionisie nu s-a îngrijit decât să afirme în mod constant imuabilitatea nealterată a Cuvântului, Care este „*amătabolos*", „*asynchytos*", „*aparallaktos*", „*analloiōtos*". Lucrarea teandrică, deși este introdusă în timp și spațiu, în domeniul diversității, al succesiunii și împărțirii, nu divizează cu nimic Persoana lui Hristos, Care păstrează perfecta Sa unitate.

Dar această unitate nu exclude deloc compoziția. Prin asumarea umanului, Hristos a devenit o ființă compusă. Spre deosebire de Sever al Antiohiei și de partizanii săi monofiziți, Dionisie nu aplică niciodată adjectivul „*synthetos*" lui Hristos. Acest termen, folosit o singură dată, la neutru și ca substantiv, desemnează lumea vizibilă și materială a compoziției și schimbării în care a venit prin întrupare Cuvântul, dar nu punctează unirea fără confuzie a Cuvântului și a trupului, de care vorbeau de nenumărate ori Sever și adepții săi. Dionisie nu este preocupat nici de explicarea unității lui Hristos.

Expresii ca „*henōsis physike*", „*henōsis kata physin*", „*henōsis kath'hypostasin*" și expresiile lor echivalente, atât de uzitate în cadrul disputelor hristologice din această perioadă de timp, sunt absente din *Corpusul Areopagitic*. Unitatea și simplitatea Cuvân-

tului întrupat până la momentul înomenirii Sale constituie un mister inaccesibil atât minții noastre, cât și ființelor angelice.

În viziunea propusă de *Corpusul Areopagitic*, viața cea nouă ne este dată de către Taine, căci, în ambianța edificiului eclezial, diviziunea realizată de către cădere este învinsă. Uniți cu Hristos, noi suntem uniți cu treptele superioare, aflate în apropierea noastră, iar împreună cu îngerii suntem chemați la împreună-lucrare cu Dumnezeu. În acest sens, rolul lui Hristos poate fi definit ca o dublă mediere care apropie, pe de o parte, ierarhia umană de cea angelică, și care, pe de alta, recapitulează în El, desăvârșind toate ierarhiile în unitatea dumnezeiască.

Intrarea noastră în Biserică se realizează prin intermediul *Botezului*, prezentat ca o „*naștere dumnezeiască*" („*theogenesia*" sau „*he theia gennesis*") sau „*renaștere*" - „*palingenesia*".

A doua Taină pe care o are în vedere autorul este *Euharistia*, desemnată prin termenii „*eucharistia*", „*synaxis*", „*koinōnia*" - care amintesc de tradiția prezentă în Siria Occidentală - sau prin cel de „*Taina Tainelor*" - „*telete teletōn*". Imediat după acestea este situată Taina Mirului, prin care nu trebuie înțeleasă Mirungerea, ci sfințirea mirului. Astfel, *ierarhia bisericească* reprezintă mediul de întâlnire cu Hristos, și prin El cu universul angelic, și, în final, cu *dynameis*-urile dumnezeiești.

În tratatul *Despre teologia mistică*, autorul face apel la relatarea biblică a Sinaiului ca imagine a Bisericii aflate la dumnezeiasca Liturghie. El devine astfel „*tip*" al Bisericii, a cărei cult liturgic ne deschide posibilitatea unirii cu Dumnezeu. Privit din această perspectivă, cultul creștin devine astfel atât icoană a unirii sufletului cu Dumnezeu, cât și modul care face posibilă această unire.

În concluzie, putem spune că mistica dionisiană nu este una intelectualistă, după cum s-a afirmat cu precădere în Occidentul creștin. Lumea sa nu este alta decât creația cea nouă a Bisericii, în care suntem încorporați încă din momentul imediat următor nașterii (prin Botez) și în care suntem conduși în vederea realizării propriei mântuiri - echivalentul în limbaj dionisian al unirii cu Dumnezeu, respectiv al propriei noastre îndumnezeiri -, până

în momentul morții. Însă omul, mai exact omul înnoit și mântuit în Hristos, este această lume nouă în miniatură.

Întregul aspect al universului eclezial este transpus la nivelul subiectiv al fiecăruia, respectiv la suflet. Întreaga ordine și rânduială din Biserică trebuie să fie regăsită și la nivelul sufletului.

Caracterizare

Faptul că la apariția lor scrierile areopagite au produs un interes deosebit se datorează străduinței autorului de a-și îmbrăca ideile în cuvinte și fraze neobișnuite în literatura bisericească, pe care, parte le formulează el, parte le împrumută din două izvoare străine: din filosofia neoplatonică și din literatura misteriilor păgâne. Această limbă voit meșteșugită îi va fi servit și ea spre acreditarea vechimii lor și spre asigurarea autorității lor.

A fost un om cult și ascet decis. Familiaritatea sa cu neoplatonismul și cu misteriologia păgână ne îndeamnă să credem ceea ce spune el în tratatul despre ierarhia cerească, că adică se născuse păgân, ba ne fac să deducem că și frecventase vreo școală filosofică neoplatonică. El însuși spune că a avut ca maestru pe un Hierotei, care a scris o carte despre misteriile ascunse ale divinității. Dar cunoștea tot atât de bine și literatura creștină, în special Sfânta Scriptură și discuțiile teologice contemporane.

Stilul său e obscur din cauza limbii abstracte. Influența scrierilor sale a fost extraordinar de mare asupra scolasticilor și misticilor medievali, care explicau pe baza lor misterele cerului și căile mistice care ne apropie de el. De aceea, și în literatura teologică românească și-a găsit foarte mulți cercetători.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: *S. DIONYSII AREOPAGITAE opera omnia*, ed. BALTHASAR CORDERIUS (CORDIER), 2 vol., Antwerpen, 1634. J. P. MIGNE, PG, 3 și 4 (inclusiv trad. în limba latină). Trad. lui ERIUGENA, PL, 72, 1023-1194. GÜNTHER HEIL, *Dionysius Areopagita de caelesti hierarchia liber (griechisch und französisch). Editio critica (Diss.)*, Frankfurt, 1956. *De caelesti hierarchia*, Ed. PETRUS JOANNES GERARDUS ANTONIUS HENDRIX,

Leiden, 1959. **Traduceri: Germană:** *Von den Namen zum Unnennbaren (Werke, Ausz., dt.). Ausw. und Einleitung von* ENDRE VON IVÁNKA, Einsiedeln, 1957. JOHANN GEORG VEIT ENGELHARDT, *Die angeblichen Schriften des Areopagiten Dionysius, übers. und mit Abhandlungen begleitet*, 2 Bde., Sulzbach 1823. *Myst. Theol. und andere Schriften aus dem Griechischen übersetzt, mit Einleitung und Kommentar vers. von* WALTHER TRITSCH, 1956. **Franceză:** MAURICE DE GANDILLAC, *Oeuvres complètes du Pseudo-Denys l'Aréopagite*, Paris, 1943. GÜNTHER HEIL, *op. cit.*, Frankfurt, 1956. *La Hiérarchie céleste. Introduction par* RENÉ ROQUES. *Etude et texte critique par* GÜNTER HEIL. *Traduction et notes par* MAURICE DE GANDILLAC, Paris, 1958. **Italiană:** *Le opere. Versione e interpretazione di* ENRICO TUROLLA, Padua, 1956. EUGENIO CORSINI, *Il Trattato De divinis nominibus dello Pseudo-Dionigi e i commenti neoplatonici al Parmenide*, Torino, 1962. **Engleză:** *The Divine Names. Translated by the editors of the Shrine of Wisdom*, Brook bei Godalming, 1957. PSEUDO-DIONYSIUS, *The Complete Works*, trans. COLM LUIBHEID şi PAUL RORERN, Classics of Western Spirituality, SPCK, London, New York, Paulist Press, 1987. *Two anonymous sets of scholia on Dionysius the Areopagite's „Heavenly hierarchy"*, ed. and transl. by SERGIO LA PORTA, în CSCO 623-624/*Scriptores Armeniaci* 29-30, 2 vol., Lovanii, 2008. **Română:** DIONISIE PSEUDO-AREOPAGITUL, *Ierarhia cerească. Ierarhia bisericească*, trad. din gr. de CICERONE IORDĂCHESCU, Chişinău, 1932. Idem, *Despre numele divine. Teologia mistică*, trad. CICERONE IORDĂCHESCU şi THEOFIL SIMENSCHY, Iaşi, 1936. SFÂNTUL DIONISIE AREOPAGITUL, *Opere complete şi Scoliile Sfântului Maxim Mărturisitorul*, traducere, introducere şi note de Pr. DUMITRU STĂNILOAE. Ediţie îngrijită de CONSTANŢA COSTEA, Paideia, Bucureşti, 1996. SFÂNTUL DIONISIE AREOPAGITUL, *Epistole*, Editura All, Bucureşti, 1994.

STUDII ŞI MANUALE: Literatură în limba română: Dr. GHERASIM TIMUŞ, Episcopul Argeşului, *Dionisie Areopagitul*, în *Dicţionar aghiografic cuprindzênd pe scurt vieţile sfinţilor*, Bucureşti, Tipografia Cărţilor Bisericeşti, 1898, pp. 214-215. M. P(OPESCU), *Dionisie Areopagitul*, în rev. B.O.R., nr. 10/1899, pp. 977-984, nr. 12/1899, pp. 1136-1143. Pr. MELCHISEDEC MÂRZA, *Viaţa şi scrierile atribuite Sfântului Dionisie Areopagitul*, teză de licenţă, Bucureşti, 1900, 55 p. ***, *Viaţa Sfântului Dionisie Areopagitul*, în volumul *Vieţile sfinţilor pe luna octombrie*, editate de ARHIEREUL PLOEŞTEANUL, vol. II, partea a II-a, Bucureşti, 1902, p. 110. Prof. Dr. EMILIAN VOIUTSCHI, *Pseudo-Dionisie Areopagita*, în studiul *Istoria şi literatura moralei creştine. Delà Constantin cel Mare pâna la îndeplinirea*

desbinării dintre Biserica răsăriteană și cea apuseană, în rev. *Candela*, nr. 9/1906, pp. 544-551. Dr. C. CHIRICESCU, *Curs de Patrologie*, București, 1910, pp. 623-631 (Ms. dactilografiat). GAVRIIL TODICA, *Calendarul Sfinților*, Blaj, 1930, vol. I, p. 55. GHEORGHE ADAMESCU, *Dionisie Areopagitul*, în *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"*, București, 1931, p. 1610. NICHIFOR CRAINIC, *Dionisie Areopagitul*, în rev. *Gândirea*, nr. 3/1933, p. 111 (Semnalează opera SFÂNTULUI DIONISIE în traducerea preotului CICERONE IORDĂCHESCU). Idem, *Dionisie Areopagitul*, în rev. *Gândirea*, nr. 4-5/1944, pp. 185-196. GHEORGHE PASCHIA, *Mistica Sfântului Dionisie Areopagitul și influența ei*, în rev. *Apostolul*, nr. 13-14/1935, p. 243. Protos. ANTIM NICA, *Cunoașterea religioasă și cele trei mișcări ale sufletului după Dionisie Areopagitul*, în rev. *Însemnări creștine*, nr. 2/1938, pp. 3-6. NICOLAE MLADIN, *Influența lui Dionisie Areopagitul asupra lui Juan de la Cruz*, teză de licență dactilografiată, București, 1943. ***, *Viața Sfântului Dionisie Areopagitul*, în *Îndrumător pastoral al Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 1951, p. 303. Pr. Prof. Dr. IOAN G. COMAN, *Patrologie*, E.I.B.M.B.O.R., București, 1956, pp. 274-277. Idem, *Scriitori bisericești din epoca strămână*, E.I.B.M.B.O.R., București, 1979, pp. 268-280. Pr. GRIGORE N. POPESCU HAGIU, *Viețile sfinților* (manuscris dactilografiat), *luna Octombrie*, București, 1956, p. 1471. CONSTANTIN EMIL BUCESCU, *Învățătura lui Pseudo Dionisie Areopagitul despre cele două ierarhii*, București, teză de licență dactilografiată, 1956. Prof. Dr. VASILE LOICHIȚĂ, *Hristologia lui Dionisie Pseudo-Areopagitul*, în rev. M.B., nr. 7-9/1958, pp. 365-375. Arhid. VARTOLOMEU ANANIA, *Prezențe ortodoxe în teologia occidentală*, în rev. G.B., nr. 1-2/1958, pp. 64-77. D. ALEXANDRU, *Legenda Aurea și arheologia*, în rev. M.O., nr. 1-2/1958, pp. 142-143 (*Mormântul sfântului Dionisie Areopagitul la Catedrala Saint-Denis din Paris ?*). Pr. Magistr. MIRCEA NIȘCOVEANU, *Teologia lui Pseudo-Dionisie Areopagitul în opera «Despre numele divine»*, în rev. ORT., nr. 2/1964, pp. 248-260. Drd. CORNELIU ZĂVOIANU, *Învățătura despre ierarhia bisericească la Dionisie Pseudo-Areopagitul*, în rev. S.T., nr. 9-10/1978, pp. 636-650. Pr. GHEORGHE I. DRĂGULIN, *Eclesiologia tratatelor areopagitice și importanța ei pentru ecumenismul contemporan.* Teză de doctorat în teologie, în rev. S.T., nr. 1-4/1979, pp. 54-300. Extras, București, Tipografia Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1979, 254 p. Recenzie de I. I., în rev. M.A., nr. 4-6/1980, pp. 552-554. Idem, *Personalitatea și opera Sfântului Dionisie Areopagitul în teologia românească*, în rev. B.O.R., nr. 5-6/1981, pp. 628-642. Idem, *Premise și perspective în dezbaterile din ultima sută de ani asupra Sfântului Dionisie Areopa-*

gitul și a operei sale, în rev. G.B., nr. l/1986, pp. 73-87. Idem și Prof. M. GH. DRĂGULIN, *O operă necunoscută a lui Dionisie Areopagitul (aprox. 470-555)*, în *Telegraful Român*, nr. 31-32/1990, p. 3. Idem, *Identitatea lui Dionisie Pseudo-Areopagitul cu ieromonahul Dionisie Smeritul (Exiguul). Cercetare ortodoxă a unei controversate probleme de istorie a culturii bizantine și a celei străromâne*, Craiova, Editura Mitropoliei Olteniei, 1991, 342 p. Recenzie de Prof. MARIANA POPESCU-ARGES, în rev. B.O.R., nr. 1-3/1993, pp. 159-161 și în rev. *Credința Ortodoxă*, nr. 3/1996, pp. 167-171. Idem, *Dionisie Pseudo-Areopagitul și Dionisie Exiguul, una și aceeași persoană. Enigma tratatelor pseudoareopagitice sub originale priviri critice ortodoxe*, în *Vestitorul Ortodoxiei Românești*, nr. 57-58/1991, republicat în volumul *Iubi-te-voi, Doamne! Pagini de publicistică religioasă*, Editura All Educational, București, 1995, pp. 31-33. Idem, *Sfântul Dionisie Areopagitul în dezbaterea unei întâlniri științifice și ecumeniste de astăzi*, în rev. B.O.R., nr. 4-6/1992, pp. 48-53 (Prof. Dr. ADOLF MARTIN RITTER a susținut în data de 7 aprilie la Facultatea de Teologie din București conferința *Privire asupra «Corpusului pseudoareopagitic»*). Idem, *Personalitatea și opera Sfântului Dionisie Areopagitul în teologia românească, Anexa III* la volumul *Sfântul Dionisie Areopagitul, Epistole*, Editura ALL, București, 1994, pp. 92-112. Idem, *Însemnări asupra bibliografiei areopagitice românești din ultimii cincisprezece ani*, în rev. *Ortodoxia*, nr. 1-2/1995, pp. 129-137. Idem, *O nouă metodă de abordare a tratatelor misticului bizantin, Dionisie Pseudo-Areopagitul*, în volumul *Iubi-te-voi, Doamne! Pagini de publicistică religioasă*, Editura All Educational, București, 1995, p. 33-35. Idem, *Sfântul Dionisie Areopagitul*, în volumul: *Iubi-te-voi, Doamne! Pagini de publicistică religioasă*, Editura All Educational, 1995, pp. 25-26. Idem, *Enigma «Epistolei a VIII-a» pseudoareopagitice și o posibilă elucidare a ei din perspectiva teologiei ortodoxe. Irenism și premise areopagitice de cunoaștere religioasă autentică*, în rev. *Credința Ortodoxă*, nr. 2/1996, pp. 49-72 și în rev. S.T., nr. 1-2/1996, pp. 62-81. Idem, *Autorul și opera pseudoareopagitică în preocupările celui mai mare teolog român contemporan*, în rev. *Credința Ortodoxă* nr. 3-4/1998, pp. 7-20. Idem, *Areopagitica. Dionisie cel Mic și alți teologi protoromâni în context european*, București, 1998. Pr. DUMITRU HRIȚCU, *Aspirația spre unitate la Pseudo-Dionisie Areopagitul și influența ce a exercitat-o asupra catolicismului apusean*, în rev. M.M.S., nr. 11-12/1970, pp. 627-637. NICOLAE FER, *Cunoașterea lui Dumnezeu la Pseudo-Dionisie Areopagitul*, în rev. *G. B.* nr. 1-2/1971, pp. 93-112. Pr. IOAN IOANICESCU, *Sfântul Mucenic Dionisie Areopagitul*, în rev. M.O., nr. 9-10/1975, pp. 738-739. CHR. IONESCU, *Mică*

enciclopedie onomastică, București, 1975, p. 109. Drd. ADRIAN ALEXANDRESCU, *Izvoare ale iconografiei în scrierile Părinților Dionisie Areopagitul, Maxim Mărturisitorul și Gherman Patriarhul*, în rev. S.T., nr. 4/1990, pp. 71-85. ***, *Luna octombrie. Ziua a treia. Viața Sfântului Sfințitului Mucenic DIONISIE AREOPAGITUL*, în *Viețile sfinților pe luna octombrie*, retipărite și adăugite cu aprobarea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, după ediția din 1901-1911, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, 1992, pp. 46-50. GHEORGHE I. ANGHELESCU, *Timp, veșnicie și eternitate în «Corpus Areopagiticum» (Secolele V-VI)*, în rev. M.O., nr. 3-6/1995, pp. 57-67. VLADIMIR LOSSKY, *Sfântul Dionisie Areopagitul*, în volumul *Vederea lui Dumnezeu*, în românește de MARIA CORNELIA OROS, Editura Deisis, Col. *Dogmatica*, Sibiu, 1995, pp. 107-114, în traducerea Prof. REMUS RUS a aceleiași lucrări, pp. 103-115. Idem, *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, traducere, studiu, introducere și note de Pr. Prof. VASILE RĂDUCĂ, Editura Anastasia, București. PAUL EVDOKIMOV, *Dionisie Pseudo-Areopagitul și Corpusul dionisian*, în volumul *Cunoașterea lui Dumnezeu în tradiția răsăriteană. Învățătura patristică, liturgică și iconografică*. Traducere, prefață și note de Lect. Pr. Dr. VASILE RĂDUCĂ, Asociația filantropică medicală creștină Christiana, București, 1995, pp. 61-63. GHEORGHE VLĂDUȚESCU, *O antologie a atributelor. Pseudo Dionisie Areopagitul*, în volumul *Filosofia primelor secole creștine*, Editura Enciclopedică, colecția *Biblioteca Enciclopedică de Filosofie*, București, 1995, pp. 121-134. HORIA C. MATEI, *Dionisie Areopagitul/Dionysos Areopagites (sec. I. d.Hr.), prim episcop al Atenei*, în *Enciclopedia Antichității*, Editura Meronia, București, 1995, p. 112. Pr. CICERONE IORDĂCHESCU, *Dionisie Pseudo-Areopagitul*, în *Istoria vechii literaturi creștine*, vol. III, Ediția a II-a, Iași, Editura Moldova, 1996, vol. II, partea a II-a, pp. 10-32. Pr. Prof. Dr. DUMITRU STĂNILOAE, *Introducere* la volumul SFÂNTUL DIONISIE AREOPAGITUL, *Opere complete și Scoliile Sfântului Maxim Mărturisitorul*, ediție îngrijită de CONSTANȚA COSTEA, București, Editura Paiedeia, Colecția *Cărților de seamă*, 1996, pp. 7-13. CHRISTOS YANNARAS, *Heidegger și Areopagitul*, traducere de NICOLAE ȘERBAN TANAȘOCA, Ed. Anastasia, București, 1996, 135 p. JEAN BOESSE/JACQUES LACOUDRE, *Dionisie Areopagitul (către începutul secolului al VI-lea)*, în studiul *Părinții greci și latini*, din lucrarea *Enciclopedia doctrinelor mistice*, vol. I: *Șamanism, greci, evrei, gnoză, creștinism primar*, coordonat de MARIE-MADELEINE DAVY, traducere de BEATRICE STANCIU, Editura Amarcord, Timișoara, 1997, pp. 316-318. JOHN MEYENDORFF, *Pseudo-Dionisie*, în volumul *Hristos în gândirea creștină răsăriteană*, traducere de Pr. Prof. NICOLAI BUGA, București, 1997, pp. 99-120.

ANDREW LOUTH, *Dionisie Areopagitul. O introducere,* în românește de SEBASTIAN MOLDOVAN. Studiu introductiv de Diac. IOAN I. ICĂ JR., Editura Deisis, Sibiu, 1997, 223 p. Idem, *Dionisie Areopagitul*, în volumul său *Originile tradiției mistice creștine. De la Platon la Dionisie Areopagitul*, traducere de ELISABETA VOICHIȚA SITEA, cuvânt înainte de Diac. IOAN I. ICĂ JR., Ediția Deisis, Colecția *Mistica*, Sibiu, 2002, pp. 211-234. PETRU FLOREA, *Opera exegetică a Sfântului Maxim Mărturisitorul sau Sfântul Maxim Mărturisitorul ca interpret al Sfinților Dionisie Areopagitul și Grigorie Teologul*, Editura Academus, Târgu-Mureș, colecția *Charisma creștină*, 1998, 160 p. Ierom. ALEXANDER GOLITZIN, *Scriitori duhovnicești bizantini. Dionisie Areopagitul*, în volumul *Mistagogia. Experiența lui Dumnezeu în Ortodoxie. Studii de Teologie mistică*, traducere de Diac. IOAN I. ICĂ JR., Editura Deisis, Col. *Mistica*, Sibiu, 1998, pp. 67-72. Idem, *Mistica lui Dionisie Areopagitul: Platonică sau creștină*, în același volum, pp. 87-105. Idem, *«Contemplativ și liturgist». Părintele Georges Florovsky și locul lui Dionisie Areopagitul între autorii ascetici și duhovnicești bizantini*, în același volum, pp. 106-132. Idem, *Ierarhia împotriva anarhiei ? Dionisie Areopagitul, Simeon Noul Teolog, Nichita Stethatos și rădăcina lor comună în tradiția ascetică*, în același volum, pp. 133-183. MIHAIL DIACONESCU, *Studiile lui Gheorghe I. Drăgulin despre viața și opera Sfântului Dionisie Smeritul și Areopagitul*, în volumul său *Istoria literaturii dacoromâne*, Editura Alcor Edimpex, București, 1999, pp. 245-246. Idem, *Istoria literaturii dacoromâne*, Ed. Alcor Edimpex, București, 1999, p. 556-573, reține teoria Pr. GH. DRĂGULIN. VLAD NICULESCU (Toronto), *Înrudirea cu Dumnezeu ca principiu constitutiv al ierarhiilor în teologia lui Dionisie Areopagitul*, în rev. *Altarul Banatului*, nr. 10-12/2000, pp. 36-44. Asist. Dr. MARIUS TELEA, *Unele probleme teologice în opera lui Dionisie Pseudo Areopagitul*, în rev. *Orizonturi teologice*, nr. 2/2000, pp. 82-107. **Recenzii**: DUMITRU FECIORU, Mențiune critică a volumului M. R. DEVRESSE, *Dénys l'Aréopagite et Sévère d'Antioche*, în rev. R.L., nr. 3/1931, pp. 228-229. L. MINEA, Recenzie la volumul Pr. CICERONE IORDĂCHESCU și TEOFIL SIMENSCHY, *Din vechea literatură creștină*, Iași, Tipografia concesionară Alexandru Țerek, 1936, LIV, 128 p., în rev. *Cercetări Istorice*, Iași, nr. 1/1934-1936, p. 410. (Traducerea celor două opere ale lui DIONISIE PSEUDO-AREOPAGITUL, *Despre numele divine* și *Teologia mistică*); Recenzie la aceeași lucrare de TEODOR M. POPESCU, în rev. B.O.R., nr. 9-10/1936, pp. 627-634. N(ICOLAE) C(HIȚESCU), *Notă bibliografică* la volumul PSEUDO-DENYS L'ARÉOPAGITE, *Oeuvres complètes*, traduction, préface et notes MAURICE DE GANDILLAC, chargé de maîtrise de conférences à l'Université de Lille et à l'É-

cole des Hautes Etudes, Coll. *Bibliothèque Philosophique*, Paris, éd. Aubier, 1944, 392 p., în rev. M.O., nr. 1-3/1956, p. 160. Protos. EMILIAN BIRDAŞ, *Teologia ortodoxă în Franța.* Recenzie la revista bimestrială *Cahiers Saint Irénée*, condusă de PÈRE G. BORNARD, în rev. M.O., nr. 7-8/1957, pp. 546-554. Este recenzat şi studiul *Sfântul Dionisie Areopagitul. Părinte al Bisericii şi teolog*, semnat de GABRIEL BORNARD, la pp. 548-551. J. G. BOURGEROL, *Sainte Bonaventure et la hiérarchie dionysyenne*, din *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen âge*, Paris, XLIVe année, 1969, tom. XXXVI, pp. 131-167, în rev. S.T., nr. 9-10/1971, pp. 741-742. Idem, *Notă bibliografică* la volumul RENÉ ROQUES, *Structures théologiques de la gnose à Richard de Saint-Victor. Essais et analyses critiques*, Paris, P.U.F., 1968, 436 p. (Partea a II-a a vol. *Problèmes pseudo-dionysiens: Denys l'Aréopagite, son oeuvre et ses théologies)*, în rev. S.T., nr. 9-10/1971, p. 742. Idem, Recenzie la volumul HERMANN GOLTZ, *Hiera Mesiteia. Zur Theorie der hierarchischen Sozietät im «Corpus areopagiticum»*, Erlangen, 1978, 2-4 (-357) p. *(«Oikoumenia». Quellen und Studien zur orthodoxen Theologie*, Band 4), în rev. M.O., nr. 1-3/1982, pp. 171-173. Pr. GHEORGHE I. DRĂGULIN, Recenzie la volumul GERSCH (STEPHEN), *From Iamblichus to Eriugena. An investigation of the prehistory and evolution of the Pseudo-Dionysius Tradition*, Leiden, 1978, XII+365 p., în rev. M.A., nr. 1-3/1981, pp. 213-215. ROBERT LAZU, Recenzie la *Orientalia Christiana Periodica*, Roma, Volumen 63, Fasciculus II, 1997, în rev. A.B., nr. 1-3/1998, pp. 206-207 (Este recenzat în special studiul YSABEL DE AUDIA, *Mystères, unification et divinisation de l'homme selon Denys l'Aréopagite*, pp. 273-332). N. C., Recenzie la volumul, DENYS L'ARÉOPAGITE, *La Hierarchie Celeste.* Introduction par R. ROQUE, étude et texte critique par G. KEIT, traduction et notes par M. DE GANDILLAC, Coll. *Sources Chrétiennes*, no. 58, Paris, 1958, XCV+69+191 p., în rev. ORT., nr. 3/1960, pp. 639-640. Notă bibliografică la acelaşi volum în rev. ORT., nr. 4/1960, pp. 639-640. Notă bibliografică la volumul DENYS L'ARÉOPAGITE, *La hiérarchie céleste*, Paris, 1958, édition critique par M. DE GANDILLAC, în rev. ORT., nr. 4/1960, pp. 639-640. Recenzie la studiul MITROPOLITUL DIONISIE, *Autentycznosc dziel Sw. Djionizego Areopagity* (Autenticitatea operelor SFÂNTULUI DIONISIE AREOPAGITUL), în *Elpis, Czasopismo Teologique* (Culegere periodică teologică), Varşovia, vol. VII, 1933, cartea I, în rev. B.O.R., nr. 1-2/1934, pp. 122-123. Recenzie la studiul PIERO SCAZZOSO, *La Liturgia-Chiesa della Pseudo-Dionigi e la parola che esprime*, din *Aevum, Rassegna di scienze storiche-linguistiche-filologische*, anno XLI, 1967, fasc. I-II (gennaro-aprile), pp. 23-52, în rev. S.T., nr. 7-8/1967, pp. 550-551. Recenzie la studiul J. G. BOUGERD,

Sainte Bounaventure et la hiérarchie dionysienne, în *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen âge*, Paris, 44e année (1969), tome XXXVI, pp. 131-167, în rev. S.T., nr. 9-10/1971, pp. 741-742. † T(IT) S(IMEDRIA), Notă bibliografică la studiul MITROPOLITUL DIONISIE, *Autentycznosc dziel Sw. Djionizego Areopagity (Autenticitatea operelor Sfântului Dionisie Areopagitul)*, din *Elpis*, Varșovia, anul VII, 1933, în rev. B.O.R., nr. 1-2/1934, p. 122. Idem, *Notă bibliografică* la studiul MITROPOLITUL ATENAGORA, *Enleiturghikon problima sxetikon pros to mega problima ton Dionisiakon ergon (O problemă liturgică în legătură cu marea problemă a operelor Dionisiene)*, din *Ekklesiastikus Faros*, tom. XXXII, 1933, pp. 9-51, în rev. B.O.R., nr. 1-2/1934, p. 121. REMUS RUS, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Editura Lidia, București, 2003, pp. 183-186. **Literatură străină:** J. STIGLMAYR, *Der neuplatoniker Proclus als Vorlage des sogennanten Dionysius Areopagita in der Lehre vom Übel*, în *Historisches Jahrbuch*, XVI, 1895, pp. 253-273; 721-748. HUGO KOCH, *Pseudo-Dionysius Areopagita in seinem Beziehungen zum Neuplatonismus und Mysterienwesen*, Mainz, 1900. A. VAN DEN DAELE, *Indices pseudo-Dionysiani*, Louvain, 1941. R. ROQUES ș.a., în DSp, III, 1953, col. 244-429, cu bibliografie. W. VÖLKER, *Kontemplation und Ekstase bei Pseudo-Dionysius Areopagita*, Wiesbaden, 1958. W. VOLKER, *Kontemplation und Ekstase bei Pseudo-Dionysius Areopagita*, Wiesbaden, 1958. R. F. HATHAWAY, *Hierarchy and Definition of Order in the Letters of pseudo-Dionysius*, The Hague, 1969. I. P. SHEDON-WILLIAMS, în A. H. ARMSTRONG (ed.), *The Cambridge History of Later Greek and Early Mediaeval Philosophy*, 1976, pp. 457-472. P. BRONS, *Gott und die Seienden. Untersuchungen zum Verhältnis von neuplatonischer Metaphysik und christlicher Tradition bei Dionysius Areopagita*, Göttingen, 1976. O. BARDENHEWER, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, IV, pp. 282-299. J. TIXERONT, *Patrologie*, pp. 381-384. B. ALTANER - A. STUIBER, *Patrologie*, 1980, pp. 501-505, cu bibliografie. PAUL ROREM, *Biblical and Liturgical Symbols within the Pseudo-Dionysian Synthesis*, Toronto, 1984. F. CAYRÉ, II, pp. 85-99. SALVATORE R. LILLA, *Note sulla "Gerarchia celeste" dello Pseudo Dionogi l'Areopagita*, în *Augustinianum* 26/1986, pp. 519-573. Idem, *Zur neuen kritischen Ausgabe der Schrift „Über die göttlichen Namen" von Pseudo Dionysius Areopagita*, în *Augustinianum* 31/1991, pp. 421-458. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ, art. *Dionysius Areopagita*, în BBKL 1 (1990), pp. 1320-1322, cu o bogată bibliografie. MAURICIO BEUCHOT, *Algunos ejemplos de la hermeneutica en la epoca patristica*, în AnáM 6/1991, 1, pp. 91-100. BEATE R. SUCHLA, *Textprobleme in der Schrift „Peri theion onomaton" des Pseudo Dionysius*

Areopagita (*Replică* la studiul lui SALVATORE LILLA din *Augustinianum* 31/1991, pp. 421-458), în *Augustinianum* 32/1992, pp. 387-422. Rév. Père GEORGES I. DRĂGULIN, *L'identité de Denys le Psèudo-Aréopagite avec l'hiéromoine Denys le Petit (Exiguus)*, în rev. *Calendarul Credința*, 1993, pp. 180-184. Idem, *28th International Congress on Medieval Studies Western Michigan University, Kalamazoo, Mi (May, 6-9, 1993)*, în *Calendarul Credința al Arhiepiscopiei Misionare Ortodoxe Române din America și Canada*, 1993, pp. 179-180. ERIC D. PERL, *Hierarchy and participation in Dionysius the Areopagite and Greek Neoplatonism*, în ACPQ 68/1994, pp. 15-30. MARIO GERMINARIO, *La „pulchritudo" di Dionigi Areopagita nel commento di Tommaso d'Aquino*, în *Aquinas* 38/1995, pp. 145-158. GERD-KLAUS KALTENBRUNNER, *Dionysius vom Areopag. Die Graue Edition* (1996). GERARD O'DALY , în TRE 8, pp. 772-780. PATRICIA MOYA CANAS, *La incognoscibilidad de Dios en Pseudo Dionisio el Areopagita y su influencia en Tomás de Aquino*, în *Dass.* 8/1998, 1, pp. 39-55. A. M. RITTER, *Die Lichtmetaphorik bei Dionysius Pseudo-Areopagita und seinem Wirkbereich*, în *Metapher und Wirklichkeit. Die Logik der Bildhaftigkeit im Reden von Gott, Mensch und Natur - DETRICH RITSCHL zum 70. Geburtstag*, R. BERHARDT/U. LINK-WIECZOREK (ed.), Göttingen, 1999, pp. 164-178. ADRIANA CAPARELLO, *„De divinis nominibus". Aspetti lessicografici e il vocabolario Albertino*, în *Angelicum*, 77/2000, pp. 65-98. ISTVÁN PERCZEL, *„Théologiens" et „magiciens" dans le „Corpus dionysien"*, în *Adamantius*, 7/2001, pp. 54-75. JEAN-YVES BRACHET, *La lecture thomasienne du „Bonum diffusivum sui"*, în *Aletheia*, 19/2001, pp. 87-100. ANDREW LOUTH, *„Truly visible things are manifest images of invisible things": Dionysius the Areopagite on knowing the invisible*, în *Seeing the invisible in late antiquity and the early middle ages. Ed. by GISELLE DE NIE, KARL F. MORRISON and MARCO MOSTERT*, Turnhout, 2005, în *Utrecht studies in medieval literacy*, 14, pp. 15-24. Idem, *The appeal to the Cappadocian fathers and Dionysius the Areopagite in the iconoclast controversy*, în GREGORY OF NAZIANZ, *Images and reflections. Ed. by JOSTEIN BORTNES and TOMAS HÄGG*, Copenhagen, 2006, pp. 271-281. ANDREAS NIEDERBERGER, *Les écrits dionysiens et le néoplatonisme d'Alain de Lille*, în *Alain de Lille, le docteur universel*, Turnhout, 2005, pp. 3-18. ANDRE GOZIER, *Célébration de l'ineffable. Réflexions sur la dénomination de Dieu, le nom au-dessus de tout nom. Maxime le Confesseur, Grégoire de Nysse, Denys l'Aréopagite, Grégoire de Nazianze*, Magny-les-Hameaux, 2006. EZEQUIEL TÉLLEZ MAQUEO, *La dimension extática del amor divino en la exposición de Tomás de Aquino al "De divinis nominibus" de Pseudo-Dionisio Areo-*

pagita, în *Atti del Congresso Internazionale su l'Umanesimo Cristiano nel III Millennio - la Prospettiva di Tommaso d'Aquino*, vol. 3, Vatican City, 2006, pp. 907-914. G. GERSCH, *From Jamblichus to Eriugena. An Investigation of the Prehistory and Evolution of the Pseudo-Dionysius Tradition*, Leiden, 1978. S. LILLA, *Denys l'Aréopagite (Pseudo-)*, în DECA, I, pp. 653-659. B. R. SUCHLA, *Dionysius Areopagita*, în LACL, pp. 174-177, cu bibliografie. MICHAEL C. RHODES, *The sense of the beautiful and apophatic thought*, în *Zygon*, 42/2007, pp. 535-552. SARAH KLITENIC WEAR/JOHN DILLON, *Dionysius the Areopagite and the Neoplatonist tradition*, Aldershot, 2007. MICHELE ABBATE, *Der Begriff der „pistis" bei Proklos und Pseudo-Dionysius Areopagita*, în FZThPh 54/2007, pp. 207-214. CHRISTIAN PÖPPERL, *Auf der Schwelle. Ästhetik des Erhabenen und negative Theologie: Pseudo-Dionysius Areopagita, Immanuel Kant und Jean-Francois Lyotard*, Würzburg, 2007. JESÚS MANUEL GARCÍA, *La conoscenza contemplativa in Giovanni della Croce alla luce del trattato di "Mystica theologia" dello Pseudo-Dionigi*, în *La contemplazione Cristiana*, Città del Vaticano, 2007, pp. 421-430. JEAN-MICHEL COUNET, *Denys l'Aréopagite et la question de la théologie négative chez Thomas d'Aquin*, în *Philosophie et théologie. Festschrift EMILIO BRITO*, Leuven, 2007, pp. 33-46. ANDRÉS HUBERT R., *Influencia del Pseudo Dionisio en Nicolás de Cusa*, în *Teología y vida* 48/2007, pp. 425-438. PIETRO PODOLAK, *Giovanni di Scitopoli interprete del „Corpus Dionysiacum"*, în *Augustinianum* 47/2007, pp. 335-386. MICHAIL V. DMITRIEV, *Denys l'Aréopagite lu en Russie et en Ruthénie aux XV-XVII siècles. Joseph de Volokalamsk, le starets Artemij, le protopope Avvakum*, în rev. *Istina* 52/2007, pp. 449-465. WAYNE J. HANKEY, *Reading Augustine through Dionyisius: Aquinas's correction of one Platonism by another*, în *Aquinas the Augustinian*, Washington, D.C., 2007, pp. 243-257. SERGIO LA PORTA, *The reception and influence of the corpus of works attributed to Dionysius the Areopagite in the medieval Armenian spiritual tradition*, în Arc 35/2007, pp. 211-226. Idem, *The armenian scholia on Dionysius the Areopagite*, Lovanii, 2008. WIEBKE-MARIE STOCK, *Theurgisches Denken. Zur kirchlichen Hierarchie des Dionysius Areopagita*, Berlin, 2008. ANDREAS BENK, D.A., *Negative Theologie im Zwielicht. Das kritische Potential Negativer Theologie und seine Verkehrung in den dionysischen Schriften*, în WiWei 71/2008, pp. 35-59. DENNIS HOU, *The infinity of God in the biblical theology of Dionysius the Areopagite*, în IJST 10/2008, pp. 249-266. ROSEMARY A. ARTHUR, *Pseudo-Dionysius as polemicist. The development and purpose of the angelic hierarchy in sixth century Syria*, Aldershot, 2008. *Themenheft*, MoTh 24/2008, pp. 531-754.

FRANZ NIKOLAUS MÜLLER, *Chidambaram und Areopag*, în *Gottesfreundschaft*, Fribourg u. a., 2008, pp. 331-334. PIETRO PODOLAK, *L'amore divino nella tradizione platonica e nello Pseudo Dionigi Areopagita*, în *Adamantius* 14/2008, pp. 311-328. YSABEL DE ANDIA, *Il posto di Dionigi nel pensiero di p. Charles André Bernard*, în *Teologia e mistica in dialogo con le scienze umane*, Cinisello Balsamo (Milano), 2008, pp. 98-120. STEVEN WLUSEK, *The foundations of St. John of the Cross' spiritual theology in the thought and writings of Pseudo-Dionysius*, în StSp 18/2008, pp. 195-213. BEATE REGINA SUCHLA, *Dionysius Areopagita. Leben-Werk-Wirkung*, Freiburg/Br., 2008. PAUL L. GAVRILYUK, *Did Pseudo-Dionysius live in Constantinople ?*, în VigChr 62/2008, pp. 505-514. JOHN D. JONES, *(Mis ?)-reading the divine names as a science. Aquinas' interpretation of the divine names of (Pseudo) D.A.*, în SVThQ 52/2008, pp. 143-172. *Themenheft*, ACPQ 82/2008, pp. 555-719. ANDREW HOFER, *Dionysian elements in Thomas Aquina's christology. A case of the authority and ambiguity of Pseudo-Dionysius*, în *Thomist* 72/2008, pp. 409-442. TIMOTHY D. KNEPPER, *Three misuses of Dionysius for comparative theology*, în RelSt 45/2009, pp. 205-221. JOHN HICK, *Response to Knepper*, în *Religious Studies* 45 (2)/2009, pp. 223-226. DOUGLAS HEDLEY, *The darkness of God and the candle of the Lord or: what John Smith saw and Denys missed. St. Augustine, D. and the incommensurability thesis*, în *Augustine and postmodern thought*, Leuven 2009, pp. 57-70. THEODOROS ALEXOPOULOS, *Paradoxe Formulierungen bei Dionysios Areopagites mit speziellem Bezug auf Gregor von Nyssa*, în VigChr 62/2008, pp. 43-78. Idem, *Inwieweit ist die Synthese zwischen Neuplatonismus und Christentum der philosophisch-theologischen Position des Dionysius Areopagita gelungen ?*, în JRPh 8/2009, pp. 119-138. EMILIANO FIORI, *„E lui che mi ha donato la conoscenza senza menzogna"* (Sap 7, 17). *Origene, Evagrio, Dionigi e la figura del maestro nel „Discorso sulla vita spirituale" di Sergio di Resayna*, în *Adamantius* 15/2009, pp. 43-59. DOMINIQUE POIREL, *„La boue et le marbre". L'exégèse du Pdeudo-Denys par Hugues de Saint-Victor*, în *Bibel und Exegese in der Abtei Saint-Victor zu Paris*, Münster, 2009, pp. 105-130.

Leonțiu de Bizanț

Viața

Tradiția bizantină este destul de lacunară în ceea ce privește reperele biografice referitoare la Leonțiu de Bizanț. Din cercetarea operei sale, putem afla că a fost un monah pasionat de cultura timpului și că o vreme a pactizat cu grupul călugărilor nestorieni, pe care l-a părăsit cu ajutorul lui Dumnezeu și a unor oameni instruiți, reușind să-și compună opera sa ulterior convertirii.

Aceste date, cu un ridicat caracter de generalitate, vor fi aprofundate de către patrologul Fr. Loofs, primul care a reușit să alunge aura de mister ce trona în jurul vieții și a operei sale.

Cercetarea operelor autentice publicate sub numele lui Leonțiu situează temporal apariția acestora în intervalul 520-543, perioadă care corespunde domniei împăraților Iustin și Iustinian. Or, printre numeroasele personaje care poartă numele de Leonțiu și care pot fi regăsite în documentele aferente epocii respective, patru par a corespunde autorului grupului de opere amintit.

Primul este un călugăr scit, care, la începutul domniei lui Iustinian, se lupta pentru introducerea formulei: „*Unul din Treime a pătimit în trup*", făcând parte din delegația trimisă la Roma în iunie 519.

Numele celui de-al doilea se leagă de conferința din 531 dintre ortodocși și severieni, pomenit sub titlu de „*Leontius, vir venerabilis, monachus et apocrisiarhus patrum în sancta civitate constitutorum*" (Mansi VIII, col. 818A), aflat în preajma preotului Eusebiu.

Al treilea a participat la sinodul prezidat de către patriarhul Mamas în 536, sub denumirea de „*monahul și egumenul Leonțiu*", aflat în preajma călugărilor Domițian și Teodor, viitori episcopi de Ancira, respectiv Cezareea, care vor avea un rol important în disputele origeniste ale vremii.

Al patrulea este tot un monah, care a venit la Constantinopol cu Sfântul Sava, în 531, pentru a se opune Calcedonului, și care, datorită înclinațiilor sale origeniste, va fi trimis înapoi la Noua Lavră, unde a devenit unul din principalul conducător al călugărilor origeniști. Pe acesta îl identifică Fr. Loofs cu autorul operelor atribuite lui Leonțiu de Bizanț.

Pornind de la aceste scurte precizări, putem identifica câteva aspecte biografice ale lui Leonțiu de Bizanț. S-a născut - după cum arată și apelativul său - la Bizanț, în a doua jumătate a secolului al V-lea.

În perioada tinereții a fost atras de erezia nestoriană, pe care o va părăsi, intrând, după convertirea sa la ortodoxie, în Lavra Nouă, în apropierea Ierusalimului, împreună cu Nonus, conducătorul părții origeniste, și alți câțiva monahi, în 519-520.

Îl va însoți pe Sfântul Sava pe parcursul călătoriei sale spre Bizanț, în 531, în vederea participării la controversele calcedoniene, însă, dându-și seama de faptul că ar avea înclinații spre origenism, Sfântul Sava îl va îndepărta din anturajul său. El urma să ia parte la discuțiile din capitala imperiului, alături de Hipatius de Efes, la întrunirea dintre severieni și ortodocși, organizată de împăratul Iustinian.

Leonțiu va rămâne la Constantinopol după ce Sfântul Sava se va reîntoarce în Palestina, cel mai probabil asistând în 536 la sinodul împotriva monofiziților, favorizând, datorită relațiilor sale cu Eusebiu, ascensiunea în episcopat a origeniștilor Domițian și Teodor Askidas. Se va reîntoarce în Lavra Nouă în 538, apoi va călători la Constantinopol, unde va și muri în 542.

Opera

Potrivit lui Fr. Loofs, Leonțiu de Bizanț este autorul următoarelor opere:

1. *Contra nestorienilor și eutihienilor în trei cărți* (*Libri tres adversus nestorianos et euthychianos*) (PG 86, 1267-1396) a fost compusă la rugămintea unui prieten. Prima dintre aceste trei cărți este îndreptată împotriva nestorienilor și eutihienilor, prin inter-

mediul căreia Leonțiu fixează deosebirea dintre ființă și ipostas, combătând pe rând punctele de doctrină greșită ale celor două erezii. Cartea a II-a, compusă sub forma unui dialog între un ortodox și un aftartodochet, este îndreptată împotriva monofiziților eutihieni, pe care îi acuză de aftartodochetism. În cartea a III-a îi va combate pe nestorieni, demontând o serie de erori dogmatice, în special unele provenind de la Teodor de Mopsuestia.

2. *Epilypsis* este o continuare a operei precedente, prin care, sub forma unor dialoguri, sunt combătute o serie de acuze aduse la adresa părții ortodoxe.

3. *Treizeci de capitole împotriva lui Sever* (*Triginta capita adversus Severum*), formând o a doua parte a lui *Epilypsis*.

4. Pe lângă cele trei opere menționate, lui Leonțiu de Bizanț i se mai atribuie:

- unele texte cuprinse în *Doctrina Patrum de Verbi incarnatione*;
- *Adversus fraudes apollinaristarum* (PG 86, 1947-1976), care aparține cel mai probabil unui autor anterior lui Leonțiu;
- *Contra nestorianos* (PG 86, 1399-1767);
- *Contra monophysitas* (PG 86, 1769-1901);
- *Scholi*, posterioară lui Leonțiu;
- *Joannis et Leontii collectanea de rebus sacris*, aparținând, după ultimele cercetări, Sfântului Ioan Damaschin;
- *Leontii Byzantinii sermones* (PG 86, 1976-2004).

Doctrina

Aflat într-o perioadă caracterizată prin disputele dintre calcedonieni și monofiziți, Leonțiu s-a angajat să confere contemporanilor săi propria lui soluție în problema hristologică. El credea probabil că astfel se va putea arăta utilitatea metafizicii evagriene, a cărei eterodoxie încerca să o ascundă cu grijă pentru a evita astfel condamnarea sa. Pentru el, Sinodul de la Calcedon reprezenta calea de mijloc între cele două erezii contrare, nestorianismul și eutihianismul.

Doctrina teologică a lui Leonțiu de Bizanț este structurată în jurul hristologiei. Două puncte principale par a caracteriza hristologia sa:

1. Comparația dintre unirea celor două firi în Hristos și unirea sufletului și a trupului în om, analogie care corespunde unei concepții diofizite și nu uneia monofizite despre Întrupare. Preexistența omenității lui Hristos este ontologic posibilă, deoarece un ipostas poate să se formeze din entități preexistente. Cu toate acestea, urmând lui Evagrie, Leonțiu nu neagă preexistența decât în ceea ce privește „*omenitatea*" lui Hristos, pe care a primit-o la Întrupare din Fecioara Maria, căci pentru mântuirea omenității a avut loc Întruparea.

2. Definirea unirii dumnezeirii cu omenitatea în Hristos ca „*unire ființială*" - „*henosis ousioden*" sau „*după ființă*" - *henosis kath'ousian*".

Pentru Leonțiu de Bizanț, „*ousia*" înseamnă, în primul rând, simpla existență „*și nu ce sau cum*". El poate fi aplicat la tot ce există. Se poate vorbi, de asemenea, de „*esența*" unei anumite ființe, dar în acest punct „*ousia*" devine sinonim cu „*physis*" - „*fire*". Termenul „*hypostasis*" desemnează împărțirea, individualul, particularul și, de asemenea, pe „*acel cineva*", caracteristica acestuia fiind aceea de a exista prin sine.

Se poate spune astfel că, existând doar un Hristos, singurul termen potrivit pentru a-L desemna este deci „*un ipostas*", care este „*un tot*" (întreg) individual format din părți, fiecare din ele fiind o fire completă. Pentru Leonțiu, unicul ipostas este nu acela al Logosului preexistent, ci acela al lui Hristos, ipostas format în momentul Întrupării, aflat în „*unire ființială*" cu Logosul „*compus*" din „*firi*", care sunt de fapt părțile Sale componente.

Însă, contribuția majoră a lui Leonțiu în hristologie este dată de termenul „*enhypostaton*", care va fi inserat în sistemul calcedonian. Discutând dilema care-i pune față în față pe nestorieni și pe eutihieni, care, și unii și alții, admiteau postulatul „*nicio fire fără ipostas*", limitându-se să admită în Hristos fie o fire și un ipostas, fie două firi și două ipostasuri, Leonțiu introduce o noți-

une nouă, aceea a existenței „*în ceva*", ceea ce el desemnează ca fiind „*enhypostaton*" atunci când este vorba de o existență „*întru ipostas*" și „*enousion*" sau „*ousiodes*" atunci când este vorba de existența „*întru ființă*".

Astfel, pentru Leonțiu, „*ipostasul este echivalentul lui «enhypostaton», așa cum esența este distinctă de «enousion»; căci ipostasul desemnează, de fapt, pe «acel cineva», în timp ce «enhypostaton» desemnează ființa; ipostasul desemnează o persoană cu ajutorul trăsăturilor particulare, în timp ce «enhypostaton» indică faptul că nu este vorba de un accident care există într-o altă ființă și nu este completat în el însuși*".

Admițând că ipostasul lui Hristos nu este altul decât ipostasul Logosului Însuși, preexistent fiind și asumându-Și omenitatea (care în acest sens este un „*enhypostaton*"), fără a se suprima dualitatea firilor prin faptul unității subiectului în Hristos, acel subiect fiind Logosul, atunci contribuția hristologică a lui Leonțiu devine semnificativă. Leonțiu de Bizanț devine astfel un sistematizator al hristologiei chiriliene cu cea a Calcedonului, pregătind terenul pentru Sinodul al V-lea Ecumenic (Constantinopol, 553).

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: J. P. Migne, PG 80, 1268-1396, 1901-1976. PG 86, 1185-2016. CPG, 6813-6820. Un catalog al operelor poate fi consultat la Mauritius Geerard, *Clavis Patrum Graecorum* III, Turnhout, 1979, pp. 6813-6820. Franz Diekamp, *Doctrina patrum*, Münster, 1907, pp. 155-164. Ediție critică în *Vorbereitung im Corpus Christianorum Series graeca*, ed. Brian Daley. Referitor la viața sa, să se vadă Innocentius von Maroneia, *Epistula de collatione cum Severianis*, în ACO IV, 2 (1914), pp. 169-184 și ACO III și la Kyrillos von Skythopolis, *Vita Sabae: Kyrillos von Skythopolis* XLIX, 2, ed. Eduard Schwartz, Berlin 1939, pp. 85-200.

Studii și Manuale: Literatură în limba română: Pr. Vasile Gh. Sibiescu, *Justinian și Leonțiu de Bizanț*, în volumul *Împăratul Justinian și ereziile*, teză de doctorat în teologie, București, Tipografia Carpați, 1938, pp. 52-54. Pr. Prof. Dr. Ioan G. Coman, *Patrologie*, E.I.B.M.B.O.R.,

București, 1956, pp. 277-279. Ion Caraza, *Doctrina hristologică a lui Leonțiu de Bizanț*, în rev. S.T., nr. 5-6/1967, pp. 321-333. Ilie Frăcea, *Ὁ Λεόντιος Βυζάντιος. Βίος καὶ σιγγάμματα (Κριπκὴ Θεώρητη)*, Διατριβὴ ἐπὶ διδακτογία, Αθήναι, 1984, XII + 310 p. Recenzie de Pr. Prof. Onorar Teodor Bodogae, în rev. M.A., nr. 7-8/1985, pp. 517-518. Pr. Cicerone Iordăchescu, *Leontie din Bizanț*, în *Istoria vechii literaturi creștine*, vol. III. Ediția a II-a, Editura Moldova, Iași, 1996, vol. II, partea a III-a, pp. 41-45. Mihail Diaconescu, *Personalitatea și opera lui Ioan Maxentius*, în volumul său *Istoria literaturii dacoromâne*, Editura Alcor Edimpex, București, 1999, pp. 574-577. Idem, *Literatura dacoromână în patrimoniul național și universal. Operele lui Leontius Byzantinus*, în volumul său *Istoria literaturii dacoromâne*, pp. 776-785. Remus Rus, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Editura Lidia, București, 2003, pp. 498-499. **Literatură străină:** F. Loofs, *Das Leben und die polemischen Werke des Leontius von Byzantium*, 1887. Idem, *Leontius von Byzanz und die gleichnamigen Schriftsteller der griechischen Kirche*, în TU, 3, 1-2, Leipzig, 1887. F. Diekamp, *Die origenistischen Streitigkeiten im 6. Jahrhundert*, Münster, 1899. E. Schwartz, *Kyrillos von Skythopolis*, TU, 49, Heft 2, 1939. S. Otto, *Person und Subsistenz. Die philosophische Anthropologie des Leontios von Byzanz. Ein Beitrag zur spätantiken Geistesgeschichte*, München, 1968. D. B. Evans, *Leontius of Byzantium. An Origenist Christology*, în *Dumbarton Oaks Studies* XIII, Washington, 1970. P. T. R. Gray, *The Defence of Chalcedon in the East (451-553)*, Leiden, 1979. O. Bardehewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, V, pp. 9-13. F. Cayré, II, pp. 72-76. F. L. Cross, art. *Leontius of Byzantium*, în ODCC, pp. 815-816. B. Altaner - A. Stuiber, *op.cit.*, pp. 509-511, cu bibliografie. L. Perrone, *Léonce de Byzance*, în DECA, II, pp. 1427-1429, cu bibliografie. G. Rowekamp, *Leontius von Byzanz*, în LACL, pp. 393-394, cu bibliografie. Bernd Kettern, art. *Leontios von Byzanz*, în BBKL 4 (1992), pp. 1494-1498, cu bibliografie.

Sfântul Maxim Mărturisitorul

Viața

Datele privitoare la viața Sfântului Maxim Mărturisitorul au fost furnizate de biografia „*oficială*", editată de Combéfis și reeditată în colecția Migne (PG 90) - *Sancti Maximi vita ac certamen* -, de *Actele martiriului*, operă a unui ucenic, Anastasis, apocrisiar al Romei la Constantinopol, de *Hypomnestikon*, ce relatează, în contextul disputelor monotelite, viața sfântului.

Potrivit acestor surse, Sfântul Maxim s-ar fi născut în anul 580, într-o familie ilustră din capitala imperiului (Constantinopol). Se cunoaște și o versiune siriacă a vieții sfântului, publicată în anul 1973, care susține că de fapt s-ar fi născut în satul Hesfin din Golan. Conform aceleiași surse, la vârsta de 9 ani rămâne orfan și este încredințat unei mănăstiri din Palestina dominată de gândirea origenistă și evagriană. Prin urmare, educația primită a fost una aleasă, iar consecința acesteia a fost numirea la curtea imperială a lui Heraclios în funcția de prim-secretar (*πρῶτος ὑπογραφις τῶν βασιλικῶν ὑπομνημάτων*).

După o activitate de patru ani (610-614), în anul 614 părăsește preocupările și onorurile lumești și îmbrățișează viața monahală la mănăstirea Chrysopolis-Scutari, de pe cealaltă parte a Bosforului, ajungând să dețină funcția de stareț al acestui așezământ monahal.

Ascensiunea socială și bunele relații din prima parte a vieții cu administrația imperială ar putea avea și o altă explicație după studii ceva mai recente.

I. H. Dalmais susține că, în momentul în care a ajuns la Chrysopolis, Sfântul Maxim ar fi primit sub îndrumare ca ucenic pe Anastasie, secretar al soției împăratului Heraclie, un personaj important al administrației imperiale, ceea ce explică notorietatea dobândită prin intermediul influentului său ucenic. După 10 ani

petrecuți aici, se mută la mănăstirea Sfântul Gheorghe din Cizic, unde va rămâne până în anul 626.

Perioada petrecută aici este deosebit de fructuoasă din perspectiva activității ca scriitor bisericesc, pentru că în această mănăstire Sfântul Maxim compune prima grupă a scrierilor sale: a) *Despre iubire* (PG 91, 393-408); b) *Cuvânt ascetic* (P.G. 90, col. 911-958); c) *Capete despre dragoste* (PG 90, 959-1073), lucrări care tratează aspecte ale vieții duhovnicești după autori anteriori, ca Evagrie și Diadoh al Foticeii.

În anul 626, sub amenințarea invaziei persane, călugărul Maxim părăsește mănăstirea și se refugiază în Africa, la Cartagina. Aici rămâne o perioadă mai îndelungată, dovadă în acest sens fiind finalul Epistolei a VIII-a (PG 91, 371), unde se arată că Rusaliile din 632 îl găsesc tot aici. Acum se întâlnește cu Sofronie, refugiat și el din cauza perșilor, și care la vremea aceea era egumenul mănăstirii Eucrates, de lângă Alexandria.

Maxim nu se implică în disputa monotelistă, așa cum Sofronie o face deja. În 633 sau 634, Maxim primește o scrisoare de la Pyrrhus, care încerca să-l câștige de partea taberei monotelite. Maxim are un schimb epistolar cu Pyrrhus, în care îi cere explicații suplimentare, elogiindu-l pe inițiatorul disputei, patriarhul Sergios, care încerca să readucă pacea în Biserică, lucru care pare oarecum curios, dacă avem în vedere desfășurarea ulterioară a evenimentelor.

În această perioadă alcătuiește a doua grupă de scrieri duhovnicești: *Explicarea la Tatăl nostru* (PG 90, 743-768), *Questiones ad Thalassium* (PG 90, 1177-1400) și *Mystagogia* (PG 91, 658-718). În Biserică urmează o perioadă relativ calmă, până în 638, când împăratul Heraclie publică *Ekthesis*-ul său (la scurt timp după căderea Ierusalimului în mâinile lui Omar și după moartea patriarhului Sofronie, în februarie 638), ceea ce provoacă o reacție puternică din partea grupării ortodoxe, în cadrul căreia Maxim ocupă un loc de frunte.

Din această perioadă provin scrierile din a treia grupă, cele referitoare la cele două voințe în Hristos (împotriva monotelismu-

lui), grupate în *Opuscula theologica et polemica* (PG 91, 9-286). Erezia monotelistă fusese îmbrățișată de patriarhul Serghie, iar sub influența acestuia și de succesorul său, Pyrrhus, fost stareț la mănăstirea Chrysopolis, după plecarea lui Maxim.

Exilat în Africa, patriarhul Pyrrhus a fost provocat de Maxim Mărturisitorul la o discuție teologică, prin care sfântul urmărea să-l convingă pe patriarh de greșeala pe care o făcea când susținea că Mântuitorul a avut o singură voință și o singură lucrare. Se spune că la discuție au participat mulți episcopi africani, precum și trimisul imperial Grigorie, dar iscusința și elocința lui Maxim i-a convins pe toți că în Hristos există două voințe și două lucrări corespunzătoare celor două firi, omenească și dumnezeiască, unite în același ipostas.

Despre această dispută teologică, care a avut loc la Cartagina, în anul 645, stă mărturie lucrarea *Disputatio cum Pyrrho* (PG 91, 286-351). Maxim și Pyrrhus au plecat după puțin timp la Roma, unde noul papă, Martin I, a convocat un sinod în Biserica Lateran, în octombrie 649, pentru a condamna monotelismul. Au participat 105 episcopi, care au semnat actul sinodal.

Disputa din Africa, din 645, se înscrie în contextul acțiunilor împotriva *Ektesis*-ului imperial, dar trebuie menționat faptul că, în același timp, sunt ținute și alte sinoade locale în Africa, care au condamnat monotelismul. În 648, împăratul Constans II (641-668) dă un nou decret, *Typos*, prin care oprea, sub grea pedeapsă, de a se mai discuta dacă în Hristos sunt două sau o singură lucrare. Astfel că, pentru cei ce au participat la sinodul de la Roma (Lateran), era deja o problemă.

În 653, la ordinul lui Constans II, susținător al monotelismului, Sfântul Maxim a fost arestat și trimis în exil în Tracia, datorită faptului că a participat la sinodul de la Lateran din 649, încălcând decretul imperial. Papa Martin I a fost arestat și el de către noul exarh de Ravena, Calliopie, și, acuzat de înaltă trădare, a fost trimis în exil în Cherson, unde a murit în 655.

După câțiva ani de exil, Maxim a fost readus la Constantinopol și judecat acolo, fiind acuzat de trădare (ar fi facilitat, pe de

o parte, cucerirea Egiptului de către arabi, iar pe de altă parte, ar fi susținut rebeliunea exarhului din Africa), precum și de heterodoxie (origenism).

Actele procesului Sfântului Maxim s-au păstrat. El este exilat la Bizya, în Tracia. Odată ajuns în localitatea de exil, începe un nou interogatoriu (24 august 656). Episcopul Teodosie și doi demnitari încearcă să-l convingă să intre în comuniune cu patriarhul Constantinopolului.

Ca parte a strategiei de persuasiune, Maxim este grațiat și mutat într-o mănăstire din Rhegion, nu departe de Constantinopol. Maxim nu înțelege să răspundă cu amabilitate gestului imperial: urmarea va fi un alt exil în fortăreața Perbera.

În 662 este pentru a treia oară judecat de către un tribunal alcătuit din senatori și episcopi; refuzând anatematizarea Sfântului Sofronie și a papei Martin, este condamnat la flagelare și mutilare, împreună cu Anastasie Monahul și Anastasie, apocrisiarhul roman (li se taie limba și mâna dreaptă, pentru a nu mai putea comunica prin grai și prin scris).

Cei trei martiri sunt trimiși într-un al treilea exil în ținutul lazilor, în cetatea Lazika (Semalion), în apropierea localității Muri de astăzi, de pe coasta de răsărit a Mării Negre, unde Maxim se va stinge din viață, în urma chinurilor, la 13 august 662, la vârsta de 82 de ani.

Ca semn al sfințeniei sale, locuitorilor din cetate li se arată, după îngropare, trei flăcări ieșind din mormânt.

Opera

Unele dintre opere le-am amintit și când am prezentat viața Sfântului Maxim Mărturisitorul. Alături de Sfântul Ioan Damaschinul, este cel mai fecund autor de opere din ultima perioadă patristică.

Opera lui o putem împărți în 5 grupuri: dogmatice, exegetice, morale, patristice și liturgice.

a) Dogmatice. La acest grupaj amintim, mai întâi, pe cele care combat monofizitismul și monotelismul, grup de scrieri scurte, care poartă în edițiile existente următoarele titluri:

1. *Opuscule teologice și polemice*;
2. Alături de acestea, sunt actele discuției cu Pyrrhus, *10 capitole despre voințe și energii*, cu dovezi patristice;
3. Cea mai mare parte a celor *45 de epistole* pe care le-a lăsat și, în sfârșit,
4. *2 tratate independente*, și anume: *Despre purcederea Duhului Sfânt* și *Despre suflet*.

În tratatul *Despre purcederea Duhului Sfânt* scrie:

„Deși unii apuseni zic că Duhul Sfânt purcede și de la Fiul, ei prin aceasta exprimă numai comunitatea de substanță a Sfântului Duh cu Fiul, distingând că una este cauza atât a Fiului, cât și a Duhului, adică Tatăl Se află către Unul în raport de naștere, către Altul în raport de purcedere."

În aceste lucrări mai abordează teme hristologice, cum ar fi: *Despre cele două firi ale lui Hristos*; *Despre cele două voințe ale unui singur Hristos, Dumnezeul nostru*; *Despre calitate, proprietate și diferență sau distincție*; *Despre substanță, esență și fire* și *Despre ipostas și persoană*.

b) Exegetice:

1. *65 de întrebări și răspunsuri privitoare la locuri grele de interpretat din Sfânta Scriptură, către Thalasie*, lucrarea cea mai extinsă a Sfântului Maxim;
2. Alte *Întrebări și răspunsuri*, o scriere mai scurtă;
3. *Explicarea Rugăciunii Domnești*;
4. *Explicarea Psalmului 59*;
5. *Către scolasticul Theopempt*;
6. *Cronologia succintă a lui Iisus*;
7. *Fragmente*, în catene.

c) Morale:

1. *Carte ascetică*, dialog între un tânăr monah despre viața spirituală și

2. Patru *Culegeri de sentințe mistice și ascetice* (o a cincea, cuprinzând și sentințe din profani, pare să fie prelucrată de altcineva).

d) Patristice:

1. *Despre operele Sfântului Dionisie Pseudo-Areopagitul* (scolii);

2. *Despre diverse pasagii dificile din Sfinții Părinți Dionisie și Grigorie Teologul* și

3. *Despre expresii ambigue din Grigorie Teologul.*

e) Liturgice:

1. *Mystagogia, explicarea mistică a simbolismului slujbelor și lucrurilor bisericești*;

2. *Trei imne* și

3. *Un calcul bisericesc* al sărbătorilor și al cronologiei istoriei.

Doctrina

Cu toate că n-a expus nicăieri în scrierile sale un sistem teologic complet, totuși din ele reiese că avea o concepție metafizică ușor de rezumat și cuprinsă în termeni originali - tot ce este are ca finalitate două scopuri: ca Dumnezeu să Se facă om și ca omul să fie divinizat (σάρκωσις ἢ θέωσις). Aceste două scopuri sunt realizate în Hristos.

Dumnezeu nu S-a făcut om decât dacă Hristos a avut întreaga natură omenească, deci și voința și energia omenească. A voi însă, nu putea decât dumnezeiește. Îndreptarea voinței omenești, actul volițional (γνώμη) nu aparține naturii, ci persoanei în Hristos. Logosul îndrepta cu natura Sa divină și pe cea omenească a Sa.

Propriu-zis, tema Sfântului Maxim este urcușul (ἀνάβασις) omului spre îndumnezeire. Dar urcușul acesta nu se poate face decât prin curățirea de patimi și prin cunoașterea în duh a rațiunilor lumii, care sunt primele două trepte ce o anticipează pe ultima și a treia: unirea cu Dumnezeu și contemplarea în lumina Lui

directă a raţiunii tuturor lucrurilor. Omul are atâta valoare la Sfântul Maxim, încât toate sensurile Scripturii el le raportează la viaţa lăuntrică a insului, neabătându-se nicio clipă de la tâlcuirea antropologică sau ascetic-mistică a Scripturii.

Omul îndumnezeit este pentru Sfântul Maxim Mărturisitorul omul plin de Duhul Sfânt, este omul asemenea celui descris de Sfântul Apostol Pavel când afirma: *„nu mai trăiesc eu, ci Hristos trăieşte în mine"* (Gal. 2, 20), este omul care *„se bucură deplin de lepădarea a tot ce-i aparţine prin natură ... pentru că harul biruieşte în el şi pentru că singur Dumnezeu, în mod vădit, lucrează în el"*.

Concepţia Sfântului Maxim despre îndumnezeire depinde în mare măsură de cea a Sfântului Dionisie Pseudo-Areopagitul, aşa cum o dovedeşte clar folosirea termenului „θέωσις", dar el este tributar şi celorlalţi predecesori ai săi. Prin îndumnezeire, oamenii nu devin consubstanţiali cu Dumnezeu, ci devin, în baza lucrării harului, teofori, hristofori, pnevmatofori (dimensiunea trinitară a „θέωσις"-ului).

Această distincţie constituie temeiul fundamental al devenirii infinite a umanităţii. Asimilarea omului cu Dumnezeu nu e o absorbţie în Dumnezeu, nu este o negare a umanităţii, ci mai degrabă o avansare în slavă, o creştere spre umanitatea perfectă. Îndumnezeirea omului, legată esenţial de Hristos, este legată în aceeaşi măsură de dimensiunea sacramentală a Bisericii, care reprezintă, în fapt, fundamentul vieţii creştine.

Prin Sfintele Taine, omul devine o făptură nouă, care trăieşte în Hristos, viaţa lui Hristos fiind în el. La Sfântul Maxim Mărturisitorul Biserica este simbol deopotrivă al cosmosului şi al omului, iar axul care străbate cerul şi pământul, legând cele văzute de cele nevăzute, este iubirea. Ea reprezintă unica icoană desăvârşită a lui Dumnezeu, ca şi în cazul icoanei, iubirea îndreptată de credincios către prototipul adecvat unifică simbolizantul cu simbolizatul.

Astfel, Sfântul Maxim Mărturisitorul ne expune toate evenimentele marcante ale iconografiei: *„simbolizantul"* (credinciosul

închinător), „*simbolizatul*" („*obiectul*" închinării) și puntea care leagă cele două elemente ale simbolului: iubirea. Hristologia maximiană primește astfel noi valențe, accentuând importanța icoanei în viața credinciosului, în calitatea ei de chip al Întrupării.

Accentuarea importanței Bisericii în desăvârșirea omului nu poate fi înțeleasă în absența Sfintei Scripturi, iar în acest sens trebuie reamintite cuvintele Sfântului Maxim Mărturisitorul în finalul *Mystagogiei* sale:

„*Să nu lipsim deci de la Sfânta Biserică a lui Dumnezeu, care conține atâtea mistere ale mântuirii noastre în sfânta rânduială a dumnezeieștilor simboale săvârșite în ea, prin care face pe fiecare să se comporte frumos după analogia vieții în Hristos ... Ci cu toată puterea și sârguința să ne înfățișăm pe noi vrednici de darurile dumnezeiești, făcându-ne bineplăcuți lui Dumnezeu prin fapte bune*".

Sfântul Maxim a fost, indiscutabil, „*cel mai important teolog al timpului său. El este spiritul universal al secolului VII și poate ultimul teolog gânditor original al Bisericii bizantine*" (Hans-Georg Beck, *Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich*, München, 1959, p. 436).

Creația sa este exploratorie, meditativă și deschisă spre diferite căi de abordare, chiar dacă păstrează o unitate de viziune, care depășește o certitudine dogmatică exclusivă. Deși nu a compus „*summae*" teologice, gândirea sa transpare din opera scrisă ca fiind o sinteză coerentă și creativă a elementelor natural-filosofice, biblice și patristice pe care le-a receptat.

Sistemul teologic al Sfântului Maxim este o viziune spirituală asupra cosmosului, a vieții umane în cosmos și, prin urmare, asupra iconomiei mântuirii, întrepătrunderea mântuitoare a umanului cu divinul. Opunându-se sistemului origenist, Sfântul Maxim afirmă că Dumnezeu este în mod esențial nemișcat, fără a sugera că mișcarea este în Dumnezeu o concesie față de cădere.

În contextul Revelației treimice, Dumnezeu este descoperit ca Unul-în-Trei și angajându-Se într-un proces de mișcare dato-

rită iubirii, iubire pentru ființele Sale create, care fac parte din modul propriu de ființare ca Treime.

Sfântul Maxim afirmă - în plan triadologic - că Dumnezeu este Monadă, potrivit principiului esenței Sale (un alt mod prin intermediul căruia este exprimată credința că unitatea sa ontologică constă în faptul că El este Unul în trei Persoane), și că este Treime, potrivit modului Său de existență, ceea ce înseamnă că cele trei ipostasuri sunt mai mult decât simple modalități, deoarece ele constituie cu adevărat viața personală a lui Dumnezeu.

Centrul structurii teologiei speculative a Sfântului Maxim este Întruparea Fiului lui Dumnezeu. Într-un anumit sens, întreaga realizare a lui Maxim este un comentariu panoramic la *Efeseni* 1 - misterul incarnațional ca un plan pentru „*plinirea vremii*". Teologia sa dioenergistă și diotelită constituie doar o parte, un aspect al acestui întreg. Ea „*a apărut*" atunci când „*umilul monah*" și-a dat seama că premisele trăirii autentice a unei vieți în Hristos sunt puse în pericol. Teologia (ortodoxia) sa a fost rodul și baza teopraxiei (ortopraxiei) sale.

În plan hristologic, întreaga dezvoltare teologică a Sfântului Maxim este îndreptată împotriva monoenergiștilor și monoteliților, care susțineau în mod consecvent o singură lucrare sau energie ipostatică în Hristos, din cauza unității persoanei. El arată că lucrarea aparține ontologic și primordial naturii și numai în al doilea rând persoanei, ca actualizare a ei. Existența a două naturi în Hristos are ca și consecință existența a două voințe naturale:

„*Mântuitorul avea ca om o nevoie naturală, întipărită de voia Lui dumnezeiască, nu opusă Lui. Căci nimic natural nu se opune voii lui Dumnezeu, când nici voia gnomică (determinată ca o consecință proprie) în care se vede și despărțirea personală, dacă e așa prin fire, nu e opusă Lui*" (PSB 81, p. 203).

În cugetarea hristologică a Sfântului Maxim, ideea de „*imprimare*" a divinului în uman sau a umanului de către divin are rol decisiv. Voința omenească a lui Hristos nu este supusă voinței Lui divine, ci este vorba de o actualizare autentică a ei, în conformitate cu „*logos*"-ul ei natural, cu ajutorul voinței lui Hristos.

Fiul lui Dumnezeu Cel veșnic a fost Arhetipul omului. Omul și-a găsit deplina lui actualizare în Iisus Hristos, în urma Întrupării Fiului lui Dumnezeu.

Cele două naturi în Hristos nu se opun, pentru că cele naturale nu se opun în niciun fel lui Dumnezeu. Astfel, opoziția nu se situează la nivelul ontologic, ci la nivelul alegerii personale. Opoziția este rezultatul păcatului și nu al alterității între dumnezeire și omenitate.

În general, există o opoziție între voința divină și voința umană, dar nu la nivelul Persoanei lui Hristos. Voința umană se opune voinței divine, pentru că, prin libera alegere a păcatului, voința umană a deviat de la scopul ei natural, în timp ce voința umană a lui Hristos păstrează caracterul ei natural. Voința umană a lui Hristos este îndumnezeită.

Un loc important în teologia maximiană îl ocupă cuplul terminologic „*λόγος τῆς φύσεως*" - „*τρόπος ὑπάρξεως*", pe care Sfântul Maxim îl aplică în triadologie, antropologie și hristologie, reușind cu ajutorul lui să dea soluții reale problemelor complexe care se puneau în aceste domenii. *Λόγος*-ul este fix, invariabil, imuabil, inalterabil, corespunzând într-un anumit fel legii naturii. Τρόπος-ul este supus diversificării, variației, modificării sau inovației, corespunzând modului în care o natură există, în care un principiu este aplicat, în care natura lucrează sau în care persoana folosește puterile sale naturale sau exersează energia lor. În *Ambigua* 42, Sfântul Maxim dezvoltă aceste principii și explică înnoirea naturii umane prin Întruparea lui Iisus Hristos.

În ceea ce privește aplicarea acestui principiu în cadrul disputei monotelite, Sfântul Maxim îi acuză pe susținătorii *Ektesis*-ului că „*au încurcat*" termenii și nu respectă distincția ontologică între „*logos*" și „*tropos*". De asemenea, mai există o relație strânsă între „*tropos*" și ipostas, dar cele două noțiuni nu trebuie identificate. Ipostasul definește „*troposul*"-ul, determină forma modului de existență. „*Τρόπος ὑπάρξεως*" este modul de existență al unei naturi ipostaziate. Astfel, „*τρόπος*"-ul nu desemnează o atitudine personală, un „*mod ipostatic*" care ar caracteriza per-

soana în ea însăși, fără a se găsi, de asemenea, și în același timp în natura sa. El desemnează atât un mod de a fi, cât și un mod de a acționa. Sfântul Maxim a văzut foarte bine că era imposibil de a trata despre persoană, ca și când ea era total *„independentă de natura sa"*.

Omul a fost creat de Dumnezeu având ca și conținut al *„λόγος"*-ului său natural nestricăciunea, icoruptibilitatea, concretizat în modul existenței și activității paradisiace. Prin păcat, modul existenței și acțiunea logos-ului naturii umane devin corupte și pătimitoare. Întotdeauna *„τρόπος"*-ul depinde de dispoziția de a vrea (*γνωμή*) și de a alege (*προαίρεσις*) a persoanei și o exprimă într-o manieră de a fi sau într-un comportament. Funcția noțiunii de tropos este, între altele, de a permite Sfântului Maxim să sublinieze posibilitatea pe care o are persoana de a se determina liber în raport cu logos-ul naturii sale, adică în raport cu definiția și dinamismul naturii sale, care o orientează pe aceasta spre Dumnezeu, finalitatea sa, și o face să tindă să-și găsească desăvârșirea sa în El.

Fiul lui Dumnezeu, prin Întrupare, a luat natura umană în întregime, în logos-ul ei natural, cu caracterul ei pătimitor (afectele ireproșabile) și muritor. Dar *„modul Său de a fi Dumnezeu se face mod de a fi al firii Sale umane"*. Naturile rămân neschimbate, cu toate proprietățile lor. Energia fiecăreia din cele două naturi continuă să subziste și după unirea lor. Hristos, păstrând intacte și integral rațiunile proprii fiecăreia din cele două naturi, lucrează în consecință după fiecare dintre ele, lucrarea omenească nefiind eliminată prin preponderența lucrării divine. Hristos lucrează ca om omenește, dar altfel decât noi, anume potrivit cu modul și felul de a lucra al Persoanei celei veșnice a Fiului.

În lupta sa împotriva monoenergismului și monotelismului, Sfântul Maxim subliniază că îndumnezeirea naturii umane în Hristos nu o privează pe aceasta de voință și lucrare, îndumnezeirea neimplicând mutilarea naturii și lăsând-o să subziste în ceea ce este ea prin esență. Teologia diotelită maximiană a fost prin-

cipala sursă de inspirație pentru deciziile dogmatice ale Sinodului VI Ecumenic din 680-681 de la Constantinopol.

Sfântul Maxim stabilește - din punct de vedere antropologic - o cronologie în căderea omului, ca rezultat al pervertirii celor trei părți ale sufletului. Primul pas constă în ruperea de Dumnezeu, din care izvorăște necunoașterea. Fiind izolat de Izvorul creator al ființei sale, omul se concentrează în iubirea de sine, care-l conduce la tirania față de semeni.

Ca o consecință directă a acestui mod, în teologia ascetică, Sfântul Maxim urmează în numeroase privințe tradiției lui Evagrie Ponticul. Ierarhizarea evagriano-maximiană cuprinde astfel 8 păcate principale: lăcomia pântecelui, desfrânarea, iubirea de arginți, mânia, întristarea, trândăvia, slava deșartă și mândria. Această ordine a păcatelor este văzută ca o manifestare a nesupunerii, respectiv a iubirii de sine - „*philautia*". Păcătuind, omul statornicește în sine o gnome rea, adică o anumită predispoziție a voinței și aspirațiilor sale. Astfel, legată de dialectica durere-plăcere, „*philautia*" generează o multitudine de patimi care divizează unitatea naturii umane.

În ceea ce privește dimensiunea liturgică și sacramentală, Sfântul Maxim subliniază în *Mystagogia* că Biserica este icoană a lui Dumnezeu în virtutea comuniunii ei în energia „*tropică*" cu El. Energia care-i constituie pe toți membrii Bisericii, Trupul lui Hristos, este energia unificatoare care este chipul energiei uni-diversificatoare a lui Dumnezeu.

Pornind de la trihotomia paulină, Biserica văzută este descrisă ca un edificiu împărțit în trei părți, organizate în funcție de sacralitatea sa: spiritului îi corespunde altarul, sufletului - sanctuarul, iar trupului - naosul. Însă, important pentru Sfântul Maxim este reciprocitatea lor: Biserica reflectă omul în structura sa, așa cum acesta reflectă și reprezintă Biserica. În realitate, omul este o biserică în lume, iar Biserica este Omul universal, numit „*makroanthropos*". Pentru Sfântul Maxim, omul și Biserica au unul și același scop. Biserica este văzută ca o părtășie a lui la destinul uman comun, pentru care Biserica este responsabilă. De fapt, cele

două realități corespund, deoarece omul este Biserică, iar Biserica, om.

Doctrina Sfântului Maxim a reprezentat și continuă să reprezinte unul dintre izvoarele din care Tradiția Bisericii își trage seva, dar și o sursă inepuizabilă de cercetare, datorată în principal ariei vaste de cuprindere. Ea este însă, în primul rând, mărturia unui martir al Bisericii.

Caracterizare

Sfântul Maxim Mărturisitorul a fost un cugetător profund și savant. El adâncește marile probleme dogmatice, îndeosebi pe cele hristologice și soteriologice, exegetice, biblice, morale, liturgice ș.a. În exegeză întrebuințează metoda alegorică și trece des la considerații mistice. În misticism și-a luat ca model pe Sfântul Dionisie Pseudo-Areopagitul, dar pe care l-a întrecut în exprimare. În dogmatică și-a ales cel mai bun model pe Sfântul Grigorie Teologul, iar dintre cei noi, pe Leonțiu de Bizanț, de la care a folosit filosofia aristotelică.

El a adoptat o atitudine riguros ortodoxă, intransigentă și sacrificială în același timp, cu o valoare exemplară pentru ortodocșii din toate timpurile istorice. În gândirea lui, nu există compromis în chestiunile de credință de care depinde mântuirea veșnică a sufletelor oamenilor. Credința trebuie mărturisită exact, explicit și pe față, iar nu vag, implicit, cu subînțelesuri și compromisuri inacceptabile ale Ortodoxiei cu heterodoxia sau erezia.

Soluției diplomatice a autorităților imperiale și ecleziastice bizantine, care urmăreau formule-miracol de compromis sau, prin tăceri echivoce, salvarea unității imperiului cu prețul ereziei, Sfântul Maxim opunea soluția eshatologică și ascetică a mărturisirii și martiriului. Avem de-a face cu o succintă și remarcabilă punere la punct de principiu creștină a adevăratei relații între Biserică și Stat, între „*sacerdotium*" și „*imperium*" în viziunea Sfinților Părinți ai Bisericii Ortodoxe.

Departe de a accepta pretențiile teocratice ale bazileilor, funcțiile religioase și caracterul sacerdotal al împăratului - cum

o făceau membrii oportuniști ai administrației imperiale și ai ierarhiei bisericești -, Sfinții Părinți au contestat profetic aceste pretenții imperiale inacceptabile, reafirmate cu vigoare de bazilei în timpul crizelor ariene, monofizite și iconoclaste.

Atitudinea tranșantă a Sfântului Maxim va deveni model de conduită în secolele al VIII-lea și al IX-lea, în cadrul ereziei iconoclaste, pentru Sfinții Ioan Damaschinul († 749) și Teodor Studitul († 826), iar argumentația teologico-filosofică a Sfântului Maxim împotriva monoenergismului va fi folosită în secolul al XIV-lea de Sfântul Grigorie Palama († 1359) și Tomosul sinodului palamit de la Constantinopol din 1351, care vor considera dogma despre energiile necreate și împărtășirea lor omului drept o simplă „*explicitare*" (*ἀναπτοχίς*) a dogmei hristologice ortodoxe dioenergiste și diotelite, precizată de Sfântul Maxim și oficializată de Sinodul VI Ecumenic (681).

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: J. P. Migne, PG 4, 15-432; 527-1576; PG 19, 1217-1280; PG 40, 68-109 (viața Sfântului Maxim); PG 90-91. **Traduceri: Română:** Sf. Maxim Mărturisitorul, *Ambigua. Tâlcuiri ale unor locuri cu multe și adânci înțelesuri din sfinții Dionisie Areopagitul și Grigorie Teologul*, în P.S.B. 80, trad., introd., și note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, E.I.B.M.B.O.R., București, 1983. Idem, *Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești*, în P.S.B. 82, trad., introd. și note de D. Stăniloae, E.I.B.M.B.O.R., București, 1990. Idem, *Cuvânt ascetic, Capete despre dragoste, Capete teologice (gnostice), Întrebări și nedumeriri și răspunsuri, Tâlcuire la Tatăl nostru*, în *Filocalia*, vol. II, trad., introd. și note D. Stăniloae, Editura Harisma, București, 1993. Idem, *Despre diferite locuri grele din dumnezeiasca Scriptură* (sau *Răspunsuri către Talasie*), în *Filocalia*, vol. III, ed. a 2-a, Harisma, 1994. Idem, *Mystagogia. Cosmosul și sufletul, cnipuri ale Bisericii*, introd., trad., note și studii Dumitru Stăniloae, E.I.B.M.B.O.R., București, 2000.

Studii și Manuale: Literatură în limba română: Gherasim Timuș, Episcopul Argeșului, *Maxim Mărturisitorul*, în *Dicționar aghiografic cuprindzênd pe scurt vietile sfinților*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1898, pp. 559-565. Pr. Ștefan Dobra, *Sfântul Maxim Mărturisitorul în Apus*, extras din rev. B.O.R., nr. 5-6/1939, pp. 299-314. Firmilian

MARIN, *Maxim Mărturisitorul*, în rev. *Cuvântul*, nr. 22/1941. MARIANA IONESCU, *Dragoste și cunoaștere la Maxim Mărturisitorul*, în rev. *Gândirea*, nr. 7/1941, pp. 385-388. I. G. COMAN, *Patrologie*, 1956, pp. 279-282. Magistr. IOAN I. BRIA, *Cunoașterea lui Dumnezeu după Sfântul Maxim Mărturisitorul*, în rev. S.T., nr. 5-6/1957, pp. 310-325. M. GEORGESCU, *Teologia iubirii în teologia Sfântului Maxim Mărturisitorul*, în rev. S.T., nr. 9-10/1958, pp. 600-609. Magistr. IOAN I. ICĂ, *Probleme dogmatice în dialogul Sfântului Maxim Mărturisitorul cu Pyrrhus*, în rev. ORT., nr. 3/1960, pp. 352-373. Idem, *O aniversare patristică: 1300 de ani de la moartea Sfântului Maxim Mărturisitorul*, în rev. M.A., nr. 1-2/1962, pp. 71-75. Idem (Pr. Prof.), *O nouă introducere în Teologia Sfântului Maxim Mărturisitorul*, în rev. M.A., nr. 5/1988, pp. 105-117. Drd. Pr. ILIE MOLDOVAN, *Teologia Învierii în opera Sfântului Maxim Mărturisitorul*, în rev. S.T., nr. 7-8/1968, pp. 512-527. Diac. CONSTANTIN VOICU, *Sfântul Maxim Mărturisitorul*, în *Telegraful Român*, 1968, pp. 31-32. Idem (Arhid. Prof.), *Hristologia cosmică după învățătura Sfântului Maxim Mărturisitorul*, în rev. S.T., nr. 4/1989, pp. 3-19. Drd. VIRGIL D. IONESCU, *Opera Sfântului Maxim Mărturisitorul în literatura românească veche până la 1850*, în rev. S.T., nr. 5-6/1971, pp. 389-399. Pr. MIRCEA NIȘCOVEANU, *Probleme de doctrină în operele Sfântului Maxim Mărturisitorul*, în rev. G.B., nr. 1-2/1975, pp. 61-69. Pr. Drd. TACHE STEREA, *Teologia Logosului la Sfântul Maxim Mărturisitorul*, în rev. S.T., nr. 5-8/1977, pp. 516-526. Lect. Dr. CEZAR VASILIU, *Simpozionul patristic asupra Sfântului Maxim Mărturisitorul*, în rev. G.B., nr. 10-12/1980, p. 753 (*1400 de ani de la nașterea Sfântului Maxim; Freibourg-Elveția, 2-5 septembrie 1980. A participat Pr. Prof. DUMITRU STĂNILOAE*). Idem, *Simpozionul patristic interconfesional asupra Sfântului Maxim Mărturisitorul (2-5 septembrie 1980, Freiburg-Elveția)*, în rev. ORT., nr. 1/1981, pp. 118-119. Pr. Dr. NICOLAE MAXIM, *Răscumpărarea în teologia Sfântului Maxim Mărturisitorul*, în rev. M.M.S., nr. 7-9/1981, pp. 447-469. Pr. Prof. ENE BRANIȘTE, *Biserică și Liturghie în lucrarea „Mystagogia" a Sfântului Maxim Mărturisitorul*, în rev. ORT., nr. 1/1981, pp. 13-22. ***, *Simpozion patristic interconfesional asupra Sfântului Maxim Mărturisitorul (2-5 septembrie 1980, Freiburg-Elveția)*, în rev. M.B., nr. 4-6/1981, p. 406 (*1400 de ani de la nașterea Sfântului Maxim. A participat Pr. Prof. DUMITRU STĂNILOAE*). Drd. GHEORGHE PETRARU, *Desăvârșirea omului în Hristos la Sfântul Maxim Mărturisitorul*, în rev. M.M.S., nr. 7-9/1983, pp. 360-374. Idem (Pr. Dr.), *Creația. Perspective patristice și teologice. Sfântul Maxim Mărturisitorul*, în lucrarea sa *Lumea, creația lui Dumnezeu. Perspective biblice, teologico-patristice și științifice*, Editura Trinitas, Iași, 2002, pp. 85-98. Pr. Prof. DUMITRU STĂNILOAE, *Introducerea traducătorului*, la volumul SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL,

Ambigua, colecția P.S.B. 80, E.I.B.M.B.O.R., București, 1983, pp. 5-42 (*Biografia, doctrina antiorigenistă*). Idem, *Locașul bisericesc propriu-zis, cerul pe pământ sau centrul liturgic al Creației*, în rev. M.B., nr. 4-6/1981, pp. 277-307. Republicat - *În loc de postfață* - în volumul SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Mystagogia. Cosmosul și sufletul, chipuri ale Bisericii*, E.I.B.M.B.O.R., București, 2000, pp. 49-92. Idem, *Biserica, în sensul de locaș și de largă comuniune în Hristos*, în rev. ORT., nr. 3/1982, pp. 336-346. Republicat în volumul SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Mystagogia. Cosmosul și sufletul, chipuri ale Bisericii*, E.I.B.M.B.O.R., București, 2000, pp. 93-110. Idem, *Hristologia Sfântului Maxim Mărturisitorul*, în rev. ORT., nr. 3/1988, pp. 67-72. Idem, *Hristologia Sfântului Maxim Mărturisitorul*, în volumul *Studii de Teologie Dogmatică Ortodoxă*, Craiova, 1991, pp. 11-154. Recenzie de Pr. Lector GHEORGHE PETRARU, în *Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași* (serie nouă), *Teologie*, tom. 1, 1992, pp. 140-142. Idem, *Sfântul Maxim Mărturisitorul. Viața și opera*, în *Filocalia*, vol. II, ediția a II-a, Editura Harisma, București, 1993, pp. 9-24. Idem, *Cuvânt înainte* la SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Despre diferite locuri grele din dumnezeiasca Scriptură*, în *Filocalia*, vol. III, ediția a II-a, Editura Harisma, București, 1994, pp. 9-23. Ierom. NACU DANIIL STOIENESCU, *Învățătura Sfântului Maxim Mărturisitorul despre rațiunile divine*, în rev. M.B., nr. 7-8/1985, pp. 418-432. Pr. Dr. VICTOR VLĂDUCEANU, *Sfinții - călăuze spre desăvârșire*, în *Îndrumător bisericesc, misionar și patriotic*, Arhiepiscopia Bucureștilor, 1985, pp. 108-111 (*SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL*, p. 109). IRÉNÉE H. DALMAIS, *Viața Sfântului Maxim Mărturisitorul reconsiderată*, Traducere și note de Drd. IOAN I. ICĂ, în rev. M.A., nr. 5/1987, pp. 26-30. Drd. KAMAL FARAHAT, *Har și libertate în învățătura Sfântului Maxim Mărturisitorul*, în rev. S.T., nr. 6/1987, pp. 100-114. Drd. IOAN MIRCEA IELCIU, *Învățătura despre îndumnezeirea omului la Sfântul Maxim Mărturisitorul*, în rev. M.A., nr. 2/1988, pp. 36-51. Drd. LIVIU STOINA, *Cunoașterea lui Dumnezeu după învățătura Sfântului Maxim Mărturisitorul*, în rev. ORT., nr. 1/1988, pp. 113-131. Pr. Drd. LIVIU ȘTEFAN, *Virtutea iubirii în teologia Sfântului Maxim Mărturisitorul*, în rev. M.A., nr. 3/1989, pp. 14-20. ADRIAN ALEXANDRESCU, *Izvoare ale iconografiei în scrierile părinților Dionisie Areopagitul, Maxim Mărturisitorul și Gherman Patriarhul*, în rev. S.T., nr. 4/1990, pp. 71-84. Pr. Lector GHEORGHE POPA, *Raționalitatea creației la Sfântul Maxim Mărturisitorul*, în *Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași* (serie nouă), *Teologie*, tom. 1, 1992, pp. 57-64. ***, *Luna ianuarie. Ziua a douăzecișiuna. Viața Cuviosului părintelui nostru Maxim Mărturisitorul și Mucenicul*, în *Viețile Sfinților pe luna ianuarie*, retipărite și adăugite cu aprobarea Sfântului Sinod, după ediția din 1901-1911, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, 1993,

pp. 418-442. JOHN MEYENDORFF, *Doctrina îndumnezeirii: Grigorie de Nyssa și Maxim Mărturisitorul*, în volumul *Sfântul Grigorie Palama și mistica ortodoxă*, traducere de ANGELA PAGU, Editura Enciclopedică, Colecția *Orizonturi spirituale*, București, 1995, pp. 32-38. Idem, *Dimensiunea cosmică a mântuirii: Sfântul Maxim Mărturisitorul*, în volumul *Hristos în gândirea creștină răsăriteană*, traducere din limba greacă de Pr. Prof. NICOLAI BUGA, București, 1997, pp. 139-162. VLADIMIR LOSSKY, *Sfântul Maxim Mărturisitorul*, în volumul *Vederea lui Dumnezeu*, în românește de MARIA CORNELIA OROS, Editura Deisis, Sibiu, 1995, pp. 114-121. Traducerea Prof. REMUS RUS la aceeași lucrare, București, 1995, pp. 103-115. Lect. GHEORGHE F. ANGHELESCU, *Sensul eshatologic al timpului în scrierile Sfântului Maxim Mărturisitorul*, în rev. M.O., nr. 1-2/1995, pp. 65-76. PAUL EVDOKIMOV, *Sfântul Maxim Mărturisitorul*, în volumul *Cunoașterea lui Dumnezeu în tradiția răsăriteană. Învățătura patristică, liturgică și iconografică*, traducere, prefață și note de Lect. Pr. Dr. VASILE RĂDUCĂ, Asociația filantropică medicală creștină Christiana, București, 1995, pp. 64-65. Protos. Drd. MIHAIL FILIMON, *Critica monofizismului Patriarhului Sever al Antiohiei în opera Sfântului Maxim Mărturisitorul*, în R.T., nr. 2/1995, pp. 56-68. Diac. Lect. IOAN ICĂ JR., *Actele procesului și martiriului Sfântului Maxim Mărturisitorul și ucenicilor lui*, în R.T., nr. 1/1995, pp. 5-8 (*Cronologie succintă a vieții Sfântului Maxim*). Idem, *Mystagogia Trinitatis. Probleme ale teologiei trinitare patristice și moderne cu referire specială la triadologia Sfântului Maxim Mărturisitorul*, în rev. A.B., nr. 10-12/1998, pp. 13-29. Idem, *O biografie doxologică a Fecioarei Maria în opera Sfântului Maxim Mărturisitorul*, postfață la volumul SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Viața Maicii Domnului*, Editura Deisis, Colecția *Philosophia Christiana*, Seria Hagiografica, Sibiu, 1998, pp. 143-158. Pr. CICERONE IORDĂCHESCU, *Maxim Mărturisitorul (580-662)*, în *Istoria vechii literaturi creștine*, vol. III, ediția a II-a, Iași, Editura Moldova, 1996, vol. II, partea a II-a, pp. 51-59. Prof. Dr. NICOLAE MLADIN, *Prelegeri de mistică ortodoxă. Notate de studentul în teologie NICOLAE STREZA în anul universitar 1947-1948*, cuvânt înainte, note bibliografice și ediție întocmite de Pr. Iconom Stavr. NICOLAE STREZA, Editura Veritas, Târgu-Mureș, 1996, 230 p. Recenzie de Asist. Pr. IOAN-CRISTINEL TEȘU, în *Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași* (serie nouă), *Teologie*, tom. III, 1995-1996, pp. 261-265. CHRISTOPH SCHÖNBORN, *Iubirea - icoană a lui Dumnezeu: Sfântul Maxim Mărturisitorul (580-662)*, în volumul *Icoana lui Hristos*, traducere de Pr. Dr. VASILE RĂDUCĂ, Editura Anastasia, București, 1996, pp. 84-114. Pr. Dr. MARIAN D. CIULEI, *Învățătura despre suflet și trup la Sfântul Maxim Mărturisitorul*, în rev. B.O.R., nr. 1/1996, pp. 81-103. MARIE-MADELEINE DAVY, *Maxim Mărturisitorul († 662)*, în studiul *Mistica deșertului*, din lucrarea

Enciclopedia Doctrinelor mistice, vol. I: *Șamanism, greci, evrei, gnoză, creștinism primitiv*, coordonat de M.-M. DAVY, traducere de BEATRICE STANCIU, Editura Amarcord, Timișoara, 1997, pp. 351-354. ANDREW LOUTH, *Influența lui Dionisie Areopagitul asupra Sfântului Maxim Mărturisitorul*, în volumul *DIONISIE AREOPAGITUL. O introducere*, în românește de SEBASTIAN MOLDOVAN, studiu introductiv de Diac. IOAN I. ICĂ JR., Editura Deisis, Sibiu, 1997, pp. 186-199. PETRU FLOREA, *Opera exegetică a Sfântului Maxim Mărturisitorul sau Sfântul Maxim Mărturisitorul ca interpret al Sfinților Dionisie Areopagitul și Grigorie Teologul*, ediție îngrijită de Preot IOAN CHEBUȚIU, Editura Academos, Târgu-Mureș, Colecția *Charisma creștină*, 1998, 196 p. Ierom. ALEXANDER GOLITZIN, *Scriitorii duhovnicești bizantini: De la Maxim Mărturisitorul († 662) la Nicolae Cabasila (1390)*, în volumul *Mistagogia. Experiența lui Dumnezeu în Ortodoxie. Studii de teologie mistică*, traducere de Diac. IOAN I. ICĂ JR., Editura Deisis, Col. *Mistica*, Sibiu, 1998, pp. 74-76. Prot. GHEORGHE MACSIM, *Sfântul Maxim Mărturisitorul*. Prefață la volumul SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Patru sute cugetări creștine*, traduse de Cuviosul PAISIE VELICICOVSCHI, transcrise și tipărite la anul 1939, Ediție nouă, Editura «Credința strămoșească», 1998, pp. 5-8; 22-43. IOAN COSMA, *Raportul dintre întrupare și Răscumpărare în viziunea Sfântului Maxim Mărturisitorul*, în rev. *Credința Ortodoxă*, nr. 2/1999, pp. 163-187. Drd. MARIUS TELEA, *Dragostea creștină la Sfântul Maxim Mărturisitorul*, în rev. *Credința Ortodoxă*, nr. 1/1999, pp. 140-154. LARS THUNBERG, *Omul și Cosmosul în viziunea Sfântului Maxim Mărturisitorul*, trad. din engleză de REMUS RUS, postfață de Pr. Prof. Dr. DUMITRU POPESCU, E.I.B.M.B.O.R., București, 1999, 181 p. (*Recenzie* de Prep. Drd. CAIUS CUȚITARU, în rev. *Teologia*, nr. 1/2000, pp. 146-147). Idem, *Antropologia teologică a Sfântului Maxim Mărturisitorul. Microcosmos și mediator*, trad. din limba engleză de ANCA POPESCU, Editura Σοφια, București, 2005. Acad. VIRGIL CÂNDEA, *O carte veche, fostă a obștii Cuviosului Paisie de la Neamțu*, în rev. *Teologie și Viață*, nr. 1-7/ 2001, pp. 161-164 (*Albina.* Cartea de față cuprinde: *Cuvinte memorabile din cărțile alor noștri și ale păgânilor*, în trei părți; *Patru sute de capitole ale lui MAXIM (MĂRTURISITORUL) despre desăvârșire, dragoste și alte virtuți*; *(Epistola) lui THEOFIL către AUTOLIKOS despre Dumnezeu și credința creștinilor*, în trei cărți; *Cuvântul lui TAȚIAN ASIRIANUL către păgâni*. Tipărite din nou și îndreptate cu cea mai mare grijă în Veneția, de NICOLAE GLYKY din Ianina. Cu aprobarea și privilegiul superiorilor - în grecește). Lect. SEBASTIAN MOLDOVAN, *Sensuri morale ale hranei euharistice după o lectură la Sfântul Maxim Mărturisitorul*, în R.T., nr. 1/2002, pp. 20-35. Mitropolitul HIEROTHEOS VLACHOS, *Biserica și dumnezeiasca Liturghie, după învățătura Sfântului Maxim Mărturisitorul*, în volumul său: *Cugetul*

Bisericii Ortodoxe, traducere de CONSTANTIN FĂGEȚEANU, Editura Σοφια, București, 2002, pp. 71-96; în același volum: *Dreapta credință în învățătura Sfântului Maxim Mărturisitorul*, pp. 63-65. REMUS RUS, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Editura Lidia, București, 2003, pp. 557-560. **Literatură străină:** H. U. VON BALTHASAR, *Kosmische Liturgie: Maximus der Bekenner. Höhe und Krise des griechischen Weltbildes*, 1941; ed. a 2-a 1961; trad. în franceză 1947. P. SHERWOOD, OSB, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, în *Studia Anselmiana*, XXX, 1952. Idem, *The Earlier Ambigua of Saint Maximus the Confessor and his Refutation of Origenism*, în *Studia Anselmiana*, XXXVI, 1955. Idem, *Survey of Recent Works on St. Maximus the Confessor*, în *Traditio*, 20, 1964, pp. 428-437. M. FIEDROWICZ, *Maximus Confessor, Dogmatische Schriften*, în LthW, Stuttgart, 2000. LARS THUNBERG, *Microcosm and Mediator. The Theological Anthropology of Maximus the Confessor*, în *Acta Seminarii Neotestamentici Upsaliensis* XXV, C. W. K. Gleerup, Lund & Einar Munksgaard, Copenhagen, 1965, și Open Court Publishing Company, Illinois, 1995. WALTHER VÖLKER, *Maximus Confessor als Meister des geistlichen Lebens,* Frany Steiner Verlag, Wiesbaden, 1965. J. M. GARRIGUES, *Maxime le Confesseur. La charité avenir divin de l'homme*, în *Theologie historique* 38, Ed. Beauchesne, Paris, 1976, cu bibliografie. ENE BRANIȘTE, *Eglise et Liturgie dans la «Mystagogie» de Saint Maxime le Confesseur. Extrait du volume "L'Eglise dans la liturgie", Conférences Saint Serge, XXVIe Semaine d'études liturgiques, Paris, 26-29 juin, 1979.* Editées par A. M. TRIACA și A. PISTOIA, Edizioni Liturgiche, Roma, 1980, pp. 67-69. FELIX HEINZER și CHRISTOPH VON SCHÖNBORN (ed), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980*, Editions Universitaires, Fribourg, Elveția, 1982. J.-CL. LARCHET, *Maxime le Confesseur, mediateur entre l'Orient et l'Occident*, în col. *Cogitatio Fidei* 208, Cerf, Paris, 1998. O. BARDENHEWER, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, V, pp. 28-35. F. CAYRÉ, II, pp. 302-309. J. TIXERONT, *Patrologie*, pp. 394-396. B. ALTANER - A. STUIBER, *Patrologie*, 1980, pp. 521-524. F. L. CROSS, art. *Maximus, St., 'Confessor'*, în ODCC, p. 895. A. CERESA-GASTALDO, *Maxime le Confesseur*, în DECA, II, pp. 1597-1599, cu bibliografie. B. R. SUCHLA, *Maximus Confessor*, în LACL, pp. 433-435, cu bibliografie selectivă.

Ioan Scărarul

Viața

Biografia sa aparține unui monah, Daniil Raiteanul, numit așa după mănăstirea în care a viețuit. Raitul se găsea într-un teritoriu străbătut azi de Canalul de Suez, la aproximativ 30 km sud-est de mănăstirea Sinai. Mănăstirile Sinaiului și Raitului aflându-se aproape una de alta, nu este de mirare că între monahii aparținători lor au existat continue legături, care au dat posibilitatea lui Daniil, probabil contemporan cu Ioan Scărarul, să-i cunoască viața.

După relatările acestuia, Ioan s-ar fi născut în jurul anului 579 și ar fi murit în 649. A fost deci contemporan cu Sfântul Maxim Mărturisitorul. Biograful său, Daniil, declară că nu se cunoaște patria de origine a Sfântului Ioan Scărarul, dar Meletie, arhiepiscopul Atenei, în *Istoria bisericească* spune că ar fi fost de obârșie din Palestina. La vârsta de 16 ani se leapădă de lume și merge la mănăstirea din Muntele Sinai, se supune bătrânului Martiriu, iar peste patru ani va fi tuns monah.

„Supunerea lui către bătrânul Martiriu era așa de mare, încât părea că n-are voință proprie, iar între frați se prezenta ca omul cel mai simplu și lipsit de instrucțiune, deși se bucura de o instrucțiune aleasă".

Din faptul că până la vârsta aceea își însușise o solidă educație în toate științele timpului (ἐγκυκλίω σοφία), Veniamin Costache deduce că trebuie să se fi născut dintr-o familie înstărită. Vocabularul utilizat și multele comparații legate de traiul în preajma mării ne fac să presupunem că el însuși a viețuit o vreme într-un astfel de mediu.

După 20 de ani de ascultare față de bătrânul Martiriu, după moartea acestuia, smerit ca întotdeauna însă, Ioan se va supune îndrumării lui Gheorghe Avsalaitul și a altor monahi celebri, ajungând și pe la mănăstirea Tabena, și apoi se va stabili în sin-

gurătate, în pustia Tholei, la depărtare de 8 km, în fundul unei văi la poalele muntelui Sinai, unde va rămâne 40 de ani.

Pentru că în jurul lui s-au adunat însă mulți pustnici, Ioan s-a retras într-o peșteră mai îndepărtată, unde se îndeletnicea cu cele mai aspre nevoințe. Aici a făcut el experiența plânsului, dar și a celor mai felurite ispite, a rugăciunii neîntrerupte și a convorbirilor cu îngerii. De aici venea în fiecare sâmbătă și duminică în biserica mănăstirii Sinai ca să asculte Sfânta Liturghie și să se împărtășească cu Sfintele Taine.

Felul de viață nu se distingea prin ceva particular: în trapeză mânca tot ce nu era interzis monahilor, observând doar moderațiune; noaptea nu făcea privegheri, deși nu dormea mult. Timpul liber de la rugăciune și-l întrebuința parte pentru lectură, parte pentru copiere de cărți. „*Când se afla între frați, convorbea cu plăcere*". Pentru aceasta, l-au acuzat unii de mândrie. Atunci Ioan și-a impus tăcerea completă. Un an întreg a fost tăcut și cei care l-au ascultat și-au recunoscut greșeala și l-au rugat să nu-i lipsească de folosul spiritual ce îl primeau prin convorbirile cu el.

După ce a trăit în pustiu timp de 40 de ani, a fost ales prin vot unanim egumen al mănăstirii Sinai. În timpul când conducea și îndruma pe monahii din mănăstire pe calea desăvârșirii, a alcătuit scrierea *Scara*, la rugămintea egumenului Ioan al mănăstirii Raith, care i-a cerut să dea monahilor o regulă scrisă, după care viețuind, să urce spre cer ca pe o scară asemenea celei văzute de patriarhul Iacob în vis. Dar autorul *Scării*, descriind urcușul ca trecând prin treizeci de trepte, s-a gândit cu deosebire la cei treizeci de ani de viață ai Mântuitorului dinainte de începerea activității publice. De aceea e împărțită în 30 de *Cuvinte*.

La scurt timp după instalarea sa ca egumen, s-a întâmplat o secetă în Palestina și Arabia și oamenii s-au adunat în jurul lui Ioan, ca pe lângă un alt Ilie, rugându-l să facă rugăciuni pentru ploaie. În urma rugăciunilor Sfântului Ioan, o ploaie abundentă a săturat pământul. După patru ani de administrare a mănăstirii Sinai, s-a întors la traiul singuratic - în anul 80 al vieții sale - și nu peste mult timp a murit.

Opera

1. *Κλῖμαξ - Scara* este o înșiruire în ordine crescândă a perfecțiunii celor 30 de virtuți și a păcatelor opuse lor, prin care monahul ajunge la desăvârșire ca pe treptele unei scări, el însuși mărturisind că și-a alcătuit scrierea „*ca un tâmplar neînțelept*" (treapta XXVII). Urcușul spre Dumnezeu al omului credincios e un urcuș spre delicatețea și sensibilitatea fără sfârșit a omenescului din el.

Este o călăuză concretă a celui ce vrea să crească duhovnicește. Ea nu se adresează numai monahilor, ci și mirenilor, asigurându-i pe aceștia din urmă că și ei se pot mântui printr-o viață moderată, dar cinstită:

„*Toate lucrurile bune ce le puteți face, faceți-le. Nu defăimați pe nimeni, nu furați de la nimeni, nu vă înălțați față de nimeni, nu urâți pe nimeni, nu mințiți pe nimeni..., pătimiți cu cei lipsiți, nu pricinuiți nimănui sminteală... De veți face așa, nu veți fi departe de Împărăția cerurilor*" (Cuv. I, cap. 38).

În general, *Scara* e o îmbinare între asprimea sfaturilor pentru cei tari și înaintați duhovnicește și blândețea contrară pentru cei mai puțin tari și pentru începători. Această îmbinare se arată și în expresiile paradoxale în care autorul e mare meșter. Astfel, în ea vorbește de „*plânsul pricinuitor de bucurie*" (Cuv. VII), de „*ura nepătimașă*" a lumii (Cuv. III), de „*nevoința aspră, strâmtorată și ușoară*" (Cuv. I, cap. 18), de „*trista și strălucitoarea smerită cugetare*" (Cuv. I, cap. 3), de „*nefricoasa simțire a morții*" (Cuv. VI, cap. 16), de „*pocăința ca lipsirea neîntristată de orice mângâiere trupească*" (Cuv. VII, cap. 5).

În general, autorul se dovedește un subtil cunoscător al complicatelor stări sufletești la care ajung feluritele firi ale oamenilor. *Scara* este o extraordinar de bogată analiză a tuturor acestor stări. Ea întrece tratatele moraliștilor francezi prin bogăția, profunzimea analizelor, dar mai ales prin puterea de angajare a sufletelor pe calea îndreptării și desăvârșirii. Această scriere a făcut să fie considerată ca cel mai potrivit ansamblu de reguli

pentru normarea vieții monahale. În cele mai multe din practicile vieții călugărești se întrevăd dispozițiile *Scării*.

Primele trei trepte începătoare se referă la fuga de lume, fiind o introducere generală asupra vieții monahale, care este considerată ca fiind necesară pentru Biserică, și aceasta nu doar ca simplu apostolat, ci mai ales ca exemplu pe care monahii îl pot da Bisericii prin „*viața lor îngerească*". Acestea se leagă într-un fel de ultimele trepte - care însă descriu stadiul când monahul ajunge la ceea ce se numește „*theoria*" și reprezintă deja o fază avansată a vieții mistice.

Între aceste două grupări de texte se plasează cele 23 de trepte care se referă la „*viața practică*". În interiorul acestei grupe centrale, o distribuire de patru virtuți fundamentale (ascultarea, pocăința, aducerea-aminte de moarte și plânsul, IV-VII) sunt opuse unor virtuți ce încoronează efortul ascetic (simplitatea, umilința și deosebirea gândurilor, XXIV-XXVI).

În centrul *Scării* rămân deci cele șaisprezece trepte, care descriu lupta contra „*cugetelor rele*" și a celor ce le însoțesc. Autorul însuși ne previne că nu trebuie să căutăm ordine acolo unde este dezordine (treapta XV). Totuși, chiar aici, un grup central, acela care se referă la gândurile legate de trup (lăcomia, desfrânarea, zgârcenia, XIV-XVII), este cuprins între alte două grupe de gânduri mai puțin trupești, în care mânia și neținerea de minte a răului (VIII-XIII) se opun nesimțirii și mândriei (XVIII-XXIII).

Ultimele patru trepte au un conținut teologico-mistic și se ocupă de isihie, liniște sfântă, rugăciunea personală, nepătimirea sau eliberarea de patimi, dezvoltarea celor trei virtuți teologice: credința, nădejdea și dragostea, dar mai ales a dragostei, care este ultima treaptă care se cere urcată și a cărei esență se poate concentra într-un singur cuvânt: „*ἀγάπη*". La capătul cel mai de sus al *Scării* lui Iacob Se află Dumnezeu Însuși, Acel Dumnezeu Care nu este nimic altceva decât „*dragoste*" (I Ioan 4, 8-16). Pentru ca omul să ajungă la comuniunea și unirea (*ἑνῶσις*) completă cu El, trebuie să devină „*ἀγάπη*". Se impune însă să observăm că aici „*ἀγάπη*" are un sens oarecum deosebit de acela pe care i-l

dădeau primii creștini. Pentru cel care urcă scara virtuților, are înțelesul de *„asemănare cu Dumnezeu"*, calitate care provoacă o anume *„euforie a sufletului"*. Astfel, *„ἀγάπε"* și *„ἀπάθεια"* sunt două noțiuni care se referă la aceeași realitate spirituală. Ajungând la treapta *„ἀπάθεια"*, isihastul se poate considera ajuns în vârful scării.

2. *Πρὸς τὸν ποιμένα* (*Către păstor*) este un adaos la *Scara*, fiind adresată părintelui povățuitor al călugărilor, mai ales al celor începători, dat fiind că în toate cele 30 de *Cuvinte* adresate călugărilor se presupune călăuzirea lor de către un astfel de povățuitor sau egumenul mănăstirii. Acest *Cuvânt* poate fi în multe privințe o călăuză pastorală și pentru orice preot. Ultima parte a acestui *Cuvânt* e o laudă a lui Ioan, egumenul Raithului, care ceruse egumenului de la Sinai să întocmească această regulă pentru viața călugărească.

Scara a avut o însemnătate deosebită în viața călugărilor și chiar a mirenilor, a făcut ca fragmente din ea să fie citite și la slujbele dumnezeiești, mai ales în Postul Mare. Acest obicei a început în Sfântul Munte Athos. De aceea, în Trioadele folosite acolo sunt presărate fragmente din *Scara*. Acest obicei s-a extins apoi și în mănăstirile românești. Lecturilor acestor fragmente li s-a acordat o importanță atât de mare, încât textul lor a fost cu timpul inclus în colecțiile numite *Proloage*.

Dar *Scara* a ieșit curând din biserici și mănăstiri pentru a intra și în casele clericilor și credincioșilor, spune Î. P. S. Mitropolit Nicolae Corneanu, întâi în manuscrise grecești și slavone, încă din secolul al XV-lea, și poate că nu mult după aceea ea s-a tradus și în limba română și a circulat în manuscrise românești.

„Episcopi și călugări, voievozi și înalți demnitari, târgoveți și săteni, bărbați și femei au citit toți cu nesaț «stepenele» (treptele) suitoare către cer ale Leastviței (Scării)".

De pildă, la începutul veacului al XVI-lea, în sfaturile pe care le dă fiului său, Teodosie, domnitorul Neagoe Basarab, de numele căruia se leagă zidirea celebrei mănăstiri Curtea de Argeș, se referă de câteva ori, consecutiv, la Ioan Scărarul. Popularitatea

ei în cercurile largi ale credincioşilor e dovedită şi de zugrăvirea *Scării* pe pereţii din afară ai mănăstirilor Sucevița (pictată la sfârşitul sec. al XVII-lea) şi Râşca (pictată la mijlocul sec. al XVII-lea), unde *Scara* e îmbinată cu Judecata din urmă.

Prima traducere românească cunoscută a *Scării* e cea făcută de mitropolitul Varlaam, pe când era călugăr la mănăstirea Secu, înainte de 1618. Alte traduceri ale *Scării*, tot după consideraţiile Î. P. S. Mitropolit Nicolae Corneanu, sunt: cea a arhimandritului Vartolomeu Măzăreanu, în 1766; un manuscris din sec. al XVIII-lea, păstrat în Biblioteca Patriarhiei Române; alte manuscrise provenind de la diferite mănăstiri, precum Cozia, Ţigăneşti, Horezu, Cernica, Câmpulung, din Ţara Românească; o îmbunătăţire a textului făcută de mitropolitul Moldovei Veniamin Costache; a lui Samuil Micu Clain (spre sfârşitul sec. al XVIII-lea). Traducerile mai noi sunt cele ale Î. P. S. Mitropolit Nicolae Corneanu şi Pr. Prof. Dumitru Stăniloae (fiecare cu studiu introductiv), Gheorghe Băbuţ (Oradea, 1998).

Dintre toţi Părinţii greci, Ioan Scărarul a fost cel mai mult copiat, în sute de manuscrise, unele de valoare artistică deosebită, conţinând frumoase miniaturi cu imagini din viaţa religioasă şi călugărească. Ea a cunoscut traduceri în limbile: arabă, georgiană, latină, italiană, spaniolă, franceză, engleză, rusă, bulgară, sârbă.

Sfântul Ioan Scărarul mai este cunoscut sub numele de Ioan Sinaitul, datorită faptului că a fost egumen la Mănăstirea Sinai, şi Ioan Scolasticul, pentru erudiţia şi cultura sa deosebită. Numele de Scărarul sau Climahus, care s-a impus în literatura de specialitate, derivă de la principala sa operă, intitulată *Scara Paradisului* (*Κλῖμαξ τοῦ παραδείσου* sau *Scala Paradisi*).

Doctrina

Sentinţa pe care o dă în treapta a VII-a: „*Celor care plâng - adică monahilor - nu li se cuvine să teologhisească, deoarece, dacă se îndeletnicesc cu aceasta, îşi pierd lacrimile*" ar putea părea că dă de înţeles faptul că Ioan Scărarul nu pune accent pe latura doctrinară, teologică a spiritualităţii, ci pe cea practică, prima

lăsând chiar impresia că nu-l interesează. Şi totuşi el dezvoltă în opera sa o teologie, şi nu orice teologie, ci una care se integrează în liniile generale ale teologiei ortodoxe răsăritene.

Cunoaşterea lui Dumnezeu stă în afara limitelor raţionalului. *Scara* are mereu în vedere cunoaşterea lui Dumnezeu, dar calea spre aceasta e mistagogică: cunoaşterea constă în primirea luminii dumnezeieşti, a energiei divine. Scopul ultim al omului este îndumnezeirea.

Problema răului şi a sfinţeniei decurge la Ioan Scărarul din noţiunea păcatului originar, conceput ca o putere metafizică în stare să deformeze fiinţa umană, făcând în acelaşi timp indispensabilă intervenţia divină care sfinţeşte pe om şi îi permite să ajungă la îndumnezeire. Rezultatul păcatului este prezentat în *Scara* ca o patologie a răului, iar elementul esenţial în această patologie este patima.

Spre deosebire de patimi, care sunt considerate manifestări ale răului, virtuţile sunt privite ca fenomene ale sfinţeniei. Virtuţile şi patimile se intercondiţionează, iar moralitatea este concepută ca un proces în continuă perfecţionare. Scopul nu este pur şi simplu *„omul bun"*, nici măcar *„omul virtuos"*, ci *„omul sfânt"*, omul unit cu Dumnezeu prin cele trei virtuţi cardinale: credinţa, nădejdea şi dragostea, care reprezintă absenţa patimilor şi atingerea gradului maxim de spiritualitate.

Pentru Ioan Scărarul, monahismul este calea îndumnezeirii prin excelenţă. Monahismul presupune o predare totală lui Dumnezeu şi deci o separare la fel de totală de lume. Ioan Scărarul este prin *„rugăciunea lui Iisus"* temeiul practicii isihaste a veacurilor următoare.

BIBLIOGRAFIE

EDIŢII ŞI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PG, 88, 596-1209. MSG 88, 583-1248. **Traduceri: Română:** D. STĂNILOAE, *Filocalia*, vol. IX, Bucureşti, 1980. IOAN SCĂRARUL, *Scara Raiului*, traducere, introducere şi note de Mitropolit N. CORNEANU, Ed. Amarcord, Timişoara, 1994. **Engleză:** JOHN CLIMACUS, *Ladder of Divine Ascent*, transl. by L. MOORE, introd. M. HEP-

PELL, New York, 1959. Idem, *The Ladder of Divine Ascent*, transl. by C. LUIBHEID and N. RUSSELL, London, 1982. JOHN CLIMACUS, *The Ladder of Divine Ascent*, în *The Classics of Western Spirituality*, New York-Ramsey-Toronto, 1982. **Franceză:** SAINT JEAN CLIMAQUE, *L'échelle sainte*, trad. française par P. DESEILLE, 2eme éd., în *Spiritualité Orientale*, no. 24, Bégrolles-en-Mauge, 1987. **Olandeză:** JOHANNES CLIMACUS, *De geestelijke ladder*, im hollaendischen uebersetzt von P. GILIS, în col. *Monastieke Cahiers*, nr. 50, Bonheiden, 2002. **Germană:** HEILIGER JOHANNES VOM SINAI, *Klimax oder die Himmelsleiter*, übersetzt von GEORGIOS MAKEDOS, Würzburg, 2000.

STUDII ŞI MANUALE: Literatură în limba română: Dr. GHERASIM TIMUŞ, Episcopul Argeşului, *Ioan Scărarul (605)*, în *Dicţionar aghiografic cuprindzênd pe scurt viețile sfinților*, Bucureşti, Tipografia Cărților Bisericeşti, 1898, pp. 427-430. Diac. VLASIE APOSTOL, *O conferință: Cuprinsul scrierilor morale şi ascetice ale Sfinților: Vasile cel Mare, Efrem Sirul şi Ioan Scărarul, - un resumat asupra biografiei lor*, în rev. B.O.R., nr. 8/1900, pp. 780-788, şi nr. 9/1900, pp. 872-885. Prof. Dr. EMILIAN VOIUTSCHI, *Ioan Scărarul*, în studiul *Istoria şi literatura moralei creştine. Dela Constantin cel Mare până la îndeplinirea desbinării dintre Biserica răsăriteană şi cea apuseană: de la 323-1054*, în rev. *Candela*, nr. 9/1906, pp. 542-543. GHEORGHE GHIBĂNESCU, *O nouă lucrare a mitropolitului Varlaam: „Leastvița" lui Ioan Scărarul, m. Arhiva, Organul Societății Ştiințifice şi literare*, Iaşi, nr. 3-4/1914, pp. 65-107 (*Prezentarea manuscrisului din sec. XVIII*). Recenzie de NICOLAE IORGA, în *Revista Istorică*, nr. 10-12/1916, pp. 206-207. Idem, *Leasvița lui Ioan Scărariul tradusă de Varlaam, Mitropolitul Moldovei, către 1618*, Iaşi, 1915 (Extras din *Arhiva*). Idem, *Prefața Leasviței lui Varlaam*, în *Teodor Codrescu - revistă istorică*, Iaşi, nr. I/1915, pp. 11-12. Icon. Stavr. GHEORGHE GHEORGHIANOV, *Sfântul Ioan Scărarul şi învățătură din viața lui*, în rev. *Luminătorul*, nr. 3/1933, pp. 169-175. TEODOR M. POPESCU, Recenzie la volumul CONSTANTIN N. PAPALIHALOPULOS, *Mănăstirea de la Sinai. Lucrare tipărită prin îngrijirea înalt Prea Sfințitului Arhiepiscop de Sinai, PORFYRIOS AL III-LEA, sub supravegherea domnului GRIGORIE PAPAMIHAIL, profesor la Universitatea din Atena*, Atena şi Cairo, 1932, 440 p., în rev. B.O.R., nr. 3-4/1934, pp. 229-240. Protos. JUSTINIAN DALEA, *Scara duhovnicească*, în *Foaia diecezană*, Caransebeş, nr. 12/1939, pp. 3-4. ŞTEFAN BEZDECHI, *Scara iubirii*, în rev. *Transilvania*, Sibiu, 1943, nr. 1, pp. 33-43. Diac. NICOLAE CORNEANU, *Din viața Sfântului Ioan Scărarul*, în rev. *Biserica bănățeană*, nr. 12-18/1948, pp. 3-6. Idem, *Contribuția scoliaştilor la înțelegerea „Scării" Sfântului Ioan Klimax*, în rev. M.M.S., nr. 8-9/1957, pp. 602-606. Idem (Pr. Dr.), *Recenzie* la volumul SVETOZAR DUŞANICI, *Branicevski Prevod Lestite*

Iovana Sinaita..., în rev. S.T., nr. 3-4/1959, p. 241. Idem (Mitropolitul Banatului), *Ecouri târzii ale simbolului creştin al scării*, în rev. S.T., nr. 1-2/ 1962, pp. 3-12. Idem, *Contribuţii ale tălmăcitorilor români la cunoaşterea „Scării" Sfântului Ioan Sinaitul*, în rev. S.T., nr. 3-4/1964, pp. 144-158. Pr. N. SEBEŞANUL, *Traducerile româneşti din literatura patristică făcute după versiunile ruseşti („Scara raiului" de Ioan Klimax)*, în rev. M.B., nr. 11-12/1954, pp. 25-30. PAUL MIHAIL, *Leasviţa (Scara Raiului) - traducerea lui VARLAAM de la Secul într-o nouă redactare*, în rev. B.O.R., nr. 10-12/1964, pp. 1069-1074 (*Manuscris din 1803*). I. G. COMAN, *Patrologie*, 1956, pp. 282-284. LECTOR, *Slavii ortodocşi şi Sfântul Ioan Scărarul. Notă bibliografică* la studiul M. HEPPEL, *Some slavonie manuscripts of the „Scala Paradisi". „Leasviţa"*, din *Byzantinoslavica*, tome XVIII, 2, Praga, în rev. G.B., nr. 10/1958, p. 1022. Protos. IOASAF POPA, *Învăţătura ascetică a Sfântului Ioan Scărarul*, în rev. S.T., nr. 3-4/1958, pp. 253-269. G. SĂNDULESCU, *Studii despre „Scara" Sfântului Ioan*, în rev. M.O., nr. 3-4/1958, pp. 309-310 (*Recenzii* la lucrările: J. R. MARTIN, *The Illustration of the heavenly ladder of John Climacus*, Princeton, 1954; H. HEPPEL, *Manuscrisele „Scării" în Republica Federativă Iugoslavia*, din *Byzantinoslavica*, nr. 2/1957; A. I. IAŢIMIRSCKI, *Slaviansckie i russkie rukopisi rumănskih bibliotek).* Preotul NICOLAE, *Cronologia vieţii Sfântului Ioan Scărarul*, în rev. M.B., nr. 1-3/1964, pp. 39-45. *Notă bibliografică* în rev. S.T., nr. 3-4/1965, p. 265. Pr. DUMITRU POPESCU, *Sfântul Ioan Scărarul ca învăţător al rugăciunii*, în rev. M.M.S., nr. 3-4/1965, pp. 190-200. Diac. CONSTANTIN VOICU, *Sfântul Ioan Scărarul*, în *Telegraful Român*, nr. 15-16/1969. Prof. PANDELE OLTEANU, *Metoda filologiei comparate în studierea izvoarelor şi în identificarea versiunii neogreceşti a operei „Scara" tradusă de Mitropolitul Varlaam*, în rev. M.O., nr. 5-6/1970, pp. 543-566. Pr. Prof. Dr. MILAN ŞESAN, *Predică la Duminica Sfântului Ioan Scărarul*, în rev. M.A., nr. 3-4/1971, pp. 295-296. P. I. DAVID, *Din viaţa şi trăirea în Hristos a Sfântului Ioan Scărarul . Duminica a IV-a din Postul Mare*, în rev. M.B., nr. 4-6/1971, pp. 297-301. Idem (Diac.), *Duminica a 4-a [a Triodului] a Sfântului Ioan Scărarul*, în volumul de predici *Caută şi vei afla*, Editura Episcopiei Argeşului, Curtea de Argeş, 1996, pp. 102-107. FLORENTINA ZGRAON, *Consideraţii filologice asupra primei traduceri a „Scării" lui Ioan Sinaitul*, în rev. *Limba română*, nr. 3/1976, pp. 275-289. Idem, *Manuscrise româneşti ale Leasviţei până la jumătatea sec. XVIII. Probleme de filiaţie*, în rev. *Limba Română*, nr. 5/1977, pp. 517-532. RADU CONSTANTINESCU, *Glose teologice inedite din secolul al XV-lea*, în rev. B.O.R., nr. 7-8/1977, pp. 807-813 (*Un manuscris al „Scării" SFÂNTULUI IOAN, din fondul Mazurin de la Arhivele din Moscova. Copiat la 1413 de popa DOMETIAN şi GAVRIIL*). GHEORGHE BURCĂ, *La Duminica Sfântului Ioan*

Scărarul, în rev. M.M.S., nr. 3-4/1978, pp. 344-347. Pr. IOAN BĂJĂU, *Sfântul Ioan Scărarul. Predică la Duminica a IV-a din Postul Mare*, în rev. M.O., nr. 4-6/1978, pp. 326-328. Ierom. IOANICHIE BĂLAN, *Circulația „Scării" Sfântului Ioan Scărarul în manuscrisele românești*, în rev. B.O.R., nr. 7-8/1980, pp. 857-865. ***, *Sfântul Ioan Climac (7-649)*, în *Viețile sfinților*, vol. I (ianuarie-iunie), Arhiepiscopia Romano-Catolică, București, 1982, pp. 141-142. Ierom. IUSTIN NEAGU, *Predică la Duminica a IV-a din Postul Mare (a Sfântului Ioan Scărarul)*, în rev. M.M.S., nr. 1-3/1985, pp. 168-170. Prof. L. KORNARAKIS, *„Criza de identitate" după Sfântul Ioan Sinaitul (Scărarul)*, traducere de Asist. Dr. IOAN CHIVU, în rev. nr. 1-2/1990, pp. 29-45. Pr. Drd. IOAN VICOVAN, *Sfinți comuni în Biserica Răsăriteană și cea Apuseană*, în rev. *Teologie și Viață*, nr. 11-12/1992, p. 66. Pr. N. STOINA, *Scara - simbol al suirii spre Dumnezeu*, în *Telegraful Român*, nr. 31-34/1994, pp. 5-6. Protos. CLEMENT VARLAM, *La Duminica a IV-a din Post (a Sfântului Ioan Scărarul)*, în rev. *Teologie și Viață*, nr. 1-4/1994, pp. 136-138. PAUL EVDOKIMOV, *Sfântul Ioan Scărarul*, în volumul *Cunoașterea lui Dumnezeu în tradiția răsăriteană. Învățătura patristică, liturgică și iconografică*. Traducere, prefață și note de Lect. Pr. Dr. VASILE RĂDUCĂ, Asociația filantropică medicală creștină Christiana, București, 1995, pp. 60-61. ***, *Luna Martie. Ziua a treizecea. Viața Cuviosului Părintelui nostru Ioan Scărarul*, în *Viețile Sfinților pe luna martie*, retipărite și adăugite cu aprobarea Sfântului Sinod, după ediția din 1901-1911, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, 1995, pp. 409-414. TEODOR BACONSKY, *Râsul duhovnicesc al sufletului în «Scala paradisi» a Sfântului Ioan Scărarul*, în volumul *Râsul patriarhilor. O antropologie a deriziunii în patristica răsăriteană*, București, Editura Anastasia, 1996, pp. 241-245. MARIE-MADELEINE DAVY, *Ioan Scărarul († către 649)*, în studiul *Mistica deșertului*, din lucrarea *Enciclopedia doctrinelor mistice*, vol. I: *Șamanism, greci, evrei, gnoză, creștinism primitiv*, traducere de BEATRICE STANCIU, Editura Amarcord, Timișoara, 1997, pp. 319-351. Ierod. TEOFILACT CIOBÂCĂ, *Sfântul Ioan Scărarul - 1420 de ani de la naștere*, în *Telegraful Român*, nr. 11-12/1998, pp. 1-2. Pr. Prof. Dr. SORIN COSMA, *Virtutea cumpătării în gândirea patristică. Sfântul Ioan Scărarul*, în lucrarea sa *Cumpătarea în etica filosofică antică și morala creștină. O încercare de sofrologie creștină*, Editura Helicon, Timișoara, 1999, pp. 174-176. ȘTEFAN TOMA, *Sfântul Ioan Scărarul - „Podoaba cea frumoasă a lumii"*, în *Telegraful Român*, nr. 11-12/1999, p. 4. MAKARIOS SIMONOPETRITUL, *Duminicile Sfinților Ioan Scărarul și Maria Egipteanca*, în volumul său *Triodul explicat. Mistagogia timpului liturgic*, traducere de Diac. IOAN I. ICĂ JR., Editura Deisis, Sibiu, 2000, pp. 356-362. Părintele JOHN MACH, *Cale către cer. O tâlcuire pentru cei din lume a Scării Sfântului Ioan Scărarul*, traducere de SILVIU

PODARIU şi LUCIAN CRAŞOVAN, Editura Teognost, Cluj-Napoca, 2002, 107 p; *recenzie* de Dr. MARIUS FLORESCU, în rev. A.B., nr. 7-9/2002, p. 197. REMUS RUS, *Dicţionar enciclopedic de literatură creştină din primul mileniu*, Editura Lidia, Bucureşti, 2003, pp. 424-425. **Literatură străină:** L. PETIT, în DTC, VIII, I, 1924, col. 690-693. A. SAUDRAU, *La doctrine spirituelle de st. Jean Climaque*, în rev. *Vie spirit.* 9/1924, pp. 352-370. A. BONTSCHEW, *Die Asketik und Mystik des Johannes Klimakos* (Diss.), Marburg, 1945. I. HAUSHERR, *La théologie du monachisme chez saint Jean Climaque. Théologie de la vie monastique*, Paris, 1961, pp. 387-410. W. VÖLKER, *Scala Paradisi. Eine Studie zu Johannes Climacus und zugleich eine Vorstudie zu Symeon den Neuen Theologen*, Wiesbaden, 1968. G. COUILLEAU, *Jean Climaque*, în DSAM VIII, Paris, 1974. B. ALTANER - A. STUIBER, *Patrologie*, 1980, pp. 519-520, cu bibliografie. JAMES ROBERTSON PRICE, *Conversion and the doctrine of grace in Bernard Lonergan and John Climacus*, în AThR 62/1980, pp. 338-362. J. CHRYSAVGIS, *The theology of the human person in St. John Climacus* (Ph.D. diss.), Oxford, 1983. RONALD G. MUSTO/ANGELO CLARENO, O.F.M., *Fourteenth century translator of the Greek fathers. An introd. and a checklist of manuscripts and printings of his „Scala Paradisi". Teil 1*, în AFrH 76/1983, pp. 215-238. Idem, *Teil 2*, în AFrH 76/1983, pp. 589-645. PHILIPPOS SAVOPOULOS, *Ekstatische Person als Bildungsziel bei Johannes Klimakus*, Frankfurt/M., 1986. R. T. LAWRENCE, *The Three-Fold Structure of the Ladder of Divine Ascent*, în *St. Vladimir's Theological Quarterly*, 32/1988, pp. 101-118. F. CAYRÉ, II, 281-283. O. BARDENHEWER, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, V, pp. 79-82. J. TIXERONT, *Patrologie*, pp. 406-407. T. ŠPIDLIK, *Jean Climaque ou le Scholastique*, în DECA, II, p. 1301. J. PAULI, OSB, *Johannes Climacus*, în LACL, pp. 343-344, cu bibliografie. MICHAEL PLATHOW, art. *Johannes Klimakus*, în BBKL 3 (1992), pp. 442-443. ANDREAS MÜLLER, *Das Konzept des geistlichen Gehorsams bei Johannes Sinaites*, Tübingen, 2006. JOHANNES CORRODI KATZENSTEIN, *God and passion in Kierkegaard's Climacus*, Tübingen, 2007. ROSA MARIA PARRINELLO, *Tecnica e carisma. Il discernimento tra radici pagane e tradizione cristiana. Diadoco di Fotica e Giovanni Climax*, în RSTC 6/2009, pp. 99-120. FRANCESCO TRISOGLIO, *San Giovanni Climax, La dottrina morale e ascetica*, în StMo 47/2009, pp. 39-74.

Anastasie Sinaitul

Viața

Contemporan cu Sfântul Maxim Mărturisitorul, Anastasie a fost monah, preot și stareț al uneia din mănăstirile de pe muntele Sinai. Luptător împotriva nestorienilor, monofiziților și monoteliților, va părăsi mănăstirea și va activa în Alexandria și în Siria împotriva acestora. Se pare că a trăit între anii 630-700.

Opera

1. În lucrarea sa intitulată Ὁδιγός - *Călăuză* (prin labirintul sectelor monofizitismului decadent de la Alexandria) - arată că totul e permis în lupta contra ereziilor, chiar și șiretenia. Ea a fost scrisă pe la 685, pe când se afla în pustiu, bolnav și fără cărți, după cum el însuși mărturisește, și de aceea citatele aduse din Sfinții Părinți sunt făcute din memorie, uzând de argumente raționale și de filosofia aristotelică.

2. *Contra monofiziților* este o colecție de texte patristice.

3. *Întrebări și răspunsuri* - sunt o serie de 154 de teme în care abordează probleme istorice, teologice și morale dificile din scrierile Părinților. Sunt și teme exegetice din Vechiul și Noul Testament.

4. *Anagogicae contemplationes in Haexaemeron ad Theophilum* (Comentariu la Hexaemeron), în 12 cărți, reprezintă o interpretare alegorică a textului de la Facere I-III. Tot referatul asupra creației, zice Anastasie, *„întreaga creațiune cerească și pământească a celor 6 zile prefigurează și descrie întruparea Cuvântului și Biserica"*.

5. *Disputatio adversus Judaeos* (Contra iudeilor), pierdut.

6. *Doctrina Patrum de incarnatione Verbi* (Învățătura Părinților despre întruparea Cuvântului) este un florilegiu dogmatic, dar care ar aparține lui Anastasie Apocrisiarhul.

7. *Despre chipul și asemănarea lui Dumnezeu în om* cuprinde trei tratate, din care s-au păstrat numai fragmente.

De la el au mai rămas și câteva *predici*: două la Psalmul 6, păstrate în siriacă și arabă; *Despre adunarea sfântă în Biserică, nejudecarea altora și uitarea nedreptăților făcute*; *Despre morți*; una ținută în Vinerea Mare; *Despre pogorârea la iad a sufletului lui Hristos*; *Arătare cât de mare și îngerească este vrednicia preoților* și *Imn de înmormântare*.

Desigur, opera lui Anastasie este mult mai mare, dar, din nefericire, nu s-a păstrat în întregime.

Anastasie a fost numit Noul Moise.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PG 89 35-1288. CPG III, 7745-7769. Alte lucrări sub numele de *Anastasiana*, în ediția J. B. PITRA, *Iuris ecclesiastici graecorum historia et monumenta* II, 1868, pp. 238-294. **Traduceri: Română:** Trad. în rom. a două predici: *Despre adunarea sfântă în Biserici* și *Despre morți*, de ȘTEFAN și RADU GRECEANU, București, 1691.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: I. G. COMAN, *Patrologie*, 1956, pp. 284-286. **Literatură străină:** O. BARDENHEWER, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, V, pp. 41-46. F. CAYRÉ, II, pp. 292-293. J. TIXERONT, *Patrologie*, p. 391. B. ALTANER -A. STUIBER, *Patrologie*, 1966, p. 524. A. DE NICOLA, *Anastase le Sinaïte*, art. în DECA, I, pp. 115-116. F. R. GAHBAUER OSB, *Anastasius Sinaita*, în LACL, p. 27, cu bibliografie.

Ioan Moshu

Viața

„Εὐκράτας" sau „*Cumpătatul*" Ioan Moshu, după informația lui Fotie, s-a născut la Damasc, pe la mijlocul secolului al VI-lea. Viața ca monah și-o începe la mănăstirea Sfântului Teodosie, de lângă Ierusalim.

Valea Iordanului și apoi Noua Lavră, „Sfântul Sava", îi vor deveni leagănul practicii trăirii și nevoințelor ascetice, devenind anahoret. Din dorința de a se desăvârși și pentru a se familiariza cu experiențele duhovnicești ale altor trăitori, împreună cu prietenul său, Sofronie - care va deveni patriarh al Ierusalimului -, va vizita centrele monahale din Sinai și Egipt.

În anul 604, după invazia perșilor, pleacă la Antiohia, iar când perșii au ajuns și în Siria (607), va pleca la Alexandria, unde va intra în legătură cu Ioan cel Milostiv, patriarhul Alexandriei, și de aici va vizita toate mănăstirile vestite ale Egiptului, mergând până la Oaza, ajungând să cunoască îndeaproape viața îmbunătățită a marilor trăitori de aici.

Cucerirea Ierusalimului de către perși în 614 îl determină să plece din mănăstire în mănăstire, până la Roma, unde, în brațele ucenicului său, Sofronie, moare în septembrie 619. Dorința lui de a fi înmormântat la mănăstirea Sinai nu i s-a putut îndeplini din cauza ocupării ei de către arabi, și astfel rămășițele lui pământești au fost înmormântate în cimitirul mănăstirii sale de metanie, „Sfântul Teodosie", de lângă Ierusalim.

Opera

Λειμών sau *Λειμωνάριον ἤ νεὸς παράδεισος* - *Livada (pășunea) duhovnicească*, *Limonariul sau Noul Paradis* (*Raiul Nou*) - este dedicată prietenului său, Sofronie. În *Limonariu*, pe lângă descrierea călătoriei și a mănăstirilor și monahilor pe la care a trecut, dă și convorbirile avute cu aceștia.

Limonariul cuprinde peste 300 de relatări deosebite, care evidențiază, într-un mod nuanțat și delicat, viețile și înțelepciunea unor oameni virtuoși, dăruiți trăirii duhovnicești, mergând până la Heraclie.

Limonariul este una dintre cele mai populare lucrări în cercurile monahale și nu numai. El a circulat și în Biserica Ortodoxă Română, în limbile greacă și slavonă, și dovada popularității lui este faptul că în Biblioteca Academiei Române au fost descoperite 25 de manuscrise, desigur, unele incomplete. El a fost tradus în siriacă, latină, georgiană, coptă, arabă, franceză, germană, română etc. În limba română, prima traducere a fost făcută de Veniamin Costache (Mănăstirea Neamț, 1814); de asemenea, Ioan Moshu, *Limonariu sau Livada duhovnicească*, traducere și comentarii de T. Bodogae și D. Fecioru, Alba-Iulia, 1991.

Împreună cu Sofronie, Ioan Moshu a mai scris o biografie a patriarhului Ioan cel Milostiv al Alexandriei.

Doctrina

Importantă este relatarea care se desprinde din unele povestiri din *Livadă*, că în secolul al VI-lea răsăritenii practicau ungerea prebaptismală cu untdelemn a catehumenilor, la frunte, piept, spate, picioare și mâini; formula epiclezei asupra pâinii euharistice are automat efectul ei - adică prefacerea - de îndată ce e rostită de cineva, indiferent dacă acesta e preot sau nu; Euharistia ortodoxă e cea adevărată, pe când cea eretică nu.

Tot din *Livadă* reiese și faptul că el a reținut aspecte ale controverselor monofizite și că el a fost apărător al ortodoxiei calcedoniene și adversar al monotelismului.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: J. P. Migne, PG 74, 119-122; PG 87/3, 2847-3116 (Λειμών). *Prolog* - ed. H. Usener, *Der heilige Tychon*, Leipzig, 1907, pp. 91-93. Ph. Pattenden, *The Text of the Pratum Spirituale*, în *Journ.Theol.Stud. NS* 26 (1975), pp. 38-54. F. Nau, în *Rev.Or.Chr.* 7 (1902), pp. 604-617, și în *Rev.Or.Chr.* 8 (1903), pp. 91-100. L. Clugnet, în *Rev.Or.Chr.* 10 (1905), pp. 39-56. Th. Nissen, în *Byz.Ztschr.* 38 (1938), pp. 354-372. E. Mioni, în *Or.Chr.Per.* 17 (1951), pp. 84-94, și în *Studi biz. e neoell.* 8 (1953), pp. 27-36. Asupra vieții patriarhului Ioan cel Milostiv, să se vadă E. Lappa-Zizicas, în *An.Boll.* 88 (1970), pp. 265-278. **Traduceri: Română:** Prima traducere a fost făcută de Veniamin Costache, Mănăstirea Neamțu, 1814. Ioan Moshu, *Limonariu sau Livada Duhovnicească*, traducere și comentarii de T. Bodogae și D. Fecioru, Alba Iulia, 1991. **Franceză:** M. J. Rouët de Journel, în SC 12, Paris, 1946, retip. 1960. **Engleză:** M. H. Baynes, *The 'Pratum spirituale'*, în O.C.P. 13/1937.

Studii și Manuale: Literatură în limba română: Mitrofan Ignatiev, *Flori din „Câmpul duhovnicesc" (Limonariul lui Ioan Moshos)*, în rev. *Luminătorul*, Chișinău, nr. 12-13/1925. G. Racoveanu, *Un Lavsaicon completat de mână în anii 1835 și 1842 de Gheorghe zograf*, în rev. *Artă și tehnică grafică*, nr. 1/1937, pp. 17-20. *Recenzie* de Gh(eorghe) I. M(oisescu), în rev. B.O.R., nr. 1-4/1938, p. 136. I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, pp. 286-288. Ierom. Ioanichie Bălan, *Circulația Lavsaiconului și Limonarului în manuscrise românești*, în rev. B.O.R., nr. 9-12/1979, pp. 1188-1192. Pr.

Prof. Dr. TEODOR BODOGAE, *Cuvânt introductiv* la volumul IOAN MOSHU, *Limonariu sau livada duhovnicească*, Alba Iulia, Colecția *Izvoare duhovnicești*, 1991, pp. 9-22. NICOLAE IORGA, *O carte de cetire pentru răsăriteni. Laudа împăratului ANASTASIU*, în volumul *Cărți reprezentative în viața omenirii. După note stenografiate. Volumul I.* Ediție îngrijită, note, comentarii și postfață de MIHAI GHERASIM, Editura Enciclopedică, București, 1991, pp. 73-81. Pr. Dr. IOAN DURA, *Trei învățături duhovnicești din „Limonariu" lui IOAN MOSHU (545-619)*, în *Telegraful Român*, nr. 19-20/1992, p. 3. ALEXANDER LEVINSKI, *Despre Limonariu în care Alexander Levinski vorbește despre actualitatea unui vechi izvor duhovnicesc*, în *Scara. Revistă de oceanografie ortodoxă, politică și culturală*, anul IV, treapta a cincea, martie 2000, pp. 159-170. REMUS RUS, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Editura Lidia, București, 2003, pp. 418-420. **Literatură străină:** H. CHADWICK, *John Moschus and his Friend Sophronius the Sophist*, în JThS 25/1974, pp. 41-74. C. HOLE, art. *Johannes Moschus*, în *Smith-Wace*, III, pp. 407-408. O. BARDENHEWER, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, V, pp. 131-135. F. CAYRÉ, II, pp. 279-280. J. TIXERONT, *Patrologie*, pp. 404-405. F. L. CROSS, art. *Moschus, John*, în ODCC, p. 943. B. ALTANER - A. STUIBER, *Patrologie*, 1980, pp. 241-242, cu bibliografie. T. ŠPIDLIK, *Jean Moschus*, DECA, II, pp. 1314-1315. J. PAULI, OSB, *Johannes Moschus*, în LACL, pp. 353-354, cu bibliografie. ERICH TRAPP, art. *Johannes Moschos*, în BBKL 3 (1992), pp. 491-492, cu bibliografie.

Sever al Antiohiei

Viața

Exponent al teologiei monofizite, patriarhul de Antiohia, Sever, se naște la Sozopolis, în Pisidia, în jurul anului 465. Părinții lui erau păgâni. Studiază retorica la Alexandria și Berytus. În anul 488, îmbrățișând credința creștină, va fi botezat în Leontium (Tripolis), în Libia. A îmbrățișat apoi viața monahală la o mănăstire monofizită de lângă Maiouma, Palestina, ducând o viață de sihastru, ca apoi să-și întemeieze propria mănăstire în apropiere de Gaza. A fost hirotonit preot de către episcopul exilat Epifanie de Magydos, în Pamfilia.

Câștigat repede de monofizitism, l-a apărat mai întâi contra călugărului Nefalius, din Siria. Se duce apoi la Constantinopol,

unde stă între anii 508-511. Aici va ajunge omul de încredere al împăratului Anastasie (491-518); acceptă Henoticonul și scrie împotriva eutihienilor, messalienilor și a calcedonienilor. Sprijină pe lângă împărat pe călugării monofiziți.

În anul 512, după ce candidatura la scaunul de patriarh al Constantinopolului a fost respinsă, este ales patriarh al Antiohiei de către monofiziți. Păstorește până la 518, când, prin venirea la tron a lui Justin I, care caută să restabilească ortodoxia, este exilat și se va retrage în Egipt, unde duce o campanie asiduă împotriva politicii religioase a casei imperiale. Tocmai târziu (534-535), împăratul Justinian, influențat de împărăteasa Teodora, îl rechemă la Constantinopol, dar nu poate sta decât un an sau doi, din cauza apărătorilor sinodului din Calcedon. Când scrierile sale au fost condamnate de sinodul de la Constantinopol din 536 și de împăratul Justinian, el se retrage din nou în Egipt, la Xois, în sudul Alexandriei, unde moare la 8 februarie 538.

Activitatea sa, demnă de o cauză mai bună, amintește în unele privințe de cea a Sfântului Atanasie. A avut împotriva lui spiritele cele mai distinse din timpul său. A luptat atât împotriva ortodocșilor, cât și împotriva monofiziților riguroși sau aftartodocheților. Din punct de vedere moral, a fost poruncitor și aspru: un sectar, intransigent și îndrăzneț. Din punct de vedere intelectual, a fost un filosof, un literat și jurist.

Opera

Și-a scris-o în limba greacă și a fost tradusă în siriacă. Din vechile scrieri grecești se păstrează fragmente importante. Pana sa neobosită, după cum scrie Tixeront, reînnoiește fără încetare argumentele sale; când adversarii săi cred că l-au încercuit, el este încă destul de subtil pentru a scăpa.

1. *Philalethes* (Prieten al adevărului), un comentariu în 244 de capitole asupra doctrinei hristologice a Sfântului Chiril al Alexandriei.

2. *Contra impium grammaticum*, împotriva lui Ioan Gramaticul din Cezareea.

3. *Orationes ad Nephalium* cuprinde două cuvântări împotriva interpretării ortodoxe a hristologiei patristice.

4. *Patru epistole* adresate lui Sergiu împotriva eutihienilor.

5. *Antijulianistice*, patru cărți împotriva lui Julian de Halikarnass, în legătură cu incoruptibilitatea trupului lui Hristos.

6. *Omilii catedrale* sunt 125 de omilii rostite în timpul patriarhatului (512-518) și păstrate în bună parte în traducerile siriace ale lui Paul de Calivric și Iacob de Edessa; se împart în predici la sărbătorile mari, la sfinți, omilii exegetice și cuvântări ocazionale.

7. *Scrisori* (3759) împărțite în 23 de cărți, cu cuprins variat: administrativ, teologic etc.

8. *Imne*. Unele din imnele Octoihului sunt opera lui Sever. I se mai atribuie și o anaforă liturgică și o slujbă la botez.

El este cel dintâi scriitor creștin care menționează scrierile lui Dionisie Pseudo-Areopagitul în anul 531. Biografia sa a fost scrisă de Zaharia Retorul și Ioan de Beth-Aphtonia.

Doctrina

Pretinde că este discipol al Sfântului Chiril și ca atare se crede îndreptățit să combată sinodul din Calcedon. Combate însă și eutihianismul. Se pare că nu prezintă decât doctrina Sfântului Chiril sistematizată. Este un intermediar între nestorianism și eutihianism. Confundă mai întâi termenii „φύσις", „ὑπόστασις" și „πρόσωπον". Hristos nu are o singură fire (natură), este o singură fire (natură).

A spune că sunt două naturi, zice el, înseamnă a fi nestorian, căci înseamnă a zice că sunt două persoane; numărul presupune separația. A spune, de asemenea, că sunt două naturi unite este un nonsens. Combate orice fel de amestec între cele două naturi. Totuși, dacă nu este amestec sau fuziune, este însă o sinteză. Sinteza este acea stare în care componentele rămân fără schimbare, dar nu au existență aparte. Prin ea se exclude și separarea și amestecarea.

În întrupare, „φύσις" a Cuvântului se unește cu cea a omului, care nu mai subzistă în sine, ci în Logos, rămânând, de altfel, o

adevărată natură omenească. Face distincție între proprietățile esențiale sau esențele specifice celor două ființe: divină și umană. Atributele sunt proprii fiecăreia din cele două ființe, dar comunicarea însușirilor le unește într-un singur subiect. Hristos are o singură lucrare și o singură voință. Sever diminuează umanitatea lui Hristos. Această umanitate pare a nu mai avea caracter individual.

Privind în ansamblul ei, teologia lui Sever este mai apropiată de cea calcedoniană decât s-a crezut, monofizitismul său fiind considerat ca formal, deși el însuși nu a acceptat niciodată acest lucru.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: CPG, III, 7022-7080. Opere dogmatice și polemice: *Severi Antiocheni orationes ad Nephalium, eiusdem ac Sergii Grammatici epistulae mutuae*, ed. and trans. J. Lebon, CSCO 119 (text) și 120 (trans.), Louvain: Secrétariat du CorpusSCO, 1949. *Sévère d'Antioche, Le Philalèthe*, ed. and trans. R. Hespel, CSCO 133 (text) și 134 (trans.), Louvain: Secrétariat du CorpusSCO, 1952. *Severi Antiocheni liber contra impium Grammaticum*, ed. and trans. J. Lebon, CSCO 93 (text) și 94 (trans.) (*textus orationis tertiae partis prioris*), Louvain: Secrétariat du CorpusSCO, 1929. *Severi Antiocheni liber contra impium Grammaticum*, ed. and trans. J. Lebon, CSCO 101 (text) și 102 (trans.) (*textus orationis tertiae partis posterioris*), Louvain: Secrétariat du CorpusSCO, 1933. *Severi Antiocheni liber contra impium Grammaticum*, ed. and trans. J. Lebon, CSCO 111 (text) și 112 (trans.) (*textus orationis primae et orationis secundae quae supersunt*), Louvain: Secrétariat du CorpusSCO, 1938. *Sévère d'Antioche, La polémique antijulianiste I*, ed. and trans. R. Hespel, CSCO 244 (text) și 245 (trans.), Louvain: Secrétariat du CorpusSCO, 1964. *Sévère d'Antioche, La polémique antijulianiste IIA*, ed. and trans. R. Hespel, CSCO 295 (text) și 296 (trans.), Louvain: Secrétariat du CorpusSCO, 1968. *Sévère d'Antioche, La polémique antijulianiste IIB*, ed. and trans. R. Hespel, CSCO 301 (text) și 302 (trans.), Louvain: Secrétariat du CorpusSCO, 1969. *Sévère d'Antioche, La polémique antijulianiste III*, ed. and trans. R. Hespel, CSCO 318 (text) și 319 (trans.), Louvain: Secrétariat du CorpusSCO, 1971. R. Duval, în PO 4.1. M. Brière, PO 8. 2; 12. 1; 20. 2; 23. 1; 25. 1. 4; 26. 3; 29. 1; 35. 3 (*omiliile severiene* - a se vedea pentru aceasta și CPG 7035). A. Sanda, *Antijulianistica*, Beirut, 1931, text siriac. Scrisori: *The Sixth Book of the Select Letters of*

Severus Patriarch of Antioch in the Syriac Version of Athanasius of Nisibis, ed. and trans. E. W. BROOKS, vol. 1, London: Williams & Norgate, 1902. Reeditare: Farnborough, Hants.: Gregg International Publishers Limited, 1969 (text). Vol. 2, London: Williams & Norgate, 1903. Reeditare: Farnborough, Hants.: Gregg International Publishers Limited, 1969 (trans.). *A Collection of Letters of Severus of Antioch*, ed. and trans. E. W. BROOKS, PO 12/2, Paris: Firmin-Didot, 1915, 21973, Brepols: Turnhout. De asemenea: PO 14/1, Paris: Firmin-Didot, 1920, 21973, Turnhout: Brepols, *Severos Letter to John the soldier*, ed. S. BROCK, în G. WIESSNER (ed.), *Erkenntnisse und Meinung*, vol. 2 (Göttinger Orientforschungen 1. Reihe: Syriaca, Bd. 17), Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1978, pp. 60-64. *Letter of Severus to Anastasia the deaconess*, ed. and trans. Y. N. YOUSSEF, *Bulletin de la Société d'Archéologie Copte* 40 (2001), pp. 126-136. Imne: *The Hymns of Severus and Others in the Syriac Version of Paul of Edessa as revised by James of Edessa*, ed. and trans. E. W. BROOKS, PO 6/1, pp. 1-179, Paris: Firmin-Didot, 1909, 21981, Turnhout: Brepols. *The Hymns of Severus and Others in the Syriac Version of Paul of Edessa as revised by James of Edessa*, ed. and trans. E. W. BROOKS, PO 7/5, pp. 593-802, Paris: Firmin-Didot, 1911, 21981, Turnhout: Brepols. Alte opere: *Defensio ad imperatorem,* în *Historia Ecclesiastica Zachariae rhetori vulgo adscripta* 2, ed. and trans. E. W. BROOKS, în CSCO 87, pp. 123-31 (text), și CSCO 88, pp. 85-90 (trans.), Paris: e Typographeo Reipublicae, 1919, 21952, Louvain: Secrétariat du CSCO, *Epistula synodica ad Theodosium episcopum Alexandriae*, ed. and trans. J.-B. CHABOT, *Documenta ad origines monophysitarum illustrandas*, în CSCO 17, Louvain: e Typographeo Marcelli Istas, 1908, 21952, pp. 12-34 (text). 103, Louvain: e Typographeo Marcelli Istas, 1933, 21952, pp. 6-22 (trans.). Fragmente: G. DORIVAL, *Nouveaux fragments grecs de Sévère d'Antioche*, în *ANTISON. Hulde aan Dr. MAURITS GEERARD bij de voltooiing van de Clavis Patrum Graecorum/ Hommage à MAURITS GEERARD pour célébrer l'achèvement de la Clavis Patrum Graecorum*, vol. 1, Wetteren: Cultura, pp. 101-21, 1984. F. PETIT, *La chaîne sur l'Exode I. Fragments de Sévère d'Antioche*. Glossaire syriaque par L. VAN ROMPAY (Traditio Exegetica Graeca 9), Leuven: Peeters, 1999. *Letter to John the hegumenos*, în F. DIEKAMP (ed.), *Doctrina Patrum de Incarnatione Verbi*, Münster i. W.: Aschendorff, 1907. 2nd ed. R. PHANOURGAKIS and E. CHRYSOS, Münster i. W.: Aschendorff, 1981, p. 309, nr. XXIV, pp. 15-25. *Contra Felicissimum: various fragments survive in scattered collections*. A se vedea: CPG 7032 și CPG Supplement 7032. **Traduceri: Engleză:** ATHANASIUS SCRIPTOR, *Life of Severus: The Conflict of Severus, Patriarch of Antioch*, ed. and trans. E. J. GOODSPEED and W. E. CRUM, PO 4/6, Paris: Firmin-Didot, 1907, 21981, Turnhout: Brepols. *The*

Arabic Life of Severus of Antioch attributed to Athanasius, ed. and trans. Y. N. YOUSSEF, forthcoming în PO. BASIL OF CAESAREA, *Homily on the Forty Martyrs of Sebaste*, PG 31, 508-526. *Codex Justinianus*, ed. P. KRUEGER, în *Corpus Iuris Civilis* 2, Berlin: Weidmann, 1895. CYRIL OF SCYTHOPOLIS, *Lives of the Monks of Palestine*, trans. R. M. PRICE with an introduction and notes by J. BINNS, Kalamazoo, Michigan: Cistercian Publications, 1990. *Documenta ad origine monophysitarum illustrandas*, ed. and trans. J.-B. CHABOT, CSCO 17, Louvain: e Typographeo Marcelli Istas, 1908, 21952, pp. 12-34 (text). 103, Louvain: e Typographeo Marcelli Istas, 1933, 2, 1952, pp. 6-22 (trans.). ELIAS, *Life of Bishop John of Tella*, în *Vitae virorum apud monophysitas celeberrimorum*, ed. and trans. E. W. BROOKS, CSCO 7, 29-95 (text); CSCO 8, 21-60 (trans.), reprint Louvain: Imprimerie Orientaliste, 1955. EPHREM THE SYRIAN, *Encomium on the Forty Holy Martyrs*, ed. J. S. ASSEMANI, *S.P.N. Ephraem syri opera omnia*, vol. 2, Rome: Ex Typographia Pontificia Vaticana, 1743, pp. 340-356. EUSTATHIUS MONACHUS, *Epistula de duabus naturis*, ed. P. ALLEN, în *Diversorum Postchalcedonensium Auctorum Collectanea* 1, 390-476 (CCSG 19), Turnhout-Leuven: Brepols-Leuven University Press, 1989. EVAGRIUS SCHOLASTICUS, *Church History: The Ecclesiastical History of Evagrius Scholasticus*, trans. with introduction and notes by M. WHITBY (*Translated Texts for Historians* 33), Liverpool: Liverpool University Press, 2000. GEORGE, BISHOP OF THE ARABS, *A Homily on Blessed Mar Severus, Patriarch of Antioch*, ed. and trans. K. E. MCVEY, CSCO 530 (text) and 531 (trans.), Leuven: E. Peeters, 1993. JOHN OF BEITH APHTHONIA, *Life of Severus: Vie de Sévère*, ed. and trans. M.-A. KUGENER, PO 2/3, Paris: Firmin-Didot, 1907. JOHN, BISHOP OF ASSIUT (?), *A Homily on Severus of Antioch*, ed. and trans. Y. N. YOUSSEF, forthcoming in *PO*. JOHN OF EPHESUS, *Life of John of Tella* and *Lives of Five Patriarchs*, 513-526 and 684-690 respectively in *Lives of the Eastern Saints*, ed. and trans. E. W. BROOKS, PO 18/4, Turnhout: Brepols, 1974. JOHN THE GRAMMARIAN, *Iohannis Caesariensis presbyteri et grammatici opera quae supersunt*, ed. M. RICHARD (CCSG 1), Turnhout-Leuven: Brepols-Leuven University Press, 1977. JOHN MALALAS, *Chronicle: The Chronicle of John Malalas. A Translation*, by E. JEFFREYS, M. JEFFREYS and R. SCOTT (*Byzantina Australiensia* 4), Melbourne: Australian Association for Byzantine Studies, 1986. JOHN RUFUS, *Plerophories*, ed. F. NAU, PO 8/1, Paris: Firmin-Didot, 1912. JOSUA THE STYLITE, *Chronicle: The Chronicle of Pseudo-Josua the Stylite*, trans. with notes and introduction by F. R. TROMBLEY and J. W. WATT (*Translated Texts for Historians* 32), Liverpool: Liverpool University Press, 2000. **Franceză:** R. HESPEL, în CSCO 133-134 (*SÉVÈRE D'ANTIOCHE, Le Philalèthe*), CSCO 244-295 (*La polémique antijulianiste I*), CSCO 295-296

(*La polémique antijulianiste IIA*), CSCO 301-302 (*La polémique antijulianiste IIB*), CSCO 318-319 (*La polémique antijulianiste III*), text siriac şi trad. în franceză. JULIAN OF HALICARNASSUS, ed. R. DRAGUET, *Julien d'Halicarnasse et sa controverse avec Sévère d'Antioche sur l'incorruptibilité du corps du Christ*, Louvain: Imprimerie P. Smeesters, 1924. LIBERATUS, *Breviarium*, ed. E. SCHWARTZ, ACO 2/5, 98-141. MICHAEL THE SYRIAN, *Chronique*, 4 vol., ed. and trans. J.-B. CHABOT, Paris: Culture et Civilisation, 1899-1910. **Germană:** NESTORIUS, *Nestoriana. Die Fragmente des Nestorius*, ed. F. LOOFS, Halle: M. Niemeyer, 1905. PETER OF CALLINICUM, *Petri Callinicensis Patriarchae Antiocheni Tractatus Contra Damianum*, ed. and trans. R. Y. EBIED, A. VAN ROEY and L. R. WICKHAM; vol. 2, *Libri tertii capita I-XIX*, şi vol. 3, *Libri tertii capita XX-XXXIV* (*Corpus Christianorum Series Graeca* 32 şi 35), Turnhout-Leuven: Brepols-Leuven University Press, 1996 şi 1998. PHILOXENUS, *Letter to Abbot Simeon of Teleda* (frgs), ed. and trans. J. LEBON, *Textes inédits de Philoxène de Mabboug*, în *Le Muséon* 43 (1930), pp. 17-84; 149-220. PS.-DIONYSIUS OF TEL-MAHRE, *Chronicle: Pseudo-Dionysius of Tel-Mahre, Chronicle*, Part III (*Chronicle of Zuqnin*), trans. with notes and introduction by W. WITAKOWSKI (*Translated Texts for Historians* 22), Liverpool: Liverpool University Press, 1996. THEODORE LECTOR, *Church History: Theodoros Anagnostes, Kirchengeschichte*, ed. G. C. HANSEN, în *Griechische Christliche Schriftsteller N.F.* 3, 2nd ed., Berlin: Akademie-Verlag, 1995. THEODORET, *Eranistes*, ed. G. H. ETTLINGER, Oxford: Clarendon Press, 1975. THEOPHANES, *Chronicle: The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, trans. with introduction and commentary by C. MANGO and R. SCOTT with the assistance of G. GREATREX, Oxford: Clarendon Press, 1997. ZACHARIAH SCHOLASTICUS, *Church History: The Syriac Chronicle Known as that of Zacharias Rhetor*, trans. F. J. HAMILTON and E. W. BROOKS, London: Methuen, 1899. *Life of Severus: Vie de Sévère*, ed. and trans. M.-A. KUGENER, PO 2/1, Paris: Firmin-Didot, 1907.

STUDII ŞI MANUALE: Literatură în limba română: *Notă bibliografică* la volumul R. GRAFFIN, F. NAU, *Patrologia Orientalis*, Tome XXII, fascicula 2: *Les Homiliae Cathédrales de Sévère d'Antioche. Traduction syriaque de JAQUES D'EDESSE*; *Omiliile 99-103*, editate şi traduse de IGNAZIO GUIDI, Paris, 1929, în rev. B.O.R., nr. 4 (601)/1931, pp. 384. DUMITRU FECIORU, *Notă bibliografică* la volumul: M. R. DE VREESSE, *Dénys l'Aréopagite et Sévère d'Antioche*, din *Revue Apologétique*, 1930, pp. 744-745, în rev. *Raze de lumină*, nr. 3/1931, pp. 228-229. TH. FECIORU, *Sever de Antiohia, 512-518. Rolul său în luptele monofizite. Doctrina sa*, Teză de licenţă, Bucureşti, 1934 (este vorba de o lucrare de mare interes pentru teologia calcedoniană, întrucât autorul încearcă o reevaluare radicală a

teologiei severiene). Pr. VASILE GH. SIBIESCU, *Chemarea lui Sever la Constantinopol*, în volumul *Împăratul Justinian și ereziile. Teză de doctorat în teologie*, București, Tipografia „Carpați", 1938, pp. 80-82; în același volum, capitolul *Severianismul*, pp. 59-62. Drd. MARIN SAVA, *Hristologia lui Sever de Antiohia și importanța ei pentru dialogul cu Bisericile vechi-orientale*, în rev. G.B., nr. 7-8/1960, pp. 844-855. Prof. NICOLAE CHIȚESCU, Pr. Prof. CONSTANTIN CORNIȚESCU, Recenzie la studiul: Rev. Dr. IAIN R. TORRANCE, *Epistolele între Sever al Antiohiei și Gherghie Grămăticul*, din *Biserică și Societate. Revistă bisericească și teologică a Arhiepiscopiei Tyatirelor și Marii Britanii*, tom. IV, pp. 537-571, în rev. ORT., nr. 3/1985, pp. 520-521. Drd. KAMAL FARAHAT, *Hristologia lui Sever de Antiohia și Hristologia Sinodului de la Calcedon*, în rev. G.B., nr. 5/1987, pp. 41-56. Drd. IOAN MIRCEA IELCIU, *Hristologia lui Sever al Antiohiei și importanța ei în contextul dialogului cu necalcedonienii*, în rev. ORT., nr. 4/1988, pp. 74-100. Pr. Prof. IOAN G. COMAN, *Hristologia postcalcedoniană: Sever de Antiohia și Leonțiu de Bizanț*, în volumul: *„Și Cuvântul trup S-a făcut". Hristologie și mariologie patristică*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1993, pp. 209-219. Protos. Drd. MIHAIL FILIMON, *Critica monofizitismului Patriarhului Sever al Antiohiei în opera Sfântului Maxim Mărturisitorul*, în R.T., nr. 2/1995, pp. 56-68. Pr. CICERONE IORDĂCHESCU, *Scriitori monofiziți. Sever din Antiohia († 538)*, în *Istoria vechii literaturi creștine*, vol. III. Ediția a II-a, Editura Moldova, Iași, 1996, vol. II, pp. 33-35. Pr. Asist. Drd. MARIUS ȚEPELEA, *Sever de Antiohia*, în studiul său *Teologi mai însemnați ai Bisericii Vechi Orientale*, în rev. *Orizonturi Teologice*, nr. 3/2000, p. 183. Drd. LUCIAN D. COLDA, *Iisus Hristos: particularitatea istorică a întrupării și universalitatea cosmică a mântuirii. Convergențe hristologice între Bisericile ortodoxe calcedoniene și cele necalcedoniene*, în rev. *Altarul Reîntregirii*, nr. 1/2004, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2004, pp. 263-287, în special p. 275. **Literatură străină:** V. C. SAMUEL, *Council of Chalcedon and the Christology of Severus*, Yale University, 1957. M. SIMONETTI, *Severus d'Antioche*, în DECA, II, pp. 2278-2280. P. BRUNS, *Severus von Antiochien*, în LACL, pp. 555-556, cu bibliografie. URBINA, pp. 245-246, cu bibliografie. *Severus of Antioch* by PAULINE ALLEN and ROBERT HAYWARD, published by Routledge, 2004. P. ALLEN, *Evagrius Scholasticus the Church Historian* (Spicilegium Sacrum Lovaniense 41), Leuven: Spicilegium Sacrum Lovaniense, 1981. Idem, *Severus of Antioch and the homily: the end of the beginning ?*, în P. ALLEN și E. M. JEFFREYS (ed.), *The Sixth Century - End or Beginning ?*, în *Byzantina Australiensia*, 10, Brisbane: Australian Association for Byzantine Studies, 1996, pp. 165-177. Idem, *A bishop's spirituality: the case of Severus of Antioch*, în P. ALLEN, R. CANNING, L. CROSS (ed.) împreună cu B. J. CAIGER, *Prayer*

and Spirituality in the Early Church, vol. 1, Brisbane: Centre for Early Christian Studies, 1998, pp. 169-180. Idem, *Severus of Antioch and pastoral carer*, în P. ALLEN, W. MAYER, L. CROSS (ed.), *Prayer and Spirituality in the Early Church*, vol. 2, Brisbane: Centre for Early Christian Studies, 1999, pp. 387-400. Idem, *Severus of Antioch as pastoral carer*, în *Studia Patristica* 35/2001, pp. 353-368. Idem, *Severus of Antioch as a source for lay piety in late antiquity*, în M. MARITANO (ed.), *Historiam Perscrutari. Miscellanea di studi offerti al prof. Ottorino Pasquato*, Rome: LAS, 2002, pp. 711-721. P. ALLEN/W. MAYER, *Through a bishop's eyes: towards a definition of pastoral care in late antiquity*, în *Augustinianum* 40/2000, pp. 245-297. H. BACHT, *Die Rolle des orientalischen Mönchtums in den kirchenpolitischen Auseinandersetzungen um Chalkedon (431-519)*, în A. GRILLMEIER/H. BACHT (ed.), *Das Konzil von Chalkedon. Geschichte und Gegenwart*, Würzburg: Echter Verlag, vol. 2, 1951, pp. 193-314. A. BAUMSTARK, *Das Kirchenjahr in Antiocheia zwischen 512 und 518*, în *Römische Quartalschrift* 11/1897, pp. 31-66. J. M. BLÁZQUEZ, *La vida estudiantil en Beyruth y Alejandría a final del siglo V según la Vida de Severo de Zacarías Escolástico. Paganas y Cristianos (I)*, în *Gerión* 16/1998, pp. 415-436. M. BRIÈRE, *Les homélies cathédrales de Sévère d'Antioche. Introduction générale à toutes les homélies*, în PO 29/1, 1960, pp. 50-62. F. E. BRIGHTMAN, *Liturgies Eastern and Western*, Oxford: The Clarendon Press, 1896/2002. Facsimilul a fost reeditat sub titlul: *Eastern Liturgies*, Piscataway, NJ: Gorgias Press. S. P. BROCK, *Some new letters of the Patriarch Severus*, în *Studia Patristica* 12 (*Texte und Untersuchungen* 115), Berlin: Akademie-Verlag, 1975, pp. 17-24. R. C. CHESNUT, *Three Monophysite Christologies. Severus of Antioch, Philoxenus of Mabbug and Jacob of Sarug*, Oxford: Oxford University Press, 1976. G. J. CUMING, *The liturgy of Antioch in the time of Severus (513-518)*, în J. N. ALEXANDER (ed.), *Time and Community. In Honor of Thomas Julian Talley*, Washington DC: The Pastoral Press, 1990, pp. 83-103. R. DARLING, *The Patriarchate of Severus of Antioch*, 1982, pp. 512-518 (PhD diss., Chicago, nepublicată). G. DOWNEY, *A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arab Conquest*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1961. L. DUCHESNE, *L'Eglise au VIème siècle*, Paris: Ancienne Librarie Fontemoing & Cie. E. de Boccard, Successeur, 1925. P. ESCOLAN, *Monachisme et Église. Le monachisme syrien du IVe au VIIe siècle* (*Théologie historique* 109), Paris: Beauchesne, 1999. W. H. C. FREND, *The Rise of the Monophysite Movement. Chapters in the History of the Church in the Fifth and Sixth Centuries*, Cambridge: Cambridge University Press, 1972. Idem, *Severus of Antioch and the origins of the monophysite hierarchy*, în D. NEIMAN/M. SCHATKIN (ed.), *The Heritage of the Early Church. Essays in Honor of G. V. FLOROVSKY* (*Orien-*

talia Christiana Analecta 195), Rome: Pont. Institutum Studiorum Orientalium, 1973. G. GARITTE, *Textes hagiographiques orientaux relatifs à Saint Léonce de Tripoli II. L'homélie de Sévère d'Antioche*, în *Le Muséon* 79/1996, pp. 335-386. F. GRAFFIN, *La catéchèse de Sévère d'Antioche*, în *L'Orient Syrien* 5/1960, pp. 47-54. Idem, *Jacques d'Édesse réviseur des homélies de Sévère d'Antioche d'après le ms. Syriaque Br. M. Add. 12159*, în *Orientalia Christiana Analecta* 205 (= *Symposium Syriacum* 1976), Rome: Pont. Institutum Studiorum Orientalium, 1978 a. Idem, *La vie à Antioche d'après les homélies de Sévère. Invectives contre les courses de chevaux, le théâtre et les jeux olympiques*, în G. WIESSNER (ed.), *Erkenntisse und Meinung*, vol. 2 (*Göttinger Orientforschungen*, 1. Reihe: *Syriaca*, Bd. 17), Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1978 b, pp. 115-130. A. GRILLMEIER, *Christ in Christian Tradition*, vol. 2: *From the Council of Chalcedon (451) to Gregory the Great (590-604)*. Partea a II-a: *The Church of Constantinople in the Sixth Century*, London-Louisville, KY: Mowbray-Westminster John Knox Press (împreună cu T. HAINTHALER), 1995. Idem, *Christ in Christian Tradition*, vol. 2: *From the Council of Chalcedon (451) to Gregory the Great (590-604)*. Partea a IV-a, *The Church of Alexandria with Nubia and Ethiopia after 451*, London-Louisville, KY: Mowbray-Westminster John Knox Press (împreună cu T. HAINTHALER), 1996. Idem, *Jesus der Christus im Glauben der Kirche*, Bd. 2/3, *Die Kirchen von Jerusalem und Antiochien nach 451 bis 600*, mit *Beiträgen* von ALOIS GRILLMEIER, THERESIA HAINTHALER, TANIOS BOU MANSOUR, LUISE ABRAMOWSKI, Freiburg-Basel-Vienna: Herder, 2002. A. de Halleux, *Philoxène de Mabboug. Sa vie, ses écrits, sa théologie*, Louvain: Imprimerie Orientaliste, 1963. E. HONIGMANN, *Évêques et évêchés monophysites d'Asie antérieure au VIe siècle*, Louvain: Secrétariat du CorpusSCO, 1951. E. JEFFREYS, *Studies in John Malalas*, ed. E. JEFFREYS/B. CROKE/R. SCOTT, în *Byzantina Australiensia* 6, Sydney: Australian Association for Byzantine Studies, 1990. J. N. D. KELLY, *Golden Mouth: The Story of John Chrysostom-Ascetic, Preacher, Bishop*, London: Gerald Duckworth, 1995. C. KONDOLEON, *Antioch: The Lost City*, Princeton: Princeton University Press, 2000. J. LEBON, *Le monophysisme sévérien*, Louvain: J. Van Linthout, 1909. Idem, *La christologie du monophysisme syrien*, în A. GRILLMEIER/H. BACHT (ed.), *Das Konzil von Chalkedon. Geschichte und Gegenwart*, vol. 2, Würzburg: Echter Verlag, 1951, pp. 425-580. J. LEEMANS/W. MAYER/P. ALLEN/B. DEHANDSCHUTTER, *„Let us Die That We May Live". Greek homilies on Christian martyrs from Asia Minor, Palestine and Syria c. AD 350-AD 450*, London and New York: Routledge, 2003. J. MASPERO, *Histoire des patriarches d'Alexandrie depuis la mort de l'empereur Anastase jusqu'à la réconciliation des Églises jacobites* în *Bibliothèque de*

l'École des Hautes Études 237, Paris: Librairie ancienne Édouard Champion, 1923. W. MAYER, *Monasticism at Antioch and Constantinople in the late fourth century: a case of exclusivity or diversity ?*, în P. ALLEN/R. CANNING/L. CROSS (ed.) împreună cu B. J. CAIGER, *Prayer and Spirituality in the Early Church*, vol. 1, Brisbane: Centre for Early Christian Studies, 1998, pp. 275-288. C. MOELLER, *Un représentant de la christologie néochalcédonienne au début du sixième siècle en Orient: Néphalius d'Alexandrie*, în *Revue d'Histoire Ecclésiastique* 40, 1944/1945, pp. 73-140. Idem, *Le Chalcédonisme et le néo-Chalcédonisme en Orient de 451 à la fin du VIe siècle*, în A. GRILLMEIER/H. BACHT (ed.), *Das Konzil von Chalkedon. Geschichte und Gegenwart*, Würzburg: Echter Verlag, vol. 1, 1951, pp. 637-720. A. OLIVAR, *Sever d'Antioquia en la història de la predicació*, în *Rivista Catalana di Teologia* 5/1980, pp. 403-42. Idem, *La predicación cristiana antigua*, Barcelona: Biblioteca Herder (*Sección de teología y filosofia* 189), 1991. H. R. PERCIVAL, *The Seven Ecumenical Councils of the Undivided Church. Their Canons and Dogmatic Decrees* (*A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*, 2nd ser., vol. 14), Grand Rapids MI: Wm. B. Eerdmans, 1899/1974; reeditare: 1974. V. POGGI, *Severo di Antiochia alla Scuola di Beirut*, în *L'eredità classica nelle lingue orientali a c. di M. Pavan e U. Cozzoli*, Rome: Enciclopedia Italiana, 1986, pp. 57-71. M. RICHARD, *Iohannis Caesariensis presbyteri et grammatici opera quae supersunt*, în CCSG 1, Turnhout-Leuven: Brepols-Leuven University Press, 1977. R. ROUX, *L'exégèse biblique dans les Homélies cathédrales de Sévère d'Antioche*, în *Studia Ephemeridis Augustinianum* 84, Rome: Institutum Patristicum Augustinianum, 2002. I. R. TORRANCE, *Christology After Chalcedon. Severus of Antioch and Sergius the Monophysite*, Norwich: The Canterbury Press, 1988. Idem, *Severus von Antiochien*, în TRE 31, Berlin-New York: Walter de Gruyter, 2000, pp. 184-186. A. VÖÖBUS, *Discovery of the biography of Severus of Antioch by Qyriaqos of Tagrit*, în *Rivista di studi bizantini e neoellenici* n.s. 12-13/1975-1976, pp. 117-124. D. S WALLACE-HADRILL, *Christian Antioch. A Study of Early Christian Thought in the East*, Cambridge etc.: Cambridge University Press, 1982. Y. N. YOUSSEF, *The cult of Severus of Antioch in Egypt*, în *Ephemerides Liturgicae* 115/2001 a, pp. 101-107. Idem, *Arabic manuscripts of the Philalethes of Severus of Antioch*, în *Proche-Orient Chrétien* 51/2001 b, pp. 261-266. Idem, *Severus of Antioch in the Coptic Theotokia*, în B. NEIL/G. D. DUNN/L. CROSS (ed.), *Prayer and Spirituality in the Early Church*, vol. 3, Sydney: St Paul's Publications, 2003, pp. 93-108.

Sofronie al Ierusalimului

Viața

S-a născut la Damasc în jurul anului 550, din părinți sirieni de origine, într-o perioadă de dezbinare religioasă a imperiului. Sfântul Sofronie va reuni în sine moștenirea creștinismului oriental și o cultură elenă, rară pentru epoca sa. Lumea siriacă a constituit *„pânza de fond, iar cultura elenă a dat culorile vii"* pentru educația și opera lui Sofronie.

După studiile de la Damasc (unde primește deja titlul de *„sofist"*), el părăsește patria natală (unde se pare că nu mai revine niciodată) pentru a merge în Țara Sfântă. Aici se aflau 3 cunoscuți ai lui Sofronie, la mănăstirea „Sfântul Teodosie": Vasile și un alt Sofronie (mai tânăr decât el), rude ale sale, și un coleg de studii, mai în vârstă decât Sofronie și compatriot cu el, și anume Ioan Eukratas, fiul lui Moschus, mai simplu Ioan Moschus.

Spre 578, Sofronie, însoțit de Ioan, părăsește Palestina pentru a merge în Egipt, cu dorința unei educații (formări) mai complete. Sejurul în Egipt i-a permis lui Sofronie să întâlnească retori de calitate și probabil că el a profitat de acest fapt. Ioan și Sofronie au legat acum prietenii durabile cu numeroase personaje importante al vieții culturale din Alexandria. Totodată, ei întâlnirã drama teribilă a unei diviziuni în sânul Bisericii pe care nicio cultură, niciun efort politic nu reușeau s-o suprime. Însă ceea ce le-a marcat adânc sufletul celor doi în Egipt a fost vizita pe care au făcut-o monahilor de acolo.

La întoarcerea în Palestina, Sofronie renunță la lume și devine monah la mănăstirea „Sfântul Teodosie". Însă, curând Ioan pleacă din nou cu Sofronie către Sinai, unde vor rămâne zece ani, în cadrul unui monahism în plină înflorire. Către 594, la alegerea patriarhului Amos, Ioan și Sofronie erau din nou în Palestina. Ei

vizitează mai ales pe Părinții de lângă Iordan, precum și lavra Sfântului Sava și alte mănăstiri din deșertul Iudeii.

Au avut raporturi bune cu Noua Lavră, unde au locuit un anumit timp; de aici vor părăsi Palestina în jurul anului 603, datorită perșilor. Ei vor lua drumul exilului, care-i va conduce pe rând în Fenicia, Antiohia, Tarsul Ciliciei, Seleucia. Au rămas un timp la mănăstirea „Sfântul Teodosie", lângă Seleucia.

Înainte de anul 608, ei merg pentru a doua oară în Egipt - va fi un sejur mult mai lung decât primul și foarte bogat în vizite și evenimente. O realizare importantă a fost prietenia celor doi *„pelerini"* cu Ioan cel Milostiv, patriarh al Alexandriei între 610-619. Cei doi călugări au avut mare influență asupra patriarhului, precum și asupra luptei ortodocșilor din Egipt, în general. Sfântul Sofronie scrie acum *Minunile sfinților Chir și Ioan,* pentru apărarea credinței adevărate. Din Egipt, cei doi pleacă, dintr-un motiv încă nedeplin lămurit, la Roma. Aici moare Ioan. Către sfârșitul anului 619, Sofronie se întoarce la mănăstirea „Sfântul Teodosie", punctul lor de plecare.

Perioada dintre 619-628 este lipsită de noi amănunte biografice. Probabil a rămas, în liniște, în mănăstirea „Sfântul Teodosie". Nu știm exact în ce condiții a ajuns în Alexandria, dar avem mărturia clară că în anul 633 Sfântul Sofronie se află în Egipt. Este vorba de Epistola 13 (către Petru Ilustru) a Sfântul Maxim Mărturisitorul, unde se afirmă:

„Dar aveți acolo pe binecuvântatul meu stăpân, părinte și învățător, domnul Avă Sofronie, cu adevărat cuminte (σωφρόνα) și înțelept susținător al adevărului și nebiruit apărător al dumnezeieștilor dogme, în stare să lupte cu fapta și cu cuvântul împotriva a toată erezia, îmbogățit în toate celelalte virtuți și în mulțime de cărți, gata să îmbogățească pe cei ce voiesc să învețe cele dumnezeiești. Vizitându-l des pe el, știu că veți dobândi toată cunoștința cea dreaptă și fără greșeală a dreptelor și mântuitoarelor dogme".

Polycarp Sherwood a datat această scrisoare într-un mod relativ în perioada 633-634. Datarea pe care o face J.-C. Larchet este mult mai exactă: ultimul trimestru al anului 633. Prezența Sfântului Sofronie în Alexandria în această perioadă mai este atestată și de *Opuscula theologica et polemica XII* a Sfântului Maxim Mărturisitorul:

„*Așadar, divinul și marele Sofronie, venind atunci la Alexandria, curând după prima lectură (căci chiar însuși Cir îi dăduse să revizuiască acele nouă capitole ale împietății) a strigat îndurerat și farte tare, a vărsat fântâni de lacrimi, implorând fierbinte pe acela, rugându-l cu umilință, cerându-i insistent (lui Cir n.n.), aruncat la pământ la picioarele lui, ca să nu predice nimic din acelea (nouă capitole n. n.) de pe amvon contra Bisericii catolice a lui Dumnezeu: căci, zicea el, acestea sunt dogmele impiosului Apolinarie*".

Gestul acesta al lui Sofronie (aruncarea la picioarele patriarhului Alexandriei) marchează „*începutul luptei împotriva unei noi erezii (monoenergismul), prima breșă în ingenioasa construcție politico-religioasă a Constantinopolului*". Evenimentul este relatat și de patriarhul Serghie în scrisoarea sa către papa Honoriu.

Cu toate acestea, patriarhul Cir va realiza unirea cu teodosienii pe baza celor nouă capitole, în ciuda tuturor insistențelor lui Sofronie. În această situație, Sofronie pleacă la Constantinopol pentru a-i cere patriarhului Serghie să lămurească problema. Sofronie obține de la patriarhul Serghie promisiunea de a nu se mai predica o singură energie în Hristos, „*ca să nu fie tulburată pacea în Biserică*".

Pentru noi este surprinzătoare toleranța pe care o arată Sofronie, care acceptă, în finalul discuției cu Serghie, să nu mai vorbească în viitor nici de o energie, nici de două. Mai mult decât atât, Sfântul Sofronie va încălca această înțelegere, abordând în mod deschis problema energiei în cadrul *Synodicon*-ului pe care-l va da după instalarea sa ca patriarh al Ierusalimului.

„*Compromisul*" acesta a lui Sofronie a fost un moment important în disputa monotelită, care nu a rămas doar la nivelul unei

simple discuții orale. În Epistola 19 a Sfântului Maxim Mărturisitorul către Pyrhus, preacuviosul presbiter și egumen (viitorul patriarh al Constantinopolului), se amintește de *„hotărârea (ψῆφος) despre dumnezeieștile dogme"* pe care a primit-o și o vestește destinatarul scrisorii. V. Grumel plasează acest decret dogmatic sinodal în august 633. A fost *„un decret care nu stabilea nimic, o retragere de pe pozițiile pactului de unire..., un decret acceptat de Sofronie, alcătuit de Serghie și, poate, aprobat de sinodul permanent al Constantinopolului"*.

După ce a părăsit Constantinopolul în toamna anului 633, Sofronie a mers la Ierusalim, unde, în împrejurări necunoscute exact, a fost ales patriarh la sfârșitul aceluiași an sau la începutul anului următor. Odată cu alegerea ca patriarh al Ierusalimului se schimba și responsabilitatea sa în problema monoenergistă: din simplu credincios, el devenea judecător al credinței.

Conform obiceiului, îndată după înscăunarea ca patriarh, Sofronie trimite epistola sinodală (cunoscută sub numele de *Synodicon*) patriarhului Seghie și papei Honoriu, precum și altor patriarhi ortodocși. Probabil că acest *Synodicon* a fost aprobat de către un sinod condus de Sfântul Sofronie la Ierusalim, întrunit cu ocazia înscăunării sale. *Synodiconul* este *„prima reacție ortodoxă la noua erezie propagată de Serghie"*.

În ceea ce-l privește pe Sfântul Sofronie personal, acesta a avut parte de un sfârșit al vieții tulburat. Arabii musulmani încep atacurile asupra Siriei și Palestinei în 634. În momentul asaltului Ierusalimului, Sfântul Sofronie a fost cel care a condus apărarea orașului atâta timp cât mai era o speranță de a-l salva. În ultimul moment, el a trimis relicva Sfintei Cruci la Constantinopol. În final, el a decis să capituleze, cunoscând că rezistența armată la un asalt direct ar implica masacrul și distrugerea, în timp ce supunerea înseamnă supraviețuire și toleranță relativă a *status quo*-ului religios. În februarie 638 Ierusalimul intră pe mâinile arabilor. Peste un an de zile va muri și bătrânul patriarh (11 martie 639), după o viață trăită în slujba credinței ortodoxe.

Opera

Poate fi împărțită în scrieri dogmatice, aghiografice, poetice și pastorale.

1. Opere dogmatice

a) *Scrisoare de întronizare sau sinodală către Serghie al Constantinopolului* (*Synodicon*). Are forma unui simbol de credință mai extins. Mai întâi prezintă teologia trinitară, apoi Întruparea și, ca o consecință a celor două naturi ale lui Hristos, lucrarea lor proprie, precum și cooperarea lor în unicul ipostas al Cuvântului. A treia parte a scrisorii lui Sofronie se referă la creația lumii. În final găsim o listă lungă de eretici.

b) Un *Florilegiu patristic*, lucrare în două cărți, pierdută, care cuprindea aproximativ 600 de mărturii patristice anterioare Calcedonului, prin care se atesta existența a două lucrări în Mântuitorul.

2. Opere aghiografice

a) *Viața Sfântului Ioan cel Milostiv*, redactată în colaborare cu Ioan Moshu;

b) *Viața Sfinților Martiri Chir și Ioan*, operă de mari dimensiuni, o capodoperă a acestui stil;

c) *Viața Sfintei Maria Egipteanca*, atribuită lui, deși studiul stilului nu confirmă acest fapt.

3. Opere poetice: *Ode anacreontice*, adică 23 de poezii scrise în metru anacreontic, prin care sunt descrise sărbătorile bisericești.

4. Opere pastorale: o serie de *9 predici* rostite în timpul patriarhatului său. S-au păstrat în latină și sunt rostite la unele praznice împărătești (Buna Vestire, Naștere, Botez), dar și panegirice (în cinstea Sfântului Ioan Evanghelistul).

Doctrina

Argumentul major pe care Sfântul Sofronie îl opune monoenergismului este că acesta se află în contradicție cu Tradiția Bisericii. Putem structura coordonatele principale ale părții dioenergiste a *Synodiconului* în câteva puncte majore.

Găsim câteva fragmente în care Sfântul Sofronie combate nominal pe principalii exponenți ai ereziei monoenergiste dinainte de secolul al VII-lea (Apolinarie, Nestorie, Eutihie, Dioscor) și monofizismul severian (pe care nu-l amintește în mod nominal, dar combate învățătura *„ființei compuse"* susținută de acesta). Această polemică deschisă cu cei care au avut parte deja de o condamnare oficială din partea Bisericii, fiind catalogați în mod definitiv ca eretici, are scopul de a înscrie noua erezie dogmatică (monoenergismul) într-un circuit teologic ale cărui elemente au fost cei mai mari eretici pe care i-a înfruntat Biserica până atunci.

„Ipostasul compus" al lui Hristos a rezultat în urma celei de-a doua nașteri a Aceluiași Dumnezeu-Cuvântul:

„Credem că sunt două nașteri ale Aceluiași Dumnezeu-Cuvântul: una, cea din Dumnezeu-Tatăl, pe care o știm, și în afară de timp și veșnică, iar cea de-a doua naștere este cea din Maica Născătoare de Dumnezeu, pe care o cunoaștem ca naștere de curând și în timp".

Această noțiune de *„ipostas (persoană) compus(ă)"* explică și caracterul ontologic al operei de mântuire realizată de Hristos în opoziție față de o viziune juridic - substitutivă a problemei mântuirii pe care o întâlnim la unii savanți occidentali: *„persoana compusă"* constă dintr-o alăturare neamestecată (a celor două naturi) și nu cunoaște împărțirea acestei împreunări de naturi și existența (Ființa existentă) este una și rămâne *„una, atribuidu-se neîmpărțirea"*.

Prin *„ipostasul compus"* se explică atât unimea (unitatea), cât și doimea în Hristos Iisus: *„ipostasul"*, care este unul, adică al Fiului lui Dumnezeu, a doua Persoană a Sfintei Treimi, arată unimea, iar *„compunerea"* din două firi (în urma celei de-a doua nașteri, cea din Fecioara Maria), în mod *„neameastecat și neschimbat, neîmpărțit și nedespărțit"* arată doimea:

„Există o unime și aceeași unime este recunoscută ca două, una după ipostas și persoană și două după naturile înseși și după însușirile lor naturale proprii, din care a apărut o singură

Existență (Ființă) și care a avut mare grijă să rămână îndoită (dublă) după natură".

În acest context hristologic este abordată și problema energiei sau lucrării în Hristos. Argumentul ontologic utilizat de Sfântul Sofronie este cel pe care-l întâlnim la Capadocieni în triadologie și anume că energia aparține în mod ființial naturii. Astfel, întrucât în Hristos există indiscutabil două naturii, trebuie să susținem și existența câte unei energii corespunzătoare fiecărei naturi în parte:

„*Și o energie (lucrare) și alta, a oricăreia dintre cele două naturi, spun eu că este esențială (ființială) și naturală și corespunde fiecărei naturi, că ea iese, în mod neîmpărțit, din fiecare dintre cele două esențe și naturi, potrivit cu calitatea naturală și esențială (ființială), care este înnăscută fiecăreia și aducându-și cu sine, totodată, conlucrarea neîmpărțită și neamestecată a celeilalte substanțe. Că aceasta face distincția energiilor (lucrărilor) în Hristos, precum, firește, esența naturilor deosebește naturile*".

Nu există natură fără lucrare, dar nici lucrare fără natură:

„*Hristos, rămânând unul și Același Fiu și Unul-Născut, S-a arătat neîmpărțit în fiecare din cele două naturi și a lucrat, în mod firesc, potrivit cu calitatea esențială ce-i aparține fiecăreia din ambele substanțe sau potrivit cu însușirea naturală proprie fiecărei naturi. Dar, dacă ar fi avut o singură natură și dacă, neunit cu cealaltă natură, așa cum a fost El, după ipostas și după persoană, nu ar fi putut să săvârșească această dublă lucrare și, fiind Unul și Același Fiu și Hristos, n-ar fi săvârșit, în mod desăvârșit, cele ce erau ale fiecărei naturi. Când o dumnezeire, nepărtașă la trup, a mai săvârșit, în mod natural, fapte ale trupului sau când un trup lipsit de Dumnezeire a mai săvârșit fapte de-ale Dumnezeirii, fapte care sunt recunoscute, în mod esențial, ca ale Dumnezeirii ?*".

Un principiu real pe care Sfântul Sofronie îl afirmă în relația natură - energie este capacitatea energiei de a revela, de a indica natura:

„Naturile se fac cunoscute și numai din energiile (lucrările) singure, potrivit spuselor celor care sunt mult încercați cu privire la astfel de lucrări și totdeauna a fost natural ca să înțelegem deosebirea substanțelor (existențelor) din deosebirea energiilor".

Această *„lucrare denumită și «comună» și «teandrică» (divină și umană) nu este una. Ci este de genuri diferite și deosebitoare una de alta*". Sfântul Sofronie amintește precedentul dionisian în această problemă, numindu-l pe Dionisie Areopagitul. Formula *„lucrare teandrică*" (unul din argumentele istorico-dogmatice preferate ale monoenergiștilor) este interpretată de Sfântul Sofronie în raport cu *Tomul lui Leon I*: fiecare natură are lucrările sale, dar naturile se află în comuniune în același ipostas.

Sfântul Sofronie, în *Synodiconul* său, nu a întreținut niciun fel de polemică deschisă cu susținătorii ereziei monoenergiste la vremea respectivă (de exemplu, patriarhul Serghie), așa cum am întâlnit această tentă polemico-apologetică față de ereziarhii *„oficiali*". El chiar s-a conformat recomandării pe care o face Serghie, în actele patriarhale de atunci, de a se insista pe unitatea operantului în problema energiei în Iisus Hristos.

În ceea ce privește *„comunicarea însușirilor*", această sintagmă nu este menționată literal în *Synodiconul* Sfântului Sofronie. Însă este greșit să excludem prezența conținutului hristologic al acestei formule din expunerea teologică pe care o face Sfântul Sofronie, rezumându-ne doar la afirmarea unei uniri (și comuniuni), în mod exterior și relativ, numai la nivelul ipostasului. Sfântul Sofronie ne spune clar că *„cele proprii fiecărei naturi nu lucrează în mod separat, ca nu cumva să presupunem că ar fi vreo împărțire și între ele..., fiecare formă lucra cele ce-I sunt proprii cu participarea celeilalte*".

Cu problema *„comunicării însușirilor*", am ajuns la un capitol original al teologiei Sfântului Sofronie, și anume *„sinergia*". Aceste două realități se cuprind oarecum una în alta. De reținut este faptul că pentru Sfântul Sofronie *„comunicarea însușirilor*" nu este exterioară, ci ea are un caracter ontologic real.

Termenul „*sinergie*", întâlnit des în literatura monastică, este folosit pentru prima dată în istoria dogmelor într-un sens hristologic de către Sfântul Sofronie:

„*Fiecare formă lucrează cu participarea celeilalte, adică cu ceea ce a avut propriu, Cuvântul lucrează împreună cu ceea ce-I este părtaș Cuvântului, de bună seamă, cu trupul; trupul îndeplinește cele ce sunt ale trupului, Cuvântul, firește, fiind în părtășie cu el, la săvârșirea fiecărei fapte*".

Fiecare energie esențială naturii aduce cu sine „*conlucrarea neîmpărțită și neamestecată a celeilalte substanțe*".

„*Comunicarea însușirilor*" și „*sinergia*" în Iisus Hristos sunt înțelese și concepute prin prisma unicului ipostas în care natura umană a lui Iisus Hristos a fost enipostaziată în urma întrupării. Hristos este Cel care voiește și acționează, Cel care stabilește modul și timpul concretizării potențialităților naturilor Sale. „*Sinergia*" este elementul care-l absolvă pe Sofronie de orice eventuală acuzație de nestorianism, izvorâtă din falsa percepere a dualităților naturii și energiei (lucrării) în Hristos pe care le propovăduiește el în mod repetat.

Mai menționăm că *Synodiconul* Sfântului Sofronie nu amintește de problema voințelor în Iisus Hristos. Este un semn că el nu luase încă cunoștință de scrisoarea papei Honoriu către patriarhul Serghie, care este socotită un punct original al discuției pe această temă.

Synodiconul Sfântului Sofronie nu a avut mare efect asupra celor cărora le-a fost trimis și nici asupra rezolvării disputei monoenergiste. Se pare că Serghie l-a considerat un manifest împotriva politicilor sale, datorită faptului că el încălca promisiunea făcută de autorul lui de a nu număra energiile sau lucrările.

Nici poziția papei Honoriu nu o putem cunoaște foarte exact. Știm doar că între 634-638 a adresat o nouă scrisoare patriarhului Serghie, dar această scrisoare nu s-a păstrat în întregime. Din fragmentele existente nu rezultă o corectare sistematică a poziției exprimate în prima scrisoare, accentuând doar în continuare unicitatea ipostasului, fără să mai folosească expresia „*o singură voință*".

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PG 87/3, 3147-4014. CPG 7635-7681. MANSI, XI, 461-510.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: G. ERBICEANU, *Sofronie al Ierusalimului*, în studiul *Imnologia până la Damascen*, din rev. B.O.R., nr. 3/1883, pp. 138-139. Diac. ALEXANDRU MORARIU, *Maria Egipteanca, simbol al luminii dumnezeiești prin căință*, în rev. *Misionarul*, nr. 4/1932, pp. 258-263. FIRMILIAN MARIN, *Maria Egipteanca*, în *Albina*, nr. 13-29/1935. Idem, *Patriarhul Sofronie*, în rev. *Cuvântul*, nr. 12/1938. Idem, *Cuvioasa Maria Egipteanca*, în rev. *Cuvântul*, nr. 2/1938. Pr. CICERONE IORDĂCHESCU, *Sofronie din Ierusalim (550 - c.638)*, în *Istoria vechii literaturi creștine*, vol. III, Iași, Tipografia Țerek&Caminschi, 1935. Ediția a II-a, Editura Moldova, Iași, 1996, vol. II, partea a II-a, pp. 49-51. Pr. Prof. Dr. IOAN G. COMAN, *Patrologie*, București, 1956, pp. 288-290. Pr. Dr. GHEORGHE PASCHIA, *Îndreptarea în Hristos. Duminica a V-a din Postul Mare*, în rev. M.B., nr. 1-3/1981, pp. 93-95. Pr. Asist. LIVIU STREZA, *Sfânta Maria Egipteanca*, în *Îndrumător bisericesc, misionar și patriotic pe anul de la Hristos 1985*, Sibiu, 1985, pp. 91-92. Dr. NESTOR VORNICESCU, Mitropolitul Olteniei, *Scrieri patristice și postpatristice în preocupările Mitropolitului Dosoftei al Moldovei*. 4. *Viața Sfintei Maria Egipteanca în „Viața și petrecerea Sfinților"*, în volumul *„Biruit-au gândul". Studii de teologie istorică românească*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1990, pp. 289-291. ***, *Luna martie. Ziua a unsprezecea. Pomenirea Celui dintre sfinți a Părintelui nostru Sofronie, Patriarhul Ierusalimului*, în *Viețile sfinților pe luna martie*, retipărite și adăugite cu aprobarea Sfântului Sinod, după ediția din 1901-1911, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, 1995, pp. 172-179. Diac. P. I. DAVID, *Duminica a V-a [a Triodului] a Cuvioasei Maria Egipteanca*, în volumul de predici *Caută și vei afla*, Editura Episcopiei Argeșului, Curtea de Argeș, 1996, pp. 107-113. Pr. Prof. NICOLAE PETRESCU, *O operă patristică de mare valoare dogmatico-istorică: Scrisoarea Sinodală către Serghie, Patriarhul Constantinopolului, trimisă de Sfântul Sofronie (550-638), Patriarhul Ierusalimului, după P.G. LXXXVII/3, col. 3147-3200*, în rev. ORT., nr. 1-2/1996, pp. 15-46. Pr. Prof. ION BUNEA, *Convertirea Mariei Egipteanca*, în volumul *Din galeria marilor convertiți - Medalioane*, Cluj-Napoca, Presa universitară clujeană, Colecția *Bibliotheca Theologica*, nr. 6/1998, pp. 98-103. MAKARIOS SIMONOPETRITUL, *Duminicile Sfinților Ioan Scărarul și Maria Egipteanca*, în volumul *Trio-*

dul explicat. Mistagogia timpului liturgic, traducere de Diac. IOAN I. ICĂ JR., Editura Deisis, colecția *Liturgica*, Sibiu, 2000, pp. 356-362. Cardinal CHRISTOPH VON SCHÖNBORN, *Sofronie al Ierusalimului. Viața monahală și mărturisirea doctrinară*, traducere de MĂRIUCA și ADRIAN ALEXANDRESCU, ediție îngrijită de OCTAVIAN GHEORGHE GORDON, Editura Anastasia, București, 2007, 304 p. REMUS RUS, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Editura Lidia, București, 2003, p. 303. **Literatură străină:** S. VAILHÉ, *Sophrone le sophiste et Sophrone le patriarche*, în *Revue de l'Orient chrétien* VII, 1902, pp. 360-385; VIII, 1903, pp. 32-69; 356-387. J. TIXERONT, *Historie des dogmes dans l'antiquité chrétienne*, III, VII-e édition, pp. 164-166. Idem, *Patrologie*, pp. 392-393. O. BARDENHEWER, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, V, pp. 36-41. F. CAYRÉ, pp. 299-302. F. L. CROSS, art. *Sophronius, St.*, în ODCC, p. 1291. G. BARDY, DTC, XIV, pt. 2, 1941, col. 2379-2383. E. PETERSON, în CE, XI, 1953, col. 906, cu bibliografie. CHRISTOPH VON SCHÖNBORN, *Sophrone de Jérusalem. Vie monastique et confession dogmatique*, Edition Beauchesne, Paris, 1972. B. ALTANER - A. STUIBER, *Patrologie*, 1980, pp. 520-521, cu bibliografie. T. ŠPIDLIK, *Sophrone de Jérusalem*, în DECA, II, p. 2309. G. RÖWEKAMP, *Sophronius von Jerusalem*, în LACL, pp. 564-565, cu bibliografie. EKKART SAUSER, art. *Sophronios von Jerusalem*, în BBKL 14 (1998), pp. 1491-1492, cu bibliografie. BENJAMIN HENDRICKX, *The „abominatio desolationis", standing in the holy place. Remarks on the conquest of Jerusalem and the „pact" between Muslims and Christians*, în AcpB 13/2002, pp. 165-176. STEFAN HEID, *Eine erbauliche Erzählung des Sophronius von Jerusalem (BHG 1641b) über die kirchliche Binde- und Lösegewalt über Verstorbene*, în *Alvarium*, Münster, 2002, pp. 151-172. SUSAN R. HOLMAN, *Rich and poor in Sophfonius of Jerusalem's „Miracles of saints Cyrus and John"*, în *Wealth and poverty in early church and society*, Grand Rapids, Michigan, 2008, pp. 103-124. A. VICIANO, *Sophronius von Jerusalem*, în *Marienlexikon*, 6. Bd., pp. 212-214. H.-G. BECK, în LThK, ed. a II-a, vol. 9, pp. 888-889.

Gherman al Constantinopolului

Viața

Se naște la Constantinopol, în timpul împăratului Heraclie, în 634, provenind dintr-o familie aristocrată, fapt care i-a permis să-și însușească o aleasă educație, urmând cursurile unei renumite școli de drept din Constantinopol. Tatăl său, Justinian, a deținut mai multe funcții importante la curtea imperială, în vremea lui Heraclie și Constantin II (641-668), dar, fiind învinuit că a luat parte la un complot împotriva celui din urmă, a fost condamnat la moarte de către Constantin al IV-lea Pogonatul (668-685).

Întrucât și Gherman a fost bănuit că a luat parte la complot, a fost făcut eunuc și apoi preot la „Sfânta Sofia", la vârsta de aproximativ 30 de ani. Datorită pregătirii sale și a prestigiului său moral, a ajuns în fruntea clerului bisericii „Sfânta Sofia". Viața sa coincide cu o epocă de mari frământări pentru Biserică, produse de două mari erezii: monotelismul și iconoclasmul.

A exercitat influență asupra împăratului Constantin IV, convingându-l să convoace Sinodul quinisext de la Constantinopol din 681, care va condamna monotelismul profesat de Serghie, Pyrhuss, Petru, Pavel și Ioan. În urma activității deosebite la acest sinod, ajunge mitropolit al Cizicului pe la începutul secolului al VII-lea (probabil în 706). Teofan și Nichifor (patriarhul) ne informează că el a fost titular al acestui scaun în timpul domniei împăratului Philippicus (711-713).

Tot aceștia doi cred că Gherman, ca mitropolit de Cizic, ar fi cedat, „*din iconomie*", împreună cu patriarhul Ioan VI și cu Andrei al Cretei, violențelor de care s-a folosit împăratul la sinodul din 712, care avea drept țel înviorarea doctrinei monotelite și abrogarea hotărârilor sinodului din 681. Alții cred că nu poate fi acceptată o astfel de supoziție și consideră că, de fapt, Gherman a fost expulzat de împărat din dioceza sa și s-ar fi retras la mănăstirea Chora din Constantinopol.

În anul 713, prin venirea împăratului Anastasie, care era un ortodox convins, Gherman revine, împreună cu ceilalți episcopi exilați, fiecare la tronul său. În anul 715, după moartea patriarhului Ioan VI, Gherman este ales patriarh al Constantinopolului și îndată după alegere convoacă un sinod format din 100 de episcopi, care proclamă oficial credința ortodoxă și anatematizează pe autorii și susținătorii monotelismului.

Au urmat 10 ani de liniște pentru patriarhul Gherman, timp în care el întocmește o serie de omilii pline de pietate și credință și un număr însemnat de imne religioase închinate Maicii Domnului, apărătoarea marii cetăți a Constantinopolului, de multe ori aflată în pericol.

Dar anul 725, data primului edict iconoclast, dat de Leon III Isaurul, va aduce cu el multe tulburări în Biserică, tulburări care îl vor afecta și pe patriarhul Gherman. Timp de patru ani, Gherman va fi sufletul mișcării antiiconoclaste.

La început, împăratul Leon III nu dădu multă importanță patriarhului, întrucât spera că moartea nu va întârzia să-l scape de acest bătrân de 90 de ani, dar în 728 se hotărî să-l atragă de partea sa sau să scape de el.

Primul edict al celui ce se considera „*împărat și preot*" a fost precedat de o adevărată campanie de propagandă condusă de împărat și destinată a convinge poporul că cinstirea icoanelor este o manifestare de idolatrie care provoacă mânia lui Dumnezeu și explică toate nenorocirile imperiului.

„*Încredințează-mă - îi scrie Leon al III-lea Isaurul papei Grigorie II (715-731) - că ni s-a predat să venerăm și să ne închinăm la ceea ce este făcut de mână omenească și atunci mărturisesc și eu că acolo este legea lui Dumnezeu*".

Refuzul papei la ideile iconoclaste ale lui Leon III făcu pe împărat să-și modifice atitudinea față de patriarh. În timp ce în 727 încerca să-l oblige pe patriarh (*anaidos to makario Ghermano prosetribeto*) să semneze, acum patriarhul încerca să-l câștige pe Leon III Isaurul prin lingușiri (*Logois thopevtikois*). Gher-

man crezu că poate astfel să-l înduplece pe împărat să renunțe la ideile sale și, în acest scop, scrise o scrisoare papei, în care-i dezvăluia gândul său, acela de a-l converti pe împărat.

Această scrisoare a patriarhului nu ni s-a păstrat, dar avem răspunsul papei care-i trimite lui Gherman felicitări pentru succesele sale. Împăratul a avut o nouă întrevedere cu Gherman, fără să reușească să-l atragă de partea iconoclasmului.

„*Împărate - îi spuse Gherman cu acest prilej -, amintește-ți de ceea ce ai promis la încoronarea ta și cum ai luat pe Dumnezeu ca martor că nu vei schimba nimic din predania Bisericii. Să știi, împărate, că creștinii nu adoră icoanele, dar ei le cinstesc pentru că ele amintesc de sfinți și de virtuțile lor. Pictura este o istorie prescurtată a religiei pentru creștini și nicidecum o idolatrie*".

În urma refuzului categoric, slujindu-se de ucenicul patriarhului, sincelul Anastasie, împăratul îl prezintă ca pe un revoltat pentru a justifica atitudinea sa.

În 17 ianuarie 730, împăratul convoacă un consiliu de stat la palat, la care îl invită și pe Gherman, încercând din nou să-l câștige de partea sa. El a răspuns că nu poate modifica nimic din tezaurul credinței decât printr-un sinod ecumenic și a refuzat să semneze, dându-și demisia în public, zicând:

„*Dacă eu sunt Iona, aruncați-mă în mare, dar, împărate, fără un sinod ecumenic eu nu pot să aduc inovații în materie de credință*".

În urma acestei discuții, Gherman va demisiona și se va retrage la proprietatea sa de la Platonium, lăsând scaunul patriarhal ambițiosului Anastasie, care aprobă punctul de vedere al împăratului.

Se stinge din viață în anul 733 și a fost înmormântat în biserica mănăstirii Chora, de lângă Constantinopol. La sinodul iconoclast de la Hieria, din 753, fiind socotit ca „*nehotărât și adorator al lemnului*", a fost excomunicat alături de Ioan Damaschin și Gheorghe de Cipru. Este reabilitat de Sinodul VII Ecumenic de la Niceea, din 787.

Opera

Gherman a fost un scriitor prolific, opera sa prezentând un interes doctrinar deosebit. După retragerea la Platonium, el scrie tratatul *De haeresibus et synodibus*, adresat diaconului Antim, în care prezintă ereziile de la Simon Magul și până la iconoclasm, fiind considerat o adevărată „*gemula*" (perlă).

Pe lângă acesta, a mai scris *De vitae termino* (Despre limitele vieții), în care se ocupă pe larg de sensul vieții creștine, care este un dialog între un raționalist și un ortodox asupra problemei preștiinței divine și a providenței lui Dumnezeu, abordând și opinia Sfântului Vasile cel Mare referitoare la limitele vieții umane. Dialogul a fost transcris de Fotie, fără însă a menționa autorul.

Tot la Fotie avem un scurt rezumat al lucrării, acum pierdută, *De vera et legitima retributione*.

De la Gherman avem și câteva *lucrări omiletice*, închinate în special Sfintei Fecioare Maria, astfel că, alături de Sfântul Andrei al Cretei, el a fost unul dintre cei mai mari apărători ai cultului Sfintei Fecioare Maria în epoca lor.

Dintre lucrările lui Gherman, au mai supraviețuit *patru epistole dogmatice*, trei dintre ele având legătură cu controversa iconoclastă, iar a patra, *Ad Armenos*, prin care cheamă pe armeni la refacerea unității bisericești, pledând în favoarea Sinodului de la Calcedon.

Îi mai sunt atribuite *Hystoria mistica ecclesiae catholicae*, reprezentând o interpretare a Liturghiei Sfântului Ioan Gură de Aur, a Sfântului Vasile cel Mare și a Darurilor mai înainte sfințite, în care tratează despre biserică - locaș de închinare -, despre veșmintele liturgice și despre slujba Sfintei Liturghii, în cele trei părți ale ei: Proscomidia, Liturghia catehumenilor și Liturghia credincioșilor, tâlcuind istoric și simbolic riturile și actele liturgice.

Gherman a fost și unul dintre cei mai prolifici imnografi; de la el ne-au rămas nenumărate stihuri izolate și patru canoane la diverse sărbători ale anului, cuprinse în Mineie.

Patriarhul Gherman al Constantinopolului rămâne prin întreaga sa activitate pusă în slujba apărării dreptei credințe și a cultului sfintelor icoane una din marile personalități ale lumii ortodoxe, alături de alți corifei ai creștinismului. Biserica Ortodoxă îl serbează la 12 mai și-l socotește „*turn de întărire totdeauna, stâlp neclintit al credinței și Bisericii, dumnezeiască podoabă, apărător al Bisericii lui Hristos întru care se laudă pururea marea taină a dreptei credințe*" (Mineiul pe mai, icosul Sfântului Gherman).

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: J. P. Migne, PG 98, 39-454. CPG III, 8001-8033. W. Christ/M. Paranakas, *Anthologia graeca carminum Christianorum*, Leipzig, 1871, p. 98 ș. u. Ediția A. Papadopoulos-Kerameus, în *Μαυρογορδάτειος βιβλιοθήκη (Ἑλληνικὸς Συλλογος suppl. 17:2)*, Constantinopole, 1886, pp. 3-17. J. Schiré, *Analecta hymnica graeca*, 1-13, Roma, pp. 1966-1983 passim. Rev. F. Halkin, în *AnBoll* 93 (1975), pp. 422-424. V. Fazzo, *Omelie mariologiche*, Roma, 1985. **Traduceri: Germană:** Ediția L. Lamza, *Patriarch Germanos I. von Konstantinopel (715-730)*, Würzburg, 1975. Ediția K. Bones, în rev. *Theologia* 47 (1976), pp. 402-403. Ediția R. Riedinger, în JÖB 26 (1977), pp. 317-319. J.-L. van Dieten, *HistZeit* 224 (1977), pp. 675-678. Ediția W. Lackner, în *Byzantinische Zeitschrift* 71 (1978), pp. 90-96. R. Weijenborg, în *Antonianum* (46) 52 (1977), pp. 187-189. H. D. Döpmann, ThLZ 103 (1978), pp. 204-205. **Engleză:** Ediția J. Meyendorff, în rev. *St. Vladimir's Theological Quarterly* 19 (1975), pp. 201-202. S. Gero, în *Catholic Hist. Rev.* (1978), pp. 441-443. A. Papadakis, în *Byzantine Studies/Études Byzantines* 4 (1977), pp. 195-199 (previous ed.). **Română:** Sfântul Gherman al Constantinopolului, *Predică la Bunavestire*, în PG 98, 320-324, traducere de Pr. Dumitru Fecioru, în vol. *Un nou gen de predică în omiletica ortodoxă. Predica la Buna Vestire a Sfântului Gherman I al Constantinopolului*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1946, 61 p. Extras din rev. B.O.R., nr. 1-3/1946, pp. 65-92 (*studiu introductiv*, pp. 60-64); nr. 7-9/1946, pp. 386-397; (Text bilingv. Titlul predicii: *Al celui întru Sfinți Părintelui nostru, Gherman al Constantinopolului Mărturisitorul, Cuvânt la Buna Vestire a Prea Sfintei Născătoarei de Dumnezeu. In formă de dialog*). Sfântul Gherman al Constantinopolului, *Tâlcuirea Sfintei Liturghii*, prezentare, traducere și note de Pr. Prof. Nicolae Petrescu, în rev. M.O., nr. 9-10/1974, pp. 824-833; nr. 1-2/1975, pp. 74-80 (II. *Proscomidia*,

pp. 74-77; III. *Liturghia catehumenilor*, pp. 77-80); nr. 3-4/1975, pp. 213-219 (III. *Liturghia catehumenilor* - continuare); nr. 1-2/1976, pp. 64-71 (IV. *Liturghia credincioşilor*); nr. 3-4/1976, pp. 199-206 (continuare şi sfârşit). SFÂNTUL GHERMAN AL CONSTANTINOPOLULUI, *Rugăciunea „Tatăl nostru"*, în PG 98, 441; 444-445, traducere (un fragment) de Pr. Prof. NICOLAE PETRESCU, în rev. M.O., nr. 7-8/1966, pp. 715-718. SFÂNTUL GHERMAN AL CONSTANTINOPOLULUI, *Tâlcuirea Sfintei Liturghii*, Editura Anastasia, Bucureşti, 2000, 101 p. Recenzie de Pr. Drd. CRISTIAN MUNTEAN, în rev. *Legea Românească*, nr. 4/2000, pp. 56-57. Manuscrise: *Ms. BAR 1251 (Miscelaneu de la începutul secolului XIX); F. 85^{rv}: „... Din Cuvântul Sfântului Gherman patriarhul Ţarigradului"*, ed. GABRIEL ŞTREMPEL, în CMR, vol. I, p. 266. *Ms. BAR 2786 (Miscelaneu de literatură monahală din 1807; 408 f.) F. 261-272: „Omilii la Naşterea şi Adormirea Maicii Domnului. Ultima aparţine lui Ghermanos, patriarhul Constantinopolului"*, ed. GABRIEL ŞTREMPEL, în CMR, vol. II, pp. 374-375. *Ms. BAR 3294 (Miscelaneu copiat de ION FLANJA POPOVICI, în satul Poiana Mărului, Făgăraş, la 1827); F. 17^{v}-25: „Al celui dintru sfinţi părintelui nostru Ghermano Mărturisitorul, arhiepiscopul Constantinopolului, Cuvânt la Bunavestire..."*, ed. GABRIEL ŞTREMPEL, în CMR, vol. III, pp. 73-75.

STUDII ŞI MANUALE: Literatură în limba română: G. ERBICEANU, *Gherman al Constantinopolului*, în studiul *Imnologia epocii până la Damascen*, din rev. B.O.R., nr. 3/1883, p. 140. Dr. GHERASIM TIMUŞ, Episcopul Argeşului, *Gherman al Constantinopolului*, în *Dicţionar aghiografic cuprinzând vieţile sfinţilor pe scurt*, Bucureşti, Tipografia Cărţilor Bisericeşti, 1898, pp. 319-320. D. FECIORU, *Un nou gen de predică în omiletica ortodoxă*, în rev. B.O.R., nr 64/1946, pp. 60-92; 180-193; 386-397. IOAN POPESCU-FIERBINŢI, *Comentariul liturgic al Sfântului Gherman I, Arhiepiscopul Constantinopolului. Studiu introductiv*, în rev. B.O.R., nr. 3-4/1948, pp. 1-7. Pr. Drd. VASILE UNGUREANU, *Biserica-Locaş, în interpretarea Sfântului Gherman al Constantinopolului şi a Arhiepiscopului Simeon al Tesalonicului*, în rev. M.M.S., nr. 9-12/1979, pp. 657-668. Drd. DUMITRU BĂLŢAT, *Cinstirea sfintelor icoane în scrierile Sfântului Gherman I Patriarhul Constantinopolului*, în rev. M.A., nr. 3/1989, pp. 21-34. Dr. NESTOR VORNICESCU, Mitropolitul Olteniei, *Scrieri patristice şi postpatristice în preocupările Mitropolitului Dosoftei al Moldovei. 6. „Istoria Bisericească" şi „Privirea Mistică" ale Sfântului Gherman, arhiepiscopul Constantinopolului*, în volumul *„Biruit-au gândul". Studii de teologie istorică românească*, Craiova, Editura Mitropoliei Olteniei, 1990, pp. 293-294. Drd. ADRIAN ALEXANDRESCU, *Izvoare ale iconografiei în scrierile Părinţilor Dionisie Areopagitul, Maxim Mărturisitorul şi Gherman Patriarhul*, în rev. S.T., nr. 4/1990, pp. 71-85. Pr. Drd. NECHITA RUNCAN, *Sfântul Gher-*

man, Patriarhul Constantinopolului, în studiul *Personalități bisericești ortodoxe în mișcarea pentru apărarea icoanelor din preajma și de după Sinodul al VII-lea Ecumenic*, în rev. S.T., nr. 3/1990, pp. 66-67. ***, *Mai în 12 zile. Tot în această zi, viața Sfântului Gherman, Arhiepiscopul Constantinopolului*, în *Viețile Sfinților pe luna mai*, retipărite și adăugite cu aprobarea Sfântului Sinod, după ediția din 1901-1911, Editura Episcopiei Romanului, Roman, 1996, pp. 268-272. Pr. CICERONE IORDĂCHESCU, *Gherman din Constantinopol (640-733)*, în *Istoria vechii literaturi creștine*, vol. III. Ediția a II-a, Editura Moldova, Iași, 1996, volumul II, partea a III-a, p. 63. CHRISTOPH SCHÖNBORN, *Icoana: „Expresie a trupului lui Hristos". Sfântul Gherman al Constantinopolului*, în volumul său *Icoana lui Hristos*, traducere de Pr. Dr. VASILE RĂDUCĂ, Editura Anastasia, București, 1996, pp. 141-145. REMUS RUS, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Editura Lidia, București, 2003, pp. 303-304. **Literatură străină:** S. PÉTRIDES (ed.), *Historia Mystica*, în *Revue de l'Orient Chrétien*, 10/1905, pp. 287-309. I. ANDREEV, *German i Tarasij, patriarchi konstantinopol'skie*, Sergiev Posad, 1907, publicat inițial sub titlul *Sv. German, patriarch konstantinopol'skij (715-730)*, în *Bogoslovskij vestnik* (May 1897), pp. 167-186, și în *Bogoslovskij vestnik* (Sept. 1897), pp. 225-244. F. CAYRÉ, II, pp. 316-318. Idem, în DThC 6 (1924), pp. 3000-3009, cu bibliografie. G. OSTROGORSKY, *Les débuts de la querelle des images*, în *Mélanges Charles Diehl* 1, Paris, 1930, pp. 234-256. E. PHOTIADES, *Γερμανὸς Α' ὁ ὁμολογητὴς πατριαρχης*, în *Orthodoxia* 9 (1934), pp. 91-96, și în *Orthodoxia*, 10 (1935), pp. 127-130; 262-265. J. LIST, *Studien zur Homiletik Germanos I, von Konstantinopel und seine Zeit*, în *Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie* 29, Athena, 1939. D. STIERNON, în *BiblSanct* 6 (1965), pp. 243-253. R. BONERT, *Les commentaires byzantins de la liturgie du VIIe au XVe siecle*, în AOC 9/1966, pp. 125-180. J. DARROUZÈS, în *DictSpir* 6 (1967), pp. 309-311. W. LACKNER, *Ein hagiographisches Zeugnis für den Antapodotikos des Patriarchen Germanos I, von Konstantinopel*, în rev. *Byzantion* 37/1968, pp. 42-104, cu bibliografie. C. GARTON/L. WESTERINK, *On Predestined Terms of Life*, Buffalo, NY, 1979. O. BARDENHEWER, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, V, 48-51. B. ALTANER - A. STUIBER, *Patrologie*, 1980, p. 525, cu bibliografie. F. L. CROSS, *Germanus, St.*, în ODCC, p. 561. J. DARROUZÉS AA, în DSp, VI, 1967, col. 309-311, cu bibliografie. A. LABATE, *Germain de Constantinople*, în DECA, I, pp. 1041-1043, cu bibliografie. F. R. GAHBAUER, *Germanus von Constantinopel*, în LACL, pp. 253-254, cu bibliografie. BHG 697-697e. DHGE 20 (1984), pp. 906-907. D. STEIN, în *LexMA*, 4 (1986), pp. 1344-1345. A. KAZHDAN, în ODB 2 (1991), pp. 846-847.

Sfântul Ioan Damaschin

Viața

Ultimul Sfânt Părinte din perioada patristică, Ioan Damaschin, s-a născut în Damasc (de aici și numele de Damaschin), în jurul anului 675, dintr-o familie nobilă și creștină bogată, care se găsea în fruntea administrației califatului Siriei încă de la începutul secolului al VII-lea. Tatăl său, Serghie Mansur (Victoriosul), era un înalt dregător, probabil strângător de impozite al califului, dar poate și șeful și reprezentantul creștinilor în fața califului.

Cel care face celebră familia lui Damaschin, dar de o celebritate cu nume rău printre ortodocși, a fost bunicul teologului nostru, numit Mansur, acesta a avut nefericitul rol de a trata capitularea Damascului, la 4 septembrie 635, în mâinile arabilor. Eutihie (876-940), patriarhul Alexandriei, îl acuză formal de trădare; însă, Teofan (sec. VIII-IX) și Elmachinus († 1274) apără suficient memoria străbunului lui Damaschin.

Lui Mansur i-a succedat fiul său, Serghie, sau, cu numele arab, Sargun-ben-Mansur, tatăl Sfântului Ioan Damaschin. După mărturisirea cronografilor arabi și creștini, Serghie a fost consilierul intim al califilor Mo-âwiya (660-680) și Abd-el-Mélik (685-705), nu numai în afacerile de stat, dar chiar și la petrecerile lor, care depășeau, după mărturisirea lui Abulfaraj († 1286), limitele prescrise și de morala islamică și de cea creștină. Totuși, a știut să folosească influența pe care o avea la curtea califilor în favoarea creștinilor. Un caz ni-l dă însuși Teofan, care ne povestește că Serghie a împiedicat pe Abd-el Mélik să distrugă în folosul mahomedanismului frumoasele coloane ale bisericii din Ghetsimani.

Prin situația socială pe care o avea, Serghie a dat fiului său Ioan o educație aleasă. Astfel, angajează pentru el și fiul său adoptiv, Cosma (un orfan cules de pe drumuri), pe un preceptor, un călugăr cu numele Cosma, originar din Calabria (Italia), răscumpărat din robie. Ambii au învățat de la preceptorul lor, la perfecție, arta de a scrie și a melodia imne bisericești.

După moartea tatălui său, adică cam după 690, Ioan ocupă aceeași funcție până în anul 718, când califul Omar II (717-720) pornește o politică sângeroasă împotriva creștinilor. Acest calif înțelege că în statul său să nu rămână decât mahomedani; pentru aceea, interzice consumația vinului în orașe, silește pe creștini să treacă la mahomedanism, omorând pe cei care se opuneau, și decretează că un creștin nu poate ocupa o funcție înaltă în stat.

Refuzând să treacă la mahomedanism, Ioan își împarte averea, „*după porunca Domnului*", la săraci și biserici, a dat libertate robilor săi și se retrage, împreună cu fratele său, Cosma, la celebra mănăstire palestiniană „Sfântul Sava", de lângă Ierusalim.

Aici n-a venit ca un necunoscut: a adus, în primul rând, poziția sa socială și numele familiei, pe care, prin activitatea sa, l-a imortalizat. După călugărirea sa în mănăstirea „Sfântul Sava", patriarhul Ioan al V-lea al Ierusalimului, dorind să-l aibă aproape, îl va hirotoni preot, treaptă ierarhică în care va rămâne tot restul vieții, și-l însărcinează să predice în Biserica Învierii de la Ierusalim. Fratele său, Cosma, va ajunge episcop de Maiuma în 743.

Ioan își consacră toată viața evlaviei, predicii și scrisului. Când Leon III Isaurul (717-740) publică edictul împotriva icoanelor (726), patriarhul Ioan al V-lea al Ierusalimului se adresează lui Ioan, care va scrie trei tratate împotriva ereziei. Nu se mulțumește numai cu scrisul, ci luptă fără preget.

Ia parte activă la sinodul antiiconoclast al episcopilor orientali. Rolul său în dezbaterile acestui sinod este atât de mare, încât posteritatea a atribuit lui Damaschin anatematizarea împăratului Leon.

Lupta sa contra iconoclasmului se poate asemăna cu lupta Sfântului Atanasie împotriva arianismului. Pentru acest motiv, sinodul iconoclast de la 754 l-a anatematizat, onorându-l și cu titlul de didascăl al nelegiuirii, împreună cu Gherman, fost patriarh de Constantinopol, și un oarecare Gheorghe de Cipru; în schimb, Sinodul al VII-lea Ecumenic i-a reabilitat și cinstit cu formula: „*Sfânta Treime a slăvit pe cei trei*".

Ioan Damaschin luptă împotriva ereziilor (monofizitismul, nestorianismul) și a superstițiilor. Mulți dintre ierarhi și preoți i se adresează cerându-i sfaturi.

Sfântul Ioan Damaschin moare în mănăstirea „Sfântul Sava", în anul 749, la 4 decembrie. Despre mormântul și chilia lui vorbesc toți pelerinii care au vizitat vestita mănăstire palestiniană.

Opera

Opera Sfântului Ioan Damaschin este foarte variată și bogată și o putem împărți în: polemică, dogmatică, moral-ascetică, oratorică, exegetică și liturgică.

1. Polemice

a) *Trei cuvântări către cei ce resping (disprețuiesc) sfintele icoane* (*Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας*), dintre care prima a apărut în anul 726, a doua în anul 730, iar a treia ceva mai târziu. Ele însumează cea mai originală scriere a Sfântului Ioan Damaschin și, totodată, cea mai bună apologie a cultului icoanelor care s-a scris în tot decursul istoriei bisericești.

În ele combate obiecțiile făcute cultului icoanelor pe baza poruncii a doua din Decalog, arătând că Însuși Dumnezeu poate fi reprezentat de când S-a întrupat. Face distincție între cultul divin și cultul sfinților. Declară că edictul imperial iconoclast e incompetent și neobligatoriu. Sfânta Fecioară, sfinții, îngerii, care au avut sau apărut sub formă omenească, pot fi prezentați în icoane. La fel se cuvine crucii, evangheliei, altarului etc. Venerarea se dă chipului, nu lemnului sau altui material din care sunt făcute icoanele; ea este adresată în ultimă instanță lui Dumnezeu. Arată că icoanele au fost cinstite încă din vechime în Biserica creștină. Ele au o valoare instructivă și educativă și servesc drept carte pentru neștiutorii de carte. Apologia cea mai strălucită pe care Sfântul Ioan Damaschin a dus-o contra iconoclasmului sunt anatemele sinodului iconoclast din 754, în care se spune:

„Voi (împărăților) ați distrus ideile eretice ale lui Gherman, ale lui Gheorghe și ale lui Mansur (Ioan). Anatema lui Gherman

cel nehotărât, adorator al lemnului. Anatema lui Gheorghe, cel de același gând cu el, care a falsificat învățăturile părinților. Anatema lui Mansur, cel cu nume rău și cu gând saracinesc. Anatema lui Mansur, închinătorul icoanelor și scriitorul de lucruri false. Anatema lui Mansur, insultătorul lui Hristos și dușmanul imperiului. Anatema lui Mansur, didascălul nelegiuirii și falsul tălmăcitor al Sfintelor Scripturi".

b) *Contra maniheilor*, de fapt împotriva pavlicienilor, sub formă de dialog.

c) *O mărturisire de credință pe scurt* (*Λέβαλλος περὶ ὀρθοῦ φρονήματος*) și alta păstrată numai în limba arabă, având cuprins asemănător cu al *Dogmaticii* sale.

d) Un *catehism* în formă de întrebări și răspunsuri, intitulat *Περὶ τῆς ἁγίας τριάδος*, dar tratând despre Întrupare.

e) Un tratat despre *Trisaghion* (*Περὶ τοῦ τρισαγίου ὕμνου*), în care încearcă să dovedească că acest imn se referă la toate trei Persoanele Sfintei Treimi, deci adaosul lui Gnafevs: „Cel ce Te-ai răstignit pentru noi" nu e acceptabil.

f) Un tratat *Despre cei ce au adormit în credință*, în care arată că le putem ajuta acestora prin slujbe, pomeniri și rugăciuni.

g) Două fragmente *Despre azime* (*Περὶ τῶν ἀζύμων*), contestate de apuseni. În ele combate folosirea azimelor la Sfânta Euharistie.

h) O epistolă și o omilie, cuprinse de obicei sub titlul *Despre trupul și sângele Domnului*, în care tratează despre raportul dintre trupul istoric al lui Iisus și cel din Sfânta Euharistie.

i) Fragment dintr-o lucrare care ar putea fi intitulată *Περὶ δρακόντων καὶ στρυγγῶν*, în care combate credința deșartă în zmei, strigoi, răspândită de mahomedani, evrei și manihei.

j) Alte scrieri, în care tratează despre întrupare și fatalism, împotriva nestorienilor, mahomedanismului, maniheismului, monotelismului, în care ia ca model pe Sfântul Maxim Mărturisitorul.

2. Dogmatice

Opera care l-a făcut celebru pe Sfântul Ioan Damaschin este intitulată *Izvorul cunoștinței* (*Πηγὴ γνώσεως*). Opera este alcătuită din trei părți.

În partea I se cuprinde o ontologie și o teorie a cunoașterii bazată pe cele zece categorii ale lui Aristotel, de aceea a fost intitulată și *Dialectica*, de către unii, și *Capitole filosofice*, de către alții.

În partea a II-a face o istorie a ereziilor, de aceea a fost intitulată *Περὶ αἱρέσεων*. Istoria ereziilor vechi o extrage din *Epitomia* lui Teodorit, a monofizitismului din cartea *Despre convertiți* a preotului schevofilax Timotei, iar a monotelismului din epistola Sfântului Sofronie. Partea originală este numai istoria mahomedanismului, a iconoclasmului sau a pavlicianismului.

Partea a III-a este intitulată *Expunere exactă a credinței ortodoxe* (*Ἔκδοσις ἀκριβὴς τῆς ορθόδοξον πίστεως*) sau *Dogmatica*. Este un manual de dogmatică aproape complet. Autorul îl împărțise în 100 de capitole; ulterior i s-a dat împărțirea pe care el o urmează în expunerea materialului (după exemplul lui Teodorit, la sfârșitul *Epitomiei* sale) și pe care o adoptă toți autorii de manuale de dogmatică de mai târziu: I. Dumnezeu în Sine; II. Dumnezeu Creatorul, despre îngeri și demoni, natura văzută, rău, om și puterile sale, Providență; III. Dumnezeu Mântuitorul; IV. Dumnezeu Sfințitorul, în special despre însușirile lui Dumnezeu și despre Sfânta Treime, crearea lumii (nevăzute, văzute, a omului) și Providență, Întruparea Fiului lui Dumnezeu spre mântuirea noastră, Învierea și Înălțarea Lui, credința, canonul Sfintei Scripturi, Botezul, Euharistia, cultul sfinților, moaștelor și icoanelor, răul în lume și sfârșitul lumii.

Partea ultimă se pare că nu a avut timp s-o desăvârșească, de aceea prezintă câteva imperfecțiuni. Așa, spre exemplu, nu vorbește decât despre două Taine și nu are un plan destul de riguros. *Izvorul cunoștinței* a fost scris deci spre sfârșitul vieții, deoarece

este dedicat fratelui său adoptiv, Cosma, episcop de Maiuma, care nu a devenit episcop decât în anul 743.

Printre scrierile dogmatice s-au strecurat în diferite ediții și unele neautentice, ca de exemplu, una despre Sfânta Taină a Mărturisirii, scrisă de Sfântul Simeon Noul Teolog († cca. 1022), sau legenda lui Varlaam și Ioasaf, scrisă de un alt Ioan, de la mănăstirea „Sfântul Sava", în secolul al VII-lea. Această operă este un roman în care anahoretul creștin Varlaam convertește la creștinism pe Ioasaf, fiul unui rege indian și întregul său regat.

Povestea e construită după o legendă corespunzătoare despre Buda. Ea are interpolată în textul ei apologia lui Aristide. Această operă a găsit foarte mulți comentatori. Patrologii apuseni, observând că în foarte multe opere ale Sfântului Ioan Damaschin se combat atât de hotărât abaterile lor doctrinare - Filioque, azimele, imaculata concepție ș. a. -, nu îl amintesc întotdeauna cu plăcere pe acest mare Sfânt Părinte.

3. Moral-ascetice

Principala operă morală este cea intitulată *Ἱερά*, care cuprinde un considerabil florilegiu cu texte din Sfânta Scriptură și din Sfinții Părinți ai Bisericii, și chiar și din Filo și Flavius Ioseph. Sunt scurte citate, uneori părți întregi din predicile Sfinților Vasile cel Mare și Ioan Gură de Aur.

Este împărțită în trei părți: a) Despre Dumnezeu și cele dumnezeiești (lucrări ale Sale); b) Despre om și cele omenești (viața omului); c) Despre virtuți și vicii. Subiectele tratate sunt dispuse în ordine alfabetică, iar în cartea a treia se mai evidențiază și paralelismul în care tratează, alături de fiecare virtute, viciul corespunzător ei. De la acest paralelism a primit apoi colecția întreagă numele de *Ἱερὰ παράλληλα - Sfintele paralele.*

Tot de cuprins moral a mai lăsat următoarele: *Despre sfintele posturi, Despre cele opt păcate capitale* (*opt duhuri ale răului*) (*Περὶ τῶν ὀκτὼ τῆς πορνείας πνευμάτων*), *Despre virtuți și vicii* (*Περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν*).

4. Oratorice

De la el au rămas *13 omilii*, cea mai mare parte despre Preasfânta Maria, dintre care *trei la sărbătoarea Adormirii Maicii Domnului* (*εἰς τὴν κοίμησιν*), povestind că după îngroparea ei în grădina Ghetsimani, în prezența tuturor apostolilor, trupul ei a fost luat la cer, conform tradiției din tată în fiu. În cap. 18 al omiliei a II-a a intercalat (se zice că cineva postum) un pretins raport al patriarhului Juvenal către împărăteasa Pulcheria, în care se adeverește tradiția, în sensul că a treia zi după moartea Mariei a pretins *„necredinciosul"* Toma să i se deschidă mormântul ei și astfel s-a aflat că i-a fost ridicat trupul la cer.

Au mai rămas de la Ioan și alte *trei omilii - Despre Schimbarea la Față, Smochinul uscat* și *Sâmbăta Mare* - și *două panegirice* despre Sfântul Ioan Gură de Aur și Sfânta Varvara.

5. Exegetice

A lăsat *un comentariu amănunțit la epistolele Sfântului Apostol Pavel*, compus din citate din Sfântul Ioan Gură de Aur și Sfântul Chiril al Alexandriei.

6. Liturgice

Despre sfintele posturi (*Περὶ τῶν ἁγίων νηστειῶν*), în care determină durata posturilor; *Despre azime.*

Sfântul Ioan Damaschin s-a impus însă și prin *imnele* pe care le-a compus, dovedind că a fost un poet vestit al timpului său. El se întoarce la prozodia clasică și încearcă să unească ritmul cu metrul în unele poezii. Imită tehnica poetică a Sfântului Grigorie Teologul.

Cele mai însemnate sunt: *Canoanele* Utreniilor din Sărbătorile Domnului și ale Născătoarei de Dumnezeu (Paști, Înălțare, Crăciun sau Bobotează, în total, 64 de canoane), stihirile samoglasmice (ἰδιομελα) de la slujba înmormântării (ultima, a glasului 8, e mai cunoscută: *„Plâng și mă tânguiesc când mă gândesc la moarte..."*), axionul *„De Tine se bucură..."*.

El trece drept autorul Octoihului, dar se pare că unele din cântările din Octoih existau încă înainte de el, el numai le-a îmbunătățit și le-a aranjat pe cele 8 glasuri antice, încheind astfel Octoihul în forma pe care o avem noi astăzi. De la el ne-au rămas cele mai multe antifoane și dogmatice (cântări de seară ale Născătoarei de Dumnezeu). A revizuit și el tipicul Sfântului Sava.

Doctrina

Origen, Dionisie Pseudo-Areopagitul sau Sfântul Maxim Mărturisitorul și-au formulat doctrinele sub forma unor „*sisteme*" de gândire teologice. Însă sistemul regăsit la Sfântul Ioan Damaschinul este diferit, deoarece nu este vorba de o creație nouă, ci, în primul rând, de un manual care va servi ca sursă de inspirație în timpul întregii perioade a Evului Mediu bizantin.

Definițiile, devenite clasice, ale termenilor folosiți în teologia trinitară și în hristologie constituie elementul cel mai interesant al *Dialecticii* Sfântului Ioan Damschin. Totuși, sensul creștin al acestora apare cu mai multă claritate prin aplicarea lor la raționamentele teologice din *Dogmatică*.

Doctrina trinitară a Sfântului Ioan rezumă, în ansamblu, teologia greacă a secolelor anterioare, dar, în special la nivelul formulărilor trinitare, se observă o apelare constantă la triadologia Capadocienilor, în special la cea a Sfântului Grigorie Teologul. Deși distincte, fiecare din cele trei Persoane divine se identifică, în fapt, cu ființa dumnezeiască, care există în fiecare într-un mod perfect.

În ceea ce privește doctrina hristologică, asemeni Sfântului Chiril al Alexandriei va vorbi de o „*fire întrupată*" a Cuvântului:

„*Mărturisim de asemenea o singură fire întrupată a lui Dumnezeu-Cuvântul, pentru că noi zicem întrupată și proclamăm, astfel, ființa trupului*" (*Dogmatica* III, 7).

Prin terminologia uzitată, Sfântul Ioan exprimă realitatea întrupării Cuvântului, Care-Și asumă nu o natură umană abstractă, comună tuturor, ci pe cea a unui individ concret, enipostaziată în Fiul.

În ceea ce privește doctrina Întrupării, Sfântul Ioan Damaschin o va întemeia pe definiția de la Calcedon, dar aceasta este încadrată într-un sistem de termeni și concepte care însumează rezultatele dezvoltărilor teologice din secolele VI-VII. Astfel, hristologia sa „*asimetrică*" afirmă, în procesul soteriologic, inițiativa Cuvântului, fiind evident că teoria enipostazierii, afirmând și subliniind omenitatea lui Hristos, arată fără echivoc măreția primordială a Dumnezeirii. Numai Dumnezeu poate fi Mântuitor, El Însuși fiind autorul mântuirii, trupul neputând decât să accepte să coopereze cu actul dumnezeiesc.

Cu toate acestea, această „*asimetrie*" nu aduce nicio atingere plenitudinii omenității lui Hristos, deoarece în Hristos a existat o uniune și nu o fuziune de naturi:

„*Ipostasul Cuvântului, simplu mai înainte, devine compus, dar păstrează caracterul deosebit și distinctiv al dumnezeiești filiații a lui Dumnezeu-Cuvântul, prin care se deosebește de Tatăl și de Duhul; El poartă, de asemenea, după trup, însușirile caracteristice și distinctive Care-L deosebesc de Maică și de restul oamenilor; El posedă, totodată, trăsăturile firii dumnezeiești, prin care este unit cu Tatăl și cu Duhul, ca și însușirile firii omenești, prin Care este unit cu Maica sa și cu noi*" (*Dogmatica* III, 7).

În procesul soteriologic, Sfântul Ioan va acorda o prețuire deosebită Maicii Domnului, deoarece termenul de *Theotokos* „*rezumă întreaga taină a iconomiei, căci, dacă Maica este «Theotokos», este pentru că Fiul ei este cu siguranță Dumnezeu și cu siguranță om*" (*Dogmatica* III, 12).

În ceea ce privește antropologia, Sfântul Ioan afirmă că omul a fost creat cu o fire dinamică, destinată progresului în comuniune dumnezeiască. Adam era în stare de îndumnezeire prin participare la revelația divină. Această participare era izvorul nemuririi, pentru că acesta nu era nemuritor prin fire, ci prin har. Această dependență a omului față de Dumnezeu nu este imaginată ca o micșorare a demnității sale. Dimpotrivă, participând, în

același timp, la dumnezeire și la cele create, omul este conceput ca superior îngerilor și rege al universului deoarece este „*microcosmos*", fiind cel care leagă creația văzută și nevăzută, sensibilă și inteligibilă.

Însă omul a primit și o misiune: aceea de a discerne între bine și rău, căci dacă voința noastră nu se supune celei dumnezeiești, ci intelectul nostru liber se folosește de elementul său pătimaș, urmând propria sa alegere, atunci acesta săvârșește răul. Consecința păcatului lui Adam a fost aceea că sufletul s-a supus trupului, sediu al patimilor și izvor al stricăciunii. Astfel, Adam a fost biruit de mortalitate, fiind părăsit de acea autentică libertate care constă în împlinirea voinței naturale în conformitate cu planul lui Dumnezeu pentru creație.

În anghelologie, Sfântul Ioan urmează pe Sfântul Grigorie Teologul și Dionisie Pseudo-Areopagitul. Îngerii sunt netrupești și se împart în trei triade cu câte trei trepte, fiind diferiți prin accesul la iluminare și prin rangul pe care îl ocupă în triadă. Cei superiori îi ilumineză pe cei aflați pe o scară ierarhică inferioară lor. Funcția lor în creație este aceea de a păzi pământul, națiunile, unele locuri, fiindcă fiecare om are un înger păzitor, care-l apără și călăuzește în viață.

În ceea ce privește Sfintele Taine, Sfântul Ioan acordă o importanță deosebită Botezului și Euharistiei, fără a neglija însă și celelalte Taine. Botezul nu se săvârșește decât o singură dată, deoarece el simbolizează moartea lui Hristos. Invocarea Sfintei Treimi este absolut necesară, deoarece Treimea este cea care-i oferă putere mântuitoare. Cele trei scufundări în apă simbolizează cele trei zile cât Hristos a stat în mormânt. Deoarece omul este o ființă dihotomică, este nevoie de o dublă purificare: prin apă și cea realizată de Duhul Sfânt. În ceea ce privește Euharistia, Sfântul Ioan subliniază prezența reală a lui Hristos în pâine și vin, care devin Trupul și Sângele Mântuitorului.

În plan iconologic, Sfântul Ioan Damaschin a fost primul teolog creștin care a oferit o adevărată sinteză a teologiei icoanelor. În opinia sa, noțiunea de chip are mai multe sensuri. În general, chipul este o asemănare care exprimă un model anume, deosebindu-se însă prin ceva de acel model. Ideea sa principală este aceea de participare, în perspectiva căreia el vede asemănarea care face chipul mai mult sau mai puțin desăvârșit. Cu toate aceasta, Sfântul Ioan Damaschin nu introduce neapărat o distincție netă între chipul natural și chipul artificial și care va fi fundamentală în cea de-a doua fază a disputei iconoclaste.

În Hristos Iisus, materia însăși a fost sfințită, trupul Său material, real, fiind sfințit prin unirea ipostatică cu Logosul divin. Pe lângă acestea, la Sfântul Ioan Damaschin se mai evidențiază distincția dintre adorare (*latreia*), care se datorează numai lui Dumnezeu, și venerare (*proskynesis*), care se aduce numai sfinților (Fecioarei Maria i se aduce supravenerare) și celor sfințite (Evanghelie, cruce, icoane, moaște etc.). În acest sens, Sfântul Ioan Damaschin spunea:

„Nu ne închinăm materiei, ci celui ce este înfățișat în icoană, după cum nu ne închinăm materiei din care este făcută Evanghelia, nici materiei crucii, ci chipului crucii. (...) Tradiția închinării la icoane este nescrisă, după cum nescrisă este și închinarea spre răsărit, închinarea la cruce și altele foarte multe asemenea acestora".

Sfântul Ioan Damaschin reprezintă - în special în lucrarea sa *Dogmatica* - un adevărat sistematizator al doctrinei creștine, dar și un transmițător, prin intermediul textelor liturgice, a unor idei cu un profund caracter teologic. Are și marele merit de a fi fixat temeiurile dogmatice ale cultului icoanelor.

Caracterizare

Cronicarul Teofan scria în anul 813 că Ioan este supranumit „*χρυσορρόαν*" - râu de aur - „*pentru darul spiritual ce se revarsă strălucitor ca aurul în operele și în viața sa*". Sinodul VII Ecu-

menic a lăudat pe el și pe prietenul său, Gherman, într-o apărare a cultului icoanelor, sfințenia vieții și ortodoxia scrierilor, iar Suidas, în secolul al XI-lea, scria despre imnele lui că perfecțiunea lor n-a mai fost și nu va fi ajunsă cât va fi lumea și pământul. Unele dintre ele s-au substituit celor vechi ale Sfântului Roman Melodul.

Patrologii moderni îi impută doar că a pus prea multă artă de versificare și tehnică de compoziție în imnele sale, jertfind uneori din fond pentru formă, recunosc însă că gustul bizantinilor suprarafinați din secolul său pretindea asta. O altă caracteristică a Sfântului Ioan Damaschin este calitatea de savant sistematizator în dogmatică. A dat un manual aproape perfect de dogmatică în partea a III-a a *Izvorului cunoștinței.*

Definițiile sale sunt precise, clare și ortodoxe, argumentarea corectă, planul potrivit. Metoda sa este cât se poate de fericită: unde avea la îndemână vreo definiție de la antecesori, mai ales de la Sfântul Grigorie Teologul, o da pe aceea. Construind sistemul de dogmatică al teologiei ortodoxe, el aduna totodată laolaltă și elementele răsfirate ale tradiției patristice. Metoda aceasta revelează însă și extensiunea studiilor sale: munca alături de talent.

Pe lângă liturgică și dogmatică, dă material și istoriei bisericești și teologiei fundamentale (în partea I și a II-a din *Izvorul cunoștinței*), scriind prima apologie contra mahomedanismului; contribuții de seamă a adus și teologiei morale, exegetice și omiletice.

Original e numai în apărarea sfintelor icoane și în imnele sale; în celelalte probleme se adapă din operele antecesorilor, dar aceasta nu scade, ci, dimpotrivă, ridică valoarea scrierilor sale pentru teologia de azi, el reprezentând prin această dependență tradiția sfântă mai veche decât el, ceea ce e în favoarea autorității sale. El a fost o mare personalitate bisericească, în care s-au unit minunat credința lui fierbinte în Dumnezeu, vasta știință teologică și profană și desăvârșita lui smerenie călugărească.

Pe drept cuvânt se poate spune că „*ceea ce n-a lipsit adâncului teolog și filosof, nici grăitorului de cuvinte de aur și nici vestitului și neîntrecutului imnograf a fost creștineasca lui smerenie. Pe cât de mult se suise pe treptele înțelepciunii omenești, pe atât de mult se coborâse pe treptele umilinței creștine. Și mărturie stă întreaga sa operă, care convinge de înălțimea de gândire a teologului, dar și de smerenia creștinului. Această smerenie, eminent creștină, trebuie să fi impresionat pe contemporanii săi și, negreșit, după moartea sa, faima smereniei lui a întovărășit faima înțelepciunii sale*".

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: J. P. Migne, PG 94-96. CPG, III, 8040-8127. Ed. critică: B. Kotter, PTS 7, 1969; 12, 1973; 22, 1981. **Traduceri: Română:** Udriște Năsturel de Fierești a tradus Varlaam și Ioasaf, cu titlul *Traiul și Viața preacuvioșilor Părinților noștri a lui Varlaam și a lui Ioasaf*, tipărită pentru prima oară de generalul P. V. Năsturel, București 1904. Sf. Ioan Damaschin, *Cultul sfintelor icoane*, trad. de D. Fecioru, București, 1935. Idem, *Dogmatica*, trad. de D. Fecioru, ed. a 2-a, E.I.B.M.B.O.R., București, 1943 și retip. la Ed. Scripta, București, 1993. Idem, *Despre Sfânta Treime. Despre cântarea Trisaghionului*, traducere din limba greacă, studiu introductiv și note de Parascheva Grigoriu, Ed. Sophia, București, 2005. Idem, *Despre bine și rău*, Ed. Herald, București, 2009 (împreună cu tratatul lui Didim cel Orb, *Împotriva maniheilor*, în același volum). **Germană:** *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, Ed. *Byzant. Inst. der Abtei Scheyern* (besorgt von Robert Volk), Berlin, 1/1969 și urm.

Studii și Manuale: Literatură în limba română: Constantin Erbiceanu, *Ioan Damaschin*, în studiul *Imnologia epocii până la Damascen*, din rev. B.O.R., nr. 3/1883, pp. 140-143. Idem, *Două manuscripte ale Arhimandritului Macarie Predicatorul Evangheliei în Metropolia de București*, în rev. B.O.R., nr. 4/1894, pp. 298-307 (Manuscrisul al II-lea: *Viața Sfântului Ioanu (lui) a Damaschinu(lui), scoasă din ellinie și afierosită Sfintei Mănăstiri Cemicăi, în zilele prea luminatului Domnului nostru Io Nicolae Constantin Caragea Voevod, ținând arhipăstorească cârmă a Ungro-Vlahiei Grigorie al II-lea*). Dr. Gherasim Timuș, Episcopul Argeșului, *Ioan Damaschin*, în *Dicționar aghiografic cuprinzând pe scurt viețile sfinților*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1898, pp. 420-427. C. Sando-

VICI, *Sf. Ioan Damaschin. Biografia, scrierile și doctrina sa*, București, 1902. General P. V. NĂSTUREL, *Prefață* la UDRIȘTE NĂSTUREL, *Vieața Sfinților Varlaam și Ioasaf*, București, 1904. Prof. Dr. EMILIAN VOIUTSCHI, *Ioan Damaschin*, în studiul *Istoria și literatura moralei creștine. Delà Constantin cel Mare până la îndeplinirea desbinarii dintre Biserica răsăriteană și cea apuseană*, din rev. *Candela*, nr. 9/1906, pp. 551-552. Preotul Econom AL. PETRESCU, *Ioasaf, o istorisire din timpurile de glorie ale creștinismului*, traducere din limba germană, Craiova, 1910. CICERONE IORDĂCHESCU, *Sfântul Ioan Damaschin. Studiu patristic*, Institutul de arte grafice N. V. Ștefaniu & Co., 1912, XI + 88 p., Iași, 1912. Recenzie de I. M., în *Revista Ortodoxă*, nr. 1-2/1912-1913, pp. 63-64. Idem, *Ioan Damaschin*, în *Istoria vechii literaturi creștine*, vol. III, Iași, Tipografia Țerek & Caminschi, 1935, ediția a II-a, Iași, Editura Moldova, 1996, vol. II, partea a II-a, pp. 64-79. I. MIHĂLCESCU, *Varlaam și Ioasaf. Povestirea minunată a vieții acestor doi sfinți*, București, Editura Casa Școalelor, Biblioteca pentru popor, nr. 14/1921. MIHAIL SADOVEANU/D. D. PĂTRĂȘCANU, *Din viețile Sfinților. Sfintele amintiri*, Ed. Socec, București, 1926, pp. 65-139 (*Varlaam și Ioasaf*). DAN SIMONESCU, *Încercări istorico-literare*, Câmpulung-Muscel, 1926, pp. 27-56. EMIL TURDEANU, *Varlaam și Ioasaf Istoricul și filiațiunea redacțiunilor românești.* Extras din FACULTATEA DE LITERE DIN BUCUREȘTI - SEMINARUL DE ISTORIA LITERATURII ROMÂNE (EPOCA VECHE), *Cercetări literare*, publicate de NICOLAE CARTOJAN, anul I, București, 1934, pp. 1-46 (Prezentarea variantelor și copiilor din secolul al XVIII-lea). Idem, *Varlaam și Ioasaf. Versiunile traducerii lui Udriște Năsturel*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1934, 8 p. Ibidem, în rev. B.O.R., nr. 7-8/1934, pp. 477-481. Idem, *Varlaam și Ioasaf*, în *Cercetări literare*, anul I, 1934, pp. 1-41 [Recenzie de G(HEORGHE) I. M(OISESCU), în rev. B.O.R., nr. 7-8/1934, p. 556]. DUMITRU FECIORU, *Viața Sfântului Ioan Damaschin. Studiu de istorie literară creștină*, tipografia Seminarului Monahal Cernica, București, 1935, 200 p. (Recenzii de Pr. I. V. PASCU, în rev. *Cronica Romanului*, nr. 10/1935, pp. 345-346 și T(IT) S(IMEDREA), în rev. B.O.R., nr. 9-10/1935, p. 540). Idem, *Teologia icoanelor la Sfântul Ioan Damaschin*, în rev. ORT., nr. 1/1982, pp. 28-40. Idem, *Viața și opera Sfântului Ioan Damaschin.* Introducere la volumul SFÂNTUL IOAN DAMASCHIN, *Dogmatica*, Ediția a III-a, București, Editura Scripta, 1993, pp. 5-12. V. LOICHIȚĂ, *Doctrina Sfântului Ioan Damaschin despre Maica Preacurată. Note și studii*, Cernăuți, Tipografia Glasul Bucovinei, 1937, 62 p. Extras din *Candela,* anul XLVIII, 1937, pp. 204-239 + Anexe, pp. 240-258 (Recenzie de GRIGORIE T. MARCU, în R.T., nr. 6/1939, pp. 263-265). NIȚĂ MIHAI, *De-*

spre Sfântul Ioan Damaschin. Cu prilejul unei traduceri a „Dogmaticii" sale, în rev. *Gândirea*, nr. 2/1939, pp. 99-102 (Aprecieri elogioase pentru traducerea Părintelui D. FECIORU). P. VINTILESCU, *Despre poezia imnografică din cărțile de ritual și cântarea bisericească*, București, 1937, p. 102 ș. u. Pr. Dr. OLIMP N. CĂCIULĂ, *Hristologia Sfântului Ioan Damaschin, după „Tratatul despre cele două voințe în Hristos"*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1938, 138 p. (Recenzie de Pr. ILARION V. FELEA, în R.T., nr. 1/1939, pp. 37-38). Dr. IOAN LĂNCRĂNJAN, *Probleme moral-religioase*, București, 1940, 167 p. (Cap. *Realismul Sfântului Ioan Damaschin)*; recenzie de Diac. I. P(ULPEA), în rev. B.O.R., nr. 1-2/1941, pp. 92-94. Pr. Prof. Dr. IOAN G. COMAN, *Patrologie*, E.I.B.M.B.O.R., București, 1956, pp. 291-296. Magistr. TRAIAN SEVICIU, *Hristologia și soteriologia Sfântului Ioan Damaschinul, după canoanele Învierii, Înălțării și Cincizecimii*, în rev. ORT., nr. 4/1959, pp. 567-583 și nr. 2/1961, pp. 254-256. Diac. Magistr. CONSTANTIN VOICU, *Maica Domnului în teologia Sfântului Ioan Damaschin*, în rev. M.O., nr. 3-4/1962, pp. 165-184. Idem (Diac.), *Sfântul Ioan Damaschin despre Maica Domnului*, în *Îndrumător bisericesc pe anul comun de la Hristos 1971*, Sibiu, 1971, pp. 161-164. Idem, *Sfântul Ioan Damaschin, pregătitor al formulărilor doctrinare de la Sinodul VII Ecumenic*, în R.T., nr. 1/1992, pp. 3-11. Idem (Arhid. Prof. Dr.), *Sfântul Ioan Damaschin, apărător al Sfintelor Icoane*, în R.T., nr. 3-4/1996, pp. 412-424 (Rezumat în limba engleză, pp. 423-424). A se vedea pentru aceasta și volumul colectiv *Teologie, slujire și ecumenism*, Sibiu, 1996, pp. 412-424. Pr. EMANUEL COPĂCEANU, *Chipul Domnului nostru Iisus Hristos*, în rev. M.B., nr. 4-6/1964, pp. 159-163. Magistr. MARIN VELEA, *Originea și evoluția semiografiei cântării bisericești* (cap. *Sfântul Ioan Damaschin ca prim organizator al cântării și semiografiei bisericești*), în rev. S.T., nr. 9-10/1965, pp. 600-608. Pr. Magistr. MIRCEA NIȘCOVEANU, *Hristologia Sfântului Ioan Damaschinul*, în rev. ORT., nr. 3/1965, pp. 326-338. LUCIAN PREDESCU, *Udriște Năsturel și răspândirea romanului religios „Varlaam și Ioasaf"*, în rev. B.O.R., nr. 1-2/1965, pp. 64-112. Idem, *Influența romanului „Varlaam și Ioasaf" în folclorul românesc*, în rev. B.O.R., nr. 1-2/1966, pp. 191-208 (*„Cântecul pustiei"*). I. RIZESCU, *Un manuscris necunoscut al romanului popular Varlaam și Ioasaf*, în rev. *Limba română*, nr. 3/1967, pp. 269-272 (Manuscris copiat la 1764). Pr. Prof. DUMITRU STĂNILOAE, *Rugăciunile pentru alții și sobornicitatea Bisericii*, în rev. S.T., nr. 1-2/1970, pp. 29-38. Protos. S. RADU, *Sfântul Ioan Damaschin despre Adormirea Maicii Domnului*, în *Telegraful Român*, nr. 31-32/1971, p. 2. Drd. Ierom. CHESARIE GHEORGHESCU, *Învățătura despre unirea ipostatică la Sfântul*

Ioan Damaschin, în rev. ORT., nr. 2/1971, pp. 181-193. L. PERVIAN, *Micu și romanul popular Varlaam și Ioasaf*, în *Studii de literatură română*, Cluj, 1971. Prof. MILAN ȘESAN, *Sfântul Ioan Damaschin*, în *Telegraful Român*, nr. 45-46/1972, p. 4. Diac. Drd. MARIN PANĂ, *Învățătura dogmatică a Sfântului Ioan Damaschin despre Dumnezeu-Fiul cel întrupat*, în rev. G.B., nr. 9-10/1974, pp. 848-855. Pr. Prof. NICOLAE C. BUZESCU, *Hristologia Sfântului Ioan Damaschin (1300 de ani de la nașterea sa: 675-1975)*, în rev. S.T., nr. 9-10/1975, pp. 687-700. Prof. NICOLAE CHIȚESCU, *A doua persoană a Sfintei Treimi în doctrina Sfântului Ioan Damaschin*, în rev. ORT., nr. 2/1976, pp. 305-348. PAVEL CHIHAIA, *Romanul „Varlaam și Iosafat" în epoca voievodului Neagoe Basarab*, în rev. B.O.R., nr. 5-6/1978, pp. 594-607. Republicat în lucrarea sa *Artă medievală*, vol. II: *Învățături și mituri în Țara Românească*, Editura Albatros, București, 1998, pp. 112-126. Idem, *Romanul Varlaam și Ioasaf la originea temei întâlnirii celor trei vii și trei morți*, în lucrarea sa *Artă medievală*, vol. V: *Sfârșit și început de ev*, Editura Albatros, București, 1998, pp. 31-51. Pr. GHEORGHE NICOLAE, *Sfântul Ioan Damaschin, apărător al cultului Sfintelor Icoane*, în rev. M.O., nr. 7-8/1978, pp. 598-606. Pr. Asist. VIOREL IONIȚĂ, *Sfântul Ioan Damaschin, apărător al Sfintelor Icoane*, în rev. S.T., nr. 7-10/1980, pp. 581-590. Drd. DUMITRU PINTEA, *Învățătura Sfântului Ioan Damaschin despre Maica Domnului*, în rev. ORT., nr. 3/1980, pp. 501-520. Pr. Drd. CONSTANTIN DUȚU, *Sfânta Fecioară Maria în opera omiletică a Cuviosului Andrei Criteanul și a Sfântului Ioan Damaschinul*, în rev. S.T., nr. 1-2/1980, pp. 15-37. Același studiu publicat în teza sa de doctorat: *Panegiricul ca formă a predicii în trecut și în prezent*, din rev. ORT., nr. 3-4/1992, pp. 112-133. NICOLAE CARTOJAN, *Romanul popular*, în *Istoria literaturii române vechi*, postfață și bibliografii finale de DAN SIMONESCU, prefață de DAN ZAMFIRESCU, Editura Minerva, București, 1980, pp. 135-137. Altă ediție, îngrijită de RODICA ROTARU și ANDREI RUSU, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996, pp. 131-133 (*Varlaam și Ioasaf*). DAN HORIA MAZILU, *Varlaam și Ioasaf. Istoria unei cărți*, București, Editura Minerva, 1981, 256 p. (Recenzii de ȘTEFAN LEMNY, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol"* din Iași, tomul XIX, 1982, p. 796, și Pr. D. D. SANDU, în rev. B.O.R., nr. 3-4/1983, pp. 297-300). Drd. C. STRUGARIU, *Imnografii Triodului. Studiu liturgic*, în rev. M.M.S., nr. 1-2/1982, p. 37. Pr. Prof. ȘTEFAN ALEXE, *Contribuția Sfântului Ioan Damaschin la sistematizarea învățăturii ortodoxe*, în rev. ORT., nr. 1/1984, pp. 120-134. Idem, *Sensul icoanei la Sfântul Ioan Damaschin și Sinodul VII Ecumenic (Niceea - 787)*, în rev. ORT., nr. 4/1987, pp. 22-30. Pr. Prof. ION BRIA,

Metoda teologică în dogmatica ortodoxă, în rev. ORT., nr. 4/1986, pp. 23-31 *(Expunerea Credinței Ortodoxe* de IOAN DAMASCHIN). Drd. GHEORGHE SIMA, *Temeiurile doctrinare ale cinstirii sfintelor icoane, după Sfântul Ioan Damaschin*, în rev. ORT., nr. 3/1989, pp. 117-140. NICOLAE IORGA, *Opoziția bizantină la Coran: Sfântul Ioan Damaschin*, în *Cărți reprezentative în istoria omenirii. După note stenografiate*, volumul I, ediție îngrijită, note, comentarii și prefață de MIHAI GHERMAN, Editura Enciclopedică, București, 1991, pp. 126-135. Pr. Drd. IOAN VICOVAN, *Sfinți comuni în Biserica Răsăriteană și cea Apuseană*, în rev. *Teologie și Viață*, nr. 11-12/1992, pp. 70-71. ***, *Luna decembrie. Ziua a patra. Tot în această zi, pomenirea părintelui nostru Ioan Damaschin*, în *Viețile Sfinților pe luna decembrie*, retipărite și adăugite cu aprobarea Sfântului Sinod, după ediția din 1901-1911, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, 1993, pp. 63-77. PAUL EVDOKIMOV, *Sfântul Ioan Damaschin*, în volumul *Cunoașterea lui Dumnezeu în tradiția răsăriteană. Învățătura patristică, liturgică și iconografică*, traducere, prefață și note de Lect. Pr. Dr. VASILE RĂDUCĂ, Asociația filantropică medicală creștină Christiana, București, 1995, pp. 65-67. VLADIMIR LOSSKY, *Sfântul Ioan Damaschin*, în volumul *Vederea lui Dumnezeu*, în românește de MARIA CORNELIA OROS, Editura Deisis, Col. *Dogmatica*, Sibiu, 1995, pp. 123-126, în traducerea Prof. Dr. REMUS RUS cu același titlu (Cap. *Sfântul Ioan Damaschin și spiritualitatea bizantină)*, E.I.B.M.B.O.R., București, 1995, pp. 117-130. GHEORGHE VLĂDUȚESCU, *O interpretare semiotică a teologiei damaschine a icoanei*, în volumul *Filosofia primelor secole creștine*, Editura Enciclopedică, Colecția Biblioteca Enciclopedică de Filosofie, București, 1995, pp. 145-153. CHRISTOPH SCHÖNBORN, *Icoana - materie plină de har: Sfântul Ioan Damaschinul,* în volumul *Icoana lui Hristos. O introducere teologică*, traducere și prefață de Pr. Dr. VASILE RĂDUCĂ, Ed. Anastasia, București, 1996, 216p. Drd. MARIUS TELEA, *Teologia icoanelor la Sfântul Ioan Damaschin și Sfântul Teodor Studitul*, în rev. *Credința Ortodoxă*, nr. 2/1996, pp. 133-161. Diac. P. I. DAVID, *Fericiți propovăduitori ai Evangheliei legați de evlavia străbună. Sfântul Ioan Damaschin (4 Decembrie)*, în volumul de predici *Caută și vei afla*, Editura Episcopiei Argeșului, Curtea de Argeș, 1996, pp. 477-480. JOHN MEYENDORFF, *O încercare de sistematizare: Ioan Damaschin,* în volumul *Hristos în gândirea creștină răsăriteană*, traducere din limba engleză de Pr. Prof. NICULAI BUGA, București, 1997, pp. 163-184. Pr. Asist. Dr. ADRIAN CORBU, *Bazele biblice ale iconologiei Sfântului Ioan Damaschin*, în rev. *Teologia*, Arad, nr. 2/1997, pp. 93-102. Pr. Conf. Dr. NICOLAE CHIFĂR, *Iconologia Sfântului Ioan Damaschinul în contextul disputelor*

iconoclaste din secolul al VIII-lea, în rev. *Teologie și Viață*, nr. 1-6/2000, pp. 113-126. Ierod. TEOFILACT CIOBÂCĂ, *Sfântul Ioan Damaschin - 1250 de ani de la moartea sa*, în *Telegraful Român*, nr. 1-4/2000, pp. 1-2. Lect. VASILE CRISTESCU, *Relația reciprocă dintre tip și prototip în învățătura despre cinstirea icoanelor a Sfântului Ioan Damaschin*, în rev. *Teologie și Viață*, nr. 1-6/2000, pp. 127-143. † NICOLAE CORNEANU, Mitropolitul Banatului, *Sfântul Ioan Damaschin: Despre cele opt duhuri ale răutății*, în volumul său *Patristica mirabilia. Pagini din literatura primelor veacuri creștine*, ediția a II-a revăzută, Editura Polirom, Iași, 2001, pp. 338-343. REMUS RUS, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Editura Lidia, București, 2003, pp. 396-400. ADRIAN MIRCEA DONDOȘ, *Iconoclasmul: o perspectivă istorico-teologică. Argumentele iconodulilor: Sf. Ioan Damaschinul și Sf. Teodor Studitul*, în *Îndrumător Bisericesc pe anul de la Hristos 2010*, editat de Arhiepiscopia Sibiului, Sibiu, 2010, pp. 341-353. **Literatură străină:** V. ERMONI, *Saint Jean Damascène*, Paris, 1904. I. D. ȘTEFĂNESCU, *Le roman de Barlaam et Joasaph illustré en peinture*, Bruxelles, 1932. B. STUDER, *Die theologische Arbeitsweise des Johannes von Damaskus*, în *Studia Patristica et Byzantina*, II, 1956. KEETJE ROZEMOND, *La Christologie de Saint Jean Damascène*, în idem, VIII, 1959. G. RICHTER, *Die Dialektik des Johannes von Damaskos*, în idem, X, 1964. A. GRILLMEIER, *Vom Symbolum zur Summa: Mit ihm und in ihm*, Freiburg, 1975, pp. 585-636. NICOLAE CHIȚESCU, *The Cristology of St. John of Damascus*, traducere engleză de Pr. Asist. ALEXANDRU I. STAN, în volumul *Papers refering to the theological Dialogue between the Eastern and Oriental Orthodox Church*, edited by METHODIOS, Mitropolit de Axum, Atena, 1976, p. 99-153. C. VON SCHÖNBORN, *L'icône du Christ*, Fribourg, 1976 passim. M. JUGIE, în DTC, VIII, pt. I, 1924, col. 693-751. J. H. L., art. *Johannes Damascenus (529)*, în *Smith-Wace*, III, pp. 419-423. O. BARDENHEWER, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, V, pp. 51-65. F. CAYRÉ, II, pp. 322-336. F. L. CROSS, art. *John of Damascus*, în ODCC, pp. 748-749. B. SCHULTZE, *Byzantinisch-patristische Anthropologie (Photius und Johannes von Damaskus)*, în *Orientalia Christiana Periodica* 38, Rom 1972, pp. 172-194. B. ALTANER - A. STUIBER, *Patrologie*, 1980, pp. 526-532, cu bibliografie. KARL HEINZ UTHEMANN, art. *Johannes von Damaskos*, în BBKL 3 (1992), pp. 331-336, cu bibliografie. A. LOUTH, *St. John Damascène and the Making of Byzantine Theological Synthesis*, Dumbarton Oaks, 2000. Idem, *The Holy Spirit in the theology of St. J.D.*, în *Der Heilige Geist im Leben der Kirche*, Innsbruck, 2005, pp. 229-236. Idem, *St. John D., as monastic theologian*, în DR 125/2007, pp. 197-220. THEO-

CHARIS DETORAKIS, *La main coupée de J. D.* (BHG 885c), în AnBoll 104/1986, pp. 371-381. BENEDYKT HUCULAK, *Costituzione della persona divina secondo S. G. D.*, în *Antonianum* 69/1994, pp. 179-212. HANS GEORG THÜMMEL, *Der byzantin. Bilderstreit bis zum Konzil von Hiereia 754*, în AHC 34/2002, pp. 16-56. B. STUDER, art. *Jean Damascène*, în DSp 8, col. 452-466. Idem, art. *Jean Damascene*, în DECA, II, pp. 1303-1304. R. VOLK, art. *Johannes von Damaskus*, în LACL, pp. 345-347, cu bibliografie. PETRE GURAN, *A propos de la „Translatio Imperii" - le témoignage iconographique de la légende de Barlaam et Josaphat*, în *Études byzantines et post-byzantines*, tom. IV, recueillies et publiées par EMILIAN POPESCU et TUDOR TEOTEOI, Editura Trinitas, Iaşi, 2001, pp. 291-317. ATHANASSIOS STOGIANNIDIS, *Die Korrelation von Theorie und Praxis. Ein pädagogisches Gespräch zwischen Johannes von Damaskus und Friedrich Schleiermacher*, în EvTh 67/2007, pp. 322-328. FERNANDO FIORENTINO, *La fede ortodossa in G.D.*, în *Nicolaus* 34/2007, pp. 95-109. GEORGI KAPRIEV, *Gott der Vater bei Maximus Confessor und Johannes von Damaskus und die Rezeption in der byzantinischen Tradition*, în *Gott Vater und Schöpfer*, Innsbruck, 2007, pp. 187-198. PIETER W. VAN DER HORST, *De eerste christelijke confrontatie met de islam*, în *Kerk en theologie* 59/2008, pp. 148-157. RAMY WANNOUS, *La trasfigurazione del Signore Gesù Cristo secondo Giovanni di Damasco*, în *Il Cristo trasfigurato nella tradizione spirituale ortodossa*, Magnano (Biella), 2008, pp. 199-216.

IMNOGRAFIA

Perioada a III-a patristică a produs și o literatură neîntrecută, clasică, și ne-a dat și pe cei mai mari poeți bisericești ai tuturor veacurilor. *Imnografia* e gloria, am putea spune, a acestei perioade.

Poeții Bisericii, pe care îi numim imnografi, compuneau imnele lor spre a fi cântate în Biserică și la început, mai ales, compuneau nu numai textul, ci și melodia, de aceea se numeau și melozi. De obicei ei inaugurau imnele compuse de ei, cântându-le în biserică.

Uneori, în avântul inspirației, improvizau cântarea nouă cu melodia ei nouă cu tot, în timpul slujbei, și succesul obținut definitiva cântarea improvizată. Astfel de practici i se atribuie, de exemplu, Sfântului Roman Melodul.

Roman Melodul

Însuflețirea pentru cântarea bisericească era atât de generală, căci chiar și laicii se ocupau cu ea. Este dovedit faptul că antifonul al II-lea de la Sfânta Liturghie *Unule-Născut, Fiule* (*Ho Monogenes*) a fost compus de împăratul Justinian însuși, în timpul când își cânta (la început în biserica Vlahernelor, apoi în „Sfânta Sofia", splendida catedrală abia inaugurată) diaconul Roman Melodul sublimele sale poezii bisericești.

După cercetările întreprinse de mai mulți istorici, s-a ajuns la concluzia că Roman Melodul s-a născut pe la anul 460 în Emesa (Siria), dintr-o familie de origine iudaică, și că a fost diacon, un timp, la Biserica Învierii din Berit.

Îl vom găsi apoi la Constantinopol, în timpul împăratului Anastasie I (491-518), unde va fi hirotonit preot și primit între

clericii Bisericii Născătoarei de Dumnezeu din Chir. Într-o noapte, Maica Domnului îi apăru în vis și-i dădu darul facerii de imne. Îndată el începu să cânte vestitul său condac de Crăciun: „*Fecioara astăzi pe Cel mai presus de ființă-L naște și pământul peșteră Celui neapropiat îi aduce*". Acest condac i-a plăcut atât de mult împăratului, încât acesta a poruncit să se cânte la ospățul de Crăciun, în palatul său, an de an acea cântare, iar dispoziția aceasta s-a păstrat până în secolul al XII-lea.

Cântarea arată că autorul trăia ca prezență, în clipa compunerii, noaptea Nașterii Domnului, de aceea transpune ea până în ziua de azi pe ascultători și-i face să simtă farmecul sărbătorii. De aceea, după marele istoric al literaturii bizantine, Krumbacher, Roman Melodul va rămâne cel mai mare poet bisericesc al tuturor timpurilor.

După un alt istoric bisericesc, Otto von Bardenhewer, „*cercetătorii mai noi se unesc în judecata că Roman întrece pe toți melozii prin talentul poetic, focul însuflețirii, adâncimea simțirii și limba sublimă. Singura umbră ce se aruncă asupra talentului său e boala generală a produselor spirituale bizantine, difuziunea retorică*".

Și totuși, bizantinii posteriori, mai rafinați, nu-l găsesc destul de difuz, destul de împodobit cu flori retorice, din care cauză au înlocuit foarte multe din cântările compuse de el cu altele mai înflorite, compuse de imnografii posteriori, mai ales de Sfântul Ioan Damaschin, păstrând numai melodia de la el, așa încât azi, din cele cam o mie de canoane câte îi atribuie Mineele (1 oct.) lui Roman Melodul, numai foarte puține se mai cântă azi în Biserică. Ba chiar de cunoscut se cunosc cu siguranță abia vreo 80 din imnele pe care el ni le-a lăsat.

Imnele sunt în general lungi, alcătuite din 24 sau mai multe strofe, cu același număr de silabe, accent și construcție sintactică. Tematica e foarte bogată și se referă la marile sărbători ale Crăciunului, Paștilor, la Sfânta Fecioară Maria, Petru, Iosif, Iuda sau sfinți ca: Mina, Trifon, 40 de mucenici.

Patrologul I. G. Coman subliniază faptul că „*imnele lui Roman conduc acțiunea într-o frumoasă progresiune dramatică. Căci ele sunt adevărate piese de teatru, în care dialogul lasă să se desfășoare mersul faptelor adesea cu măiestrie și artă consumată*". A fost supranumit „*alăuta dumnezeiescului Duh*" și „*grierul dumnezeieștilor cântări*".

Se pare că moartea sa a avut loc înainte de cea a lui Justinian († 565) și după anul 555 (data probabilă a întocmirii imnului „*Fecioara astăzi...*"), deci pe la anul 560.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: CPG 3, 7570. PAUL MAAS/KONSTANTINOS ATHANASIOS TRYPANIS, *Sancti Romani melodi cantica*. Vol. I: *Cantica genuine*, Oxford, 1963; Vol. II: *Cantica dubia*, Berlin, 1970. IOHANNES BAPTISTA PITRA, în ASSSP 1 (1876), pp. 1-241 (29 de imne). NIKOLAOS B. TOMADAKIS, *Ῥωμανοῦ τοῦ μελῳδοῦ ὕμνοι*, Athen, I/1952 (14 imne); II/1954 (14 imne); III/1957 (8 imne); IV/1959/1961 (13 imne). **Traduceri: Italiană:** GIUSEPPE CAMMELLI, *Romano il Melode. Inni*, Florenza, 1930 (8 imne cu traducere italiană). GEORGES GHARIB, *Romano il Melode. Inni. Intr., trad. e note*, în LCO Testi 13/1973. **Franceză:** JOSÉ GROSDIDIER DE MATONS, *Romanos le Mélode. Hymness. Intr., texte critique, trad.*, 1964, 1965, 1967, 1981, în SC 99; 110; 114; 128; 283. **Germană:** GABRIEL HENNING BULTMANN, *Romanus der Melode. Festgesänge. Auf Christgeburt, auf Teophanie, auf den Ostersonntag*, Zürich ș. a., 1960. JOHANNES KODER, *Mit der Seele Augen sah er deines Lichtes Zeichen Herr. Hymnen des orthodoxen Kirchenjahres von Romanos dem Meloden*, Wien, 1996. **Engleză:** MARJORIE CARPENTER, *Kontakia of Romanos, Byzantine Melodist*. Vol. I: *On the Person of Christ*, Columbia, 1970; Vol. II: *On the Christian Life*, Columbia, 1973. ARHIMANDRITE EPHREM LASH, *Kontakia on the Life of Christ. St. Romanos the Melodist*, London ș. a., 1996.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: G. ERBICEANU, *Roman Cântărețul*, în studiul *Imnologia epocii până la Damascen*, din rev. B.O.R., nr. 3/1883, pp. 136-137. Dr. GHERASIM TIMUȘ, Episcopul Argeșului, *Roman Melodul*, în *Dicționar aghiografic cuprindzênd pe scurt Viețile Sfinților*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1898, p. 720. I. D. PETRESCU, *Condacul Nașterii Domnului. E Parthénos séméron. Studii de muzicologie comparată*, București, 1940. Pr. Prof. Dr. IOAN G. COMAN, *Patrologie*, E.I.B.M.B.O.R., București, 1956, pp. 297-298. Pr. PETRU IA-

COBESCU, *Troparul și condacul sărbătorii Nașterii Domnului*, în rev. M.B., nr. 10-12/1956, pp. 181-183. SALVATORE IMPELIZZERI, *Roman Melodul*, traducere de NICOLAE ȘERBAN-TANASOCA, în volumul *Literatura Bizanțului. Studiu, antologare, traducere și prezentare*, Editura Univers, București, 1971. Pr. I. ISACU, *Autori de cântări bisericești*, în *Telegraful Român*, nr. 37-38/1971, p. 2. Drd. MIHAIL VOICESCU, *Nașterea Domnului în creația imnografică a Sfântului Roman Melodul*, în rev. S.T., nr. 1-2/1983, pp. 18-27. Idem, *Învierea Domnului în creația imnografică a Sfântului Roman Melodul*, în rev. G.B., nr. 4-5/1983, pp. 239-250. Diac. Asist. ALEXANDREI BARNEA, *Condacul Crăciunului*, în rev. *Teologie și Viață*, nr. 11-12/1993, pp. 15-28 (Textul condacului reprodus după Pr. Prof. PETRE VINTILESCU, *Poezia imnografică din cărțile de cult și cântare bisericească*, Editura Pace, București, 1937, pp. 290-306). Academician VIRGIL CÂNDEA, *Despre Condacul Nașterii Domnului*, în rev. S.T., nr. 5-6/1993, pp. 26-33 (Articolul de față reproduce textul comunicării prezentate la manifestarea spirituală organizată de Frăția Ortodoxă Română „Sfântul Andrei" la Sala Palatului din București, la 12 decembrie 1993). ***, *Luna octombrie. Ziua întâia. Tot în această zi, Cuviosul Roman, făcătorul de condace*, în *Viețile sfinților pe luna octombrie*, retipărite și adăugite cu aprobarea Sfântului Sinod, după ediția din 1901-1911, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, 1995, pp. 17-19. Pr. CICERONE IORDĂCHESCU, *Poeți greci din veacurile VI, VII și VIII*, în *Istoria vechii literaturi creștine*, vol. III, pp. 84-85, ediția a II-a, Editura Moldova, Iași, 1996, vol. II, partea a III-a, pp. 84-85. Asist. Drd. CRISTINA COSTENA ROGOBETE, *Cuviosul Roman Melodul - Imnele Epifaniei*, traducere și comentariu, în *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian"*, Universitatea din București, anul II, anul universitar 2001-2002, București, Editura Universității din București, 2002, pp. 493-522 (pp. 506-522: *Noțiunea de condac. Câteva repere despre viața și opera imnografului Roman Melodul).* REMUS RUS, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Editura Lidia, București, 2003, pp. 743-744. **Literatură străină:** ELPIDIO MIONI, *Romano il Melode. Saggi critico e dieci inni inediti*, Torino, 1937. CASIMIR CHEVALIER, *Mariologie de Romanos (490-550 environ), le roi des Mélodes*, în RSR 28 (1938), pp. 48-71. I. O. PETRESCU, *Le Condakion Ἡ παρθένος σήμερον*, Bucarest, 1940. GÜNTHER ZUNTZ, *Probleme des Romanos-Texte*, în Byz. 34 (1964), pp. 469-534. CONSTANTINOS ATHANASIOS TRYPANIS, *The Metres of Romanos*, în Byz. 36 (1966), pp. 560-623. KARIOPHILES METSAKIS, *The Language of Romanos the Melodist*, în ByA 11, München, 1967. JOSÉ GROSDIDIER DE MATONS, *Romanos le Mélode et les origins de la poésie religieuse à Byzance*, Paris, 1977. EVA CATAPHIGIOTOU TOPPING, *Romanos, On the Entry into Jerusalem. A Basilikos Logos*, în Byz. 47 (1977), pp. 65-91.

Idem, *St. Romanos the Melodos. Prince of Byzantine Poets*, în GOTR 27 (1979), pp. 65-75. ANDRÉ DE HALLEUX, *Hellénisme et syrianité de Romanos le Mélode*, în RHE 73 (1978), pp. 632-641. ENRICA SALVANESCHI, *Adattamento interlinguistico come mezzo espressivo in Romano Melodo*, în AATC 39 (1974), pp. 21-68. WILLIAM L. PETERSEN, *The Dependence of Romanos the Melodist upon the Syrian Ephrem. Its Importance for the Origin of the Kontakion*, în VigChr 39 (1985), pp. 171-187 (CSCO. Sub 74). MIGUEL ARRANZ, art. *Romanos le Mélode*, în DSp 13 (1988), pp. 898-908. SEBASTIAN BROCK, *From Ephrem to Romanos*, în StPatr 20 (1989), pp. 139-151. ALLOIS GRILLMEIER, *Jesus der Christus im Glauben der Kirche*, Freiburg/Basel/Wien, II/2, 1989, pp. 534-544. LUCAS VAN ROMPAY, *Romanos le Mélode un poète syrien à Constantinople: Early Christian Poetry*, ed. de JAN DEN BOEFT/ANTONIUS HILHORST, în SVigChr 22 (1993), pp. 283-296. ALEXANDER LINGAS, *The Liturgical Place of the Kontakion in Constantinopole*, din vol. CONSTANTIN C. AKENTIEV (ed.), *Liturgy, Arhitecture and Art in Byzantine World. Papers of the XVIII Int. Byzantine Congress (Moscow, 8-15 August 1991) and other Essays dedicated to the Memory of John Meyendorff*, în Byzantinorossica 1, St. Petersburg, 1995, pp. 50-57 (Lit.). SERGIO ZINCONE/ANDREW LOUTH, art. *Romanus der Melode*, în TRE 29 (1998), pp. 396-400.

Andrei Criteanul

Viața

Unul dintre cei mai mari imnografi ai secolului al VIII-lea s-a născut în Damasc, pe la anul 660, iar pe la vârsta de 14-15 ani va fi trimis la mănăstirea Sfântului Mormânt din Ierusalim.

Va deveni secretar al patriarhului de Ierusalim, Teodor, și în această calitate este trimis la Constantinopol să participe la cel de-al VI-lea Sinod Ecumenic din 680, unde a fost hirotonit diacon, și i se va încredința conducerea unui azil de bătrâni și a unui orfelinat. La începutul secolului al VIII-lea (705-711) ajunge episcop de Gortina, în Creta, sub domnia a doua a lui Iustinian al II-lea, de unde i se trage și numele de Criteanul, deși se numise și Ierusalimiteanul, fiindcă venise de la Ierusalim.

Înainte de a ajunge episcop, s-a distins ca adversar al monotelismului, ajuns însă episcop va semna împreună cu Sfântul Gherman († 733) mărturisirea de credință monotelită a lui Filipic Vardan (711-713), dar se va dezice de ea după căderea acestuia. Sub Leon III Isaurul (717-741) se alătură apărătorilor sfintelor icoane.

Trece la cele veșnice în 4 iulie 740. Despre el avem o monografie în limba rusă alcătuită de Denissov (Moscova, 1902).

Opera

Ea se compune din proză și versuri. În proză are 24 de predici, dintre care 8 în cinstea Sfintei Fecioare, despre Buna Vestire, despre mutarea la cer a Maicii Domnului. În mod deosebit s-a remarcat ca și predicator.

Este creatorul genului literar sub formă de canon. Canonul este cântarea lungă de la utrenie, compusă din nouă ode, fiecare odă având 4, 6, 8 și chiar 10 strofe. Canonul variază după sărbători. El a mai compus canoane pentru multe sărbători: la învierea lui Lazăr, la Duminica Mironosițelor, am amintit cele în cinstea Maicii Domnului și care au o importanță deosebită pentru istoria cultului religios în Biserica creștină. Au fost publicate circa 30 de omilii, iar multe au fost traduse în latină, arabă, georgiană, armeană și slavonă.

Cel mai celebru canon al său este Canonul cel mare de pocăință al slujbei din seara Joiei a IV-a din Postul Mare, un mare poem în proză scris cu tendința de a deștepta căința și dorul de îndreptare în păcătoși. În acest poem își află experiența fundamentală a sufletului pocăit întruchiparea cea mai pătrunzătoare:

„De unde voi începe a plânge faptele vieții mele celei ticăloase ? Greșit-am mai mult decât toți oamenii, însumi Ți-am greșit Ție, ci Te milostivește, Mântuitorule, ca un Dumnezeu spre făptura Ta. Întinatu-mi-am haina trupului meu și mi-am spurcat podoaba cea după chipul și asemănarea Ta, Mântuitorule. Întunecatu-mi-am frumusețea sufletului cu dulceața poftelor și cu totul mi-am făcut mintea țărână. Ruptu-mi-am acum veșmântul

cel dintâi, ce mi l-a țesut Ziditorul din început, și pentru aceasta acum zac gol..." etc.

Are 250 de strofe, în care „*parcurge toate exemplele de păcătuire și pocăință din Sfânta Scriptură*". După fiecare scurtă chemare, după fiecare considerație, ca fond al tabloului se înalță în chip acoperit chemarea ajutorului: „*Miluiește-mă, Mântuitorule, miluiește-mă*", iar creștinii evlavioși, pronunțând aceste cuvinte, fac în timpul cântării canonului întreg până la 1000 de mătănii.

Imnele, ca și predicile sale, dovedesc profunzime de sentiment, dar și erudiție teologică.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: J. P. Migne, PG 97, 805-1444. CPG, III, 8170-8228. L. Deubner, *De incubatione capita quattuor*, Leipzig, 1900, pp. 120-134. Marc DeGroote, *Andrew of Crete's „Homilia de exaltatione s. crucis"*, în CPG 8199 și BHG 434 ș. u. *Editio princeps*, în HThR 100/ 2007, pp. 443-487. **Traduceri: Rusă și Germană:** *Der Große Kanon (russisch und deutsch)*, în Alekséj Maltzew, *Andachtsbuch der orthodox-katholischen Kirche des Morgenlandes*, 1895, p. 176 ș. u. **Română**: *Canonul cel Mare* a fost editat în traducere românească de către mai multe edituri (de ex.: *Canonul cel mare al Sfântului Andrei Criteanul. Cele șapte plânsuri ale Sfântului Efrem Sirul*, Ed. Agapis, 2007), putând fi găsit și în *Triod*.

Studii și Manuale: Literatură în limba română: G. Erbiceanu, *Andrei Criteanul*, în studiul *Imnologia epocii până la Damascen*, din rev. B.O.R., nr. 3/1883, pp. 139-140. Dr. Gherasim Timuș, Episcopul Argeșului, *Andrei, Arhiepiscopul Cretei*, în *Dicționar aghiografic cuprindzênd pe scurt viețile sfinților*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1898, pp. 65-66. Ioan Șoșu, *Andrei Apostolul, Andrei Criteanul și Andrei Șaguna*, în *Anuarul Academiei Teologice «Andreiană» Ortodoxă Română din Sibiu*, V, 1928-1929, pp. 101-111. Pr. Cicerone Iordăchescu, *Andrei Criteanul († 740)*, în *Istoria vechii literaturi creștine*, vol. III, Iași, Tipografia Țerk & Caminschi, 1935, pp. 86-87, ediția a II-a, Editura Moldova, Iași, 1996, vol. II, partea a III-a, pp. 86-87. P. Vintilescu, *Despre poezia imnografică din cărțile de ritual și cântarea bisericească*, București, 1937, pp. 98-99. Pr. Arcadie Vinogradov, *Viața Sfântului Andrei, Arhiepiscop și Mitropolit al Cretei (Schiță aghiografică)*, traducere din rusește de preotul Vladimir Grosu, în rev. *Luminătorul*, nr. 2/1939, pp. 114-120, și nr. 3/1939, pp. 147-153. Firmilian Marin, *Lauda postului: Faceri ale scriito-*

rilor de imne: Andrei Criteanul, Iosif Cântărețul și Teodor Studitul, în rev. *Albina*, nr. 8/1939. Pr. Prof. Dr. ALEXANDRU L. CIUREA, *Cuvânt la marele Canon al Sfântului Andrei Criteanul*, în rev. G.B., nr. 3-4/1955, pp. 169-172. I. G. COMAN, *Patrologie*, E.I.B.M.B.O.R., București, 1956, pp. 299-300. Idem (Pr. Prof.), *La Sfântul Andrei Criteanul (17 octombrie) (Predică)*, în rev. G.B., nr. 9/1958, pp. 818-820. Diaconul NICOLAE (CORNEANU), *Canonul cel Mare al Sfântului Andrei Criteanul*, în rev. M.B., nr. 4-6/1956, pp. 40-44. Republicat în volumul Nicolae CORNEANU, Mitropolitul Banatului, *Patristica mirabilia. Pagini din literatura primelor veacuri creștine*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1987, pp. 213-217, ediția a II-a revăzută, Editura Polirom, Iași, 2001, pp. 173-176. Ierod. MITROFAN BĂLTUȚĂ, *Gânduri pe marginea Canonului alcătuit de Sfântul Andrei Criteanul*, în rev. M.M.S., nr. 3-4/1971, pp. 260-264. P. DIAC-HUREZI DAVID, *Importanța duhovnicească a Canonului cel Mare al Sfântului Andrei Criteanul*, în rev. B.O.R., nr. 5-6/1977, pp. 357-360. Pr. Drd. CONSTANTIN DUȚU, *Sfânta Fecioară Maria în opera omiletică a Cuviosului Andrei Criteanul și a Sfântului Ioan Damaschinul*, în rev. S.T., nr. 1-2/1980, pp. 15-36. Același studiu în teza sa de doctorat *Panegiricul ca formă a predicii în trecut și astăzi*, din rev. ORT., nr. 3-4/1992, pp. 112-133. Drd. C. STRUGARIU, *Imnografii Triodului. Studiu liturgic*, în rev. M.M.S., nr. 1-2/1982, pp. 35-36. Pr. DUMITRU MOCA, *Canonul Sfântului Andrei Criteanul. Considerații liturgice și pastorale*, în rev. A.B., nr. 4-6/1991, pp. 49-58. Ierod. SEBASTIAN PAȘCANU, *Comentariu la Canonul cel Mare al Sfântului Andrei Criteanul*, partea I, în rev. G.B., nr. 6-12/1995, pp. 74-89; partea a II-a, în rev. G.B., nr. 1-4/1996, pp. 45-55. Idem, *Comentariu la Canonul cel Mare al Sfântului Andrei Criteanul - după izvoare grecești*, Editura Schitului Crasna, Prahova, 1997, 116 p. Notă bibliografică de † ANTONIE P(LĂMĂDEALĂ), la rubrica *Semnalăm*, în *Telegraful Român*, nr. 1-4/2000, p. 8. Idem, *Comentariu la Canonul cel Mare al Sfântului Andrei Criteanul*, editat de Schitul Crasna-Prahova, 1997, 115 p. MAKARIOS SIMONOPETRITUL, *Canonul Mare al Sfântului Andrei Criteanul*, în volumul său *Triodul explicat. Mistagogia timpului liturgic*, traducere de Diac. IOAN I. ICĂ JR., Editura Deisis, Colecția *Liturgica*, Sibiu, 2000, pp. 364-369. REMUS RUS, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Editura Lidia, București, 2003, p. 48. **Literatură străină:** KARL KRUMBACHER, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, ed. a II-a, 1897, pp. 165-166. ALBERT EHRHARD, *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche*, 1937/1938. THEODOR NISSEN, *Zum Text der Rede des Andreas über die Vergänglichkeit*, în *Philologus* 92, 1937, p. 177 ș. u.; 382 ș. u. H.-G. BECK, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, ed. a II-a, München, 1999, pp. 500-502. O. BARDENHEWER, *Ges-*

chichte der altkirchlichen Literatur, V, pp. 152-157. B. ALTANER - A. STUIBER, *Patrologie*, 1966, p. 534. J. TIXERONT, *Patrologie*, pp. 411-412. J. IRMSCHER, *André de Créte*, în DECA, I, pp. 122-123. B. R. SUCHLA, *Andreas von Kreta*, în LACL, pp. 29-30, cu bibliografie. G. DA COSTA-LOUILLET, *Saints de Constantinople aux VIIIe, IXe et Xe siècles*, în ByZ 24, 1954, 214 ş. u. AS Oct. III, 135 ş. u. CathEnc I, 473 ş. u. LThK I, 517. RE I, 516 ş. u. XXIII, 41 ş. u. RGG I, 368. ANTONIA GIANNOULI, *Die beiden byzantinischen Kommentare zum Großen Kanon des Andreas von Kreta*, Wien, 2007. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ, art. *Andreas von Kreta*, în BBKL 1 (1990), p. 169.

Cosma Melodul

Viaţa

S-a născut la Ierusalim. Pierzându-şi tatăl, el este adoptat de tatăl Sfântului Ioan Damaschin şi se bucură de aceeaşi educaţie pe care a avut-o şi Sfântul Ioan, prin acelaşi călugăr calabrez Cosma cel Bătrân.

Îmbrăţişează viaţa monahală împreună cu Sfântul Ioan Damaschin la mănăstirea „Sfântul Sava" de lângă Ierusalim, în anul 732. În anul 743 ajunge episcop de Maiuma, oraş-port al Gazei, unde şi-a condus turma pe calea mântuirii până la adânci bătrâneţi.

El mai este cunoscut şi sub numele de Cosma Agheopolitul sau Cosma Ierusalimiteanul.

Opera

Ioan şi Cosma au fost apreciaţi că ei se *„întâlnesc întru aceea că ei jertfesc zborul fanteziei şi claritatea expresiei fiinţei, varietăţii şi construcţiei artistice a verbului mai mult decât Andrei Criteanul"*.

Ca model şi exemplu de urmat, prin poezia sa, îl are pe Sfântul Grigorie Teologul. Cosma ne-a lăsat şi scolii la poeziile lui. Canoanele şi odele sale sunt, ca şi ale Sfântului Ioan, dedicate mai ales preamăririi sărbătorilor Domnului.

Bizantinii posteriori, în predilecţia lor pentru artă cu orice preţ, au admirat pe Ioan şi Cosma mai mult decât pe toţi ceilalţi

poeți bisericești grecești. Ambii cântăreți și-au aflat comentatori numeroși. Suidas asigură chiar că ceva asemenea canoanelor de cântări ale lui Ioan și Cosma încă nu s-a produs și nici nu s-ar produce vreodată.

Ambii frați se pare că au moștenit gustul poeziei și al cântării bisericești de la educatorul lor, învățatul călugăr sicilian Cosma cel Bătrân, despre care se spune că era și el imnograf.

Lucrările lui cele mai importante sunt canoanele la: Înălțarea Sfintei Cruci, Nașterea Domnului, Boboteaza, Întâmpinarea Domnului, Schimbarea la Față, Adormirea Maicii Domnului, Duminica Floriilor, Joia Mare, Sâmbăta Mare și Rusalii. A mai scris canoane de mai mici dimensiuni în cinstea unor sfinți: Iosif, logodnicul Sfintei Fecioare, Gheorghe ș. a.

Opera sa poetică ni-l prezintă nu numai ca pe un excelent mânuitor al cuvântului, ci și ca teolog profund și pătrunzător, a cărui gândire teologică se înscrie pe linia ortodoxiei niceene.

Avântul cel mare pe care îl ia prin imnografii ultimei perioade patristice face ca imnografia să rămână în floare și după timpul patristic, dându-ne între alții pe contemporanul lui Fotie, Iosif Imnograful († 883), ieromonah din Constantinopol, autorul Triodului.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: J. P. Migne, PG 98. W. Christ/M. Paranikas (ed.), *Anthologia Graeca Carminium Christianorum,* Leipzig, 1871. *Comentariul la poezia Sf. Grigorie*, în J. P. Migne, PG 38, 339-680.

Studii și Manuale: Literatură în limba română: P. Vintilescu, *Despre poezia imnografică din cărțile de ritual și cântarea bisericească*, București, 1937, p. 107 ș. u. I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, p. 300. B. Altaner - A. Stuiber, *Patrologie*, 1980, p. 534. Remus Rus, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Editura Lidia, București, 2003, pp. 155-156. **Literatură străină:** K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, zweite Auflage, München, 1897, pp. 87 ș. u.; 749-760. W. Christ/M. Paranikas, *Anthologia Graeca Carminum Christianorum*, Leipzig, 1971, pp. 161-204 (respinge ca fiind neautentice o serie de texte pe care PG le atribuie acestuia). E. Venables, art. *Cosmas* (7), în *Smith-Wace*, I, p. 694. O. Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, V, pp. 173-176. F. L. Cross, *Cosmas Melodos*, art. în ODCC, pp. 350-351.

SCRIITORI LATINI DIN PERIOADA A III-A
IERARHI, MONAHI ŞI ALŢI TEOLOGI

Boeţiu

Viaţa

Aparţinând vechii familii romane creştine a Aniciilor, se naşte la Roma în jurul anului 480. Tatăl său a fost consul pe lângă regele got Teodoric. Face studii mai întâi la Roma şi apoi la Atena, însuşindu-şi o vastă cultură profană şi a limbii şi literaturii greceşti.

Revenit la Roma, se va căsători cu fiica consulului Symmachus Rusticiane şi se va remarca atât prin cultura sa, cât şi printr-o profundă omenie, ajutând pe cei săraci sau intervenind pe lângă rege în favoarea ţăranilor oprimaţi, atrăgându-şi din acest motiv şi stima lui Teodoric, care i-a dat câteva însărcinări delicate.

Primeşte titlul de patrician, iar în anul 510 ajunge consul şi principes senatus. Căzând însă în bănuiala că ar întreţine legături politice anti-ostrogote cu împăratul Justin I al Bizanţului, va fi arestat, acuzat de trădare şi trimis în închisoare în anul 524, la Pavia, unde va fi executat. Este cinstit ca martir la Pavia şi Brescia.

Opera

Ea este constituită din opere personale şi traduceri, ea aparţinând literaturii apologetice şi celei morale.

Cu conţinut dogmatic sunt următoarele:

1. *De sancta Trinitate, sive quomodo trinitas unus Deus ac non tres dii.*

2. *Ultrum Pater et Filius et Spiritus Sanctus de divinitate substantialiter praedicentur* ? (argumentează că sunt trei Persoane de o ființă).

3. *Quomodo substantiae in eo quod sint, bonae sint, cum non sint substantialia bona ?* (că substanța tuturor lucrurilor existente e bună, chiar dacă lucrurile-s rele).

4. *Liber de persona et duabus naturis contra Eutyhen et Nestorium* (expune dogma hristologică).

5. I se mai atribuie tratatul *De fide catholica*, a cărui autenticitate este contestată. Totuși, Scotus Eriugena și Remigiu de Auxerre au comentat cele cinci tratate ca pe ale lui Boețiu.

Boețiu tratează subiectele în mod speculativ, servindu-se de argumente raționale, nu de citate. Autenticitatea scrierilor sale dogmatice o atestă prietenul său Casiodor prin cuvintele: „*Scripsit librum de sancta trinitate et capita quasdam dogmatica et librum contra Nestorium*".

Boețiu poate fi considerat apologet prin efectele pe care le-a produs cartea sa *De consolatione philosophiae*, precum și prin contribuția apologetică a traducerilor, comentariilor și opusculelor sale filosofice. Prin traducerile și comentariile făcute de el la operele filosofului Aristotel, a introdus în teologia apuseană filosofia lui Aristotel, potrivită cu realismul apusenilor, dând-o teologiei creștine drept armă, de care se va folosi apoi mult scolastica.

Traduce și comentează *Categoriile* lui Aristotel, *Analiticele Prime*, *Argumentele sofistice* și *Topicele* lui Aristotel. Scrie apoi tratate de logică: *Introductio ad categoricos Syllogismod, De syllogismo hypotetico, De divisione, De differentiis topicis*, un comentariu incomplet la *Topicile* lui Cicero.

Lucrarea prin care este cunoscut mai mult Boețiu este cea pe care am amintit-o: *De consolatione philosophiae* (*Mângâierea prin filosofie*). La începutul ei (cap. I) povestește Boețiu filosofiei, care-i apăruse în chip de femeie bătrână în temniță, căderea sa, prezentând-o ca pe triumful celor răi asupra celui drept. Invidioșii din Senatul Roman, ale cărui drepturi le apărase, l-au dat

afară din cauză că era ministru cinstit, care stătea în calea planurilor lor necinstite.

Întreabă deci filosofia cum se poate ca el, dreptul, să fie nefericit, ca din nefericirea sa să culeagă cei răi fericire ? În cărțile a II-a și a III-a răspunde filosofia la această întrebare, că fericirea constă în darurile capricioase ale norocului, cum sunt libertatea, bogăția, onoarea, gloria, plăcerile, fiindcă acestea n-au valoare prin ele însele, ci numai prin opinia publică. Fericirea adevărată o află omul în interiorul său, dacă acolo sălășluiește Dumnezeu, singurul care poate da adevărata fericire. În cap. IV explică Boețiu cum de prosperă cei răi în lume dacă Dumnezeu distribuie fericirea și supremul bine ?

Filosofia îi răspunde că s-ar putea găsi răspuns la această întrebare, luând în considerare și partea de dincolo de mormânt a sorții oamenilor. Analizează natura răului, reducându-l la nimic, și argumentează existența Providenței divine. În cartea a V-a vorbește de problema hazardului și a libertății în raport cu prestiința divină. Cum vedem, discută tot atâtea probleme morale, cât și apologetice. Se discută pur speculativ, însă fără a folosi citate din Sfânta Scriptură. În privința filosofiei, e neoplatonic și stoic.

Boețiu a fost considerat ultimul dintre romani și, totodată, primul dintre scolastici. Dar, în realitate, el a fost și una și alta. În adâncul sufletului său, Boețiu a rămas atașat antichității, el fiind cunoscut în istorie ca ultimul filosof grec, deși a scris în latină.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: J. P. Migne, PL 63, 537-1439. PL 64. CSEL 48. CPL 878-894. **Traduceri: Română:** Boethius și Silvanus, *Scrieri. Traducere, note și comentariu de prof. David Popescu*, în col. P.S.B. 72, E.I.B.M.B.O.R., București, 1992.

Studii și Manuale: Literatură în limba română: M(ihai) P(opescu), *Boețiu. Viața și operile sale*, în rev. B.O.R., nr. 8/1899, pp. 753-768; nr. 9/1899, pp. 900-916; nr. 1/1900, pp. 63-73; nr. 2/1900, pp. 162-173. Etienne Gilson, *Filosofia în Evul Mediu*, Humanitas, București, 1955, p. 128 ș. u. Pr. Prof. Dr. Ioan G. Coman, *Patrologie*, E.I.B.M.B.O.R., București, 1956, pp. 312-313. Nicolae Iorga, *Boețiu*, în volumul *Cărți*

reprezentative în viața omenirii. După note stenografiate, vol. 1, ediție îngrijită, note, comentarii și postfață de MIHAI GHERMAN, Editura Enciclopedică, București, 1991, pp. 57-64. GHEORGHE VLĂDUȚESCU, *Filosofia, ca mângâiere și îndemn. Boethius*, în volumul *Filosofia primelor secole creștine*, Editura Enciclopedică, Colecția *Biblioteca Enciclopedică de Filosofie*, București, 1995, pp. 135-144. Pr. CICERONE IORDĂCHESCU, *Boețiu (c.480-524)*, în *Istoria vechii literaturi creștine*, vol. III, pp. 104-108, ediția a II-a, Ed. Moldova, Iași, 1996, vol. II, partea a III-a, pp. 104-108. REMUS RUS, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Editura Lidia, București, 2003, pp. 114-115. **Literatură străină:** H. V. STEWART, *Boethius*, Edinburgh, 1891. A. HILDEBRAND, *Boethius und seine Stellung zum Christentum*, Ratisbonne, 1885. LANE COOPER, *A Concordance of Boethius*, Cambridge (S.U.A), 1928. H. R. PATCH, *The Tradition of Boethius. A Study of his Importance in Medieval Culture*, New York, 1935. A. H. ARMSTRONG, *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy*, Cambridge, At the University Press, 1967, p. 538 ș. u. J. TIXERONT, *Patrologie*, pp. 474-478. E. M. YOUNG, art. *Boethius*, în *Smith-Wace*, I, pp. 320-323. F. L. CROSS, art. *Boethius*, în ODCC, pp. 183-184. H. CHADWICK, *Boethius*, Oxford, 1981. DIRK KURT KRANZ, art. *Boethius*, în BBKL 24 (2005), pp. 259-310, cu o foarte bogată bibliografie.

Casiodor

Viața

Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator s-a născut în localitatea Sqillacium din Calabria în jurul anului 490, într-o familie veche și nobilă, care de trei generații se consacrase vieții politice.

Tatăl său era prefectul pretoriului la curtea lui Teodosie cel Mare. Făcând parte dintr-o asemenea familie, tânărul Casiodor a avut posibilitatea să primească o educație excepțională, profană și creștină, care să-l pregătească pentru cariera politică. Încă tânăr fiind, la vârsta de 20 de ani devine quaestor sacri palati, adică secretar particular al împăratului, de fapt adevărat ministru de interne, în 514, apoi consul în 533, magister officiorum și praefectus praetorio, pentru ca la scurtă vreme să primească titlul de patriciu.

Ca om politic și cu aptitudini administrative, Casiodor a desfășurat o activitate laborioasă, sprijinind planul „*barbarului*" rege ostrogot Teodoric - care, ca toți goții, era arian - de a uni poporul său cu cel roman.

Deși atașat arianismului, la începutul domniei el a lăsat romanilor învinși legile și instituțiile lor, însă către sfârșitul vieții el va deveni bănuitor și tiran. Astfel, el a condamnat la moarte pe scriitorul creștin Boețiu și pe socrul acestuia, Sinah, și a aruncat în închisoare pe episcopul Romei Ioan I (523-526), unde acesta a și murit.

Casiodor a participat cu tot sufletul la planul de guvernare al lui Teodoric și se afirmă că lui i se datorează în mare parte guvernarea acestuia.

Către anul 540 renunță la onorurile lumești și se retrage pe una din proprietățile pe care le deținea familia sa, lângă locul de naștere, din Calabria, pe malurile golfului Squillace, și unde va înființa o mănăstire pe care o numește Vivarium, de la heleșteele de pește amenajate de Casiodor în timpul când era prefect al pretoriului.

Se presupune că monahul Casiodor cunoștea activitatea prodigioasă a lui Benedict de Nursia (†547), care a fost organizatorul monahismului în Apus și autorul vestitelor *Reguli* pentru mănăstiri în 73 de capitole. Însă el va organiza viața după alte principii.

Călugării care doreau să petreacă o viață solitară se retrăgeau în chiliile aflate pe coasta muntelui Castellum. El a organizat viața după tradiția egipteană, împletindu-se în mod fericit rugăciunea, munca manuală și munca științifică. Dorința lui în timpul ședерii la Roma a fost să întemeieze acolo o academie asemănătoare celei din Alexandria sau Nisibi, dar, nereușind acest lucru, el s-a străduit să transforme așezământul său monahal într-un adevărat centru academic, unde se studiau deopotrivă științe profane și religioase și se copiau manuscrise.

El a organizat aici o mare bibliotecă și a dat la iveală manuale pentru ciclul științelor profane. Prin activitatea lui, el a adus servicii imense culturii antice, salvând de la distrugere multe opere de valoare din literatura latină și din cea greacă. Casiodor trece la cele veșnice la venerabila vârstă de 95 de ani, în anul 580.

Opera

Se poate împărți în două perioade: una înainte de anul 540 și cealaltă după aceasta, una politică cu caracter istoric și alta religioasă (teologico-monastică).

Cu caracter istoric:

1. O *Cronică* în care tratează istoria de la Adam și până în anul 519. A fost întocmită la rugămintea lui Eutaric, consul în acel an, și se inspiră în prima parte din Titus Livius Aufidius Bassus, Cronica de la Ravena, Eusebiu și Fericitul Ieronim. Cea mai importantă parte este cea în care autorul a fost martor al evenimentelor relatate, perioada 496-519.

2. *Despre originea și faptele geților*, scrisă între 526-534, la cererea lui Teodoric, care, așa cum am arătat, a dorit să facă o unire între romani și ostrogoți și să prezinte pe goți nu ca pe niște barbari, ci ca un popor egal în cinste cu romanii, pentru că și ei au avut un trecut glorios. Casiodor identifică aici pe goți cu geții.

3. *Variae* sunt de fapt 468 de scrisori și acte oficiale pe care Casiodor le-a întocmit până în 538, potrivit funcțiilor deținute, și prezentate în 12 cărți. Problemele ridicate de ele - de morală, drept, politică, știință, artă, construcții, descriere de localități, animale - pun în valoare vastitatea enciclopedică a cunoștințelor lui Casiodor. Stilul elevat și eleganța în exprimare au făcut ca unele din scrisorile lui să servească drept model în toate cancelariile din Evul Mediu.

4. *Tablou al neamului casiodorilor.* Este de fapt o genealogie a familiei lui.

Cu caracter religios:

Despre suflet (De anima). Este un tratat (în 12 capitole) de antropologie, redactat sub masiva influență a Fericitului Augustin și Claudian Mamert, în care argumentează spiritualitatea sufletului, fapt în general necunoscut de scriitorii din vremea sa. Se pare că este scris cu puțin timp înainte de a se retrage la Viva-

rium. Prin această lucrare, el dovedește un real progres în studiul Părinților privitor la suflet. El spune:

„Sufletul, după cum atestă autoritatea adevăraților dascăli, este creat de Dumnezeu dintr-o substanță spirituală și proprie, dătător de viață al trupului său, rațional și nemuritor, dar care se poate schimba în bine sau în rău".

Virtuțile sunt de două feluri: *morale* (care contribuie la podoaba și măreția sufletului) și *naturale* (care țin de natura trupului). În ultimul capitol vorbește despre starea sufletului după moarte.

Exegeză biblică:

1. *Comentariu la Psalmi* (*Expositio in Psalterium*). Este influențat de lucrarea omonimă a Fericitului Augustin, *Enarrationes in psalmos*. Interpretarea pe care o face este alegorică și mistică.

Scoate în evidență învățătura morală a Psalmilor și faptul că prin conținutul lor se poate lupta împotriva ereziilor. De asemenea, Casiodor scoate în relief profețiile privitoare la Mesia.

2. Altă lucrare cu caracter exegetic este *Complexiones in epistolos apostolorum, in actus apostolorum et in apocalypsin* (*Expuneri la Epistolele Apostolilor, la Faptele Apostolilor și la Apocalipsă*), în care tratează, în cea mai mare parte, pasaje importante din epistolele Sfântului Apostol Pavel.

3. *Institutiones divinorum et humanorum Litterarum* (*Instituțiile literaturii divine și umane*), lucrare influențată de tratatul Fericitului Augustin - *De Doctrina Christiana* -, în care a susținut necesitatea unirii studiilor religioase cu cele profane. În prima parte face o introducere în studiul teologiei și prezintă o bibliografie de studii. A doua parte prezintă cele șapte arte liberale: gramatica, retorica, dialectica, aritmetica, muzica, geometria și astronomia.

Exegeză istorică:

Historia ecclesiastica vocata Tripartita (*Istoria Bisericească numită tripartită*) este o sinteză a istoriilor bisericești ale lui Socrate, Sozomen și Teodoret, traduse de prietenul și colaboratorul său, Epifanie Scolasticul, în limba latină. Scopul acestei lucrări a

fost să completeze și să continue adaptarea lui Rufin după *Istoria bisericească* a lui Eusebiu.

Chiar dacă are unele erori, multe din ele inerente, *Istoria* lui Casiodor a folosit ca manual pentru istorie bisericească în Evul Mediu. Istoria conține faptele din anul 324 și până la 439, fiind împărțită în 12 cărți.

În cartea I sunt redate evenimentele până la începutul Sinodului I Ecumenic (Niceea, 325), atitudinea împăratului Constantin cel Mare față de creștini, apariția ereziei lui Arie și atitudinea unor ierarhi față de această erezie.

Cartea a II-a descrie Sinodul de la Niceea și poziția Bisericii față de erezia lui Arie.

Cartea a III-a arată atitudinea Sfântului Atanasie cel Mare, moartea lui Arie și a lui Constantin cel Mare.

Cartea a IV-a merge până la moartea lui Constans (350). Este relatată pe larg activitatea Sfântului Atanasie pentru apărarea dogmei niceene.

În cartea a V-a (350-361) sunt relatate confruntările dintre ortodocși și arienii sprijiniți de împăratul Constanțiu, sinoadele locale de la Sirmium, Ariminium și Seleucia, conflictul dintre Sfântul Atanasie cel Mare și împărat, apariția ereziilor lui Macedonie și Apolinarie, depunerea din scaun a Sfântului Chiril al Ierusalimului, intrarea în scena politică a lui Iulian Apostatul și moartea împăratului Constanțiu (3 noiembrie 361).

Cartea a VI-a cuprinde faptele petrecute în timpul domniei împăratului Iulian Apostatul (361-363), întoarcerea la păgânism a împăratului și persecuția crudă împotriva creștinilor, noi martiri creștini, teologi mari ai Bisericii (ca Sfântul Ilarie de Pictavium, exilat în Răsărit), lupta Sfinților Vasile cel Mare și Grigorie Teologul pentru apărarea ortodoxiei, moartea împăratului Iulian.

Cartea a VII-a relatează cele întâmplate după moartea lui Iulian, restaurarea ortodoxiei de către împăratul Iovian, ocrotirea arienilor de către împăratul Valens, Sfântul Vasile cel Mare și Valens, moartea Sfântului Atanasie și situația dramatică a Biserici Ortodoxe din Alexandria.

Cartea a VIII-a istorisește faptele până la moartea împăratului Valens, situația monahilor din Egipt, despre Didim cel Orb.

Cartea a IX-a relatează evenimentele petrecute în timpul împăratului Teodosie cel Mare.

Cartea a X-a expune faptele din timpul împăratului Arcadie.

Cărțile XI și XII se referă la viața bisericească: Sfântul Chiril al Alexandriei, episcopii Constantinopolului, despre Nestorie etc.

De Orthografia este o altă lucrare a lui Casiodor, în care dă sfaturi călugărilor.

Doctrina lui o regăsim în tratatul său *Despre suflet.*

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PL 69, 421-1334 și PL 70. T. MOMSEN, în *Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi*, XII, 1894. *Historia Ecclesiastica Tripartita* ed. de W. JACOB și R. HANSLIK, în CSEL 71, 1952. **Traduceri: Română:** CASIODOR, *Istoria bisericească tripartită*, trad. de LIANA și ANCA MANOLACHE, în col. PSB 75, E.I.B.M.B.O.R., București, 1998.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: Pr. Prof. Dr. IOAN G. COMAN, *Patrologie*, E.I.B.M.B.O.R., București, 1956, pp. 314-317. Pr. CICERONE IORDĂCHESCU, *Casiodor (c.485-580)*, în *Istoria vechii literaturi creștine*, vol. III, pp. 108-112, ediția a II-a, Ed. Moldova, Iași, 1996, vol. II, partea a III-a, pp. 108-112. NICOLAE IORGA, *Casiodor*, în volumul *Cărți reprezentative în viața omenirii. După note stenografice*, vol. I, ediție îngrijită, note, comentarii și postfață de MIHAI GHERMAN, Editura Enciclopedică, București, 1991, pp. 65-72. REMUS RUS, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Editura Lidia, București, 2003, pp. 124-126. **Literatură străină:** A. MOMIGLIANO, *Cassiodorus and Italian Culture of his Time*, în *Proceedings of the British Academy*, XII, 1955, pp. 207-245, cu o bogată bibliografie. P. GODET, în DTC, II, 2, 1923, col. 1830-1834. F. CAYRÉ, II, pp. 217-221. O. BARDENHEWER, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, V, pp. 264-276. E. M. YOUNG, art. *Cassiodorus, Magnus Aurelius*, în *Smith-Wace*, I, pp. 416-418. B. ALTANER - A. STUIBER, *Patrologie*, 1980, pp. 486-488, cu bibliografie. M. L. ANGRISANI SANFILIPPO, *Cassiodore*, în DECA, I, pp. 431-433. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ, art. *Cassiodor*, în BBKL 1 (1990), pp. 953-955, cu o foarte bogată bibliografie.

Grigorie de Tours

Viața

Numit părintele istoriei Franței sau Herodotul francez, Gregorius Turonensis, numele său adevărat fiind Georgius Florentius, se naște în anul 538 la Averna (azi Clermont Ferrand), într-o familie senatorială galo-romană.

Bunicul său după mamă, Grigorie, era episcop al orașului Langers, iar Gallus, fratele tatălui său, era episcop al Avernei. Despre creștinism învață de la aceștia și de la preotul Avitus, pe care îl consideră ca fiind adevăratul său părinte spiritual și despre care spunea:

„Predica și învățătura lui, alături de Psalmii lui David, m-au făcut să recunosc că Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, a venit în lume să mântuiască pe cei păcătoși și m-au determinat să îi cinstesc și să îi venerez ca prieteni și ucenici ai lui Hristos pe cei care au luat crucea Lui și au pășit pe urmele Lui".

La vârsta de 25 de ani se îmbolnăvește și va face un pelerinaj la Tours, la mormântul Sfântului Martin, cum va face peste câțiva ani și Venantius Fortunatus.

Vindecându-se, a fost hirotonit diacon, iar în 575, la vârsta de 35 de ani, a fost ales episcop de Tours. Tours-ul fiind în acel timp centrul religios al Galiei, Grigorie era personalitatea bisericească cea mai importantă a țării, la curent cu toate evenimentele și în contact cu cele mai puternice personalități politice.

A luptat pentru bunăstarea Bisericii, pentru menținerea credinței ortodoxe și a apărat cu pricepere și abnegație interesele, liniștea și viața concetățenilor săi în tulburările și războaiele civile care măcinau Galia. A fost nu odată arbitru și ambasador între diferiți regi care stăpâneau teritoriile Galiei Centrale. Prin opera sa a devenit unul din cei mai mari scriitori ai vremii. Moare în anul 593/594, la 17 noiembrie, în vârstă de 56 de ani.

Opera

Aproape toate lucrările lui au un caracter istoric. Principala lui lucrare este intitulată *Historia Francorum*, în 10 cărți.

În primele două rezumă istoria universală, de la facerea lumii până la moartea lui Martin de Tours (397), pentru perioada precreștină, tratând mai ales istoria evreilor, iar pentru cea de la nașterea lui Iisus Hristos, istoria Bisericii cu persecuțiile și dând atenție deosebită istoriei Bisericii Galiei (a francilor) sub regele Clovis, cel care i-a încreștinat.

Cărțile III și IV continuă această istorie până la începutul păstoririi lui la Tours, adică până în anul 575. Aceste patru cărți le-a scris Grigorie în primii săi doi ani de păstorire episcopală, după izvoare de dinainte de el.

Între cărțile V și IX prezintă cu lux de amănunte, sub formă de memorii, în care notează din gând, evenimentele care-l privesc sau care i se par mai importante din câte îi vin la cunoștință.

Cartea a X-a este dedicată episcopilor din Tours pe care îi înșiră și le prezintă operele.

Cu trecerea anilor, lucrarea lui Grigorie crește în importanță, mai ales că se prezintă evenimentele petrecute în acel timp când nici nu se știa ce se va dezvolta din ele. Grigorie roagă pe urmașii săi în scaunul din Tours să nu-i nimicească opera, ci să o păstreze pentru totdeauna, și își înșiră aici și celelalte scrieri:

„*Deceni libres historiarum, septem miraculorum, unum de vita patrum scripsi in psalterii tractatum librum unum comentatus sum, de cursibius etiam ecclesiasticis unum librum endidi*".

Pe lângă cele pe care le amintește el aici, mai avem de la el și două cărți despre Minunile Sfinților Apostoli Andrei și Toma și o traducere a martiriului siriac al celor 7 adormiți la Efes.

Dintre cele amintite la sfârșitul *Istoriei francilor*, au cuprins istoric *Cartea miracolelor* și *Cartea despre viețile Părinților*. Din acestea a făcut Grigorie, cu puțin timp înainte de moarte, o singură carte numită *Colecția Aghiografică*.

Cartea miracolelor cuprinde minuni săvârșite de sfinții din Galia. Sfântul Martin ocupă mai mult de jumătate din lucrare (cărțile III-VI). O carte întreagă din ea e dedicată martirului din epoca lui Dioclețian, Iulian, îngropat în satul Brivate, lângă Clermont Ferrand. La începutul cărții dă întâi o schiță despre minunile Mântuitorului și ale apostolilor, ca o introducere, iar apoi capitolul întâi povestește viața și minunile a peste 100 de sfinți și sfinte, mai ales din Galia, între ele Sfânta Genoveva, patroana Parisului, și Sfânta Radequnda, protectoarea lui Venantius Fortunatus. *Cartea miracolelor* prezintă aceleași calități literare ca și *Istoria francilor*, dar la prima, din punct de vedere istoric, este atacată veridicitatea realității lor. Un exemplu:

„Mormântul (Sfântului Apostol Petru) e așezat sub altarul (bisericii Vaticanului) ei, e un lucru din cel mai rar. Cine vrea să se roage deschide grilajul care-l înconjoară, se apropie de mormânt și, trecând capul printr-o ferestruică, cere ce dorește, rugăciunile sale fiind imediat ascultate, cu condiția numai ca ele să fie adevărate (drepte). Dacă dorește să ducă de la mormânt vreo relicvă, aruncă el o bucată de stofă, pe care o cântărește întâi, apoi privegheză și postește și se roagă cu ardoare ca harul apostolului să-i îndeplinească dorința lui, ceva admirabil. Dacă credința celui ce face astfel e suficientă, stofa când o scoate din mormânt e atât de plină de virtutea divină, încât cântărește mai mult ca înainte".

Un cercetător consacrat remarcă faptul că aceasta are o trăsătură legendară și e greu să te convingi că bizara probă a cântarului a fost practicată vreodată.

Grigorie a mai scris: *Un comentariu la Psalmi,* din care s-au păstrat fragmente, *Despre mersul stelelor* sau *Despre mersul slujbelor bisericești după cursul stelelor.* Cartea era menită să înlocuiască noaptea ceasornicul, când e senin, pentru cei ce fac rugăciuni noaptea. Cartea indica timpul apariției sau schimbării de poziție a constelațiilor mai interesante și preciza ce slujbe sau citiri urmează să se facă în acel timp. Premerge enumerarea celor 7 minuni ale lumii antice. Pe prima poziție pune însă corabia lui Noe

și cele șapte minuni ale lui Dumnezeu (fluxul mării, germinația florilor și a fructelor, pasărea Phoenix, muntele Etna, fântâna din Grenoble, Soarele și Luna).

Ca mare istoric al vremii (din punct de vedere politic și religios), al Galiei din secolul al VI-lea, Grigorie scrie într-o limbă nu dintre cele mai alese, după cum el însuși mărturisește. A avut faima de a poseda *„cea mai stricată latinească dintre toți scriitorii patristici"*. Se plânge de multe ori că greșește genurile și cazurile, stâlcește silabele și omite litere, confundă uneori chiar și prepozițiile. Împrumută cuvinte din limbile barbare și le folosește în înțelesuri noi pe cele latine. Construcția frazei exprimă una din fazele procesului de transformare a limbii latine în limbi romanice, în speță în limba franceză.

Ca istoric, e prețuit pentru *„naivitatea și sinceritatea sa, pentru onestitatea și imparțialitatea sa, pentru bogăția în detalii concrete și frăgezimea povestirii sale"*. Opera sa are însă și defecte. Primul e lipsa proporției. Nu le consacră evenimentelor loc, mai mult sau mai puțin, după importanța lor; cele despre care are informații multe le povestește pe larg, chiar dacă sunt fără însemnătate, iar evenimentele importante le amintește în câteva rânduri abia, când n-are informații despre ele. Alt defect este o oarecare parțialitate în aprecierea faptelor persoanelor certate cu Biserica. Al treilea defect ar fi gustul exagerat pentru minuni, unit cu lipsa de spirit critic al timpului său. Defectele acestea dispar însă față de meritul său de a fi povestit fapte de mare interes, care fără opera sa ne-ar fi rămas necunoscute.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: J. P. Migne, PL 71. Ed. critică: W. Arndt/B. Krusch, în MGH., *Scriptores Rerum Merovingicarum*, 1/1 (*Historia Francorum*), 1937-1942, pp. 1884-1885; ed. a II-a, 1951. **Traduceri: Germană:** *Zehn Bücher Geschichten. Auf Grund der Übers. W. Giesebrechts neubearb. von Rudolf Buchner*, 2 vol., 1956 (ed. a IV-a și a V-a, 1970-1972). **Franceză:** *Histoire des Francs. Traduite par Robert Latouche*, Paris, 1963 ș. u. **Engleză:** Ormonde Maddock Dalton, *The History of the Francs by Gregor of Tours*, 2 vol., Oxford, 1927.

Studii şi Manuale: I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, pp. 317-318. Beatrice Daicoviciu, *Aspecte demografice în opera lui Grigorie din Tours*, în *Acta Musei Napocensis*, tom. XII, 1976, pp. 279-284; rezumat în limba franceză. Nicolae Iorga, *Cărţi reprezentative în Spania vizigotă şi în Galia francă; Isidor de Sevilla, Grigore de Tours, Fredegariu, Viaţa Sfântului Dagobert, Vieţile Sfântului Leodegariu*, în *Cărţi reprezentative în viaţa omenirii. După note stenografiate*, vol. I, ediţie îngrijită, note, comentarii şi postfaţă de Mihai Gherman, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1991, pp. 108-117. Pr. Cicerone Iordăchescu, *Grigorie din Tours (538 - 594)*, în *Istoria vechii literaturi creştine*, vol. III, pp. 118-120; ediţia a II-a, Editura Moldova, Iaşi, 1996, vol. II, partea a II-a, pp. 118-120. R. Manolescu, *La structure sociale de la Gaule mérovingienne reflétée dans les oeuvres de Grégoire de Tours*, în *Analele Universităţii din Bucureşti*, Seria *Ştiinţe sociale*, tom. XXXI, 1982, pp. 25-28. Remus Rus, *Dicţionar enciclopedic de literatură creştină din primul mileniu*, Editura Lidia, Bucureşti, 2003, pp. 339-340. **Literatură străină:** G. Kurth, *Études francques*, 2 vol., 1919. J. M. Wallace-Hadrill, *The Works of Gregory of Tours in the Light of Modern Research*, în *Transactions of the Royal Historical Society, Fifth Series*, I, 1951, pp. 25-45, revizuit în *The Long Haired Kings and other Studies in Frankish History*, 1962. G. Vinay, *S. Gregorio di Tours*, Carmagnola, 1940. B. Vetere, *Strutture e modelli culturali nella societa merovingia. Grigorio di Tours: una testimonianza*, Galatina, 1979, cu bibliografie. T. R. Buchanan, art. *Gregorius Turonensis* (32), în *Smith-Wace*, II, pp. 771-776. F. Cayré, II, pp. 264-267. O. Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, V, pp. 357-367, cu bibliografie. B. Altaner - A. Stuiber, *Patrologie*, 1980, pp. 477-478, cu bibliografie. F. L. Cross, art. *Gregory of Tours*, în ODCC, p. 601. L. Pietri, în DSp. VI, 1967, pp. 1020-1025, cu bibliografie. M. Simonetti, *Grégoire de Tours*, în DECA, I, pp. 1117-1118. R. Schieffer, *Gregor von Tours*, în LACL, pp. 271-272. D. de Labriolle, *op. cit.*, pp. 679-680. J. Tixeront, *Patrologie*, p. 451. Rauschen, *op. cit.* Johann Wilhelm Loebell, *Gregor von Tours und seine Zeit, vornehmlich aus seinen Werken geschildert. Ein Beitrag zur Geschichte der Entstehung und ersten Entwickelung romanisch-germanischer Verhältnisse*, F. A. Brockhaus, Leipzig, 1839, 568 p.; ed. a II.a, 1869. Karl Weimann, *Die sittlichen Begriffe in Gregor von Tours „Historia Francorum"* (Diss.), Leipzig, 1900, 68 p. Carl Albrecht Bernoulli, *Die Heiligen der Merowinger*, J. C. B. Mohr, Tübingen/Freiburg im Breisgau/Leipzig, 1900, pp. 88-121. Siegmund Hillmann, *Studien zur mittelalterlichen Geschichtsschreibung*. Vol. I: *Gregor von Tours*, în HZ 107/1911, p. 1 ş. u. Victor Frederik Büchner, *Merovingica* (Diss.) *Amsterdam*, 1913, p. 39 ş. u. Godefroid Kurth, *De l'autorité de Grégoie de Tours*, în

Études Franques 2, Albert Dewit, Bruxelles/Honoré Champion, Paris, 1919, pp. 117-206. ERNST HOFFMANN, *Gregor von Tours. Versuch einer Darlegung seiner religiösen und sittllichen Anschauungen und seiner Auffassung von geschichtlichen Leben* (Diss.), Erlangen, 1922. HIPPOLYTE DELEHAYE, *Les Receuils antiques de miracles des Saints*, în AnBoll 43/1925, p. 305 ş. u. SAMUEL DILL, *Roman Society in Gaul in the Merovingian Age*, London, 1926. BRUNO KRUSCH, *Die Unzuverlässigkeit der Geschichtsschreibung Gregors von Tours*, în MIÖG 45/1931, p. 486 ş. u. Idem, *Die handschriftlichen Grundlagen der „Historia Francorum" Gregors von Tours*, în HZ 146/1932, p. 673 ş. u.; HZ 148/1933, p. 1 ş. u. Idem, *Kulturbilder aus dem Frankenreiche zur Zeit Gregor von Tours († 594). Ein Beitrag zur Geschichte des Aberglaubens*, în *Berliner Sitzungsberichte, phil.-hist. Klasse*, (SAB), 1934. SARA HANSELL MAC GONAGLE, *The Poor in Gregory of Tours. A study of the attitude of Merovingian Society towards the poor, as reflected in the literature of the time* (Diss.), New York, 1936. KARL FRIEDRICH STROHEKER, *Der senatorische Adel im spätantiken Gallien*, Tübingen, 1948, pp. 179-180; Reeditare: Darmstadt, 1970. JOHN MICHAEL WALLACE-HADRILL, *The Work of Gregory of Tours in the Light of Modern Research*, în *Transactions of the Royal Historical Society*, London, 1951, p. 25 ş. u. *Katholische Marienkunde*, Hrsg. von PAUL STRÄTER, Nr. 12/1952, pp. 176-180. D. BIANCHI, *Da Gregorio di Tours a Paolo Diacono*, în *Aevum. Rassegna di scienze storiche, linguistiche e filohogiche* 35, Milano, 1961, p. 150 ş. u. FRANÇOIS LOUIS GANSHOF, *Een historicus uit de VIe eeuw: Gregorius van Tours* (cu un rezumat în limba franceză), Bruxelles, 1966. *Biographisches Wörterbuch zur deutschen Geschichte* I^2, 1973, p. 938. ADELE MONACI CASTAGNO, *Il vescovo, l'abate, l'eremita. Tipologia della santità nel „Liber vitae patrum" di Gregorio di Tours*, în *Augustinianum* 24/1984, pp. 235-264. WERNER AFFELDT/SABINE REITER, *Die Historiae Gregors von Tours als Quelle für die Lebenssituation von Frauen im Frankenreich des sechsten Jahrhunderts*, în WERNER AFFELDT/ANNETTE KUHN (Ed.), *Interdisziplinäre Studien zur Geschichte der Frauen im Frühmittelalter*, Düsseldorf, 1986, pp. 192-208. WALTER BERSCHIN, *Biographie und Epochenstil im lateinischen Mittelalter*, vol. 1, Stuttgart, 1986, pp. 288-304. Ibidem, vol. 2, Stuttgart, 1988, pp. 43-52. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ, art. *Gregor von Tours*, în BBKL 2 (1990), pp. 339-340, cu bibliografie. GISELLE DE NIE, *„Divinos concipe sensus": Envisioning divine wonders in Paulinus of Nola and Gregory of Tours*, în *Seeing the invisible in late antiquity and the early middle ages. Ed. by GISELLE DE NIE, KARL F. MORRISON and MARCO MOSTERT*, Turnhout, 2005 (= *Utrecht studies in medieval literacy* 14), pp. 69-117. BERNARD S. BACHRACH/GREGORY OF TOURS, *Vegetius, and the study of war*, în *Famille, violence et christianisation au Moyen Age. Études*

réunies par MARTIN AURELL *et* THOMAS DESWARTE, Paris, 2005, pp. 299-308. ROBERT MALTBY, *Neologisms in the Latin of Gregory of Tours*, în ALMA 63/2005, pp. 61-69. ALHEYDIS PLASSMANN, *Origo gentis*, Berlin, 2006, pp. 116-147. EDOARDO BONA, *Irrisio e spiritalis iocus. Il riso in Gregorio di Tours*, în *Riso e comicità nel cristianesimo antico*, Alessandria, 2007, pp. 757-777. GIUSEPPE CREMASCOLI, *Il miracolo nell'agiografia di Gregorio Magno e di Gregorio di Tours*, în *Gregorio Magno e l'agiografia fra IV e VII secolo*, Firenze, 2007, pp. 245-256. MARTIN HEINZELMANN, *Die Psalmen bei Gregor von Tours*, în *Präsenz und Verwendung der Hl. Schrift im christlichen Frühmittelalter*, Wiesbaden, 2008, pp. 33-57. PIERRE BOGLIONI, *Du paganisme au christianisme. La mémoire des lieux et des temps*, în ASSR 53/2008, pp. 75-92. CARSTEN BERNOTH, *Die Fehde des Sichar. Die Geschichte einer Erzählung in der deutschsprachigen und frankophonen rechtshistorischen und historischen Literatur unter besonderer Berücksichtigung der Auseinandersetzungen des 19. Jahrhunderts*, în *Rheinische Schriften zur Rechtsgeschichte* 10, Nomos, Baden-Baden, 2008, 318 p. KAI PETER HILCHENBACH, *Das vierte Buch der Historien von Gregor von Tours. Edition mit sprachwissenschaftlich-textkritischem und historischem Kommentar Teil 1 und 2*, Bern/Berlin/Bruxelles/Frankfurt am Main/New York/Oxford/Wien, 2009.

Grigorie cel Mare

Viața

Grigorie cel Mare, unul dintre cei patru doctori prin excelență ai Occidentului creștin, s-a născut la Roma, după toate aparențele în 540, într-o veche și ilustră familie. Fiul unui important patrician, a îmbrățișat la început cariera politică, iar după datele cu caracter istoric păstrate, înainte de 571, împăratul Iustin II îl va numi pretor la Roma.

Cu toate că a cunoscut în prima parte a vieții bucuriile acestei lumi, Grigorie hotărăște să se desprindă de ele și, renunțând după lungi ezitări la experiențele materiale ale acestei vieți, el vinde întreaga sa avere, iar banii obținuți îi va folosi în ajutorarea săracilor, precum și în construirea a șapte mănăstiri, dintre care șase în Sicilia și una la Roma, pe vârful Muntelui Coelio.

La rândul său, Grigorie va îmbrățișa viața monahală, urmând cu strictețe regulile benedictine, chiar dacă, uneori, rigorile ascetice îi vor ruina sănătatea. În anul 577, impresionat de viața sa curată și de râvna față de Dumnezeu, papa Benedict I îl va numi diacon regionar, iar succesorul acestuia, papa Pelagius II, îl va trimite ca apocrisiarh, în 578, la Constantinopol, unde domnea împăratul Tiberius.

După unii patrologi, în 584, sau, după alții, în 585, Grigorie se va reîntoarce la Roma, în mănăstirea ridicată de el, unde, la puțin timp, va fi numit abate. Vederea unor tineri saxoni într-o piață de sclavi l-a convins să se îmbarce spre Anglia - un teritoriu încă păgân - pentru a-L propovădui pe Hristos, primind chiar consimțământul papei. Însă, în urma unei revolte populare - când s-a aflat că a părăsit pe ascuns Roma -, papa Pelagius II a fost nevoit să-l recheme din drum.

La moartea papei Pelagius (7 februarie 590), Grigorie este uns papă prin vocea unanimă a senatului, a poporului și a clerului, alegerea fiind confirmată și de împăratul Mauritius. Astfel, la 3 septembrie 590 Grigorie este consacrat papă.

Perioada în care papa Grigorie a păstorit Biserica Romei poate fi caracterizată de o serie de pericole care s-au abătut asupra Occidentului. Astfel, Italia era plină de inundații, de ciumă și foamete, iar longobarzii treceau totul prin foc și sabie. Mai mult, Biserica era divizată de disputele iscate de cele *Trei Capitole*, precum și de o serie de schisme locale apărute în Orient.

În acest context, papa Grigorie va juca un rol politico-bisericesc determinant, organizând opera misionară în Anglia prin prietenul Augustin. Va apăra Roma de atacurile longobarzilor, începând opera de convertire a acestora, dar va intra în legătură cu francii și cu goții din Spania încercând să îmbunătățească situația socială a claselor oprimate. Înzestrat cu un simț practic deosebit, a fost unul dintre cei mai mari organizatori ai Bisericii, atât în interior, cât și în exterior.

A murit la 12 martie 604, primind, prin consens universal, supranumele de „*cel Mare*" şi rămânând pentru Occidentul creştin un model continuu, atât pentru succesorii săi, cât şi pentru simplii călugări sau creştini.

Opera

Grigorie cel Mare este, cu excepţia lui Benedict XIV, papa care ne-a lăsat cele mai multe opere, ocupând 5 volume în ediţia Migne (PL 75-79), lucrări, în general, cu caracter practic. Astfel, de la Grigorie cel Mare ne-au rămas:

1. Opere pastorale: *Liber regulae pastoralis* (*Cartea regulilor pastorale*), redactată în jurul anului 591 şi dedicată lui Ioan, episcopul de Ravena, prin intermediul căreia încearcă să se justifice în faţa acuzelor aduse de Ioan că a încercat să scape prin fugă de demnitatea supremă, evidenţiind măreţia şi dificultăţile misterului pastoral. Cartea cuprinde patru părţi: I. prezintă regulile care trebuie să preceadă vocaţia sacerdotală, „*arta tuturor artelor*"; II. descrie viaţa adevăratului păstor, virtuţile care ar trebui să-l călăuzească pe acesta; III. trasează regulile predicii, după Bousset „*o morală admirabilă şi fondul doctrinei acestui papă*"; IV. alcătuită dintr-un singur capitol, insistă asupra nevoii şi sensului meditaţiei şi a examenului de conştiinţă zilnic. Lucrarea s-a bucurat de o deosebită preţuire, păstrându-se atât în traducerea grecească a patriarhului Anastasie II al Antiohiei, cât şi în versiunea anglo-saxonă a regelui Alfred cel Mare.

2. Opere aghiografice: *Dialoguri*, în patru titluri, redactate în jurul anului 593, care, în cele mai multe manuscrise, urmează lucrării *De vita et miraculis patrum Italicorum, et de aeternitate animarum*. Papa Grigorie povesteşte în acestea unui prieten din tinereţe, diaconul Petru, numeroase fapte miraculoase ale sfinţilor din Italia, pe care le cunoaşte fie din amintiri personale, fie din diferite haghiografii păstrate. Prima şi a treia sunt axate pe diferite istorisiri ale minunilor diferiţilor sfinţi, care, cu excepţia lui Paulin de Nolla, sunt puţin sau aproape deloc cunoscuţi. Al doi-

lea titlu este dedicat în totalitate lui Benedict de Nursia, iar al patrulea este o înșiruire de viziuni miraculoase care atestă existența sufletului după moarte. Păstrate în diferite traduceri, *Dialogurile* vor sta la baza aghiografiei Evului Mediu.

3. Opere morale: *Expositio in Librum Job sive Moralium libri XXXV.* Începută la Constantinopol, înainte de alegerea sa, și terminată în timpul pontificatului, lucrarea descrie tainele ascetismului, descoperind tradițiile cele mai înalte ale exegezei biblice. Cartea lui Iov primește o triplă explicație: literară sau istorică, mistică sau tipică și morală, dintre toate cea mai amplă și mai detaliată.

4. Omilii: 40 de *Omilii la Evanghelie* alcătuiesc, cel mai probabil, un ciclu de predici asupra textelor evanghelice, rostite între 590-591, dintre care 20 au fost rostite personal de papa Grigorie, iar alte 20 au fost citite în Biserică, în prezența sa, din cauza problemelor de sănătate prin care trecea. 20 de *Omilii la Iezechiel*, rostite de către papă în 593, în timpul ocupării Romei de către longobarzi, și se împart în 2 părți (omiliile I-XII și omiliile XIII-XX).

5. Opere liturgice: *Liturghierul gregorian* este fructul unei reforme profunde realizate de către papă în Missa romană. Nu s-a putut stabili cu exactitate dacă Grigorie este autorul imnelor atribuite lui în special de către benedictini.

6. Scrisori: s-au păstrat în trei colecții, independente una de alta. Cea mai considerabilă dintre ele, probabil datorită conținutului, cuprinde 683 de scrisori, fiind redactate în timpul pontificatului; cea de-a doua numără 200 de scrisori, cel mai probabil redactate între 598-599, iar a treia 50 de epistole.

Doctrina

Scriitor și predicator iscusit, papa Grigorie cel Mare urmează în dezvoltările sale doctrinare învățăturile Fericitului Augustin. Originalitatea sa constă, în principal, în modul cu totul excepțional în care a reușit să prezinte adevărurile de credință ale

Bisericii și să le găsească o aplicabilitate practică la nivelul simplului creștin.

Asemeni Fericitului Augustin, papa Grigorie va evidenția primatul credinței în fața științei și filosofiei, precum și necesitatea harului în realizarea faptelor bune, profesând predestinația absolută.

Anghelologia ocupă un rol important în predicile Sfântului Grigorie. Îngerii sunt ființe în întregime spirituale, necorporale, împărțiți în 9 cete, fiecare cu propriile lucrări și funcții. Îngerii buni au menirea de a păzi Biserica, națiunile și pe oameni, deoarece fiecare popor și fiecare om are propriul său înger.

În plan hristologic, a susținut fecioria Maicii Domnului, precum și nașterea excepțională a Fiului lui Dumnezeu, subliniind că patimile lui Hristos au o valoare mântuitoare, Acesta fiind singurul care putea răscumpăra umanitatea păcătoasă, deoarece, înainte de Hristos, diavolul avea drept asupra oamenilor. Hristos, al doilea Adam, este Răscumpărătorul și Mijlocitorul, Care, prin moartea Sa neîndatorată (*indebita mors*) ne-a împăcat cu Dumnezeu. Astfel, Hristos Se aduce jertfă în mod continuu pentru noi.

Referitor la Sfintele Taine, papa Grigorie, cu privire la Botez, urmează doctrina agustiniană, potrivit căreia sufletele copiilor morți nebotezați rămân în iad. Legat de Euharistie, el afirmă prezența reală a lui Hristos, recunoscând caracterul de jertfă al acesteia.

În plan eshatologic, va afirma că după moarte sufletele fie vor fi recompensate, fie vor fi pedepsite. Susține - în *Dialogurile* sale - existența purgatoriului, iar la învierea de apoi învierea trupurilor va precede Judecata universală.

Papa Grigorie a primit supranumele de „*cel Mare*" în special datorită spiritului său organizatoric prin care a reformat Biserica, precum și datorită lucrării sale misionare din Anglia. A fost un păstor model și un organizator al vieții bisericești în Occidentul creștin.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: J. P. Migne, PL 66, 125-203; PL 75-79. CPL 180, 224, 368, 1269, 1706, 1708-1721, 1885, 1904. CCL 140-144. **Traduceri: Franceză:** Grégoire le Grand, *Morale sur Job*, 1.1, livres I-II, în SC 32, ed. R. Gillet/A. de Maudemaris, Paris, 1975. Idem, *Morale sur Job*, livres X-XIV, în SC 212, ed. A. Bocagnano, Paris, 1974. Idem, *Morale sur Job,* Livres XV-XVI, în SC 212, ed. A. Bocagnano, Paris, 1975. Idem, *Dialogues*, tome I, introduction, bibliographie et cartes, A. de Vogüé, în SC 251, Paris, 1978. Idem, *Dialogues*, tome II, livres I-III, ed. A. de Vogüé/P. Antin, în SC 260, Paris, 1979. Idem, *Dialogues*, tome III, livre IV, tables et index, A de Vogüé/P. Antin, Paris, 1980. *Thesaurus S. Gregorii Magni*, Series A, Formae, Turnhout, 1986. **Română:** Grigorie cel Mare (Dialogul), *Cartea regulei pastorale*, traducere, note și comentariu de Pr. Prof. Dr. Alexandru Moisiu, Centrul Mitropolitan, Sibiu, 1987.

Studii și Manuale: Literatură în limba română: Benedict Chiril, *Biografia Sântului Grigorie Dialogul*, în rev. B.O.R., nr. 1/1885, pp. 86-88. Dr. Gherasim Timuș, Episcopul Argeșului, *Grigorie Dialogul*, în *Dicționar aghiografic cuprinzând pe scurt viețile sfinților*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1898, pp. 340-343. Prof. Dr. Emilian Voiutschi, *Sfântul Grigorie cel Mare*, în studiul *Istoria și literatura moralei creștine. Periodul al II-lea. Dela Constantin cel Mare până la îndeplinirea desbinării dintre biserica răsăriteană și cea apuseană (dela 323-1054)* în rev. *Candela*, nr. 2/1907, pp. 91-93. Pr. Hristofor Manoilescu, *Neînțelegeri teologice*, în rev. B.O.R., nr. 6/1930, pp. 525-528. Firmilian Marin, *Patericul Sfântului Grigorie Dialogul - Viața episcopului Fortunat al Deriei din părțile Tuschiei*, în rev. *Albina*, nr. 14/1939. I. G. Coman, *Patrologie*, 1956, pp. 318-321. Pr. Asist. Dr. Alexandru Moisiu, *Sfaturi omiletice și pastorale în opera Sfântului Grigorie Dialogul*, în rev. M.A., nr. 1-2/1957, pp. 101-118. Idem, *Sfântul Grigorie cel Mare îndrumător al vieții preoțești*, în rev. S.T., nr. 9-10/1958, pp. 523-531. Idem, *Sfântul Grigorie cel Mare, propovăduitor al Păcii*, în rev. M.A., nr. 1-2/1959, pp. 96-104. Idem, *Din sfaturile omiletice și pastorale ale Sfântului Grigorie Dialogul*, în rev. M.A., nr. 1-3/1966 pp. 109-120. Idem, *Viața și opera Sfântului Grigorie cel Mare (Dialogul).* Studiu introductiv la volumul Sfântul Grigorie Dialogul, *Cartea regulei pastorale*, București, 1996, pp. 11-28. Pr. Ioan Gagiu, *Netemeinicia primatului papal oglindită în operele unor mari ierarhi: O scrisoare a papii Grigorie cel Mare*, în rev. ORT., nr. 2/1965,

pp. 167-173. Drd. SIMION S. CAPLAT, *Profilul predicatorului creştin după Sfântul Ioan Gură de Aur, Sfântul Grigorie Dialogul şi Fericitul Augustin*, în rev. S.T., nr. 7-8/1966, pp. 489-506. Prot. I. FIREA, *Liturghia darurilor înainte sfinţite*, în rev. M.B., nr. 1-3/1966, pp. 88-94. Diac. CONSTANTIN VOICU, *Sfântul Grigorie Dialogul*, în *Telegraful Român*, nr. 11-12/1968, pp. 1-2. Pr. Drd. ION BĂLĂCEANU, *Principii pastorale în opera „Cartea Regulei pastorale" a Sfântului Grigorie cel Mare şi actualitatea lor*, în rev. B.O.R., nr. 3-4/1982, pp. 285-294. GHEORGHE ŞOIMA, *Despre Liturghia Darurilor mai înainte sfinţite*, în *Telegraful Român*, nr. 11-12/1982, p. 3. Pr. Drd. IOAN VICOVAN, *Sfinţi comuni în Biserica Răsăriteană şi cea Apuseană*, în rev. *Teologie şi Viaţă*, nr. 11-12/1992, pp. 65. ***, *Luna martie. Ziua a douăsprezecea. Tot în această zi, viaţa celui între sfinţi a părintelui nostru Grigorie Dialogul, papă al Romei*, în *Vieţile sfinţilor pe luna martie*, retipărite şi adăugite cu aprobarea Sfântului Sinod, după ediţia din 1901-1911, Editura Episcopiei Romanului şi Huşilor, 1995, pp. 203-209. JACQUES LE GOFF, *Povestiri cu purgatoriu în lumea aceasta: Grigore cel Mare, ultimul părinte al Purgatoriului*, în lucrarea *Naşterea Purgatoriului*, traducere, prefaţă şi note de MARIA CARPOV, Editura Meridiane, Bucureşti, 1995, vol. II, pp. 154-170. AUGUST FRANZEN/REMIGIUS BÄUMER, *Grigorie cel Mare la răscruce de vremuri*, în volumul *Istoria papilor. Misiunea lui Petru în ideea şi realizarea ei istorică în Biserică*, traducere de Pr. ROMULUS POP. Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice, 1996, pp. 85-92. Pr. CICERONE IORDĂCHESCU, *Grigorie cel Mare (540-604)*, în *Istoria vechii literaturi creştine*, vol. III, Iaşi, Tipografia Ţerek & Caminschi, 1935; ediţia a II-a, Editura Moldova, Iaşi, 1996, vol. II, partea a III-a, pp. 90-100. JEAN BOSSE/JACQUES LACOUDRE, *Grigorie cel Mare († 604)*, în studiul *Părinţii greci şi latini* din *Enciclopedia doctrinelor mistice*, vol. I: *Şamanism, greci, evrei, gnoză, creştinism primitiv*, coordonat de MARIE-MADELEINE DAVY, traducere de BEATRICE STANCIU, Editura Amarcord, Timişoara, 1997, pp. 328-331. Higoumène ANDRÉ (WADE), *Când papii erau ortodocşi: două scrisori papale pe care Ioan Paul al II-lea pare să le fi uitat*, în rev. *Credinţa Ortodoxă*, nr. 1/1999, pp. 173-183 (*Scrisoarea SFÂNTULUI GRIGORIE CEL MARE către EVLOGHIE, episcopul Alexandriei şi către ATANASIE, episcop al Antiohiei*). Pr. FLOREA BOTEZAN, *Liturghia Darurilor mai înainte sfinţite*, în rev. *Credinţa Ortodoxă*, nr. 1/2001, pp. 71-84. ***, *Cartea Regulei pastorale*, în rev. *Legea Românească*, nr. 2/2001, pp. 24-28. REMUS RUS, *Dicţionar enciclopedic de literatură creştină din primul mileniu*, Editura Lidia, Bucureşti, 2003, pp. 314-317. **Literatură străină:** H. DUDEN, *Gre-*

gory the Great. His Place in History and Thought, 2, vol., Londra, 1905. H. H. HOWORTH, *St. Gregory the Great*, Londra, 1912. M. B. DUNN, *The Style of the Letters of St. Gregory the Great*, în *Patristic Studies* 32, Washington DC, 1931. R. M. HAUBER, *The Late Vocabulary of the Letters of St. Gregory*, în *Studies in Medieval and Renaissance Latin* 7, Washington DC, 1938. A. J. KINNIREY, *The Late Latin Vocabulary of the Dialogues of St. Gregory the Great*, în *Studies in Medieval and Renaissance Latin* 4, Washington DC, 1935. F. LIEBLANG, *Grundfragen der mystischen Theologie nach Gregors des Grossen Moralia und Ezechielhomilien*, în *Freiburger Theologische Studien* 37, Freiburg am Breisgau, 1934. M. FRICKEL, OSB, *Deus totus ubique simul. Untersuchungen zur allgemeine Gottgegenwart im Rahmen des Gotteslehre Gregors des Grossen*, în *Freiburger Theologische Studien* 69, 1956. E. SPEARING, *The Patrimony of the Roman Church in the Time of Gregory the Great*, 1918. G. MORIN, *Les véritables origines du chant grégorien*, Tournai-Mardesous, ed. a II-a, 1912. E. H. FISCHER, *Gregor der Grosse und Byzanz*, în *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* LXVII/*Kanonistische Abteilung* XXXVI, 1950, pp. 15-144. W. J. BOAST, *The Relations of Pope Gregory the Great with the Churches of the Roman Empire of the East*, Birmingham, 1930. P. BATIFFOL, *Saint Grégoire le Grand*, ed. a III-a, Paris, 1928. K. BRAZZEL, *The Clausulae in the Works of St. Gregory the Great*, în *Studies in Medieval and Renaissance Latin Language and Literature*, 11, Washington DC, 1939. R. RUDMANN, *Mönchtum und kirchlicher Dienst in den Schriften Gregors des Grossen*, Roma, 1956. C. DAGENS, *Saint Grégoire le Grande. Culture et expérience chrétienne*, Paris, 1977. M. BALSAVICH, *The Witness of St. Gregory to the Place of Christ in Prayer*, Roma, 1959. V. RECCHIA, *Gregorio Magno e la società agricola*, Roma, 1978. E. CASPAR, *Geschichte des Papsttums* 2, Tübingen, 1933. O. BARDENHEWER, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, V, pp. 284-301. F. CAYRÉ, II, pp. 230-249. J. TIXERONT, *Patrologie*, pp. 481-487. J. BARMBY, art. *Gregorius* (51), în *Smith-Wace*, II, pp. 779-791. R. GILLET, DSp., VI, 1967, col. 872-910, cu bibliografie bogată. F. L. CROSS, art. *Gregory I, St.*, în ODCC, pp. 594-595. B. ALTANER - A. STUIBER, *Patrologie*, 1980, pp. 466-472, cu bibliografie bogată. R. GODDING, *Bibliografia di G. (1890-1989)*, Roma, 1990. V. RECCHIA, *Grégoire le Grand*, în DECA, I, pp. 1101-1107, cu bibliografie. M. FIEDROWICZ, *Gregor I. der Große*, în LACL, pp. 259-262, cu bibliografie.

Isidor de Sevilla

Viaţa

Părinţi săi aparţinuseră aristocraţiei romane din Cartagina (Carthago) şi s-au stabilit în Spania după distrugerea Cartaginei din 552 de către goţii arieni, la Sevilla, unde se va naşte Isidor pe la anul 560.

Tatăl său, Severian, va ocupa postul de proconsul al provinciei Taragoniense. Grija educaţiei lui Isidor va fi dată fratelui său mai mare, Leandru, şi surorii sale, Florentina.

Pe fratele său, Leandru, îl putem cunoaşte ca autor al unei reguli pentru călugăriţele de sub conducerea surorii sale şi al unui discurs către sinodul trei de la Toledo din 589, pe care îl condusese ca arhiepiscop de Sevilla (576 sau 584 până în 601). Leandru l-a crescut pentru misiunea preoţească.

Sub îndrumarea sa, Isidor şi-a însuşit cunoştinţele limbilor latină, greacă şi ebraică, precum şi dragostea pentru studiu şi pentru activitatea literară, în mănăstirile din Sevilla, unde va şi îmbrăţişa viaţa monahală.

Murind Lenadru la 11 martie 601, Isidor îi va urma în scaunul episcopal din Sevilla. Timp de 36 de ani, el va conduce această arhidioceză în calitate de arhiepiscop, fiind una din personalităţile de seamă din Spania. Ca arhiepiscop va conduce nu numai sinoadele care s-au ţinut în oraşul său de scaun (619 şi 625), ci şi pe cele care s-au desfăşurat şi în alte oraşe (Toledo - 610, 633).

Pe lângă această activitate, şi-a petrecut viaţa mai mult în studiu, citind mereu cu condeiul în mână şi adunând notiţe, iar după notiţe compunând cărţi în care voia să adune, ca şi Casiodor, toată ştiinţa antichităţii şi să o pună la îndemâna contemporanilor săi din ce în ce mai inculţi:

„Şi-a propus să contrabalanseze, prin răspândirea culturii ştiinţifice, sălbăticirea produsă de năvălirile barbare şi, prin aceas-

tă năzuință a sa, și-a câștigat dreptul la recunoștința fierbinte nu numai a patriei sale spaniole, ci și a întregului Occident".

„*Aproape de moarte și-a împărțit averea la săraci, a făcut penitență aspră și a murit plâns de cler și popor la 4 aprilie 636*".

Sinodul din Toledo din 653 îl pomenea pe Isidor ca pe „*învățatul eminent al secolului, podoaba cea mai nouă a Bisericii Catolice, ultimul în privința cronologică între învățătorii bisericești, dar nu cel mai prejos în privința învățăturii, și, ce e mai mult, atât de învățat tocmai la sfârșitul secolelor*".

Opera

Principala operă a lui Isidor este o enciclopedie a tuturor științelor din timpul său, intitulată *Etimologii* (*Etymologiae*) sau *Origini*, fiind dedicată prietenului său, Braulie, episcop de Saragossa.

Isidor are ca substrat ideologic al lucrării sale convingerea că natura primordială și esența însăși a lucrurilor se recunosc din etimologia cuvintelor care le denumesc. Atunci când etimologia unui cuvânt nu ne este cunoscută, putem concepe una de circumstanță.

Acest principiu a făcut ca multe din etimologiile propuse de Isidor să fie fanteziste, scăzând valoarea științifică a lucrării sale, de altfel, deosebit de populară în perioada Evului Mediu. Lucrarea este împărțită în 20 de cărți. Primele trei cărți expun științele de școală denumite *trivium* și *quadrivium*:

1. Gramatică;
2. Retorică și dialectică;
3. Cele patru discipline matematice: aritmetica, geometria, astronomia și muzica;
4. Medicina;
5. Legile și timpurile, o istorie universală de la facerea lumii până în anul 627 al erei creștine;
6. Despre cărțile și slujbele bisericești - această carte prezintă două științe: introducerea în cărțile Sfintei Scripturi (autorii cărților, bibliotecile, materialul de scris etc.) și liturgica (sărbătorile și serviciile divine);

7. Despre Dumnezeu, îngeri și membrii Bisericii. Aici prezintă cele trei trepte ale ierarhiei bisericești ca prefigurate prin treptele sfinților biblici: patriarhi, profeți și apostoli, de aceea tratează întâi despre aceștia;

8. Despre Biserică și despre diferite secte (secțiunea despre secte înșiră 68 de erezii din Biserica antică, iar după ele, școlile filosofice care sunt considerate și ele drept secte);

9. Despre limbi, națiuni, regate, cetățeni, înrudiri;

10. Oarecare cuvinte în ordinea alfabetică, un fel de dicționar. Dă etimologia cuvintelor din dicționarul limbii latine, pe a cărora o cunoștea. Acestui capitol, situat în centrul operei, îi dă Isidor cea mai mare importanță, fiind de părere că prin etimologie, adică prin aflarea derivării cuvântului, a originii lui din altul, poți afla întregul și adevăratul lui înțeles, de aceea de la acest capitol și-a primit întreaga operă titlul. Etimologiile pe care le dă sunt însă arbitrare și certate cu legile filologiei. Derivările lui Isidor se bazau pe asemănarea sunetului și a înțelesului;

11. Despre om și despre necreștin;

12. Despre animale;

13. Despre univers;

14. Despre părțile lui (geografia);

15. Despre edificii și ogoare (felurile edificiilor care se găsesc în orașe și felurile pământului cultivabil);

16. Despre pietre și metale (Tratat de mineralogie);

17. Despre lucruri sătești (agricultură și horticultură);

18. Despre război (armata și războiul) și sport;

19. Despre corăbii (marina) și îmbrăcămintea marinarilor;

20. Despre hrană și instrumentele casnice și sătești.

Etimologiile lui Isidor sunt izvor important pentru istoria științelor despre care tratează fiindcă înfățișează stadiul lor de dezvoltare pe timpul său. Interesant ar fi fost dacă prezenta și dezvoltarea lor din diferite epoci anterioare și dacă ar fi indicat izvoarele din care compila, dar nu o face.

Mai sunt izvor prețios pentru alcătuirea de glosare și lexicoane. Conțin multe curiozități pentru cititorul modern. Pentru cei din Evul Mediu, enciclopedia aceasta satisface întreaga curiozitate științifică și era primită cu mare recunoștință, ca una ce le oferea în mod practic știință foarte multă cu osteneală puțină, scutindu-i să citească tratate speciale mai grele. De aceea, etimologiile lui Isidor au fost în Evul Mediu lectura cea mai prețioasă a savanților, cum erau *Instituțiile* lui Casiodor, manualul preferat al școlarilor.

Pe lângă *Etymologiae*, Isidor a mai lăsat încă trei **opere cu caracter de comparații și de cuprins enciclopedic:**

1. *De natura rerum*, în 48 de capitole, cuprinzând cosmografie, științele naturale, fizică și matematică;

2. *Diferentiarum libri due*, prima tratând despre diferențe de înțeles al cuvintelor și nominal înșirate în ordinea alfabetică (*differentiae versorum*), de semantică, propunând diverse sensuri și semnificații, inclusiv în filosofie; a doua, despre diferența noțiunilor principale din dogmatică și morală (*De differentiis rerum*), abordând temele: Sfânta Treime, Hristos (putere și natura), raiul, îngerii, oamenii, liberul arbitru, căderea, harul, legea și Evanghelia, viața activă și viața contemplativă, știință, înțelepciune etc.;

3. *De ordine creaturarum* (*Despre ordinea creaturilor*) este un tratat teologic care se ocupă de diverse teme: Dumnezeu, îngeri (cele nouă cete) și demoni, lumea (firmament, astre, pământ, paradis), omul după cădere, păcatul, pedeapsa pentru păcat (iadul și purgatoriul), viața viitoare.

Lucrări istorice:

1. *Historia de regibus gothorum, vandalorum et suevorum* (*Istoria regilor goți, vandali și suevi*), în care tratează mai ales istoria vizigoților în Spania până la 621, despre vandali și suevi abia la sfârșit vorbește pe scurt. Aceasta este și ea o compilație din alți autori, totuși completează istoricii de până la el ai Spaniei care ni s-au păstrat (Ideciu din Aquae, Flavie, Ioan de Biclarenses).

2. *Cronică* - de la începutul lumii până la anul 616. În prefața ei, Isidor declară că partea ei mai veche e compilată din cronicile lui Iuliu Africanul, Eusebiu, Ieronim și Victor de Tunnuna.

3. *De viris illustribus* continuă istoria cu același nume a lui Ieronim și Ghenadie, în care tratează 335 de autori. Lucrarea sa a fost continuată, prin capitolele despre scriitori din Spania, de Ildefons de Toledo († 667).

Lucrări biblice:

1. *Introduceri* la diverse cărți din Vechiul și Noul Testament;

2. *Despre nașterea și moartea Părinților* (biografii ale diferitelor personaje biblice);

3. *Despre numere* (arată semnificația mistică a numerelor care se găsesc în Sfânta Scriptură);

4. *Alegorii* ale Sfintei Scripturi;

5. *Probleme din Vechiul Testament.*

Dogmatice:

1. *Sententiarum libri III,* sentințe doctrinare extrase din Augustin și Grigorie cel Mare, conturate sub forma unui manual de dogmatică, morală și ascetică;

2. *De fide catholica contra judaeos* este mai mult o exprimare dogmatică a învățăturii despre Hristos și despre urmările întrupării Sale;

3. *Sinonime* sau *De lamentatione animae peccatricis*, un dialog între omul covârșit de relele vieții și rațiunea sa, cu speranța de a dobândi desăvârșirea. Este una din cele mai interesante lucrări ale lui Isidor care abordează problema desăvârșirii spirituale.

Practice:

1. *Despre datoriile bisericești* (slujbe și persoane bisericești);

2. *Regula călugărilor.*

Doctrina

Isidor este considerat un scriitor lipsit de originalitate și de simț critic, de concepție științifică și de o metodă corectă și cam superficial. Cu toate acestea, pentru istoria gândirii creștine el

rămâne un excelent transmițător al Tradiției, și în aceasta rezidă valoarea operei sale. Doctrina lui este tributară Fericitului Augustin și Grigorie cel Mare.

În *teologia dogmatică*, prezintă spiritualitatea îngerilor și împărțirea lor în nouă cete. Susține spiritualitatea sufletului, rezolvând cel dintâi problema creației, care se face atunci când sufletul trebuie să însuflețească un trup omenesc. Din cauza păcatului originar, omul nu poate face nimic fără grație. E doctrina augustiniană. Mântuirea e condiționată de pedeapsă și sacrificiu. Noțiunea de „*sacramentum*" e luată însă de la Fericitul Augustin. Dar, ca și la Sfântul Ambrozie, pare că unește prea mult efectul cu sfințirea semnului, de exemplu cu apa. Numește „*sacramentum*" numai trei Taine: Botez, Euharistie și Confirmarea.

În ceea ce privește *eshatologia*, învățătura lui Isidor este fermă. Păcatele grave („*capitalia crimine*"), neexpiate, duc în infern, unde e foc etern. Expiațiunile în viața viitoare se fac în „*ignis purgatoris*", la care condamnă păcatele „*illa quae non multum nocet*", cum sunt adică: nerăbdarea, excesul, uitarea, distragerea de la rugăciune. Cerul și fericirea supremă stau în viziunea intuitivă a lui Dumnezeu. Aleșii sunt predestinați cerului. Dar este și o predestinație la moarte, nu pentru că vrea Dumnezeu, ci pentru păcatele noastre, pentru că nici Dumnezeu nu ne-a chemat la glorie. Dar această alegere numai a unora este din cele mai misterioase. Recunoaște și Isidor că este obscură, dar că trebuie să o primim.

În *teologia morală*, arată că păcatele grave sau capitale ne duc în infern. Acestea sunt opt. Amintim câteva: zgârcenia, invidia, tristețea, mânia, vanitatea și orgoliul, care e rădăcina tuturor relelor. Păcatele mici arătate mai sus ne duc în purgatoriu. Virtuțile fundamentale sunt patru: credința, speranța, mila (care ne unește cu Dumnezeu) și înțelepciunea (care este desavârșirea) tuturor celorlalte. Ca ideal de viață, vede calea de mijloc dintre viața activă și cea contemplativă, ca și Fericitul Augustin și Grigorie cel Mare. Modelul ni l-a dat Hristos, „*predicând și vindecând ziua și rugându-se noaptea*".

Prin înțelepciune contemplăm adevărurile eterne și prin știință pe cele temporale. În această lume, ambele sunt limitate. Recomandă studiul Scripturii, interzicând lectura scriitorilor profani. Rugăciunea și studiul Scripturii asigură inteligența adevărată. Totuși, Isidor cunoștea multe opere antice, și poate și pentru aceasta, și pentru vastele sale cunoștințe religioase, el este, după cum am văzut, unul din educatorii Evului Mediu.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PL, 81-84. Ed. critice: *Etimologii*, ed. W. M. LINDSAY, în OCT, 2 vol., Oxford, 1911. *Historia gothorum* și *Cronica Majora*, ed E. WARTZ, în MGH - *Auctores Antiquissimi*, XI, 1894, pp. 241-506. *De natura rerum*, ed. J. FONTAINE, Bordeaux, 1960. *De viris illustribus*, ed. C. CODONER, Salamanca, 1964. *De origine gotharum*, ed. C. RODRIGUEZ ALONSO, Leon, 1975. *De origine ecclesiasticorum officiorum*, ed. de C. LAWSON, Madrid, 1982. *De ortu et obitu patrum*, ed. CHAPARRO GÓMEZ, Paris, 1982. *Chronica. Cura et studio*, JOSE CARLOS MARTIN, Turnhout, 2003. *Expositio in Vetus Testamentum, Genesis. Textum ad fidem codicum antiquiorum restituit MICHAEL M. GORMAN. Fontes operis nunc primum detexerunt MARTINE DULAEY et MICHAEL M. GORMAN*, Freiburg im Breisgau, 2009. **Traduceri: Engleză:** *The letters of St. Isidor*, ed. GORDON B. FORD, ed. a II-a, Amsterdam, 1970. *Isidor. Etymologies. Engl. - Lat.*, Paris. Au fost editate până acum: Cartea a II-a, ed. PETER K. MARSHALL, 1983; Cartea a IX-a, ed. MARC REYDELLET, 1984; Cartea a XII-a, ed. JACQUES ANDRÉ, 1986; Cartea a XVII-a, ed. JACQUES ANDRÉ, 1981. **Germană:** GEORGE A. HENCH, *Der althochdeutsche I. Faksimile-Ausgabe des Paris Codes ...*, Straßburg, 1893. *Der althochdeutsche I. Nach der Pariser Handschrift und den Monseer Fragmenten neu hrsg. von HANS AGGERS*, Tübingen, 1964. **Franceză:** *Traité de la nature*, ed. JACQUES FONTAINE, Bordeaux, 1960.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: I. G. COMAN, *Patrologie*, 1956, pp. 321-322. ***, *Sfântul Isidor (560-636)*, în *Viețile sfinților*, vol. I (ianuarie-iunie), Arhiepiscopia Romano-Catolică, București, 1982, pp. 150-151. NICOLAE IORGA, *Cărți reprezentative în Spania vizigotă și în Galia francă: Isidor de Sevilla, Grigore de Tours, „Fredegariu", Viața Sfântului Dagobert, Viețile Sfântului Leodegariu*, în *Cărți reprezentative în viața omenirii. După note stenografiate*, vol. I, ediție îngrijită, note, comentarii și postfață de MIHAI GHERMAN, Editura Enciclopedică, București, 1991, pp. 108-117. HORIA C. MATEI, *Isidor/Isidorus/din Sevilla (570-636)*, în *Enciclopedia Antichității*, Editura Meronia, București, 1995,

pp. 179-180. E. GILSON, *Filosofia în Evul Mediu*, trad. ILEANA STĂNESCU, Humanitas, 1995, pp. 140-141. Pr. CICERONE IORDĂCHESCU, *Scriitori spanioli din veacurile VI și VII. Isidor din Sevilla (c. 560-f 636)*, în *Istoria vechii literaturi creștine*, vol. III, pp. 122-126, ediția a II-a, Editura Moldova, Iași, 1996, vol. II, partea a III-a, pp. 122-126. REMUS RUS, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Editura Lidia, București, 2003, pp. 459-461. **Literatură străină:** E. BRÉHAUT, *An Encydopaedist of the Dark Ages, Isidore of Seville*, în *Columbia University Studies în History, Economics and Public Law* XLVIII, nr. 1, New York, 1912. J. FONTAINE, *Isidore de Seville et la culture classique dans l'Espagne visigothique*, 2 vol., 1959. M. C. DÍAZ Y DÍAZ (ed.), *Isidoriana. Estudios sobre san Isidore de Sevilla en el XIV centenario de su nacimiento*, 1961. O. BARDENHEWER, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, V, pp. 401-416. J. TIXERONT, *Patrologie*, pp. 492-497. F. CAYRÉ, II, pp. 254-263. G. BAREILLE, în DTC, VIII, 1, 1924, col. 98-111. J. FONTAINE, în DSp., VII, 2, 1971, col. 2104-2116, cu bibliografie bogată. F. L. CROSS, art. *Isidore, St.*, în ODCC, p. 717. B. ALTANER - A. STUIBER, *Patrologie*, 1980, pp. 494-497, cu bibliografie bogată. J. FONTAINE, *Isidore de Séville*, în DECA, I, pp. 1253-1256. G. RÖWEKAMP, *Isidor von Sevilla*, în LACL, p. 320-322, cu bibliografie. G. BARDY, *op. cit.* KIHN, *op. cit.* REINHARD TENBERG, art. *Isidor, Erzbischof von Sevilla, Heiliger*, în BBKL 2 (1990), pp. 1374-1379, cu bibliografie.

Benedict de Nursia

Viața

Cel care trece drept întemeietorul monahismului în Apus, Sfântul Benedict de Nursia, se naște în anul 480 în localitatea Nursia, în ducatul de Spoleto, azi Norcia (în provincia Umbria, Italia), dintr-o familie înstărită și care a avut posibilitatea să-i dea o educație aleasă.

La vârsta de 17 ani (497) a fost trimis la Roma, la studii, ocupându-se cu filosofia, dreptul și artele frumoase, și să-și pregătească o carieră (profană), dar, dezgustat de destrăbălarea studenților romane și pentru a scăpa de relele exemple ale unor tineri corupți, părăsește Roma și se duce la episcopul de Enfide, în munții Sabiniei, și se ocupă cu studiul teologiei și cu asceza în mijlocul unei colonii de asceți, până când poporul a început să-l venereze.

Nu a rămas mult timp aici și, spre 495, rătăcind peste colinele din Latium, a ajuns la Subiacum (actualul Subiaco), pe râul Anio, la circa 50 km sud-est de Roma, unde a trăit într-o grotă (sacro-speco) de pe dealul Subiacum, lângă ruinele palatului lui Nero. Aici a fost în grija spirituală a unui cunoscut monah, Roman, care l-a introdus în tainele vieții spirituale, oferindu-i ajutor și material. El și-a fixat sălașul și a rămas necunoscut de toți, afară de călugărul Roman, care l-a hrănit cu rămășițele hranei lui, și nu se putea ajunge până la peștera lui decât cu mare greutate, hrana fiindu-i transmisă cu ajutorul unei frânghii.

Se spune că păstorii care l-au găsit într-o zi s-au speriat de înfățișarea lui, arătând ca un animal sălbatic. Numai după ce le-a vorbit și-au dat seama că este el. În peșteră a petrecut peste trei ani. Acest timp de retragere i-a întărit credința, i-a oțelit voința, l-a fortificat în lupta cu ispita.

Călugării dintr-o mănăstire vecină, situată lângă Vico Varo, au obținut permisiunea să-i conducă. Dar, revoltați de austeritatea acestuia, au hotărât să-l otrăvească. Grigorie cel Mare relatează acest episod, spunând că, în momentul în care ducea la gură vasul cu otravă, Benedict și-a făcut semnul crucii, iar vasul s-a spart, ca și cum ar fi fost lovit de o piatră, și, foarte mâhnit, a părăsit pe acești monahi.

Atrași de faima lui Benedict, au început să vină monahi care i-au devenit discipoli. După exemplul Sfântului Pahomie Egipteanul, a împărțit pe monahi în doisprezece grupe de câte douăsprezece persoane, înființând astfel douăsprezece mănăstiri. Fiecare mănăstire avea un superior sau abate, iar el îi conducea pe toți. Tineri patricieni romani erau trimiși să-l asculte și să se întărească în virtute. Între aceștia, doi s-au remarcat în mod deosebit, rămânând celebri în analele benedictinilor. Unul era Maur, devenit adjunctul său, iar celălalt Placidus, fiul conducătorului teritoriului Subiaco.

Papa Grigorie cel Mare vorbește de nenumăratele minuni făcute de Benedict, care învăța pe ucenici credința și virtutea,

puterea rugăciunii și binefacerile ascultării, frumusețea Sfintei Scripturi. Una din primele minuni a fost aceea a salvării lui Placidus, căzut în apă, de către Benedict prin Maur.

„Sfântul Benedict a ordonat lui Maur să alerge și să salveze pe Placidus, care căzuse în apă și era pericol să se înece. Maur plecă fără ezitare, plin de încredere în ordinul stăpânului său, merge în apă la fel ca și pe uscat și-l salvează pe Placidus. Ce s-ar mai putea adăuga la o minune atât de mare, la această forță a ascultării sau la această forță a poruncii ? Am spune totuși că ascultarea poartă întregul har pentru a realiza efectul poruncii".

Datorită autorității sale și a numărului mare de convertiri, a stârnit invidia călugărilor din împrejurimi și, pentru lipsa de securitate personală, precum și pentru atitudinea preotului Florențiu, dintr-un sat învecinat, care i-a atacat chiar virtutea lui Benedict, acesta, adânc mâhnit, împreună cu câțiva monahi, a trebuit să părăsească Subiaco.

După un drum lung, în anul 529, la vârsta de 49 de ani, se va stabili la Cassium (Monte Casino), la jumătatea drumului dintre Roma și Napoli. Aici, în vârful unui munte, va găsi un vechi templu ridicat lui Apollo și pe unii țărani din zonă care erau încă adepții acestui cult păgân. Benedict a îndepărtat cu ucenicii săi pădurea sacră dedicată lui Apollo și pe ruinele lui a construit două așezăminte monahale sau oratorii, unul dedicat Sfântului Ioan Botezătorul, celălalt Sfântului Grigorie de Tours, cel care construise în Galia primele mănăstiri, întemeind aici un centru spiritual-monastic puternic, la care veneau mulți tineri de familie nobilă, monahi din diferite pături sociale, să se desăvârșească spiritual, egali în muncă, rugăciune și ascultare.

Papa Grigorie cel Mare, în cartea a doua a *Dialogurilor* sale, scriind despre Benedict, spune că el a evanghelizat pe țăranii semipelagieni și a alinat suferințele săracilor în timpul foametei și a ciumei din aceste vremuri tulburi. Devine personajul cel mai cunoscut din regiune, pe care Totila dorea să-l întâlnească în 542, așteptând răbdător severele reproșuri ale acestuia. Deci, episodul

cel mai important al epocii îl constituie întâlnirea de la Monte Casino dintre Benedict și regele goților, Totila, la cererea celui din urmă, în 542, în timpul căreia Benedict a avut o atitudine foarte dură, criticând cu asprime atitudinea lui Totila, ceea ce a contribuit la ameliorarea condițiilor de ocupație a Italiei.

Se pare că Sfântul Benedict nu ar fi fost hirotonit, ideea că ar fi fost preot este de dată recentă. Moare în anul 543, la 21 martie, fiind înmormântat la mănăstirea Monte Casino. O parte din osemintele sale au fost transportate în secolul al VI-lea la Abația Benedictină din Floriacum (Fléury), pe Loire.

Martirologiile romane vorbesc de trei sărbători dedicate lui Benedict de Nursia: 21 martie (Transitus sau Natalis Sancti Benedicti), 11 iulie și 4 decembrie (Translatio sau Deposito, illatio).

Opera

Pe lângă faptul că este întemeietorul monahismului apusean, el este și cel care i-a dat regulile, și de aceea principala sa operă este cea intitulată *Regula Monachorum*, redactată în jurul anului 540. Ea a fost destinată propriei sale comunități monahale. La întocmirea ei s-a folosit de diverse izvoare, cum ar fi *Regulile* Sfântului Vasile cel Mare, traduse în latină de către Rufin, de *Instituțiile monahale* ale Sfântului Ioan Casian, ale lui Pahomie cel Mare, și de *Scrisoarea* CCXI a Fericitului Augustin.

Limba în care Benedict și-a redactat *Regula* este latina populară, care începea în acea epocă să înlocuiască latina romană. Ea este alcătuită dintr-un Prolog și 73 de capitole. În Prolog el precizează: „*Vom constitui deci o școală în care să se învețe slujirea lui Dumnezeu. Făcând aceasta, sperăm să nu stabilim nimic dur sau rigid...*", iar în final adaugă: „*Am alcătuit această Regulă pentru ca în mănăstirile noastre să facem dovada unei anumite demnități a moravurilor și a unui început de adevărată viață monastică*".

Regula sa începe cu combaterea vagabondajului monahal, recomandând viața cenobitică (de obște), introducând principiul

stabilității monahului în mănăstire. Monahul trebuie să practice ascultarea, înțeleasă ca formă a umilinței, a smereniei. Fiecare ascultare tinde spre cea față de Dumnezeu.

Regula conține legi, nu maxime spirituale, aplicabile vieții monahale, nelăsându-i niciun moment pe monahi să-și ignore îndatoririle lor. Regimul de viață era normal; nu făceau slujbă noaptea, dormeau 8 ore, primeau îmbrăcăminte, hrană, chiar vin. Practicau postul până la ora 3 din zi, postind cea mai mare parte a anului. Îmbrăcămintea era simplă: rasă, centură din piele, glugă. Sărăcia lor este absolută. Studiind sau muncind, ei duc o viață foarte ocupată, aflându-se totdeauna împreună la slujbă, la masă, la muncă.

Arată apoi cum trebuie condusă mănăstirea, abatele fiind autoritatea maximă, ca reprezentant al lui Hristos. El este ales de comunitate și funcția sa va fi permanentă. Abatele trebuie să fie și un *„medic înțelept"*, care - atunci când unul din monahi este bolnav spiritual - trebuie să facă tot posibilul să-l tămăduiască. În cazul în care numărul monahilor crește, abatele trebuie să-și ia ajutoare, în primul rând *„priorul"*, care este primul ajutor al abatelui și reprezentantul acestuia în caz de lipsă fortuită. Alte ajutoare sunt *„decanii și chelarul"*, fiecare având sarcini clar definite de abate (cap. XXXIII-LIV, LV).

În comunitatea monastică benedictină s-au reglementat atât raporturile dintre călugări, ca membri ai comunității egali în drepturi, cât și raporturile dintre membri conducerii mănăstirii și ceilalți monahi (cap. LXX-LXXII).

O altă regulă, pe lângă cea a organizării mănăstirii, este cea privind munca. Conform acestei reguli, vara monahii munceau 6 ore pe zi, iar iarna numai 5. Această activitate avea un dublu scop: crearea posibilității autoîntreținerii și echilibrarea activității de rugăciune cu cea practică, conform anticului principiu *„ora et labora"*, principiu care a constituit și constituie fundamentul organizării vieții monahale.

Munca îmbracă diferite aspecte, de la munca câmpului, la exercitarea feluritelor meserii, chiar calificate. Mănăstirea avea

în incinta ei grădini, ogoare, o brutărie, diferite ateliere, pentru ca nicio nevoie a vieții să nu dea ocazia călugărilor să iasă din mănăstire. Chiar și cei pe care abatele îi considera demni de a fi ridicați la rangul preoției pentru serviciul spiritual al comunității *„nu erau scutiți de muncă, de disciplina obișnuită"*.

Un călugăr dintre cei mai demni era ales *„chelar"*, însărcinat să vegheze la administrarea bunurilor, la distribuirea hranei, având în grijă mobilierul, infirmeria, deci toate detaliile vieții materiale din mănăstire (cap. XXXI).

Ca și o poruncă era ospitalitatea față de străini. Ea se exercita prin grija directă a abatelui, însă fără a tulbura cu nimic liniștea monahilor și a chiliilor acestora (cap. LIII).

În cap. XXXIII, *Regula* stipulează votul monahal, crearea proprietății colective prin renunțarea la orice proprietate particulară. Devenit călugăr, novicele trebuie să renunțe irevocabil, în mod public, la averea sa, fie pentru familia din care a venit, fie pentru săraci, fie pentru averea comună a mănăstirii.

Un alt element de bază al *Regulii* este rugăciunea, care ocupă patru ore din zi, continuată de meditațiile care durează o oră, o oră și jumătate. Cultul divin se face cu participarea tuturor monahilor. Totul trebuie întrerupt când se merge la rugăciune. Cântarea religioasă își are importanța ei, ca manifestare a vieții liturgice (cap. XI, XIII, XXXIV și XXXVIII).

Asceza este un alt element al *Regulii*, prin care se impune un anume gen de austeritate corporală, și anume privațiuni de la mâncare, băutură, somn și, uneori, îmbrăcăminte, fără a exagera în niciun fel (cap. XXXIX; XI). Monahii benedictini se abțineau total de la carne, afară de cei bolnavi.

De la Benedict au mai rămas: *Sermo in decessu S. Mauri et socium*, *Epistola ad S. Maurum*, *Epistola ad S. Regium*, *Sermo in Passione S. Placidi et sociorum.*

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PL 66, 215-932. Despre viața Sfântului Benedict: SF. GRIGORIE, *Dialogi*, în J. P. MIGNE, PL 77, 149-430. Ediții ale *Regulii benedictine*: CUTHBERT BUTLER, 1912 (ed. a III-a, 1935). BENNO LINDERBAUER (cu lămuriri de natură filologică), 1922. PHILIBERT SCHMITZ, Maredsous, 1946. G. ARROYO, Burgos, 1947. RUDOLF HANSLIK, în CSEL 75, 1960. **Traduceri: Germană:** PIUS BIHLMEYER, 1916 (ed a VIII-a, 1954). BENNO LINDERBAUER, Metten, 1928. EUGEN PFIFFNER, Einsiedeln, 1947. BASSILIUS STEIDLE, 1952 (cu comentar). *Die Regel des heiligen Benedikt, Hrsg. im Auftrag der Salzburger Äbtekonferenz*, Beuron, 2006. *Ordensregel*, Augsburg, 2007. *Die Benediktsregel. Übersetzt und erklärt von GEORG HOLZHERR*, 7., überarbeitete Auflage, Freiburg/ Schweiz, 2007. *Die Benediktsregel. Lat./Dt. Mit der Übersetzung der Salzburger Äbtekonferenz, hrsg. von ULRICH FAUST*, Stuttgart, 2009. *Die Benediktsregel. Leitfaden fürs Leben. Aus dem Lat. von PIUS BIHLMEYER*, Köln, 2009. **Ilatí/Catalană:** *Regla per als monjos. Text Ilatí/català*, Montserrat, 2007.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: Dr. GHERASIM TIMUȘ, Episcopul Argeșului, *Dicționar aghiografic cuprindzênd pe scurt viețile sfinților*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1898, pp. 146-149. FIRMILIAN MARIN, *Cuviosul Benedict*, în *Cuvântul*, nr. 15/1938. Diac. VASILE AXINIA, *Influența regulilor monahale ale Sfântului Vasile cel Mare asupra regulilor sfântului Benedict de Nursia*, în rev. G.B., nr. 5-6/1979, pp. 498-510. Lect. Dr. CEZAR VASILIU, *Benedict de Nursia. La 1500 de ani de la naștere*, în rev. G.B., nr. 10-12/1980, pp. 797-811. ***, *Sfântul Benedict, Episcop (547-609)*, în *Viețile Sfinților*, vol. I (ianuarie-iunie), Arhiepiscopia Romano-Catolică, București, 1982, pp. 25-26. Diac. Prof. TEODOR V. DAMȘA, *«Regula» Sfântului Benedict de Nursia, un model de organizare a vieții monahale în Apus*, în rev. M.B., nr. 7-9/1991, pp. 40-57. NICOLAE IORGA, *Sfântul Benedict de Nursia*, în *Cărți reprezentative în viața omenirii*, volumul I, ediție îngrijită, note, comentarii și postfață de MIHAI GHERMAN, Editura Enciclopedică, București, 1991, pp. 65-72. ***, *Luna martie. Ziua a paisprezecea. Viața cuviosului părintelui nostru Benedict, purtătorul de Dumnezeu, scrisă de cel între sfinți, Părintele nostru Grigorie Dialogul*, în *Viețile sfinților pe luna martie*, retipărite și adăugite cu aprobarea Sfântului Sinod, după ediția din 1901-1911, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, 1995, pp. 214-238. HORIA C. MATEI, *Benedict de Nursia*, în *Enciclopedia Antichității*, Editura Meronia, București, 1995, p. 62. PAUL AYMARD, *Sfântul Benedict*, traducere din limba franceză de ILEANA BUSUIOC, în volumul BERNARD SESÉ/PAUL AYMARD/PIERRE RICHE/ MICHEL FEUILLET, *Viețile Sfinților Augustin, Benedict, Bernard, Francisc*

din Assisi, Ioan al Crucii, Editura Humanitas, Bucureşti, 1996, pp. 103-144. Pr. CICERONE IORDĂCHESCU, *Benedict din Nursia*, în *Istoria literaturii vechi creştine*, vol. III, pp. 100-102, ediţia a II-a, Editura Moldova, Iaşi, 1996, vol. II, partea a II-a, pp. 100-102. Arhim. Prof. Dr. IOASAF POPA, *În loc de prefaţă. Sfaturile evanghelice sau „voturile monahale" în Biserica Ortodoxă, după învăţătura Sfinţilor Părinţi*. 4. *Făgăduinţele în obştea Sfântului Benedict*, în volumul SFÂNTUL VASILE CEL MARE, SFÂNTUL PAISIE VELICICOVSKI, CUVIOSUL NICHIFOR THEOTOKIS, *Sfaturi la intrarea în monahism*, Colecţia *Comorile pustiei*, nr. 21, Editura Anastasia, Bucureşti, 1998, pp. 158-163. **Literatură străină:** I. HERWEGEN, *St. Benedict*, 1924. J. CHAPMAN, *St. Benedict and the Sixth Century*, 1929. M. D. KNOWLES, *Great Historical Enterprises*, 1963. F. L. CROSS, art. *Benedict, St.*, în ODCC, p. 154. I. G. SMITH, art. *Benedictus of Nursia*, în *Smith-Wace*, I, pp. 309-311. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ, art. *Benedikt von Nursia*, în BBKL 1 (1990), pp. 494-496, cu o bogată bibliografie.

Sfântul Cuvios Dionisie Exiguul (c. 465-545)

Viaţa

Sfântul Cuvios Dionisie Exiguul a fost una dintre marile personalităţi ale teologiei străromâne, care a marcat cultura universală prin aşezarea numărării anilor începând cu Hristos Mântuitorul lumii. Cercetătorii care au studiat contribuţiile teologice ale monahului dobrogean l-au caracterizat drept un *„erudit daco-roman"* sau *„podoabă a Bisericii noastre strămoşeşti"*.

Călugărul dobrogean Dionisie Exiguul, Smeritul sau *„cel Mic"*, cum îl numesc studiile romanocentrice de patrologie, s-a născut în Scythia Minor, Dobrogea anilor 465 d. Hr.

Originea Cuviosului Dionisie Exiguul din Scythia Minor este mai presus de orice îndoială. În afară de mărturia fără echivoc a lui Casiodor şi de propria mărturie, vine dovada fraţilor de viaţă monahală, călugării sciţi, cu care Cuviosul Dionisie Exiguul a ţinut o legătură strânsă în privinţa ideilor şi activităţii.

Conform acestei mărturii, Dionisie Exiguul a intrat într-o mănăstire dobrogeană, foarte devreme, atunci când era *„copil"* şi unde s-a îmbogăţit duhovniceşte.

Mărturii sigure despre mănăstirea în care a fost închinoviat și datele privind ședereа aici nu există. Se știe cu certitudine că la o anumită vârstă a plecat în Răsărit, fără să se cunoască în mod sigur locul către care s-a îndreptat plecând din Dobrogea. Având în vedere că episcopul Petru, părintele Cuviosului Dionisie Exiguul, ar fi avut reședința la Tomis, mănăstirea unde a fost închinoviat monahul dobrogean trebuie să fi fost situată în sudul Dobrogei, unde contactele cu lumea romană, dar și cu teologii Scythiei Minor, erau mai ușor de realizat.

Originea scită (în sensul de originar din Scythia Minor) a lui Dionisie cel Mic este acceptată de majoritatea autorilor moderni, cu excepția lui Eduard Schwartz, editorul *Actelor Sinoadelor Ecumenice*, care încearcă să demonstreze că ar fi de neam got, și o altă părere potrivit căreia ar fi ibero-georgian. Pregătirea sa teologică a fost aceea care l-a *„recomandat"* pentru a fi chemat la Roma de papa Ghelasie (492-496) (Gelasius I), care avea nevoie de un bun cunoscător al limbilor latină și greacă, lucru deloc lipsit de importanță dacă avem în vedere că erudiția sa ajunsese să fie cunoscută până la Roma.

În timpul iernii dintre anii 496 și 497 și la puțin timp după moartea papei Ghelasie, Dionisie a ajuns la Roma, unde a fost bine primit la mănăstirea „Sfânta Anastasia". Abatele acestei mănăstiri, preotul Iulian, avea însărcinări legate de cancelaria pontificală și de întreținerea arhivei și aici primește responsabilități privitoare la arhiva cancelariei pontificale și Cuviosul Dionisie Exiguul.

El a realizat o reorganizare totală a acesteia și a devenit *„noul fondator al arhivelor"* pontificale. Această activitate de arhivist a constituit pentru Dionisie un bun fundament pentru munca sa de traducător, de canonist și de prelucrător al datelor din arhive. Ședereа Cuviosului Dionisie Exiguul în Roma s-a întins pe perioada păstoririi a zece papi, Biserica creștină a acelor vremuri fiind frământată de două mari dispute, și anume schisma acaciană și deosebirile privitoare la data serbării Paștilor.

Încă de la începutul activității sale cărturărești, Cuviosul Dionisie Exiguul a încercat să prezinte cât mai fidel mărturisirea ortodoxă, prin traducerile din grecește ale operelor Sfântului Chiril al Alexandriei, adversar neîmpăcat al nestorianismului și monofizitismului. În colaborarea sa cu papii, de la Ghelasie până la Hormisdas (514-523), a fost în mod vizibil un mediator literar între Răsărit și Apus și acest fapt l-a ferit de animozitățile grecești, dar și de cele latine.

Portretul făcut reliefează păstrarea și evidențierea voturilor monahale: sărăcia de bună voie, ascultarea necondiționată și castitatea, justificând statutul său de monah care, dezrădăcinat de locurile nașterii sale trupești și duhovnicești, își continuă trăirea voturilor și nealterarea jurămintelor depuse. Cuviosul Dionisie Exiguul, încă din timpul vieții, ajunsese la o autoritate recunoscută, situându-se totdeauna pe aceeași linie: întărirea legăturilor între valorile grecești și romane, traducerile clare și ordonate ale celor mai importante documente ale vremii, calculul pascal, pentru ca, pe aceeași bază, să se uniformizeze și să se creeze înțelegere între Bisericile de Răsărit și Apus, în scopul de a se ajunge cât mai ușor și rapid la adevăr și unitate.

Biografia Cuviosului Dionisie Exiguul nu poate fi susținută de izvoare care să ne ofere date amănunțite și coerente privitoare la acesta, fiind prea puțin generoase sau, în unele privințe, lipsind cu desăvârșire. Urmare a acestei situații, chiar și data sfârșitului monahului dobrogean este supusă unor dezbateri ample venite din partea cercetătorilor operei dionisiene, în mod special la adresa acesteia sau în context cu alți autori sau evenimente istorice, părerea cu caracter general acceptată privitoare la sfârșitul Cuviosului Dionisie Exiguul fiind anul 545.

Astfel, „*părintele dreptului canonic*" și „*părintele erei creștine*", cel care a primit darul de a marca istoria, a fost ales să rămână până la sfârșitul vieții același fiu al virtuții creștine a smereniei. Sfârșitul și l-a aflat, probabil, la Vivarium, în anul 545.

Existența istorică și contribuțiile Cuviosului Dionisie Exiguul sunt în general, până la această dată, destul de clare, chiar dacă documentele sunt puține. Cea mai importantă controversă privitoare la persoana Cuviosului Dionisie Exiguul este legată de încercarea de a-l identifica cu Dionisie Pseudo-Areopagitul.

În această privință, nimeni nu a putut invoca argumente decisive, erudiții occidentali actuali fiind oarecum convinși de insolubilitatea identității celor doi.

Prin opera sa și prin contactele dintre romanitatea răsăriteană și cea apuseană, Cuviosul Dionisie Smeritul a realizat o *„osmoză specifică la nivelul uman cel mai elevat și transfuzia reciprocă de elemente spirituale între cele două vaste arii europene"*.

Prin contribuțiile sale teologice și osteneala izvorâtă din credința mărturisitoare, călugărul Dionisie Exiguul a adus o contribuție unică - prin dimensiunea ei și prin realizările împlinite în timpul ședерii la Roma - la apropierea și reapropierea dintre Apus și Răsărit.

Opera

Se poate vorbi chiar de o teologie a Cuviosului Dionisie Exiguul, contribuția cea mai importantă constând în traducerea în limba latină a unor opere teologice fundamentale ale patristicii grecești, cerute de anumite evenimente sau persoane contemporane. Totuși, în *Prefețele* sale, el delimitează și evidențiază cu precizie informațiile din cuprinsul lucrărilor teologice pe care le traduce și reformulează în limbaj propriu unele învățături dogmatice. Ca urmare, putem să evidențiem acuratețea ortodoxiei credinței și mărturisirea sa în acord cu învățătura Sfinților Părinți.

Opera Cuviosului Dionisie Exiguul reprezintă un pas înainte al limbajului teologic elevat, aprofundat și cântărit din punct de vedere dogmatic și, după Sfântul Ioan Casian, este probabil cel mai reprezentativ dintre teologii din ținuturile dunărene ai veacului în care a trăit. Activitatea sa de traducător, complexitatea operei, dimensiunea contribuției sale la progresul teologic și la res-

ponsabilizarea față de provocările timpului îl situează cu ușurință pe smeritul monah dobrogean între personalitățile teologice remarcabile ale veacului al VI-lea. Opera pe care a lăsat-o ca zestre teologiei se prezintă drept contribuție majoră a mijlocirii în vederea asimilării bagajului de idei al Bisericii Răsăritene de către Biserica Apuseană.

Potrivit studiilor dedicate Cuviosului Dionisie Exiguul în literatura teologică românească, s-a adoptat o împărțire a lucrărilor astfel:

Lucrări cu caracter dogmatic:

1. *Epistola sinodală a Sfântului Chiril al Alexandriei contra lui Nestorie*;
2. *Epistola Sfântului Chiril al Alexandriei către episcopul Succesus al Diocesareii*;
3. *Tomosul lui Proclu al Constantinopolului către armeni*;
4. *Memoriul apocrisiarhilor alexandrini către delegații papali de la Constantinopol din anul 496*;
5. *Cuvântarea patriarhului Proclu al Constantinopolului despre Maica Domnului (Oratio Procli de Deipara)*;
6. *Despre crearea omului la Sfântul Grigorie de Nyssa.*

Lucrări de drept canonic:

1. trei ediții ale *Canoanelor*;
2. *Colecția Decretalelor papale.*

Opera de calendarolog:

1. *Cartea despre Paști*;
2. *Argumente Pascale*;
3. două scrisori intitulate *De ratione Paschae.*

Lucrări cu caracter divers:

1. *Minunata pocăință a Sfintei Taisia*;
2. *Viața Sfântului Pahomie*;
3. *Istoria aflării capului Sfântului Ioan Botezătorul.*

Activitatea sa de traducător se prezintă, în sens strict, ca una de mijlocitor al răspândirii fundamentelor credinței ortodoxe și a zestrei Sfinților Părinți, al dialogului de idei dinspre Biserica Răsăriteană spre Biserica Apuseană și conduce spre o uniformizare a reperelor teologice pentru primele veacuri creștine în cele două părți de lume.

Recunoaștem în concepția și formulările sale - de exemplu, prin critica la adresa lui Nestorie aproape în același fel ca Sfântul Ioan Casian - ortodoxia curată pe care o cunoștea din fragedă pruncie. Cuviosul Dionisie Smeritul cunoștea bine problema întinderii doctrinei lui Nestorie prin Teodor de Mopsuestia în Siria și Armenia. A lăudat, dar a și criticat, pe Sfântul Grigorie de Nyssa, fără să precizeze în care probleme sau puncte de doctrină, probabil pentru că poziția lui a fost aceea de „*traducător*", nu de „*judecător*".

În Prefața la traducerea *Tomosului lui Proclu către armeni*, el îi critică pe partizanii lui Teodor de Mopsuestia și Nestorie, susținând că Hristos e Unul din Treime, că rațiunea cere posibilitatea de a predica cu fidelitate pe „*unul din trei*", și folosea această formulă mai ales contra ereziei lui Sabelie. De asemenea, explică, pentru a fi înțeles cu ușurință, că nestorienii nu mărturisesc pe Domnul și Mântuitorul Iisus Hristos ca pe Unul din Sfânta Treime, ci la cele trei Persoane ei adaugă încă una, pe o a patra. Dionisie apăra aici doctrina teopashită a lui Proclu și a călugărilor sciți, care susțineau că „*Unul din Treime a suferit pentru noi cu trupul*".

Cele o sută de pasaje citate din opt autori patristici, patru apuseni și patru răsăriteni în florilegiul alcătuit de Cuviosul Dionisie Exiguul denotă aceeași metodă de echilibru și în folosirea materialului (luat și din Răsărit și din Apus) și în problemele ridicate de aceste texte ca la Sfântul Ioan Casian: Sfânta Treime cu Persoanele Ei, între care Cuvântul sau Fiul e totdeauna prezent înainte și după întrupare, hristologia și mariologia împletite cu sfințenia, chenoza, adorarea și mântuirea, toate alese cu o mare grijă și

finețe, spre a sluji tezei călugărilor sciți, dar și pentru întregul complex teologic al secolului al VI-lea și următoarele.

Cunoscător al tradiției, istoriei și dialecticii și traducător de opere spirituale care aveau o foarte mare căutare în vremea lui (viețile Sfinților Ioan Botezătorul, Taisia și Pahomie) și având o largă viziune a dezvoltării istorice, Dionisie a încercat să apropie și să unească pe creștinii din Răsărit cu cei din Apus, punând în circulație valoroase achiziții răsăritene.

Dionisie a fost ca și Sfântul Ioan Casian un mare ortodox și a apărat ortodoxia în toate împrejurările și în toate sensurile, deși, uneori, cei care l-au înțeles mai puțin i-au adus unele reproșuri asupra purității ortodoxiei.

O parte importantă a ostenelilor Cuviosului Dionisie Exiguul, aceea de canonist, așa cum a fost ea desfășurată ca arhivar al lucrărilor de drept, cât și ca unul dintre principalii colecționari de legi, au stat la baza fundamentării dreptului canonic din Apus.

Din canoanele grecești există cel puțin două traduceri latine ale lui Dionisie Exiguul, în trei redactări: *Dionisiana I*, o primă încercare păstrată numai în două manuscrise carolingiene, terminată în jurul anului 500 și dedicată Fericitului Ștefan de Salona; curând și mai pe larg a scris *Dionisiana II*, o colecție de 50 de canoane apostolice și canoane ale sinoadelor de la Niceea, Ancira, Neocezareea, Gangra, Antiohia, Laodiceea, Constantinopol, Calcedon, Sardica și Africa, în timp ce din lucrarea bilingvă la cererea papei Hormisdas, cu modificările cerute *(Dionisiana III)*, care conținea canoane apostolice, sardinice și africane, a fost pierdută până și prefața dedicativă.

Calitatea lucrărilor sale rămâne însă nemaiîntâlnită. Bilingvitatea sa curată, așa cum s-a dovedit prin comparație cu lucrări pe documente similare, este mai bună decât a celorlalți, aceasta însemnând: sintaxă corectă, stil mai bun, modulațiile traducerii latine a originalelor grecești, iar cel mai puternic principiu al său este faptul că se deosebește clar asupra stilului sistematic al dreptului roman, care evidențiază ordinea clară și necesară a noțiunilor, stricta ordonare a sinoadelor și scrisorilor papilor, aranja-

rea cronologică a decretalelor, precum și a canoanelor, ceea ce a determinat împărțirea lor în câte un capitol pentru fiecare papă. De asemenea, el și-a informat cititorul încă de la început printr-o rubrică de sumar al cuprinsului total al lucrării.

Așa de pildă, în calitatea sa de traducător, ieromonahul Dionisie a creat și încetățenit în limbajul canonic latin și unele noțiuni și sintagme proprii dreptului canonic răsăritean. În acest sens, a răspuns în anul 526 interpelării oficiale a curții papale, reafirmând autoritatea Sinodului de la Niceea și a datelor stabilite de acesta. Astfel, Cuviosul Dionisie Smeritul a înlocuit anul 248 al erei diocleției cu anul 532 după Hristos.

Ca autor al unei pascalii pe 95 de ani, Cuviosul Dionisie Smeritul a propus să se adopte o eră nouă, era creștină, care să înceapă de la Hristos și nu de la Dioclețian. Motivul a fost, zice el, că în timp ce Dioclețian persecuta pe creștini, Hristos este „*începutul nădejdii noastre*" și „*cauza restaurării noastre*" prin patima Lui mântuitoare, fiind nevoie ca aceste lucruri să fie mai clar cunoscute.

Importanța operei

Realizând legătura dintre regiunea Scythiei Minor, Constantinopol și Roma prin numeroasele sale traduceri, Dionisie Smeritul a consolidat cu elemente noi legăturile Răsăritului și Apusului creștin, promovate deja din secolele IV și V de Ilarie de Pictavium, Ieronim, Rufin și mai ales de Sfântul Ioan Casian, prin eforturi cunoscute de a pune la îndemâna Apusului părți ale tezaurului gândirii patristice răsăritene și hotărârile Sinoadelor Ecumenice de până la el, elemente fundamentale pentru menținerea și întărirea unității Bisericii.

Urmare a contribuției sale de excepție, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a aprobat canonizarea Cuviosului Dionisie Exiguul, cu dată de prăznuire 1 septembrie. În aplicarea procedurilor privitoare la canonizare, în cazul Cuviosului Dionisie Exiguul (Smeritul) avem îndeplinite următoarele condiții: sfinte-

nia vieții, ortodoxia credinței și un cult local difuz privind contribuția unică la tezaurul mărturisirii credinței ortodoxe universale.

Cuviosul Dionisie Exiguul a dovedit prin toată viața și activitatea sa că, odată cu cunoștințele, a unit în persoana sa înțelepciunea cu simplitatea, știința cu smerenia și talentul oratoric cu modestia, fiind teolog și savant în același timp.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PL, 67, 9-527. DOM AMBROSIUS AMELLI, OSB, *Dionysii Exigui novo collectio. Pro controversia „De Uno e Trinitate in carne passo"*, în *Spicilegium Casienense*, tomus primus, 1893. CUTH. H. TURNER, *Ecclesiae Occidentalis monumenta juris antiquissima*, vol. I, Oxonii, 1899. **Traduceri: Germană:** A. STREWE, *Die Canonensammlug des Dionysius Exiguus in der ersten Redaktion*, 1931. Mențiuni la CASSIODOR, *Institutiones divinarum et saecularum litterarum* I, 23 (PL 70, 1137 ș. u.)

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: AL. TĂUTU, *Dionisie Românul - O podoabă a Bisericii strămoșești*, ed. a II-a revizuită, Fundația Europeană Drăgan, Roma, 1967, și Milano, 1978. Arhid. Prof. Dr. CONSTANTIN VOICU, Recenzie la IOAN COMAN, *Les „scythes" Jean Cassien et Denys le Petit et leur relations avec le monde méditeranéen*, în *Klironomia*, tome 7, vol. I, Janvier, 1975, pp. 27-48. Et tirage à part, în rev. M.A., nr. 7-9/1978, pp. 660-661. Idem, *Dionisie cel Mic*, în studiul său *Autori patristici în spațiul carpato-danubian până în sec. al IX-lea*, în R.T., nr. 4/1990, pp. 8-10. I. G. COMAN, *Scriitori bisericești din epoca străromână*, E.I.B.M.B.O.R., București, 1979, pp. 268-280. Idem (Pr. Prof.), *Sciții Ioan Casian și Dionisie cel Mic și legăturile lor cu lumea mediteraneană*, în rev. S.T., nr. 3-4/1975, pp. 189-203. Idem, *Dionisie cel Mic*, în studiul *Scriitori teologi în Scythia Minor*, din vol. *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*, ediția a II-a, Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați, 1979, pp. 70-72. Idem, *Literatura patristică de la Dunărea de Jos în secolele IV-VI ca geneză a literaturii și culturii daco-romane: Ioan Casian și Dionisie cel Mic*, în rev. B.O.R., nr. 7-8/1981, pp. 775-781. ***, *Cuviosul Dionisie cel Mic*, în rev. *Credința noastră. Publicație religioasă de îndrumare ortodoxă*, nr.6/1990, p. 26. GH. DRĂGULIN, *Identitatea lui Dionysie Pseudo-Areo-*

pagitul cu Ieromonahul Dionisie Smeritul (Exiguus). Cercetare ortodoxă a unei controversate probleme de istorie a culturii bizantine și a celei străromâne, Ed. Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1991. Idem, *Areopagitica. Dionisie cel Mic și alți teologi protoromâni în context european*, București, 1998. Idem, *Un fiu de mare faimă al Arhiepiscopiei Tomisului din veacul al VI-lea la Roma*, în rev. S.T., nr. 3/1986, pp. 92-111, și în rev. G.B., nr. 3/1986, pp. 62-79. Idem, *Ieromonahul Dionisie Smeritul „Exiguus" sau „Cel mic" (aprox. 470-550). Încercare de întregire bio-bibliografică*, în rev. S.T., nr. 7-8/1985, pp. 521-539. Idem, *Cuviosul Dionisie Exiguul (Smeritul)*, în vol. *Sfinți români și apărători ai Legii strămoșești*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1987, pp. 234-247. Idem, *O operă necunoscută a lui Dionisie Exiguul (aprox. 470-555)*, în *Mărturie Ortodoxă. Revista Comunității ortodoxe române din Olanda*, Haga, nr. 12/1989. Idem, *Ieromonahul Dionisie Smeritul (Exiguul), o mare energie străromână pe meridiane europene (aprox. 470-555)*, în rev. B.O.R., nr. 7-10/1990, pp. 174-180. Idem (Pr. Conf. Dr.), *Cuviosul Dionisie Smeritul (Exiguul)*, în *Vestitorul Ortodoxiei românești*, nr. 13-14/1990, pp. 6 și 15. Republicat în volumul său *Iubi-te-voi, Doamne ! Pagini de publicistică religioasă*, Editura All Educațional, București, 1995, pp. 26-30. Idem, *Identitatea lui Dionisie Pseudo-Areopagitul cu Ieromonahul Dionisie Smeritul (Exiguul)*, București, 1991, 342 p. Recenzie de Prof. MARIANA POPESCU-ARGEȘ, în rev. *Credința Ortodoxă*, nr. 3/1996, pp. 167-171. Idem, *Dionisie Pseudo-Areopagitul și Dionisie Exiguul, una și aceeași persoană. Enigma tratatelor pseudoareopagitice sub originale priviri critice ortodoxe*, în *Vestitorul Ortodoxiei românești*, nr. 57-58/1991. Republicat în volumul său *Iubi-te-voi, Doamne ! Pagini de publicistică religioasă*, Editura All Educațional, București, 1995, pp. 31-33. Idem (Pr. Dr.), *Identitatea lui Dionisie Pseudo-Areopagitul cu Ieromonahul Dionisie cel Mic (Exiguus). Comunicare susținută la cel de-al 28-lea Congres Internațional de Studii Medievale de la Western Michigan University în ziua de 6 mai 1993*, în rev. S.T., nr. 3-4/1993, pp. 125-129. Idem (Pr. Conf. Dr.), *Primul astronom român: Ieromonahul Dionisie Smeritul (Exiguul)*, în *Vestitorul Ortodoxiei românești*, nr. 95/1993, p. 4. Republicat în volumul său *Iubi-te-voi, Doamne ! Pagini de publicistică religioasă*, Editura ALL Educațional, București, 1995, pp. 49-51. Idem, *Cuviosul Dionisie Exiguul (Smeritul)*, în volumul *Antologie aghiografică românească*, București, 1994, pp. 81-88. Idem, *«Abaterea» de la dreapta credință a cuviosului Dionisie Smeritul (Exiguul)*, în rev. M.O., nr. 1-2/1995, pp. 42-52.

Idem, *Dionisie Smeritul (Exiguul, aproximativ † 555) profesor universitar român de filosofie și de teologie*, în rev. M.O., nr. 3-6/1995, pp. 73-84. Idem, *Era creștină. Metoda calculării și posteritatea ei științifică*, în rev. *Credința Ortodoxă*, nr. 3/1996, pp. 3-19. Idem, *Areopagitica. Dionisie Smeritul (Exiguul) și alți teologi străromâni în contextul european. Sec. V-VI*, București, Editura Paco, 1998, 416 p. + 12 ilustrații. Recenzie de Prof. MARIANA POPESCU-ARGEȘ, în rev. M.O., nr. 3-4/2000, pp. 152-153. Idem, *Preaînvățatul Dionisie Tomitanul († aproximativ 555) - propunătorul erei universale de la nașterea lui Hristos*, în rev. *Credința Ortodoxă*, nr. 1-2/ 1998, pp. 155-158. Idem (Pr. Prof. Dr.), *Părintele erei creștine, Dionisie Smeritul (Exiguul), o prezență milenară pe meridianele lumii († 555 ?). Prelegere rostită la Liberty University of California, cu prilejul primirii Diplomei de merit în învățământul teologic universitar (24 decembrie 1999)*, în rev. M.O., nr. 3-4/2000, pp. 118-120. PR. DR. GHEORGHE I. DRĂGULIN/PROF. MARIA DRĂGULIN, *O operă necunoscută a lui Dionisie Exiguul (aprox. 470-555)*, în rev. *Astra*, nr. 4/1989 și în rev. S.T., nr. 3/1989, pp. 74-77. MIHAIL DIACONESCU, *Personalitatea și opera Sfântului Dionisie Smeritul și Areopagitul (Dionysius Exiguus; Sfântul Dionysius Areopagita; Pseudo-Dionysius Areopagita)*, în volumul său *Istoria literaturii daco-române*, Editura Alcor Edimpex, București, 1999, pp. 556-573, reține teoria Pr. GH. DRĂGULIN. Idem, *Dionysie Smeritul (Exiguul)*, în *Adevărul literar și artistic*, anul III, nr. 103, 9 februarie, pp. 7 și 10. Idem, *Depărtarea și Timpul*, Editura Eminescu, București, 1986, 559 p. (Roman despre epoca lui Dionisie Exiguul). Recenzie de Pr. Prof. ALEXANDRU ISVORANU, în rev. M.O., nr. 3/1987, pp. 139-144. Idem, *Literatura dacoromână în patrimoniul național și universal. Operele Sfântului Dionisie Smeritul și Areopagitul*, în volumul său *Istoria literaturii dacoromâne*, Editura Alcor Edimpex, București, 1999, pp. 756-776. VALERIU ANANIA, *Creatorul cronologiei moderne: Dionisie cel Mic*, în *Magazin Istoric*, nr. 2 (167)/1971, pp. 28-29. Idem, *Dionisie cel Mic*, în *Magazin Istoric*, nr. 2/1981; republicat în volumul *Din spumele mării. Pagini despre religie și cultură*, ediție îngrijită și postfață de SANDU FRUNZĂ, Editura Dacia, Colecția *Homo religiosus*, Cluj-Napoca, 1995, pp. 58-61. Protos. IOANICHIE BĂLAN, *Cuviosul Dionisie cel Mic („Romanul") (c. 470-545)*, în lucrarea sa *Pateric românesc, ce cuprinde viața și cuvintele unor sfinți și cuvioși părinți ce s-au nevoit în mânăstirile românești (secolele IV-XX)*, ediția a II-a, Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați, 1990, pp. 60-62. NICOLAE CIUDIN/AURELIA CIUDIN, *Dionisie cel Mic (c. 470 - 545 d. Hr.)*, în volumul

Personalități istorice, Editura Helios, Iași, 2000, pp. 57-60. Pr. Prof. Dr. NICOLAE V. DURĂ, *Străromânul Dionisie Exiguul (465-545) și opera sa canonică. O evaluare a contribuției sale la dezvoltarea dreptului bisericesc*, în rev. ORT., nr. 4/1989, pp. 37-61. Idem, *Un daco-roman, Dionisie Exiguul, părintele dreptului bisericesc apusean*, în rev. S.T., nr. 5-6/1991, pp. 84-90. Pr. CICERONE IORDĂCHESCU, *Dionisie cel Mic († c. 545)*, în *Istoria vechii literaturi creștine*, Iași, vol. III, pp. 102-103. Ediția a II-a, Editura Moldova, Iași, 1996, vol. II, partea a III-a, p. 102-103. Drd. EUGEN MORARU, *Sfântul Ioan Casian și Dionisie cel Mic*, în *Îndrumător bisericesc pe anul de la Hristos 1986*, editat de Arhiepiscopia Sibiului, Sibiu, 1986, pp. 80-82. Prof. NICOLAE PETRESCU, *Dragostea străromânilor pentru pământul natal*, în rev. A.B., nr. 7-9/2002, pp. 155-156. Prof. Univ. Dr. ION ROTARU, *Locul scrierilor patristice în istoria limbii și literaturii române*, în rev. B.O.R., nr. 10-12/1993, pp. 160-164. † Dr. NESTOR (VORNICESCU), Mitropolitul Olteniei, *Contribuția lui Dionisie Exiguul la tezaurul patristicii*, în lucrarea *Scrieri patristice în Biserica Ortodoxă Română până în secolul XVII*, în rev. M.O., nr. 1-2/1983, pp. 72-78. Idem, *Contribuția lui Dionisie Exiguul la tezaurul patristic*, în volumul *Primele scrieri patristice în literatura noastră, secolele IV-XVI*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1984, pp. 66-74. REMUS RUS, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Editura Lidia, București, 2003, pp. 187-189.

Literatură străină: C. MAASEN, *Geschichte der Quellen und der Literatur des canonischen Rechts*, I, 1870. J. M. VERSANNE, *Denys le Petit et le droit canonique dans l'Église latine du VI siècle*, Villefranche, 1913. B. KRUSCH, *Studien zur christlichmittelalterlichen Chronologie*, p. II: *Dionysius Exiguus, der Begründer der christlichen Ära, (Abh. nr. 8)*, Berlin, 1938. ANDRÉ RAYEZ, *Utilisation du „Corpus dionysien" en Orient*, în DSp 3, Paris, 1957, col. 302. P. W. M. PEITZ, *Dyonysius Exiguus Studien*, Berlin, 1960. CH. MUNTER, *L'Oeuvre canonique de Denys le Petit, d'après les travaux du R. P. Wilhelm Peitz, S.J.*, în *Sacris Erudiri* XIV, Steenbrugge, 1963, pp. 236-250. H. WURM, *Studien und Texte zur Dekretalensammlung des Dionysius Exiguus*, Amsterdam, 1964. J. RAMBAUD-BUHOT, *Dionysius Exiguus*, în *New catholic encyclopedia*, vol. IV, New York, 1967, p. 878. M. MÀHLER, *Denys le Petit, Traduction de la vie de saint Pachôme*, în volumul *La vie latine de saint Pachôme traduite du grec par Denys le Petit*, Édition critique par H. VAN CRANENBURGH, Bruxelles, 1969. Pr. Prof. IOAN G. COMAN, *Les „scythes" Jean Cassien et Denys le Petit et leur relations avec le monde méditeranéen*, în *Klironomia*, tome 7,

vol. I, Janvier, 1975, pp. 27-48. Et tirage à part. Idem, *La littérature patristique au Bas-Danube aux IV-VIe siècles. La contribution de St. Jean Cassien et de Denys le Petit*, în *Romanian Orthodox Church News*, nr. 3/1981, pp. 3-10. Idem, *Le vénérable Denys l'Exiguus (le Petit)*, în *Nouvelles de l'Église Orthodoxe Roumaine*, nr. 4/1988, pp. 32-35. ED. S. FOULKES, art. *Dionysius (18)*, în *Smith-Wace* I, pp. 853-854. F. CAYRÉ, II, pp. 225-226. O. BARDENHEWER, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, V, pp. 224-228. J. TIXERONT, *Patrologie*, pp. 470-472. F. L. CROSS, art. *Dionysius (7) Exiguus*, în ODCC, p. 407. B. ALTANER - A. STUIBER, *Patrologie*, 1980, pp. 251; 256; 480. V. LOI, art. *Denys le Petit*, în DECA, I, pp. 659-660. R. WEIGAND, art. *Dionysius Exiguus*, în LACL, pp. 177-178, cu bibliografie. W. M. PEITZ, *Dionysius Exiguus als Kanonist*, în *Schweitzer Rundschau* LXV, 1945. M. RICHTER, *Dionysius Exiguus*, în TR 9, 1981. G. TERES, *Time computations and Dionysius Exiguus*, în *Journal for the history of astronomy (Chalfout St. Giles, Buckinghamshire)* 15/1984, pp. 177-188. EUGENIO CORSINI, *Dionigi il Picolo*, în *Grande Dizionario Enciclopedico*, vol. IV, Torino, 1986, p. 657 sq. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ, art. *Dionysius Exiguus*, în BBKL 1 (1990), pp. 1322-1323, cu bibliografie.

LITERATURA POSTPATRISTICĂ

Sfântul Ioan Damaschin († 749), celebrul teolog al secolului al VIII-lea, a afirmat în suma sa teologică - *Izvorul cunoștinței* (*Πηγὴ γνώσεως*) - că a adunat *„într-un tot"* (*εἰς ἕν*) ceea ce s-a spus doctrinar mai înainte, punând un principiu sintezei sale teologice, care va deveni lege pentru dogmatica ortodoxă: *„de la mine nu voi spune nimic"*, în sensul că nu va adăuga nimic dogmelor formulate de Biserică.

Cu astfel de premize se începe literatura teologică postpatristică sau bizantină, fiindcă s-a dezvoltat în Imperiul Bizantin, care cuprinde perioada de la mijlocul secolului al VIII-lea până la căderea Constantinopolului (1453), deci de-a lungul a șapte secole.

Caracteristica literaturii teologice din această perioadă este un extrem tradiționalism și o dependență aproape totală de marii părinți ai Ortodoxiei. Expresia acestui tradiționalism o găsim mai ales în catene și florilegii.

Cu tot tradiționalismul său extrem, literatura teologică cunoaște și o înflorire: duce la desăvârșire unele genuri literare care începuseră să fie cultivate în epoca a treia patristică (aghiografia, imnografia, mistica și ascetica) și dă naștere unei literaturi polemice originale împotriva mahomedanilor, armenilor, iudeilor și latinilor.

Ea ne prezintă toate genurile de literatură creștină.

Literatura biblică și exegetică este reprezentată prin: Fotie (sec. IX), Aretas, arhiepiscopul Cezareei Capadociei (sec. X-XI), Eutimie Zigabenul (sec. XII), Mihail Gligas (sec. XII), Matei Cantacuzinul (sec. XIV).

Teologia dogmatică a fost ilustrată de: Eutimie Zigabenul (sec. XII), Nichita Acominatul (sec. XIII), Ioan Chiparisiotis (sec. XIV), iar în secolul XV, de Manuel Calecas, Simion (arhiepiscopul Tesalonicului) și Ghenadie Scholarios (patriarhul Constantinopolului).

Noua literatură polemică s-a îndreptat împotriva iudeilor prin: Matei Vlastares (sec. XIII), iar în sec. XIV prin Teofan (arhiepiscopul Niceii) și împăratul Ioan VI Cantacuzino, ajuns monah cu numele de Ioasaf; împotriva mahomedanilor, prin Vartolomeu, monah din Edesa (sec. IX), Samonas, episcop de Gaza (sec. XI), împăratul Ioan VI Cantacuzino (sec. XIV), împăratul Manuel II Paleologul și Ghenadie Scholarios (sec. XV); împotriva armenilor, prin Nichita din Bizanț (sec. IX), Nichita Stethatul (sec. XI) și împăratul Isaac II Anghelos (sec. XII); împotriva latinilor au scris majoritatea scriitorilor bizantini de la Fotie până la Ghenadie Scholarios; pentru latini au scris teologii care au fost potrivnici isihasmului.

Teologia istorică a fost puțin cultivată, și anume doar de Nichifor al Constantinopolului (sec. IX), Ioan Zonaras (sec. XII) și Nichifor Calist Xantopoulos (sec. XIV).

Foarte bine reprezentată este literatura omiletică. S-au scris predici la sărbătorile împărătești, encomii la mucenici și sfinți, omilii la explicarea pericopelor evanghelice la duminicile și sărbătorile de peste an. Aproape că nu există scriitor care să nu fi cultivat unul sau altul din aceste genuri oratorice. Modelul tuturor a fost marele Hrisostom. Dintre cei mai importanți predicatori, numim în sec. IX: Metodie (patriarhul Constantinopolului), Gheorghe (mitropolitul Niceii), Nichita Paflagonul, împăratul Leon Înțeleptul; în sec. X: Procopie Hartofilax în Constantinopol, Mihail Sinchelul din Ierusalim, Cosma Vestitor, Teodor Dafnopates; în sec. XIV: Macarie Hrisochefalos (mitropolitul Filadelfiei), Grigorie Palama, Isidor (arhiepiscopul Tesalonicului). Apare primul *Omiliar - Cazania* cum i se spune în românește. A

fost alcătuit(ă) de Ioan VIII al Constantinopolului; al doilea *Omiliar* se datorează lui Ioan IX al Constantinopolului.

Cu dreptul bisericesc s-au ocupat diferiți teologi, printre care: Ioan Zonaras, Teodor Balsamon, Alexie Aristen, toți din sec. XII, care, fie interpretează canoanele sinoadelor, fie le alătură legilor politice respective, dând naștere așa-numitelor *nomocanoane*.

Imnografia bisericească a ajuns la punctul cel mai înalt al dezvoltării sale. Au fost alcătuite și definitivate cărțile de slujbă ale Bisericii Ortodoxe. Ca imnografi, amintim pe Simeon Noul Teolog și Ioan al Evhaitelor din sec. XI, ca pe cei mai de seamă.

Mare dezvoltare a luat teologia ascetică și mistică. Eliberându-se de lanțurile tradiționale, a dat zbor liber cugetării și trăirii religioase. Amintim scriitori asceți: Teodor Studitul (sec. IX), Eustațiu al Tesalonicului (sec. XII), Grigorie Sinaitul (sec. XIII), Nichifor de la Athos și Ignatie și Calist Xantopoulos (sec. XIV); scriitori mistici: Simeon Noul Teolog (sec. XI), Nichita Stethatul (sec. XI), Nicolae Cabasila (sec. XIV); isihaști: Grigorie Palama (sec. XIV), Nichifor Gregoras (sec. XIV).

În sfârșit, unul din titlurile de glorie al literaturii teologice postpatristice îl constituie literatura aghiografică, cu reprezentanții săi cei mai de seamă: Simeon Metafrast (sec. X), Gheorghe din Cipru și Constantin Acropolitul (sec. XIII), Nichifor Gregoras și Filotei al Constantinopolului (sec. XIV).

Dintre toți cei amintiți mai sus, îi vom trata în volumul de față doar pe cei mai importanți. Până în secolul al XVI-lea era foarte mic interesul pentru Bizanț și cultura bizantină: Bizanțul era socotit numai ca unul care a păstrat și transmis literatura clasică. Primul care s-a ocupat cu literatura și cultura bizantină, pentru ea însăși, a fost Jeronim Wolf (†1580), care a editat câțiva scriitori bizantini.

Exemplul lui a fost urmat de alții, mărginindu-se la editarea de scrieri și de traduceri în latinește ale operelor literaturii bizantine. De la mijlocul secolului al XVII-lea s-a lucrat sistematic la editarea scriitorilor bizantini, în special în Franța, unde au apărut

colecții de lucrări bizantine, pe care s-au sprijinit edițiile de mai târziu.

Dar întemeietorul cercetării istorice, Charles Du Cange (†1688) nu numai că i-a editat pe scriitorii bizantini, ci a publicat și un dicționar al limbii grecești medievale, și a publicat și studii asupra Bizanțului. Pe urmele lui au mers și alți savanți francezi: Jean Mabillon (†1707), Bernard Montfaucon (†1741) și alții.

Merită să fie amintit că în epoca renașterii, din pricina admirației pentru antichitatea clasică, și din antipatie pentru „*schismaticii greci*", a rezultat un dispreț pentru Bizanț și pentru literatura bizantină.

Scriitori mari ca Montesquieu, în 1734, Voltaire, în 1756 , iar dintre cei mai noi ca Taine, îi caracterizau pe bizantini ca pe niște scriitori lipsiți de orice talent, niște flecari. Socoteau Bizanțul ca un epilog trist al slăvitei istorii romane, iar epoca bizantină ca pe o epocă de jalnică decădere.

Astfel de păreri, ieșite de sub pana unor scriitori celebri, i-au influențat foarte mult pe contemporani. Dar, pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea, au început să se facă cercetări asupra Bizanțului, asupra istoriei lui și a mișcării lui spirituale, asupra valorii lui ca și asupra influenței lui binefăcătoare asupra culturii europene.

Acela însă care a sistematizat și a dat viață studiilor bizantine a fost Karl Krumbacher (†1909), care a publicat la München în 1891 prima ediție, iar în 1897 a doua ediție, a celebrei sale lucrări *Geschichte der byzantinischen Literatur*. Krumbacher a prezentat literatura laică bizantină, iar literatura teologică a fost prezentată de Albert Ehrhard. Lucrarea lui Krumbacher a fost tradusă în mai multe limbi, printre care și în limbile rusă și greacă.

În afară de alte studii, Krumbacher a pus bazele importantei reviste de bizantinologie, *Byzantinische Zeitschrift*, care apare neîntrerupt din 1892. Tot el a creat la München un seminar pentru literatura bizantină și neogreacă. Datorită lui Krumbacher, Münchenul a ajuns un centru de studii bizantine.

După moartea lui Krumbacher, a urmat la catedra de bizantinologie de la Universitatea din München, Fr. Dölger, un mare bizantinolog, apoi Hans-Georg Beck, care a publicat în 1959, la München, monumentala sa lucrare asupra literaturii teologice bizantine, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, de 836 pagini.

Referitor la literatura teologică bizantină a mai scris și profesorul de patrologie de la Facultatea de Teologie de la Atena, D. S. Balanos (*Scriitorii bisericești bizantini*, Atena, 1951).

După modelul Școlii Germane de Bizantinologie, în aproape toate țările europene iau ființă asemenea școli, în cadrul cărora apar lucrări ale unor renumiți profesori și cercetători (a se vedea: Vasile V. Munteanu, *Bizantinologie,* I, Editura Învierea, Arhiepiscopia Timișoara, 1999, 368 p.).

Școala românească a fost reprezentată prin Constantin Litzica, discipol al lui Krumbacher, Demostene Russo, Nicolae Iorga, Constantin Brătianu, Iulian Ștefănescu, Nicolae Bănescu, Ștefan Bezdechi, Vasile Grecu, Teodor Bodogae, Milan P. Șesan, Eugen Stănescu, Valentin Al. Georgescu, Andrei Pippidi, Al. Elian, Emilian Popescu ș. a.

BIBLIOGRAFIE

Studii și Manuale: Literatură în limba română: Pr. Prof. Dr. Ioan G. Coman, *Patrologie*, E.I.B.M.B.O.R., București, 1956. Nicolae Iorga, *Istoria vieții bizantine*, Editura Enciclopedică Română, București, 1974. Stelian Brezeanu, *Romanitatea Orientală în Evul Mediu,* Editura ALL Educațional, București, 1999. Nicolae Bănescu, *Istoria Imperiului Bizantin*, Editura Anastasia, București, 2000. Aurelia Bălan-Mihailovici, *Istoria culturii și civilizației creștine*, Editura Oscar Print, București, 2001. Charles Diehl, *Figuri bizantine*, trad. de Ileana Zara, vol. I, Editura pentru literatură, Paris, 1927. Idem, *Istoria Imperiului Bizantin*, traducere de Carmen Roșculescu, Editura Scorilo, Craiova, 1999.

Tarasie

Viața

Se naște pe la anul 730 în Constantinopol. Tatăl său a fost prefectul politic al capitalei imperiului, dând posibilitatea fiului său să-și dobândească o vastă cultură. A ajuns secretar imperial pe lângă împărăteasa Irina, care, în acel timp, era regentă. Ea va influența alegerea lui Tarasie în anul 784 ca patriarh, deși el era laic. Ajuns patriarh, s-a dovedit om cu reale însușiri.

A încercat să restabilească relații bune cu Biserica Apuseană, trimițând o scrisoare sinodală papei Hadrian I, anunțându-l de alegerea sa în funcția de patriarh, anexând totodată o mărturisire de credință ortodoxă, în care-și arată atitudinea favorabilă față de cultul icoanelor.

Împreună cu împărăteasa Irina va pregăti cel de-al VII-lea Sinod Ecumenic, de la 787, al cărui președinte a fost și la care au participat 350 de episcopi. La acest sinod vor participa și reprezentanți ai papei, cu toate că acesta s-a arătat nemulțumit de alegerea ca patriarh a unui laic. La sinod s-a hotărât - pe baza Tradiției ortodoxe - cinstirea sfintelor icoane, cu toate tensiunile care au existat în sinod.

Teodor Studitul îl critică pentru faptul că a fost prea indulgent cu episcopii iconoclaști. A mai fost criticat și pentru faptul că a aprobat a doua căsătorie a împăratului Constantin VI. În timpul păstoririi sale a dat pildă de dragoste creștină, înființând spitale și azile pentru săraci.

A murit în anul 806, iar Biserica Ortodoxă îi cinstește pomenirea la 25 februarie.

Opera

De la el au rămas *6 scrisori* în legătură cu Sinodul VII Ecumenic și cultul icoanelor; *Un cuvânt la suirea pe tronul patriarhal*;

Cuvânt la Intrarea în Biserică a Maicii Domnului. Lui Tarasie îi este atribuită o combatere a hotărârilor sinodului iconoclast din 754 și citită în sinodul din 787.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: Scrierile cu caracter antiiconoclast citite la Sinodul VII Ecumenic de la Niceea provin de la Tarasie și sunt păstrate în col. MANSI XIII, pp. 208-209. *Apologetikos pros ton laon (Apologeticus ad populum)*, ed. MANSI XII, 985-990, reeditat în J. P. MIGNE, PG 98, 1424-1428. *Logos eis ta eisodia tes hyperagias Theotokou (Oratio in SS. Dei Matrem in templum deductam)*, ed. J. P. MIGNE, PG 98, 1481-1500. Scrisorile sale, unele foarte importante, adresate patriarhilor din Alexandria, Antiohia și Ierusalim, sunt editate în col. MANSI XII, 1119-1127; XIII, 458-479, și retipărite în col. J. P. MIGNE, PG 98, 1428-1480. Scrisoarea adresată papei Hadrian I (vezi pentru aceasta J. P. MIGNE, PG 98, 1436-1452) a fost încorporată în colecția de canoane a patriarhului SILVESTRU AL ANTIOHIEI, în traducere arabă (*cod. Jerus. SS.* 1, 403-411). Tot sub numele lui se păstrează și un canon liturgic: J. PITRA (ed.), *Analecta sacra spicilegio solesmensi parata*, I, Paris, 1876, pp. 334-335. **Traduceri: Franceză:** V. GRUMEL AA, *Les Regestes des actes du patriarcat de Constantinople*, vol. I, facs. II, Istanbul, 1936, pp. 12-22. Viața scrisă de Ignatie, ucenicul său, este redată în ed. J. P. MIGNE, PG 98, 1385-1424.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: ***, *Luna februarie. Ziua a douăzecișicincea. Viața celui întru sfinți Părintele nostru Tarasie, Patriarhul Constantinopolului*, în *Viețile sfinților pe luna februarie*, retipărite și adăugite cu aprobarea Sfântului Sinod, după ediția din 1901-1911, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, 1992, pp. 281-292. ***, *Sfântul Tarasie (730-806)*, în *Viețile Sfinților*, vol. I: *ianuarie-iunie*, Arhiepiscopia Romano-Catolică, București, 1982, pp. 88-89. ***, *Sfântul Tarasie, Patriarhul Constantinopolului*, în vol. *Viețile Sfinților*, prelucrate de AL. LASCAROV-MOLDOVEANU, Editura Artemis, București, 1994, vol. II, pp. 215-219. REMUS RUS, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Editura Lidia, București, 2003, pp. 801-802. **Literatură străină:** I. ANDREEV, *German i Tarasij, Patriarchi Konstantinopol'skie*, Sergiev Posad, 1907. C. J. HEFELE - H. LECLERCQ, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, III, Paris, 1910, pp. 741-742. G. GRAF,

Geschichte der christlichen arabischen Literatur, I, în *Studi e Testi,* 118, Vatican, 1944, p. 379. BECK, *Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich*, Munchen, 1959, p. 489. R. JANIN, în DThC 15 (1946), pp. 54-57. S. EFTHYMIADIS, *The Vita Tarasii and the Hagiographical Work of Ignatios the Deacon*, Diss. Oxford, 1991. GEORGIOS FATOUROS, art. *Tarasios, Patrairch von Konstantinopel*, în BBKL 16 (1999), pp. 1484-1486. G. T. DENNIS, *Tarasius, Patriarch of Constantinople, St.*, în CE, 13, p. 938. F. L. CROSS, *Tarasius, St.*, în ODCC, p. 1340.

Nichifor I

Viața

Nichifor, patriarhul Constantinopolului, s-a născut pe la 755 în Constantinopol, într-una din cele mai distinse familii, tatăl său fiind secretar imperial al împăratului Constantin Copronimul, persecutat în timpul controversei iconoclaste pentru atitudinea sa favorabilă cultului icoanelor.

Sub patriarhul Tarasie, Nichifor a deținut și el aceeași funcție de secretar la curtea imperială și, în această calitate, ca laic, a asistat la Sinodul VII Ecumenic. Pe când era încă laic, a construit o mănăstire pe malul asiatic al Bosforului, lângă Propontius, unde se va retrage pentru a se dedica studiului.

În anul 802, împăratul Nichifor II îl numește administrator al celui mai mare cămin pentru săraci din Constantinopol, iar după moartea lui Tarasie, în 806, a fost ales patriarh al Constantinopolului, prin votul întregului popor și al preoților, împotriva voinței lui. Monahii de la mănăstirea Studion, în fruntea cărora erau Platon Studitul și Teodor Studitul, au fost la început împotriva lui, pentru că fusese ales patriarh fiind laic și se călcase prin aceasta rânduiala bisericească. Mai pe urmă, Nichifor s-a împăcat cu ei și a ajuns fratele de arme al lor împotriva iconoclasmului, dezlănțuit din nou de împăratul Leon V (813-820).

Pentru activitatea sa iconofilă și părăsit de majoritatea episcopilor săi, care au acceptat poziția iconoclastă a împăratului,

este depus din treaptă în 815. Se va retrage la mănăstirea pe care el însuși a construit-o și se dedică scrisului, până la moartea sa (829).

Biserica Ortodoxă îi prăznuiește pomenirea la 2 iunie, dându-i titlul de mărturisitor.

Opera

Antireticus, în 3 cărți, îndreptată împotriva lui Constantin Copronim; *Apologia mare*, îndreptată împotriva iconoclaștilor; *Apologia mică*, tot împotriva iconoclaștilor; *Câteva canoane*; *O scrisoare către papa Leon III*; *Istoria anilor 602-769*; *Cronografie de la Adam până la 828.*

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PG 100, 169-1068. J. B. PITRA, *Spicitegium Solesmense*, I, 1852, pp. 302-504; IV, 1858, pp. 223-380. Viața: J. P. MIGNE, PG 100, 41-160 și C. DE BOOR, *Opuscula Historica*, Teub., 1880, pp. 139-217. **Traduceri: Germană:** C. DE BOOR, *op. cit.*

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: Dr. GHERASIM TIMUȘ, Episcopul Argeșului, *Nichifor, Patriarhul Constantinopolului*, în *Dicționar aghiografic cuprinzând pe scurt viețile sfinților*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1898, pp. 604-606. FIRMILIAN MARIN, *Aducerea moaștelor Patriarhului Nichifor*, în rev. *Cuvântul*, nr. 14/1938. G. MIHĂILĂ, *Istoriografia română veche (sec. al XV-lea - începutul sec. al XVIII-lea) în raport cu istoriografia bizantină și slavă*, în rev. *Romanoslavica*, tom. XV, 1967 (A. *Cronicile bizantine.* 1. *«Cronografia pe scurt» a patriarhului Nichifor (806-815)*, pp. 158-160). Drd. MIHAI SPĂTĂRELU, *Sfântul Nichifor Mărturisitorul, Patriarhul Constantinopolului. Viața, opera și învățătura*, în rev. G.B., nr. 2/1986, pp. 63-75. Pr. Prof. TEODOR BODOGAE, *Cultura teologică în Răsărit. Universitatea din Bizanț. Teologi mai însemnați*, în volumul Pr. Prof. IOAN RĂMUREANU/Pr. Prof. MILAN ȘESAN/Pr. Prof. TEODOR BODOGAE, *Istoria Bisericească Universală*, vol. I (1-1054), ediția a III-a revăzută și completată, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988, p. 518. Pr. Drd. NECHITA RUNCAN, *Sfântul Nichifor Mărturisitorul, Patriarhul Constantinopolului (758-828)*, în studiul *Personalități bisericești ortodoxe în mișcarea pentru apărarea icoanelor din preajma și de după Sinodul al VII-lea Ecumenic*, în rev. S.T., nr. 3/1990, pp. 76-78. CHRISTOPH SCHÖNBORN, *Apogeul teolo-*

giei icoanelor: Patriarhul Nichifor al Constantinopolului (750-829), în volumul *Icoana lui Hristos*, traducere de Pr. Dr. VASILE RĂDUCĂ, Editura Anastasia, București, 1996, pp. 161-170. REMUS RUS, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Editura Lidia, București, 2003, pp. 603-604. **Literatură străină:** BECK, *op. cit.*, pp. 489-491. BALANOS, *op. cit.*, pp. 21-23. ThIE, IX, pp. 476-477. JANIN, în DThC XI, pp. 452-455. K. KRUMBACHER, *op.cit.*, pp. 71-73; 349-351. P. MATZERATH, *Nicephori Constantinopolitani de imaginibus doctrina*, 1934. R. P. BLAKE, *Note sur l'activité littéraire de Nicéphore I-er, patriarche de Constantinople*, în rev. *Byzantion* 14/1939, pp. 1-15. A. J. VISSER, *Nikephoros und der Bilderstreit*, den Haag, 1952. P. J. ALEXANDER, *The patriarch Nicephorus of Constantinople*, Oxford, 1968. F. Cayré, II, p. 319. C. MANGO (ed.), *Short History*, Washington DC, 1990. P. J. ALEXANDER, *The Patriarch Nicephorus of Constantinople*, în *Ecclesiastical Policy and Image Worship in the Byzantine Empire*, Oxford, 1958. A. J. VISSER, *Nikephoros und der Bilderstreit. Eine Untersuchung über die Stellung des Konstantinopeler Patriarchen Nikephoros innerhalb der ikonoklastischen Wirren*, Haga, 1952. P. O' CONNELL, *The Ecclesiology of St. Nicephorus I*, Roma, 1972. J. TRAVIS, *In the Defense of the Faith: The Theology of Patriarch Nikephoros of Constantinople*, Brookline, Mass., 1984. M. J. HIGGINS, *Nicephorus I, Patriarch of Constantinople*, în NCE, 10, pp. 438-439. F. L. CROSS, art. *Nicephorus*, în ODCC, pp. 968-969. A. KAZHDAN, art. *Nikephoros I*, în ODB, III, p. 1477.

Metodie

Viața

S-a născut la Siracuza Siciliei pe la sfârșitul secolului al VIII-lea, unde și-a făcut și primele studii. Venind la Constantinopol, a intrat în mănăstirea Hinolacu, unde mai târziu a ajuns egumen.

Când a izbucnit a doua prigoană împotriva închinătorilor la icoane sub Leon V Armeanul (813-820), a fugit la Roma, și pentru siguranța sa pastorală, dar și ca avocat în favoarea sfintelor icoane la papă.

Întors în Constantinopol în 821, a fost închis de Mihail II Bâlbâitul (820-829), nu pentru poziția sa față de icoane, cât pentru că erau privite cu suspiciune relațiile sale cu Roma. A ieșit din închisoare la urcarea pe tron a împăratului Teofil (829-842).

Împăratul, deși cu vederi iconoclaste, l-a primit în palatul său datorită culturii lui și a popularității sale în Constantinopol. Cu puțin înainte de moartea împăratului, s-a retras iarăși la mănăstire.

După moartea lui Teofil, împărăteasa Teodora († 867), care era regentă a fiului ei minor, Mihail III (842-867), la 4 martie 843 l-a urcat pe scaunul patriarhal pe Metodie, în locul patriarhului iconoclast Ioan Gramaticul (837-843).

În aceeași lună, martie, împărăteasa cu noul patriarh au convocat un sinod, care a recunoscut hotărârile sinodului de la 787, iar la 11 martie 843 a fost serbată pentru prima dată Duminica Ortodoxiei, în amintirea restabilirii cultului icoanelor și a liniștii în Biserică.

Metodie a murit în anul 847 și Biserica Ortodoxă îi pomenește amintirea la 14 iunie, ca mărturisitor.

Opera

Metodie a fost un om înzestrat cu multe calități și de înaltă cultură. Din nefericire, se cunosc puține din operele sale. În problema cultului icoanelor, avem numai *o Scrisoare către patriarhul Ierusalimului* și o *Mărturisire de credință* din martie 843, probabil mărturisirea rostită la hirotonia sa ca patriarh.

Metodie este, fără îndoială, autorul celebrului *Sinodicon al dreptei credințe, al mulțumirii din fiecare an*, care se găsește în Triod, la Duminica Ortodoxiei. Activitatea sa s-a îndreptat apoi cu preferință spre aghiografie și predică. A alcătuit o colecție de texte aghiografice, în două volume.

A scris comentarii la actele martirice ale Sfintei Marina și ale Sfinților Cosma și Damian. A scris cuvântări de laudă, encomioane la Sfânta Agata, la Sfântul Teofan Mărturisitorul și la Sfântul Nicolae. Ni s-a păstrat, fragmentar, un cuvânt la cruce și la patimile Domnului.

Opera lui Metodie al Constantinopolului, ca și a mai multor teologi postpatristici, trebuie regăsită în multitudinea de manuscrise ale diferitelor fonduri.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PG 18 397-404 („*Omilie la Cruce și la Patima lui Hristos*" - Fragmente, publicate sub numele METODIE DE OLIMP). *Un Enkomion la Sf. Nicolae*, în GUSTAV ANRICH (ed.), *Hagios Nikolaos* I, 1913, pp. 151-182. *Idiomelă la Sf. Constantin și Helena și la cei 42 de Mucenici din Amorium*, în *Menaia holu tu eniautu* IV, Roma, 1898, p. 28; V, 1899, p. 145. *Canon la Sf. Ioanichie*, ediția A. KOMINES, în *Analecta Hymnica* III, Roma, 1972, pp. 134-135 și 571-572. *Theotokia*, în ediția T. TOSCANI/I. COZZA, *De immaculata Deiparae conceptione hymnologia Graecorum*, Roma, 1862, pp. 112; 178. *„Vita" lui Teofan Mărturisitorul*, ediția DEM. SPYRIDONOV, *Bios tu hosiu patros hemon kai homologetu Theophanus. Poiema Methodiu patriarchu K.*, în *Ekklesiastikos Pharos* 12 (1913), pp. 88-96; 113-165. V. LATYŠEV (ed.), *Methodii patriarchae Constantinopolitani vita s. Theophanis confessoris*, în *Mémoires de l'Academie des Sciences de Russie* VIII, série *Cl. hist.-phil.*, t. 13, nr. 1, 1918, pp. 1-40. Referitor la *„Inedita"*, să se consulte DSp X, p. 1109. **Traduceri: Italiană:** *Un Enkomion la Sf. Agatha*, în ELPIDIO MIONI (ed.), *L'encomio di S. Agata di Metodio, patriarca di Constantinopoli*, în AnBoll 68 (1950), pp. 76-93. *Canoane în cinstea celor Trei Tineri în foc și la Sf. Lucia*, în L. BERNARDINI (ed.), *Metodio I, patriarca di Costantinopoli (843-847), vincitore del II. iconoclasmo*, Roma, 1970, pp. 124-196; 207-237.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: V. LUCACIU, *Istoria lui Foțiu, prelucrată după J. JÄGER*, Baia Mare, 1892, passim. ***, *Luna Iunie. Ziua a paisprezecea. Tot în această zi (14 iunie), pomenirea celui între sfinți Părintelui nostru METODIE, ARHIEPISCOPUL CONSTANTINOPOLULUI*, în *Viețile Sfinților pe luna iunie*, retipărite și adăugite cu aprobarea Sfântului Sinod, după ediția din 1901-1911, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, 1993. LUCIAN D. COLDA, *Între Roma și Constantinopol: Sfântul Fotie, Patriarhul Constantinopolului - o viață, o istorie, un destin*, în R.T., nr. 3/2006, pp. 138-152; și în *Telegraful Român*, nr. 17-20/2001, pp. 5-6; *Telegraful Român*, nr. 21-24/2001, p. 2; *Telegraful Român*, nr. 25-28/2001, p. 6 (a se vedea informațiile legate de patriarhul Metodie). STELIAN BREZEANU, *Istoria Imperiului Bizantin*, Editura Meronia, București, 2007, pp. 137; 162. **Literatură străină:** J. PARGOIRE, *Saint Méthode de Constantinople avant 821*, în EO 6 (1903), pp. 126-131. Idem, *Saint Méthode et la persécution*, în EO 6 (1903), pp. 183-191. ERNST VON DOBSCHÜTZ, *Methodios und die Studiten*, în ByZ 18 (1908), pp. 41-105, completare, p. 298. VENANCE GRUMEL, *La politique religieuse du patriarche saint Méthode*, în EO 34 (1935), pp. 385-401. ENRICA FOLLIERI, *Initia hymnorum Ecclesiae Graecae V.1*, 1966, p. 293. JEAN GOUILLARD, *Le sy-*

nodikon d'Orthodoxie. Edition et commentaire, în *Travaux et Mémoires* 2 (1967), pp. 50-53; 102-103; 120; 123; 126-129; 131; 143-168. L. BERNARDINI, *Metodio I, patriarca di Costantinopoli (843-847), vincitore del II. iconoclasmo*, Roma, 1970. I. DOENS-CHRISTIAN HANNICK, *Das Periorismos-Dekret des Patriarchen Methodios I. gegen die Studiten Naukratios und Athanasios*, în *Jahrbuch der Österr. Byzantinistik* 22 (1973), pp. 93-102. RAYMOND JANIN, *Les églises et les monastères des grands centres byzantins*, 1976, pp. 53-55; 63-64; 190. HANS-GEORG BECK, *Geschichte der orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich*, în KiG D1, 1980, pp. 89-90. JOAN-M. HUSSEY, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, 1986, pp. 59; 61; 63-65; 67; 69-71; 102. VENANCE GRUMEL/JEAN DARROUZÈS, *Les regestes des actes du Patriarcat de Constantinople* I, Fasc. II et III: *Les regestes de 715 à 1206*, ed. a II-a, 1989, pp. 63-86. KRUMBACHER, p. 167. BECK, pp. 496-498. JOHANNES KARAYANNOPULOS-GÜNTER WEIß, *Quellenkunde zur Geschichte von Byzanz (324-1453)* II, 1982, pp. 353-354. BHG I, pp. 11; 128; II, pp. 85; 116; 146. *Auctuarium*, p. 133. *Novum Auctuarium*, p. 149. BS IX, pp. 382-393. DThC X, 2, pp. 1597-1606. LThK VII, pp. 368-369. *Catholicisme* IX, pp. 45-46. DSp X, pp. 1107-1109. *Threskeutike kai Ethike Enkyklopaideia* VIII, pp. 899-901. ODB II, p. 1355. KLAUS-PETER TODT, art. *Methodios I, Oekum. Patriarch 843-847*, în BBKL 5 (1993), pp. 1209-1212. DIRK KRAUSMÜLLER, *Borrowings from Methodios life of Theophanes in the life of Fantinus the Younger*, în AnBoll 126/2008, pp. 48-54.

Teodor Studitul

Viața

Teodor, egumenul mănăstirii Studion din Constantinopol - de aici numele de Studitul -, a fost una din figurile cele mai ilustre ale epocii bizantine și ale întregului monahism ortodox. Personalitatea sa bogată împodobește deopotrivă și literatura teologică și viața Bisericii Ortodoxe, iar prin lupta sa neînfricată împotriva iconoclasmului din a doua sa perioadă (813-842), stă alături de marii luptători ai apărării ortodoxiei.

Știri despre viața sa le găsim în cele trei bografii ale sale, compuse, prima, de monahul Mihail, a doua, de un alt monah, tot cu numele Mihail, iar a treia, anonimă, toate având la bază un

izvor de pe la mijlocul secolului al IX-lea. Ştiri despre viaţa Sfântului Teodor Studitul găsim şi în scrierile sale, în special în epistole.

S-a născut în 759, în Constantinopol, dintr-o familie de înalţi funcţionari, care era foarte pioasă. Tatăl său se numea Fotinos, iar mama sa Teoctista, pe care Teodor în scrierile sale o numeşte mamă dublă, pentru că i-a dat pe lângă viaţa trupească şi viaţa duhovnicească. Mai târziu a fost încredinţat unui dascăl, care l-a instruit în gramatică, retorică, dialectică şi filosofie.

Hotărâtor pentru viaţa sa de mai târziu a fost unchiul său, Platon, egumenul mănăstirii Sacudion din Bitinia, care, venind la Constantinopol în 780, la sfârşitul primei etape a iconoclasmului (717-780), l-a luat ca ucenic al său la mănăstirea Sacudion.

La plecarea din Constantinopol, a împărţit o parte din averile sale şi a eliberat sclavii care se aflau pe domeniile sale. În mănăstirea Sacudion, Teodor şi-a format educaţia sa mănăstirească sub conducerea unchiului său, Platon. Pe la 787 este hirotonit preot, iar în 794, din motive de sănătate, Platon îi încredinţează conducerea mănăstirii.

Dar caracterul său neclintit şi respectul lui nemărginit faţă de canoane, pe care le interpreta fără pogorământ şi fără conciliere, au adus asupra lui persecuţii. Astfel, după un an de stăreţie, în 795, din pricina opoziţiei sale faţă de împăratul Constantin VI (780-797) şi faţă de patriarhul Tarasie în disputa miheiană, a fost exilat în Tesalonic şi întemniţat.

Disputa miheiană reprezintă conflictul dintre autoritatea imperială şi Teodor Studitul, în fruntea monahilor de la mănăstirea Sacudion, între care se găseau şi unchiul său, Platon, precum şi fratele său, Iosif, arhiepiscopul de mai târziu al Tesalonicului. Disputa, care a tulburat Bizanţul sub doi patriarhi, sub Tarasie şi Nichifor, are următoarea pricină:

Împăratul Constantin VI şi-a lăsat fără motiv soţia legală, Maria, ca să se căsătorească cu o doamnă de la curte, Teodota, de altfel verişoară de a doua a lui Teodor. Patriarhul Tarasie n-a dat la început dezlegarea cuvenită, dar căsătoria s-a săvârşit fără voia lui, de către Iosif, egumenul de la mănăstirea Cataron.

Tarasie, pentru a câștiga pe împărat pentru cultul icoanelor, s-a văzut nevoit să recunoască și el căsătoria împăratului. Monahii de la Sacudion, în frunte cu Teodor, au criticat fapta împăratului și atitudinea patriarhului, pornindu-se cu război împotriva lor. Conflictul s-a soldat cu desființarea mănăstirii, cu aducerea lui Platon în Constantinopol și cu exilarea lui Teodor și Iosif la Tesalonic, unde au fost aruncați în închisoare.

Când, în 797, Irina (797-802) a ajuns singură stăpânitoare, Teodor și ceilalți monahi s-au întors la mănăstirile lor, iar patriarhul Tarasie a putut să anuleze căsătoria a doua a fostului împărat și să caterisească pe Iosif, egumenul care săvârșise căsătoria lui Constantin cu Teodota.

Actul acesta al lui Tarasie a dus la împăcarea lui cu Teodor. Tarasie, ca dovada a împăcării, i-a oferit lui Teodor și monahilor săi de la Sacudion, în 798, o veche mănăstire din secolul al V-lea din Constantinopol, mănăstirea Studion, pentru a se muta acolo, deoarece mănăstirea lor ajunsese de nelocuit din pricina deselor invazii ale arabilor.

Sub conducerea lui Teodor, mănăstirea Studion a ajuns principalul centru monastic al Bizanțului. În puțină vreme, numărul monahilor a ajuns la 700. Aceștia urmau întocmai tipicul aspru al lui Teodor, dedicându-se studiului, rugăciunii, muncii și filantropiei.

Viața mănăstirii Studion n-a fost însă liniștită, din pricină că starețul ei continua să se amestece în treburile politice și bisericești. Astfel, când noul împărat, Nichifor I (802-811), la moartea patriarhului Tarasie (806), a cerut părerea lui Teodor cu privire la persoana potrivită pentru acest scaun înalt, Teodor, în loc să-și exprime părerea sa, a recomandat împăratului convocarea unui corp electiv compus din asceți și clerici aleși.

Împăratul n-a ținut seama de părerea lui Teodor și a numit patriarh al Constantinopolului pe un laic, pe Nichifor. Numirea aceasta a dus la conflict între Teodor și noul patriarh, căruia îi reproșa nu numai numirea sa necanonică, ci și atitudinea lui favo-

rabilă față de Iosif, care cu 10 ani înainte săvârșise a doua căsătorie a împăratului Constantin VI.

Patriarhul Nichifor, pentru a face liniște în Biserică, printr-un sinod ținut la Constantinopol îl exilează pe Teodor. Este al doilea exil al său, care a durat din 809 până în 811, la suirea pe tron a împăratului Mihail I Rangabe (811-813). După acest exil, Teodor a ajuns colaboratorul patriarhului Nichifor și împreună luptător pentru cinstirea sfintelor icoane în cea de-a doua etapă a iconoclasmului (813-842).

Împăratul Leon V Armeanul (813-820), reluând în 814 politica iconoclastă a lui Leon III Isaurul (717-741), a încercat în zadar să câștige pe patriarhul Nichifor și pe Teodor pentru politica sa cu privire la icoane. Teodor, mai mult, a organizat în oraș o procesiune impresionantă din o mie de monahi, care purtau în brațe icoane.

Împăratul a pronunțat o sentință de exil în 815 împotriva iconofililor. Și astfel, Sfântul Teodor a plecat pentru a treia oară în exil. Chiar în exil, Teodor n-a încetat de a încuraja și a întări pe cinstitorii icoanelor prin scrisori, tratate, îndemnuri și mângâieri.

Urmașul la tronul imperial, Mihail II Bâlbâitul (820-829), s-a arătat mai tolerant, a deschis închisorile și a eliberat pe întemnițați. Atunci, în 820, a fost eliberat și Teodor, dar nu s-a putut întoarce în Constantinopol la mănăstirea sa, pentru că între timp fusese ocupată de alți monahi.

A murit aproape de Nicomidia, în 826. Biserica Ortodoxă îi prăznuiește amintirea la 11 noiembrie, ziua adormirii sale.

După restabilirea cultului icoanelor, moaștele sale au fost aduse de patriarhul Metodie cu deosebită cinstire în Constantinopol, la 26 ianuarie 844, și îngropate la mănăstirea Studion, alături de mormântul unchiului său, Platon.

Opera

Scrierile Sfântului Teodor Studitul se împart în 5 categorii: împotriva iconoclaștilor, ascetice, omiletice, poetice, epistole.

I. Scrieri împotriva iconoclaștilor

1. *Trei cuvinte antiretice împotriva iconoclaștilor.* Primele două cuvinte sunt scrise în formă de dialog, al treilea în 80 de silogisme, care oferă o teologie sistematică a cultului sfintelor icoane.

2. *Respingerea poemelor iconoclaștilor.*

3. *Șapte capitole împotriva iconoclaștilor.*

4. *Unele probleme către iconoclaști.*

5. *Cuvânt către iconoclaști.*

6. *Despre cultul icoanelor, epistolă către Platon.*

În teologia icoanelor, Sfântul Teodor Studitul dezvoltă ideea enunțată de Sfântul Ioan Damaschin că iconoclaștii sunt eretici hristologici, pentru că tăgăduiesc posibilitatea picturii lui Hristos, proprietate necesară a firii Domnului.

II. Scrieri ascetice

1. *Cateheza cea mică*, alcătuită din 134 capitole, reprezintă o culegere din convorbirile pe care Teodor le ținea de trei ori pe săptămână monahilor. Au ca obiect îndatoririle vieții monahale. Sunt sfaturi părintești date monahilor săi despre idealul desăvârșirii creștine.

2. *Marea catehezǎ* a fost la început o lucrare alcătuită din trei părți. Ni s-au păstrat numai 77 de cateheze, dar nu se știe cărei părți aparțin. În privința cuprinsului, nu se deosebesc esențial de micile cateheze, atât doar că unele au o întindere mai mare.

3. *Tipicul mănăstirii Studion* nu este păstrat în întregime, iar în forma de acum este o prelucrare a unei mâini de mai târziu, care vrea să reproducă regulile tipiconale date de Sfântul Teodor. Textul ce ni s-a transmis cuprinde rânduieli cu privire la slujbe, la posturi și la îmbrăcăminte.

4. *Despre timpurile de post.*

5. *Rânduiala Liturghiei mai Înainte Sfințite.*

6. *Întrebări și răspunsuri despre probleme canonice.*

7. *Pedepse date monahilor pentru neîndeplinirea îndatoririlor.*

8. *Comentariu la lucrarea Sfântului Vasile: „Rânduieli ascetice".*

9. *Despre desfătarea de mâncări și despre înfrânare.*

10. *Testamentul.* În aceasta, după ce face o mărturisire de credință, dă porunci pentru egumen și monahi.

III. Scrieri omiletice

Predicile și panegiricele Sfântului Teodor au fost unite la început într-un volum intitulat *Carte panegirică.* Din cuvântările strânse în această lucrare, n-au ajuns până la noi decât 12:

- 9 la diferite sărbători: Sfânta Cruce, Botezul Domnului, Paști, Adormirea Maicii Domnului, Arhangheli, Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul, Sfântul Evanghelist Ioan, Sfântul Apostol Vartolomeu;
- 3 encomioane: la Arsenie Anahoretul, la Platon Studitul, unchiul său, și la mama sa, Teoctista.

IV. Scrieri poetice

Sfântul Teodor Studitul a cultivat cu deosebit talent și poezia liturgică și poezia religioasă. Cărțile de slujbă conțin idiomele și canoane compuse de Teodor. Lui și fratelui său, Iosif, i se atribuie redactarea Triodului și completarea Penticostarului.

Poeziile religioase tratează subiecte în legătură cu sfinții, icoanele, cu persoane contemporane, cu obiecte monahice și chiar cu persoana lui.

V. Epistole

Cea mai mare parte o operei literare a lui Teodor o ocupă scrisorile sale. La început alcătuiau o colecție din 5 cărți; astăzi avem numai o parte din ele: 550 de epistole. Unele din ele sunt adevărate tratate împotriva iconoclaștilor sau împotriva maniheilor; altele sunt scrisori pastorale, scrisori de mângâiere, scrisori de încurajare, scrisori de recomandare, scrisori prietenești.

Din toate se degajă bogăția sufletului său, dragostea sa de om, omenia sa și dragostea sa de Dumnezeu.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PG 99, 688-689. A. MAI, *Nova Patrum Bibliotheca*, V, partea 2-a, Roma, 1849, pp. 158-168. J. P. COZZA LUZI, *Nova Patrum Bibliotheca,* VIII, Roma, 1871, partea 1, p. 1-244; IX, Roma, 1888, partea 1, pp. 1-318; partea 2-a, pp. 1-217. J. P. PITRA, *Analecta Sacra Spicilegio Solesmensi*, Paris, 1876, pp. 336-380. E. AUVRAY (ed.), *Sancti patris nostri et confessoris Theodori Studitis praepositi parva catechesis*, Paris, 1891. A. PAPADOPULOS-KERAMEUS, *Tou hosiou Theodorou tou Stouditou Megale katechesis, biblion deuteron*, Petersburg, 1904. **Traduceri: Germană:** P. SPECK, *Theodoros Studites Jamben auf verschiedene Gegenstände*, în *Supplementa Byzantina* 1, Berlin, 1968. **Română:** SF. TEODOR STUDITUL, *Cuvântări duhovnicești*, trad. în limba română de FILARET, episcopul Râmnicului, 1784 (ed. a II-a, diort. de arhim. ATHANASIE DINCĂ, 1940; ed. a III-a, Episcopia Alba Iuliei, 1994).

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: G. ERBICEANU, *Imnologia epocii până la Damascen*, în rev. B.O.R., nr. 3/1883, p. 144. Dr. GHERASIM TIMUȘ, Episcopul Argeșului, *Teodor Studitul (826),* în *Dicționar aghiografic cuprinzând pe scurt viețile sfinților*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1898, pp. 791-795. Prof. Dr. EMILIAN VOIUTSCHI, *Istoria și literatura moralei creștine...*, în rev. *Candela*, nr. 10/1906, pp. 607-608. Arhim. (IULIU) SCRIBAN, *Un jubileu scăpat*, în rev. B.O.R., nr. 12/1926, p. 750 (Aniversarea a 1100 de ani de la moartea Sfântului Teodor Studitul). FIRMILIAN MARIN, *Lauda postului: Faceri ale scriitorilor de imne: Andrei Criteanul, Iosif Cântărețul și Teodor Studitul*, în rev. *Albina*, nr. 8/1939. Arhim. ATHANASIE DINCĂ, *Sfântul Teodor Studitul, Viața, activitatea și operele sale,* București, 1940, 99 p. Recenzie de Diac. NICOLAE MLADIN, în R.T., nr. 3-4/1941, p. 215. Pr. ȘTEFAN DOBRA, *Sfântul Teodor Studitul*, în *Fântâna Darurilor*, nr. 3/1940, p. 240 (Recenzie la studiul lui ATHANASIE DINCĂ despre viața și opera Sfântului Teodor). C. SĂNDULESCU, *O culegere necunoscută de cateheze*, în rev. M.O., nr. 5-6/ 1958, p. 449 (*Catehezele Mari* ale Sfântului Teodor Studitul, considerate pierdute, descoperite într-o culegere de texte a lui Pavel Everghenitul cf. *Byzantinoslavica*, tom. 9, 1956). Drd. MATEI CORUGĂ, *Sfântul Teodor Studitul și opera sa în vechea literatură românească*, în rev. S.T., nr. 9-10/ 1972, pp. 723-732. Arhim. ILIAS MASTROGHIANNOPOULOS, *Teodor Studitul*, în *Bizanț, o lume a spiritului și a dragostei* (IV), traducere de Pr. OLIMP N. CĂCIULĂ, în rev. M.O., nr. 5-6/1974, pp. 402-404. Drd. L. STREZA, *Aspectul dogmatic al cultului icoanei la Sfântul Teodor Studitul*, în rev. S.T., nr. 3-4/1977, pp. 298-306. Pr. Drd. MIHAIL VOICESCU, *Locul și impor-*

tanța monahismului în viața Bisericii, după Sfântului Teodor Studitul, în rev. S.T., nr. 5-6/1984, pp. 352-364. Pr. Prof. TEODOR BODOGAE, *Cultura teologică în Răsărit. Universitatea din Bizanț. Teologi mai însemnați: Teodor Studitul și Fotie*, în volumul Pr. Prof. IOAN RĂMUREANU/Pr. Prof. MILAN ȘESAN/Pr. Prof. TEODOR BODOGAE, *Istoria Bisericească Universală*, vol. I: *(1-1054)*, ediția a III-a, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1987, pp. 518-520. Protos. ȘTEFAN GUȘĂ, *Sfântul Cuvios Teodor Studitul*, în *Telegraful Român*, nr. 41-44/1989, pp. 6-7. Pr. Drd. NECHITA RUNCAN, *Sfântul Teodor Studitul (759-862)*, în studiul *Personalități bisericești ortodoxe în mișcarea pentru apărarea icoanelor din preajma și de după Sinodul al VII-lea Ecumenic*, în rev. S.T., nr. 3/1990, pp. 72-75. ***, *Luna noiembrie. Ziua a unsprezecea. Tot în această zi, viața și nevoințele Cuviosului Părintelui nostru Teodor Studitul, scrisă de ucenicul său, Monahul Mihail*, în *Viețile sfinților pe luna noiembrie*, retipărite și adăugite cu aprobarea Sfântului Sinod, după ediția din 1901-1911, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, 1993, pp. 168-191; Ediția a II-a, Editura Episcopiei Romanului, 2000, pp. 162-184. Drd. MARIUS TELEA, *Teologia icoanelor la Sfântul Ioan Damaschin și Sfântul Teodor Studitul*, în rev. *Credința Ortodoxă*, nr. 2/1996, pp. 133-161. CHRISTOPH SCHÖNBORN, *Apogeul teologiei icoanelor. Sfântul Teodor Studitul*, în volumul *Icoana lui Hristos*, traducere și introducere de Pr. Dr. VASILE RĂDUCĂ, Editura Anastasia, București, 1996, pp. 170-184. *Cuviosul Părinte Teodor Studitul*, în *Viețile Sfinților*, prelucrare de ALEXANDRU LASCAROV-MOLDOVEANU, vol. VI (septembrie-octombrie-noiembrie), Editura Artemis, București, 1998, pp. 156-166. Pr. Prep. Drd. NICU BREDA, *Contribuția specifică a Sfântului Teodor Studitul la teologia icoanei*, în rev. *Teologia*, nr. 1/2001, pp. 103-115. REMUS RUS, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Editura Lidia, București, 2003, pp. 817-818. ADRIAN MIRCEA DONDOȘ, *Iconoclasmul: o perspectivă istorico-teologică. Argumentele iconodulilor: Sf. Ioan Damaschinul și Sf. Teodor Studitul*, în *Îndrumător Bisericesc pe anul de la Hristos 2010*, editat de Arhiepiscopia Sibiului, Sibiu, 2010, pp. 341-353. **Literatură străină:** C.THOMAS, *Theodor von Studion und sein Zeitalter: Ein Beitrag zur byzantinischen Kirchengeschichte*, Diss. Leipzig, 1892. G. A. SCHNEIDER, *Der Hl. Theodor von Studion: Sein Leben und Wirken. Ein Beitrag zur byzantinischen Mönchsgeschichte*, Diss. Münster, 1900. J. PARGOIRE, *La Bonita de Saint Théodore Studite*, în EO 6/1903, pp. 207-208. A. GARDNER, *Theodore of Studion: His Life and Times*, London, 1905 (Reedit. New York, 1974). E. MARIN, *Saint Théodore (759-826)*, Paris, 1906. N. GROSSU,

Prepodobnij Theodor Studit: Ego vremja, sisn i tvorenija, Kiev, 1907. C. VAN DE VORST, *Les relations de S. Théodore Studite avec Rome*, în AnBoll 32/1913, pp. 439-440. Idem, *La Petite Catéchèse de S. Théodore Studite*, în AnBoll 33/1914, pp. 31-32. A. P. DOBROKLONSKIJ, *Prep.Theodor, ispovednik i igumen Studiskij*, 2 vol., Odessa, 1913-1914. V. GRUMEL, *L'iconologie de Saint Théodore Studite*, în EO 20/1921, pp. 257-258. B. HERMANN, *Der hl. Abt Theodor von Studion, Erneuerer des basilianischen Mönchtums, im Lichte seiner Schriften*, în *Benediktinische Monatsschrift* 7/1925, pp. 418-419. Idem, *Bekennertum des hl. Abtes Theodor von Studion und seiner Mönche*, în *Benediktinische Monatsschrift* 8/1926, pp. 31-32; 111-112. Idem, *Des heiligen Abtes Theodor von Studion Martyrbriefe aus der Ostkirche*, Mainz, 1931. C. PAPADOPULOS, în EEBS 15/1939, pp. 3-4. R. DEVREESSE, *Une lettre de S. Théodore Studite relative au synode moechien*, în AnBoll 68/1950, pp. 44-45. J. LEROY, *La réforme Studite*, în *Il Monachesimo orientale. Atti del convegno di studi orientali*, Roma, 1958, pp. 181-182. Idem, *Les petites catéchèses de S. Théodore Studite*, în rev. *Le Muséon* 71/1958, pp. 329-330. G. FATOUROS, *Die Abhängigkeit des Theodoros Studites als Epistolographen von den Briefen Basileios' des Grossen*, în JÖB 41/1991, pp. 61-62. E. AMANN, în DThC 15 (1946), pp. 287-288. BECK, pp. 491-495, cu bibliografie. F. CAYRÉ, II, pp. 336-345. F. CROSS, *Theodore of Studion*, în ODCC, pp. 1359-1360. R. J. SCHORK, *Theodore the Studite, St.*, în CE, 14, pp. 19-20. M. -H. CONGOURDEAU, în DSp 15 (1991), pp. 401-402. GEORGIOS FATOUROS, art. *Theodoros Studites*, în BBKL 11 (1996), pp. 978-981, cu bibliografie.

Iosif Studitul, arhiepiscopul Tesalonicului

Viața

Sfântul Iosif Studitul, fratele Sfântului Teodor Studitul, s-a născut la 762 în Constantinopol. La vârsta de 19 ani, în 780, a mers la mănăstire cu fratele său, Teodor, și a împărtășit cu el aceeași viață, aceleași lupte și aceleași exiluri: exilul din 795, în disputa miheiană, exilul din 809, în conflictul cu patriarhul Nichifor, și exilul din 815, în persecuția iconoclastă.

Înainte de al doilea exil a fost ales arhiepiscop al Tesalonicului. N-a stat decât doi ani pe scaunul Tesalonicului, pentru că, fiind exilat în 809, nu s-a mai putut întoarce în eparhia sa.

A murit în 832. Biserica Ortodoxă îi cinsteşte pomenirea la 15 iulie, ziua adormirii sale.

După 12 ani, la 26 ianuarie 844, patriarhul Metodie a adus moaştele sale, odată cu ale fratelui său, Teodor, cu deosebită cinstire în Constantinopol şi l-a înmormântat în mănăstirea Studion, alături de mormântul lui Platon Studitul, unchiul lor.

Opera

Scrierile Sfântului Iosif Studitul se împart în două categorii: omiletice şi poetice.

1. Scrieri omiletice

Din opera omiletică a lui Iosif ne-au rămas:

- *Două cuvântări la Cruce* şi *despre post*;
- *Două cuvântări panegirice*: la Sfântul Dumitru, patronul Tesalonicului, şi la Sfântul Nestor.

2. Scrieri poetice

Pe lângă activitatea de predicator, Sfântul Iosif a fost şi imnograf; el a scris canoane la sfinţi.

I se atribuie lui şi fratelui său, Teodor, redactarea Triodului şi completarea Penticostarului.

Sfântul Iosif a scris şi poezii religioase: unele împotriva iconoclaştilor, altele dedicate fratelui său, Teodor.

BIBLIOGRAFIE

Ediţii şi Traduceri: J. P. Migne, 105, 925-1426.

Studii şi Manuale: Literatură străină: Balanos, *op. cit.*, p. 27. Beck, *op. cit.*, p. 505. R Janin, în ThIE VII. Ehrhard, p. 167. J. Pargoire, *St. Josephe de Thessalonique*, în EO, 9 (1906), pp. 278-282; 351-356. Idem, *Les oeuvres de st. Joseph de Thessalonique*, în EO, 10 (1907), pp. 207-210. Ch. Van de Vorest, în *Anal.Bol.*, 32 (1913), pp. 35-47. Sofronie Evstratiase, *O Iosif o Studitis, arhiepiscopos Thesaloniki*, în rev. *Makedonika*, B (1941-1952), pp. 25-88. A. Michel, în LTK 5, pp. 579-580.

Fotie

Viața

S-a născut la Constantinopol pe la anul 810. Părinții săi, Sergiu și Irina, au fost exilați de către împăratul Teofil deoarece nu au acceptat politica lui iconoclastă. Era nepotul patriarhului Tarasie (†806).

Fotie mărturisește într-una din scrisorile sale că întreaga familie, precum și unchiul său, Tarasie, au fost anatemizați la unul din sinoadele iconoclaste. Fotie a fost înzestrat cu multe și bogate daruri naturale.

A studiat logica, dialectica, poetica, retorica, medicina, matematica, dreptul, teologia. Într-o scrisoare adresată episcopilor răsăriteni, Fotie mărturisește că a fost atras de viața monahală, deși în cele din urmă a ales o carieră profană. Aflând de cultura lui aleasă, Teoctist, primul ministru al împărătesei Teodora, îl numește profesor la Universitatea din Constantinopol, unde a predat cu mult succes teologia, filologia și filosofia, mai cu seamă filosofia aristotelică.

Datorită culturii sale și a legăturilor cu curtea imperială, a fost numit prim-secretar imperial, în serviciul direct al împăratului. În anul 838 este numit ambasador la Bagdad. În absența lui, împărăteasa Teodora este înlăturată de la regență de către fratele ei, Bardas, în înțelegere cu tânărul împărat Mihail III (842-867). Patriarhul Ignatie, ridicat în scaun de Teodora, cade în dizgrația Cezarului Bardas, din cauză că a dat crezare zvonurilor legate de viața lui privată, și se va retrage.

În această situație, un sinod local îl recomandă împăratului pe Fotie, care era laic, să ocupe scaunul de patriarh al Constantinopolului. Fotie a fost recunoscut de către toți episcopii, chiar de cei care erau apropiați ai lui Ignatie. A fost hirotonit în decursul unei săptămâni, deoarece sărbătoarea Crăciunului se apropia, iar, potrivit tradiției, patriarhul trebuia să oficieze slujba divină. Hiro-

tonia a fost oficiată de trei episcopi, reprezentanți ai celor două tabere aflate în conflict. Cu Fotie ca patriarh, au început zile grele pentru Biserica bizantină.

Clerul s-a împărțit în două partide: una, în frunte cu monahii de la mănăstirea Studion, care erau de partea lui Ignatie, alta de partea lui Fotie. Pentru a împăca cele două partide, Fotie a convocat un sinod în 859 la Constantinopol, care a recunoscut ca patriarh canonic pe Fotie, spre și mai marea nemulțumire a ignatienilor.

Sinodul a hotărât că numirea ca patriarh a lui Ignatie a fost necanonică, deoarece el nu a fost ales de un sinod, ci a fost numit de împărăteasa Teodora. Tot din dorința de a pune capăt disputei, Fotie a îndemnat pe împăratul Mihail III să convoace un sinod la care să fie invitați patriarhii din Răsărit și papa. Sinodul, ținut la Constantinopol în 861, s-a pronunțat pentru Fotie și depunerea lui Ignatie.

Papa Nicolae I a dezaprobat atitudinea delegaților săi de la sinod și, într-un sinod ținut la Laterna în 863, a excomunicat pe Fotie și clerul său și a recunoscut ca patriarh pe Ignatie. Cu aceasta a început ruptura dintre Roma și Bizanț, primul pas fiind făcut de Roma, prin papa Nicolae I, om ambițios, care căuta să întindă universalismul roman și asupra Bisericii de Răsărit.

Fotie nu a rămas fără răspuns la excomunicarea pronunțată de Roma. A convocat în vara anului 867 un sinod, la care au participat și reprezentanții celor 3 patriarhii ortodoxe. Sinodul a excomunicat pe papa Nicolae I și a declarat eterodoxe inovațiile apusene, în frunte cu adaosul Filioque. Dar, în toamna aceluiași an, 23 septembrie 867, împăratul Mihail III a fost ucis și a urcat pe tronul bizantin Vasile I (867-886).

Noul împărat l-a înlăturat pe patriarhul Fotie, pe care l-a exilat, închizându-l într-o mănăstire, și l-a adus înapoi pe scaunul patriarhal pe Ignatie. La cererea lui Ignatie s-a ținut un sinod la Constantinopol în 869, care l-a excomunicat și anatemizat pe Fotie. Biserica Romano-Catolică socotește sinodul acesta al optulea sinod ecumenic.

După trei ani, Fotie, câștigând încrederea și favoarea împăratului, s-a întors în Constantinopol. Împăratul Vasile l-a făcut consilierul său intim, i-a încredințat instrucția copiilor săi și l-a numit profesor la cea mai înaltă școală din Constantinopol, care funcționa în palatul imperial. În scurtă vreme, Fotie s-a împăcat cu Ignatie.

În 877, după moartea lui Ignatie, Fotie a fost repus în drepturile sale de patriarh. Cea dintâi grijă a lui Fotie a fost convocarea unui sinod care să revizuiască condamnarea rostită de sinodul din 869. Sinodul s-a deschis în noiembrie 879, la care au participat 383 de delegați, între care delegații patriarhilor răsăriteni și delegații papei. Sinodul a hotărât anularea anatemei și excomunicării pronunțate asupra lui Fotie de sinodul din 869, ștergerea acestui sinod de pe lista sinoadelor și proclamarea sinodului din 879 ca al optulea sinod ecumenic.

După acest sinod, legăturile dintre Biserica de Răsărit și Biserica de Apus s-au reluat și au continuat până în 1054, când s-au rupt din nou. Fotie însă n-a putut rămâne pe scaunul său decât până în 886, când noul împărat al Bizanțului, Leon VI Înțeleptul (886-912), care a urmat pe tron tatălui său, Vasile I, l-a silit să demisioneze, sub pretextul că a participat la o acțiune împotriva lui, dar în realitate pentru că voia să ridice pe scaunul patriarhal pe fratele său, Ștefan, un tânăr în vârstă de 16 ani.

Împăratul Leon VI l-a trimis pe Fotie într-o mănăstire de lângă Constantinopol. De atunci nu mai avem nicio știre despre el. A murit în această mănăstire, probabil în anul 893. La scurtă vreme după moartea sa, Biserica Ortodoxă l-a declarat sfânt și i se prăznuiește amintirea la 6 februarie.

Opera

Scrierile lui Fotie se împart în două mari categorii: scrieri teologice și scrieri profane. Ne vom ocupa numai de scrierile sale teologice.

1. *Amphilochia*. Poartă acest nume fiindcă a fost dedicată mitropolitului Amfilohie al Cizicului. Din cuprinsul ei, se poate

constata că a fost scrisă în timpul primului său exil (867-877), căci se plânge de privațiunile îndurate și de lipsa de copiști. Cuprinde răspunsurile lui Fotie la 324 de întrebări cu privire la anumite probleme grele de interpretat (scripturistice și teologice) și din alte domenii, ca: filosofie, medicină, gramatică, istorie, științele naturii. În răspunsurile lui, Fotie se bazează pe învățătura Sfântului Ioan Gură de Aur, a Sfântului Ioan Damaschin și a lui Teodoret al Cyrului. Problemele tratate sunt dogmatice (despre mântuire), exegetice (la Geneză, Pentateuh, Psalmi și locuri mai greu de interpretat din Evanghelii). Dar această lucrare cuprinde și numeroase scrisori care lămuresc problema iconoclastă. Ea reunește răspunsuri la întrebările adresate patriarhului de către prietenii săi, fie clerici sau mireni în poziții înalte. Ele arată preocuparea lui Fotie de a pune punct ereziei, înarmându-i pe creștini cu răspunsurile ortodoxe la acuzele aduse de eretici. Iconoclaștii au avut aceleași mijloace ca și arienii, nearătându-și pe față și dintru început scopul, ci mergând din aproape în aproape, de la sfaturi despre poziția icoanelor, pentru a nu fi pricină de sminteală pentru cei mai puțin instruiți, până la a le interzice, motivând că Sfânta Scriptură nu spune că se poate reprezenta Dumnezeu pe lemn sau piatră. Arienii s-au ridicat împotriva celor care i-au botezat și hirotonit, la fel ca și iconoclaștii. De asemenea, dacă arienii au ajuns să blasfemieze, negându-I Fiului deoființimea cu Tatăl, iconoclaștii, prin interzicerea icoanelor, au ajuns să refuze adorarea în Biserică a lui Dumnezeu Însuși. Compararea celor două erezii arată preocuparea lui Fotie de a stârpi iconoclasmul ca pe o mare plagă.

2. *Despre mistagogia Sfântului Duh.* Este o operă cu totul originară a lui Fotie, îndreptată împotriva latinilor despre purcederea Sfântului Duh. Fotie a adunat în această lucrare toate argumentele din Scriptură și din Sfinții Părinți în sprijinul dogmei ortodoxe. El își scrie această operă cu o mare dexteritate dialectică și cu mare perspicacitate. Toți teologii ortodocși de mai târziu au folosit ca izvor și model lucrarea lui Fotie în scrierile îndreptate împotriva dogmei romano-catolice a lui Filioque.

3. *Împotriva maniheilor.* Este o lucrare polemică împotriva ereziei contemporane a pavlicienilor, pe care Fotie o consideră ca o reînviere a ereziei maniheilor.

4. *Bibliotheca* sau *Myriobiblion.* Un moment nepieritor pentru râvna studiului literaro-istoric îl constituie această lucrare, care a fost scrisă înainte de 858. În ea sunt analizate cu finețe critică textele a 280 de volume ale autorilor bisericești, alături de clasici, istorici, oratori, gramatici, medici și chiar romancieri. Dacă în această colecție nu figurează unii mari filozofi, ca Aristotel și Platon, și nici marii istorici, ca Tucidide, Polybius și Plutarh, nu înseamnă că Fotie nu i-a cunoscut. Pentru cercul de *„spirite alese"* care discuta asupra lucrărilor sale, a găsit că este mai interesant să nu menționeze lucrări pe care ascultătorii nu le cunoșteau. O valoare deosebită oferă această operă literaturii teologice, pentru că o mare parte a istoricilor bisericești, a dogmaticilor sau a exegeților a ajuns să fie cunoscută datorită lui Fotie. Din păcate, opera începută cu mare râvnă de Fotie și încredințată fratelui său spre a fi continuată a rămas neterminată. Fotie avusese un pronunțat simț critic, operele citate de el au fost atât de bine analizate, încât numai arareori critica modernă a mai avut un cuvânt de spus.

5. *Lexiconul* are un caracter filologic-gramatical. Scopul alcătuirii acestei lucrări a fost acela al ușurării citirii cărților sfinte și a autorilor clasici.

6. *Comentarii* la diferite cărți din Sfânta Scriptură. Ni s-au păstrat fragmente în catene.

7. *Sintagma canon* este o lucrare împotriva primatului papal.

8. *Colecția de maxime* este, de asemenea, o dovadă că Fotie a fost un pasionat iubitor al vechilor monumente literare.

9. *Manualele didactice* - în care tratează despre topică, alcătuite pentru uzul studenților; s-au pierdut.

10. *Opera oratorică* cuprinde 128 de omilii sau cuvinte.

11. *Revizuirea tipicului* de la biserica „Sfânta Sofia" și *Nomocanonul în XIV titluri* se pare că nu i-ar aparține.

12. *Corespondența* este formată din 280 de scrisori și constituie un document de prim ordin pentru istoria celei de-a doua jumătăți a secolului al IX-lea.

13. Fotie a compus și câteva *piese imnografice liturgice*, o stihiră la Sfântul Metodie și câteva canoane.

Multe din scrierile sale teologice s-au pierdut sau sunt încă nedescoperite.

Caracterizare

Fotie a fost una din personalitățile cele mai mari ale epocii bizantine. S-a distins ca ierarh, ca profesor, ca scriitor, ca apărător al ortodoxiei, ca om. Mai presus de toate, a iubit ortodoxia și a apărat-o cu toată puterea talentului său și cu sacrificiul vieții sale. În lupta sa dusă împotriva pretențiilor de supremație ale Romei și în special împotriva papei Nicolae I, Fotie apare ca omul hotărât să-și apere tezaurul său de credință și să descopere rătăcirile de la credință.

Însemnătatea și gloria și le-a câștigat în calitate de patriarh al Constantinopolului, desfășurând o bogată activitate misionară (în convertirea hazarilor, rușilor și bulgarilor), administrativă (în elaborarea de legi bisericești) și diplomatică (în încercările de a realiza o „*unire*" cu Biserica armeană).

Fotie a fost un exponent al timpului său, un purtător al vanității și orgoliului grecesc față de „*barbarii*" din Apus. El a fost însuflețit de vechiul suflu al spiritului grecesc, de neamuri măreție, în realizarea cărora i-a fost de mare folos iscusința și tenacitatea.

Fiind un mare iubitor al clasicității eline, s-a ostenit în răspândirea culturii și științei grecești. Însemnătatea culturală și-a câștigat-o și ca teolog și mai ales ca om de știință, reușind să învie dragostea pentru studiul clasicilor. În această privință, posteritatea îi datorează mare recunoștință, întrucât n-a avut un înaintaș care să-i sugereze această idee și nici n-a primit un imbold din afară, totul fiind făcut din propria inițiativă. Cu drept cuvânt se poate spune despre el că a fost un umanist și un spirit luminat, modern, original.

BIBLIOGRAFIE

EDIŢII ŞI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PG 101-104. *Epistulae*, în MANSI XVII şi în MGHEp VII. Parţial, epistolele pot fi găsite şi la G. HOFMANN, *Textus et Documenta: Photius et Ecclesia Romana I. Primus Patriarchatus Photii* (858-867), în col. *Series Theologica* 6, Romae, 1932. Idem, *Textus et Documenta: Photius et Ecclesia Romana II. A synodo romana (869) usque ad depositionem Photii (886)*, în col. *Series Theologica* 8, Romae, 1932. *5 Capitula contra Photium*, în PL 129, 112D-114C; şi MANSI XVI, 128C-130B. J. HERGENRÖTHER, *Monumenta Graeca ad Photium eiusque Historia Pertinentia*, Ratisbon, 1869. C. THEODORIDIS (ed.), *Ph. Patriarchae Lexicon*, Berlin, 1982. Ed. critică B. LAOURDAS/L. G. WESTERINK, *Photii Patriarchae Constantinopolitani Epistulae et Amphilochia*, 6 vol., Leipzig, 1986/1988. Idem, *Photii Patriarchae Constantinopolitani Epistulae et Amphilochia*, 3 vol., Leipzig, 1983/1985. R. HENRY, *Photius: Bibliothèque*, în CBy, 8 vol., 1959-1977. S. ARISTARCHES, *Tou hen agiois patros hemon Photiou, patriarchou Konstantinopoleos, logos kai hoimiliai ogdoekonta treis*, 2 vol., Konstantinopel, 1900. B. LAOURDAS, *Photiou homiliai. Ausgabe des Textes, Einführung und Erläuterungen*, Thessalonich, 1959. J. REUSS, *Matthäus-Kommentare aus der griechischen Kirche aus Katenenhandschriften gesammelt*, în TU 61/5, 6, Berlin, 1957, pp. 270-337. Idem, *Lukas-Kommentare aus der griechischen Kirche aus Katenenhandschriften gesammelt*, în TU 130, Berlin, 1984, pp. 298-317. Idem, *Johannes-Kommentare aus der griechischen Kirche aus Katenenhandschriften gesammelt*, în TU 89, Berlin, 1966, pp. 359-412. K. STAAB, *Pauluskommentare aus der griechischen Kirche*, Münster, 1963, pp. 470-652. **Traduceri: Engleză:** C. MANGO, *The Homilies of Photius*, în col DOS 3, Cambridge, Mass., 1958. N. G. WILSON, *Photius: The Bibliotheca. A selection translated with notes*, London, 1994. SAINT PHOTIOS, PATRIARCH OF CONSTANTINOPLE, *On the Mystagogy of the Holy Spirit and the Synodicon on the Holy Spirit. Translation by Holy Transfiguration Monastery*, New York, 1983, pp. 67-116. D. S. WHITE, *Patriarch Potios of Constantinople. His Life, Scholarly Contributions, and Correspondence Together with a Translation of Fifty-two of His Letters*, în *The Archibishop Library of Ecclesiastical and Historical Sources* 5, Brookline, Massachusetts, 1981. **Franceză:** SAINT PHOTIOS, PATRIARCHE DE CONSTANTINOPLE, *La Mystagogie du Saint Esprit. Oeuvres Trinitaires (trad. du grec par l'archimandrite Philarète)*, 2 vol., în *Collection Histoire et dogme de l'Église*, Paris, 1991.

STUDII ŞI MANUALE: Literatură în limba română: BISERICANUL ORTODOX, *Patriarhul Fotie*, în volumul *„În ce ne deosebim ?...". Lucrare în-*

chinată consolidării Revenirii, Tipografia „Arhidiecezană", Timişoara, f. a., pp. 344-345. G. ERBICEANU, *Fotie Patriarhul*, în studiul *Imnologia epocii până la Damascen*, în rev. B.O.R., nr. 3/1883, p. 146. Pr. G. GEORGESCU, *Foţiu şi activitatea lui ierarhică faţă de episcopul Romei*, teză pentru licenţă, Universitatea din Bucuresci, Facultatea de Teologie, Bucuresci, Lito-tipografia Carol Gobi, 1895. Recenzie de G(ÂRBOVICEANU PETRE), în rev. B.O.R., nr. 6/1895, pp. 264-265. D. N., *Fotie n'a murit schismatic*, în rev. *Cultura creştină*, nr. 6-7/1938, pp. 442-444. TOMA G. BULAT, *Fotie, Patriarh al Constantinopolului. (c. 815-897). Schiţă biobibliografică*, Chişinău, Tipografia „Tiparul Moldovenesc", 1940, 30 p. Recenzie de Dr. ALEXANDRU I. CIUREA, în rev. *Mitropolia Moldovei*, nr. 4/1940, pp. 233-235. Pr. I. IRIMIA, *Conflictul religios dintre Roma şi Constantinopol în timpul Patriarhului Fotie*, în rev. *Luminătorul*, nr. 11-12/1942, pp. 648-678 şi extras, 1942, 40 p. Recenzie de Dr. GRIGORIE T. MARCU, în R.T., nr. 1-2/ 1943, pp. 134-135. Recenzie în rev. *Misionarul*, nr. 1-3/1943, p. 139. Prof. NICOLAE BĂNESCU, *Câteva studii privitoare la creştinarea ruşilor şi începuturile Bisericii Ruse*, în rev. ORT., nr. 2/1960, pp. 280-287. Magistr. DUMITRU I. GĂINĂ, *Din activitatea canonică a Patriarhului Fotie*, în rev. S.T., nr. 5-6/1963, pp. 347-364. Pr. L. IORDACHE, *Două scrisori inedite ale Patriarhului Fotie către armeni*, în rev. M.O., nr. 5-6/1972, pp. 397-401. Pr. Prof. T. BODOGAE, *Cultura teologică în Răsărit. Universitatea din Bizanţ. Teologi mai însemnaţi: Teodor Studitul şi Fotie*, în volumul Pr. Prof. IOAN RĂMUREANU/Pr. Prof. MILAN ŞESAN/Pr. Prof. TEODOR BODOGAE, *Istoria bisericească universală*, vol. 1 (1-1054), ediţia a III-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, E.I.B.M.B.O.R., 1987, pp. 518-520. Idem, *O scrisoare din exil a Patriarhului Fotie*, în rev. M.B., nr. 4-6/1977, pp. 342-346 (*Către Vasile Macedoneanul*). Idem, *O epistolă a Patriarhului Fotie şi semnificaţia ei*, în rev. M.B., nr. 10-12/1982, pp. 613-623. Diac. IOAN BRIA, *La împlinirea a 1100 de ani de la Enciclica Patriarhului Fotie al Constantinopolului către Patriarhii Răsăriteni*, în rev. ORT., nr. 4/1967 pp. 608-614. AL(EXANDRU) D(UŢU), *Notă bibliografică* la studiul BASIL LAOURDAS, *Photius and Arethas - a Chapter in the History of Classical and Byzantine Scolarship. Bulletin de l'Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen*, tome VIII, nr. 1-2/1970, pp. 52-65, în *Revue des Études Sud-est Européennes*, tome IX, nr. 3/1971, p. 649. Drd. MARIN COJOC, *Literatura patristică în opera patriarhului Fotie*, în rev. M.O., nr. 1-3/1990, pp. 41-76. Drd. C. CĂLINOIU, *Creştinarea ruşilor în contextul relaţiilor bizantino-slave din secolele IX-X*, în rev. *Teologie şi Viaţă*, nr. 11-12/1992, pp. 75-105 (Vezi subcap. *Patriarhul Fotie şi «prima încreştinare a Rusiei»*, pp. 84-88). LUCIAN D. COLDA, *Figuri, concepte şi evenimente din istoria Bisericii: Patriarhul Fotie al Constantinopolului şi disputele cu latinii*, în rev.

Orizonturi teologice, nr. 3/2000, pp. 152-173. Idem, *Între Roma și Constantinopol: Sfântul Fotie, Patriarhul Constantinopolului - o viață, o istorie, un destin*, în R.T., nr. 3/2006, pp. 138-152 și în *Telegraful Român*, nr. 17-20/2001, pp. 5-6; *Telegraful Român*, nr. 21-24/2001, p. 2; *Telegraful Român*, nr. 25-28/2001, p. 6. Idem, *Creații nemuritoare în istoria Bisericii și a literaturii postpatristice bizantine: opera Sfântului Fotie cel Mare, patriarhul Constantinopolului*, în *Anuarul Facultății de Teologie „Andrei Șaguna" - Sibiu*, nr. IV (XXIX)/2003-2004, Ed. Univ. „Lucian Blaga", Sibiu, 2008, pp. 225-255. Idem, *Aspecte din istoria Bisericii: Conflictul dintre papa Nicolae I al Romei și Sfântul Fotie cel Mare, Patriarhul Constantinopolului. Câteva considerente asupra legăturilor acestuia din urmă cu armenii*, în *Îndrumător Bisericesc - pe anul de la Hristos 2009*, Anul 157, Ed. Andreiană, Sibiu, 2008, pp. 273-283. Idem, *Sfânta Fecioară în omiliile patriarhului Fotie*, în *Îndrumător Bisericesc - pe anul de la Hristos 2003*, Anul 151, Sibiu, 2002, pp. 125-131. Idem, *Constantinopolul și ortodoxia credinței: Sfântul Fotie cel Mare al Constantinopolului - martorul de neașteptat al conceptului de primat roman în Răsărit ? Câteva considerații asupra unei controverse*, în *Îndrumător Bisericesc - pe anul de la Hristos 2007*, Anul 155, Sibiu, 2006, pp. 233-238. Idem, *Aspecte mariologice în omiliile patriarhului Fotie cel Mare al Constantinopolului rostite la praznicul Buneivestiri și la cel al Nașterii Maicii Domnului*, în *Telegraful Român*, nr. 9-12, Sibiu, 2008, p. 5. Pr. Drd. CĂLIN IOAN DUȘE, *Bizanțul în timpul Sfântului Simeon Noul Teolog*, în rev. *Orizonturi teologice*, nr. 1/2000, pp. 138-158 (*Personalități culturale ale secolelor X-XI. Fotie (815-893)*, pp. 148-149). AUREL JIVI, Recenzie la vol. JOHAN MEIJER CSR, *A Successful Council of Union; A Teological Analysis of the Photian Synod of 879-880*, Tesalonic, 1975, 293 p., în rev. S.T., nr. 1-2/1980, pp. 287-289. Dr. D. LUCACIU, *Cultul lui Fotie în Biserica Răsăritului*, în rev. *Cultura Creștină*, Blaj, nr. 3-4/1940, p. 141 sq. V. LUCACIU, *Istoria lui Foțiu, prelucrată după J. JÄGER*, Baia Mare, 1892 (pe copertă 1893). ***, *Marele Patriarh Fotie al Constantinopolului și Biserica Ortodoxă Rusă*, în rev. B.O.R., nr. 1-2/1988, p. 70. (*Consfătuire la Mănăstirea Pentelli, 6 februarie 1988*). HORIA C. MATEI, *Fotios (Photios) (c. 800-895)*, în *Enciclopedia Antichității*, Editura Meronia, București, 1995, p. 137. H(ARALAMBIE) M(IHĂIESCU), Recenzie la volumul THOMAS HÄGG, *Photius als Vermittler antiker Literatur. Untersuchungen zur Technik des Referierens und Exzerpierens in der Bibliotheke*, Upsala, 1975, 218 p. (= *Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Graeca Upsaliensia* 8), în *Revue des Études Sud-est Européennes*, tome XIX, nr. 3/1976, p. 561. Pr. Prof. GHEORGHE I. MOISESCU, *Comemorarea marelui patriarh Fotie*, în rev. M.O., nr. 3-4/1959, p. 198. C(ALISTRAT BÂRLĂDEANUL) (ORLEANU), *Papa Nicolae I*, în rev. B.O.R.,

nr. 11/1903, pp. 1268-1282 (*Patriarhul Fotie şi papa Nicolae I. Relaţiile dintre Biserica Răsăriteană şi cea Occidentală*). Pr. Drd. CONSTANTIN PĂTULEANU, *Raportul dintre Biserică şi Stat în timpul Patriarhului Fotie*, în *Analele Universităţii din Craiova*, seria *Teologie*, nr. 4/1999, pp. 3-19. Pr. CHIRIL PISTRUI, *Creştinarea ruşilor şi apariţia primelor monumente de literatură slavonă*, în rev. M.O., nr. 9-10/1959, pp. 648-657. TEODOR M. POPESCU, *Enciclica patriarhului Fotie către patriarhii orientali (867)*, în rev. S.T., nr. 2/1930, pp. 56-76. Idem, *„Fotie Spintecătorul"*. Recenzie la fragmentele traduse din lucrarea *Les Iles des Princes* a lui GUSTAVE SCHLUMBERGER şi publicate de un „PREOT ORTODOX" sub titlul de mai sus în *Păstorul sufletesc*, Lugoj, nr. 19-20/1930, pp. 152-157 (şi extras, Lugoj, Editura „Reuniunei de misiuni", 1930, 29 p., în rev. B.O.R., nr. 5 (614)/1932, pp. 384-394. Pr. Asist. IOAN I. RĂMUREANU, *Creştinarea ruşilor în lumina noilor cercetări istorice*, în rev. S.T., nr. 5-6/1957, pp. 386-413. Idem (Pr. Prof.), *Cauzele schismei din 1954. Prima fază a schismei: disputa dintre patriarhul Fotie şi papa Nicolae I. Problema „Sinodului VIII Ecumenic"*, în lucrarea Pr. Prof. IOAN RĂMUREANU/Pr. Prof. MILAN ŞESAN/Pr. Prof. TEODOR BODOGAE, *Istoria bisericească universală*, vol. I *(1-1054)*, ediţia a II-a, revăzută şi completată, Bucureşti, Editura Biblică şi de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, 1987, pp. 558-573. REDACŢIA, *Sărbătorirea „Sfântului Fotie" în Grecia*, în rev. B.O.R., nr. 7-8/1977, p. 718. Drd. GHEORGHE SĂNDULESCU, *Sinodul al VIII-lea Ecumenic sub Patriarhul Fotie (869-870)*, în rev. ORT., nr. 4/1984, pp. 506-516. Dr. MILAN ŞESAN, *Schismă între patriarhii Fotie şi Ignatie ?*, Cernăuţi, 1937. Idem (Pr. Prof. Dr.), *Patriarhul Fotie şi Roma*, în rev. M.A., nr. 7-8/1960, pp. 535-559. Prof. Dr. EMILIAN VOIUTSCHI, *Istoria şi literatura moralei creştine. Delà Constantin cel Mare până la îndeplinirea desbinării dintre Biserica Răsăriteană şi cea Apuseană: dela 323-1054. Periodul II: Delà finea sinodului VII icumenic până la îndeplinirea desbinării*, în rev. *Candela*, nr. 10/1906, pp. 608-609. TIMOTHY WARE, *Bizanţ II: Marea Schismă*, în volumul *Istoria Bisericii Ortodoxe*, Editura Aldo-Press, Bucureşti, 1997, pp. 48-76. Pr. IONEL ENE, *Patriarhul Fotie al Constantinopolului*, Focşani, 2003. REMUS RUS, *Dicţionar enciclopedic de literatură creştină din primul mileniu*, Editura Lidia, Bucureşti, 2003, pp. 282-284. **Literatură străină:** J. HERGENRÖTHER, *Photius, Patriarch von Konstantinopel*, 4 vol. în 3, Regensburg, 1867-1869. VENANCE GRUMEL, *L'encyclique de Photius aux Orientaux et les patriarches de Constantinople Sisinnius II et Serge II*, în EO 34/1935, pp. 129-138. F. DVORNIK, *The Photian Schism. History and Legend*, Cambridge, 1948, cu bibliografie bogată; versiunea franceză: *Le schisme de Photius. Histoire et légende*, în UnSa 19, Paris, 1950. Idem, *The Patriarch Photius in the Light of Recent Research*, în *Berichte zum XI. Internatio-*

nalen Byzantinisten-Kongress, München, 1958 III/2, împreună cu două „*co-referate*" ale lui P. STÉPHANOU și K. BONIS, München, 1958. Idem, *Photius, Patriarch of Constantinople*, în CE 11, pp. 326-329. Idem, art. *Photius, père du schisme ou apôtre de l' union ?*, în VieI 2/1945, pp. 16-28. É. AMMAN, art. *Photius*, în DThC 12, 1935, col. 1536-1604. F. L. CROSS, *Photius*, în ODCC, pp. 1087-1088. A. DE NICOLA, *Photius*, în DECA II, pp. 2026-2027. Articolul cuprinde și o listă a autorilor prezentați în *Bibliotheca*. F. R. GAHBAUER, OSB, *Photius*, în LACL, p. 507. LUCIAN D. COLDA, *Die unbefleckte Empfängnis Marias: Realität oder Missverständnis der mariologischen Lehre des Patriarchen Photius des Grossen von Konstantinopel ?*, în *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Andrei Șaguna" - Sibiu*, nr. VII (XXXII)/2006-2007, Ed. Universității „Lucian Blaga", Sibiu, 2009, pp. 77-100. Idem, *Photius der Grosse von Konstantinopel: Hauptkoordinaten seines Lebens und Werks; Grundgedanken und Schwerpunkte seiner theologischen Lehre*, în rev. *Altarul Reîntregirii*, nr. 1/2009, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2009, pp. 62-83. Pr. Prof. DUMITRU RADU, *1000 ans depuis la christianisation officielle des Russes (988-1988)*, în *Nouvelles de l'Église Orthodoxe Roumaine*, nr. 2/1988, pp. 15 ș.u. (Voir le chapitre *La pénétration du christianisme dans la Russie Kiévienne au DC siècle, oeuvre du Patriarche Photius de Constantinople*, pp. 8-11). ***, *Le Symposium scientifique international consacré au millénaire de la christianisation des Russes*, în *Romanian Orthodox Church News* (French Version), nr. 2/1987, pp. 77-78 (Organizat la München, în perioada 7-10 mai 1987. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată de Pr. Prof. Dr. VIOREL IONIȚĂ). B. ADLOCH, art. *Photius*, în KHL 2, München, 1912, p. 1485. H. AHRWEILER, *Sur la carrière de Photius avant son patriarcat*, în ByZ 58/1965, pp. 348-363. H.-G. BECK, art. *Photius*, în RGG, 5/1961, ed. a III-a, p. 363. Idem, *Die byzantinische Kirche im Zeitalter des photianischen Schismas*, în HKG(J) 3/1, Freiburg im Breisgau/Basel/Wien, 1985. C. CAPIZZI, art. *Photois, hl., Patriarch von Konstantinopel*, în LThK 8, ed. a III-a, Freiburg im Breisgau/Basel/Rom/Wien, 1999, pp. 267-273. Idem, art. *Fozio*, în ER 2 (1970), pp. 1631-1634. J. DARROUZES, *Deux lettres inédites de Photius aux Arméniens*, în col. REB 29 (1971), pp. 137-181. G. DENZLER, art. *Photianisches Schisma (867-880)*, în *Wörterbuch der Kirchengeschichte*, München, 1982, p. 468. I. DORFMANN-LAZAREV, *Arméniens et Byzantins à l'Époque de Photius: deux Débats théologique après le Triomphe de l'Orthodoxie*, în CSCO 609/Subsidia t. 117, Lovanii, 2004. H. ERBSE, art. *Photius*, în LAW 2 (1995), p. 2317. A. ERHARD, art. *Photius*, în KL 9, ed. a II-a, Freiburg im Breisgau, 1895, p. 2083. A. FORTESCUE, art. *Photius*, în CE 12, New York, 1911, p. 45.

Leon VI Înțeleptul (Filozoful)

Viața

Leon este fiul împăratului Vasile I Macedoneanul (867-886). S-a născut în anul 865 și a avut ca dascăl pe patriarhul Fotie. Leon a fost numit *„Înțeleptul"* din pricina culturii lui variate și bogate. Numirea i-a fost dată chiar de contemporani. Viața particulară a lui Leon n-a fost deloc fericită.

La vârsta de 16 ani (882), tatăl său l-a silit să se căsătorească cu Teofana, o fată evlavioasă a unui patrician, cu toate că era îndrăgostit de o altă tânără, Zoe, pe care împăratul a măritat-o cu sila cu un oarecare Teodor, iar pe Leon l-a pedepsit, biciuindu-l. Bănuit apoi de tatăl său că a făcut parte dintr-un complot împotriva lui, l-a aruncat la închisoare și n-a putut ieși decât în urma intervențiilor stăruitoare ale înalților funcționari de la curte.

La moartea tatălui său, în 886, i-a urmat la tron. În același an l-a izgonit pe fostul său dascăl, Fotie, de pe scaunul patriarhal și a instalat ca patriarh pe fratele său, pe Ștefan (886-893), în vârstă de 16 ani. După moartea soției sale (893), s-a căsătorit în 895 cu Zoe (cu care n-a vrut tatăl său să-l căsătorească). Din nefericire, în anul următor, 896, a murit și Zoe, iar împăratul s-a căsătorit în 899 cu o tânără din Frigia, numită Evdochia, care în anul 900 a murit la naștere.

Împăratul, dorind să-și asigure un moștenitor, a întreținut legături cu o altă tânără, numită tot Zoe, de la care în 905 a dobândit un copil, viitorul împărat Constantin VII Porfirogenetul (911-959). După nașterea copilului, împăratul s-a căsătorit cu Zoe, aceasta fiind ce-a de-a patra căsătorie a sa. Căsătoria aceasta a pricinuit mare scandal în Biserică și a provocat protestele patriarhului Nicolae I (901-907; 912-925).

Împăratul, în sfârșit, pentru a scăpa de patriarh, l-a exilat în 907 și a pus patriarh în locul lui pe duhovnicul său, Eftimie (907-912).

Leon a murit în 912, după ce cu un an înainte, în 911, încoronase ca împărat pe fiul său, Constantin, și-l asociase la domnie.

Opera

Pe bună dreptate s-a spus despre Leon că „*a mânuit mai bine condeiul decât sabia*", pentru că acest împărat instruit și dotat s-a consacrat mai mult literelor decât treburilor statului. Dragostea lui pentru clasicism a pătruns în scrierile sale, dar mai cu seamă în retorică, pentru care avea o deosebită înclinație.

A alcătuit numeroase predici, pe care obișnuia să le rostească personal în biserică. Predicile lui au fost adunate curând într-un volum special, care cuprinde 34 de cuvântări la sărbători praznicale și la sfinți.

În afară de predici, împăratul Leon a mai scris și imne liturgice. Leon a inițiat redactarea, sub titlul de *Vasilicale* - monumentul cel mai complet al dreptului greco-roman sau bizantin. *Vasilicalele* au fost o compilație și un rezumat, în limba greacă, a tuturor lucrărilor juridice publicate sub domnia lui Justinian. Denumirea lor nu provine, așa cum s-a presupus în mod greșit, de la numele lui Vasile, care pusese să se pregătească materialele lucrării, ci de la cuvântul „*basileus*", care însemnează monarh, împărat, așa că traducerea exactă a acestei lucrări este aceea de „*legi imperiale*".

Vasilicalele au fost redactate de o comisie de jurisconsulți competenți, numiți de împărat. Compilația publicată prin grija lui Leon se subîmpărțea în 60 de cărți. Ea a realizat planul conceput de Vasile I, deoarece a reluat opera legislativă a lui Justinian, omițându-se legile căzute în dezordine sau inaplicabile în urma schimbărilor survenite în viața bizantină. *Vasilicalele* nu sunt deci o traducere completă și literară a textelor lui Justinian. Autorii acestei lucrări au folosit documente juridice publicate după Justinian; ei s-au servit chiar și de unele nuvele ale lui Vasile I și Leon VI.

Nu ne-a parvenit niciun manuscris din ansamblul *Vasilicalelor*; însă, diferitele manuscrise pe care le posedăm cuprind unele părți din acestea, astfel că posedăm mai mult de 2/3 din lucrare.

O lucrare din sec. al XII-lea ne este de mare ajutor pentru reconstituirea cărților pierdute ale *Vasilicalelor*: e vorba de *Tipucituos*, atribuită jurisconsultului bizantin Patzus. Această carte conține o tablă de materie a *Vasilicalelor*; ea ne dă rubricile și arată capitolele cele mai importante ale fiecărui „*titlu*". *Tipucituos* n-a fost încă publicată integral.

Totuși, această reînviere a dreptului clasic, deși adaptat cu grijă la noile condiții, a rămas una dintre cele mai artificiale și nu putea înlocui legile cerute de viața însăși. De asemenea, numeroase părți ale *Ecologiei* au rămas în vigoare, chiar după apariția *Vasilicalelor*, și au fost de mai multe ori revizuite și argumentate.

După toate probabilitățile, trebuie să datăm din epoca lui Leon un document dintre cele mai interesante, tezaur inestimabil pentru istoria internă a Constantinopolului, cartea numită a *Eparhului* sau *Prefectului*, descoperită la Geneva și publicată de eruditul elvețian Nicolae, la sfârșitul sec. al XIX-lea. Însă, de ceva vreme, unii istorici înclină să creadă că acest document datează de la mijlocul sec. al X-lea.

La Bizanț, era numit eparh sau prefect al Constantinopolului guvernatorul capitalei, acesta era investit cu o autoritate aproape nelimitată, prima sa îndatorire consta în păstrarea ordinii și asigurarea securității în oraș; el avea în subordine un personal considerabil. De el depindea un birou cunoscut la Bizanț sub numele de „*secretum*" eparhului.

Eparhul mai avea un drept de jurisdicție asupra corpului meseriilor și corporațiilor negustorilor și meșteșugarilor capitalei. *Cartea Eparhului* aruncă o lumină puternică asupra acestui aspect al vieții bizantine, despre care aproape că nu vorbesc izvoarele.

Ea enumeră diferite clase de comercianți și meșteșugari și expune organizarea internă a corporațiilor lor, atitudinea guvernului față de ele etc. În fruntea listei corporațiilor figurează una pe care unii cercetători nu se așteptau să o găsească pe o listă a asociațiilor meșteșugarilor sau comercianților, și anume corporațiile de bijutieri; apoi, producătorii de mătăsuri, țesătorii de mătase, fabricanții de pânză, de ceară, de săpun, de piele, brutarii.

În lista comercianților se găsesc zarafii, comercianții de mătăsuri, negustorii de mătase brută, negustorii de parfumuri, de ceară, de săpun, băcanii, măcelarii, negustorii de porci, de pește, de cai, de pâine, cârciumarii. Fiecare corporație se bucura de un monopol; pedepse grave se dădeau celor care voiau să facă două comerțuri, chiar dacă acestea erau apropiate.

Viața interioară a corporațiilor, organizația și activitatea lor, concesionarea de târguri, de prețuri, de beneficii, exportul și importul și multe alte probleme erau reglementate și controlate foarte strict de către guvern. Libertatea comerțului și a producției erau lucruri necunoscute la Bizanț.

Eparhul Constantinopolului era singurul funcționar superior care avea dreptul de a interveni - personal sau prin reprezentanții săi - în viața corporațiilor și de a le reglementa producția și comerțul. Informațiile pe care le găsim în Cartea Eparhului ne furnizează elemente de comparație interesantă între corporațiile din Bizanț și cele din Europa apuseană.

Opera legislativă a lui Vasile I și Leon VI a condus la o reînnoire momentană în domeniul vieții juridice. Această naștere s-a exprimat prin publicarea, pe de o parte, a numeroase comentarii și exegeze ale *Vasilicalelor* (Scholii) și, pe de altă parte, a diferitelor culegeri, rezumate și manuale.

Împărații din sec. al X-lea au ajuns, de asemenea, să expună - într-un anumit număr de novele - politica lor în legătură cu una din cele mai arzătoare probleme ale vieții sociale și economice din acea perioadă, anume aceea a dezvoltării excesive a marii proprietăți financiare, spre marele detriment ale micii proprietăți libere a comunităților țărănești libere.

Leon VI s-a străduit - și acesta a fost meritul său cel mai mare - să întrețină atmosfera intelectuală creată de Fotie. El și-a cucerit un loc de onoare în istoria învățământului bizantin, în general, și a învățământului bisericesc, în particular. Leon i-a favorizat și i-a protejat pe oamenii de știință și de litere; sub domnia sa, palatul imperial s-a transformat uneori într-o nouă academie sau un nou liceu.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PG 107, 1-1120. AKAKIOS ATHONITES, *Λέοντος τοῦ πανηγυρικοὶ λόγοι*, Athena, 1868 (34 omilii). W. CHRIST/M. PARANIKAS, *Anthologia graeca carminum Christianorum*, Leipzig, 1871, pp. 48-50. I. ZEPOI/P. ZEPOI, *Jus Graeco-Romanum*, vol. 1, Athena, 1931, pp. 54-191. A. VOGT-I. HAUSHERR (ed.), *Oratio funebris in Basilium I*, în *Orientalia Christiana*, XXVI, nr. I, facs. 77, Roma, 1932. **Traduceri: Engleză:** H. J. W. TILLARD, *The Morning Hymns of the Emperor Leo*, în *Annals of the British School of Athens*, XXX, 1932, pp. 86-108; XXXI, 1933, pp. 115-117 (inclusiv textul original). J. STOLPE, în *Eranos*, nr. 66/1968, pp. 52-72. **Franceză:** J. GROSDIDIER DE MATONS, în *Travaux et Mémoires*, nr. 5/1973, pp. 206-228. KARKINOS, în *Échos d'Orient*, nr. 12/1909, pp. 89-90. TH. A. MOSCHONAS, în *Deltion patr. bibliothekes Alexandreias 3*, nr. 1/1950, pp. 2-5. E. LEGRAND, în *Annuaire de l'association pour l'encouragement des études grecques en France*, nr. 8/1874, pp. 150-192, în *Collection de monuments pour servir à l'Étude de la langue néo-hellénique*, NS, t. 5, Paris 1875. **Germană:** Ed. G. E. HEIMBACH, *Basilica*, Leipzig, 1833. Ed. H. J. SCHELTEMA/N. VAN DER WAL, *Ser. A (= Text)* Groningen, vol. 1-8, 1955-1988, *Ser. B (= Scolii)*, vol. 1-9, 1953-1985. P. NOAILLE/A. DAIN, Paris, 1944. *To eparchikon Biblion*, în col. *Byzantine Empire*, cu o introd. de IVAN DUJCEV, London, 1970. M. JA. SJUZJUMUV, Moskau, 1962. Idem, în *Byzantinische Zeitschrift*, nr. 27/1927, pp. 241-270 (cf. *Travaux et Mémoires*, nr. 2/1967, pp. 357-358). A. DAIN (ed.), *Naumachica*, Paris, 1943. Idem, în *Bibl. d'École des Hautes Études sc. hist. et phil.*, fasc. 284 (1942). Idem, *Problemata* (= *Eratapokriseis zum Taktikon des Maurikios*), Paris, 1935 (cf. *Travaux et Mémoires*, nr. 2/1967, p. 354). Idem, *Sylloge Tacticorum*, Paris, 1938. Idem, *Leonis VI Sapientis problemata*, Paris, 1935. **Maghiară:** R. VÁRI, t. 1-2, Budapest, 1917-1922 (lipsește partea de final). Referitor la *Testamentul* lui Leon VI, să se vadă N. OIKONOMIDES, în *Byzantinische Zeitschrift*, nr. 56/1963, pp. 46-52, și P. KARLIN-HAYTER, în *Byzantion*, nr. 33/1963, pp. 483-486. Cea mai bună menționare a operelor lui Leon VI poate fi consultată la STIERNON, în DSp 9 (1976), pp. 615-623.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: BALANOS, *op. cit.*, pp. 59-60. BECK, *op. cit.*, pp. 546-547. I. H. CONSTANTINIDIS, în ThIE VIII, pp. 269 ș. u. D. SERRUYS, *Homélies de Léon le Sage*, în BZ 12, pp. 167-170. F. DÖLGER, în LTK 6, p. 490. Idem, *Regesten der Kaiserurkunden des oström. Reiches von 565-1453*, T. 1: *Regesten von 565-1025*, München/Berlin, 1924 (Re-

tip. la Hildesheim, 1976), pp. 62-68, Nr. 512-570. G. OSTROGORSKY, *Geschichte des byzant. Staates*, ed. a III-a, München, 1963, pp. 201-204; 212-216. *Cambridge Medieval History*, vol. 4, p. 1, Cambridge, 1966, pp. 125-134. I. E. KARAGIANNOPULOS, *Historia Byzantinu kratus*, t. 2, Thessalonike, 1981, pp. 311-342. AI. CHRISTOPHILOPULU, *Byzantine historia*, t. 2, Athena, 1981, passim. V. ZLATARSKI, *Istorija na bulgarskata durzava prez srednite vekove*, T. 1, c. 1, Sofija, 1970, passim. P. STIERNON, în *Catholicisme*, nr. 7/1972, pp. 348-352. Idem, în DSp 9 (1976), pp. 615-623. W. T. TREADGOLD, în *Dict. of the Middle Ages* 7 (1986), p. 545. B. BLYSIDU, *Leo VI.*, în *Pank. biogr. lex.* 5 (1986), pp. 241-242. K. KRUMBACHER, *Geschichte der byzantinische Literatur*, ed. a II-a, München, 1897, pp. 168-169; 721; 809. H.-G. BECK, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959, pp. 546-548, cu bibliografie. GY. MORAVCSIK, *Byzantinoturcica*, 1, Berlin 1958, pp. 252-253; 400-409. H. HUNGER, *Die hochsprachliche profane Literatur der Bzynatiner*, Bd. 1.2., München, 1978. I. SEVCENKO, *Poems of the deaths of Leo VI and Constantine VII in the Madrid ms. of Scylitzes*, în *Dumbarton Oaks Papers*, nr. 23/24 (1969/1970), pp. 185-228. P. KARLIN-HAYTER, *Le synode à Constantinople de 886 à 912*, în *Jahrbuch der Österr. Byz.*, nr. 19/1970, pp. 59-101. P. DIACONU, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, Bucarest, 1970. A. STAURIDU-ZAFRAKA, *He synantesi Symeon kai Nikolau Mystiku*, Thessalonike, 1972. N. VAN DER WAL, *La tradition des Novelles de Léon dans le ms. palimps. Ambr. F. 106 Sup.*, în *Tijdschr. v. Rechtsgesch.*, nr. 43/1975, pp. 257-269. Idem, *Probleme bei der Restitution verlorengegangener Basilikenbücher*, în *Subseciva Groningana*, nr. 3/1989, pp. 143-154. N. OIKONOMIDES, *Leo VI.s legislation of 907 forbidding fourth marriage*, în *Dumbarton Oaks Papers*, nr. 30/1976, pp. 175-193. K. CORRIGAN, *The ivory scepter of Leon VI.*, în *Art. Bull.*, nr. 60/1978, pp. 407-416. J. IRMSCHER, *Die Gestalt Leos VI. des Weisen in Volkssage und Historiographie*, în *Btrr. zur byz. Gesch. im 9. - 11. Jh.*, Prag, 1978, pp. 205-244. M. TH. FÖGEN, *Zur Restitution von B. 37, 1.2*, în *Forschungen zur byz. Rechtsgesch* (= *Fontes minores*, 3), Frankfurt, 1979, pp. 178-193. Idem, *Gesetz und Gesetzgebung in Byzanz*, în *Commune*, nr. 14/1987, pp. 137-158. Idem, *Legislation u. Kodifikation des Kaisers Leon VI.*, în *Subseciva Groningana*, nr. 3/1989, pp. 23-35. I. BOZILOV, *A propos des rapports bulgaro-byzantines sous le tzar Syméon*, în *Byzantino-Bulgarica* 6 (1980), pp. 73-81. CHARLES ASTRUC, *Le plus ancien témoin du texte des homélies de Léon VI le Sage. Fragments palimpsestes dans le Parisinus graecus 117*, în AnBoll, nr. 100/1982, pp. 463-468. D. STIERNON, *Nicolas 1er Mystikos*, în rev. *Catholicisme*, nr. 9/1982, pp.

1241-1244. P. ODORICO, *La politica dell' immaginario di Leone VI il Saggio*, în *Byzantion*, nr. 53/1983, pp. 597-631. G. MIONI, *Gli oraculi dello Pseudo-Leone*, în *Studi in onore di F. M. PONTANI*, Padova, 1984, pp. 291-308. C. THEODORIDES, *Textkritische Bemerkungen zu drei byzantinischen Gedichten*, în *Byzantina*, nr. 13/2 (1985), pp. 1273-1278. K. FLEDELIUS, *Competing mentalities: The legislator Leon VI at word*, în *17th Int. Byz. Congress, Abstracts*, Washington, 1986, pp. 116-117. Idem, *Competing mentalities. Univ. of Copenhague*, în *Cahiers de l'inst. du moyen-âge grec et latin*, nr. 54/1987, pp. 83-90. P. L'HUILLIER, *Novella 89 of Leo the Wise of marriage*, în *17th Int. Byz. Congress, Abstracts*, Washington, 1976, pp. 184-186, și în *Greek Orth. Theol. Rev.*, nr. 32/1987, pp. 153-162. E. PAPAGIANNE/S. TROIANOS, *He neara 17 Leontos tu Sophu kai mia epitome tes byzantinai meletai*, nr. 1/1988, pp. 32-51. L. BURGMANN, *Ecloga Basilicorum*, Frankfurt, 1988. P. MAGDALINO, *Basil I, Leo VI and the feast of the prophet Elijah*, în *Jahrbücher der österr. Byzantinistik*, nr. 38/1988, pp. 194-196. S. TROIANOS, *Von der Hexabiblos zu den Basiliken*, în *Subseciva Groningana*, nr. 3/1989, pp. 127-141. Idem, *He neara 54 Leontos tu Sophu*, în *Tomos timetikos K. N. Triantaphyllu*, Patras 1990, pp. 119-127. B. STOLTE, *Balsamon and the Basilica*, în *Subseciva Groningana*, nr. 3/1989, pp. 115-125. KYRIAKU, *Hoi historemenoi chresmoi tu Leonta tu Sophu*, Thessalonike, 1988. A. RIGO, *Oracula Leonis. Tre mss. greco-veneziani*, Padova, 1988. L. BURGMANN, *Kalokyros Sextos*, în *Subseciva Groningana*, nr. 3/1989, pp. 11-21. J. H. A. LOKIN, *Habent sua fata Basilika*, în *Subseciva Groningana*, nr. 3/1989, pp. 1-10. GI. LANATA, *Basilica Symposium 1988*, în *Byzantion*, nr. 59/1989, pp. 272-276. A. SCHMINCK, *Frömmigkeit ziere das Werk. Zur Datierung der 60 Bücher Leons VI.*, în *Subseciva Groningana*, nr. 3/1989, pp. 79-114. J. H. A. LOKIN/B. H. STOLTE/N. VAN DER WAL, *Novella Constitutio*, în *Subseciva Groningana*, nr. 4/1990. A. SCHMINCK, *Novellae extravagantes Leons VI. Novella Constitutio*, în *Subseciva Groningana*, nr. 4/1990. pp. 195-209. Idem, *Studien zu mittelbyz. Rechtsbüchern*, Frankfurt, 1986. HANS THURN, art. *Leon VI. der Weise*, în BBKL 4 (1992), pp. 1476-1480. VASILE GRĂJDIAN, *Aspects homilétiques dans les „Stichera Eothina" de Léon VI le Sage*, Editura Universității „Lucian Blaga", Sibiu, 2001, 205p. GILBERT DAGRON, *Emperor and priest. The imperial office in Byzantium*, Cambridge, 2003, pp. 192-219. ROBERTO ROMANO, *La tetragamia di Leone VI il Sapiente*, în *Il matrimonio dei cristiani*, Roma, 2009, pp. 385-392. F. DVORNIK, *The Photian Schism*, Cambridge, 1948. S. SALAVILLE, AA, în DTC, IX, 1926, col. 365-394, cu bibliografie. F. L. CROSS, *Leo VI*, în ODCC, p. 814.

Nicolae I Misticul, patriarhul Constantinopolului (901-907; 912-925)

Viața

Nicolae s-a născut în Constantinopol, pe la 850. Era rudă, ucenic și prieten cu patriarhul Fotie. Mai târziu s-a călugărit și a viețuit ca monah într-o mănăstire ridicată de el lângă Calcedon. În anul 901 a fost ales patriarh al Constantinopolului, dar în 907 a fost silit să se retragă, pentru că se împotrivise celei de-a patra căsătorii a împăratului Leon VI.

Patriarhul se opusese hotărât săvârșirii acesteia, declarând că este contrară tuturor legilor bisericești. Leon trecu peste acestea și sili un preot să-l cunune cu Zoe, care deveni astfel a patra sa soție. După ceremonie, oficiată în absența patriarhului, Leon a așezat el însuși coroana imperială pe capul Zoei; aceasta i-a permis mai târziu lui Nicolae Misticul să spună că împăratul i-a servit Zoei „*atât ca mire, cât și ca episcop*". Patriarhii răsăriteni, interogați asupra acestei chestiuni, i-ar fi permis lui Leon a patra căsătorie.

Această căsătorie a provocat o agitație profundă în imperiu. Nicolae Misticul a fost depus și exilat, iar scaunul patriarhal a fost acordat lui Eftimie.

În clerul bizantin s-au format două partide. Primul, raliindu-se cu Nicolae Misticul, s-a împotrivit întăririi celei de-a patra căsătorii a împăratului și l-a denunțat pe noul patriarh, Eftimie. Al doilea partid, care reprezenta minoritatea, a aprobat hotărârea sinodului de la Constantinopol cu privire la căsătoria lui Leon și l-a recunoscut pe Eftimie drept cap al Bisericii. Discordia s-a întins în întreg imperiul și între nicoleiți și eutimiți se încinse o luptă înverșunată.

Unii savanți văd în această luptă o continuare a vechii dispute dintre fotinieni și ignatieni, care se potolise câtva timp. Până la urmă, împăratul își dădu seama că numai energia și experiența

lui Nicolae Misticul puteau pune capăt acestei stări de lucru și, cu puțin timp înainte de a muri (912), Leon VI a cerut ca Nicolae Misticul să fie adus din nou pe scaunul patriarhal, iar Eftimie să fie depus. Dorința lui i-a fost îndeplinită de fratele său, Alexandru, care a urmat pe tron, după moartea lui Leon VI.

În interesul păcii religioase în imperiu, Nicolae Misticul se strădui să restabilească legăturile cu Roma, care-și dăduse aprobarea la cea de-a patra căsătorie a lui Leon VI. Sub regența Zoei, care domnea în timpul minoratului fiului ei, Constantin VII Porfirogenetul, Nicolae Misticul își pierdu influența; dar, atunci când în 919 conducerea trecu în mâinile socrului lui Constantin, Roman I Lecapenul, și când Zoe a fost obligată să îmbrace haina monahală, Nicolae Misticul își redobândi toată influența.

Evenimentul principal din ultimii ani ai patriarhatului său a fost convocarea unui sinod ținut la Constantinopol. Acesta era compus din nicolaiți și din eutimiți, alcătuindu-se *Tomosul de unire*, care a fost aprobat în ședință plenară. Acest act reclamă faptul că a patra căsătorie a fost „*indiscutabil nelegitimă și nulă, deoarece era oprită de Biserică și intolerabilă în țară creștină*". Nu s-a făcut nicio aluzie directă în *Tomos* la cea de-a patra căsătorie a lui Leon Înțeleptul. Cele două partide se declarară mulțumite de hotărârea sinodului. Foarte probabil că împăcarea dintre nicolaiți și eutimiți a fost grăbită de „*teroarea stârnită la Bizanț de succesul armatelor bulgare*".

După sinod, s-au schimbat mai multe scrisori cu papa, care a consimțit să trimită în capitală doi episcopi pentru a condamna conflictele provocate de a patra căsătorie a lui Leon. Astfel s-au restabilit legăturile între Roma și Constantinopol. La terminarea luptei, „*patriarhul Nicolae s-a arătat, în această nouă reunire dintre Bisericile Romei și Constantinopolului, ca un mare biruitor. Biserica Romei avea să cedeze în fața Constantinopolului și să-și condamne propriile acte*".

În timpul perioadei care s-a scurs de la moartea lui Leon VI și până la cea a lui Simeon Bulgarul (în 927), ostilitățile au fost aproape neîntrerupte între Imperiul Bizantin și Bulgaria, Simeon

depunând toate eforturile pentru a încerca să cucerească Constantinopolul. În zadar patriarhul Nicolae Misticul îi trimitea scrisori umilitoare, scrise *„nu cu cerneală, ci cu lacrimi"*. În zadar se străduia să-l înspăimânte, amenințându-l cu o alianță pe care imperiul ar încheia-o cu rușii, pecenegii, avarii și turcii apuseni, adică maghiarii sau ungurii. Simeon știa că toate aceste proiecte de alianță nu puteau fi realizate: amenințările patriarhului nu au avut niciun efort asupra lui.

La începutul secolului al X-lea, chestiunea religioasă a provocat dificultăți între Bizanț și Roma, sub patriarhatul lui Nicolae Misticul, care știm că a fost rudă și discipol al lui Fotie și succesorul cel mai remarcabil al său. După un istoric, trăsăturile cele mai nobile ale lui Fotie se regăseau în discipolul său, Nicolae Misticul, care, mai mult ca oricare altul, se străduia să semene cu tipul ideal de patriarh, pe care Fotie îl simboliza în ochii săi (Vasiliev, *op. cit.*, I, p. 440).

Nicolae Misticul a scris fiului și succesorului emirului din Creta că Fotie *„știa prea bine că, deși diferența religioasă era o piedică, totuși înțelepciunea, bunătatea și celelalte calități care împodobesc și conferă demnitate firii omenești atrag afecțiunea celor care iubesc lucrurile frumoase, și din această cauză, în ciuda diferențelor dintre credințele lor, el îl iubea pe tatăl dumneavoastră, care era lipsit de aceste însușiri"*.

Nicolae Misticul i-a scris *„preailustrului, preacinstitului și iubitului"* emir al insulei Creta că *„cele două puteri ale întregului univers, puterea saracinilor și aceea a romanilor, se disting și strălucesc ca doi aștri pe firmament. Numai pentru acest motiv trebuie să trăim împreună ca frații, chiar dacă ne deosebim în obiceiuri, moravuri și religie"* (Vasiliev, I, p. 391, 405).

Opera

De la el ne-au rămas mai multe scrisori extrem de interesante, inestimabile din punct de vedere istoric și bisericesc pentru secolul al X-lea. Dintre acestea, de unele am amintit mai înainte; de asemenenea, două cuvântări: cu prilejul luării Tesalonicului de

către saracini în 904 și cu prilejul încheierii tratatului de pace cu bulgarii în 924; un cuvânt de sfătuire către monahii de la Athos.

Patriarhul Nicolae s-a distins prin zelul său misionar, prin filantropia sa și prin activitatea sa ca predicator.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: *„Către întâistătătorul Sfântului Munte"* , în ediția J. P. Migne, PG 111, 392-405 (lucrarea este, probabil, după cum arată cercetările mai recente, opera patriarhului Nicolae al III-lea Gramaticul și nu a patriarhului Nicolae I Misticul). *Scrisori*, în ediția A. Mai, *Spicilegium Romanum*, X, 2, Roma 1844, pp. 161-440 (163 scrisori). Reeditare în ediția J. P. Migne, PG 111, 28-392. *Cuvântări*, în ediția G. Tsaras, *Nikolaou Patriarchou Homiliai...*, în *Makedonika* 1 (1940), pp. 236-246. *Kanones peri gamon kai polygamonn*, în ediția I. C. Konstantinides, *Nikolaos I Mystikos, Patriarchos Konstantinoupoleos*, Athena, 1967, pp. 126-127. *Synodika lyseis*, în ediția A. Papadopulos-Kerameus, *Hierosolymitika Bibliotheke*, I. S. Petersburg, 1891, pp. 270-271. *Taxis ton hypokeimenon metropoleon*, în ediția J. P. Migne, PG 119, 817-821. G. A. Rhalles/M. Potles, *Syntagma*, V, Athena 1855, pp. 473-486. *Peri patriarchikon epistolon*, în ediția J. P. Migne, Migne, PG 119, 825. Rhalles/Potles, *op. cit.*, pp. 1-2. **Traduceri: Engleză:** R. J. H. Jenkins/L. G. Westerink, *Nicholas I, Patriarch of Constantinople, Letters*, în CFHB VI, Washington, 1973. *Scrieri mai mici*, în ediția L. G. Westerink, *Nicholas I, Patriarch of Constantinople*, Miscellaneous Writtings, în CFHB XX, Washington, 1981. **Germană:** *Actul de renunțare la scaunul patriarhal*, în ediția S. P. Lampros, în ByZ 1 (1892), pp. 551-554.

Studii și Manuale: Literatură în limba română: Stelian Brezeanu, *Istoria Imperiului Bizantin*, Editura Meronia, București, 2007, pp. 159; 164; 182; 191; 194; 196; 199-202; 415. **Literatură străină:** I. C. Konstantinides, *Nikolaos I Mystikos, Patriarchos Konstantinoupoleos*, Athena, 1967. R. J. H. Jenkins/L. G. Westerink, *Nicholas I, Patriarch of Constantinople, Letters*, în CFHB VI, Washington, 1973, pp. XV-XVI. P. Karlin-Hayter, *Datation de quatre lettres de Nicolas le Mystique*, în ByZ 39 (1969), pp. 492-493. Idem, *Le synode à Constantinople de 886 à 912 et le rôle de Nicolas le Mystique dans l'affaire de la tétragamie*, în JÖB 19 (1970), pp. 59-60. R. J. H. Jenkins, în ByZ 31 (1961), pp. 75-76; DOP 17 (1963), pp. 399-400. Beck, p. 550. R. Janin, în DThC 11 (1931), pp. 621-622. K. Baus, în LThK 7 (1962), p. 995. Georgios Fatouros, art. *Nikolaos I. Mystikos*, în BBKL 6 (1993), pp. 854-857.

Constantin VII Porfirogenetul

Viața

Constantin VII Porfirogenetul a fost împărat al Bizanțului de la 913 până la 959, dar, de fapt, a guvernat singur de la 944, pentru că până la 920 a stat sub tutela mamei sale Zoe, iar după 920 până la 944 a suferit influența autoritară a lui Roman Lecapenul, socrul său, pe care și l-a asociat la domnie. De fapt, Constantin nu a guvernat, ci numai a domnit; în schimb însă, s-a ocupat cu literele și științele; a fost cel mai mare enciclopedist al secolului al X-lea.

Opera

În afară de scrierile sale cu caracter profan, destul de numeroase, Constantin și-a pus talentul său în slujba celor teologice: în *imnografie* și în *predică*.

I. Lucrări imnografice:

1. *11 exapostilarii* (svetilne);
2. Canoane în cinstea Maicii Domnului, cunoscute sub numele de *Teotocarii*.

II. Cuvântări:

1. *Cuvânt la aducerea moaștelor Sfântului Ioan Gură de Aur*;
2. *Cuvânt la aducerea în Constantinopol de la Edesa a icoanei făcătoare de minuni a Mântuitorului*;
3. *Cuvânt la închinarea lanțului Sfântului Petru.*

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: J. P. Migne, PG 107, 299-308 și PG 113, 422-454 (*Cuvântare la icoana lui Hristos de pe Mandilion-ul din Edesa*). *Briefe*, în ed. J. Darrouzès, *Epistoliers Byzantines du Xe siècle*, Paris, 1960, pp. 317-332. *Cuvânt la Sf. Ioan Hrisostom*, ed. K. Dyobuniotes, în *Επιστημονκη Επετηρις Θεολογικης Σχολης του Αθήνησι Πανεπιστημίου*, vol. 1, 1926, pp. 306-319. *De administrando imperio*, ed. C. Moravcsik, Washington, 1967. *De thematibus*, ed. A. Pertusi, StT 160,

Vatikanstadt, 1952. Referitor la viața bunicului său, Vasile I: *Vita Basilii* (cartea a V-a), în *Theophanes Continuatus*, ed. I. BEKKER, CSHB 1838. *De ceremoniis*, ed. I. REISKE, 2 vol., Bonn, 1829-1830. **Traduceri: Engleză:** R. J. H. JENKINS, trad. la *De administrando imperio*, ed. C. MORAVCSIK, Washington, 1967. **Franceză:** Ed. A. VOGT, *Constantin VII Porphyrogénète. Le livre des cérémonies*, 4 vol., Paris, 1935-1940 (incomplet).

STUDII ŞI MANUALE: Literatură în limba română: G. ERBICEANU, *Constantin Porfirogenetul*, în studiul *Imnologia epocii până la Damascen*, în rev. B.O.R., nr. 3/1883, p. 147. Pr. Drd. CĂLIN IOAN DUŞE, *Constantin VII Porfirogenetul (905-959)*, în studiul *Bizanțul în timpul Sfântului Simeon Noul Teolog*, din rev. *Orizonturi teologice*, nr. 1/2000, pp. 150-151. Drd. ADRIAN GABOR, *Constantin al VII-lea Porfirogenetul. „De administrando imperio" - valoarea sa istorică*, în rev. S.T., nr. 5-6/1990, pp. 76-90. **Literatură străină:** PAUL LEMERLE, *Le premier humanisme byzantin*, 1971. ARNOLD TOYNBEE, *Constantine Porphyrogenitus and his World*, 1973. HERBERT HUNGER, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, I, 1978, p. 366 ş. u. JOHANNES KARAYANNOPULOS/GÜNTER WEIß, *Quellenkunde zur Geschichte von Byzanz*, 1982, pp. 392-393. *Constantine VII Porphyrogenitus and his age*, în *Symposium*, Athen, 1989. THOR ŠEVCENKO, *Re-Reading Constantine Porphyrogenitus*, în JONATHAN SHEPARD (Ed.), *Byzantine Diplomacy*, 1992. GEORGIOS MAKRIS, art. *Konstantin VII. Porphyrogenetos*, în BBKL 4 (1992), pp. 463-464. GILBERT DAGRON, *Emperor and priest. The imperial office in Byzantium*, Cambridge, 2003, pp. 192-219. MARTIN EGGERS, *Das „De administrando imperio" des Kaisers Konstantin VII. Porphyrogennetos und die hist.-politische Situation Südosteuropas im 9. u. 10. Jhr.*, în OstKSt 56/2007, pp. 15-100. BALANOS, p. 71. BECK, p. 551. EHRHARD, p. 169. JANIN, ThIE, VIII, pp. 24-26.

Leon Diaconul

Viața

Este originar din Asia Mică, fiind născut la Kaloe, în anul 950. De tânăr vine la Constantinopol, unde este hirotonit diacon. Va intra în serviciul lui Vasile II Bulgaroctonul, pe care îl va însoți în campania împotriva bulgarilor, din care scapă, fiind pe punctul de a cădea prizonier „*prin fuga calului*".

Opera

Leon este important prin lucrarea sa intitulată *Cronica*, apărută în 992 și redactată în 10 cărți. În aceasta el prezintă trei împărați: Roman II, Vasile II Bulgaroctonul și Ioan Tzimisces, cu cele trei mari războaie împotriva piraților arabi (964-965) și împotriva sarazinilor din Asia Mică (969-971).

Informațiile pe care le dă sunt în cea mai mare parte din surse directe și mărturii oculare, unele personale. Pentru istoria rusă *Cronica* este deosebit de importantă, întrucât cuprinde mărturii și informații prețioase despre confruntarea dintre Sviatoslav și bizantini. Cronica sa e continuată de Mihail Psellos.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: Ediția J. P. Migne, PG 117, 635-926. Ediția Charles Benoît Hase, *Leonis Diaconi Caloënsis historiae libri decem*, în *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* 3, Bonn, 1828. **Traduceri: Germană:** Leon Diakonos, *Nikephoros Phokas „Der bleiche Tod der Sarazenen" und Johannes Tzimiskes: Die Zeit von 959 bis 976*. Übers. von Franz Loretto, în *Byzantinische Geschichtsschreiber*, Bd. 10, Styria, Graz/Wien/Köln, 1961. **Engleză:** *The History of Leo the Deacon: Byzantine military expansion in the tenth century*. Introd., transl. and annotations by Alice-Mary Talbot and Denis F. Sullivan, în *Dumbarton Oaks Research Library and Collection*, Washington/DC, 2005. **Franceză:** *Notice de l'histoire composée par Léon Diacre, et contenue dans le manuscrit grec de la Bibliothèque impériale, coté 1712. Texte, et traduction latine, du VIe. livre de cette histoire*, în *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale et autres bibliothèques*, vol. 8, 2/1810, pp. 254-296.

Studii și Manuale: Literatură în limba română: Rus Remus, *op. cit.*, p. 493. Stelian Brezeanu, *Istoria Imperiului Bizantin*, Editura Meronia, București, 2007, pp. 224; 242. **Literatură străină:** C. B. Hase, în CSHB, p. 1828. W. Fischer, *Beiträge zur historischen Kritik des Leon Diakonos und Michael Psellos*, în *Mitteilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung* 7 (1886), pp. 353-377. Gustave Léon Schlumberger, *Nicéphore Phocas*, Paris, 1890. Günther Wartenberg, *Leon Diakonos und die Chronisten*, în *Byzantinische Zeitschrift* 6 (1897), pp. 285-317. Idem, *Das Geschichtswerk des Leon Diakonos*, în *Byzantinische Zeitschrift* 6 (1897), pp. 106-111. Adrian Fortescue, art. *Leo Diaconus*, în *Catholic*

Encyclopedia, vol. 9, 1913. LESTER C. HOUCK, *The history of Leo Diaconus, an edition*, University of Michigan, 1937. A. A. VASILIEV, *A History of the Byzantine Empire*, ed. a II-a, Madison, 1952. K. KRUMBACHER, *op.cit.*, I, pp. 266-269. VICTOR TERRAS, *Leo Diaconus and the ethnology of Kievan „Rus"*, în *Slavic Rewiev* 24 (1965), pp. 395-406. M. C. HILFERTY, *Leo Diaconus*, în NCE 8, p. 652. JOHANNES KARAYANNOPULOS/GÜNTER WEIB, *Quellenkunde zur Geschichte von Byzanz (324-1453)*, nr. 263, Wiesbaden, 1982, pp. 368-369. HANS DITTEN, *Zu Germanoi = Derevljane in Leon Diakonos Geschichtswerk VI, 10*, în *Byzantinoslavica* 45 (1984), pp. 183-189. LARS MARTIN HOFFMANN, *Geschichtsschreibung oder Rhetorik ? Zum „logos parakletikos" bei Leon Diakonos*, în *Theatron. Rhetorische Kultur in Spätantike und Mittelalter*, pp. 105-140. BENOÎT HUMBERT, *Russes et Petchénègues chez Léon le Diacre*, Paris, 2007.

Suidas

Viața lui este mai puțin cunoscută. A trăit pe la jumătatea secolului al X-lea, fiind de origine din insula Samotraki. A posedat o cultură deosebită și probabil a fost cleric. Este celebru prin *Lexiconul* său, care cuprinde multe însemnări utile referitoare la Sfinții Părinți, cu puncte de vedere din timpul său. Spre exemplu, autorul scrierilor mistice de sub numele lui Dionisie Areopagitul e considerat discipol al lui Pavel.

Lexiconul este un cuprinzător compendiu lexicografic bizantin cunoscut. Problemele prezentate sunt așezate după alfabet (este de notat faptul că diftongii sunt așezați după sunete, nu după litera începătoare). Nu este un dicționar propriu-zis, ci o enciclopedie, în care sunt tratate, prin aproximativ 30.000 de articole, teme adunate întâmplător din diferite domenii: istorie, geografie, teologie, literatură, lingvistică, dorind să cuprindă știința tuturor secolelor.

Articolele privind istoria literară sunt de o neprețuită valoare. Krumbacher spune că e unul din cele mai mari monumente ale întregii literaturi bizantine și ține locul multor scrieri pierdute

prin informațiile pe care le dă. Ele nu sunt prezentate în mod critic, dar multe din operele pe care le-a citat le-a și citit.

Dacă ar fi să interpretăm numele de *Suidas* (ἡ Σουίδα, sau mai exact ἡ Σοῦδα), care nu este un nume propriu, ci derivă de la cuvântul latin *suda*, fiind o transliterație a acestuia, care înseamnă „*armură*", „*fortăreață*", în cazul de față, de informații sau cunoștințe, a dovedit că și-a procurat multe cunoștințe în mod direct, nu numai din lexicoanele anterioare, cum s-a crezut.

Lectura lui e considerabilă. E un monument al zelului de adunător. Prima ediție a fost scoasă în 1499, la Veneția, de către Demetrius Halcocondilas. În colecția Migne nu se găsește în întregime, ci numai o parte, în volumul 117.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: Ediția Hyeronimus Wolf, tipărită de către Johannes Oporin și Johannes Herwagen, Basel, 1564 - prima ediție în limba latină. *Suidae Historica, Caeteraque omnia quae ulla ex parte ad cognitionem rerum spectant... Liberalitate Magnif. & Generosi viri D. Caroli Villingeri, Baronis a Schoenberga, Caesareae Maiestati a consilijs, opera ac studio Hier. Volfii annis abhinc XVII in Latinum sermonem conversa, nunc vero & emendata & aucta...*, Basel, 1581; o altă ediție, în limba greacă, Geneva, 1619. **Traduceri: Germană:** I. Bekker, *Suda (Auszug)*, Berlin, 1854. Ediția Ada Adler, *Suidae Lexikon*, 5 vol., Leipzig, 1928-1938. Reeditare acestei ediții s-a făcut între anii 1994-2001, după cum urmează: Partea I: *A-G* (A III-a reeditare din 1928), Leipzig, 2001; Partea a II-a: *D-H* (Reeditare din 1931), Leipzig, 1994; Partea a III-a: *K-O* (Reeditare din 1933), Leipzig, 1994; Partea a IV-a: *P-Ps* (3. Nachdr. von 1935), Leipzig, 2001; Pars 5: *Praefationem indices dissertationem continens* (A III-a reeditare din 1938), Leipzig, 2001.

Studii și Manuale: Literatură în limba română: Rus Remus, *op. cit.*, pp. 789-790. **Literatură străină:** Friedrich Nietzsche, *Ueber die litterarhistorischen Quellen des Suidas*, în BAW 3 (1866), pp. 137-150. Wilhelm von Christ, *Geschichte der griechischen Literatur*, Teil 2/2, ed. a VI-a, 1924, p. 1091 ș. u. F. Dölger, *Die Titel des sogennanten Suidaslexikons*, în *Sb. Bayer.*, Heft 6, 1936. S. G. Mercati, *Intorno al titolo dei lessici di Suida-Suda e di Papia*, în *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei. Serie ottava. Memorie. Classe di Scienze morali, stiriche e filolo-*

giche X, 1962, pp. 3-50. F. L. CROSS, *Suidas*, în ODCC, p. 1321. R. J. SCHORK, *Suidas*, în CE 13, p. 783. E. PERETTO, *Suidas ou Suda*, în DECA II, p. 2336, cu bibliografie. HANS FLACH, *Untersuchungen über Eudokia und Suidas*, Biblio, Osnabrück, 1987 (reeditarea ediției de la Leipzig, 1879). C. THEODORIDIS, *Quellenkritische Bemerkungen zum Lexikon des Suidas*, în *Herm.* 116 (1988), p. 468. A. STEINER, *Byzantinisches im Wortschatz der Suda*, în ERICH TRAPP/JOHANNES DIETHART/GEORGIOS FATOUROS/ASTRID STEINER/WOLFRAM HÖRANDNER, *Studien zur byzantinischen Lexikographie*, în *Byzantina Vindobonensia*, vol. 18, Wien, 1988. H. HUNGER, *Was nicht in der Suda steht, oder: Was konnte sich der gebildete Byzantiner des 10./11. Jahrhunderts von einem „Konversationslexikon" erwarten ?*, în WOLFRAM HÖRANDNER/ERICH TRAPP, *Lexicographica Byzantina. Beiträge zum Symposion zur byzantinischen Lexikographie (Wien, 1.-4. März 1989)*, în *Byzantina Vindobonensia*, vol. 20, Wien, 1991. BARRY BALDWIN, *Aspects of the Suda*, în *Byzantion* 76 (2006), pp. 11-31.

AGHIOGRAFI

Simeon Metafrast

Viața

Simeon Metafrast, cunoscut și sub numele de Simeon Logofătul (secretar de stat) sau Simeon Magistrul, este cel mai de seamă aghiograf al literaturii bizantine. Până nu de mult, viața lui era plasată în perioada dintre secolele VII și XIV. Dar, prin studierea mai temeinică a izvoarelor și mai ales a *Panegiricului* scris de Mihail Psellos († 1078) în cinstea lui Simeon, i s-au putut preciza hotarele vieții sale.

Simeon s-a născut în Constantinopol, la sfârșitul domniei lui Leon Înțeleptul (886-912) și a trăit până pe timpul lui Vasile Bulgaroctonul (976-1025). A fost înalt funcționar în capitala imperiului: logofăt, adică prim secretar la curtea imperială, și magistru, adică inspector, titluri adăugate și numelui său - Simeon Logofătul, Simeon Magistrul; dar titlul cel mai cunoscut este cel de Simeon Metafrast, dat de activitatea sa literară, ca aghiograf, adică de traducător în limba timpului său a vieților vechi de sfinți.

La sfârșitul vieții sale, s-a retras într-o mănăstire, îmbrăcând haina monahală. Nu mult după moartea sa a fost trecut în rândul sfinților, pomenirea sa făcându-se la 28 noiembrie.

Opera

I. Scrieri aghiografice:

Sfântul Simeon Metafrast este cunoscut mai ales ca aghiograf. Din porunca împăratului Constantin VII Porfirogenetul, Simeon a alcătuit celebra sa colecție de vieți de sfinți, orânduite

pe zile și luni, cu începere din luna septembrie, prima lună a anului bisericesc, și terminând cu august, ultima lună.

În *Panegiricul* său, Mihail Psellos vorbește de cauza care a generat această monumentală operă aghiografică. Vechile acte martirice și vechile vieți de sfinți, ne spune Psellos, nu mai corespundeau gusturilor cercurilor culte din Bizanț și nici nivelului științific și filosofic la care ajunsese societatea bizantină prin reînvierea studiului literaturii clasice grecești.

De aceea, Simeon și-a luat sarcina de a transpune vechile vieți de sfinți și acte martirice - scrise într-o limbă simplă și populară - într-o limbă cultă, pentru a le face plăcute contemporanilor săi. În acest scop, Simeon nu s-a mulțumit numai a le traduce în limba elegantă greacă a timpului său, ci și de a le prelucra, îmbogățind sau prescurtând vechile texte aghiografice.

Cercurile bizantine posterioare au prețuit foarte mult colecția de vieți de sfinți a lui Simeon, Biserica a trecut colecția sa în slujbele de fiecare zi, iar copiștii particulari sau oficiali au multiplicat-o, încât astăzi avem peste 700 de manuscrise, risipite în bibliotecile din Răsărit și Apus, care cuprind viețile de sfinți ale lui Metafrast. Teologii moderni însă au prefăcut în cap de acuzație munca de Metafrast a lui Simeon, spunând că viețile alcătuite de el au dus atât la pierderea vechilor originale, folosite de el, cât și la falsificarea acestor originale.

Față de această gravă acuzație, trebuie spus că bizantinologia nu și-a spus încă ultimul cuvânt; n-au fost studiate suficient vieții prelucrate de Simeon și nici nu s-au făcut studii comparative între prelucrările lui Simeon și vechile originale care au mai ajuns până la noi. De altfel, nici nu se știe câte vieți de sfinți a cuprins colecția lui la început, adică nu se știe care vieți au fost traduse și prelucrate de Simeon și câte au fost introduse în colecție de alți imnografi sau copiști.

Mulți cercetători au încercat să stabilească numărul de vieți de sfinți prelucrate de Simeon, dar nu s-a ajuns la un acord. Ast-

tel, Lipoman († 1559) consideră ca metafrastice 174 de vieți, Allatius († 1669) 122, Ehrhard 149, iar *Patrologia* lui Migne publică 138 de vieți.

II. Scrieri imnografice:

1. *Poezii religioase și poezii liturgice, canoane, stihiri, tropare, rugăciuni în versuri.*

III. Scrieri morale:

1. *Culegere de sentințe morale din scrierile Sfântului Vasile cel Mare*;

2. *Culegere de sentințe morale din scrierile Sfântului Ioan Gură de Aur*;

3. *Culegere de sentințe morale din cele 50 de omilii ale lui Macarie Egipteanul*;

4. *131 capete gnostice.*

IV. Scrieri omiletice:

1. *Cuvânt la Plânsul Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu când a înfășurat cu giulgiuri cinstitul trup al Domnului nostru Iisus Hristos*;

2. *Cuvânt la Sâmbăta Mare.*

V. Scrieri canonice:

1. *Sinopsă canonică.* În această lucrare face un rezumat al canoanelor Sinoadelor Ecumenice. Sinopsa aceasta a servit ca text de bază comentariului lui Alexie Aristen.

VI. Scrieri istorice:

1. *Cronografia anilor de la 813 la 961.*

VII. Epistole:

1. Se cunosc până acum *25 de scrisori* ale lui Simeon Metafrast.

Opera lui Simeon Metafrast nu se mărginește numai la lucrările amintite. Fondurile de manuscrise cuprind încă multe alte lucrări care trebuie identificate și studiate.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. Migne, PG 114, 133-134; 224-225; 227-236 (*Epistole*). J. PITRA, *Analecta Sacra Spicilegio Solesmensi parata*, I, 1876, pp. 433-435. Ediție integrală, cuprinzând lista principalelor texte din *Menologion*, la BECK, pp. 571-575. **Traduceri: Italiană:** C. LITZICA, *Poesia religiosa bizantina*, 1899, pp. 51-61. A. PAPADOPULOS-KERAMEUS, în ByZ 8/1899, pp. 66-70. **Germană:** JOHANNES KODER, *Ein Dreifaltigkeitshymnus des Symeon Metaphrastes*, în *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 14/1965, pp. 129-138.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: Prof. Dr. EMILIAN VOIUTSCHI, *Simion Metafrast*, în studiul *Istoria și literatura moralei creștine. Dela Constantin cel Mare până la îndeplinirea desbinării dintre Biserica Răsăriteană și cea Apuseană (323-1054)*, în rev. *Candela*, nr. 10/1906, p. 609. G(HEORGHE) I. M(OISESCU), Recenzie la studiul Mitrop. SOFRONIE EUSTRATIADES, *Timpul vieţuirii lui Simeon Metafrastul*, din *Epetiris Etepias Byzantinon spondon*, anul X, 1933, pp. 26-38 (în limba greacă), în rev. B.O.R., nr. 11-12/1937, p. 740. GEORGE MIHĂILĂ, *Cronica lui Simeon Magistrul și Logofătul (sau Simeon Metafrastul)*, în studiul *Istoriografia română veche (sec. al XV-lea - începutul sec. al XVII-lea) în raport cu istoriografia bizantină și slavă*, din *Romanoslavica*, tom. XV, (literatură-istorie), 1967, pp. 162-163. Pr. Prof. Dr. DUMITRU STĂNILOAE, *Introducere la Simeon Metafrastul*, în *Filocalia*, vol. V, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1976, pp. 277-292. Pr. Prof. TEODOR BODOGAE, *Alți teologi și cronicari bizantini: Simeon Metafrast, Simeon Noul Teolog, Mihail Psellos etc.*, în volumul Pr. Prof. IOAN RĂMUREANU/Pr. Prof. MILAN ȘESAN/Pr. Prof. TEODOR BODOGAE, *Istoria Bisericească Universală*, vol. I *(1-1054)*, ediția a III-a, revăzută și completată, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988, pp. 523-524. Ierod. TEOFILACT CIOBÂCĂ, *Sfântul Simeon - renumit scriitor aghiografic (9 noiembrie)*, în *Telegraful Român*, nr. 43-44/1996, p. 1. Pr. Drd. CĂLIN IOAN DUȘE, *Simeon Metafrast*, în studiul *Bizanțul în timpul Sfântului Simeon Noul Teolog*, din rev. *Orizonturi teologice*, nr. 1/2000, pp. 149-152. REMUS RUS, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Editura Lidia, București, 2003, p. 775. **Literatură străină:** BHG, nr. 1675-1676. ALBERT EHRHARD, *Die Legendensammlung*

des Symeon Metaphrastes und ihr ursprunglicher Bestand. Festschrift zum 1100jährigen Jubiläum des deutschen Campo Santo in Rom, 1897, pp. 46-82. Idem, *Symeon Metaphrastes und die griechische Hagiographie*, în RQ 11/1897, pp. 531-553. Idem, *Überl. und Bestand der hagiographischen und homiletischen Lit. der griech. Kirche*, 3 vol, în TU 50-52/1937-1952, în special vol. II, p. 306 ş. u. HIPPOLYTE DELEHAYE, *Le ménologe de Métaphraste*, în AnBoll 17/1898, pp. 448-452. H. ZILLIACUS, *Zur stilistischen Umarbeitungstechnik des Symeon Metaphrastes*, în ByZ 38/1938, pp. 333-350. BECK, p. 571 ş. u. A. EHRHARD, *Überlieferung und Bestand der hagiographischen Literatur der griechischen Kirche*, II, TU, LI/1938, pp. 308-717. J. GOUILLARD, în DCT, XIV, 2, 1941, col. 2959-2971. F. L. CROSS, *Simeon Metaphrastes*, în ODCC, pp. 1275-1276. P. CANART, *Symeon Metaphrastes (Logothetes)*, în CE 13, p. 875. H. G. BECK, *Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich*, München, 1959, pp. 570-575, cu bibliografie până la acea dată. J. DARROUZÈS, (ed.), *Epistoliers byzantins du Xe siècle*, Paris, 1960, pp. 33-38; 99-163. FRANÇOIS HALKIN, *Fragments du ménologe métaphrastique à Leningrad*, în rev. *Byzantinoslavica* 24/1963, pp. 63-64. Idem, *Un métaphraste de décembre enrichi de douze ou treize suppléments*, în ABoll 90/1972, p. 370. ROMILLY J. H. JENKINS, *Studies on Byzantine History of the 9th and 10th centuries*, 1970 (passim). PAUL LEMERLE, *Le premier humanisme byzantin*, 1971, p. 337 ş. u. WOLFGANG LACKNER, *Zur Editionsgeschichte, Textgestalt und Quellen der Passio S. Polyeucti des Symeon Metaphrastes*, în *BYZANTIOS. Festschrift für HERBERT HUNGER zum 70. Geburtstag*, 1984, pp. 221-231. NANCY PATTERSON-ŠEVCENKO, *Illustrated Manuscripts of the Metaphrastian Menologion*, 1990. E. PEYR, *Zur Umarbeitung rhetorischer Texte durch Symeon Metaphrastes*, în *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 42/1992, pp. 143-155. GEORGIOS MAKRIS, art. *Symeon Metaphrastes*, în BBKL 11 (1996), pp. 350-351. MARINA DETORAKI, *La métaphrase du Martyre de S. Arétheas (BHG 166y). Entre les actes anciens (BHG 166) et Syméon Métaphraste (BHG 167)*, în AnBoll 120/2002, pp. 72-100. XAVIER LEQUEUX, *La passion métaphrastique inédite de S. Sébastien, martyr à Rome (BHG 1619z) et son abrégé (BHG 1620)*, în AnBoll 123/2005, pp. 241-288. BALANOS, *op. cit.*, pp. 69-70. BECK, *op. cit.*, pp. 570-575. FR. HALKIN, ThIE, XI, p. 536. EHRHARD, pp. 200-203. J. GOUILLARD, DThC XIV, 2, pp. 2959-2971. M. JUGIE, EO 26 (1923), pp. 5-10.

ALȚI AGHIOGRAFI DIN SECOLUL AL X-LEA

Ioan, patriarhul Ierusalimului

A scris viața Sfântului Ioan Damaschin.

BIBLIOGRAFIE

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: BECK, *op. cit.*, p. 567.

Nichifor, preot al bisericii „Sfânta Sofia" din Constantinopol

A scris viața Sfântului Andrei cel Nebun pentru Hristos.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. Migne, PG 111, 621-888.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: BECK, *op. cit.*, pp. 567-568. EHRHARD, *op. cit.*, pp. 194, 197. S. MURRAY, *A study of the life of Anfrens the fool for the sake of Christ*, Bern/Leipzig, 1910.

Evarestos, diacon și hartofilax în Constantinopol

A trăit pe timpul împăratului Constantin VII Porfirogenetul. Din porunca acestui împărat, a strâns într-un volum viețile sfinților care se prăznuiesc în cursul unui an.

BIBLIOGRAFIE

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: BECK, *op. cit.*, p. 569.

Cosma retorul și monahul

A scris viața Sfântului Gherasim de la Iordan.

BIBLIOGRAFIE

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: BECK, *op. cit.*, p. 569.

Nichifor Magistrul

A scris mucenicia Sfântului Teodor Tiron.

BIBLIOGRAFIE

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: BECK, *op. cit.*, p. 570.

Nicolae Sinaitul

A scris viața sihastrului Onufrie.

BIBLIOGRAFIE

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: BECK, *op. cit.*, p. 570.

Teofan, monah din mănăstirea Chimina din Bitinia

A scris viața Sfântului Mihail Maleinos, întemeietorul și egumenul lavrei din muntele Chimina.

Teofan a fost ucenicul Sfântului Mihail vreme de 40 de ani.

BIBLIOGRAFIE

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: BECK, *op. cit.*, p. 576. EHRHARD, *op. cit.*, pp. 196, 199. CHR. LOPAREV, *Descrierea unei vieți de sfânt grec*, în rev. *VizVrem* 4 (1897), pp. 358-363.

Nichifor Uranos

A trăit în timpul împăratului Ioan I Tzimiskes (969-976) și Vasile II Bulgaroctonul (976-1025) și a scris viața Sfântului Simeon cel Tânăr.

Lucrarea sa folosește datele principale din *Viața* scrisă de Arcadie al Ciprului.

BIBLIOGRAFIE

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: BECK, *op. cit.*, pp. 577-578. EHRHARD, *op. cit.*, p. 145.

IERARHI, PREOȚI, MONAHI ȘI ALȚI TEOLOGI

Simeon Noul Teolog

Viața

Prin Sfântul Simeon Noul Teolog, teologia mistică ortodoxă atinge punctul său cel mai înalt. Prin scrierile sale, Sfântul Simeon duce la dezvoltare ideile mistice ale înaintașilor săi: Evagrie Ponticul, Marcu Eremitul, Diadoh al Foticeii, Ioan Scărarul, Dionisie Pseudo-Areopagitul, Maxim Mărturisitorul. Simeon Noul Teolog va fi izvorul de inspirație nu numai al teologiei mistice răsăritene, ci și al celei apusene.

Sfântul Simeon s-a născut în Galata Paflagoniei pe la 949, din părinți nobili (Vasile și Eugenia). De pe când era tânăr, a fost adus de părinții săi în Constantinopol pentru studii, spre a-l destina unei funcții înalte la curtea imperială. Părinții nădăjduiau în sprijinul moral și material al unchiului său, care avea un post însemnat în capitala imperiului.

În Constantinopol, Simeon a urmat așa-numita instrucție enciclică; aceasta cuprindea cele 7 arte liberale: gramatica, retorica, dialectica, aritmetica, geometria, astronomia și muzica.

După terminarea studiilor, unchiul său l-a numit spatarospaiocuvicular. Simeon a primit această funcție numai pentru a satisface dorința unchiului și a părinților săi, dar cu gândul ascuns de a o părăsi îndată ce se va ivi ocazia.

Ezitările de a îmbrățișa o funcție publică s-au datorat legăturilor lui cu Simeon Studitul. L-a cunoscut pe acest mare ascet de la mănăstirea Studion pe când avea 14 ani; îndrăgostit prin el de viața monahală, a vrut să rămână în mănăstirea lui, dar Simeon nu l-a primit din pricina vârstei lui fragede; în schimb, Simeon

Studitul, spre a-l forma pentru viața monahală, i-a dat să citească lucrări de ale Părinților, printre care scrierile lui Marcu Eremitul și Diadoh al Foticeii.

Aceste lucrări i-au dezvoltat tendințele mistice și ascetice native. Și pentru că nu putea scăpa de sub influența unchiului său, tânărul Simeon a continuat să rămână în casa lui și în slujba la curtea imperială. După moartea unchiului său, în 977, cu toată împotrivirea părinților săi, a intrat în mănăstirea Studion și a luat numele de Simeon, după numele dascălului său. Ca laic, se numea probabil Gheorghe.

N-a putut rămâne probabil în această mănăstire decât numai un an, pentru că sistemul gherontic, după care viețuia el împreună cu dascălul său, se împotrivea sistemului chinovial pe care îl avea mănăstirea. Din pricina aceasta, a fost silit să plece din mănăstire și s-a mutat într-o mănăstire apropiată, mănăstirea „Sfântului Mamant". După doi ani a fost tuns monah și, după moartea starețului, a fost ales egumen al mănăstirii.

Până la intrarea lui Simeon în această mănăstire, mănăstirea „Sfântului Mamant" era necunoscută, era săracă și pe jumătate în ruină. Prin viața și activitatea noului egumen, mănăstirea s-a îmbogățit și material și spiritual, în puțin timp dobândind o altă viață. Sfântul Simeon cerea monahilor săi și faptă; dar, pe lângă aceasta, le cererea și contemplație.

Pentru a le încălzi inimile spre acest fel de viață spirituală, Simeon avea legături personale strânse cu ei și le vorbea des; catehezele sale aveau acest scop. Dar nu a găsit totdeauna răspunsul așteptat din partea monahilor; ei erau oameni obișnuiți numai cu slujbele bisericești; calea mistică fusese uitată de veacuri, iar dorința lui Simeon de a-i face contemplativi îi înstrăina de el.

Viața îngerească era privită ca o problemă a veacului viitor, iar asemănarea cu Părinții era socotită cu neputință. Dar Simeon era de altă părere: neputința este numai pentru acei care nu urmăresc, nici nu doresc, viața contemplativă. Mulți dintre monahii lui nu l-au înțeles și s-au pornit cu dușmănie împotriva lui.

Treizeci dintre ei s-au răsculat, au întrerupt orice legătură cu el și au căutat să-l alunge din mănăstire. L-au reclamat patriarhului Sisinie II (996-998), care nu numai că nu le-au dat dreptate, dar i-a pedepsit cu exilul; însă, în urma rugăminților lui Simeon, patriarhul le-a ridicat pedeapsa. După acest incident, Simeon a rămas netulburat. S-au strâns în jurul lui nenumărați ucenici, atât din Răsărit, cât și din Apus. Unul din aceștia este Nichita Stithatul, biograful său de mai târziu.

După 25 de ani de stăreție, de bună voie se retrage ca să se consacre sihăstriei. În acest timp s-a dedicat scrierii lucrărilor sale și s-a îngrijit de un cult pentru dascălul său, Simeon Evlaviosul, care murise în 986. În acest scop, i-a alcătuit o slujbă, i-a făcut o icoană și i-a fixat o zi de pomenire. Inițiativa Sfântului Simeon a provocat împotrivirea lui Ștefan al Nicomidiei, care, pentru a fi protosinghel al patriarhiei, a demisionat din postul de mitropolit al Nicomidiei.

La început, patriarhul Serghie (999-1020), auzind de inițiativa lui Simeon, l-a lăudat; dar Ștefan, luând și sprijinul unor arhierei, a reușit, în urma unui proces care a durat șase ani, să-l atragă și pe patriarh de partea lui și să-l exileze pe Simeon pe țărmul celălalt al Propontidei (Marea Marmara de azi), la Chrisopolis.

Acolo a găsit o mică biserică ruinată, a reparat-o și cu timpul a transformat-o într-o mică mănăstire, „Sfânta Marina", la care a atras mulți mucenici, unde a mai trăit 23 de ani.

Deși patriarhul Serghie l-a rechemat din surghiun, Simeon n-a vrut să se mai reîntoarcă în capitală. Unii cercetători pun moartea sa în anul 1022, alții în anul 1038. Ca la mai toți sfinții, ziua morții lui e mai sigură decât anul morții. A murit la 12 martie, când Biserica Ortodoxă îi pomenește amintirea sa. Cu toată strădania biografului său, Nichita Stithatul, generalizarea cultului său s-a făcut mai târziu, deși imnele sale au intrat curând în slujbele bisericești.

De altfel, și ideile sale au fost uitate și au apărut după trei secole în isihasm. Sfântul Simeon a rămas cunoscut sub numele de „*Simeon Noul Teolog*". Acest nume i-a fost dat de ucenicii lui; l-au numit „*teolog*" pentru că a adâncit problemele teologiei și

„*nou*" spre a-l deosebi de ceilalți doi teologi vechi ai Bisericii: Ioan Evanghelistul și Grigorie Teologul.

Opera

După mărturia lui Nichita Stithatul, ucenicul și biograful său, Sfântul Simeon a început să scrie de pe când era în mănăstirea Studion, fiind în vârstă de 27 de ani, și și-a continuat activitatea sa literară atât la mănăstirea „Sfântului Mamant", cât și în mica mănăstire în care s-a retras când a fost exilat.

De la Sfântul Simeon ne-au rămas următoarele scrieri:

1. *Imnele dragostei dumnezeiești.*

Tradiția manuscris nu e consecventă în legătură cu numărul imnelor Sfântului Simeon Noul Teolog. S-au publicat până acum 55 de imne. Au fost compuse de-a lungul întregii sale vieți. Imnele nu sunt scrise în versuri ritmice, ci în versuri politice sau populare - frecvente în epoca bizantină - de 12, 15 și 16 silabe. A făcut acest lucru pentru că imnele sale nu erau destinate cultului, ci lecturii. *Imnele dragostei dumnezeiești* exprimă bogata experiență duhovnicească a Sfântului Simeon.

2. *Capete* în trei serii:

- 100 capete practice și teologice;
- 25 capete gnostice și teologice;
- 100 capete teologice și practice.

Capetele au fost compuse pe când era stareț la mănăstirea „Sfântul Mamant", după răscoala celor treizeci de călugări. Capetele descriu cele trei trepte ale progresului spiritual al ascetului: de la viața păcătoasă la faptă, de la faptă la cunoștință, de la cunoștință la teologie.

3. *Catehezele*, în număr de 34. Au fost scrise pe când era stareț la mănăstirea „Sfântului Mamant", fiind adresate monahilor săi. În ele tratează diferite probleme care frământă pe monahi și le analizează cu scopul de a prezenta desăvârșirea monahică.

4. *Trei cuvinte teologice.*

5. *Cincisprezece cuvinte morale.*

6. *Două Euharistii*, care în tradiția manuscris sunt atașate la diferite lucrări ale sale. Astfel, *Euharistia întâi* este atașată *Catehezelor* ca un epilog al lor; *Euharistia a doua* este atașată în unele manuscrise *Catehezelor*, iar în altele, fie *Cuvintelor morale*, fie *Imnelor*.

7. *Cuvinte*, care se împart în două colecții:

- *Prima Colecție* - *Cuvinte din Scriere* - are 33 de *Cuvinte*. Cele mai multe din ele sunt înrudite cu catehezele, uneori până la identitate.

- *A doua Colecție* - cu titlul *Cuvinte în capete din scriere* - are 24 de *Cuvinte*. Și aceste *Cuvinte* sunt luate tot din *Cateheze*.

Și prima și a doua colecție sunt o redactare posterioară făcută de Sfântul Simeon unora din scrierile sale, însă unii cercetători sunt de părere că redactarea lor se datorează altei mâini. Scopul alcătuirii lor a fost acela de a fi destinate marelui public; de aceea au fost lăsate la o parte toate elementele care priveau viața monahală; de asemenea, au fost îndepărtate și frazele dogmatice suspecte, de care fusese acuzat Sfântul Simeon.

8. *Epistole.* Ni s-au transmis de la Sfântul Simeon 5 epistole.

Epistola despre spovedanie, transmisă sub numele Sfântului Ioan Damaschin, este tot a Sfântului Simeon Noul Teolog.

Sub numele Sfântului Simeon circulă și o lucrare de mare răsunet, care a stat la baza tehnicii rugăciunii isihaștilor: *Metoda sfințitei rugăciuni și a luării aminte.* Lucrarea nu este a Sfântului Simeon, ci a unui alt scriitor din secolul al XII-lea sau al XIII-lea.

Doctrina

În teologia sa mistică, Sfântul Simeon distinge trei stadii de desăvârșire duhovnicească*: fapta, cunoștința și teologia.* Fapta este în special strădania pentru dobândirea apatiei; cunoștința este strădania pentru înțelegerea Dumnezeirii, iar teologia este contemplarea celor dumnezeiești. Teologia este cel mai înalt stadiu al desăvârșirii.

Originalitatea doctrinei mistice a lui Simeon stă în învățătura lui despre *lumină,* în care a depășit pe teologii dinaintea lui. Aproa-

pe fiecare pagină din scrierile lui are cuvântul „lumină" sau „iluminare" sau alt cuvânt asemănător.

Dar trebuie notat că Sfântul Simeon nu învață că scopul final al înălțării duhovnicești este contemplarea luminii; scopul final este întâlnirea cu Hristos. Într-o epocă în care se uitase de veacuri vechea tradiție pentru unirea și asemănarea cu Dumnezeu și într-o epocă în care aveau precădere numai slujbele religioase, Sfântul Simeon a venit cu inițiativa de a reînvia experiența duhovnicească interioară.

N-a îndepărtat slujbele religioase ca mijloace exterioare de sfințire ale omului, nici n-a disprețuit organizarea bisericească, ci a dat primul loc contactului personal cu Dumnezeu. Sfântul Simeon descrie foarte viu darul lacrimilor de întristare și de bucurie cu care a ajuns să-și plângă păcatele și respectiv să guste din bucuria unei împărtășanii reale, sub formă liturgică, cu Însuși Dumnezeu.

„*Noua metodă de rugăciune*" (a vameșului) a cuprins în numai 100-200 ani cele mai multe mănăstiri din Imperiul Bizantin și de peste granițele acestuia. Iar peste trei secole, mișcarea isihastă va avea ca premergător direct pe însuși Sfântul Simeon Noul teolog.

Scrierile lui oglindesc concepția despre viața spirituală a omului, care, prin rugăciune și printr-o adâncă și intensă concretizare, reușește să vadă cu ochii sufletului lumina divină, ajutându-l să cunoască nimicnicia, și, înconjurat de măreția și splendoarea dumnezeiască, să dovedească unirea cu Dumnezeu.

Dar felul în care și-a exprimat experiențele sale duhovnicești și noile sale idei au dat naștere la răstălmăciri și reacții. Din pricina aceasta, multă vreme teologia sa mistică n-a avut nicio influență în Biserica de Răsărit; în Biserica de Apus însă influența sa a fost imediată. Misticismul apusean și isihasmul răsăritean sunt copiii Sfântului Simeon Noul Teolog.

În românește, din porunca starețului Paisie, ucenicii săi au tradus aproape toată opera Sfântului Simeon Noul Teolog. Circulă în mai multe copii manuscrise, care se află fie în bibliotecile publice, fie în mănăstiri.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PG 120, 321-710; PG 150, 899; PG 95, 283-304. Alte mențiuni, în diverse izvoare, după cum urmează: J. MEYENDORFF (ed.), *Gregorios Palamas*, I, Louvain, 1959, p. 99. DEMETRIOS KYDONES, *Adversus Gregorium Palamam*, în PG 154, 840 A. Referitor la J. PONTANUS, să se consulte traducerea oferită de el în PG 120. LEO ALLATIUS, *De Symeonibus*, Paris, 1664 (a se compara și cu PG 120, 312-318). Idem, *De ecclesiae occidentalis et orientalis perpetua consensione*, Köln, 1648, p. 828. Cu privire la F. COMBEFIS, să se consulte PG 152, 260 BC și ANGELO MAI (ed.), *Acta Sanctorum*, Tomus V, Paris, 1866, 302 BC. Cuviosul NICODIM AGHIORITUL, *Slujba, Acatistul și Lauda Sfântului Simeon Noul Teolog*, trad. și cuvânt înainte de diac. IOAN I. ICĂ JR., Ed. Deisis, 2002. **Traduceri: Franceză:** *Κατηχήσεις (Catecheses)*, ed. de B. KRIVOCHEINE și J. PARAMELLE, în SC 96, 104, 113, Paris, 1963-1965. *Εὐχαριστία (Actions du grâces)* 1 și 2, în SC 113, Paris, 1965. *θεολογικοί, Λόγοι Ηθικοὶ (Traités Théologiques et Ethiques)*, ed. de J. DARROUZÈS, în SC 122, 129, Paris, 1966-1967. *Κεφάλαια (Chapitres theologiques, gnostiques et practiques)*, ed. de J. DARROUZÈS, în SC 51, 1957. *Hymnes*, ed. de KODER, PARAMELLE și L. NEYRAND, SC 156, 174, 196, Paris, 1969, 1970-1971. Pentru *Επιστολαι* nu există ediție critică. Viața: *Un grand mystique byzantin. Vie de Symeon le Nouveau Theologien* (949-1022) *par Nicetas Stethatos*, ed. și trad. de I. HAUSHERR și G. HORN, în col. ORIENTALIA CHRISTIANA, Rome, 1929, pp. 1-128. **Germană:** *Λόγος περὶ ἐξομπλογήσεως*, ed. de K. HOLL în *Enthusiasmus und Bussgewalt beim griechischen Mönchtum*, Leipzig, 1898, pp. 110-127. *Lichtvisionen. Hymnen über die mystische Schau des göttlichen Lichtes. Aus dem Griechischen übertragen von LOTHAR HEISER*, Berlin, 2006. **Română:** SIMEON NOUL TEOLOG, *Cele 225 de capete teologice și ascetice; Capete morale; Cuvântările morale întâi și a cincea*, trad. de Pr. Prof. Acad. D. STĂNILOAE, în *Filocalia*, vol. VI, E.I.B.M.B.O.R., București, 1977, pp. 6-204. Idem, *Imnele*, trad. de Pr. Prof. Acad. D. STĂNILOAE, în vol. *Studii de Teologie Dogmatică Ortodoxă*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1991, pp. 307-705. Idem, *Discursuri teologice și etice. Scrieri I*, trad. și studiu introd. de diac. IOAN I. ICĂ JR., cu un studiu de ierom. ALEXANDER GOLITZIN, în col. *Filocalica*, Ed. Deisis, Sibiu, 1998 (ediția a II-a, 2001). Idem, *Cateheze. Scrieri II*, trad. și studiu introd. de diac. IOAN I. ICĂ JR., în col. *Filocalica*, Ed. Deisis, Sibiu, 1999 (ed. a II-a, revăzută, 2003). Idem, *Imne, epistole și capitole. Scrieri III*, trad. și introd. de diac. IOAN I. ICĂ JR., în col. *Filocalica*, Ed. Deisis, Sibiu, 2001. Idem, *Viața și epoca. Scrieri IV*, trad. și introd. de diac. IOAN I. ICĂ JR., în col. *Filocalica*, Ed. Deisis, Sibiu, 2006.

STUDII ŞI MANUALE: Literatură în limba română: Prof. Dr. EMILIAN VOIUTSCHI, *Simeon cel Tânăr,* în studiul *Istoria şi literatura moralei creştine. Dela Constantin cel Mare până la îndeplinirea desbinării dintre Biserica Răsăriteană şi cea Apuseană: de la 323-1054*, în rev. *Candela,* nr. 10/1906, pp. 609-610. Pr. Lect. IOAN IOANICESCU, *Tâlcuirea Sfintelor Taine după opera Sfântului Simeon al Tesalonicului*, în rev. M.O., nr. 1-2/ 1955, pp. 16-36. Magistr. ION I. BRIA, *Simţirea tainică a prezenţei harului după Sfântul Simeon Noul Teolog*, în rev. S.T., nr. 7-8/1956, pp. 470-486. LECTOR, *Notă bibliografică* la studiul I. HAUSHERR SJ, *Paul Evergétinos a-t-il connu Syméon le Nouveau Théologien ?* din OCP, 1957, vol. XXIII, I-II, pp. 58-79, în rev. G.B., nr. 4/1958, p. 397. DAN ZAMFIRESCU, *Probleme teologice şi hagiografice legate de supranumele Sfântului Simeon Noul Teolog*, în rev. ORT., nr. 3/1958, pp. 395-429. Idem, *Manuscrise slave cu traduceri din Sfântul Simeon Noul Teolog*, în rev. ORT., nr. 4/1959, pp. 535-566. Idem, Recenzie la volumul SYMÉON LE NOUVEAU THÉOLOGIEN, *Chapitres théologiques, gnostiques et pratiques,* introduction, texte critique, traduction et notes de Jean Darrouzes AA, din SC 51, în rev. S.T., nr. 5-6/1959, pp. 393-394. Magistr. DUMITRU POPESCU, *Faptele bune după Sfântul Simeon Noul Teolog*, în rev. ORT., nr. 3/1962, pp. 540-555. Pr. Drd. ILIE MOLDOVAN, *Teologia Sfântului Duh, după Catehezele Sfântului Simeon Noul Teolog*, în rev. S.T., nr. 7-8/1967, pp. 418-431. Pr. Lect. MIHAIL-GABRIEL POPESCU, *Catehezele Sfântului Simion Noul Teolog*, în rev. S.T., nr. 1-2/1974, pp. 39-44. Drd. ION VÂRLAN, *Învăţătura despre mântuire la Sfântul Simeon Noul Teolog*, în rev. ORT., nr. 4/1974, pp. 624-633. Pr. Drd. VASILE UNGUREANU, *Explicarea Sfintei Liturghii în literatura teologică românească*, în rev. G.B., nr. 1-2/1978, pp. 125-138 (Traduceri din opera Sfântului Simeon Noul Teolog, pp. 128-131). Drd. EMANUEL BANU, *Lucrarea Sfântului Duh în opera Sfântului Simeon Noul-Teolog*, în rev. S.T., nr. 1-2/1980, pp. 81-94. Lect. Dr. CEZAR VASILIU, *O nouă lucrare asupra Sfântului Simeon Noul Teolog*, în rev. ORT., nr. 1/1981, p. 119 (Recenzie la volumul Arhiepiscop BASIL KRIVOCHEIN DE BRUXELLES, *Dans la lumière du Christ. Saint Syméon le Nouveau Théologien (949-1022). Vie, spiritualité, doctrine*, Chevtogne, 426 p.). Drd. LIVIU STOINA, *Desăvârşirea creştină după Sfântul Simeon Noul Teolog*, în rev. S.T., nr. 5-6/1985, pp. 390-407. Ierom. NACU DANIIL STOENESCU, *Învăţătura despre Sfânta Treime în imnurile Sfântului Simeon Noul Teolog*, în rev. M.B., nr. 5-6/1985, pp. 323-334. Idem, *Influenţa operei Sfântului Simeon Noul Teolog asupra vieţii monastice româneşti*, în rev. M.B., nr. 1/1988, pp. 43-50. Pr. Prof. TEODOR BODOGAE, *Alţi teologi şi cronicari bizantini: Simeon Metafrastul, Simeon Noul Teolog, Mihail Psellos etc.*, în volumul Pr. Prof. IOAN RĂMUREANU/Pr. Prof. MILAN ŞESAN/Pr. Prof. TEODOR BODOGAE, *Istoria Bisericească Universală*, vol. I

(1-1054), ediția a III-a, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1987, pp. 524-526. Drd. IOAN I. ICĂ JR., *Teologie și spiritualitate la Sfântul Simeon Noul Teolog*, în rev. M.A., nr. 3/1987, pp. 21-47. Idem, *Sfântul Simeon Noul Teolog și provocarea mistică în teologia bizantină contemporană*, în volumul SFÂNTUL SIMEON NOUL TEOLOG, *Discursuri teologice și etice. Scrieri I*, cu un studiu de ierom. ALEXANDER GOLITZIN, în col. *Filocalica*, Ed. Deisis, Sibiu, 1998 (ediția a II-a, 2001, pp. 9-48. A se vedea și *Notă asupra ediției*, pp. 5-7). Idem, *Catehezele simeoniene: problematica filologică și istorică*, în volumul SFÂNTUL SIMEON NOUL TEOLOG, *Cateheze. Scrieri II*, în col. *Filocalica*, Editura Deisis, Sibiu, 1999, pp. 5-18. Idem, *„Capitolele", „Imnele" și „Epistolele" simeoniene - problematica filologică și spirituală*, în volumul *Imne, epistole și capitole. Scrieri III*, în col. *Filocalica*, Ed. Deisis, Sibiu, 2001, pp. 5-29. Idem, *Introducere* la volumul SFÂNTUL SIMEON NOUL TEOLOG, *Viața și epoca. Scrieri IV*, în col. *Filocalica*, Ed. Deisis, Sibiu, 2006. Drd. GHEORGHE SIMA, *Lucrarea Sfântului Duh în Taina Pocăinței după Sfântul Simeon Noul Teolog*, în rev. S.T., nr. 3/1990, pp. 46-61. ***, *Luna octombrie. Ziua a treizecișiuna. Tot în această zi mai prăznuim viața Celui întru sfinți a părintelui nostru Simeon, noul cuvântător de Dumnezeu*, în *Viețile Sfinților pe luna octombrie*, retipărite și adăugite cu aprobarea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, 1992, p. 328-357. VLADIMIR LOSSKY, *Sfântul Simeon Noul Teolog*, în volumul *Vederea lui Dumnezeu*, în românește de MARIA CORNELIA OROS, Editura Deisis, Sibiu, 1995, pp. 128-136. Idem, *Sfântul Simeon Noul Teolog,* în volumul *Vederea lui Dumnezeu*, traducere din limba franceză de Prof. Dr. REMUS RUS, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe române, București, 1995, pp. 122-130. Pr. NICOLAE MOȘOIU, *„Botezul în Duhul Sfânt" în învățătura Sfântului Simeon Noul Teolog*, în R.T., nr. 3/1995, pp. 55-71. JOHN MEYENDORFF, *Simeon Noul Teolog (917-1022),* în volumul *Sfântul Grigorie Palamas și mistica ortodoxă*, traducere de ANGELA PAGU, Editura Enciclopedică, Colecția *Orizonturi spirituale*, București, 1995, pp. 39-45. Ierod. TEOFILACT CIOBÂCĂ, *Sfântul Simeon Noul Teolog. Contribuții la formarea duhovnicească a monahului*, în *Telegraful Român*, nr. 41-42/1996, p. 3. Arhiep. BASILE KRIVOCHEINE, *Învățătura despre rugăciune a Sfântului Simeon Noul Teolog* (Cap. V din lucrarea *Dans la lumière du Christ. St. Symeon le Nouveau Théologien*, traducere românească de Pr. Conf. VASILE LEB și Ierom. GHEORGHE IORDAN), în rev. S.T., nr. 3-4/1996, pp. 73-81. Idem, *În lumina lui Hristos. Sfântul Simeon Noul Teolog (949-1022). Viața-Spiritualitatea-Învățătura*, traducere din limba franceză de Pr. Conf. VASILE LEB și Ierom. GHEORGHE IORDAN, Editura Institutului Biblic și de Misiune

al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1997, 434 p. *Viața Părintelui nostru Simeon noul Cuvântător de Dumnezeu*, în *Viețile Sfinților*, prelucrare de AL. LASCAROV-MOLDOVEANU, vol. VI (septembrie-octombrie-noiembrie), Editura Artemis, București, 1998, pp. 112-123. Ieromonahul ALEXANDER GOLITZIN, *Ierarhia împotriva anarhiei ? Dionisie Areopagitul, Simeon Noul Teolog, Nichita Stethatos și rădăcina lor comună în tradiția ascetică*, în volumul *Mistagogia. Experiența lui Dumnezeu în Ortodoxie. Studii de teologie mistică*, traducere și prezentare de Diac. IOAN I. ICĂ JR., Editura Deisis, Colecția *Mistica*, Sibiu, 1998, pp. 133-183. DORIN IELCIU, *Sfântul Simeon Noul Teolog - mistic bizantin*, în rev. *Credința Ortodoxă*, nr. 1-2/ 1998, pp. 133-154. SIMEON ARHIMANDRITUL, *Simeon Noul Teolog - maestru al teologiei trăite*, traducere de Pr. Drd. CĂLIN IOAN DUȘE, după *Messager de l'Exarhat du Patriarchat Russe en Europe Occidentale*, nr. 59/1967, în rev. *Legea Românească*, nr. 2/1999, pp. 15-16 și nr. 1/2000, pp. 38-41. Drd. CĂLIN IOAN DUȘE, *Viața duhovnicească a Sfântului Simeon Noul Teolog*, în rev. *Credința Ortodoxă*, nr. 2/1999, pp. 144-162. Idem (Pr.), *Bizanțul în timpul Sfântului Simeon Noul Teolog*, în rev. *Orizonturi teologice*, nr. 1/2000, pp. 138-158. Idem, *Îndumnezeirea după Sfântul Simeon Noul Teolog*, în rev. *Orizonturi teologice*, nr. 2/2000, pp. 108-126, și în rev. *Teologia*, nr. 2/2001, pp. 81-104. Idem, *Vederea luminii dumnezeiești după Sf. Simeon Noul Teolog*, în rev. *Teologia*, nr. 4/2000, p. 102-122. Idem (Pr. Lect.), *Taina Sfântului Botez la Sfântul Simeon, Noul Teolog*, în rev. *Orizonturi Teologice*, nr. 3/2000, pp. 164-172. Idem, *Taina Sfintei Spovedanii la Sfântul Simeon Noul Teolog*, în rev. *Orizonturi Teologice*, nr. 1/2001, pp. 104-115. Idem (Pr. Lect. Univ. Drd.), *Integrarea Sfântului Simeon Noul Teolog în spiritualitatea răsăriteană*, în *Orizonturi teologice. Volum omagial, 1991-2001: Zece ani de la reînființarea Facultății de Teologie Ortodoxă din Oradea*, pp. 140-145. Pr. Dr. EUGEN JURCA, *Metoda sfintei rugăciuni și atenției a Sfântului Simeon Noul Teolog*, în volumul său *Experiența duhovnicească și cultivarea puterilor sufletești. Contribuții de metodologie și pedagogie creștină*, Editura Marineasa, Timișoara, 2001, pp. 264-265. Pr. Drd. GHEORGHE PETRARU, *Cunoașterea lui Dumnezeu după Sfântul Simeon Noul Teolog*, în rev. ORT., nr. 3/1988, pp. 111-133. Pr. Lect. Dr. VASILE POP, *Omul și Dumnezeu. Imnele Sfântului Simeon Noul Teolog în scrierile Părintelui Dumitru Stăniloae*, în rev. *Orizonturi Teologice*, nr. 1/2001, pp. 69-73. Lect. Univ. Dr. MARIUS TELEA, *Preoția și duhovnicia în viziunea Sfântului Simeon Noul Teolog*, în rev. *Orizonturi teologice*, nr. 1/2003, pp. 36-48. Idem, *Preoția și duhovnicia în viziunea Sfântului Simeon Noul Teolog*, în rev. *Orizonturi teologice*, nr. 3/2003, pp. 83-95. REMUS RUS, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Editura Lidia, București, 2003, pp. 777-780. IOAN C. TEȘU, *Paternitate și*

filiație duhovnicească la Sf. Simeon Noul Teolog, în rev. *Teologia*, nr. 4/2004, pp. 171-204. Pr. Drd. NICOLAE RĂZVAN STAN, *Sfântul Simeon Noul Teolog, apologetul vieții duhovnicești autentice*, în rev. A.B., nr. 4-6/2005, pp. 53-68. Drd. NICUȘOR SANDU, *Considerații privind conceptul de „lumină" în gândirea Sfântului Simeon Noul Teolog*, în rev. ORT., nr. 1-2/ 2005, pp. 154-195. Idem, *Elemente pentru o antropologie duhovnicească în gândirea Sf. Simeon Noul Teolog*, în rev. S.T., nr. 1/2008, pp. 133-159. Idem (Pr. Drd.), *Modele de interpretare a Sfintei Scripturi în opera Sfântului Simeon Noul Teolog*, în rev. ORT., nr. 1-2/2008, pp. 172-182. Pr. Drd. NICOLAE SANDU, *Sfânta Scriptură în opera Sfântului Simeon Noul Teolog*, în rev. B.O.R., nr. 7-12/2006, pp. 352-357. LIVIU PETCU, *Experierea luminii dumnezeiești la Sf. Simeon Noul Teolog*, în rev. *Teologia*, nr. 2/2007, pp. 164-194. **Literatură străină:** L. PETIT, *La vie et les œuvres de Syméon le Nouveau Théologien*, în EO 27 (1928), pp. 163-167. H. M. BIEDERMANN, *Das Menschenbild bei Symeon dem Jüngeren, dem Theologen*, în *Das Östliche Christentum*, N.F., Heft 9, Würzburg, 1949. F. L. CROSS, ODCC, p. 1275. J. M. HUSSEY, *Symeon the New Theologian*, în CE 13, pp. 875-876. G. WUNDERLE, *Wesenszüge der byzantinischen Mystik aufgezeichnet an Symeon dem Jüngeren*, în rev. *Der christliche Osten. Geist und Gestalt*, Regensburg, 1939, pp. 120-150. E. DES PLACES, *Une catéchèse inédite de Diadoque de Photicé ?*, în rev. *Recherches de science religieuse* 40 (1952), pp. 129-138. Referitor la cronologia vieții sale, să se consulte *Cuvântul înainte (Vorrede)* al ediției lui I. HAUSHERR, menționată mai sus. Modificările propuse la această cronologie de către P. N CHRESTOU, *Niketa Stethatou mystika syggrammata*, Thessalonike, 1957, nu au fost acceptate de către D. STIERNON, în *Revue d'histoire ecclésiastique* 54 (1959), pp. 183-189, și V. GRUMEL, *Nicolas II Chrysobergès et la chronologie de la vie de Syméon le Nouveau Théologien*, în *Revue des Études Byzantines* 22 (1964), pp. 253-254. PAN. C. HRISTU, în ThIE, XI, pp. 537-547. BALANOS, *op. cit.*, pp. 85-87. EHRHARD, *op. cit.*, pp. 152-154. R. JANIN, în LTK, IX, p. 566. J. GOUILLARD, în DThC, XIV, 2, pp. 2941-2959. Idem, *Constantin Chrysomallos sous le voile de Syméon le Nouveau Théologien*, în *Centre de recherche d'histoire et civilisation de Byzance. Travaux et Mémoires* (Paris) 5 (1973), pp. 313-327. I. HAUSHERR, *Un grand mystique byzantin*, Roma, 1928. Idem, *L'erreur fondamentale et la logique du messalianisme*, în OCP 1 (1935), pp. 328-360. Idem, *Direction spirituelle en Orient autrefois*, în OCA, nr. 144, Roma, 1955 (rezumat în DSp III, pp. 1008-1060). J. GOUILLARD, art. *Syméon le Jeune, le Théologien ou le Nouveau Théologien*, în DThC 14 (1941), pp. 2941-2956. H.-G. BECK, *Symeon der Theologe*, în *Byzantinische Zeitschrift* 46 (1953), pp. 57-62. Idem, *Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich*, München, 1959, pp. 360-362; 585-587 passim. BASIL KRI-

VOCHÉINE, *The Brother-Loving Poor Man. The Mystical Autobiography of St. Simeon the New Theologian*, în *The Christian East*, II, 1953-1954, pp. 216-227. Idem, în rev. *The Christian East*, nr. 7/8 (1953-1954), *extras*, 12 p. Idem, *Grigorios Palamas*, în EO 37 (1954), pp. 156-164. Idem, în OCP 20 (1954), pp. 298-328. Idem, *Grigorios Palamas*, în EO 39 (1955-1956). Idem, *The Writings of St. Symeon the New Theologian*, în OCP XX, 1954, pp. 298-328. Idem, *The Most Enthusiastic Zealot, St. Symeon the New Theologian as abbot and spiritual instructor*, în *Ostkirchliche Studien* 4 (1955), pp. 108-128. Idem, *Le thème de l'ivresse spirituelle dans la mystique de Saint Syméon le Nouveau Théologien*, în *Studia Patristica* V (TU 80), Berlin, 1962, pp. 368-376. Idem, *Syméon le Nouveau Théologien. Catéchèses 1-5*, în SC 96, Paris, 1963, pp. 15-54; 169-174. Idem, *„Essence créée" et „Essence divine" dans la théologie spirituelle de Syméon le Nouveau Théologien*, în *Studia Patristica* XIII (= TU 116), Berlin, 1975, pp. 210-226. Idem (Archbishop), *St. Symeon the New Theologian. Life-Spirituality-Doctrine. In the Light of Christ*, St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood, New York, 1986. J. GROSS, *Hat Symeon der Jüngere, der Theologe, die Erbsünde gelehrt?*, în *Byzantinische Zeitschrift* 53 (1960), pp. 47-55. A. WENGER, *La maternité spirituelle de Marie dans la théologie byzantine du IXe au XVe siècle*, în *Bulletin de la Société Française d'Études mariales* 17 (1960), pp. 1-18. H. U. VON BALTHASAR, *Kosmische Liturgie*, ed. a II-a, Einsiedeln, 1961. L. BOUYER, *Histoire de la spiritualité chrétienne*, II, Paris, 1961, pp. 662-675. D. L. STATHOPOULOS, *Die Gottesschau in den Hymnen Symeons des Neuen Theologen (949-1022)*, în rev. *Theologia* (Athena), nr. 36/1965, pp. 616-628; nr. 37/1966, pp. 87-98. P. MIQUEL, *La conscience de la grâce selon Syméon le Nouveau Théologien*, în rev. *Irénikon* 42 (1969), pp. 314-342. J. KODER, *Die Hymnen Symeons, des neuen Theologen. Untersuchungen zur Textgeschichte und zur Edition des Niketas Stethatos*, în *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft* 15 (1966), pp. 153-200. H. GRAEF, *The Spiritual Director in the Thought of Symeon the New Theologian*, în *Kyriakon. Festschrift J. QUASTEN*, II, Münster, 1970, pp. 608-614. ST. OTTO, *Die Antike im Umbruch*, München, 1974. W. VÖLKER, *Praxis und Theoria bei Symeon dem Neuen Theologen*, Wiesbaden, 1974. G. A. MALONEY, *The Mystic of Fire and Light. St. Symeon, the New Theologian*, Denville, N. J., 1975. T. ŠPIDLÍK, *La spiritualité de l'Orient chrétien*, în *Orientalia Christiana Analecta 206*, Roma, 1978, passim. Idem, *Syméon le Nouveau Théologien*, în DSp XIV (1990), pp. 1387-1401. B. FRAIGNEAU-JULIEN, *Les sens spirituels et la vision de Dieu selon Syméon le Nouveau Théologien*, în rev. *Théologie historique*, nr. 67, Paris, 1985. H. BERGERON, *Le sens de la misère chez Syméon le Nouveau Théologien. Aspects ascétiques et*

pédagogiques, în rev. *Contacts* 38, nr. 133/1986, pp. 16-32. KARL-HEINZ UTHEMANN, art. *Symeon, der neue Theologe*, în BBKL 11 (1996), pp. 330-345, cu bibliografie bogată. PABLO ARGÁRATE, *Constantinopla entre dos milenios. Testimonio de Symeón el Nuevo Teólogo en sus propios escritos y la „Vita Symeónis" de Nicetas. Consideraciones políticas, sociales et religiosas*, în *AnáM*, 16/2006, 1, pp. 57-67. Idem, *Feuer auf die Erde. Der Heilige Geist bei Symen des Neuen Theologen*, Bonn 2007. ILARION ALFEEV, *Il tema della luce divina in Simeone il Nuovo Teologo*, în *Il Cristo trasfigurato nella tradizione spirituale ortodossa*, Magnano (Biella), 2008, pp. 217-243. ROSA MARIA PARRINELLO, *„O contemplatore dei pensieri dehli intelletti". La posterità monastica ortodossa di Simeone il Nuovo Teologo*, în RSLR 45/2009, pp. 3-51.

Nichita Pieptosul

Cunoscut și ca Nichita Stithatul sau Pectoratus, a fost un discipol al Sfântului Simeon Noul Teolog, fiind monah în mănăstirea Studion din Constantinopol. Se va face cunoscut în timpul schismei.

În 1053 a scris împotriva latinilor: despre azime, postul de sâmbătă și căsătoria preoților. Unii istorici susțin că Nichita a avut discuții cu Humbert, delegatul papei.

Are mai multe scrieri cu caracter ascetic și mistic. A scris viața Sfântului Simeon Noul Teolog și aproximativ 300 de epistole.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: *Kephalaia*: a) *Praktika*: *Filokalia ton hieron neptikon*, III, Venezia, 1782, ed. a III-a, Athena, 1960, pp. 273-297. J. P. MIGNE, PG 120, 852-900; b) *Fysika*: *Filokalia*, pp. 298-325. J. P. MIGNE, PG 120, 900-952; c) *Gnostika*: *Filokalia*, 326-355. J. P. MIGNE, PG 120, 953-1009. P. K. CHRESTU, *Niketa Sthetatou, Mystika syggrammata*, Thessalonike, 1957, pp. 89-126. *Theoria eis ton paradeison*, în P. K. CHRESTU, *Niketa Sthetatou, Mystika syggrammata*, Thessalonike, 1957, pp. 129-158. *Peri hierarchias*, în P. K. CHRESTU, *Niketa Sthetatou, Mystika syggrammata*, Thessalonike, 1957, pp. 63-86. *Eis ton dia ton cheiron Aspasmon*, în J. P. MIGNE, PG 120, 1009-1012. Trad. lat. a cardinalului HUMBERT DE SILVA CANDIDA: C. WILL, *Acta et scripta quae de controversiis Ecclesiae*

graecae et latinae saeculi XI composita exstant, Leipzig-Marburg, 1861, pp. 126-150. J. P. MIGNE, PG 120, 1011-1022. *Kata Armenion kai Latinon*, în J. HERGENRÖTHER, *Monumenta graeca ad Photium eiusque historiam pertinentia*, Regensburg, 1869 (Reeditare, 1969), pp. 139-154 (cu traducere latină), cf. J. P. MIGNE, PG 26, 1328-1332 şi PG 95, 388-396. *Dialexis pros Fraggous*, în A. K. DEMETRAKOPULOS, *Ekklesiastika Bibliotheke* I, Leipzig, 1866 (Reeditare, Hildesheim, 1965), pp. 18-36. *Peri Fraggon kai ton loipon Latinon*, în J. HERGENRÖTHER, *Monumenta graeca ad Photium eiusque historiam pertinentia*, Regensburg, 1869 (Reeditare, 1969), pp. 62-71. *Epistolai*, în P. K. CHRESTU, *Niketa Sthetatou, Mystika syggrammata*, Thessalonike, 1957, pp. 161-190. *Eis ton biblon ton theion hymnon*, în J. P. MIGNE, PG 120, 310-311. **Traduceri: Franceză:** Viaţa: I. HAUSHERR, *Un grand mystique byzantin. Vie de Syméon le nouveau théologien*, în *Orientalia Christiana* 12, Roma, 1928, cu o traducere franceză de G. HORN. Opuscule şi corespondenţă: J. DARROUZÈS, *Nicétas Stéthatos, Opuscules et letters*, în SC 81, Paris, 1961, pp. 56-153. *Theoria eis ton paradeison*, în SC 81, Paris, 1961, pp. 154-227. M. CHALENDARD, *Nicétas Stéthatos: Le Paradis spirituel et autres textes annexes*, Paris, 1944. *Peri hierarchias*, la J. DARROUZÈS (ed.), *Nicétas Stéthatos, Opuscules et letters*, în SC 81, Paris, 1961, pp. 292-365. *Peri eron zoes*, la J. DARROUZÈS (ed.), *Nicétas Stéthatos, Opuscules et letters*, în SC 81, Paris, 1961, pp. 366-411. *Kata ioudaion*, la J. DARROUZÈS (ed.), *Nicétas Stéthatos, Opuscules et letters*, în SC 81, Paris, 1961, pp. 412-443. *Proekthesis hexomologias kai pisteos*, la J. DARROUZÈS (ed.), *Nicétas Stéthatos, Opuscules et letters*, în SC 81, Paris, 1961, pp. 444-463. *Eis ton zonen ton Stouditon diakonon*, la J. DARROUZÈS (ed.), *Nicétas Stéthatos, Opuscules et letters*, în SC 81, Paris, 1961, pp. 486-494. *Eis ton dia ton cheiron Aspasmon*, la A. MAI, în NPB, V, 5, Roma, 1849, p. 118, şi la J. DARROUZÈS (ed.), *Nicétas Stéthatos, Opuscules et letters*, în SC 81, Paris, 1961, pp. 494-499. *Peri tou Allelouia*, la J. DARROUZÈS (ed.), *Nicétas Stéthatos, Opuscules et letters*, în SC 81, Paris, 1961, pp. 500-507. *Tis kainos ouranos*, la J. DARROUZÈS (ed.), *Nicétas Stéthatos, Opuscules et letters*, în SC 81, Paris, 1961, pp. 508-515. *Logos kata pevsin kai Apokrisin*, în I. HAUSHERR, *Un grand mystique byzantin. Vie de Syméon le nouveau théologien*, în *Orientalia Christiana* 12, Roma, 1928, pp. XXXIV-XXXV. J. KODER/J. PARAMELLE, *Syméon le Nouveau Théologien, Hymnes 1-15*, în SC 156, I, Paris, 1969, pp. 106-134. *Epistolai*, la J. DARROUZÈS (ed.), *Nicétas Stéthatos, Opuscules et letters*, în SC 81, Paris 1961, pp. 228-291; 464-485. **Germană:** A. MICHEL, *Humbert und Kerullarios. Quellen und Studien zum Schisma des XI. Jahrhunderts* II, Paderborn, 1930, pp. 320-342. *Synthesis kata Latinon*, în A. MICHEL, *Humbert und Kerullarios. Quellen und Studien zum Schisma des XI. Jahrhunderts* II, Paderborn, 1930, pp. 371-409.

A. KAMBYLIS, *Symeon Neos Theologos, Hymnen*, în *Suppl. Byz.* 3, Berlin/ New York, 1976, pp. 13-24 (*200 Kata hagiokategoron: cod. Iver. 4508, f. 535*). **Română:** CUVIOSUL NICHITA STITHATUL, *Cele 300 de capete despre făptuire, despre fire și despre cunoștință* și *Vederea duhovnicească a raiului*, în *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți, care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. VI, traducere, introducere și note de Pr. Prof. DUMITRU STĂNILOAE, seria *Religie*, coordonată de Pr. Dr. VASILE RĂDUCĂ, Editura Humanitas, București, 1997, pp. 187-314 și 315-343.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: Pr. Prof. DUMITRU STĂNILOAE, *Introducere: Viața cuviosului Nichita Stithatul; Scrierile cuviosului Nichita Stithatul*, în *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți, care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. VI, traducere, introducere și note de Pr. Prof. DUMITRU STĂNILOAE, seria *Religie*, coordonată de Pr. Dr. VASILE RĂDUCĂ, Editura Humanitas, București, 1997, pp. 181-185. **Literatură străină:** I. HAUSHERR, *Un grand mystique byzantin. Vie de Syméon le nouveau théologien*, în *Orientalia Christiana* 12, Roma, 1928 (cu o traducere franceză de G. HORN), pp. XXIII-XXIV. P. K. CHRESTU, *Niketa Stethatou, Mystika syggrammata*, Thessalonike, 1957, pp. 9-10. K. HOLL, *Enthusiasmus und Bußgewalt beim griechischen Mönchtum*, Leipzig, 1898 (Reeditare, Hildesheim, 1969), pp. 3-4. D. G. TSAMES, *He teleiosis tou Anthropou kata Niketan ton Stethaton*, în AB 11, Thessalonike, 1971. A. PALMIERI, *La lettera del filosofo bizantino Teoriano e un testo polemico inedito di Niceta Pectoratus*, în *Bessarione*, ser. III, 9, 16 (1912), pp. 8-9. K. SCHWEINBURG, *Die Textgeschichte des Gesprächs mit den Franken von Niketas Stethatos*, în ByZ 34 (1934), pp. 313-314. A. MICHEL, *Die vier Schriften des Niketas Stethatos über die Azymen*, în ByZ 35 (1935), pp. 308-309. A. EHRHARD, în K. KRUMBACHER, pp. 154-155. H.-G. BECK, pp. 535-536. M. TH. DISDIER, în DThC 11 (1931), pp. 479-480. PH. MEYER, în RE XIV, ed. a III-a, Leipzig, 1904, p. 26. GEORGIOS FATOUROS, art. *Niketas Stethatos (Pectoratus)*, în BBKL 6 (1993), pp. 830-831. PABLO ARGÁRATE, *Constantinopla entre dos milenios. Testimonio de Symeón el Nuevo Teólogo en sus propios escritos y la „Vita Symeónis" de Nicetas. Consideraciones políticas, sociales et religiosas*, în AnáM 16 (2006), 1, pp. 57-67. FREDERICK LAURITZEN, *Psello discepolo di Stetato*, în ByZ 101 (2008), pp. 715-725.

Mihail Psellos

Viața

S-a născut în Nicomdia în anul 1018, într-o familie obișnuită. Prin erudiție și talent a fost fără îndoială o minte luminată în veacul său. Cu școala a făcut cunoștință la frageda vârstă de cinci ani, iar de atunci a simțit o nepotolită sete după știință. La 14 ani cunoștea pe de rost *Iliada*.

A studiat cu deosebite eforturi financiare și cu mult zel filosofia, teologia (istoria) și dreptul, având ca prieten și coleg pe Ioan Xifilinul, viitorul patriarh al Constantinopolului cu numele de Ioan al VIII-lea. Pe timpul împăratului Mihail IV Paflagonianul (1034-1041), a fost judecător al Filadelfiei (Lidia). Sub împăratul următor, Mihail V Kalafates (1041-1042), este numit secretar imperial. De acum urcă din treaptă în treaptă. Sub Constantin IX Monomahul (1042-1055), Psellos ajunge una din personalitățile cele mai influente ale imperiului, cumulând titluri și dregătorii.

Împreună cu prietenii săi, Constantin Leihudes, Ioan Xifilinul, Ioan Mauropos și Nichita Bizantinul, Psellos reușește să deschidă universitatea din Constantinopol, la care a fost unul din cei mai străluciți și mai frecventați profesori. Atât de mare era renumele său de filosof, încât la cursurile sale veneau studenți din Apus, Egipt, Arabia, Babilonia, Persia. Cu ostentația sa cunoscută, n-a ezitat ca într-o scrisoare polemică să scrie:

„Pentru slava mea au descins aici (la Constantinopol n.n.) oameni de pe celălalt continent... dacă ai întreba pe perși, pe etiopieni, îți vor spune că mă cunosc, că m-au admirat și mă caută. Acum, de curând, a sosit unul de la hotarele Babilonului".

Ca profesor de filosofie, Psellos puse în circulație în cercurile intelectuale din Bizanț filosofia platonică, ridicând pe Platon deasupra lui Aristotel, folosit până atunci de teologii ortodocși. Acest lucru a dat prilej dușmanilor să-i suspecteze credința și să-l

reclame la împărat ca necredincios. Împăratul Constantin IX Monomahul nu dădu curs denunțurilor, ci se mulțumi să-i ceară o mărturisire de credință, editată pentru prima oară în anul 1966, în volumul 35 al Anuarului Societății de studii bizantine de la Atena.

Activitatea didactică a lui Psellos a fost curând întreruptă, fiind rechemat la curtea imperială ca secretar de stat. De acum înainte a servit împăratului în calitate de consilier, a compus bulele împărătești, novelele și sentințele judecătorești. În 1054, când prietenul său, Ioan Xifilinos, s-a retras în celebra mănăstire de pe muntele Olimp din Bitinia, Psellos a îmbrăcat și el haina monahală, fără însă să părăsească Bizanțul, luând numele de Mihail.

După moartea împăratului Constantin IX Monomahul, s-a retras și el în mănăstirea prietenului său, nu mânat atât de o vocație interioară de a renunța la lume, cât pentru că simțea că, odată cu moartea împăratului, poziția sa la curte se clătina.

Acest savant și distins scriitor, care iubea cu pasiune științele laice, neputând desface legăturile tainice ale inimii ce-l țineau încătușat în lumea de dinafara zidurilor mănăstirii, săturat de viața de asceză și liniște a mănăstirii, a părăsit chilia sa pentru a se întoarce la viața zgomotoasă și agitată de la palat. Călugării din mănăstire s-au supărat, iar unul din ei, cu numele Iacov, făcându-se purtătorul de cuvânt al celorlalți, i-a făcut o epigramă plină de spirit, cu următorul text în traducere românească:

„O Stăpâne Zeu și tată și mentor,
Mare fanfaron și mare trăncălău !
N-ai stat în Olimp decât puțină vreme
Că nu erau în el, Zeule Părinte, zeițele tale !"

Psellos nu i-a rămas dator lui Iacov. La cele patru versuri, a răspuns cu o aspră și insultătoare satiră, sub forma canoanelor bisericești, pusă pe melodia glas patru plaghios. Satira are ca acrostih textul: *„Cânt în versuri ritmice pe bețivanul Iacov. Constas"*. În această satiră, Psellos zugrăvește cu multă plăcere pe Iacov în culorile cele mai vii, prezentându-l ca pe un mare bețivan desfrânat.

lată câteva mostre de felul în care își bate joc Psellos de călugărul care îndrăznise să-l atace:

„Domnul Dumnezeu, Care a umplut cu ape adâncurile oceanului, nu poate să sature stomacul tău, care, ca un butoi desfundat, primește totul și golește totul"; sau: *„Animal nesăturat; ca iadul sau ca marea, bei și nu te saturi"*; sau: *„Te văd, părinte, zăcând pe pământ ca un butuc de vie încărcat de struguri. Vin gros picură din toți porii tăi, din gură, din ochi, din găurile tale cele de jos și din tot trupul tău!"*

Răzbunarea literară a lui Psellos a fost aspră; nu face cinste intelectualului fin care era Psellos, dar corespunde complet caracterului său.

După întoarcerea în capitala imperiului, îl găsim pe Psellos iarăși în cele mai importante posturi de la curte, bucurându-se de bunăvoința împăraților Isaac Comnenul (1057-1059), în timpul căruia Psellos a fost autorul actului de acuzare a patriarhului Mihail Cerularie, Constantin X Dukas (1059-1067), Roman IV Diogenes (1068-1071) și Mihail VII Dukas (1071-1078), slujindu-i pe rând, dar nu totdeauna cu sinceritate. Sub ultimul împărat, Mihail VII Dukas a fost mai puternic ca niciodată, fiind prim ministru. Moartea sa va fi survenit pe la sfârșitul anului 1078.

Opera

Opera literară a lui Psellos este foarte variată și cuprinde toate științele vremii: teologia, filosofia, istoria, jurisprudența, poezia, medicina, matematica, astronomia. Ne vom opri numai asupra lucrărilor sale teologice. Acestea se împart în 7 grupe:

I. Scrieri exegetice;
II. Scrieri scolastice;
III. Scrieri dogmatice și polemice;
IV. Scrieri oratorice;
V. Scrieri poetice;
VI. Scrieri aghiografice;
VII. Epistole.

I. Scrieri exegetice. Cele mai numeroase sunt scrise în versuri:

1. *Comentariu la Cântarea Cântărilor*;
2. *Comentariu la suprascrierea Psalmilor*;
3. *Comentariu la Hexaimeron*;
4. *Comentariu la textul: „Să facem pe om după chip și asemănare".*
5. *Despre Paradis*;
6. *Despre țapul ispășitor*;
7. *Explicări la locurile grele din Vechiul și Noul Testament*;
8. *Despre păcatul împotriva Duhului Sfânt*;
9. *Explicări asupra câtorva locuri din Psalmi, profetul Isaia și Evanghelii.*

II. Scrieri scolastice:

1. Scolii la Sfântul Vasile cel Mare.
2. Scolii la Sfântul Grigorie Teologul;
3. Scolii la Sfântul Grigorie al Nyssei;
4. Scolii la Sfântul Ioan Scărarul.

III. Scrieri dogmatice și polemice:

1. *Învățătură de multe feluri.* În această lucrare Psellos tratează mai multe probleme, de aici și titlul: *„de multe feluri"* - probleme dogmatice, probleme morale, probleme de științe naturale. Este o scurtă operă enciclopedică.

2. *Dialog despre lucrarea demonilor.* Este o lucrare polemică îndreptată împotriva ereziei mesalienilor; acești eretici profesau dualismul, după care Dumnezeul suprem are doi fii: pe Satanael și pe Hristos; prin acești doi fii explicau răul și binele din lume.

3. *Mărturisirea de credință.* Este mărturisirea dată împăratului Constantin IX Monomahul, pentru a se dezvinovăți de acuzațiile de necredință aduse de dușmanii lui.

4. *Unsprezece capete teologice*, adresate împăratului Mihail VII Dukas, în care tratează diferite noțiuni fundamentale de teologie și filosofie.

IV. Scrieri oratorice:

1. *Cuvânt la Schimbarea la Față*;
2. *Cuvânt la Intrarea în Biserică a Maicii Domnului*;
3. *Omilie la Acatistul Bunei Vestiri*;
4. *Cuvânt la Sfântul Arhanghel Mihail*;
5. *Cuvânt la Sfântul Gheorghe*;
6. *Trei cuvinte la post*;
7. *Cuvântare funebră la Mihail Cerularie* (1043-1059);
8. *Cuvântare funebră la Constantin III Leihundes* (1059-1063);
9. *Cuvântare funebră la Ioan VIII Xifilinos* (1064-1075);
10. *Engomiu la mama sa, Teodota*;
11. *Engomiu la împăratul Constantin Monahul*;
12. *Engomiu la Ioan Mavropos al Evhaitelor.*

V. Scrieri aghiografice:

1. *Viața Sfântului Auxenție*;
2. *Minunea Sfântului Arhanghel Mihail*;
3. *Minunea din Biserica Vlaherne din Constantinopol*;
4. *Minunea Sfântului Grigorie Taumaturgul.*

VI. Scrieri imnografice:

1. *Slujba Sfântului Simeon Metafrastul*;
2. *Imne liturgice la diferite sărbători*;
3. *Canonul în stil bisericesc împotriva monahului Iacov*;
4. *Versuri la Sfinții Trei Ierarhi.*

De asemenea, în versuri au fost scrise multe din scrierile din celelalte grupe.

VII. Epistole:

De la Psellos ne-au rămas vreo *500 scrisori* adresate împăraților, clericilor superiori, dregătorilor și diferitelor persoane particulare.

Epistolele sunt foarte importante pentru știrile bogate asupra stării culturale bizantine, asupra administrației și istoriei secolului său, precum și asupra vieții lui Psellos. Vom aminti și *Historio-*

grafia sau *Chronografia*, care este una din cele mai de seamă lucrări ale Evului Mediu.

Aceste memorii monumentale sunt pline de viață, frăgezime spirituală și finețe psihologică. În calitatea lui de om politic, n-a fost doar un observator al evenimentelor din timpul său, un bun cunoscător al acestor zile, ci le-a trăit intens.

Opera sa cuprinde evenimentele anilor 976-1077. Ea continuă istoria lui Leon Diocenul și a fost utilizată de istoricii Nichifor Bryennios și soția sa, Ana Comnena, și de cronicarii Skylitzes și Zonaras.

Apelativul „*sciți*", folosit de el când descrie domnia lui Vasile II, se pare că privește pe români în general și în speță cei din Dobrogea.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: L. G. WESTERINK (Ed.), *Didaskalia pantodape - De omnifaria doctrina*, 1948. P. GAUTIER (Ed.), *Theologica*, vol. 1, 1989 (= *Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana*). **Traduceri: Italiană:** P. PIZZARI (Ed.), *Le opere dei demoni*, 1989. **Franceză:** E. RENAULD (Ed.), *Michel Psellos, Chronographie ou histoire d'un siècle de Byzance (976-1077)* vol. 1, 1926, și vol. 2, 1928.

MANUALE ȘI STUDII: Pr. Prof. TEODOR BODOGAE, *Alți teologi și cronicari bizantini: Simeon Metafrast, Simeon Noul Teolog, Mihail Pselos etc.*, în volumul Pr. Prof. IOAN RĂMUREANU/Pr. Prof. MILAN ȘESAN/Pr. Prof. TEODOR BODOGAE, *Istoria Bisericească Universală*, vol. I *(1-1054)*, ediția a III-a, revăzută și completată, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988, p. 518. Pr. Drd. CĂLIN IOAN DUȘE, *Mihail Pselos (1018-1078)*, în studiul *Bizanțul în timpul Sfântului Simeon Noul Teolog*, în rev. *Orizonturi teologice*, nr. 1/2000, p. 150. H(ARALAMBIE) M(IHĂESCU), *Notă bibliografică* la volumul E. KRIARAS, *Μιχαήλ Ψελλός*, Extrait de *Byzantina*, tom. IV, 1972, pp. 55-128, în *Revue des Études Sud-Est Européennes*, tom. XII, nr. 1/1974, p. 168. Idem, *Notă bibliografică* la volumul MICHAEL PSELLOS, *Hronografia Perevod...*, „Nauka", Moscova, 1978, 320 p., în *Revue des Études Sud-Est Européennes*, nr. 2/1979, pp. 446-447. **Literatură străină:** J. GROSDIDIER DE MATONS, *Psellos et le monde de l'irrationnel*, în *Travaux et Mémoires* 6/1976, pp. 325-349. J. GOUILLARD, *La religion des philosophes*, în *Travaux et Mémoires*, 6/1976, pp. 305-324. E. G. KRIARAS, *Michaell Psellos: Ho Christianos.*

Filologika, în *Protocronia* 34, 1977, pp. 181-186. D. G. DAKOURAS, *Michael Psellos' Kritik an den alten Griechen und dem griechischen Kult*, în *Theologia*, 48/1977, pp. 40-75. G. WEISS, *Die Leichenrede des Michael Psellos auf den Abt Nikolaos vom Kloster von der Schönen Quelle*, în *Byzantina*, 9/1977, pp. 219-322. B. DALSGAARD LARSEN, *Les traites de l'âme de Saint Maxime et de Michel Psellos dans le Parisinus graecus 1868*, în *Cahiers de l'Institut du moyen-age grec et latin der Universität Kopenhagen*, 30/1979, pp. 1-32. M. Tardieu, *Un texte négligé de Psellus sur les Oracles Chaldaïques*, în BZ 73/1980, pp. 12-13. P. HOHTI, *Religion, Wissenschaft und Rhetorik bei Michael Psellos*, în *Arctos* 13/1979, pp. 19-30. L. G. BENAKIS, *Chronika...*, în *Filosophia*, 10/11, 1980/1981, pp. 398-421. D. GEMMITI, *Aspetti del pensiero religioso di Michele Psello*, în *Studi e Ric. sull'Or. Crist.*, 6/1983, pp. 77-169. Idem, *Omelia di Psello sull'Annunciazione*, în *Studi e Ric. sull'Or. Crist.*, 7/1984, pp. 97-164. ELISABETH A. FISHER, *Michael Psellos' „Oration on the Miracles of the Archangel Michael" as Evidence for Popular Brief. 17th Int. Byz. Congress*, în *Abstracts*, 115-116. E. DES PLACES, *Quelques progrès recents des études sur Michel Psellus en relation surtout avec les Oracles Chaldaïques*, în *Orpheus*, n. s. 9/1988, pp. 344-348. A. R. LITTLEWOOD, *Michael Psellos and the Witch of Endor*, în JÖB, 40/1990, pp. 225-231. *The Oxford Dict. of Byz.*, 3 (1991), pp. 1754-55. DIETHER REINSCH, *Pselliana*, în ByZ 100/2007, pp. 147-155. Idem, *Emendationsvorschläge zur „Chronographia" des Michael Psellos*, în ByZ 100/2007, pp. 739-777. PANTELIS GOLITSIS, *Un commentaire perpétuel de Georges Pachymère à la „Physique" d'Aristote, faussement attribué à Michael Psellos*, în ByZ 100/2007, pp. 637-676. GERHARD EMRICH, art. *Psellos*, în BBKL 7 (1994), pp. 1017-1019.

Teofilact al Ohridei

Viața

Theophylactos Hephaistos se naște în prima jumătate a secolului al XI-lea, în insula Eubeea. Puține știri avem despre familia sa, doar că tatăl său se numea Hephaistos și că erau mai mulți frați. Educația și-o face la Constantinopol, la universitatea restaurată în anul 1045 de către Constantin IX Monomahul (1042-1045), având printre profesori și pe celebrul Mihail Psellos.

Își va însuși o temeinică cultură teologică și clasică, va ocupa un timp funcția de profesor de retorică, fiind și diacon la „Sfânta Sofia". Datorită calităților sale intelectuale - era un bun stilist și chiar puțin poet -, Teofilact a ajuns educatorul porfirogenetului Constantin Dukas , fiul lui Mihail VII Dukas.

În timpul domniei împăratului Alexie I Comnen, pe la anul 1090, îl găsim pe Teofilact arhiepiscop de Ohrida, în Bulgaria. Se pare că ar fi fost exilat în Ohrida, deoarece în una din scrisorile sale constată cu tristețe că „soarta sau voința imperială" l-au aruncat într-o țară pe care o numește, cu o imagine luată din Psalmi, „viță de vie fără garduri, pe care o jefuiesc toți trecătorii" (Ps. LXXIX, 13). Probabil se referă aici și la faptul că cruciații, în drumul lor spre Orient, s-au purtat în așa fel încât el își pune întrebarea: a fost „trecere sau invazie".

Bulgaria era atunci sub puterea Bizanțului. Viața dură și barbară de aici a făcut ca el să nu uite Constantinopolul. Toate încercările lui de a se întoarce la Constantinopol nu i-au reușit și va muri pe la începutul secolului al XII-lea, după anul 1126.

Opera

Domeniul principal în care și-a desfășurat activitatea Teofilact a fost cel al exegezei Sfintei Scripturi, astfel comentând câteva din cărțile Vechiului Testament și aproape în întregime Noul Testament. Izvoarele exegetice, descoperite de istoricii literaturii bizantine, chiar dacă el nu le amintește, sunt: Sfântul Ioan Gură de Aur, capadocienii, Clement Alexandrinul, Metodiu de Olimp, Chiril al Alexandriei, Sfântul Ioan Damaschin ș.a.

1. *Comentariul la Evanghelia de la Matei.* În acesta pune în valoare cele trei sensuri ale Sfintei Scripturi, preferându-l pe cel alegoric atunci când comentează parabolele Mântuitorului.

2. *Comentariul la Marcu, Luca și Ioan*, în care încearcă să facă o serie de concordanțe, având ca modele exegeții clasici și pe Victor de Antiohia sau Pseudo-Petru de Laodiceea. În *Comentariul la Evanghelia de la Ioan* aduce frecvent în discuție maniheismul, arianismul și nestorianismul.

3. *Comentariul la Epistolele pauline* este mai original decât comentariile de mai sus. Se pare că a fost scos după „dictare". Acest comentariu rămâne, pentru perioada de după Fotie, prima încercare de interpretare personală a unui material tradițional de studiu.

4. *Comentariul la Faptele Sfinților Apostoli* este de fapt o compilație prescurtată a *Comentariului* Sfântului Ioan Gură de Aur. Același lucru îl face și la *Comentariul la Epistolele sobornicești.* Are apoi un *Comentariu la profeții mici* (incomplet) - Osea, Habacuc, Iona, Naum și Miheia, precum și un *Comentariu la Psalmi.*

5. În timpul cât a fost diacon la Sfânta Sofia s-a remarcat și ca predicator. Au rămas de la el omilii: *trei la Înălțarea Sfintei Cruci, la aducerea Sfintei Fecioare la templu* și *la Sfântul Ioan Botezătorul.*

6. Educator al porfirogenetului Constantin Dukas, Teofilact se remarcă și pe linia literaturii parenetice bizantine. Astfel, el ne lasă lucrarea *Educația imperială*, în care ne furnizează o serie de informații prețioase referitoare la starea societății bizantine de la sfârșitul secolului al XI-lea. Cultura sa clasică o evidențiază prin citatele din Xenofon, Platon, Diogene, Laerțiu, Iulian Apostatul ș.a.

7. Teofilact a fost și un polemist, fapt pe care-l dovedește prin lucrarea sa: *Despre cele ce se impută latinilor*, în care critică orgoliul teologic și intoleranța contemporanilor, socotind că cele două Biserici s-ar putea împăca prin concesiuni reciproce. Pentru el, erorile latinilor nu sunt atât de numeroase și grave încât să ducă în mod inevitabil la schismă; mai degrabă spiritul de intoleranță și orgoliul teologilor au împins lucrurile la extrem. El susține că Biserica din Răsărit ar putea să facă o serie de concesii rezonabile, deoarece nu toate erorile latinilor atacă principiul însuși al credinței, dar, cu privire la Sinodul niceo-constantinopolitan, el nu admite nicio reformulare, excluzând definitiv posibilitatea adaosului Filioque.

8. Teofilact a tratat și subiecte legate de istoria creștinismului pe teritoriul Bulgariei: *Martiriul celor cincisprezece mucenici din Tiberopolis-Strumitza*, care au pătimit în timpul persecuției

lui Iulian Apostatul, și *Viața, petrecerea, propovăduirea și expunerea parțială a minunilor părintelui nostru Climent, arhiepiscopul Bulgarilor.*

9. Tot de o valoare deosebită este și corespondența pe care a purtat-o cu o seamă de personalități din capitala imperiului, cu diferiți episcopi greci, precum și cu propriii săi sufragani, în care găsim informații prețioase referitoare la invaziile pecenegilor și cumanilor, la trecerea cruciaților prin Bulgaria, la rivalitatea dintre greci și bulgari, la administrația bizantină, la viața de provincie în genere, la viața bisericească, intelectuală, socială și chiar politică a epocii sale.

De la el au rămas și anumite poezii. Teofilact rămâne unul din reprezentanții de seamă ai culturii bizantine din sec. XI-XII.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: Migne, P.G. CXXIII-CXXVI. **Franceză:** THÉOPHYLACTE D'ACHRIDA, *Discours, traités, poesies. Introduction, texte, notes et traduction par P. GAUTIER*, în *Corpus Font. Hist. Byz.* XVI, 1, Thessalonike, 1981. **Germană:** W. BLUM, *Byz. Fürstenspiegel*, Stuttgart, 1981, pp. 81-98. A.A. VASILIEV, *op. cit.*, p. 156.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: B. LEIB, *La παιδεία βασιλική de Théophylacte archevêque de Bulgarie et sa contribution à l'histoire de la fin du XIe s.*, în *Rev.Et.Byz.* 11 (1953), pp. 197-204. H.-G. BECK, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959. P. GAUTIER, *L'épiscopat de Théophylacte Héphaistos, archevêque de Bulgarie. Notes chronologiques et biographiques*, în *Rev.Et.Byz.* 21 (1963), pp. 159-178. W. BUCHWALD/A. HOHLWEG/O. PRINZ, *Tusculum-Lexikon griechischer und lateinischer Autoren des Altertums und des Mittelalters*, ed. a III-a, Darmstadt, 1982, p. 791 ș. u. LMA, VIII, pp. 671-672. POTTH., 2, p. 1059. Recenzii la ediția P. GAUTIER (v. supra), la W. HÖRANDNER, în B.Z. 76 (1983), pp. 340-341 și G. PRINZING, în *Rev.Et.Byz.* 42 (1984), pp. 365-370. GERHARD PODSKALSKY, *Théophylacte d'Achrida, archevêque († vers 1120-26 ?)*, în *Dict. De Spirit.*, XV, Paris, 1991, pp. 542-546. Idem, *Zwei Erzbischöfe von Achrida (Ochrid) und ihre Bedeutung für die Profan- und Kirchengeschichte Mazedoniens: Theophylaktos und Demetrios Chomatenos*, în *La spiritualité de l'univers byzantin dans le verbe et l'image* (volum omagial pentru *E. VOORDECKERS*), Turnhout, Paris, 1997, pp. 239-252. Idem, *Theophylaktos von Achrida als Exeget in der slavis-*

chen Orthodoxie, în *Studi sull'Oriente Cristiano* 2 (1998) 1, pp. 75-84. Idem, *Two Archbishops of Achrida (Ochrid) and their significance for Macedonia's secular and church history: Theophylaktos and Demetrios Chomatenos*, în *Byzantine Macedonia - Identity, Image and History* (*Byzantina Australiensia* 13), Melbourne, 2000, pp. 139-148. Idem, *Theologische Literatur des Mittelalters in Bulgarien und Serbien: 865-1459*, Verlag C. H. Beck, München, 2000, passim. WOLFRAM HÖRANDNER (ed.), *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 54 (2004), pp. 191-206. G. PRINZING, *„Contra Judaeos": ein Phantom im Werkverzeichnis des Theophylaktos Hephaistos. JADRAN FERLUGA zum 65. Geburtstag*, în *Byzantinische Zeitschrift*, Band 78, Heft 2, pp. 350-354. GEORGIJ AVVAKUMOV, *Die Entstehung des Unionsgedankes. Die lateinische Theologie des Hochmittelalters in der Auseinandersetzung mir dem Ritus der Ostkirche*, în *Veröffentlichungen des Grabmann-Institutes*, Band 74, Akademie Verlag, Berlin, 2002, passim. K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischer Literatur*, ed. II, München, 1897.

Literatură în limba română: Pr. Prof. Teodor BODOGAE, *Cultura teologică în Răsărit. Scriitori din secolele XI-XIII,* în Pr. Prof. Ioan RAMUREANU, Pr. Prof. Milan ŞESAN, Pr. Prof. Teodor BODOGAE, *Istoria bisericească universală,* vol. II (1054-1982), Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1993, pp. 151-152. Prof. Dr. Ana CALAVRIAS, *Opera ermineutică a lui Teofilact de Ohrida în literatura română veche,* teză de doctorat, susţinută în 1986, la Universitatea din Bucureşti, sub conducerea Prof. Dr. Pandele OLTEANU. Ariadna CAMARIANO-CIORAN, *Pareneses byzantines dans Ies Pays Roumains,* în *Études byzantines et post-byzantines,* Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, tom. I, pp. 117-133 (*Theofilact al Bulgariei*, pp. 126-129). Drd. Matei CORUGĂ, *Teofilact de Ohrida şi opera sa în literatura teologică românească,* în S.T., seria a II-a, anul XXV, 1972, nr. 9-10 (noiembrie-decembrie), pp. 714-724. Gh(eorghe) C(RONŢ), Recenzie la studiul: D. Xanalatos, *Teofilact al Bulgariei şi activitatea sa în Ohrida,* din *Teologhia,* 1938, pp. 228-240 (în greceşte), în *Biserica Ortodoxă Română,* anul LIX, 1941, nr. 1-2 (ianuarie-februarie), pp. 591-592. Arhiepiscopul Dimitrie, *Poruncă ca preoţii să citească în limba română cuvintele lui Zlataust, Grigorie Bogoslov, ale lui Teofilact şi Kiriakodromionul, iar în lipsa lor să ceară Catehizisul tipărit,* Chişinău, 1834. R. P. SINEANU, L.S. DESARTOVICI, *Cuvânt înainte* la volumul: Sfântul Teofilact, Arhiepiscopul Ohridei şi Bulgariei, *Tâlcuirea Sfintei Evanghelii de la Matei,* Editura Σοφια, Bucureşti, 2002, pp. 7-133. (*Viaţa şi opera lui Teofilact,* p. 18-56; *Traducerea în limba română a Tâlcuirilor Sfântului Teofilact*, pp. 56-133).

Eutimie Zigabenul

Despre Eutimie Zigabenul nu avem alte ştiri decât cele transmise de Ana Comnena, care îl prezintă ca pe un călugăr literat care cunoştea bine gramatica, retorica şi teologia. A trăit în Constantinopol şi a fost foarte preţuit de împăratul Alexie I Comnen, care lupta împotriva pavlicienilor şi bogomililor care îşi desfăşurau activitatea în Peninsula Balcanică şi care se răspândiseră în tot imperiul. Pentru a avea un cuvânt autorizat împotriva acestora, împăratul l-a însărcinat pe Eutimie să scrie o lucrare pentru combaterea tuturor ereziilor vechi şi noi. Însuşi împăratul a fixat titlul lucrării, *Panoplie dogmatică.*

Altceva nu ştim despre acest teolog al secolului al XI-lea, care s-a remarcat ca dogmatist şi exeget şi poate şi ca predicator, dacă lucrările omiletice transmise de manuscrise ar fi autentice.

I. Lucrări dogmatice

1. *Panoplia dogmatică* are 28 de capitole. În Prolog, Eutimie face un elogiu împăratului Alexie I Comnen. În primele 7 capitole expune învăţătura Bisericii despre Dumnezeu, despre creaţie şi despre mântuirea lumii. Capitolele 8-22 expun şi combat ereziile de la Simon Magul şi până în vremea sa. În capitolele 23-28 tratează despre ereziile din vremea sa: armeni, pavlicieni, bogomili.

2. *Despre ziua în care a avut loc Cina cea de taină.*

3. *Împotriva mesalienilor sau evhiţilor*, de care s-a ocupat şi Mihail Psellos.

II. Lucrări exegetice

1. *Comentariu la Psalmi.*

2. *Comentariu la cele patru Evanghelii.*

3. *Comentariu la Epistolele pauline.*

În comentariile sale, Eutimie foloseşte comentariile exegeţilor de dinainte de el. În *Comentariul la Matei* se sprijină exclusiv pe Sfântul Ioan Gură de Aur.

4. Scolii *la operele Sfântului Grigorie Teologul.*

III. Scrieri omiletice

Sub numele lui Eutimie Zigabenul manuscrisele transmit câteva cuvântări:

1. *Cuvânt la Brâul Maicii Domnului*;
2. *Cuvânt la Sfântul Ierotei, primul episcop al Atenei*;
3. *Cuvânt la Sfântul Apostol Toma.*

Cu privire la autenticitatea acestor cuvântări s-au ridicat însă îndoieli, spunându-se că ar aparține altor autori cu numele Eutimie.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: J. P. Migne, PG 128-131. *Panoplía dogmatike thes orthodóxu písteos*, ed. de Gregoras, Târgoviște, 1711. *Kommentar zu den 4 Evangelien, griechisch und lateinisch*, hrsg. v. Chr. Fr. Matthäi, 3 Bde., Leipzig, 1792 (neue Aufl. Berlin, 1845), hrsg. v. Theoklitos Pharmakides, Athen, 1842. *Kommentar zu den Paulusbriefen*, hrsg. v. Nikephoros Kalogeras, Athen, 1887. A.A. Vasiliev, *Histoire de L'Empire Byzantin*, traduit de russe par P. Brodin et A Bourguria, Tome II (1081-1453), Paris, Editions A. Picard, 1932, p. 126.

Studii și Manuale: Literatură în limba română: Pr. Marin M. Braniște, *Panoplia dogmatică, în Editio Princeps, Târgoviște 1710. Împrejurările în care a fost alcătuită Panoplia*, în rev. M.O., nr. 7-8/1958, pp. 501-510. Pr. Prof. Teodor Bodogae, *Cultura teologică în Răsărit. Secolele XI-XIII*, în *Istoria Bisericească Universală*, vol. II (1054-1982), E.I.B.M.B.O.R., București, 1993, p. 152. **Literatură străină:** Jacob Wickert, *Die „Panoplia Dogmatica" des Euthymios Zigabenos. Untersuchung ihrer Anlage und Quellen, ihres Inhaltes und ihrer Bedeutung* (Diss. Breslau), Berlin, 1910, și în OrChr 8/1911, p. 278 ș. u. Martin Jugie, *La vie et les oeuvres d'Euthyme Zigabène*, în EO 15/1912, p. 215 ș. u. Venance Grumel, în EO 32/1933, p. 22 ș. u. Michael Tarchnišvili, *Die Anfänge der schriftstellerischen Tätigkeit des hl. Euthymius und der Aufstand von Bardas Skleros*, în OrChr 38/1954, p. 113 ș. u. K. Krumbacher, *op. cit.*, p. 82 ș. u. LThK III, p. 1211. RE V, p. 633 ș. u. RGG II, p. 745. Friedrich Wilhelm Bautz, art. *Euthymius Zigabenus*, în BBKL 1 (1990), pp. 1572-1573.

Nil Doxapatru (Δόξα Πατρής)

A fost arhimandrit grec și a trăit în Italia de Jos, pe la jumătatea secolului al XII-lea.

Este important prin statistica pe care a întocmit-o asupra celor cinci patriarhii. În ea combate pretențiile papilor, care susțineau că au prerogative de la Hristos.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: Neilos Doxapatres, *De Thronis Patriarchalibus*, în ediția J.-P. Migne, PG 132, 1079-1115. Idem, *De oeconomia Dei*, în *Codex Matritensis graecus* 4591.

Studii și Manuale: Literatură în limba română: Jaroslav Pelikan, *Tradiția creștină. O istorie a dezvoltării doctrinei*, vol II: *Spiritul creștinătății răsăritene (600-1700)*, traducere și note de Pr. Prof. Nicolai Buga, Editura Polirom, Iași, 2005, p. 191 (un citat din lucrările lui Nil Doxapatru). **Literatură străină**: Mircea Grațian Duluș, *Philagathos of Cerami and Neilos Doxapatres: Byzantine culture, monastic renewal and politics at the courts of Roger II (1130-1154) and William I (1154-1166)*, teză de doctorat, 2009 (conform adresei de web: http://www.ceu.hu/theses/2/2009/philagathos-of-cerami-and-neilos-doxapatres-byzantine-culture-monastic-renewal-and-pol). G. A. Loud, *Montecassino and Byzantium in the Tenth and Eleventh Centuries*, în M. Mullet/A. Kirb (ed.), *The Theotokos Evergetis and Eleventh-century Monasticism*, Belfast Byzantine Enterprises, Belfast, 1994, pp. 30-58. D. Hester, *Monasticism and Spirituality of the Italo-Greeks*, Patriarchal Institute for Patristic Studies, Thessalonike, 1992. Stefano Caruso, *Per l'edizione del „De oeconomia Dei" di Nilo Doxapatres*, în *Diptycha Hetaireias Byzantinon kai Metabyzantinon Meleton* 9 (1987), pp. 250-283. Idem, *Echi della polemica bizantina antilatina dell'XI-XII sec. nel „De oeconomia Dei" di Nilo Doxapatres*, în *Atti del Congresso internazionale di Studi sulla Sicilia normanna*, Palumbo, Palermo, 1973, pp. 1-12. Michael Angold (ed.), *The Cambridge History of Christianity*, vol. 5: *Eastern Christianity*, Edinburgh, 2006, p. 414. A se vedea și Erich Trapp, *Johannes Doxopatres (Doxapatres ?)*, în BBKL 3 (1992), p. 341. Hunger, *Die hochsprachl. prof. Lit. d. Byz.*, I, pp. 79; 83-84; 86-87. Beck, *Kirche...*, pp. 599-600; 620. Th. Niggl, în LThK V (1960), p. 1029.

Eustațiu al Tesalonicului

Viața

Considerat ca *„cea mai strălucitoare lumină a lumii savante bizantine de după Mihail Psellos"*, Eustațiu al Tesalonicului și-a început cariera la Constantinopol, ca diacon al catedralei „Sfânta Sofia" și profesor de elocință, unde și-a scris cea mai mare parte din opera sa.

Casa lui a fost un adevărat muzeu pentru tinerii studenți. În 1175 a fost ales arhiepiscop al Tesalonicului, unde își va desfășura cu zel și devotament neîntrecut misiunea sa. A fost prezent în viața politică și religioasă a vremii.

A luptat pentru a ridica nivelul intelectual și moral al monahismului, pe care a încercat să-l reformeze. Sunt interesante, din punctul de vedere al istoriei civilizației, apelurile sale către monahi de a nu distruge bogățiile literare ale bibliotecilor.

Din opera lui se văd clar moravurile ca și starea epocii sale. Eustațiu a murit la sfârșitul secolului al XII-lea. La moartea sa, mitropolitul Atenei, Mihail Acominatul, elevul său, va ține un mișcător discurs funebru.

Opera

O putem împărți în două categorii:

I. Scrieri filosofice:

1. *Un comentariu asupra Iliadei și Odiseei lui Homer*, fiind de o valoare foarte însemnată, deoarece utilizează izvoare care astăzi sunt pierdute;

2. *Comentarii asupra lui Pindar,* asupra căruia ne dă informații precise, făcând din această operă una dintre cele mai însemnate cărți de erudiție bizantină.

II. Scrieri istorice și politice:

În această categorie intră și scrierile teologice, care se compun mai mult din discursuri și dialoguri. Are o însemnată istorie

zur kirchlichen Literatur der Byzantiner: über die Bedeutung von Hirmos, Troparion und Kanon in der griech. Poesie des Mittelalters erläutert an Hand einer Schrift des Zonaras, în SAM 1870, II, pp. 75-108.

Studii şi Manuale: Literatură în limba română: John Meyendorff, *Teologia bizantină. Tendinţe istorice şi teme doctrinare*, trad. din lb. engleză de Pr. Conf. Dr. Alexandru I. Stan, în seria *Teologi ortodocşi străini*, E.I.B.M.B.O.R., 1996, p. 115. Stelian Brezeanu, *Istoria Imperiului Bizantin*, Editura Meronia, Bucureşti, 2007, pp. 149; 268; 399. **Literatură străină:** Theodor Büttner-Wobst, *Die Abhängigkeit des Geschichtsschreibers Zonaras von den erhaltenen Quellen*, în *Commentationes Fleckeisenianae*, Leipzig, 1890, pp. 123-170. U. Ph. Boissevain, *Zonaras' Quelle für die römische Kaisergeschichte von Nerva bis Severus Alexander*, în *Hermes* 26 (1891), pp. 440-452. Idem, *Zur handschriftlichen Überlieferung des Zonaras*, în ByzZ 4 (1895), pp. 250-271. Theodor Büttner-Wobst, *Studien zur Textgeschichte des Zonaras*, în ByzZ 1 (1892), pp. 202-244. Johannes Dräseke, *Johannes Zonaras' Commentar zum kanonischen Brief des Gregorius von Neocäsarea*, în ZWTh 37 (1894), pp. 246-260. E. Patzig, *Über einige Quellen des Zonnaras*, în ByzZ 5 (1896), pp. 24-53. A. Pavlov, *K voprosu o chronologiceskom otnošenii mejdu Aristinom i Zonaroju, kak pisateljami tolkovanij na cerkovnyja pravila*, în *Jurnal ministerstva narodnago prosvešcenija* 303 (1896), pp. 172-199. Karl Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527-1453)*, zweite Auflage bearbeitet unter Mitwirkung von A. Ehrhard und H. Gelzer, 1896, pp. 370-376. M. Krasnojen, *Sinopsis cerkovnych pravil i istorija ego obrazovanija*, în *Vizantijskij Vremennik* 17 (1910), pp. 225-246. Idem, *Tolkovateli kanoniceskago kodeksa vostocnoj cerkvi: Aristin, Zonara i Bal'samon*, Jurjev, 1911. Odysseas Lampsides, *Michael Psellos os pega tes „Epitomes" tou Ioannou Zonaras*, în *Epethris Etaireias Byzantinon Spoudon* 19 (1949), pp. 170-188. Idem, *He chronographia to Psellos os pega tes Epitomes tou Zonaras*, Athena, 1951. Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica* I: *Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türken*, ed. a III-a, 1958 (Reeditare, Leiden, 1983), pp. 344-346. A. Jacobs, *Zonaras-Zonara. Die byzantinische Geschichte bei Joannes Zonaras in slawischer Übersetzung*, München, 1970. Franz Hermann Tinnefeld, *Kategorien der Kaiserkritik in der byzantinischen Historiographie von Prokop bis Niketas Choniates*, 1970, pp. 144-147. Herbert Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner* I: *Philosophie-Rhetorik-Epistolographie-Geschichtsschreibung-Geographie*, în HAW XII, 5.1, 1978,

pp. 416-419. ELEUTHERIA PAPAGIANNE/SPYROS TROIANOS, *Diataxeis tes politeiakas nomophesias eis to Hermeneutikon ergon tou Aristenou, Zonaras kai Balsamnou*, în *Epethris Etaireias Byzantinon Spoudon* 45 (1981-1982), pp. 201-238. JOHANNES KARAYANNOPULOS/GÜNTER WEISS, *Quellenkunde zur Geschichte von Byzanz (324-1453)* 1.2, în *Schriften zur Geistesgeschichte des östl. Europa* 14 (1982), pp. 430-431, Nr. 382. PAUL MAGDALINO, *Aspects of Twelfth-Century Kaiserkritik*, în *Speculum* 58 (1983), pp. 326-346 şi în Idem, *Tradition and Transformation in Medieval Byzantium*, 1992, Nr. VIII. Idem, *Die Jurisprudenz als Komponente der byzantinischen Gelehrten-Kultur des 12. Jahrhunderts*, în L. BURGMANN/M. TH. FÖGEN/A. SCHMINCK, *Cupido legum*, 1985, pp. 169-177. SPYROS TROIANOS, *Oi pheges tou buzantinou dikaiou*, Athena, 1986, pp. 146-147. M. DI MAIO, *Smoke in the Wind: Zonaras' Use of Philostorgius, Zosimus, John of Antioch and John of Rhodes*, în Byz(B) 58 (1988), pp. 230-255. RUTH MACRIDES, *Perception of the Past in the Twelfth Century Canonists*, in *Etaireia Byzantinon kai Metabyzantinon Meleton „Diptykon" Paraphylla* 3, Athena 1991, pp. 589-599. Idem, *Nomos and Kanon on paper and in court*, în *Church and People in Byzantium. Society for the Promotion of Byzantine Studies: Twentieth Spring Symposium of Byzantine Studies, Manchester, 1986*, ed. by ROSEMARY MORRIS, Birmingham, 1991, pp. 61-85, mai ales pp. 72-73 şi 75-77. BERNHARD STOLTE, *The Past in Legal Argument in the Byzantine Canonists of the Twelfth Century*, în *Byzantium in the 12th Century/To Buzantio kata ton 12o aiona. Canon Law, State and Society*, edited by NICHOLAS OIKONOMIDES, *Etaireia Byzantinon kai Metabyzantinon Meleton „Diptykon" Paraphylla* 3, Athena, 1991, pp. 199-210. PAUL MAGDALINO, *Enlightenment and Repression in Twelfth-Century Byzantium. The Evidence of the Canonists*, în *Etaireia Byzantinon kai Metabyzantinon Meleton „Diptykon" Paraphylla* 3, Athena, 1991, pp. 357-373. BERNHARD STOLTE, *Civil Law in Canon Law: A Note on the Method of Interpreting the Canons in the Twelfth Century*, în *Etaireia Byzantinon kai Metabyzantinon Meleton „Diptykon" Paraphylla* 3, Athena, 1991, pp. 543-554. PETER E. PIELER, *Johannes Zonaras als Kanonist*, în *Etaireia Byzantinon kai Metabyzantinon Meleton „Diptykon" Paraphylla* 3, Athena, 1991, pp. 601-620. VLADISLAV ALEKSANDROVIC CYPIN, *Cerkovnoe pravo*, Moskwa, 1994, pp. 84-86. BECK, *op. cit.*, pp. 656-657. DThC XV.2, pp. 3705-3708. DDC VI, pp. 129-130. LThK X, pp. 1402-1403. PAULY-WISSOWA 1110 A, pp. 718-732. *Oxford Dictionary of Byzantium* III, 1991, p. 2229. KLAUS-PETER TODT, art. *Zonaras, Johannes, byz. Geschichtsschreiber und Kanonist (12. Jahrhundert, † nach 1161)*, în BBKL 14 (1998), pp. 579-584.

Alexie Aristen

A fost un mare canonist din secolul al XII-lea. A fost pe rând hieromnemon, nomofilax și mare iconom al bisericii din Constantinopol.

Scrie la cererea lui Ioan Comnen (1118-1143) un comentariu asupra Sinopsei canoanelor. Mai târziu editorii nu au mai tipărit-o în forma ei originală, ci au anexat-o comentariului lui Zonaras și Aristen.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: *Îndreptarea legii*, cunoscută și sub numele de *Pravila cea mare* sau *Pravila de la Târgoviște*, 1652, cuprinde și *Pravila lui VASILE LUPU, numită „Carte românească de învățătură la pravilele împărătești"*, Iași, 1646. Partea a doua a Pravilei, care poartă numele de *Nomocanon*, cuprinde, cu doar câteva excepții, întreaga colecție canonică a lui ALEXIE ARISTEN, precum și comentariile sale la canoane. A se vedea pentru aceasta *Îndreptarea legii*, 1652, ediție critică, București, 1962.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură română: GHEORGHE CRONȚ, *Îndreptarea Legii din 1652*, în *Studii. Revistă de istorie*, tom. XIII, nr. 1/1960, pp. 57-82. IORGU D. IVAN, *Pravila mare de-a lungul vremii*, în rev. S.T., nr. 9-10/1952, pp. 580-609. LIVIU STAN, *Importanța canonică și juridică a Pravilei de la Târgoviște*, în rev. S.T., nr. 9-10/1952, pp. 561-579. JOHN MEYENDORFF, *Teologia bizantină. Tendințe istorice și teme doctrinare*, trad. din lb. engleză de Pr. Conf. Dr. ALEXANDRU I. STAN, în seria *Teologi ortodocși străini*, E.I.B.M.B.O.R., 1996, p. 115. VLASSIOS I. PHIDAS, *Drept canonic - O perspectivă ortodoxă*, trad. din limba franceză de Pr. Lect. Dr. ADRIAN DINU, Ed. Trinitas, Iași, 2008, passim. Lect. Univ. Dr. IULIAN MIHAI L. CONSTANTINESCU, recenzie la VLASSIOS I. PHIDAS, *Drept canonic - O perspectivă ortodoxă*, trad. din limba franceză de Pr. Lect. Dr. ADRIAN DINU, Ed. Trinitas, Iași, 2008, 216 p., în rev. M.O., nr. 9-12/2008. **Literatură străină:** JEAN DAUVILLIER/CARLO DE CLERCQ, *Le mariage en droit canonique oriental*, p. 4. JOHN MEYENDORFF, *Byzantine Theologie. Historical Trends and Doctrinal Themes*, Fordham University Press, New York, 1974; retipărită cu îndreptări, 1976; ediția a II-a, 1979; retipărită cu revizuiri, 1983.

Nichita Acominatul (Coniatul)

Viața

Se naște către jumătatea secolului al XII-lea în orașul Chones din Frigia, de unde își ia și numele de Coniatul, din părinți foarte bogați. La vârsta de nouă ani e trimis la Constantinopol să studieze sub conducerea fratelui său mai mare Mihail. Va studia teologia, dreptul și istoria. Va îmbrățișa cariera politică, având funcțiile de secretar imperial, logotet, tezaurier general.

Sub Isaac Angelos ajunge guvernator al provinciei Filipopoli, tocmai când Frederic Barbarosa, în a treia cruciadă (1189), traversează Thracia, cauzându-i mari probleme. Când Imperiul Bizantin cade sub latini (1204), el se refugiază la Niceea, cu familia sa, continuând să aibă o mare influență la curtea împăratului Teodor I Lascaris. Moare după anul 1210.

Istoric, orator și bun scriitor, Nichita Acominatul a fost și unul dintre cei mai mari teologi ai secolului său.

Opera

Opera sa principală este *Tezaurul Ortodoxiei*, pe care a scris-o în timpul refugiului la Niceea. Exemplul întocmirii acestei opere este *Panoplia* lui Zigaben, pe care o depășește. Nichita caută nu atât să expună dogma, ci mai mult să combată erorile dogmatice cu argumente raționale și citate din Sfinții Părinți. El se sprijină în această importantă operă pe aproape toți Sfinții Părinți și marii scriitori de până la el.

Opera cuprinde 26 de cărți. Începe cu combaterea păgânismului și iudaismului, continuându-se cu învățătura despre Sfânta Treime, Întrupare, apoi toate ereziile, începând cu Simon Magul până în timpul său. Ultimele 5 cărți tratează despre disputele teologice din secolul al XII-lea, spre exemplu: dacă sacrificiul lui Hristos a fost oferit atât Sieși, cât și Tatălui și Duhului Sfânt,

atunci de ce Hristos e numit mai mic decât Tatăl ca om, ca Dumnezeu sau ca și om și ca Dumnezeu etc.

Opera lui Nichita Acominatul ne lasă un bogat material pentru problemele teologice.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: *Thesaurós tes orthodoxías*, (27 „*Cărți*", I-V, în latină), ediția PETRUS MORELLUS, Paris, 1561 și 1579, și Geneva, 1629. Opera istorică: Ediția WOLF, Basel, 1557, și ediția I. BEKKER, *Nicetae Choniatae historia*, Bonn, 1835. J. P. MIGNE, PG 139, 320-1057, 1001-1444; și PG 140, 9-292. Ediția WILKEN, Leipzig, 1830. I. A. VAN DIETEN, *Nicetae Choniatae historia*, 2 vol., Berlin, 1975. Idem, *Nicetae Choniatae orationes et epistulae*, Berlin, 1972. **Traduceri: Germană:** F. GRABLER, *Die Krone der Komnenen; Abenteurer auf dem Kaiserthron; die Kreuzfahrer erobern Konstantinopel*, vol. 1-3, Graz, 1958. **Traduceri: Germană:** Ediția WILKEN, *Gesch. der Kreuzzüge*, V, 1829.

Studii și Manuale: Literatură în limba română: STELIAN BREZEANU, *Istoria Imperiului Bizantin*, Editura Meronia, București, 2007, pp. 93; 269; 278; 286; 288-289; 291; 326-327; 399. **Literatură străină:** K. KRUMBACHER, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, München, 1897, pp. 91-92; 281-282. J. DRÄSEKE, în ByZ 20 (1911), pp. 101-102. F. CAVALLERA, *Le trésor dela foi orthodoxe da Nicétas*, în *Bulletin de littérature ecclésiastique*, Toulouse, 1913, pp. 124 ș. u. V. GRECU, *Autour du „De signis" de Nicétas Choniates*, în REB 6 (1948), pp. 58-59. Idem, *Nicétas Choniatès a-t-il connu l'histoire de Jean Cinnamos ?*, în REB 7 (1949), pp. 194-195. J.-L. VAN DIETEN, în BZ 49 (1956), pp. 311-312, și BZ 57 (1964), pp. 302-303. Idem, în *Polychronicon: Festschrift FRANZ DÖLGER zum 75. Geburtstag*, Heidelberg, 1966, pp. 166-167. Idem, *Zur Überlieferung und Veröffentlichung der Panoplia Dogmatike des Niketas Choniates*, în *Zetemata Byzantina* 3, Amsterdam, 1970. Idem, *Niketas Choniates, Erläuterungen zu den Reden und Briefen nebst einer Biographie*, Berlin, 1971. HANS-GEORG BECK, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, 1959, pp. 664-665. F. GRABLER, *Niketas Choniates als Redner*, în JÖBG 11-12 (1962-1963), pp. 57-58. A. P. KAZDAN, în BSl 24 (1963), pp. 4-5. G. STADTMÜLLER, *Zur Biographie des Niketas Choniates*, în *Byz. Forsch.* 1 (1966), pp. 321-322. A. CUTLER, *The „De signis" of Nicetas Choniates. A Reappraisal*, în AJA 72 (1968), pp. 113-114. H. HUNGER, *Die hochsprach-*

liche profane Literatur der Byzantiner I, München, 1978, pp. 429-430. G. FATOUROS, *Die Autoren der zweiten Sophistik im Geschichtswerk des Niketas Choniates*, JÖB 29 (1980), pp. 165-166. Idem, art. *Niketas Choniates*, în BBKL 6 (1993), pp. 821-823. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ, art. *Akominatos, Niketas (Niketas Choniates)*, în BBKL 1 (1990), pp. 71-72. CORINNA MATZUKIS, *Providentialism in Niketas Choniates, Nikephoros Gregoras and other medieval writers*, în AcpB 3 (1992), pp. 119-130. STEPHANOS EFTHYMIADIS, *Nicetas Choniates and Ioannes Kinnamos. The poisoning of Stephen IV of Hungary (13 April, 1165)*, în ByZ 101 (2008), pp. 21-28. MICHAEL R. EVANS, *Penthesilea on the Second Crusade. Is Eleanor of Aquitane the Amazon queen of Niketas Choniates ?*, în *Crus* 8 (2009), pp. 23-30. RE XIV, p. 25. RGG IV, pp. 1483-1484. DThC I, p. 316 ș. u. LThK VII, pp. 972-973.

Mihail Acominatul

Este fratele mai mare al lui Nichita Acominatul. Va primi o excelentă educație la Constantinopol alături de Eustațiu al Tesalonicului și se va dedica misiunii clericale. Timp de 30 de ani va fi admirator al Antichității elenice, având o solidă cunoaștere și cultură a literaturii și științei clasice, precum și a celei religioase.

La începutul episcopatului său a trăit pe Acropole, înțelegând că în zidurile antice ale Parthenonului se afla în Evul Mediu un templu al Sfintei Fecioare. I s-a părut necesar ca și el să-și aibă reședința sa pe Acropole. Mihail a văzut orașul și populația sa cu ochii unui contemporan al lui Platon.

În discursul ținut la urcarea în scaunul de arhiepiscop, el prezintă atenienilor pe marii lor înaintași, atrăgându-le atenția că ei nu mai sunt la înălțimea acelora. El va spune cu profundă tristețe:

„O, oraș al Atenei ! Mama înțelepciunii ! În ce stare de ignoranță ai căzut !... În timp ce eu m-am adresat în discursul meu de inaugurare care a fost foarte simplu și fără artificii, am avut impresia că am vorbit într-o limbă incomprehensibilă, obscură și străină, persană sau scită".

Când francezii au cucerit Atena (1204), el a fost înlocuit cu episcopul latin. Ultimul timp al vieții și l-a petrecut în insula Chios, aproape de Atica, unde va și muri și va fi îngropat (1220).

De la el ne-au rămas *predici* și *discursuri* cu diferite subiecte, o vastă corespondență și câteva poeme. În ele se oglindesc condițiile politice, morale și literare ale vieții din timpul său. De remarcat că printre ele se află o *elegie iambică* pentru orașul Atena.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PG 140, 298 ș. u.; 1247 ș. u. Ediție integrală: SPYRIDON LAMPROS, 2 vol., Athena, 1879/1880.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: STELIAN BREZEANU, *Istoria Imperiului Bizantin*, Editura Meronia, București, 2007, p. 326. **Literatură străină:** ADOLPH ELLISSEN, *Michael Akominatos von Chonä, Erzbischofs von Athen. Nachrr. über sein Leben und seine Schriften im Original und in deutscher Übersetzung. Ein Beitrag zur politischen und literarischen Geschichte Athens im Mittelalter*, Göttingen, 1846. KARL KRUMBACHER, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, ed. a II-a, 1897, p. 470. GEORG STADTMÜLLER, *Michael Choniates, Metropolit von Athen*, Diss. Rom, 1934. HANS-GEORG BECK, *Kirche und theologischen Lit. im byzantinischen Reich*, 1959, pp. 637-638. LThK VII, pp. 392-393. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ, art. *Akominatos, Michael (Michael Choniates), Metropolit von Athen*, în BBKL 1 (1990), p. 71.

Teodor Balsamon

Viața

A trăit în timpul ultimului Comnen și al primului din dinastia Angelilor. Este unul din cei mai mari canoniști pe care i-a avut Biserica Greacă după Fotie.

Născut la Constantinopol, a fost pe rând *διαψον nomofilax*, *hartofilax* și *protosinghel*. Între anii 1185-1191 a fost patriarh al Antiohiei, dar nu va ocupa acest scaun deoarece din 1100 Antiohia era sub puterea cruciaților. Data morții nu se cunoaște, ea putând fi fixată, probabil, după 1195.

Opera

Cea mai importantă scriere a lui este un *Comentariu* făcut la *Sintagma lui Fotie*, din ordinul lui Manuel Comnen. Comentariul a fost revăzut și completat. Scopul lui a fost să restabilească cu ajutorul *Vasilicalelor* concordanța pe care a căutat-o Fotie între canoane și legile justiniene, să observe contrazicerile canoanelor cu legile civile și să stabilească acordul dintre Stat și Biserică.

Insistă mult asupra novelelor imperiale și deciziilor sinodale și reproduce aproape în întregime comentariul lui Zonaras. A fost tradus în latinește. În grecește a apărut în întregime, pentru prima dată, în 1620. Ralli și Patli, în 1854, vor da o ediție mult superioară celor dinainte.

În afară de comentariu, Balsamon a mai compus, după unii, *Collectio constitutionum ecclesiastiorum.*

A mai scris 8 meditații și răspunsuri, răspunsuri la 64 de chestiuni canonice puse de Marcu, patriarhul Alexandriei, diverse răspunsuri canonice și decrete imperiale, scolii asupra profeților. I-au mai fost atribuite încă alte multe scrieri.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: J. P. Migne, PG 104, 976 ș. u. PG 137-138. Ediția Rhallis/Potlis, 5 vol., Athena, 1852-1859.

Studii și Manuale: Literatură în limba română: John Meyendorff, *Teologia bizantină. Tendințe istorice și teme doctrinare*, trad. din lb. engleză de Pr. Conf. Dr. Alexandru I. Stan, în seria *Teologi ortodocși străini*, E.I.B.M.B.O.R., 1996, pp. 115-117. **Literatură străină:** Nikodemus Milasch, *Kirchenrecht der morgenländischen Kirche*, dt. Ausg., ediția a II-a, 1905, p. 89 ș. u. M. Krasnozen, *Comenta(tor)r al Codexului Canonic al Bisericii Răsăritene*, Jurjew, 1911 (limba rusă). Hans-Georg Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantin Reich*, 1959, pp. 657-658. K. Krumbacher, *op. cit.*, p. 607. RE II, p. 375. RGG I, p. 849. DDC II, p. 76 ș. u. DThC II, p. 135 ș. u. Art. *Theodoros Balsamon*, în LThK X, p. 38. EC II, p. 756. *CathEnc* II, p. 226. DHGE VI, p. 419 ș. u. Friedrich Wilhelm Bautz, art. *Balsamon, Theodorus, byzantinischer Kanonist*, în BBKL 1 (1990), pp. 358-359.

Ioan Beccos (Βέκκος)

Viața

Contemporan cu primul Paleolog, Ioan Beccos, hartofilax al Patriarhiei de Constantinopol, a fost la început un adversar notoriu al politicii de unire. Dar, pentru a sluji planurilor de apropiere de Apus ale lui Mihail al VIII-lea Paleologul (1260-1282), va ajunge un susținător al lor, devenind, cum spune Pachimeres, gură, mână și condei ale noii politici unioniste.

În 1275 va ajunge patriarh, până în 1282, când a fost îndepărtat de Andronic II Paleologul (1282-1328). Chemat în fața sinodului spre a se justifica, și-a cerut iertare, dar apoi a devenit iarăși apărător al unirii, fapt pentru care a fost anatematizat și aruncat de împărat în închisoare, unde va muri în anul 1298.

Prin spiritul și cunoștințele sale, Beccos a fost un om eminent. S-a distins prin cultura sa, prin lunga sa experiență și prin elocința sa, care puteau să pună capăt schismei.

Opera

Scrierea cea mai importantă a lui este *Despre unire și despre pacea între Bisericile vechii și noii Rome.* În aceasta el dorește să arate că Părinții Bisericii grecești recunosc deja dogma latină, dar teologii greci următori, în frunte cu Fotie, au deformat dogma lor. Sub aceeași formă, Beccos tratează *Despre purcederea Duhului Sfânt.*

Inspirat de aceleași idei, lasă mai multe eseuri teologice. Scrierile lui au ajutat partizanilor unirii.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: Ediții integrale: *Ioannis Becci, episcopi Constantinopoli, opuscula varia, graece et latinae*, în *Leonis Allatio Graecia orthodoxa*, vol. I, Roma, 1652, pp. 61-378, și vol. II, Roma, 1659, pp. 1-641. H. Laemmer, *Scriptorum Graeciae orthodoxiae bibliotheca select*, Freiburg, 1864, pp. 191-652. J. P. Migne, PG 141, 1-1032. Ediții ale scrierilor

de drept canonic: M. GÉDÉON, *Νέα βιβλιοθήκη ἐκκλησιασικῶν συγγραφέων* I, 1903. Idem, *Ἀρχεῖον ἐκκλησιασικής ἱστορίας* I, 1911. Ediții ale corespondenței cu papalitatea: A. THEINER/F. MIKLOSICH, *Monumenta spectantia ad unionem ecclesiarum graece et latinae*, Wien, 1872, pp. 21-28. J. PITRA, *Analecta Novissima*, Paris, 1885, pp. 611-613. **Traduceri: Franceză:** VITALIEN LAURENT, *Lettre inédite de Jean XI. Beccos ... au pape Grégoire X. (1271-1276)*, în *L'Unité de l'Église* XII, Paris, 1934, pp. 266-270. **Germană:** GEORGIUS HOFMANN, *Patriarch J. Bekkos und die lat. Kultur*, în OrChrP XI, 1945, pp. 141-164. Alte ediții în limba germană: J. DRÄSEKE, *Drei Kapitel aus der Friedensschrift des Patriarchen Johannes*, Wandsbeck, 1907. Idem, *Johannes Widerlegung der Syllogismen des Photius*, Wandsbeck, 1912. **Italiană:** A. MERCATI, *Note archivistiche bibliografiche, paleografiche, storiche su un documento del anno 1277 di Giovanni Becco*, în OrChrP XXI, 1955, pp. 256-264. Alte mențiuni cu caracter de izvor: GEORGIUS PACHYMERES, *Michael Paleologus*, în J. P. MIGNE, PG 143. Idem, *Andronicus Paleologus*, în J. P. MIGNE, 144. NICEPHEROS GREGORAS, *Historia Byzantina*, în J. P. MIGNE, PG 148. MANSI XXIV, pp. 306-307.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: STELIAN BREZEANU, *Istoria Imperiului Bizantin*, Editura Meronia, București, 2007, pp. 342; 348-349. JOHN MEYENDORFF, *Teologia bizantină. Tendințe istorice și teme doctrinare*, trad. din lb. engleză de Pr. Conf. Dr. ALEXANDRU I. STAN, în seria *Teologi ortodocși străini*, E.I.B.M.B.O.R., 1996, p. 126. **Literatură străină:** Bibliografie despre Ioan Beccos poate fi consultată la FABRICIUS HARLEß, *Bibliotheca graeca* XI, p. 344. LEO ALLATIUS, *De ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua consensione* II, 15, Köln, 1648, pp. 727-769. R. SOUARN, *Tentatives d'Union avec Rome: Un patriarche grec catholique du XIIIe siecle*, în EO III, 1899/1900, pp. 229-237; 351-370. J. DRÄSEKE, *Nikolaos von Methone im Urteile der Friedensschrift des Johannes' Bekkos*, în ZWTh XLIII, 1900, pp. 105-141. Idem, *Johannes Phurnes bei Bekkos*, în ZWTh XLIII, 1900, pp. 237-257. Idem, *Johannes Bekkos und seine theol. Zeitgenossen*, în NKZ XVIII, 1907, pp. 877-894. Idem, *Zur Friedensschrift des Patriarchen Johannes Bekkos*, în ZWTh L, 1907, pp. 231-253. W. NORDEN, *Das Papsttum und Byzanz*, 1903. S. PETRIDES, *Sentence synodique contre le clergé unioniste*, în EO XIV, 1911, pp. 133-136. A. D. ZOTOS, *Ἰωαννης ὁ Βέκκος πατριάρχης κωνσταντινουπόλεως, ἰν Νέας Πώμης λατινόφρων*, Diss. München/Freising, 1920. V. GRUMEL, *Un ouvrage récent sur Jean Beccos, patriarche de Constantinople*, în EO XXIV, 1925, pp. 26-32. M. JUGIE, I, pp. 418-421. VITALIEN LAURENT, *Le date de la mort de Jean Beccos*, în EO XXV, 1926, pp. 316-319. Idem, *Les signatures de second synode de Brakhernes*, în EO XXVI, 1927, pp. 129-149. Idem, *Le cas de Photius dans l'Apologetique du patri-*

arche Jean XI. Beccos, în EO XXIX, 1930, pp. 396-415. Idem, *La correspondance inédite de Georges Babouscomitès*, în *Ες μνημηῶ Σπυρίδωνος ἰ Δάμπρου*, Athena, 1935, pp. 93-94. Idem, *La chronologie des patriarches de Constantinople de chronologie et d'histoire byzantine de la fin du XIIIe siecle*, în REByz XXVII, 1969, pp. 209-228. F. DVORNIK, *Le schisme de Photius*, Paris, 1950, pp. 544-556. E. HERMANN, *Absetzung und Abdankung der Patriarchen von Konstantinopel 381-1453*, în *1054-1954. L'Église et les Églises* I, Chevetogne, 1954, pp. 281-307. H. EVERT-KAPPESOWA, *Une page de l'histoire des relations byzantino-latines* II, în *Byzantinislavica* XVII, 1956, pp. 1-18. M. SOTOMAYOR, *El patriarca Becos, según Jorje Paquimeres*, în EE XXXI, 1957, pp. 327-368. E. CANDAL, *Bessarion Nicaenus, Oratio dogmatica de Unione: Concilium Florentinum. Documenta et scriptores Seria B* VII, Roma, 1958, pp. LVIII-LXIV. D. J. GEANAKOPLOS, *Emperor Michael Paleologus and the West, 1258-1282*, Cambridge, Mass., 1959. I. ANASTASIU, *'οθ πυλουμενος διωγμὸς τῶν ἁγιορειτῶν ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ, Η' παλαιολογου καὶ τοῦ 'Ιωαννου Βέκκου*, în *'Η 'Αθωνικὴ πολιτεία*, Tessaloniki, 1963, pp. 207-257. JOSEPH GILL, *John Beccus, patriarch of Constantinople, 1275-1282*, în *Byzantina* VII, 1975, pp. 251-266. Idem, *Byzanz and the Papacy*, New Brunswick, NJ, 1979. G. DAGRON, *Byzance et l'Union*, în *1274-Année charnière, Mutations et continuités*, Paris, 1977, pp. 191-202. A. FAILLER, *Le séjour d'Athanase II d'Alexandrie à Constantiople*, în REByz XXXV, 1977, pp. 43-71. J. GOUILLARD, *Michel VIII et Jean Beccos devant l'Union*, în *1274-Année charnière. Mutations et continuités*, Paris, 1977, pp. 179-190. H.-G. BECK, *Geschichte der orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich*, Göttingen, 1980, pp. 198-204. N. G. XIXAKIS, *'Ιωαννης Βέκκος καὶ αί Θεολογικαὶ ἀντιλήψεις αὐτοῦ*, Athena, 1981. WETZER-WELTE, II, pp. 162-165. HEFELE VI. CHEVALIER, ed. a II-a, II, pp. 2504-2505. HN, ed. a III-a, II, p. 402. DThC VIII, pp. 656-660. *CathEnc* II, pp. 380-381. DHGE VII, pp. 354-364 și VIII, p. 362. *Catholicisme* I, p. 1367. EC VI, pp. 527-528. BECK, LThK V, pp. 1008-1009. RGG, ed. a III-a, III, p. 813. S. F. W. HOFFMANN, *Bibliogr. Lex. der Griechen*, ed. a II-a, II, 1961, p. 398. HdKG III, 2, pp. 157-158. *NewCathEnc* VII, pp. 1026-1027. BUCHWALD/HOLWEG/PRINZ, *Tusculum-Lex. griech. und lat. Autoren des Mittelalters und Altertums*, München, 1982, pp. 381-382. BARBARA HARTMANN, art. *Johannes XI. Bekkos, Patriarch von Konstantinopel*, în BBKL 3 (1992), pp. 281-284. ALEXANDRA RIEBE, *Rom in Gemeinschaft mit Konstantinopel. Patriarch Johannes XI. Bekkos als Verteidiger der Kirchenunion von Lyon (1274)*, Wiesbaden, 2005.

Alexie I Comnenul

Împăratul Alexie I Comnenul (1081-1118), întemeitorul dinastiei Comnenilor, nepotul lui Isaac I Comnen (1057-1059), a fost unul dintre marii împărați bizantini, care a căutat să imite politica religioasă a lui Justinian, fie dirijând toate disputele religioase ale timpului său, fie ridicând monumentale biserici în capitala imperiului.

Fiica sa, Ana Comnena, în lucrare ei, *Alexiada*, ne dă știrea că tatăl său a activat și ca scriitor. Dintre scrierile lui s-au publicat numai următoarele:

- *Cuvânt împotriva armenilor*;
- *Rugăciune în versuri.*

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: A. Reifferscheid (ed.), *Annae Comnenae Alexiadis libri XIV*, 2 vol., 1884.

Studii și Manuale: Literatură în limba română: Dr. Stelian Marinescu, *O novelă de la Alexis Comnen privitoare la reorganizarea Bisericii*, în rev. G.B., nr. 5-6/1978, pp. 632-640 (în Anexă: *Novela împăratului Alexis*, pp. 635-640). **Literatură străină:** Gustav Friedrich Hertzberg, *Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen Reiches*, 1884. Karl Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, ed. a II-a, 1897, p. 274 ș. u. Ferdinand Chalandon, *Les Comnènes. Étude sur l'Empire byzantin aux XIe et XIIe siècles*. Vol. I. *Alexios Comnène*, 1900. Karl Roth, *Geschichte des byzantinischen Reiches*, 1904; ediția a II-a, 1919. *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453*, bearb. von Franz Dölger, 2. Teil, *Regesten von 1025-1204*, 1925, p. 1063 ș. u. V. Grumel, Les Regestes des actes du patriarcat de Constantinople, Kadiköl-Bukarest, I/1, 1932; I/2, 1936; I/3, 1947. P. Charanis, *Byzantium, the West and the Origin of the First Crusade*, în *Byzantion* 19, Brüssel, 1949, p. 17 ș. u. St. Runciman, *A History of the Crusades*, Cambridge, 1951. Georg Ostrogorski, *Geschichte des byzantinischen Staates*, ediția a II-a, 1952, p. 282 ș. u. RE I, p. 361 ș. u. LThK I, p. 328. Friedrich Wilhelm Bautz, art. *Alexios I. Komnenos*, în BBKL 1 (1990), pp. 112-113.

Aretas

Viața

S-a născut în Patra (Peloponez) pe la anul 850, dintr-o familie cu bun renume și evlavioasă. În orașul Patra și-a făcut studiile și s-a îndrăgostit de cultura clasică grecească. Înainte de 886, laic fiind, s-a dus la Constantinopol, unde a ajuns ucenicul lui Fotie, cu care și-a continuat studiile clasice, ocupându-se în special cu Aristotel și Platon.

Pe la 895 a fost hirotonit diacon, iar în 901, arhiepiscop al Cezareei Capadociei. În timpul arhiepiscopatului său a luat parte la disputa cu privire la cea de-a patra căsătorie (disputa tetragamică) a împăratului Leon Filozoful. La început a fost exilat alături de patriarhul Nicolae I Misticul; dar întorcându-se îndată din exil, s-a împăcat cu împăratul și a acceptat vederile noului patriarh Eftimie.

Când noul împărat, Alexandru (912-913), l-a întronizat din nou pe fostul patriarh, Nicolae (912-925), care anatematizase pe partizanii patriarhului Eftimie, Aretas s-a pornit cu vrăjmășie împotriva patriarhului Nicolae. Mai târziu însă s-a împăcat cu Nicolae. Când a venit pe tronul imperiului Roman I Lecapenul (920-944) și a urcat pe scaunul patriarhal pe Teofilact, fiul său minor, Aretas, împotriva multor sinodali revoltați, a sprijinit hotărârea împăratului.

Aretas a avut și misiuni politice. Astfel, în timpul împăratului Leon VI a avut misiuni politice în Egipt și Siria, iar în timpul împăratului Roman I, a avut misiune la saracini.

Dar, în afară de activitatea sa politică desfășurată sub atâția împărați, care nu ne prezintă o icoană bună asupra caracterului său, Aretas a rămas celebru prin valoroasa sa construcție la reînvierea interesului pentru literatura clasică, ocupându-se cu studiul și interpretarea marilor filosofi ai antichității, Aristotel și Platon. A cumpărat cu banii săi manuscrise cu lucrările scriitorilor clasici

și bisericești, a făcut copii ale acestora, a corectat greșelile de text ale copiilor vechi.

Din biblioteca lui Aretas provin cele mai valoroase manuscrise ale antichității clasice și creștine aflate azi în bibliotecile din Paris, Londra, Roma, Moscova, Athos, Atena, Veneția. Din biblioteca lui Aretas provine importantul *Codex parisinus, gr. 451*, din care avem cea mai mare parte din scrierile apologeților greci, și tot din biblioteca lui Aretas avem celebrul codice cu scrierile lui Platon - *Codex Clarkianus* - din Londra, care stă la baza ediției critice ale operelor lui Platon.

Aretas a activat și ca profesor. Dintre ucenicii lui cunoaștem doi: Nichita Paflagonul și Ioan, căruia Aretas îi trimite o scrisoare cu conținut gramatical.

A murit la adânci bătrâneți, între 932 și 935.

Opera

Aretas, dotat cu alese însușiri de filolog și teolog, a scris lucrări cu conținut diferit. Dintre scrierile teologice, cea mai de seamă este *Interpretarea la Apocalipsă,* care are următorul titlu: *Rezumat cu comentariu din lucrarea preafericitului Andrei al Cezareei Capadociei la Apocalipsă, făcut de Areta, nevrednicul episcop al Cezareei Capadociei.*

Cu tot titlul acesta modest, lucrarea lui Aretas nu trebuia socotită ca un simplu rezumat al comentariului lui Andrei al Cezareei Capadociei, care a trăit prin secolul VI/VII. Este mai mult decât un rezumat, o prelucrare îmbogățită a vechiului text. Lucrarea a fost răspândită în foarte multe manuscrise în tot Răsăritul.

Aretas a mai scris comentarii și la alte cărți ale Sfintei Scripturi, studii canonice, lucrări împotriva iconoclaștilor și a altor erezii, poeme, panegirice, scrisori. Cele mai multe din lucrările lui Aretas sunt inedite.

Însemnările sale despre Platon, Lucian și Eusebiu sunt păstrate într-un manuscris de la Moscova și încă nepublicate și ne arată ce loc eminent a deținut Aretas în mișcarea intelectuală a secolului al X-lea.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PG 106, 487-806 (*Comentariu la Apocalipsă*).

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: BALANOS, pp. 61-63. BECK, p. 591. KARL KRUMBACHER, *Geschichte der byzantinische Literatur*, ed. a II-a, 1897, p. 129 ș. u. S. B. KUGEAS, *Aretas al Capadociei și opera sa* (lb. greacă), Athena, 1913. J. SCHMID, *Der Apk-Text des Aretas von Kappadozien*, Athena, 1936. Idem, în *MThS Hist. Abt. I. ErgBd., Einl.*, 1956, pp. 96-97; 230 ș. u. PAULY-WISSOWA, III. Hbd., 1895, p. 675 ș. u. RE II, p. 1 ș. u.; XXIII, p. 111; RGG I, p. 591; LThK I, p. 832. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ, art. *Aretas von Cäsarea (Kappadozien)*, în BBKL 1 (1990), p. 208. MARINA DETORAKI, *La métaphrase du Martyre de S. Arétheas (BHG 166y). Entre les actes anciens (BHG 166) et Syméon Métaphraste (BHG 167)*, în AnBoll 120/2002, pp. 72-100.

Casiana

Viața

Cel mai renumit imnograf al secolului al IX-lea este o femeie: Casiana, pe care o întâlnim în manuscrise și sub alte nume înrudite (fără îndoială greșeli de copist): Casia, Icasia. S-a născut prin anul 810 din părinți cu o stare materială bună. Tatăl său era ofițer în slujba împăratului de la Constantinopol.

După cele relatate de Simeon Magistrul, când, în 830, împărăteasa-mamă Eufrosina porunci - după un obicei al vremii - să se adune din toată împărăția cele mai frumoase fete, pentru ca fiul ei, Teofil, să-și aleagă soție, Casiana făcu și ea parte dintre acestea. Era plăcută la înfățișare și cuminte.

După o primă alegere, prințul deosebi pe șase dintre ce-i fuseseră aduse, dar, neputându-se hotărî care le întrece pe celelalte, amână pentru a doua zi alegerea definitivă. La timpul stabilit, el apăru în mijlocul tinerelor fete, ca oarecând legendarul Paris între cele trei zeițe, ținând în mână un măr de aur, semn de dragoste pe care trebuia să-l dea aceleia care-i va câștiga inima.

Cu mărul în mână, Teofil trecu prin fața tinerelor și, atras de farmecul Casianei, se opri înaintea ei, voind să-i întindă prețiosul obiect. Puțin tulburată și neștiind cum să înceapă vorba, îi spuse destul de nepotrivitele cuvinte: „*Din femeie au ieșit cele rele*". Casiana nu și-a pierdut cumpătul și îi răspunse îngâmfatei odrasle împărătești: „*...dar tot prin femeie se săvârșesc și cele bune!*", înțelegându-se că, dacă Eva a fost femeia prin care a intrat păcatul în lume, apoi tot printr-o femeie, Fecioara Maria, s-a ivit și binele.

Teofil, temându-se de istețimea fetei, nu-i mai dărui ei mărul de aur, ci unei alte fete, Teodora, aceasta devenindu-i și soție, ea fiind, mult mai târziu, cea care a restabilit cultul sfintelor icoane. După această întâlnire, Casiana s-a retras într-o mănăstire, pe care ea însăși a construit-o în capitala imperiului.

În liniștea chiliei sale, smerita călugăriță a căutat să-și folosească timpul scriind, căci avea darul mânuirii condeiului. Până astăzi, la utreniile din miercurea și sâmbăta Săptămânii Patimilor, la vecerniile din 24 iulie, 15 noiembrie și 25 decembrie și la utrenia din 13 decembrie se cântă „*faceri*" ale Casianei. Pe lângă aceste imnuri cuprinse în cărțile de cult, de la ea au rămas și alte poezii, în care vorbește despre prietenie, fericire, frumusețe, virtuți. Din toate acestea se poate constata că era inteligentă, talentată, fină cunoscătoare a moravurilor omenești și, mai presus de toate, foarte credincioasă.

Cum și-a petrecut viața mai în amănunt nu ne este cunoscut, documentele vremii sunt destul de zgârcite. Dar într-un loc ni se povestește felul în care s-a născut idiomela ce se cântă în sfânta și marea Miercuri, pe glasul al optulea: „*Doamne, femeia care căzuse în păcate multe, simțind dumnezeirea Ta, luând rânduială de mironosiță și tânguindu-se, a adus Ție mir mai înainte de îngropare...*". Se spune astfel că, într-o bună zi, cercetând împăratul Teofil așezămintele religioase din Constantinopol, a ajuns și la mănăstirea în care viețuia aceea pe care era să o ia de soție. În vreme ce toată lumea îi ieși în întâmpinare, Casiana a rămas în chilia ei, căci tocmai începuse de scris imnul amintit mai sus. Curând însă auzi în apropiere pașii împăratului și a suitei sale.

Intrând în fiecare chilie, înaltul oaspete ajunse și la aceea a Casianei. Pe Casiana însă nu o găsi, căci ea se ascunsese într-un paraclis de alături. Văzu însă pe masă hârtia cu cerneală încă neuscată a imnului pe care poeta nu apucase să-l termine. Ultimele cuvinte scrise erau: *„...ca să sărut preacuratele Tale picioare și să le șterg pe ele iarăși cu părul capului meu. Al căror sunet auzindu-l cu urechile Eva în rai întru amiazăzi...*". Luând pana, Teofil adăugă la cele ce erau scrise următoarele cuvinte glumețe, ce voiau să explice dispariția călugăriței din acea chilie: *„de frică s-a ascuns*". După ce vizita s-a isprăvit și Casiana și-a reluat lucrul, ea n-a șters cuvintele adăugate de împărat, ci, lăsându-le, a continuat imnul. Așa îl avem și în ziua de astăzi.

Cât adevăr se găsește în această povestire a vremii nu putem ști. Sigur este că monahia Casiana a trăit în mănăstire până la o vârstă destul de înaintată. Pe când domnea împăratul Mihail (842-867), urmașul lui Teofil era încă în viață.

Amintirea îi este legată mai ales de imnurile pe care le-a compus și, nu mai puțin, de viața curată pe care a dus-o. În unele părți ale Greciei, ca de pildă în insula Casos, este cinstită până azi ca sfântă.

În februarie 1979, un student de la Institutul Teologic din Sibiu, Constantin Hrehorciuc, în ora de curs și-a prezentat poezia *Fructul tainic - Casiana*:

FRUCTUL TAINIC - CASIANA

Era de-o frumusețe ce învrăjbea chiar zeii,
Sorbită din mulțime, din crin părea zidită,
Un chip de parcă n-a ieșit din pântec de femeie,
Cu fruntea grea de cuget, în taină pârguită.

În rândul celor multe alese, cea mai albă
I se păru la nenuntitul moștenitor de tron
Încât, datina vremii păstrând, curată jalbă
Ca să-i aducă, vine, ieșind din bastion...

Regal, cu vocea stinsă, din mantia purpurie
Scoțând, tremurător, îi tinde-n față-un fruct...
Sub tâmplele încinse în perle, aprinse de trufie -
I-ardeau înlănțuite mari gânduri dedesubt...

Sub ochii ei, monarhic, întreabă ispititor:
- Așa e că femeia e ușa lui Satan
Prin care năvăliră păcatul - amăgitor.
Și că prin ea intrat-a în lume cel viclean ?...

O liniște stelară își desfăcea perdeaua,
Soborul de prințese aștepta nerăbdător rostirea...
Cu-n pas înaintând, unind în falduri, din poală catifeaua
Frumoasa i-a răspuns: - „E drept, dar mântuirea

Tot prin trup de femeie s-a coborât în lume...
Solemnele tăceri se așezau din nou în cei nedumeriți;
Izbit ca de-o secure în fragedul renume
Monarhul se simțea cel mai umil din prinți...

Căzută-i era fruntea în fața frumuseții,
Coroana-i era căzută-n fața înțelepciunii...
Departe, - mănăstire, o vremuiau nămeții
Pe tânăra închisă în turnul rugăciunii...

Bogate cliți de imne-nălța spre-adâncul cer
Spre tronul Celui care-a venit tot prin femeie
Zvârlind în lumea asta al Său trup de mister
Cu sânge zăvorând Divina epopee...

Regalul domn rămas, în tron, fără mireasă
Își asculta trecutul; pe dangătul abrupt
Tremurător simți că-auzul îi sărută a inimii aleasă,
Cea care l-a răpus prin rumenitul fruct...

Se-nlănțuia sub fruntea-i apusele porniri,
Trecea prin umbre vineți cea fără de coroană;
În dorul risipit, spre nempliniții miri
Făclie-i era fruntea la schimnica-i icoană...

Sibiu, februarie 1979

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: Mai multe *idiomele* sunt disparate în diferite Minee. În afara acestora, au fost editate altele, după cum urmează: *Idiomelă la Nașterea lui Hristos* și *Idiomelă în Miercurea Mare*, în ediția CHRIST ET PARANIKAS, *Anthologia graeca carminum christianorum*, Leipzig, 1871, pp. 103-104. *32 de Verse/Sentițe referitoare la prietenie*, în *Codex British Museum Addit.* 10072 și în ediția SP. LAMPROS, *Γνῶμαι Κασίας*, în *Δελτίον* 4 (1894), pp. 533-534. *Epigrame în 97 de Verse*, în *Codex Laurentianus* 87, 16. *27 Trimetri cu caracter de epigramă*, în *Codex Marcianus* 408. Informații cu caracter de izvor: a) G. KODINOS (sec. al XIV-lea), în referințele sale la PROCOPIUS AL CEZAREEI și lucrarea sa *De aedificiis*, în ediția IMMANUEL BEKKER, *Bonn Corpus Scriptorum. Hyst. Byz.* 123, 1893/1894, p. 13 ș. u.; b) SYMEON MAGISTROS, în ediția IMMANUEL BEKKER, *Bonn...*, pp. 624-625, și în PG 109, 685; c) LEON GRAMATIKOS, în ediția IMMANUEL BEKKER, *Bonn...*, 213, p. 8 ș. u. d) ZONARAS, în ediția L. DINDORF, 3, pp. 401-402; e) GEORGIOS MONACHOS, în ediția MURALT, p. 700; f) MICHAEL GLYCAS, în ediția IMMANUEL BEKKER, *Bonn...*, 535, p. 21 ș. u.; 277, 7; 536, 1; g) *Cod. Cryptoferratensis Γ. β. V.* 11; h) *Cod. Paris*, 1788, p. 423 ș. u. i) SF. TEODOR STUDITUL, *Epistola 205 către Casia*, în PG 99, 1621 D-1624 C; j) GHEORGHE MONAHUL, în PG 110, 1008.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: CHARLES DIEHL, *Figuri bizantine*, trad. de ILEANA ZARA, București, 1945, pp. 97-98. Mitrop. NICOLAE CORNEANU, *Poeta creștină Casia*, în vol. său: *Studii patristice. Aspecte din vechea literatură creștină*, Timișoara, 1984, pp. 223-225, și în rev. *Credința*, nr. 2, Detroit, 1962, p. 3. Arhim. IERONIM MOȚOC, *În sfînta și marea Miercuri: despre femeia păcătoasă și cîntarea Casiei*, în rev. G.B., nr. 3-4/1975, pp. 254-257. **Literatură străină:** LEO ALLATIUS, *De libris ecclesiasticis Graecorum*, Paris, 1645, p. 74 ș. u. CHRYSANTHOS, *Θεωρητικὸν μέγα τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, Triest, 1832, p. 74 ș.u. ANT. ROCCHI, *Codices Cryptenses*, Roma, 1882, p. 255. G. J. PAPADOPULOS, *Συβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, Athena, 1890, pp. 150; 251-251. ALEXANDRA PAPADOPULU, *Βυζαντινά διηγήματα. Τὸ μήλο τῆς ἀγάπης*, în *Ἑστία*, 6 iunie 1893, pp. 358-359. G. MEYER, *Zur neugriechischen Grammatik*, în Analecta Graeciensia, Graz, 1893, pp. 6-23. A. PAPADOPULOS-KERAMEUS, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς στχυολογίας* 2, 1894. CARL WEYMANN, *Bibliographischen Notizen und kleinere Mitteilungen* în *Byzantinische Zeitschrift*, vol. 7 (ed. de K. KRUMBACHER, începând cu anul 1892), *III. Abteilung*, pp. 210-213, recenzie la K. KRUMBACHER, *Kasia*, în *Sitzungsberichte der philos.-philol. Und der histor. Classe der bayer. Akad.*, 1897, Heft 3, pp. 357-368, și la

ARTHUR LUDWICH, *Animadversiones ad Cassiae sententiarum excerpta (deutsch)*, Königsberg, Hartung, 1898, 7 p. K. KRUMBACHER *Geschichte der byzantinischen Literatur*, ed a II-a, München, 1897, p. 715. L. PETIT, *Notes d'histoire littéraire*, în *Byzantinische Zeitschrift* 7 (1898), pp. 594-596. A se vedea și: *Byzantinische Literaturgeschichte*, § 296, pp. 715-716 - *MEYERS Großes Konversations-Lexikon*, vol. 3, Leipzig, 1905, pp. 673-674, și art. *Kassia*, în LThK 6, ediția a II-a, p. 12. P. S. PÉTRIDÈS, *Cassia*, în *Rev.Or.Chr* 7 (1902), pp. 218-244. C. EMEREAU, *Hymnographi byzantini*, în EO 129 (1923), pp. 14-16. J. PSICHARI, *Cassia et la pomme d'or. Quelques travaux de linguistique de philologie et de littérature helléniques* I, Paris, 1930, pp. 951-992. SIR GALAHAD, *Byzanz. Von Kaisern, Engeln und Eunuchen*, Leipzig/Wien, 1936, pp. 133-134. V. GRUMEL, art. *Cassia*, în DHGE 11 (1949), pp. 1312-1315. I. ROCHOW, *Person, Werke und Nachleben der byzantinischen Dichterin Kassia*, în *Helikon* 6 (1966), pp. 704-715. Idem, *Studien zu der Person, den Werken und dem Nachleben der Dichterin Kassia*, în BBA 38, Berlin, 1967, și OCP 41 (1975), pp. 484-488. HERBERT HUNGER, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, vol. II: *Philologie; Profandichtung; Musik; Mathematik und Astronomie; Naturwissenschaften; Medizin; Kriegswissenschaften; Rechtsliteratur*, în col. *Handbuch der Altertumswissenschaft*, begr. von IWAN VON MÜLLER, erw. von WALTER OTTO, fortgef. von HERMANN BENGTSON, Abt. 12, *Byznatinisches Handbuch*, Teil 5, Verlag C. H. Beck, München, 1978, p. 168 și notele de subsol 273-275. CONSTANTIN GAZIS, *Sfânta Casiani (Casia)*, Tesalonic, 1974, 91 p. (lb. greacă). ANGHEL M. ANGHELOV, *Monahia Casia și moștenirea ei spiritual-poetică*, în rev. *Țărkoven vestnik*, nr. 21, Sofia, 21 septembrie 1982, p. 6 (lb. bulgară). CARLA CASETTI BRACH, *Done copite nella leggenda di Bisanzio*, în *Orientalia Christiana Periodica*, vol. XLI, fasc. II, Roma, 1975, p. 485.

Nichifor Gregoras

Viața

S-a născut în 1296, în Heracleea din Pont (Bitinia). Ca prim dascăl l-a avut pe unchiul său, Ioan (un favorit al Paleologilor), episcop în orașul său natal. Mai târziu, datorită acestuia, va studia în Bizanț gramatica și retorica cu patriarhul Ioan XIII Glikis (1315-1319), iar filosofia și astronomia cu logotetul Teodor Metochites, dezvoltându-i-se „*gustul cititului*".

Aici va deveni sufletul unui mare cerc de savanți și literați, care încerca să uite pericolul turcesc, amenințător al Bizanțului. Va intra în politică, jucând roluri importante, dar, dezgustat de intrigile curții, se va retrage un timp din ea. Leagă prietenie cu Ioan Cantacuzino, care mai târziu îi va fi dușman.

Disputa filosofică pe care a avut-o cu călugărul calabrez Varlaam îl va face și mai cunoscut în cercul intelectual al Bizanțului. Va deschide o școală publică în mănăstirea Chora, care va deveni renumită datorită lui. Om cu vastă cultură, a luat parte la toate evenimentele importante ale timpului. A jucat un rol important, am putea spune chiar determinant, în problema calendarului.

În problema unirii Bisericii, s-a opus din toate puterile vreunei încercări de unire. I-a *„urât"* pe latini, pe care îi credea *„perverși"*. În 1334, când delegații papei au venit la Constantinopol să trateze această problemă, Gregoras trebuia să dea replică teologilor latini. El a convins curtea că este mai prudent *„a-i lăsa să plece cum au venit"*.

A fost un adversar al palamismului. În această dispută, care a iscat o însemnată mișcare în prima jumătate a secolului al XIV-lea, Gregoras a fost fermul și temutul adversar al lui Grigorie Palama. Cu toate asupririle pe care le-a suferit din partea Cantacuzinilor, care au reușit să ocupe tronul și care au favorizat isihasmul, el a rămas cu aceeași atitudine până la sfârșitul vieții.

A avut ca adversari pe Nicolae Cabasila, Ioan Calotetos, Farcases și alții. A scris împotriva disputei palamiste. A murit luptând, către sfârșitul anului 1360.

Opera

Gregoras, o adevărată enciclopedie vie, a scris în toate domeniile. Vom prezenta numai scrierile teologice, cele aghiografice, filosofice și poetice.

Teologice: *Șase discursuri dogmatice* (cuprinse în Istoria bisericească) - sunt îndreptate împotriva lui Palama, tratând despre energia divină și lumina taborică; de asemenea, primele *An-*

tiretice, după unii în număr de 10, după manuscrise, 3; alte *Antiretice*, contra cărora patriarhul Filotei îndreaptă 12 *Antiretice*. Unii i-au atribuit și scrieri exegetice, însă nu avem proba autenticității lor. A scris și omilii, dintre care menționăm: o predică la Nașterea și ducerea la templu a Domnului, alta la Buna Vestire și alta la Nașterea Domnului.

Aghiografice: *Viața patriarhului de Constantinopol Antonie Caoleas*, tradusă și în limba latină; *Viața Sfintei Teofana*, soția lui Leon V Filosoful; *Viața Sfântului Mihai Sincelul*; *Viața Sfintei Vasilisa*, martiră din Nicomidia; *Viața episcopului Ioan din Heracleea Pontului*, unchiul său; *Patima Sfântului Codrat* și altele. La acestea se adaugă și câteva discursuri funebre păstrate în *Istoria* sa: *Discurs funebru la moartea logotetului Teodor Metochitul; Discurs funebru la moartea lui Andronic al III-lea, ca și a mamei sale, Xenia.*

Filosofice: Nu sunt prea numeroase. *Comentariu la meditațiile lui Sinesiu*, în care arată teoriile lui Sinesiu asupra sufletului și definește după acesta rolul imaginației, considerată ca facultatea profetică; *Despre știință*, în care pomenește disputa avută cu Varlaam în formă de dialog; *Un dialog* (*Φιλομασές*), o înțepătoare satiră împotriva sofiștilor, prin care își bate joc de învățătura care face din știință un scop utilitarist; *Antilogia* sau refutațiunea, tot sub formă de dialog, care este o critică a sofiștilor; *Despre univers*, încercare de cosmologie, în care tratează despre unitatea lumii; *Soluții și chestii teologice*, în care tratează diferite probleme ca: inteligență la animale, despre senzație, despre suflet, probleme psihice, despre noțiunea relației etc.

La aceste scrieri mai adăugăm *Istoria bizantină* și corespondența sa, în care se descoperă sufletul agitat al acestei epoci.

Istoria bizantină este opera capitală a lui Gregoras, scrisă în 37 de cărți. El povestește evenimentele politice și religioase petrecute după a patra cruciadă (1204) până la moartea lui (1359). Primele șase cărți cuprind timpul de la 1204 până la 1308, cam în același stil ca înaintașii săi. Este parțial și de multe ori imprecis.

Din ea se pot vedea clar problemele care agitau acea epocă, viața și gândirea oamenilor de atunci.

Corespondența. Ne-au rămas 161 de scrisori de la Gregoras. În ele ne prezintă mișcarea ideilor și psihologia acestei epoci de renaștere artistică și literară. Multe ne arată situația intelectuală a Bizanțului în secolul al XIV-lea. Două dintre ele, 151 și 159, ne arată atitudinea pe care a luat-o în lupta isihastă.

Comput Pascal este o lucrare scrisă cu ocazia reformei calendarului și a fost de mare valoare în timpul său.

Multe dintre lucrările lui Gregoras s-au pierdut, ca de exemplu *Contra latinilor*, un tratat lăudat de Akindinos, și un *Elogiu* al patriei sale.

Doctrina

Deoarece a fost un adversar al isihasmului, are anumite puncte de doctrină în această privință. El afirmă totdeauna dogma simplicității divine. Pentru el, nicio compoziție în Dumnezeu nu este posibilă. Palama făcea o distincție reală între substanța și lucrările lui Dumnezeu, între esența și perfecțiunile divine, viața, înțelepciunea și adevărul etc. Gregoras, din contră, nu face această distincție. El reproșează lui Palama că ar fi pus între Dumnezeu și lume idei, forme intermediare.

Gregoras propagă deci identitatea în Dumnezeu a esenței și existenței Sale. Latinilor le reproșează adaosul *Filioque*, ca și primatul papal. El spune că latinii se cred urmașii apostolilor, însă sunt cu atât mai greșiți, cu cât nu sunt demni de ei. Sfântul Petru nu i-a spus Sfântului Clement să stabilească dogme după placul lui. Spune că ei sunt de capul lor și nu ascultă de normele stabilite de împărați și Părinții bisericești. Gregoras reproșează isihaștilor că nu cred în transubstanțiere și că nu văd în darurile sfințite decât trupul și sângele Domnului.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: Ediția H. WOLF, *Ρωμαϊκὴ Ἱστορία*, Basel, 1562 (Sunt editate numai cărțile 1-11 din cele 37, după cum urmează: Cărțile 1-7 - *Preistorie, sau evenimentele anilor 1204-1320*; Cărțile 8-11 - *Istoria anilor 1320-1341*). J. BOIVIN, *Ρωμαϊκὴ Ἱστορία*, vol. I-II, Paris 1702 (Reeditare, Venezia, 1729, Cărțile 1-24). L. SCHOPEN, *Nicephori Gregorae, Byzantina Historia*, vol. I-II, Bonn, 1829-1830; vol. III, ed. I. BEKKER, Bonn 1855, reeditat în ediția J. P. MIGNE, PG 148-149, 501 (complet). *Alte scrieri*: 1) *Antiretice*, în ediția H.-V. BEYER, *Nikephoros Gregoras, Antirrhetika* I, Wien, 1976; 2) Commentarii, în ediția D. PETAVIUS, *Opera Synesii*, Paris, 1632, pp. 351-429, și în ediția J. P. MIGNE, PG 149, 521-642; 3) *Florentios*, în ediția A. JAHN, *Gregorae Philosophi Dialogus*, în *Jahns Jahrbücher, Suppl.*, vol. 10 (1844), pp. 485-536; *Suppl.*, vol. 11 (1845), pp. 387-392. 4) *Contrazicere*, în ediția D. I. POLEMIS, Ἀντιλογία Ἑλληνικά 18 (1964), pp. 62-69, și în ediția P. A. M. LEONE, *Nicephori Gregorae „Antilogia" et „Solutiones Quaestionum"*, Byz 40 (1970), pp. 480-487; 5) *Soluții*, în ediția P. A. M LEONE, *op. cit.*, în Byz 40 (1970), pp. 488-513; 6) *Philomathes*, în ediția P. A. M. LEONE, *Φιλομαθὴς ἢ περὶ ὑβριστῶν*, în *RivStudBizNeoell*, 8-9 (1971-1972), pp. 185-201; 7) *Cuvântări*, în ediția P. A. M. LEONE, *Nicephori Gregorae ad imperatorem Andronicum II Palaeologum orationes*, în Byz 41 (1971), pp. 503-515; 8) *Declamațiuni*, în ediția J. P. MIGNE, PG 145, 397-404 și în P. A. M. LEONE, *Nicephori Gregorae opuscula nunc primum edita*, Roma, 1971; 10) *Predici*, după cum urmează: a) *La Nașterea Maicii Domnului*, în ediția TH. SCHMITT, în *Izv.russ.archeol.Instit.v Konstantinopole* 11 (1906), pp. 280-294; b) *La Sf. Mare Mucenic Dimitrie*, în ediția B. LAURDAS, *Εἰς τὸν ἅγιον μεγαλομάρτυρα καὶ μυροβλήτην Δημήτριον, Μακεδονικά* 4 (1955-1960), pp. 83-96. 11) *Vieți de sfinți*, după cum urmează: a) *Basilissa* (*Viața Sf. Vasile cel Mare*), în ediția S. BEZDEKI, *La vie de Ste Basilisse par Nicéphore Grégoras*, în *Université de Cluj, Publications de l'Institut d'histoire générale* 1 (1927), pp. 75-85; b) *Viața Sf. Codrat - Martyrium Sancti Codrati*, în ediția J. P. MIGNE, PG 149, 503-520; c) *Michael Synkellos*, în ediția TH. SCHMITT, în *Izv.russ.archeol.Instit.v Konstantinopole* 11 (1906), pp. 260-279, și în ediția J. HERGENRÖTHER, *Monumenta graeca & c.*, Regensburg, 1869, pp. 72-83. 12) *Epistole*, în ediția S. BEZDEKI, *Nicephori Gregorae epistolae XC*, în *Ephemeris Dacoromana* 2 (1924), pp. 239-377 (90 epistole) și în ediția P. A. M. LEONE, *Nicephori Gregorae epistulae*, Matino, I, 1983; II, 1982 (159 epistole). NICEPHOR GREGORAS, *Opuscula nune primum edita*, în *Annali della Facoltà di Leftere e Filosofia del Università di Macerata*, tom. III-IV, 1970-1971, pp. 731-782. Idem, *Ad imperatorem Andronicum II Paleologum Orationes*, din *Byzantion*, tome XLI,

1971, pp. 497-519, în *Revue des Études Sud-Est Européennes,* tome XI, nr. É, pp. 190-191. **Traduceri: Germană:** J. L. VAN DIETEN, *Nikephoros Gregoras, Rhomäische Geschichte* vol. I, Stuttgart, 1973; vol. II, 1979; vol. III, 1988. **Italiană:** P. L. M. LEONE, *Fiorenzo o Intorno alla Sapienza,* Neapel, 1975. **Franceză:** *Eclipsa,* în ediția J. MOGENET/A. TIHON/R. ROYEZ/A. BERG, *Nicéphore Grégoras, Calcul de l'eclipse de soleil du 16 Juillet 1330,* Amsterdam, 1983. Ediția BINON, *Documents grecs inédits relatifs à S. Mercure de Césarée,* Louvain, 1937, pp. 67-91. *Viața Sf. Ioan de Heracleea,* în ediția V. LAURENT, *La vie de Jean, métropolite d'Héraclée du Pont,* în *Ἀρχεῖον Πόντου* 6 (1934), pp. 29-63. *Scrisori,* în ediția R. GUILLAND, *Correspondance de Nicéphore Grégoras,* Paris, 1927 (20 scrisori). **Germană:** Ediția L. G. WESTERINK, *Nikephoros Gregoras, Dankrede an die Mutter Gottes,* în *Helikon* 7 (1967), pp. 259-271. *Theophano,* în ediția E. KURTZ, *Zwei griechische Texte über die hl. Theophano,* în *Mémoires de l'Académie Impériale de St. Petersbourg,* 8e Sér., vol. III, 2 (1898), pp. 25-45.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: Pr. Prof. TEODOR BODOGAE, *Cultura teologică în Răsărit. Scriitori din sec. XIV-XV,* în *Istoria bisericească universală,* vol. II *(1054-1982),* București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1993, pp. 160-161. V. GRECU, în *Bul.Acad.Rom.Sect.Ist.* 27 (1946), pp. 56-57. H(ARALAMBIE) M(IHĂESCU), recenzie la lucrările: a) P. L. M. LEONTE, *Nicephori Gregoras, „Analogia" et „Solutiones Questionum",* din *Byzantion,* tom. XL, 1970, pp. 471-516; *NICEPHORI GREGORAS, Opuscula nune primum edita,* din *Annali della Facoltà di Leftere e Filosofia del Università di Macerata,* tom. III-IV, 1970-1971, pp. 731-782; b) Idem, *NICEPHORI GREGORAS, Ad imperatorem Andronicum II Paleologum Orationes,* din *Byzantion,* tome XLI, 1971, pp. 497-519, în *Revue des Études Sud-Est Européennes,* tome XI, nr. É, pp. 190-191. H(ARALAMBIE) M(IHĂESCU), *Notă bibliografică* la volumul *NICEPHOROS GREGORAS, Antirrhetika. I. Einleitung, Textausgabe, Übersetzung und Anmerkungen von HANS VEIT,* Bayerische Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, 1976, 493 p. **Literatură străină:** ȘTEFAN BEZDECHI, *Un manuscrit inédit de Nicéphore Grégoras,* în UNIVERSITATEA „REGELE FERDINAND I" DIN CLUJ, *Publicațiile Institutului de studii clasice* 3, *Anuarul pe anii 1928-1932,* partea I, Editura Cartea Românească, Cluj, 1933. R. GUILLAND, *Essai sur Nicéphore Grégoras. L'homme et l'œuvre,* Paris, 1926. Idem, *Correspondance de Nicéphore Grégoras,* Paris, 1927, pp. I-II. J. L. VAN DIETEN, *Nikephoros Gregoras, Rhomäische Geschichte,* vol. I, Stuttgart, 1973, pp. 1-2. V. LAURENT, *La personnalité de Jean d'Héraclée (1250-1328), oncle et précepteur de Nicéphore Grégoras,* în *Ἑλληνικά* 3 (1930), pp. 297-298. Idem,

în DThC 11 (1931), pp. 455-456. H.-V. BEYER, *Nikephoros Gregoras als Theologe und sein erstes Auftreten gegen die Hesychasten*, în JÖB 20 (1971), pp. 171-171. Idem, *Eine Chronologie der Lebensgeschichte des Nikephoros Gregoras*, în JÖB 27 (1978), pp. 127-128. I. ŠEVCENKO, *Some Autographs of Nicephoros Gregoras*, în ZRVI 8 (1964), pp. 435-436. P. L. M. LEONE, *A proposito di una lettera del Protonotario Nicola Lampeno a Nichiforo Gregora*, în Byz 43 (1973), pp. 344-345. H. HUNGER, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, vol. I, München, 1978, pp. 453-454. KRUMBACHER, *op. cit.*, pp. 293-294. BECK, *op. cit.*, pp. 719-720. J. DRÄSEKE, în ByZ 10 (1901), pp. 106-107. A. BIEDL, în *Würzburger Jahrb.*, 3 (1948), pp. 100-101. T. HART, în JEH 2 (1951), pp. 169-170. E. MOUTSOPOULOS, în *Βυζαντινά* 4 (1972), pp. 205-205. GEORGIOS FATOUROS, art. *Nikephoros Gregoras*, în BBKL 6 (1993), pp. 812-815. CORINNA MATZUKIS, *Providentialism in Niketas Choniates, Nikephoros Gregoras and other medieval writers*, în AcpB 3/1992, pp. 119-130.

Teolipt al Filadelfiei

Viața

Principalele date biografice pe care Tradiția creștină le-a păstrat și transmis cu privire la mitropolitul Teolipt al Filadelfiei trebuie corelate cu epoca în care acesta a trăit și și-a desfășurat activitatea, respectiv a doua jumătate a secolului al XIII-lea și prima jumătate a secolului al XVI-lea. Astfel, potrivit lui Nichifor Chumnos, principalul său biograf, în momentul în care împăratul bizantin Mihail VIII Paleologul a inițiat politica de impunere în Imperiul Bizantin a unirii de la Lyon, respectiv ianuarie 1275, Teolipt avea 25 de ani. Acest fapt ne conduce la datarea nașterii sale în jurul anului 1250, într-o familie cu origine umilă, din Niceea, capitală a Imperiului Bizantin în exil, deoarece Constantinopolul fusese cucerit de cruciați (1204-1260).

Teolipt se va căsători, iar, ulterior, va fi hirotonit diacon. Însă, la vârsta de 25 de ani, se va supune sfaturilor unui ascet faimos, care-l inițiază în asceza și spiritualitatea contemplativă a *„trezviei minții"*, în cadrul unei mănăstiri din preajma Niceei. Rezistența sa la politica *„unionistă"* a împăratului a făcut să fie

arestat, dus în fața basileului bizantin, pe care îl va acuza de „*pervertire a Scripturilor*", fapt pentru care acesta poruncește să fie bătut și închis. Tot de această perioadă trebuie legată și inițierea sa în isihasm, sub îndrumarea lui Nichifor Isihastul.

Eliberat din închisoare, probabil nu după mult timp, Teolipt s-a întors la Niceea, făcându-și o colibă de sihastru în împrejurimi. Pentru reputația sa de sfințenie ortodoxă strictă, este din ce în ce mai căutat de oameni. Pleacă apoi și viețuiește la o mănăstire în preajma sihastrului Nil Italianul, care locuia pe Muntele Sfântului Auxentie. La trei zile după moarte, Nil i se arată în vis și-i dă să bea o apă minunată, după care Teolipt primește darul cuvântului și al scrierii.

În timpul urmașului împăratului Mihail VIII Paleologul, Andronic II Paleologul (1282-1328), se va realiza o restaurare a ortodoxiei, prin depunerea tuturor ierarhilor unioniști din jurul patriarhului latinofon Ioan XI Beccos, între care se număra și Teofan II, mitropolitul Niceei. Astfel, în 1283, Teolipt va fi numit, la doar 33 de ani, mitropolit al Filadelfiei. În august 1285, Teolipt al Filadelfiei semnează Tomosul Sinodului de la Vlaherne, care condamna pe Ioan XI Beccos și pnevmatologia sa, potrivit căreia Duhul Sfânt purcede de la Tatăl prin Fiul (*dia Hyou*).

În 1301, mitropolitul Filadelfiei se opune în sinod, fără succes însă, alături de patriarhul Ioan XII Kosmas (1294-1304), reintegrării bisericești a mitropolitului Ioan al Efesului, depus în 1289, precum și intrigilor mitropolitului Ilarion de Siliviri, în 1302, îndreptate împotriva mitropolitului Ioan.

În calitate de mitropolit al Filadelfiei, va conduce lupta de apărare a cetății în 1304, în fața asediului turcilor. Ca urmare a respingerii atacului, Teolipt devine un erou național, fiind venerat ca taumaturg, nu doar de popor, ci și la curtea imperială. De asemenea, din toamna anului 1310 și până în primăvara lui 1311, Teolipt a preluat personal apărarea cetății Filadelfiei în fața asediului turcilor. Întrucât cetatea era amenințată de spectrul foamei, Teolipt a organizat distribuirea rațiilor, participând la producerea

și împărțirea pâinii către popor. În final, s-a hotărât să negocieze cu emirul, care, din respect pentru el, a oferit provizii populației înfometate, retrăgându-se ulterior, în urma plății unui tribut.

Pe 14 septembrie 1310, patriarhul Nifon I (1311-1315) a reușit împăcarea cu grupul rival, punând capăt schismei din interiorul Bisericii. Considerând gestul drept o concesie inadmisibilă făcută grupului *„arseniților"*, Teolipt a refuzat să recunoască reconcilierea și să-l pomenească la Liturghie pe patriarhul Nifon I, fără a suferi consecințe directe ale acestei hotărâri, deoarece era foarte apreciat de popor. Pentru Teolipt, viața duhovnicească, poziția socială, serviciul civic și acțiunea filantropică erau inseparabile, fiind toate căi de sfințire totală și îndumnezeire ultimă.

Actele Sinodului permanent de la Constantinopol din intervalul septembrie 1317 - februarie 1318 ni-l arată ca prezent la lucrările acestuia, perioadă în care l-a inițiat pe tânărul Grigorie Palama înainte de plecarea acestuia la Athos. În 1321 era din nou la Constantinopol pentru a media conflictul dintre Andronic II cel Bătrân și Andronic III cel Tânăr.

Ultimul său an de viață (1322) este caracterizat de un nou atac al turcilor asupra Filadelfiei. Grav bolnav fiind, Teolipt a murit înainte de luna noiembrie a anului 1322, nu înainte de a acorda ultimele sfaturi păstoriților săi.

Opera

Manuscrisele bizantine păstrează un total de 27 de discursuri, cuvinte duhovnicești, omilii și tratate, 5 epistole și câteva creații imnografice și muzicale (3 canoane și 3 idiomele). Dintre acestea, majoritatea covârșitoare - 23 cuvinte duhovnicești, omilii și tratate și cele 5 epistole - este transmisă de către manuscrisul *Ottobonianus graecus 45* (secolul XV-XVI).

Cele 23 de cuvinte duhovnicești și epistole finale, ordonate cronologic, pot fi clasificate în trei categorii: povățuiri duhovnicești propriu-zise (nr. 1-3, 6, 10, 12-17 și 23), povățuiri privitoare la disciplina monahală (nr. 7-9) și omilii duhovnicești (nr. 4-5, 11, 18-23), fiind inserate în volumul VII al *Filocaliei românești.*

Doctrina

Adresată deopotrivă atât monahilor, cât și credincioșilor simpli, opera lui Teolipt al Filadelfiei impresionează prin profunzime și diversitatea temelor abordate. Astfel, făgăduința monahală are un model și o întemeiere baptismală, iar scopul ei este restaurarea efectivă prin pocăință a chipului lui Dumnezeu în om, realizându-se prin renunțarea desăvârșită la toate lucrurile, relațiile, patimile și gândurile pătimașe, până ce găsește locul rugăciunii curate. Prin intermediul rugăciunii Hristos răsare în inimă, care-L primește cu credință și iubire de frumos. Deși în niciunul dintre texte Teolipt nu vorbește despre vreo tehnică psiho-fizică, nici nu citează vreo formulă specifică, referințele la „*invocarea Numelui*" sau la „*chemarea lui Hristos*" trimit la „*rugăciunea lui Iisus*".

În ceea ce privește rugăciunea, Teolipt va fixa atenția nu asupra metodelor sau a practicii ei exterioare, ci asupra procesului său interior. Scopul este unirea apofatică a minții, prin iubire și rugăciune, cu Dumnezeu, Care atrage spre Sine Însuși vederea și dorirea minții. Rugăciunea mistică devine un act total al omului care liturghisește lui Dumnezeu în întregimea lui, este un dialog al gândirii care invocă necontenit Numele Domnului, supravegheat de atenția minții și încălzit de străpungerea și iubirea duhului. Această rugăciune unifică în Numele Domnului cele trei puteri ale sufletului divizat de păcat cu Dumnezeu Cel Unul în trei Ipostasuri. Mintea devine astfel templu al lui Dumnezeu, făcându-se părtașă de vederea Celui Nevăzut. În acest punct, învățătura ascetico-spirituală a lui Teolipt se inserează în marea tradiție isihastă de ascendență evagriană.

Câteva dintre cuvintele duhovnicești se opresc asupra virtuților capitale ale ascezei monahale: postul, tăcerea, smerenia și iubirea, pentru că virtuțile au drept scop detașarea legăturii prin plăcere a sufletului de lume și trup, făcând aceasta prin înfrânarea patimilor și răbdarea necazurilor. Astfel, virtuțile și practicile ascetico-mistice dezlipesc mintea de cele pământești, care, curățită, se unește în contemplație cu Dumnezeu.

Diadei ascetice virtute-smerenie îi corespunde, în gândirea mistică a lui Teolipt, diada contemplativă trezvie-rugăciune. Omul lăuntric devine „*suflet viu*" atunci când mintea este răpită de către Dumnezeu din simțuri și primește de la el, prin suflare, vederea Lui, dându-I adorație cuvântătoare prin chemarea Numelui Său. Atunci mintea devine rai, pe care-l lucrează prin aducerea-aminte a lui Dumnezeu prin rugăciune, și-l păzește prin atenție și trezvie.

Insistența lui Teolipt pe eclesiologie și pe unitatea Bisericii - teme absente la majoritatea scriitorilor duhovnicești anteriori sau filocalici ulteriori, preocupați în principal de procesul de curățire, luminare și desăvârșire a omului, de lupta cu patimile și unirea sa cu Dumnezeu - se explică prin faptul că, în timpul vieții sale, s-a confruntat extrem de dramatic cu două realități violente: pe de o parte, „*unionismul*" imperial, iar pe de alta, schisma arseniților, care contestau valabilitatea actelor sacramentale și publice ale tuturor patriarhilor, episcopilor, preoților hirotoniți de succesorii necanonici, în viziunea lor, a patriarhului Arsenie depus abuziv, îndemnându-i pe creștini să nu mai participe la Tainele și slujbele oficiate de către aceștia. Astfel, pentru Teolipt, eclesiologia nu e doar o temă teoretică, ci, în primul rând, o urgență pastorală, accentuând atât importanța Cuvântului lui Dumnezeu celebrat și explicat în Biserică, cât și refuzând idealismul și radicalismul spiritualist al arseniților.

În concluzie, mitropolitul Teolipt al Filadelfiei este atât un precursor al înnoirii isihaste din secolul al XIV-lea, cât și o verigă esențială a Tradiției, care, venind de la Grigorie de Nyssa, Macarie și trecând prin Sfântul Simeon Noul Teolog, se va cristaliza în teologia palamită.

Mitropolitul Filadelfiei a reușit să realizeze o sinteză originală între mistica evagriană și cea simeoniană, elaborată ca o subtilă psihologie mistică și o rafinată și complexă viziune despre rugăciune pe un solid fundament eclezial, liturgic și sacramental.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: *Tractatus de abscondita operatione in Christo*, ediția J. P. MIGNE, PG 143, 381-404. *Despre cenobitism*, în *cod. Ottob. gr. 405, 93-105^{v}. Despre postire*, în *cod. Ottob. gr. 405 ff. 122^{v}-136^{v}. Despre ajunare și rugăciune*, în *cod. Ottob. gr. 405 ff. 33-55^{v}. Despre însingurare și rugăciune*, în *cod. Ottob. gr. 405 ff. 33-55^{v}. Omilie la Duminica Mironosițelor*, în *cod. Ottob. gr. 405 ff. 33-55^{v}, Nr. 19. Omilie la a patra Duminică după Paști*, în *cod. Ottob. gr. 405, 93-105^{v}, Nr. 20. Îndemnuri către fiica sa duhovnicească, Eirene Palaiologina*, în *cod. Ottob. gr. 405, ff.197-218.* **Traduceri: Franceză:** *Omilie la Paști*, ediția S. SALAVILLE, *Une lettre et un discours inédits de Théolepte de Philadelphie*, în REB 5 (1947), pp. 101-102. *Omilie la Nașterea Domnului*, ediția S. SALAVILLE, *Un directeur spirituel à Byzance au début du XIVe siècle, Théolepte de Philadelphie: Homélie inédite sur Noël et la vie religieuse*, în *Mélanges J. DE GHELLINCK*, II, Gembloux, 1951, pp. 877-878. *Epistolai* (*5 scrisori către Eirene*), ediția S. SALAVILLE, *op. cit.* J. GOUILLARD, *Petite Philocalie de la prière du Coeur*, Paris, 1953, pp. 166-175. **Engleză:** Ediția R. E. SINKEWICZ, *A Critical Edition of the Anti-arsenite Discourses of Theoleptos of Philadelpheia*, în *Mediaeval Studies* 50 (1988), pp. 52-53. *Logos laletheis pros to kata ton Filadelfeian pleroma*, ed. R. E. SINKEWICZ, *op. cit.*, pp. 66-67. A. HERO, *The Unpublished Letters of Theoleptos of Philadelphia*, în *Journal of Modern Hellenism* 3 (1986), pp. 1-2, și în *Journal of Modern Hellenism* 4 (1987), pp. 1-2. **Germană:** Ediția H.-V. BEYER, *Die Katechese des Theoleptos von Philadelpheia auf die Verklärung Christi*, în JÖB 34 (1984), pp. 188-189. **Română:** TEOLIPT AL FILADELFIEI, în *Filocalia sfintelor nevoințe ale desăvârșirii sau culegere din scrierile Sfinților Părinți, care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. VII, traducere, introducere și note de Pr. Prof. DUMITRU STĂNILOAE, E.I.B.M.B.O.R., 1977, și Editura Humanitas, București, 1999. TEOLIPT AL FILADELFIEI, CUVIOSUL ȘI MĂRTURISITORUL (1250-1322), *Cuvinte duhovnicești, imne și scrisori*, traducere și studiu introductiv, diac. IOAN I. ICĂ JR., colecția *Mistica*, seria *Filocalica*, Editura Deisis, Sibiu, 2000.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: Diac. IOAN I. ICĂ JR., *Teolipt al Filadelfiei - un autor filocalic inclasabil*, în TEOLIPT AL FILADELFIEI, CUVIOSUL ȘI MĂRTURISITORUL (1250-1322), *Cuvinte duhovnicești, imne și scrisori*, colecția *Mistica*, seria *Filocalica*, Editura Deisis, Sibiu, 2000, pp. 5-71. **Literatură străină:** S. I. KURUSES, *Manoual abales, ecta Mathaios Metropolites Efesou*, I, Athena, 1972, pp. 316-317; 333-334 și passim. S. SALAVILLE, *Formes ou méthodes de prière d'après un byzantin du XIVe siècle, Théolepte de Philadelphie*, în O 39 (1940), pp. 1-2. Idem,

La vie monastique grecque au début du XIVe siècle d'après un discours inédit de Théolepte de Philadelphie, în *Études byzantines* 2 (1944), pp. 119-120. V. LAURENT, *Les crises religieuses à Byzance: Le schisme anti-arsénite du métropolite de Philadelphie Théolepte*, în REB 18 (1960), pp. 45-46. D. CONSTANTELOS, *Mysticism and Social Involvement in the Later Byzantine Church. Theoleptos of Philadelphia: A Case Study*, în *Byzantine Studies* 6 (1979), pp. 83-84. A. C. HERO, *Irene-Eulogia Choumnaina Palaiologina, Abbess of the Convent of Philanthropos Soter in Constantinople*, în *Byzantinische Forschungen* 9 (1985), pp. 121-122. A. RIGO, *Nota sulla Dottrina ascetico-spirituale di Teolepto Metropolita di Filadelfia (1250/51-1322)*, în *Rivista di studi Bizantini e Neoellenici* 34 (1987), pp. 165-166. R. GUILLAND, *Correspondance de Nicéphore Grégoras*, Paris, 1927, pp. 379-380. J. MEYENDORFF, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris, 1959, pp. 30-31. J. GOUILLARD, în DThC 15 (1946), pp. 339-340. V. LAURENT, în QHE 6 (1965), pp. 249-250. M.-H. CONGOURDEAU, în DSp 15 (1991), pp. 446-447. BECK, *op.cit.*, pp. 693-694. GEORGIOS FATOUROS, art. *Theoleptos, Metropolit von Philadelphia*, în BBKL 11 (1996), pp. 1019-1021.

Grigorie Palama

Numele Sfântului Grigorie Palama este legat într-un mod indisolubil de mișcarea de reînviere spirituală ale cărei rădăcini se regăsesc în Sfântul Munte, cunoscută sub numele de isihasm (liniște), respectiv întâlnirea cu Hristos, prin vederea slavei lui Dumnezeu, prin rugăciunea inimii. Astfel, datele biografice sunt în strânsă conexiune cu acest fenomen spiritual.

Sfântul Grigorie Palama s-a născut în anul 1296 la Constantinopol, într-o familie ale cărei origini se regăsesc în Asia Mică. Tatăl său, Constantin, era membru al senatului și consilier intim al împăratului bizantin Andronic II, fiind ales de către împărat și ca dascăl (pedagog) al nepotului său, Andronic III. La vârsta de 7 ani rămâne orfan de tată, iar împreună cu frații săi (doi băieți și două fete) va primi o educație aleasă la palatul imperial al lui Andronic II Paleologul, atent supravegheat de către mama sa, Vale.

Astfel, Grigorie, cel mai mare dintre copii, va studia științele profane, respectiv gramatica și retorica, dar și fizica, logica și științele aristotelice, iscusința sa în însușirea acestora fiind recunoscută și de către Teodor Metokites, marele logofăt și celebrul scriitor al vremii. Acesta, angajând odată o discuție cu tânărul Palama despre Aristotel în fața împăratului, a fost uimit de răspunsurile acestuia și exclamă către împărat: „*Însuși Aristotel de l-ar fi auzit, l-ar lăuda, cred, nu puțin*".

Cu toate acestea, încă de la vârsta adolescenței va sta în legătură cu monahi îmbunătățiți, începând să ducă o viață de asceză, postind, priveghind, dar și înfrânându-se de la unele mâncăruri. A fost introdus în disciplina trezviei și rugăciunea minții de către Teolipt al Filadelfiei, care și-a petrecut o mare parte a timpului său la Constantinopol.

La vârsta de 21 de ani, respectiv pe parcursul anului 1317, Grigorie pleacă cu cei doi frați ai săi la Athos, după ce în prealabil instalase într-o mănăstire din Constantinopol pe mama și pe cele două surori ale sale. În drumul său, Sfântul Grigorie a trecut prin Tracia, s-a oprit să ierneze în muntele Papikion, aflat la granița dintre Tracia și Macedonia, unde existau numeroase mănăstiri.

Monahii din acele mănăstiri au avut ocazia să se minuneze de știința, de virtutea și de alesele însușiri ale tânărului Grigorie. Pe muntele învecinat erau așezați bogomilii. Intrând în discuție cu ei, pe unii i-a convins să se întoarcă la credința cea dreaptă. Între altele, a discutat cu ei despre rugăciune, deoarece aceștia nu cunoșteau altă rugăciune decât „*Tatăl nostru*", despre cruce și despre mântuirea prin ea, despre care bogomilii nici nu voiau să știe.

La Athos a devenit ucenic al bătrânului monah Nicodim, care trăia pe lângă mănăstirea Vatopedi și care, la puțin timp, l-a tuns și în monahism. Sub conducerea lui Nicodim va duce o viață de post, de veghere, de înfrânare și de rugăciune neîntreruptă, ziua și noaptea. După moartea bătrânului monah, pe la 1321, Sfântul Grigorie se mută în Lavra Sfântului Atanasie, continuând viața de asceză și rugăciune neîntreruptă.

După alți trei ani, pe la 1324, se așază într-un loc retras numit Glosia, unde un grup de monahi isihaști exercitau asceza și rugăciunea minții sub călăuzirea unui monah Grigorie, originar din Constantinopol.

Sub numele de *„isihaști"* erau cunoscuți încă din vremuri vechi monahii care petreceau ca pustnici în asceză riguroasă și viață mistico-contemplativă, în tăcere (ἔν χεσικία).

Îndeosebi la Muntele Athos, monahii au trecut de la viața cu numeroase preocupări de muncă manuală la cea contemplativă, aprofundând problemele mistice după învățăturile lui Dionisie Areopagitul și ale Sfântului Simeon Noul Teolog, celebrul mistic din secolul al XI-lea. Noul curent puternic în Răsărit mărturisea credința că printr-o contemplație continuă, îndelung exercitată, se poate realiza o mai mare apropiere de Dumnezeu, până la vederea luminii dumnezeiești chiar cu ochii trupești.

Pentru obținerea acestui rezultat, întrebuințau o anumită metodă. Ochii trebuiau sustrași oricărei priveliști externe, pentru ca să se poată face posibilă concentrarea gândului la rugăciune, dar, în același timp, trebuiau păstrați ochii deschiși, pentru ca să se poată vedea lumina dumnezeiască. Pentru a împăca cele două necesități aproape contradictorii, ei își aplecau bărbia în piept, cu privirea deschisă spre un punct oarecare din abdomen, rostind între timp continuu o rugăciune scurtă: *„Doamne, Iisus Hristoase, miluiește-mă"*, reținându-și în același timp și respirația. La început nu vedeau nimic, dar mai târziu, prin concentrare și exerciții, vedeau o lumină pe care o socoteau dumnezeiască, cum era cea pe care au văzut-o Sfinții Apostoli pe Muntele Tabor, la Schimbarea la Față a Domnului.

Nu a putut rămâne foarte mult timp nici aici, căci desele incursiuni ale turcilor l-au silit pe Grigorie ca după 2 ani, prin 1326, să se mute împreună cu întreg grupul de 12 monahi la Tesalonic. Aici va fi hirotonit preot, retrăgându-se alături de ceilalți călugări pe muntele de lângă Veria, trăind mai departe o viață intens duhovnicească (cinci zile din săptămână era izolat de

toți și nu vorbea cu nimeni, iar sâmbăta și duminica se adunau la Sfânta Liturghie și la convorbiri).

Acum era în al 30-lea an al vieții (sănătos la trup, neatins încă de nicio boală). Intensifică postul și vegherea, *„prin lacrimi multe își ascuțea și-și limpezea ochiul sufletului, iar prin rugăciune neîntreruptă a minții se învrednicea de unirea nemijlocită cu Dumnezeu"*. Faima îi crescu până în oraș, în Veria, de unde veneau oameni să-l vadă. Ulterior, după aproximativ 5 ani (1330-1331), se va reîntoarce la Athos, silit de desele incursiuni ale sârbilor, așezându-se în schitul „Sfântul Sava" de lângă Marea Lavră, unde va începe să țină o serie de predici și să redacteze primele sale scrieri (un cuvânt despre cuviosul Petru, unul despre intrarea Născătoarei de Dumnezeu în Templu etc.).

Numele Sfântului Grigorie este strâns legat de disputa pe care a avut-o cu Varlaam din Calabria. El fiind un tânăr cu cultură clasică, orator de seamă și foarte bun cunoscător al filosofiei aristotelice, în același timp era și o fire certăreață și neliniștită, nestăpânit și orgolios.

Acesta a sosit la Constantinopol pe la anul 1334 cu un grup de călugări dominicani, pentru a discuta cu partea ortodoxă problema unirii celor două Biserici. Aici el va deveni monah cu numele de Varlaam, ca să câștige simpatia ortodocșilor, care-l bănuiau de catolicism ascuns.

A scris mai multe tratate despre purcederea Sfântului Duh, apărând teza ortodoxă despre un singur principiu în Sfânta Treime, dar într-un mod care relativiza diferența dintre ortodocși și catolici, susținând că Tatăl și Fiul comunică atât de strâns întreolaltă, încât nu se poate nega Fiului o participare la actul prin care Tatăl purcede pe Duhul Sfânt. El mai afirma că în Scriptură nu se poate găsi o dovadă pentru poziția ortodoxă sau catolică, dar printr-o astfel de înțelegere dialectică a raportului dintre Tatăl și Fiul se pot împăca cele două poziții: purcederea Duhului Sfânt din Tatăl ca unic principiu cu purcederea din Tatăl și Fiul; prima

poziție poate fi afirmată întrucât Tatăl e unicul izvor în Treime, a doua pe baza strânsei uniri a Fiului cu Tatăl.

Alarmat de către prietenii săi din Tesalonic, care i-au cerut un punct de vedere cu privire la învățătura lui Varlaam, Sfântul Grigorie va redacta două tratate despre purcederea Sfântului Duh, în care era respins relativismul lui Varlaam, respectiv metoda sa „*dialectică*", prin intermediul căreia încerca împăcarea celor două poziții. Astfel, Sfântul Grigorie va apăra metoda „*demonstrativă*", folosindu-se de o serie de dovezi scripturistice sau extrase din operele Sfinților Părinți, pe care le-a statornicit în scris sub titlul *Două cuvinte doveditoare despre purcederea Sfântului Duh*, pe la 1335. Acestora le-au urmat încă două scrisori, adresate lui Achindin și Varlaam, redactate pe la 1336 și 1337, în conținutul cărora reia teza patriarhului Grigorie Cipriotul (1283-1284) despre „*odihna eternă a Duhului în Fiul*".

Aceste scrisori vor sta la baza atacului pornit de către Varlaam împotriva isihaștilor. Varlaam, informat despre practicile călugărilor athoniți de către un călugăr isihast mediocru, va începe să combată pe adepții acestei metode. Într-o dispută publică avut cu Nichifor Gregoras, cunoscutul cronicar și învățat bizantin, cugetarea aristotelică raționalistă a lui Varlaam nu a fost apreciată de publicul grec din capitala Bizanțului. Supărat din cauza acestei înfrângeri, a înăsprit calificativele acordate călugărilor athoniți și metodelor lor, ajungând, după caracterul lui, până la grosolănii și numindu-i „*privitori în buric*" sau „*cu sufletul în buric*", pe lângă acuzațiile de superstiție și misticism fals.

Curând după începutul acestei dispute, accentul a trecut de la aspectul metodologic la cel dogmatic, mistic. Față de afirmația lui Grigorie Palama că n-ar fi imposibilă vederea luminii dumnezeiști, ea fiind numai o lucrare dumnezeiască, emanată din Dumnezeu și nu identică ființei Sale nevăzute, Varlaam observă că, deoarece lumina taborică nu este identică cu Dumnezeu, ea nu poate avea existență veșnică, ci e mărginită și vremelnică, asemenea tuturor creaturilor. Dacă ar fi veșnică, ar fi identică cu

divinitatea, singura veșnică și neschimbătoare, ar fi în același timp și invizibilă.

Concluzia trasă de Varlaam de aici a fost acuzația de diteism: οὐσια, substanța divină transcendentă, și ἐνεργείασαν sau δήναμις, deosebită de cea dintâi, care ar cuprinde în sine și lumina dumnezeiască, necreată. Lumina taborică ar fi creată. Pentru Grigorie Palama, această lumină nu este creată, ci emanație veșnică a divinității, care face legătura între lumea imanentă și divinitatea transcendentă, asemenea înțelepciunii, dragostei și harului divin. Între veșnicie și vremelnicie nu este o prăpastie, ci o comunicare prin aceste lucrări ale dumnezeirii.

Poziția lui Varlaam este caracteristică Apusului raționalist, de spirit scolastic, cu distanța menținută între divin și uman, manifestat ca atare în repetate rânduri până la această epocă și mai ales după ea; cea a lui Grigorie Palama este poziția caracteristică religiozității răsăritene, având pe deplin sentimentul comuniunii celor două lumi.

Pe la 1337, Varlaam va întocmi trei tratate: *Despre științe, sau despre cunoaștere, sau despre dobândirea înțelepciunii; Despre rugăciune, sau despre desăvârșirea omenească; Despre lumină.* Acestora le-a urmat imediat un răspuns al Sfântului Grigorie Palama. Astfel, în 1338, Sfântul Grigorie va scrie trei tratate intitulate: *Primul tratat dintre cele dintâi pentru cei ce viețuiesc cu sfințenie în isihie. Întrucât și până la ce grad e folositoare îndeletnicirea cu științele; Al doilea tratat dintre cele dintâi pentru cei ce viețuiesc cu sfințenie în isihie. Pentru cei ce voiesc să se concentreze asupra lor în isihie nu e fără folos să încerce a-și ține mintea înlăuntrul trupului; Al treilea tratat din rândul întâi pentru cei ce viețuiesc cu sfințenie în isihie. Despre lumină și luminarea dumnezeiască, despre sfânta fericire și despre desăvârșirea cea întru Hristos.*

Aceste trei tratate prin intermediul cărora era condamnată învățătura eronată a lui Varlaam au fost continuate cu alte trei

lucrări, cel mai probabil apărute în 1339, prin intermediul cărora era apărat punctul de vedere al isihaștilor.

La puțin timp după acest eveniment, Varlaam va alcătui un al doilea rând de trei tratate îndreptate împotriva isihaștilor, intitulate *Contra mesalienilor*, prin intermediul cărora îi acuza de mesalianism. Ulterior, în octombrie 1340, Varlaam merge la Constantinopol, cerând condamnarea de către sinod a isihasmului. În aceste condiții, Sfântul Grigorie, altături de Isidor din Salonic, va merge la Athos, unde a redactat *Tomosul Aghioritic,* cu care intenționa să se prezinte în fața sinodului. Acesta era semnat de către conducătorii centrelor monahale din Athos și aprobat de către episcopul Iacob de Ierissos în martie 1341. Ulterior, reîntorcându-se la Tesalonic, Sfântul Grigorie obține și acordul monahilor de aici, tomosul respectiv fiind trimis patriarhului.

Mai mult, la începutul anului 1341, Sfântul Grigorie va răspunde din nou acuzelor lui Varlaam cu alte trei tratate: *Respingerea absurdităților ce rezultă din scrierile de al doilea ale filosofului Varlaam, sau despre îndumnezeire; tratatul întâi contra celor de al doilea; Lista absurdităților ce rezultă din premisele filosofului Varlaam, tratatul al doilea contra celor de al doilea; Lista absurdităților ce rezultă din concluziile filosofului, tratatul al treilea contra celor de al doilea.* În fața acuzelor că isihaștii ar vedea esența dumnezeiască, Sfântul Grigorie subliniază că aceștia văd doar lucrarea (ἐνεργεία), înaintând discuția în sfera diferențelor dintre ființa și energiile dumnezeiești.

Ulterior acestor evenimente, Sfântul Grigorie - împreună cu Isidor și cu Marcu - va merge la Constantinopol, în primăvara anului 1341, încercând să prezinte punctul său de vedere conducătorilor Bisericii de aici. Deoarece disputa devenise tot mai aprinsă, la 11 iunie 1341 un sinod organizat la Constantinopol a dat câștig de cauză isihaștilor și, implicit, lui Palama, fără a redacta un tom, din dorința de a potoli disputa. Dar, la câteva luni, în urma atacurilor repetate ale lui Achindin, isihaștii au reușit să obțină un tom de dezaprobare a lui Varlaam la sinodul din 1341.

Achindin, asemenea lui Varlaam, afirma că ființa cuiva se poate răspândi tot așa de mult asupra altora ca și lucrările lui.

Însă, la începutul lui octombrie 1341, Ioan Cantacuzino a fost demis din postul de regent. Pe acest fond, Achindin și aderenții săi sprijiniți și de către patriarhul Ioan Calecas îi acuză pe isihaști de susținerea lui Ioan Cantacuzino. Palama și încă 6 ierarhi susținători ai acestuia sunt aruncați în închisoare în primăvara anului 1343, unde vor sta până în 1347.

În toamna lui 1345, pe când Palama era încă închis, împărăteasa Ana de Savoya a renunțat la susținerea patriarhului Ioan Calecas și a lui Achindin. Astfel, în momentul în care Achindin era hirotonit de către patriarh diacon, senatul s-a întrunit, declarând ilegală hirotonia. La 2 februarie 1347 a avut loc un sinod solemn care l-a condamnat pe Achindin, reconfirmând învățătura lui Palama, dar depunându-l și pe patriarhul Ioan Calecas. Dar, înainte ca tomosul să fie semnat, Ioan Cantacuzino reușește să devină co-împărat, eliberându-l pe Palama și pe cei 6 ierarhi închiși. Isidor, un aderent al Sfântului Grigorie, este ales patriarh, iar la câteva zile este hirotonit ca mitropolit al Tesalonicului însuși Sfântul Grigorie.

Atitudinea ostilă față de distincția palamită dintre ființă și energii a fost adoptată după Varlaam și Achindin de către filosoful Nichifor Gregoras, care, făcând apel la prietenia sa cu Ioan Cantacuzino, i-a cerut acestuia să convoace un sinod pentru a lămuri din nou lucrurile. Astfel, la 27 mai 1351, în sala palatului Vlacherne a avut loc un nou sinod. Trei ierarhi, Matei al Efesului, Iosif al Ganului și mitropolitul Tirului, însoțiți de câțiva călugări achindiniți, în frunte cu Nichifor Gregoras, l-au acuzat pe Palama de o serie de erori, printre care și afirmația că trupul lui Hristos s-a prefăcut după esență în lumină și a devenit prin esență nemuritor. Împotriva acestor acuze nefondate, Sfântul Grigorie, făcând apel la Sinodul VI Ecumenic, va susține pivotul doctrinei sale teologice, respectiv distincția dintre ființa și lucrările lui Dumnezeu.

În cadrul celei de a patra ședințe, acuzatorii lui Palama au fost invitați de către împărat să primească hotărârile sinodului din 1341 și astfel să se pună capăt conflictului iscat. Nedorind acest lucru, Matei al Efesului și Iosif al Ganului au fost depuși din scaunele episcopale. Sfântul Grigorie a demonstrat din nou, făcând apel la texte patristice, că există o deosebire între ființa și lucrarea dumnezeiască și că lucrarea este necreată, dar aceasta nu-L face pe Dumnezeu compus, deoarece ființa este superioară lucrării în calitate de izvor al ei, noi împărtășindu-ne nu de ființă, ci de lucrare.

În august 1351 a fost redactat și Tomosul sinodal, Nichifor Gregoras fiind mutat cu domiciliul forțat la mănăstirea Hora. După sinod, Sfântul Grigorie pleacă spre Tesalonic cu corabia, însă nu este lăsat de către împăratul Ioan V Paleologul să intre în cetate, deoarece îl socotea un apropiat al împăratului Ioan Cantacuzino. Va merge la Athos, iar după trei luni, când cei doi împărați s-au împăcat, s-a putut reîntoarce în scaunul său. La sfârșitul lui 1352 sau începutul lui 1353 a trecut printr-o boală destul de grea. Nerefăcut complet, se va îndrepta spre Constantinopol pentru a mijloci, în mod oficial, împăcarea dintre cei doi împărați, însă pe drum corabia va fi capturată, iar Sfântul Grigorie luat prizonier.

Este eliberat după un an de detenție. Reîntorcându-se la Constantinopol, l-a găsi ca împărat pe Ioan V Paleologul, care, în ciuda insistențelor lui Nichifor Gregoras de a-l înlătura din Biserică, nu dori acest lucru. A mai avut loc în 1356 o nouă discuție între Gregoras și Palama. Se va întoarce la Tesalonic, unde va redacta alte trei tratate îndreptate împotriva lui Nichifor Gregoras, în care a susținut, ca de nenumărate ori, distincția dintre ființă și energii. De asemenea, în timpul petrecut la Constantinopol, va scrie și două tratate despre purcederea Sfântului Duh.

La începutul anului 1359 s-a îmbolnăvit grav, trecând la cele veșnice la 13 noiembrie 1359, în vârstă de 63 de ani. În 1368, Biserica din Constantinopol l-a canonizat, declarând în mod oficial

învățătura lui ca ortodoxă. Prin Sfântul Grigorie Palama, spiritualitatea ortodoxă isihastă a primit o fundamentare teologică definitivă, ceea ce i-a asigurat continuitatea în toate țările ortodoxe.

Teologia palamită oferă un temei real participării reale a făpturii la Dumnezeu și, implicit, posibilitatea îndumnezeirii acesteia. Astfel, pe de o parte, ființa este întreagă în fiecare lucrare, iar pe de altă parte, ea rămâne ca un izvor infinit care se poate manifesta totdeauna întreagă în alte și alte moduri sau lucrări. Altfel spus, ființa este întreagă în fiecare lucrare, ea nu se epuizează în aceasta, rămânând ca un izvor capabil de alte și alte moduri de a se manifesta în alte și alte lucrări.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. MIGNE PG 150, 151. SOPHOKLES OIKONOMOS (Ed.), *Gregoriou Archiepiskopou Thessalonikes tou Palama Homiliai KB* (22 omilii), Athen, 1861. P. CHRESTOU ș. a. (Ed.), *Gregoriou tou Palama Syggrammata*, Thessaloniki, 1962 ș. u. **Traduceri: Franceză:** J. MEYENDORFF (Ed.), *Défense des Saints hésychastes*, 2 vol., (gr.-franc.), ed. a II-a, Louvain (SSL 31), 1973. JÉRÔME CLER (Ed.), *Douze Homélies pour les fêtes*, Paris, 1987. **Italiană:** *Che cos'è l'ortodossia. Capitoli, scritti ascetici, lettere, omelie. Testo greco a fronte. Introd., trad., note e apparati di ETTORE PERRELLA*, Milano, 2006. **Română:** GRIGORIE PALAMA, *Scrieri I: Tomosuri dogmatice. Viața - Slujba - Dosarele canonizării*, studiu introductiv și traducere de IOAN I. ICĂ jr., în col. *Filocalica*, Editura Deisis, Sibiu, 2009, 744 p. GRIGORIE PALAMA, *Scrieri II: Fecioara Maria și Petru Athonitul - prototipuri ale vieții isihaste și alte scrieri duhovnicești*, studiu introductiv și traducere de IOAN I. ICĂ jr., în col. *Filocalica*, Editura Deisis, Sibiu, 2005, 478 p. GRIGORIE PALAMA, *Omilii (mariologice)*, în vol. Diac. IOAN I. ICĂ jr., *Maica Domnului în teologia secolului XX și în spiritualitatea isihastă a secolului XIV: Grigorie Palama, Nicolae Cabasila, Teofan al Niceii. Studii și Texte*, în col. *Filocalica*, Editura Deisis, Sibiu, 2008, pp. 325-433.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: Dr. GHERASIM TIMUȘ, Episcopul Argeșului, *Grigorie, Arhiepiscopul Tesalonicului*, în *Dicționar aghiografic cuprinzând viețile sfinților*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1898, pp. 333-339. PR. PROF. DR. D. STĂNILOAE, *Viața și*

învățăturile Sfântului Grigore Palama, Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, *Seria Teologică*, nr. 10/1938, 250 p. + CLX p. (Recenzii de ȘTEFAN BEZDECHI, în R.T., nr. 3/1938, pp. 124-126; NICHIFOR CRAINIC, *Grigorie Palama*, în rev. *Gândirea*, nr. 2/1938, pp. 110-111; NIȚĂ MIHAIU, în rev. *Gândirea*, anul XVII, 1938, p. 434-437). Idem, *Calea spre lumina dumnezeiască la Sfântul Grigorie Palama*, în *Anuarul Academiei Teologice Andreiene*, 1929-1930. Idem, *Sfântul Grigorie Palama*, în *Îndrumător bisericesc, misionar și patriotic*, editat de Episcopia Romanului și Hușilor, Roman, 1988, pp. 151-153. Dr. JUSTIN MOISESCU, recenzie la studiul TH. N. CASTANAS, *Sfântul Grigorie Palama și misticismul isihaștilor*, din rev. *Grigorie Palama*, nr. 6-7/1938, pp. 224-234, în rev. B.O.R., nr. 9-10/1938, p. 596. NIȚĂ MIHAI, *Știință, rugăciune și lumina taborică*, în rev. *Gândirea*, nr. 7/1938, pp. 385-387; nr. 8/1938, pp. 434-437 (Pe marginea volumului lui DUMITRU STĂNILOAE, *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama*, Sibiu, 1938). Arhim. ANTIM NICA, *Rugăciunea lui Iisus*, București, 1939, 20 p. N(ICOLAE) C(HIȚESCU), Recenzie la studiul CYPRIEN KERN, *Les éléments de la théologie de Grégoire Palamas*, din rev. *Irénikon*, anul XX, 1947, pp. 6-33; 164-193, în rev. B.O.R., nr. 3-4/1948, p. 177. VICTOR ILIESCU, *Ecouri palamite într-o revistă protestantă*, în rev. M.O., nr. 7-8/1958, pp. 595-598 (Studiul L. ZANDER, *Die Weisheit Gottes im russichen Glauben und Denken*, din rev. *Kerygma und Dogma*, Göhingen, 1956, Heft 1, pp. 36-40. Se ocupă de raportul dintre palamism și sofiologie). Asist. CONSTANTIN PAVEL, *Predică la Sfântul Grigorie Palama*, în rev. G.B., nr. 3/1958, pp. 211-215. I. NEGRESCU, *Festivitățile bisericești de la Tesalonic*, în rev. B.O.R., nr. 3-4/1960, pp. 209-212 (*11-15 noiembrie 1959 - aniversarea a 600 de ani de la moartea Sfântului Grigorie Palama*). B. A. ALEXANDRU, *O influență palamită în iconografia rusă*, în rev. G.B., nr. 3-4/1961, pp. 265-272 (*La Andrei Rubliov*). ANATOLIE ZAREA, *Învățătura Sfântului Grigorie Palama despre lumina dumnezeiască*, în *Telegraful Român*, nr. 15-16/1964, p. 4. Prof. MILAN ȘESAN, *Ortodoxia Sfântului Grigorie Palama*, în *Telegraful Român*, nr. 11-12/1969, p. 2. Idem (Pr. Prof. Dr.), *Predică la Duminica Sfântului Grigorie Palama*, în rev. M.A., nr. 3-4/1971, pp. 294-295. Idem, *Predică la Duminica Sfântului Grigorie Palama*, în rev. M.A., nr. 4-6/1979, pp. 467-468. ***, *Din viața Sfântului Grigorie Palama, Arhiepiscopul Tesalonicului*, traducere și prezentare din *Revista Patriarhiei din Moscova*, nr. 10/1972, pp. 66-69 de Arhim. PAULIN LECCA, în rev. B.O.R., nr. 9-10/1974, pp. 1243-1246. Pr. DUMITRU STAMATOIU, *Predică la Duminica a II-a din Post (despre viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama)*,

în rev. M.O., nr. 3-4/1974, pp. 309-313. Diac. P. I. DAVID, *Sinaxar. Sfântul Grigorie Palama*, în rev. M.O., nr. 3-4/1975, pp. 231-234. Idem, *Duminica a 2-a [a Triodului] a Sfântului Grigorie Palama*, în volumul său de predici *Caută și vei afla*, Editura Episcopiei Argeșului, Curtea de Argeș, 1996, pp. 93-97. ***, *La Duminica a II-a din Post (a Sfântului Grigorie Palama)*, în rev. G.B., nr. 3-4/1978, pp. 225-228. Pr. Conf. ILIE MOLDOVAN, *Învățătura despre energiile divine necreate în preocupările ecumeniste contemporane*, în rev. M.O., nr. 3-4/1983, pp. 132-154. Pr. Prof. Dr. DUMITRU RADU, *Mistica Sfântului Grigorie Palama. Rezumatul referatului susținut la cea de-a VIII-a Sesiune de lucru a Seminarului teologic sud-est european de la Heidelberg, Budapesta, 25-31 august 1986*, în rev. B.O.R., nr. 9-10/1986, pp. 11-14. Ierom. IUSTIN NEAGU, *Sfântul Grigorie Palama*, în rev. M.M.S., nr. 2/1987, pp. 63-68. REDACȚIA, *Sfântul Grigore Palama, Lucrări inedite*, în rev. B.O.R., nr. 9-10/1988, p. 64. ***, Recenzie la al lV-lea vol. din *Operele complete ale Sfântului Grigorie Palama*, în rev. nr. 3-4/1989, pp. 30-31. Ierom. Drd. VICHENTIE PUNGUȚĂ, *Cunoașterea lui Dumnezeu și rugăciunea la Sfântul Grigorie Palama*, în R.T., nr. 5/1991, pp. 13-25. Pr. Prof. TEODOR BODOGAE, *Cultura teologică în Răsărit. Scriitori din sec. XIV-XV*, în lucrarea *Istoria bisericească universală*, vol. II (1054-1982), București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1993, pp. 163-164. LUCIAN TURCESCU, *Sfântul Grigorie Palamas și Teologia trinitară*, în rev. S.T., nr. 4-6/1995, pp. 66-78. VLADIMIR LOSSKY, *Sinteza: Sfântul Grigorie Palama*, în volumul *Vederea lui Dumnezeu*, în românește de MARIA CORNELIA OROS, Editura Deisis, Col. *Dogmatica*, Sibiu, 1995, pp. 137-152 (Sinteza palamită, în traducerea Prof. Dr. REMUS RUS a aceluiași volum, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1995, pp. 131-144). Idem, *Teologia Luminii la Sfântul Grigorie Palama*, cap. III din volumul *După chipul și asemănarea lui Dumnezeu*, traducere din limba franceză de ANCA MANOLACHE, Editura Humanitas, Seria *Religie*, București, 1998, pp. 36-63. ***, *Luna Noiembrie. Ziua a paisprezecea. Tot în această zi, Sfântul Grigorie Palama*, în *Viețile Sfinților pe luna noiembrie*, retipărite și adăugite cu aprobarea Sfântului Sinod, după ediția din 1901-1911, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, Roman, 1993, p. 265. Ediția a II-a, Editura Episcopiei Romanului, Roman, 2000, p. 255. JOHN MEYENDORFF, *Sfântul Grigore Palamas și mistica ortodoxă*, traducere de ANGELA PAGU, Editura Enciclopedică, Col. *Orizonturi spirituale*, nr. 7, București, 1995, 163 p. Recenzie de Pr. Asist. IOAN CRISTINEL TEȘU, în *Analele științifice ale Uni-*

versității „Al. I. Cuza" din Iași, serie nouă - *Teologie*, tom. III, 1995-1996, pp. 265-270 și în rev. *Teologie și Viață*, nr. 1-6/1996, pp. 155-161. Prof. GEORGIOS MANTZARIDIS, *Harul necreat după Sfântul Grigorie Palama*, traducere de Protos. Lector DANIIL STOENESCU, în rev. *Legea Românească*, Oradea, nr. 1/1995, pp. 16-17. Idem, *Îndepărtarea „măștii" și arătarea persoanei după Sfântul Grigorie Palama*, în *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian"*, anul II, anul universitar 2001-2002, București, Editura Universității din București, 2002, pp. 537-542 + rezumat în limba germană (*Comunicare la Simpozionul „Sfântul Grigorie Palama", București, 12 noiembrie 2001*). Pr. N. STOIA, *Sfântul Grigorie Palama „Părintele teologiei moderne"*, în *Telegraful Român*, nr. 11-12/1997, pp. 1-2. Pr. Lect. Dr. ȘTEFAN BUCHIU, *Învățătura despre ființa lui Dumnezeu și energiile necreate la Sfântul Grigorie Palama*, în rev. M.O., nr. 3-4/1999, pp. 3-10. DANIEL COMAN, *Sfântul Grigorie Palama, personalitate eminentă a teologiei ortodoxe*, în *Telegraful Român*, nr. 43-46/1999, pp. 1 și 5. AUREL JIVI, *Perspective românești asupra Sfântului Grigorie Palama și a isihasmului*, în volumul său *Orthodox, Catholics and Protestants. Studies in Romanian Eccelsiastical Relations*, Cluj University Press, Cluj-Napoca, 1999. Recenzie de Pr. Lect. Drd. IOAN ALEXANDRA MÎZGAN, în R.T., nr. 2/2000, pp. 187-190. MAKARIOS SIMONOPETRITUL, *Duminica Sfântului Grigorie Palama*, în volumul *Triodul explicat. Mistagogia timpului liturgic*, traducere de Diac. IOAN I. ICĂ JR., Editura Deisis, Colecția *Liturgica*, Sibiu, 2000, pp. 331-334. Pr. Dr. EUGEN JURCA, *Metoda Sfântului Grigorie Palama*, în vol. său *Experiența duhovnicească și cultivarea puterilor sufletești. Contribuții de metodologie și pedagogie creștină*, Editura Marineasa, Timișoara, 2001, pp. 268-269. † ARHIEPISCOPUL CHRYSOSTOMOS, *Bizanțul între domnia lui Andronic al II-lea și controversa isihastă*, în volumul său: *Relațiile dintre ortodocși și romano-catolici de la cruciada a IV-a la controversa isihastă*, traducere de RALUCA POPESCU și MIHAELA PRECUP, Editura Vremea, colecția *Fapte, Idei, Documente*, București, 2001, pp. 165-194. În același volum, capitolul *O scurtă privire asupra controversei isihaste*, pp. 195-231. Pr. Prof. Dr. ȘTEFAN ALEXE, *Personalitatea Sfântului Grigorie Palama (1296-1359)*, în *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian"*, anul II, anul universitar 2001-2002, București, Editura Universității din București, 2002, pp. 551-561 + rezumat în limba germană (*Comunicare la Simpozionul „Sfântul Grigorie Palama", București, 12 noiembrie 2001*). Pr. Prof. Dr. CONSTANTIN COMAN, *Sfânta Scriptură în opera Sfântului Grigorie Palama*, în *Anuarul Facultății de Teologie Orto-*

doxă „Patriarhul Justinian", anul II, anul universitar 2001-2002, București, Editura Universității din București, 2002, pp. 579-595 + rezumat în limba engleză (*Comunicare la Simpozionul „Sfântul Grigorie Palama", București, 12 noiembrie 2001*). Pr. Dr. DORU COSTACHE, *Experiența Duhului Sfânt în viziunea Sfinților Vasile cel Mare și Grigorie Palama*, în rev. M.O., nr. 5-6/2001, pp. 25-35 [Referat susținut în cadrul Simpozionului „Sfântul Grigorie Palama" (București, 12 noiembrie 2001), organizat de Facultatea de Teologie Ortodoxă din București. Republicat și în *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian"*, anul II, anul universitar 2001-2002, București, Editura Universității din București, 2002, p. 611-623 + rezumat în limba engleză]. EFREM ARHIMANDRITUL, Egumenul Marei Mănăstiri Vatopedi, *Isihie și îndumnezeire după Sfântul Grigorie Palama*, în *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian"*, anul II, anul universitar 2001-2002, București, Editura Universității din București, 2002, pp. 525-535 + rezumat în limba germană (*Comunicare la Simpozionul „Sfântul Grigorie Palama", București, 12 noiembrie 2001*). Pr. Lect. Dr. GHEORGHE HOLBEA, *Teologia Sfântului Grigorie Palama și reflectarea ei în opera Părintelui Dumitru Stăniloae*, în *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian"*, anul II, anul universitar 2001-2002, București, Editura Universității din București, 2002, pp. 597-609 + rezumat în limba franceză (*Comunicare la Simpozionul „Sfântul Grigorie Palama", București, 12 noiembrie 2001*). Pr. Lect. Dr. IOAN MOLDOVEANU, *Circulația operelor palamite în spațiul românesc*, în *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian"*, anul II, anul universitar 2001-2002, București, Editura Universității din București, 2002, pp. 563-577 + rezumat în limba franceză (*Comunicare la Simpozionul „Sfântul Grigorie Palama", București, 12 noiembrie 2001*). Pr. Prof. Dr. DUMITRU POPESCU, *Doctrina catolică contemporană și doctrina energiilor necreate*, în *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian"*, anul II, anul universitar 2001-2002, București, Editura Universității din București, 2002, pp. 543-549 + rezumat în limba germană (*Comunicare la Simpozionul „Sfântul Grigorie Palama", București, 12 noiembrie 2001*). Arhid. Conf. Dr. IOAN I. ICĂ JR., *Violență și dialog interreligios în captivitatea otomană a Sfântului Grigorie Palama*, în volumul colectiv *Violența „în numele lui Dumnezeu" - un răspuns creștin*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2002. Idem (Diac.), *Dispute mariologice și revoluții politice pe fundalul secolului XX*, în vol. său *Maica Domnului în teologia secolului XX și în spiritualitatea isihastă a secolului XIV: Grigorie Pala-*

ma, Nicolae Cabasila, Teofan al Niceii. Studii și Texte, în col. *Filocalica*, Editura Deisis, Sibiu, 2008, pp. 5-149. Idem, *Maica Domnului în spiritualitatea isihastă bizantină*, în vol. său menționat mai sus, pp. 151-302. Idem, *Sfântul Grigorie Palama: dosarele canonizării - texte și contexte*, în vol. său: *Grigorie Palama, Scrieri I: Tomosuri dogmatice. Viața - Slujba - Dosarele canonizării*, în col. *Filocalica*, Editura Deisis, Sibiu, 2009, pp. 5-152. Idem, *Sfântul Grigorie Palama - scriitor duhovnicesc isihast și epoca sa*, în vol. său: Grigorie Palama, *Scrieri II: Fecioara Maria și Petru Athonitul - prototipuri ale vieții isihaste și alte scrieri duhovnicești*, în col. *Filocalica*, Editura Deisis, Sibiu, 2005, pp. 5-150. Pr. Dr. Gheorghe Petraru, *Creația. Perspective patristice și teologice. Sfântul Grigorie Palama*, în lucrarea sa: *Lumea, creația lui Dumnezeu. Perspective biblice, teologico-patristice și științifice*, Editura Trinitas, Iași, 2002, pp. 98-116. Mitropolitul Hierotheos Vlachos, *Învățătura Sfântului Grigorie Palama despre adevăr*, în volumul său *Cugetul Bisericii Ortodoxe*, traducere de Constantin Făgețean, Editura Σοφία, București, 2002, pp. 59-63. **Literatură străină:** Bibliografia palamită până în anul 1971 poate fi consultată la Daniel Stiernon, Bulletin sur le Palamisme, în RevEtByz 30/1972, pp. 231-241, și la Hans-Georg Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, ed. a II-a, München, 1970. Martin Jugie, *Grégoire Palamas et l'Immaculée Conception*, în RévAug 9/1910, pp. 145-161. Idem, *Theologia dogmatica christianorum orientalium ab Ecclesia dissidentium*, 5 vol., Paris, 1926-1931. G. Papamichail, *Ho hagios Gregorios Palamas archiepiskopos Thessalonikes*, St. Petersburg-Alexandria, 1911. S. Guichardan, *Le problème de la simplicité divine en Orient et en Occident en XIVe et XVe siécles*, Lyon, 1933. V. Grumel, *Grégoire Palamas, Duns Scot et Georges Scholarios devant le probléme de la simplicité divine*, în EOr 34/1935, pp. 84-96. Vasilij Krivosheine, *The ascetic and theological teaching of Gregory Palamas*, London, 1938. B. Winslow, *The ascetic and theological teaching of Gregory Palamas*, în ECQ 3/1939, pp. 309-312. Kyprian Kern, *Geistliche Ahnen des Gregorios Palamas* (lb. rusă), Paris, 1942. Idem, *Les éléments de la théologie de Grégoire Palamas*, în rev. *Irenikon* 20/1947, pp. 6-33 și 164-193. M. Candal, *Innovaciones palamiticas en la doctrina de la gratia*, în Misc. Mercati III, Roma, 1946, pp. 46-103. Vladimir Lossky, *La théologie mystique de l'Église d'Orient*, Paris, 1944. Idem, *Fonti palamitiche*, în OrChrP 12/1946, pp. 238-261. Idem, *Darkness and light in the knowledge of God*, în ECQ 8/1950, pp. 460-471. Idem, *Le problème de la vision face à face et*

la tradition patristique à Byzance, în StPatr 2, Berlin, 1957, pp. 512-537. Idem, *Vision de Dieu*, Neuchâtel, 1962. Idem, *A l'image et à la ressemblance de Dieu*, Paris, 1967. C. LIALINE, *The theological teaching of Gregory Palamas on Divine simplicity*, în ECQ 6/1946, pp. 266-287. JULIUS TYCIAK, *Zwischen Morgenland und Abendland*, Düsseldorf, 1949. BERNHARD SCHULTZE, *Die Bedeutung des Palamismus' in der russischen Theologie der Gegenwart*, în Schol. 26/1951, pp. 390-412. Idem, *Das Gottesproblem in der Osttheologie*, München, 1967. Idem, *Probleme der orthodoxen Theologie*, în *Handbuch der Ostkirchenkunde*, hrsg. von E. v. IVANKA u.a., Düsseldorf, 1971, pp. 97-186. Idem, *Grundfragen des theol. Palamismus*, în OstKSt. 24/1975, pp. 105-135. Idem, *Zur Gotteserkenntnis in der griech. Patrisik*, în Gr. 63/1982, pp. 526-557. ENDRE VON IVANKA, *Hesychasmus und Palamismus. Ihr gegenseitiges Verhältnis und ihre geistesgesch. Bedeutung*, în JÖBG 2/1952, pp. 23-34. Idem, *Palamismus und Vätertradition*, în: *1054-1954: - L'Eglise et les Eglises* II, Chevetogne, 1955, pp. 29-46. I. HAUSHERR, *L'hésychasme. Etude de spiritualité*, în rev. OrChrP 22/1956, pp. 5-40 şi 247-285. HILDEGARD SCHÄDER, *Das Glaubensbekenntnis des Gregor Palamas, seine theologische und kirchenpolitische Bedeutung*, în rev. *Theologia*, 27/1956, pp. 283-294. L. H. GRONDIJS, *Le concept de Dieu chez Grégoire Palamas et la critique occidentale*, în *Actes du Xe Congr.Int.d'Etudes Byzantins 1955*, Istanbul, 1957, pp. 327-329. Idem, *The Patristic Origins of Gregory Palamas' doctrine of God*, în rev. StPatr 5, Berlin, 1962, pp. 323-328. GEORGES HABRA, *The sources of the doctrine of Gregory Palamas on the divine energies*, în rev. ECQ 12/1957-1958, pp. 244-252; 294-303; 338-348. JOHN MEYENDORFF, *Le dogme eucharistique dans les controverses du XIVe siècle*, în rev. *Gregorios ho Palamas* 42/1959, pp. 93-100. Idem, *Grégoire Palamas et la mystique orthodoxe*, Paris, 1959. Idem, *Le Christ dans la théologie byzantine*, Paris, 1969. Idem, *A Study of Gregory Palamas*, ed. a II-a, London, 1974. Idem, *St. Gregory Palamas and the Orthodox Spirituality*, Crestwood-NY, 1974. CHARLES JOURNET, *Palamisme et Thomisme*, în rev. RThom 1960, pp. 429-452. G. FLOROVSKIJ, *Grégoire Palamas et la patristique*, în rev. *Istina*, 8/1961-1962, pp. 115-125. J. S. ROMANIDES, *Notes on the palamite controversy and related topics*, în rev. GOTR 6/1960-1961, pp. 186-205, şi rev. GOTR 9/1963-64, pp. 225-270. LEONIDAS CONTOS, *Essence-Energy-Structure of S. Gregory Palamas*, în GOTR 12/1967, pp. 283-294. JÜRGEN KUHLMANN, *Die Taten des einfachen Gottes*, Würzburg, 1968. EDMUND HUSSEY, *The Palamite Trinitarian Models*, în rev. SVTQ 16/1972, pp. 83-89.

Idem, *The Persons-Energy-Structure in the Theology of St. Gregory Palamas*, în rev. SVTQ 18/1974, pp. 22-43. Idem, *Vergottung im Hl. Geist. Die Botschaft des Athosmönchs Gregor Palamas*, în rev. GuL 57/1984, pp. 352-369. P. TIMKO, *Towards a Re-evaluation of the Theology of Gregory Palamas*, în rev. *Diakonia* (New York) 7/1972, pp. 326-338. PANHAGIOTIS CHRESTOU, *The Teaching of Gregory Palamas on Man*, în rev. *Diakonia* (New York) 8/1973, pp. 231-241. ANDRÉ DE HALLEUX, *Palamisme et scholastique*, în rev. RTL 4/1973, pp. 409-442. Idem, *Palamisme et tradition*, în rev. *Irenikon*, 48.4/1975, pp. 479-493. M. J. DE GUILLOU, *Lumière et clarité dans la doctrine palamite de la divinisation*, în rev. *Istina*, 19/1974, pp. 329-338. JUAN SERGIO NADAL, *La critique par Akindynos de l'hermeneutique patristique de Palamas*, în rev. *Istina*, 19/1974, pp. 297-328. GEORGE BARROIS, *Palamism Revisited*, în rev. SVTQ 19/1975, pp. 211-231. KALLISTOS WARE, *God hidden and revealed: The apophatic Way and the Essence-Energy-Distinction*, în rev. ECQ 7/1975, pp. 125-136. CHRISTOS YANNARAS, *The Distinctiorn between Essence and Energies and its Importance for Theology*, în rev. SVTQ 19/1975, pp. 233-245. Idem, *Person und Eros*, Göttingen, 1982. GERH. PODSKALSKY, *Zur Bedeutung des Methodenproblems für die byz. Theologie*, în ZKTh 98/1976, pp. 385-399. Idem, *Östliche Tradition gegen Dialog mit dem Westen ?*, în rev. GuL 49/1976, pp. 457-460. Idem, *Theologie und Philosophie in Byzanz*, München, 1977. H. MÜLLER-ASSHOFF, *Beobachtungen an den Hauptschriften des Gregorios Palamas und Nikolaos Kabasilas*, în ByZ 70/1977, pp. 22-41. MAXIMOS AGHIORGOUSSIS, *Christian Existentialism of the Greek Eathers: Persons, Essence and Enérgies in God*, în rev. GOTR 23/1978, pp. 15-41. ANDREW J. SOPKO, *Palamism before Palamas and the theology of Gregory of Cyprus*, în rev. SVTQ 23/1979, pp. 139-147. ROBERT SINKEWICZ, *A new interpretation for the first episode in the controversy between Barlaam the Calabrian and Gregory Palamas*, în rev. JThS 31/1980, pp. 489-500. DOROTHEA WENDEBOURG, *Geist oder Energie, München*, 1980. GERH. RICHTER, *Ansätze und Motive für die Lehre des Gregorios Palamas von den göttl. Energien*, în rev. OstKSt 31/1982, pp. 281-296. ANDREAS WITTIG, *Gregorios Palamas - Metropolit von Thessaloniki*, în COst 38/1983, pp. 93-99. GEORGIOS MANTZARIDIS, *The Deification of Man. St. Gregory Palamas and the Orthodox Tradition*, Crestwood-NY 1984. Pr. Prof. Dr. DUMITRU RADU, *Points de vue. La théologie de Saint Grégoire Palamas dans l'actualité oecuménique*, în *Romanian Orthodox Church News* (French Version), nr. 1/1987, pp. 34-43. DThC XI/2, pp. 1735-1776. EC IX, pp. 564-565. RGG II,

pp. 1845-1846. NCE X, pp. 872-874. DThC XI/2, pp. 1735-1776. EC IX, pp. 564-565. RGG II, pp. 1845-1846. NCE X, pp. 872-874. EncRel VI, pp. 131-133. LThK IV, p. 1214. MICHAEL KUNZLER, art. *Palamas, Gregorios*, în BBKL 6 (1993), pp. 1447-1451. Idem, *Gnadenquellen*, Trier (TThSt 47) 1989. Idem, *Pege Theotetos - Denkanstöße aus der Palamitischen Liturgik*, în ThGl 79/1989, pp. 460-497. JACQUES LISON, *La energía de las tres hipóstasis divinas según Gregorio Palamás*, în AnáM 5/1995, 2, pp. 93-104. Idem, *La divinización, según Gregorio Palamás. Una cúspide de la teología ortodoxa*, în Dass. 6/1996, 1, pp. 61-70. Idem, *Gregorio Palamás, menos hesicasta que polemista ?*, în Dass. 10/2000, 1, pp. 59-68. REINHARD FLOGAUS, *Theosis bei Palamas und Luther ein Beitrag zum ökumenischen Gespräch*, în *Forschungen zur systematischen und ökumenischen Theologie* 78, Göttingen, 1997. ARISTEIDES PAPADAKIS, *The Palamite synthesis reconsidered*, în *Agape and diakonia*, Brookline Mass., 1998, pp. 127-141. JOSEF LÖßL, *Augustine's "On the trinity" in Gregory Palama's "One hundred and fifty chapters"*, în AuSt 30/1999, pp. 61-82. DAVID BRADSHAW, *Aristotle East and West. Metaphysics and the division of Christendom*, Cambridge, 2004, pp. 221-262. ABT GEORG VON GRIGORIU, *Das mönchische Leben nach der Hagioritischen Lehrschrift des hl. Gregor Palamas*, în JÖRG WEBER (Hg.), *Orthodoxe Theologie im Dialog*, Münster, 2005, pp. 7-16. DANIEL VIGNE, *La théologie apophatique de Saint Grégoire Palamas*, în BLE 106/2005, pp. 349-364. CONSTATINE B. SCOUTERIS, *The double procession of the Holy Spirit according to Saint Gregory Palamas*, în *Der Heilige Geist im Leben der Kirche*, Innsbruck, 2005, pp. 329-338. KONSTANTIN ZENKIN, *Ucenie Grigorija Palamy o suscnosti i energijach u filosofija muzyki A. F. Loseva*, în *Aesthetics as a religious factor in Eastern and Western Christianity*, Leuven, 2005, pp. 417-436. JUAN NADAL CANELLAS, *La résistance d'Akindynos à Grégoire Palamas. Enquete historique, avec trad. et comm. de quatre traités éd. Récemment*, 2 vol., Leuven, 2006. ETTORE PERRELLA, *Palamas, Agostino e il fondamento del sapere*, în *Rivelazione e conoscenza*, Soveria Mannelli, 2007, pp. 105-127. LUCIANO BOSSINA, *Tradurre con la mano sinistra. Una polemica su Gregorio Palamas*, în RSTC 4/2007, pp. 525-547. ANTONIO RIGO, *Grégoire Palamas: "Nouveau Chrysostome" et "nouveau théologien"*, în rev. *Irénikon*, 80/2007, pp. 547-562. Idem, *L'Epistola a Menas di Gregorio Palamas e gli effetti dell' orazione*, în *Cristianesimo nella storia* 9/1988, pp. 57-80. ANDREW LOUTH, *The reception of Dionysius in the Byzantine world. Maximus to Palamas*, în MoTh 24/2008, pp. 585-599. ATHANASIOS ANTO-

NOPOULOS/CHRISTOS TEREZIS, *Aspects on the relation between faith and knowledge according to Gregory Palamas*, în ByZ 101/2008, pp. 1-20. RICHARD B. STEELE, *Transfiguring light. The moral beauty of the christian life according to Gregory Palamas and Jonathan Edwards*, în SVThQ 52/2008, pp. 403-439. IOANNIS D. POLEMIS, *Gregorio Palamas e la spiritualità athonita dell'epoca. Esperienze soprannaturali e loro contesto*, în *Il Cristo trasfigurato nella tradizione spirituale ortodossa*, Magnano (Biella), 2008, pp. 293-333. FLAVIA MARCACCI, *Teologia e sillogismo. Una controversia anti-tomistica a Bisanzio*, în *Aquinas* 51/2008, pp. 283-289. ALEXIS TORRANCE, *Precedents for Palamas' essence-energies theology in the Cappadocian Fathers*, în VigChr 63/2009, pp. 47-70. RUSSEL MURRAY, *Mirror of experience. Palamas and Bonaventure on the experience of God. A contribution to Orthodox-Roman Catholic dialogue*, în Jes 44/2009, pp. 432-460.

Nicolae Cabasila

Viața

Proclamat ca sfânt de către Biserica Greacă în 3 iunie 1982, Nicolae Cabasila s-a născut în orașul Tesalonic dintr-o familie nobilă, la o dată nesigură, în preajma anului 1300.

Mama sa era sora arhiepiscopului Nil Cabasila al Tesalonicului, celebrul polemist antilatin, iar după informațiile cronicarului Gheorghe Frantezes, era o femeie foarte pioasă, care, spre sfârșitul vieții, părăsise Tesalonicul, unde era arhiereu fratele său, Cabasila (Nil), și s-a retras într-o mănăstire cu hramul „Sfânta Teodora".

Studiile le începe în Tesalonic, care era în acel timp un adevărat focar al artei și culturii grecești; totuși, atras de pasiunea pentru studiu și de faima Bizanțului (Constantinopol) și stimulat de îndemnurile tatălui său, care se interesa îndeaproape de dezvoltarea sa intelectuală, pleacă la Bizanț, unde era și unchiul său, Nil.

Nicolae a studiat într-adevăr cu o râvnă care nu de puține ori i-a primejduit sănătatea trupească. El trăia, de altfel, în epoca de

strălucită renaștere culturală și artistică a Paleologilor, când acea sete nepotolită de a cunoaște și a ști cât mai mult cotropise aproape toate spiritele de elită ale aristocrației bizantine și când personalități de seamă jertfeau studiului o mare parte din nopțile lor. Aici va studia retorica, științele și teologia.

Tot aici, printre altele, va scrie un *Cuvânt de laudă pentru Sfântul Dumitru*, rectorul Tesalonicului, precum și un comentariu la cartea a treia din *Syntaxa* lui Ptolemeu, *Sintaxă* care era în acea vreme autoritatea de căpetenie în materie de astronomie. Prin istețimea sa, Nicolae se va impune în atenția împăraților Andronic II și Mihail IX Paleologul.

Se va întoarce la Tesalonic, unde va juca un rol destul de important în viața politică și socială a orașului și probabil că a deținut chiar și unele demnități asupra cărora nu avem însă dovezi sigure.

Pentru o reliefare precisă a personalității lui Nicolae Cabasila, trebuie să facem o reconstituire a cadrului istoric al epocii. Imperiul Bizantin trecea în acele timpuri printr-o amplă criză, dublată de numeroase tulburări interne și externe. Pericolul turcesc era iminent, la aceasta adăugându-se creșterea hegemoniei imperiul sârbesc condus de Ștefan Dușan. Pe plan intern, lumea bizantină era sfâșiată de certurile politice dintre Ioan Cantacuzino și Ioan V Paleologul, certuri care au durat mai bine de șase ani (1341-1347), la care s-au adăugat și tulburările produse de răscoala zeloților, susținători ai puternicei împărătese Ana de Savoya.

Pe plan religios, imperiul era tulburat de controversa isihastă, care va agita atâtea spirite timp de câteva decenii. Cabasila a avut o atitudine constantă, în sensul că a fost la fel ca și unchiul său, Nil, un adept convins și fidel al partidei ortodoxe, al cărui exponent era Sfântul Grigorie Palama. El însuși va apăra doctrina palamită împotriva partidei lui Varlaam Calabritul, Nichifor Gregoras și Grigorie Akkindinos, într-un opuscul intitulat *Împotriva aiurelilor lui Gregoras*, motiv pentru care Sfântul Simeon al Tesalonicului îl va numi „fericitul Nicolae Cabasila, care a făcut biruință la dreapta slăvitoare credință și la curățirea vieții".

Ca teolog mistic, totuși Cabasila nu se identifică întru totul cu isihasmul, ci are în cadrul vremii lui o poziție aparte și unică. Astfel, în timp ce isihaștii cultivau în general direcția misticii pure, contemplative sau extraordinare, care tinde la unirea spirituală cu Dumnezeu prin meditație și contemplație, adică la o unire nemijlocită de forme materiale sau sensibile, Cabasila, conștient de faptul că această cale este rezervată doar personalităților cu o excepțională trăire și experiență duhovnicească, propune calea misticii liturgice, culturale sau sacramentale, care urmărește unirea cu Dumnezeu prin mijlocirea formelor sensibile ale cultului divin.

Pe plan politic, Cabasila se afla, ca de altfel toți oamenii timpului, alături de Ioan Comnen, luând atitudine de multe ori împotriva abuzurilor zeloților și scriind chiar și pamflet, transformat într-un aspru rechizitoriu la adresa lor (*Logos periton paranomos tis arhusi epi tis ieris tolomenon*).

În anul 1346, când Tesalonicul era asediat de Manuel, unul din fiii lui Ioan Cantacuzino, în cadrul tratativelor de pace duse este amintit și numele lui Cabasila, care a făcut parte din delegația către Manuel. În urma cuceririi Bizanțului de către Ioan Cantacuzino în 1347, Nicolae Cabasila părăsește Tesalonicul și se retrage la Constantinopol, unde va sta în preajma Cantacuzinilor. Fidelitatea lui față de aceștia este dovedită clar și de *Elogiul lui Matei Cantacuzino*, pe care Cabasila îl scrie în anul 1354, precum și de împăratul însuși, care, în *Istoria* sa, amintește de un proiect al său de a se retrage într-o mănăstire, proiect îmbrățișat și de Nicolae Cabasila și Dimitrie Kydonos.

În anul 1354, Nicolae Cabasila figura printre cei trei candidați la scaunul patriarhal de Constantinopol, alături de Filotei de Iraclia și Macarie de Filadelfia, deși era încă laic, dovadă elocventă a prestigiului de care se bucura în lumea bizantină datorită erudiției și sfințeniei vieții sale. Cu toate acestea, șansa i-a surâs mitropolitului Filotei (Kokkinos), iar, după mărturia Sfântului Simeon al Tesalonicului, Cabasila s-ar fi retras într-o mănăstire, așa cum făcuse de fapt și evlavioasa sa mamă.

Va fi împărtășit și el soarta bunului său amic, fostul împărat Ioan Cantacuzino, care s-a retras într-o mănăstire din Sfântul Munte, sub numele de Ioasaf.

De acum nu mai avem nicio știre despre Cabasila, doar atât că după moartea unchiului său, Nil (1363), a publicat celebra lucrare a acestuia - *Despre purcederea Sfântului Duh* -, la care a adăugat și o temeinică prefață, motiv pentru care unii istorici i-au atribuit-o, dar pe nedrept.

Alți cercetători consideră că Nicolae Cabasila ar fi urmat în scaunul arhiepiscopal al Tesalonicului după moartea unchiului său, Nil (dar adevăratul succesor al acestuia a fost Antonie, mort în 1371), deși nu avem niciun indiciu despre Cabasila că ar fi fost vreodată cleric.

De asemenea, a mai fost confundat cu alți doi contemporani ai săi, pe lângă confuzia cu unchiul său, Nil, arhiepiscopul Tesalonicului, și anume unul este sachelarul Mihail Cabasila al Patriarhiei de Constantinopol, iar celălalt, prieten și corespondent al lui Nichifor Gregoras - Demetrius Cabasila, cunoscut în controversele isihaste ale secolului al XIV-lea.

Vom începe cu primul, deci cu demnitatea de sachelar.

În cărțile a treia și a patra din *Istoria* lui Ioan Cantacuzino e vorba de mai multe ori de Nicolae Cabasila, iar în unele locuri se pomenește de Cabasila Sachelarul. În realitate sunt două persoane distincte, cel din urmă find arhimandritul Mihail Cabasila, sachelar la Constantinopol, și al cărui nume îl găsim complet în actele unui sinod ținut acolo în 1351, sinod care discutase tocmai problema isihasmului. Aici, acesta semnează după mitropoliți, după harlofilacși și marele schevofilax, deci este distinct de Nicolae Cabasila, la fel cum remarcă și P. Salaville, care s-a ocupat îndeaproape de acest fapt.

Tot printr-o regretabilă confuzie cu un alt Cabasila, Nicolae al nostru a fost învinuit pe nedrept de nestatornicie în atitudinea sa față de ideile isihaste. Astfel, istoricul bizantin Nichifor Gregoras, celebrul adversar al isihasmului, redă în *Istoria bizantină*

o lungă dispută dogmatică pe care el ar fi avut-o cu un oarecare Cabasila, fost amic al său. Din spusele sale ar rezulta că acel Cabasila fusese mai înainte antipalamit ca și Gregoras, dar în urma sinodului ținut la Constantinopol în 1351, care condamnă pe Gregoras și pe partizanii săi, se converti la palamism, sfătuindu-l și pe Gregoras să facă la fel.

La o cercetare atentă a celor relatate de Nichifor Gregoras, se poate observa că interlocutorul său nu poate fi Nicolae Cabasila, căci amănuntele date de Gregoras nu se potrivesc deloc lui Nicolae. Astfel, el amintește că interlocutorul său ar fi fost înaintat în vârstă, ori discuția ar fi avut loc cu toate probabilitățile între 1351-1354, deci imediat după sinod, când Cabasila nicidecum nu putea fi considerat bătrân.

Se pare că cel în cauză să fi fost, după unii, celebrul polemist latin Nil Cabasila, arhiepiscop al Tesalonicului, unchiul lui Nicolae Cabasila. În ceea ce privește data morții sale, ea rămâne nesigură, majoritatea istoricilor o plasează în anul 1371, iar P. Salaville o împinge până în 1380, ceea ce ne face să credem că Nicolae Cabasila s-a bucurat de o bătrânețe liniștită, dar ascunsă ochilor noștri, ca de altfel întreaga sa viață.

Opera

Nicolae Cabasila este unul dintre cei mai fecunzi și mai multilaterali scriitori bizantini din secolul al XIV-lea. Opera sa bogată și variată cunoaște atât lucrări teologice, cât și politico-sociale, filosofice, retorice, poetice etc. Din nefericire, nu toate aceste lucrări au văzut lumina tiparului până acum.

I. Teologice

1. Tâlcuirea Dumnezeiești Liturghii

Scopul acestei lucrări - după cum spune însuși autorul - este de a tâlcui întreaga Liturghie. Pentru aceasta el caută să rezolve următoarele probleme:

a) Care este scopul Sfintei Liturghii sau ce urmărește în genere toată Liturghia, răspunsul fiind: sfințirea Darurilor și sfințirea credincioșilor;

b) Care sunt mijloacele prin care se realizează acest scop, adică sfințirea Darurilor și a credincioșilor ? Răspunsul: cântările, citirile, rugăciunile și actele liturgice, într-un cuvânt, întreaga rânduială a Liturghiei;

c) În ce scop sfințește slujba Liturghiei pe un credincios ? Răspuns: într-un îndoit chip: pe de o parte, curățind sau purificând sufletește și pregătindu-l să primească astfel cu vrednicie sfințirea cea mare care se capătă prin împărtășire, iar pe de alta, prin semnificația sau simbolismul acestei rânduieli, adică prin aceea că „*întru ea vedem închipuit pe Hristos*", cap. I, OOI, 368-369.

Erminia este împărțită în 53 de capitole:

- Cap. I - privire generală asupra Liturghiei;
- Cap. II-XI - interpretarea Proscomidiei;
- Cap. XII-XV și XVII-XXVII - Liturghia catehumenilor și a credincioșilor până la momentul sfințirii Darurilor;
- Cap. XVI - repetă ultima parte a cap. I;
- Cap. XXVIII-XXXII - actul sfințirii Darurilor sau jertfa liturgică sub toate aspectele ei;
- Cap. XXXIII-XLI - continuă interpretarea Liturghiei până la împărtășirea credincioșilor.
- Cap. XLII-LII - tratează amănunțit despre efectele, esența și rostul sfințirii prin împărtășirea cu Sfintele Taine.
- Cap. LIII - rezervat ultimelor momente din rânduiala Liturghiei, adică cele care urmează după actul împărtășirii.

2. *Despre viața în Hristos*, scrisă în 7 cărți. Este, fără îndoială, cea mai celebră și cea mai prețioasă lucrare de mistică liturgică sau sacramentală din întreaga teologie ortodoxă. În ea tratează despre viața harică sau spirituală ce ni se împărtășește prin Sfintele Taine și ne unește progresiv cu Hristos.

3. *Cuvânt de laudă la cuvioasa maica noastră Teodora, izvorâtoarea de mir.*

4. *Cuvânt de laudă la slăvitul, marele mucenic al lui Hristos și făcător de minuni Dimitrie, izvorâtorul de mir.*

5. Trei omilii mariale: la Bunavestire, la Nașterea Maicii Domnului și la Adormirea Maicii Domnului.

6. *Cuvânt de laudă la Sfinții Trei Ierarhi.*

7. *Rugăciune către Domnul nostru Iisus Hristos.*

8. *Prefață* la *Despre purcederea Sfântului Duh* a lui Nil Cabasila.

II. Alte lucrări (neteologice)

1. *Cuvânt împotriva cămătarilor* - este o condamnare absolută a dobânzii sub orice formă.

2. *Prea pioasei împărătese. Despre camătă* - este o plângere către împărăteasa Ana de Savoya împotriva neomeniei cămătarilor din Tesalonic, apărând populația nevoiașă a orașului. Combate abuzurile și dezordinile rebelilor din Tesalonic.

3. *Elogiul împăratului Matei Cantacuzino,* scris la anul 1354.

4. *Elogiul împărătesei Ana de Savoya,* scris între 1347-1351.

5. *Despre criteriul adevărului, dacă există* - este o lucrare filosofică în care combate scepticismul filozofului grec Pyrrhon.

6. *Comentariu la cartea a treia a Sintaxei lui Ptolemeu* - este o lucrare de astronomie, scrisă în tinerețe, în timpul anilor de studii de la Constantinopol, și menită să umple lacuna dintre lucrările lui Theon din Alexandria, matematician și astronom din secolul al IV-lea, și cele ale lui Papus, matematician din Alexandria din același secol.

7. *Scrieri.* De la Nicolae Cabasila au rămas o mulțime de scrieri adresate împărătesei Ana de Savoya, tatălui său, unchiului său Nil, amicului său Demetru Kydones și altor contemporani iluștri. Ele constituie cea mai bogată și mai interesantă sursă istorică asupra vieții lui Nicolae Cabasila. Din nefericire însă numai cinci sunt editate până acum, dintre care trei în întregime și două în fragment.

Lucrări needitate

Multe din lucrările lui Nicolae Cabasila n-au văzut încă lumina tiparului. Ele au rămas până în ziua de azi în manuscris, fiind deci insuficient sau deloc studiate, iar unele fiind cunoscute numai din mențiunile sumare ale cercetătorilor manuscriselor.

Cele mai multe și mai complete dintre manuscrisele care cuprind lucrările editate și needitate ale lui Nicolae Cabasila se află în biblioteca mănăstirilor din Athos, în Biblioteca Națională din Paris, Biblioteca Vaticanului din Roma și în fosta bibliotecă imperială, Biblioteca Caesarea, azi Nationalbibliotek din Viena. Cele mai vechi și mai prețioase din aceste manuscrise sunt doi codici scrișI pe la sfârșitul secolului al XIV-lea sau începutul secolului al XV-lea de monahul Ioasaf din lavra „Sfântul Xantopulos", Athos, care se pare că este chiar împăratul Ioan Cantacuzino, călugărit sub acest nume după retragerea sa de la conducerea imperiului în decembrie 1354.

Teologice

1. *Despre sfânta haină sau despre veșmintele liturgice și despre cele ce se săvârșesc la dumnezeiasca Liturghie* - sunt 2 opere liturgice.

2. *Împotriva aiurelilor lui Nichifor Gregoras* - este singura lucrare polemică a lui Nicolae Cabasila, scrisă cu prilejul controversei isihaste, pentru a lua apărarea isihaștilor și a Sfântului Grigorie Palama împotriva lui Nichifor Grigoras și a lui Grigorie Achindin.

3. *Trei omilii exegetice despre viziunea proorocului Iezechiel.*

4. *Cuvântări la praznice*: la Patimi, Înălțare.

5. *Panegirice la sfinți:* Sfântul Nicolae, Sfântul Mucenic Mercur, Sfântul Andrei cel Tânăr, Sfântul Dimitrie, nu cel editat.

6. *Două canoane iambice*, din care unul la Bobotează, iar altul la Cincizecime.

În diferiți codici mai apar unele lucrări ale lui Nicolae Cabasila care fie sunt părți din cele expuse până acum, fie îi sunt numai atribuite.

Neteologice

1. *Cuvânt despre cele îndrăznite de conducători asupra celor sfinte* - este un atac și un protest violent împotriva administrației demagogice și sacrilege a zeloților din Tesalonic.

2. *Atenienilor, despre altarul milei ridicat în mijlocul lor* - este un apel la milă și armonie adresat compatrioților săi neomenoși și desbinați.

3. O scriere *Despre suflet.*

4. *Argumentele celor ce pretind să demonstreze că știința retoricei e zadarnică.*

5. *Despre silogism.*

6. *Versuri:* acrostihuri, epitafe, pentru diverși sfinți și tesaloniceni iluștri, între care și unchiul său, Nil.

7. *Epistole* care se găsesc în mai multe manuscrise. Dintre acestea, cel mai important este cel din mănăstirea Maicii Domnului din insula Halchi, care cuprinde 10 epistole autografe ale lui Nicolae Cabasila.

După cum am văzut, opera scrisă a lui Nicolae Cabasila este destul de vastă și variată. În totalitatea ei, această operă reflectă caracterele generale ale literaturii bizantine din această epocă. Se simte la el o trecere către antichitatea clasică greacă, folosirea în largă măsură a literaturii patristice și preocuparea polemică antilatină. În afară de aceste note comune prin care scrisul lui Nicolae Cabasila se integrează în spiritul și preocupările generale ale vremii sale, unele din lucrările sale - și mai cu seamă cele două capodopere: *Despre viața în Hristos* și *Tâlcuirea Dumnezeieștii Liturghii* - se disting prin strălucite calități de profunzime și de subtilitate, precum și prin frumusețea formei. Pentru astfel de însușiri, scrisul lui Nicolae Cabasila a fost prețuit încă din timpul vieții sale.

Scrierile lui Nicolae Cabasila - declara în secolul al XV-lea Gheorghe Scholarios - sunt o podoabă a Bisericii lui Hristos. În toate el se distinge prin excelență, nu numai prin pietatea și știința sa teologică, ci - ceva mai mult - el rivalizează, prin arta și farmecul său literar, cu cei mai de seamă scriitori greci.

Pe lângă calitățile de erudiție și cele literare, opera lui Nicolae Cabasila prezintă și o neprețuită valoare documentară. Îndeosebi lucrările sale neteologice constituie un izvor primordial pentru

cunoașterea istoriei politico-sociale, economice și culturale a Imperiului Bizantin, și în special a Tesalonicului, în secolul al XIV-lea.

Caracterizare

Nicolae Cabasila a trăit tocmai în vremea când erau în toi discuțiile și polemicile provocate de una dintre cele mai interesante și mai aprinse controverse teologice care au frământat vreodată spiritele bizantine, isihasmul, care este, mai ales la origine, un curent și o concepție de viață religios-morală.

Firește, Cabasila n-a rămas absent și străin în mijlocul controverselor care pasionau societatea timpului său. Așa cum am arătat, el a luat apărarea isihaștilor, dar fără să fi avut concepția de ansamblu și procedeele de amănunt pentru realizarea vieții religioase spirituale, susținute și practicate cu înverșunare de către monahii isihaști.

Spre deosebire de isihaști, care cultivau direcția misticii pure, conștient de greutatea și dificultatea acestei căi, Nicolae Cabasila va cultiva direcția misticii (bizantine) bazate pe viața liturgică culturală sau sacramentală, care urmărește unirea cu Dumnezeu sau desăvârșirea prin mijlocirea formelor sensibile ale cultului sau slujbelor divine.

Desigur, Nicolae Cabasila nu este cel dintâi reprezentant al acestei direcții de viață religios-spirituală. Înaintea lui trebuie să amintim pe Dionisie Pseudo-Areopagitul și pe Sfântul Maxim Mărturisitorul. Cel dintâi teoretizează și sistematizează nu numai direcția pură sau individuală în celebrele sale opere *Despre numele divine* și *Teologia mistică*, ci și pe cea liturgică în *Despre ierarhia bisericească*; cel de-al doilea ne prezintă - în *Mistagogia* sa - Liturghia Bisericii ca pe mijlocul clasic de a percepe divinul în cadrul lumii terestre. Dar Cabasila îi depășește pe amândoi, mai ales prin claritatea și prin caracterul sistematic și metodic al expunerii sale. El rămâne cel mai autorizat, mai complet și mai clar teoretician al vieții religioase liturgice, hristocentrice în ortodoxie.

Marele său merit ca teolog ortodox constă mai ales în faptul că, într-o vreme când căile și idealurile vieții religioase contemplative sau individuale se bucurau de apreciere și de o prețuire aproape unanimă și exclusivă, el a avut curajul de a încerca să reducă pietatea creștină la adevăratul ei izvor, și anume la unirea cu Hristos.

Țelul suprem al vieții creștine este, după Cabasila, nu unirea cu dumnezeirea supraipostatică, unirea la care aspirau isihaștii vremii sale, ci unirea cu Dumnezeu într-una din Persoanele Sale, și anume cu Aceea care prin întrupare a sfințit firea omenească, înălțând-o până la posibilitatea unirii ei cu Dumnezeu.

Hristos-Dumnezeu, Persoană unică divino-umană, reprezintă pentru noi prototipul, exemplul sau modelul văzut și tangibil al omenității trasfigurate, îndumnezeite, iar unirea cu El constituie ținta ultimă a eforturilor noastre de perfecțiune spirituală în limitele vieții pământești, căci la noi mult nu putem năzui decât după moarte.

Poziția lui Cabasila ca teolog al trăirii religioase este deci mai realistă decât a isihaștilor, deoarece el recomandă o „*via perfectionis*", adaptată naturii și condițiilor psiho-fizice ale ființei umane. Potrivit acestei naturi, Hristos ni Se oferă nouă, muritorilor, sub forma văzută a Sfintelor Taine, adică sub înfățișarea pâinii și a vinului euharistic, sfințite la Sfânta Liturghie și prefăcute în înseși Trupul și Sângele Său.

Viața spirituală la care râvnesc cei desăvârșiți se numește la Cabasila, precum am văzut, „*viața în Hristos*". Seva dătătoare de viață care circulă în toate mădularele trupului tainic al Bisericii și care îl însuflețește și-l alimentează necontenit curge din Jertfelnicul pe care se actualizează pentru noi, de-a pururi, jertfa Mielului lui Dumnezeu.

Calea desăvârșirii creștine, deschisă tuturor, este deci calea harismatică a Sfintelor Taine, iar principalele trepte ale scării care suie spre cerul unirii cu Hristos sunt cele trei Taine de căpetenie ale inițierii creștine: Botezul, Mirungerea și Euharistia, co-

respunzând celor trei trepte sau faze clasice ale vieții ascetice: purificarea, iluminarea și unirea deplină.

Nicolae Cabasila a fructificat tot ceea ce până la el Părinții și Scriitori Bisericești au dat pe tărâmul teologiei și al vieții creștine și a rămas astfel mare prin faptul că lui i-a fost dat, la vremea deplinei maturități a Bizanțului, aproape de ceasul tragicului său sfârșit, să secere și să facă snop toate spicele care încolțiseră și se ridicaseră pe pământul binecuvântat al Bisericii Ortodoxe.

Pe bună dreptate marele Bossuet îl numea unul dintre cei mai solizi teologi ai Bisericii grecești, iar posteritatea i-a păstrat vie amintirea, înscriindu-i numele cu cinste în calendarul sfinților care au bineplăcut lui Dumnezeu și semenilor.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: Ed. J. P. Migne, PG 150, 368-772. Ed. Robert Guilland, *Εἰς μνήμην Σπ. Λάμπρου*, 1933, pp. 269-277. Scurte scrieri ocazionale: ed. Tsirpanlis, în Byz (B) 49, pp. 423-424. Ed. Polychrones Enepekides, în ByZ 46/1953, pp. 18-46. *Kommentar (nach Theon von Alexandrien) zu Ptolemaios*, Almagest, Buch 3 u. 4, Teiled., 1538. **Traduceri**: **Germană**: Gerhard Hoch, *Über das Leben in Christus*, mit Einleitung von Endre von Ivánka, în col. *Sakramentalmystik der Ostkirche*, ed. I - 1958, ed. a II-a - 1966; Titlu nou: *Das Buch vom Leben in Christus*, ed. a III-a, 1981. Ed. Loenertz, 1955, pp. 226-231; 323-328. **Engleză**: Ihor Ševcenko, *Nicolas Cabasilas, «Anti-Sealot». Discourse. A Reinterpretation*, în *Dumb.Oaks Papers* 11/1957, pp. 81-171. Ibidem, în *Dumb.Oaks Papers* 14/1960, pp. 179-201 (Datare după 1371). Idem, în ByZ 47/1954, pp. 49-59. Ed. Antonio Garzya, în Byz (B) 24/1954, pp. 521-532. **Franceză**: Martin Jugie, în PO 19/1925, pp. 456-510. Ed. Pierre Périchon, din SC 4 bis, 1967 (nu este o ediție critică). Ed. René Bornert, în SC 4 bis, 355-367, pp. 369-381. Ed. Marie-Hélène Congourdeau, în SC 355, 1989; SC 361, 1990. Ed. Basileios Pseutonkas, 1976. Scrieri religioase de întindere mai mică, în ediția Congourdeau, în SC 355. Mici scrieri filosofice, tot în ed. Congourdeau, în SC 355. **Română**: Nicolae Cabasila, *Despre viața în Hristos. Tâlcuirea dumnezeiești Liturghii*, E.I.B.M.B.O.R., București, 1989, ed. a II-a, 1997. Nicolae Cabasila, *Omilii (mariologice)*, în vol. Diac. Ioan I.Ică jr., *Maica Domnului în teologia secolului XX și în spiri-*

tualitatea isihastă a secolului XIV: Grigorie Palama, Nicolae Cabasila, Teofan al Niceii. Studii și Texte, în col. *Filocalica*, Editura Deisis, Sibiu, 2008, pp. 437-492.

Studii și Manuale: Literatură în limba română: Asist. Ene Branișteanu, *Controversa asupra necesității Epiclezei Euharistice după Nicolae Cabasila*, în rev. S.T., 1938-1939, pp. 197-208. Idem (Diac.), *Explicarea Sfintei Liturghii după Nicolae Cabasila*, teză de doctorat, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1943, XVI + 238 p. (Recenzii de: Pr. T. Irimia, în rev. *Luminătorul*, nr. 5-6/1943, pp. 402-403; Dr. Grigorie T. Marcu, în R.T., nr. 11-12/1944, pp. 516-520; Pr. Th. Lesnic, în rev. *Biserica Basarabeană*, nr. 1-2/1944, pp. 31-35; Pr. Dr. Teodor Bodogae, în R.T., nr. 3-4/1947, pp. 185-187; Prof. Nicolae Neaga, în R.T., nr. 11-12/1944, pp. 516-519; *Păstorul Ortodox*, nr. 8-10/1943, pp. 303-305). Idem (Pr. Prof.), *Rolul Botezului, Mirungerii și al Sfintei Euharistii în viața creștină, după Nicolae Cabasila*, în rev. G.B., nr. 10/1956, pp. 551-556. Idem, *Contribuții la Istoria literaturii teologice bizantine. Nicolae Cabasila, Despre viața în Hristos*, în rev. S.T. nr. 1-2/1962, pp. 13-25. N(icolae) C(hițescu), Recenzie la studiul S. Salaville, *Vues sotéorologique chez Nicolas Cabasïlas (XIVe siècle)*, din *Études byzantines*, tom. I, 1943, pp. 5-57, în rev. B.O.R., nr. 3-4/1948, p. 178. S. V., Recenzie la studiul Ihor Ševcenko, *Nicolas Cabasilas, „Anti-Sealot". Discourse. A Reinterpretation (Nicolae Cabasila. „Contra Zeloților". Cuvântare. O reinterpretare)*, din *Dumbarton Oaks Papers*, nr. 11/1957, pp. 79-171 (Harward University Press), în rev. S.T., nr. 9-10/1960, pp. 708-709. Pavel A. Ceremuhin, *Învățătura despre iconomia mântuirii în teologia bizantină. Soteriologia lui Nicolae Cabasila*, introducere și traducere de Ion V. Paraschiv, în rev. M.O., nr. 5-6/1966, pp. 400-431. Idem (Ierom.), *Caracteristicile teologiei byzantine* (Traducere de Ion Paraschiv a capitolului introductiv al studiului publicat de autor sub titlul *Învățătura despre iconomia mântuirii: Episcopul Nicolae de Metona, mitropolitul Nicolae Cabasila și Nichita Acominatul*, apărut în *Studii Teologice*, Moscova, caietul al III-lea, 1964, pp. 145-185), în rev. M. B., nr. 7-9/1966, pp. 398-409. Pr. Prof. Dr. Teodor Bodogae, *Trăsături umaniste în spiritualitatea bizantină: Nicolae Cabasila*, în rev. S.T., nr. 5-6/1982, pp. 313-326. Idem, *Cultura teologică în Răsărit. Scriitori din sec. XIV-XV*, în *Istoria bisericească universală*, vol. II (1054-1982), București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1993, pp. 164-165. Idem, *Studiu introductiv* la traducerea lucrării *Despre viața în Hristos*, ediția a III-a,

București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1997, pp. 5-20. Drd. DUMITRU BĂLȚAT, *Învățătura despre Maica Domnului la Nicolae Cabasila*, în rev. M.A., nr. 6/1989, pp. 33-48. Pr. Prof. Dr. DUMITRU RADU, *Tainele inițierii în mistica sacramentală a lui Nicolae Cabasila*, în rev. ORT., nr. 3/1989, pp. 3-13. Pr. Dr. IOAN TULCAN, *Legătura dintre Euharistie și Biserică la Nicolae Cabasila*, în rev. A.B., nr. 11-12/1990, pp. 14-26. PAUL EVDOKIMOV, *Nicolae Cabasila*, în volumul *Cunoașterea lui Dumnezeu în tradiția răsăriteană. Învățătura patristică, liturgică și iconografică*, traducere, prefață și note de Lect. Pr. Dr. VASILE RĂDUCĂ, Asociația filantropică medicală creștină Christiana, București, 1995, pp. 77-79. TEODOR BACONSKY, *Un avatar bizantin: sfinții-mimi în scrierile lui Nicolae Cabasila*, în volumul *Râsul patriarhilor. O antropologie a deriziunii în patristica răsăriteană*, Editura Anastasia, București, 1996, pp. 309-317. Pr. Conf. Dr. VIOREL SAVA, *Sfânta Liturghie în interpretarea liturgică a lui Nicolae Cabasila*, în *Dialog Teologic*, Revista Institutului teologic romano-catolic, Iași, anul III, nr. 6/2000, pp. 85-97 (Rezumat în limba engleză, pp. 96-97). Mitropolitul HIEROTHEOS VLACHOS, *Învățătura Sfântului Nicolae Cabasila despre Unitatea Bisericii*, în volumul său *Cugetul Bisericii Ortodoxe*, traducere de CONSTANTIN FĂGEȚEAN, Editura Σοφία, București, 2002, pp. 67-70. Diac. IOAN I. ICĂ JR., *Dispute mariologice și revoluții politice pe fundalul secolului XX*, în vol. său *Maica Domnului în teologia secolului XX și în spiritualitatea isihastă a secolului XIV: Grigorie Palama, Nicolae Cabasila, Teofan al Niceii. Studii și Texte*, în col. *Filocalica*, Editura Deisis, Sibiu, 2008, pp. 5-149. Idem, *Maica Domnului în spiritualitatea isihastă bizantină*, în vol. său menționat mai sus, pp. 151-302.

Literatură străină: W. GASS, *Die Mystik des Nikolaus Kabasilas*, Greifswald 1849. S. SALAVILLE, *Deux manuscrits du Περὶ τῆς εν Χριστῷ Ζωη de Nicolas Cabasilas*, în *Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique*, tom. XIV, 1928, pp. 73-82 + 6 facsim. (Un manuscris de la Constantinopol și un altul de la Oxford). FRANZ TINNEFELD, art. *Kabasilas Chamaëtos, Nikolaos*, în BBKL 3 (1992), pp. 917-919, cu bibliografie bogată. GENNADIOS LIMOURIS, *Les homélies mariales de N.C. (XIVe s.), monument liturgique et théologique*, în *La mère de Jésus-Christ et la communion des saints dans la liturgie*, Roma, 1986, pp. 149-171.

IMNOGRAFI

Ioan Geometru

Ioan Geometru, numit și Ioan Chiriotis, este unul din cei mai însemnați imnografi bizantini. Numele de Chiriotis provine din faptul că a fost monah în mănăstirea Chiru din Constantinopol, iar de Geometru, pentru că fiind monah *„măsura pământul"*, adică mergea din loc în loc pentru a cerși. În timpurile bizantine, un astfel de cerșetor sau chiar cineva care avea un salariu mic se numea *„geometru"*.

Ioan Geometru s-a născut pe la 920 în Constantinopol, dintr-o familie înstărită, având parte de o educație aleasă. A intrat în armată și a ajuns până la gradul de general. A fost prieten cu împăratul Nichifor II Foca (963-969) și când acesta a fost ucis a trebuit să se retragă din viața publică și a intrat în mănăstirea Chiru din Constantinopol. După unele mărturii, Ioan Geometru ar fi fost mai tîrziu mitropolit al Mitilinei. A murit după anul 990.

Scrierile lui Ioan Geometru se împart în imne, omilii și scolii.

I. Imne

1. *Cinci imne închinate Maicii Domnului*; patru dintre ele sunt compuse după tipul heretismelor, adică stihurile încep cu: Bucură-te;
2. Un encomiu în versuri în cinstea Sfântului Marelui Mucenic Pantelimon;
3. Parafrazarea în versuri a celor nouă cântări;
4. 99 epigrame monahale strânse într-un volum intitulat *Paradisul.*

II. Omilii

1. La Bunavestire;
2. La Adormirea Maicii Domnului;
3. La Sfântul Grigorie Teologul.

III. Scolii

1. La unele cuvântări ale Sfântului Grigorie Teologul;
2. La unele lucrări ale Sfântului Ioan Damaschin;
3. La unele texte scripturistice; păstrate în catrene.

Multe din lucrările lui Ioan Geometru sunt inedite, iar altele necunoscute.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PG 106, 1-178; 811-902.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: BECK, *op. cit.*, pp. 553-554. EHRHARD, *op. cit.*, p. 169. S. G. PAPADOPULOS, în ThIE VI, pp. 1240-1241. K. KRUMBACHER, *op. cit.*, pp. 731-737. F. DÖLGER, în LTK IV, p. 392.

Nichita Paflagonul

Nichita Paflagonul, episcopul de Dadivra din Paflagonia, numit și Nichita Retorul sau Nichita Filosoful, este cel mai însemnat predicator din secolul al IX-lea. A fost ucenicul arhiepiscopului Aretas al Cezareei Capadociei.

Pentru că s-a împotrivit celei de a patra căsătorii a împăratului Leon VI Înțeleptul, a fost nevoit să fugă și s-a retras într-un loc de lângă Marea Neagră, unde a viețuit ca sihastru și a și murit.

Nichita a scris multe cuvântări praznicale și engomiastice la Maica Domnului, la apostoli, la mucenici și la ierarhi. Au fost publicate numai câteva din ele.

De la Nichita ne-a rămas și *Viața lui Ignatie, patriarhul Constantinopolului*, scrisă pătimaș și cu dușmănie față de patriarhul Fotie.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PG 105, 15-581. LEENDERT G. WESTERINK, *Arethae Scripta Minora II (accedunt Nicetae Paphlagonis epistulae)*, Leipzig, 1972, pp. 149-182. **Traduceri: Franceză:** FRANÇOIS HALKIN, *Le panégyrique du martyr Procope de Palestine par Nicétas le Paphlagonien*, în *AnBoll*, LXXX (1962), pp. 174-193. Idem, *Saints de Byzance et du Proche-Orient. Seize textes grecs inédits*, în *Cahiers d'Orientalisme* XIII, Genève, 1986, pp. 107-170. Idem, *Un inédit de Nicétas le Paphlagonien:*

l'éloge du prophète Daniel, în *Essays presented to J. M. Hussey*, Camberley, 1988, pp. 287-302. Idem, *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, I-III, ed. a III-a, Bruxelles, 1957. Idem, *Novum Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae*, Bruxelles, 1984. Gilles Dorival, *Le Commentaire sur les Psaumes de Nicétas David (Début du 10e siècle)*, în *Rev. des Ét. Byz.*, XXXIX (1981), pp. 251-300. **Engleză:** Leendert G. Westerink, *Nicetas the Paphlagonian on the End of the World (Essays in Memory of Basil Laourdas)*, Thessaloniki, 1975, pp. 177-195. James J. Rizzo, *The Encomium of Gregory Nazianzen by Nicetas the Paphlagonian. Greek Text edited and translated*, Bruxelles, 1976. Andrew Smithies, Nicetas *Paphlago's Life of Ignatius: A Critical Edition with Translation*, Diss., New York, 1987. **Italiană:** Claudio Moreschini/Ivano Costa, *Niceta David, Commento ai Carmina Arcana di Gregorio Nazianzeno*, Napoli, 1992. **Germană:** Hans-Georg Beck, *Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich*, în *Handbuch der Altertumswissenschaft* XII 2.1, München, 1959, pp. 548-549; 565-566.

Studii și Manuale: Literatură străină: Balanos, *op. cit.*, pp. 58-59. Beck, *op. cit.*, p. 548. J. Patinot, în ThIE IX, pp. 465-466. Albert Ehrhard, *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche von den Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, Bd. II, în *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur* LI, Leipzig/Berlin, 1938, pp. 167-168; 237-242. Idem, LTK 7, p. 57. Romilly J. H. Jenkins, *A Note on Nicetas David Paphlago and the Vita Ignatii*, în *Dumbarton Oaks Papers* XIX (1965), pp. 241-247. Patricia Karlin-Hayter, *Vita Euthymii Patriarchae CP. Text, Translation, Introduction and Commentary*, Bruxelles, 1970, pp. 217-219. Bernard Flusin, *Un fragment inédit de la Vie d'Euthyme le patriarche ?*, în *Travaux et Mémoires* IX (1985), pp. 119-131; X (1987), pp. 233-260. Friedhelm Winkelmann, *Hat Niketas David Paphlagon ein umfassendes Geschichtswerk verfaßt ?*, în *Jahrb. d. Österr. Byz.* XXXVII (1987), pp. 137-152. Elisabeth Peyr, *Zur Umarbeitung rhetor. Texte durch Symeon Metaphrastes*, în *Jahrb. d. Österr. Byz.* XLII (1992), pp. 143-155. Aimé Solignac, în DSp XI (1982), pp. 221-224. Alexander P. Kazhdan, în *The Oxford Dictionary of Byzantium* III (1991), p. 1480. Elisabeth Schiffer, art. *Niketas Paphlagon*, în BBKL 6 (1993), pp. 825-827.

Vartolomeu, monah din Edesa

Vartolomeu s-a născut în secolul al IX-lea în Edesa Siriei, unde a și viețuit ca monah. S-a făcut cunoscut printr-o scrisoare, căreia îi lipsește începutul, intitulată *Combaterea agarenilor.*

Lucrarea aceasta, care dovedește o cunoaștere temeinică a scrierilor și obiceiurilor mahomedanilor, este un pamflet popular îndreptat împotriva religiei lui Mahomed, pe care Vartolmeu îl numește profet fals. Ideile combătute de Vartolomeu sunt cele îndreptate de agareni împotriva dogmei Sfintei Treimi și a întrupării Domnului.

Lui Vartolomeu i se mai atribuie și o scriere anonimă, *Împotriva lui Mahomed.*

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PG 104, 1388-1458. **Traduceri: Germană:** BARTHOLOMAIOS VON EDESSA, *Confutatio Agareni. Kommentierte griechisch-deutsche Textausgabe von KLAUS-PETER TODT*, în col. *Corpus Islamo-Christiano/Series Graeca*, vol. 2, Echter Verlag, Würzburg/Oros Verlag, Altenberge 1988.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: BALANOS, *op. cit.*, p. 64. BECK, *op. cit.*, p. 531. EHRHARD, *op. cit.*, p. 78. B. MANGENOT, DThC 2, p. 435. SCHÜHLEIN, în LTK 2, p. 4. P. G. NIKOLOPULOS, în ThIE III, p. 616. DANIEL J. SAHAS, *Bartholomeus of Edessa on Islam: A Polemicist with Nerve !*, în rev. *Graeco-Arabica*, nr. 7-8/2000, pp. 467-484.

Ștefan, diacon din Constantinopol

Diaconul Ștefan din Constantinopol a trăit pe la sfârșitul secolului al VIII-lea și începutul celui de-al IX-lea.

De la el ne-a rămas viața unui mucenic al cultului icoanelor: *Viața Sfântului Ștefan cel Nou de la Muntele Sfântului Auxentie.* Sfântul Ștefan cel Nou a fost martirizat în 764.

Diaconul Ștefan a dedicat lucrarea sa lui Epifanie, egumenul mănăstirii de la Muntele Sfântului Auxentie, care se găsește lângă Nicomidia.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PG 100, 1069-1186. **Traduceri: Franceză:** M.-F. AUZÉPY, *La Vie d'Etienne le Jeune par Etienne le Diacre*, Aldershot, 1997. **Italiană:** F. IADEVAIA, *Simeone Metafraste, Vita di s. Ste-*

fane Minore, Messina, 1984, rev. E. FOLLIERI, în BZ 79 (1986), p. 144. F. HALKIN, în *AnBoll* 103 (1985) pp. 183-184.

STUDII ŞI MANUALE: Literatură străină: BALANOS, *op. cit.*, p. 64. BECK, *op. cit.*, p. 508. EHRHARD, *op. cit.*, p. 197. J. GILL, *A note on the life of S. Stephen the Younger, by Symeon Metaphrastes*, în *Byzantinische Zeitschrift*, Bd. 39 (1939), Heft 39, pp. 382-386. Idem, *The life of Stephen the Younger by Stephen the Deacon*, în *Orint.Christ.Period.* 6 (1940), pp. 114-139. BHG, pp. 1666-1667e. J. DARROUZÈS, în DHGE 15 (1963), p. 1238. O. VOLK, în LThK 9 (1964), p. 1049. P. ROUILLARD, în *BiblSanct* 11 (1968), pp. 1420-1421. A. KAZHDAN/N.P. SEVCENKO, în *The Oxford Dictionary of Byzantium* (= ODB), vol. 3 (1991), p. 1955. V. G. VASIL'EVSKIJ, *Zitie Stefana Novogo*, în ZMNP 191 (1877), pp. 283-329, retip. în *Trudy*, nr. 2, St. Petersburg, 1909-1912, pp. 297-350. CH. LOPAREV, *Vizantijskie zitija svjatych*, în *VizVrem*, nr. 17 (1910), pp. 119-147. P. V. NIKITIN, *O Zitii Stefana Novogo*, în *Izvestija Akademii nauk*, 6th ser. (1912), nr. 18, pp. 1099-1115. CH. DIEHL, *Une vie de saint de l'époque des empereurs iconoclastes*, în *Comptes rendus des séances de l'Académie des inscriptions et belles-lettres* (March-April 1915), pp. 134-150. I. SEVCENKO, *Hagiography*, pp. 10-11; 30 n. 15. G. HUXLEY, *On the Vita of Stephen the Younger*, în *Greek, Roman and Byzantine Studies* 18 (1977), pp. 99-107. M. F. ROUAN, *Une lecture 'iconoclaste' de la Vie d'Etienne le Jeune*, în TM 8 (1981), pp. 415-436. S. GERO, *Jannes and Jambres in the Vita Stephani Iunioris (BHG 1666)*, în *AnBoll* 113 (1995), pp. 281-292.

Petre Sicheliotul

Petre Sicheliotul sau Petrus Siculus a trăit în secolul al IX-lea. Probabil că el a fost trimis de împăratul Vasile I Macedoneanul în anul 869 ca ambasador la pavlicieni. Altceva despre el nu ştim.

Sub numele lui ni s-a păstrat o lucrare intitulată *Istoria maniheilor numiţi pavlicieni*, precum şi *Trei cuvântări împotriva sectei pavlicienilor.*

BIBLIOGRAFIE

EDIŢII ŞI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PG 104, 1239-2349.

STUDII ŞI MANUALE: Literatură străină: BALANOS, *op. cit.*, p. 64. BECK, *op. cit.*, pp. 528-529. J. PATINOT, în ThIE X, p. 373. C. SCHMIDT, în *Schaff-Herzog Encyclopaedia*, III, p. 1777.

Procopie Hartofilaxul

Procopie a fost diacon și hartofilax al Bisericii „Sfânta Sofia" din Constantinopol.

A trăit în a doua jumătate a secolului al IX-lea. Este cunoscut prin predicile pe care le-a ținut. Manuscrisele ne transmit predici de ale sale la:

- Sărbătoarea indictionului;
- Sfinții Arhangheli;
- Sfinții Cosma și Damian;
- Sfântul Procopie;
- Sfântul Evanghelist Marcu.

Dintre acestea sunt publicate numai predicile sale la Sfântul Evanghelist Marcu și la Sfinții Cosma și Damian.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PG 100, 1187-1200.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: BALANOS, *op. cit.*, p. 64. BECK, *op. cit.*, pp. 544-545. EHRHARD, *op. cit.*, p. 166.

Frații Teofan și Teodor

În secolul al IX-lea au trăit și alți imnografi, printre care cei mai renumiți sunt cei doi frați, Teofan, care a ajuns mai târziu mitropolit al Niceii, și Teodor.

Amândoi au fost prigoniți de împăratul iconoclast Teofil (829-849), pentru ideile lor iconofile. Din porunca împăratului au fost stigmatizați cu fierul înroșit pe frunte și din pricina aceasta poartă și numele de „scrișii".

Acești doi frați au scris canoane la diferiți sfinți, între care unul la Sfântul Atanasie cel Mare.

BIBLIOGRAFIE

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: BALANOS, *op. cit.*, pp. 65-67. BECK, *op. cit.*, pp. 516-517. KRUMBACHER, *op. cit.*, p. 677. S. VAILHÉ, *Saint Michel le Syncelle et les deux frères Grapti, saint Théophane*, în *Revue de l'orient chretien*, nr. 6/1901, pp. 313-332; 610-642. EMEREAU, în EO 25 (1926), pp. 179-182. S. EVSTRATIADIS, *Theofanis o Graptos*, în rev. *Nea Sion*, nr. 31/1936 și nr. 34/1939. TH. XYDIS, *O imnografos Theofanis o graptos*, în rev. *Nea Estia*, nr. 59/1956, pp. 155-160.

ALȚI SCRIITORI TEOLOGI DIN SECOLUL AL X-LEA

Unii cercetători ai literaturii teologice bizantine au caracterizat secolul acesta ca un secol de decadență, în care n-au fost decât teologi de importanță secundară. Dar, dacă se cercetează mai cu atenție literatura acestui secol, se poate constata faptul că scriitorii teologi ai secolului al X-lea au reprezentat toate disciplinele teologice: dogmatica și polemica, omiletica, exegeza, ascetica și mistica, aghiografia, imnografia.

Unele din aceste discipline, cum sunt de pildă aghiografia, ascetica și mistica, au avut reprezentanți care au depășit cu mult nivelul scriitorilor similari din secolele anterioare sau posterioare.

A. DOGMATIȘTI ȘI POLEMIȘTI

După epoca lui Fotie, frământată atât de mult de disputele cu inovațiile apusenilor, secolul al X-lea a cunoscut o epocă de liniște înainte de izbucnirea unei noi mișcări polemice în secolul următor, al XI-lea.

Dogmatiștii și polemiștii secolului al X-lea sunt: Ioan, diaconul de la „Sfânta Sofia", Teofilact, patriarhul Constantinopolului, Ștefan, mitropolitul Nicomidiei.

Ioan, diaconul de la „Sfânta Sofia"

Ioan, diaconul de la „Sfânta Sofia" din Constantinopol, a scris o lucrare dogmatică intitulată *Despre iconomia cea dintru început și până la sfârșit în om*. Este o lucrare cu caracter hristologic.

În cartea întâi vorbește de purtarea de grijă a lui Dumnezeu față de neamul omenesc de la începutul lumii până la Hristos. În cartea a doua tratează despre noul Adam, adică despre Iisus Hristos.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PG 120, 1293-1296.
STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: EHRHARD, *op. cit.*, p. 67.

Teofilact, patriarhul Constantinopolului

Menționăm între teologii dogmatiști și pe Teofilact, patriarhul Constantinopolului (933-956), fiul împăratului Roman I Lecapenul (920-944), nu pentru că ar fi avut o activitate literară deosebită, căci, după cum ne spun cronicile, se ocupa cu lucruri cu totul străine de Biserică, ci pentru o scrisoare adresată țarului bulgar Boris I, în care îl prevenea despre acțiunile sectei bogomililor.

Merită, de asemenea, să fie menționat faptul că în zilele lui Teofilact au trecut ungurii la creștinism și că primul episcop al ungurilor, Ierotei, a fost hirotonit de Teofilact.

BIBLIOGRAFIE

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: T. A. GRITSOPULOS, în ThIE VI, pp. 416-417. BECK, *op. cit.*, pp. 207, 336.

Ștefan, mitropolitul Nicomidiei

A trăit în a doua jumătate a secolului al X-lea și începutul celui următor.

Mitropolitului Ștefan i-a plăcut să prezinte rezumativ diferite teme dogmatice. Astfel, de la el ne-au rămas, încă inedite, următoarele lucrări:

1. *Explicare pe scurt a trihotomiei sufletului;*
2. *Rezumat clar al învățăturii despre Sfânta Treime;*

3. *Expunerea pe scurt a credinței;*
4. *Deosebirea naturii lucrurilor;*
5. *Deosebirea patimilor;*
6. *Cunoașterea gândurilor prin care se săvârșește păcatul.*

BIBLIOGRAFIE

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: BECK, *op. cit.*, pp. 531-532.

B. PREDICATORI

Arsenie al Cherchirei

Arsenie s-a născut în Betania pe la anul 876. La 12 ani a intrat în mănăstire, unde și-a completat instrucția sa. Mai târziu s-a dus în Seleucia Siriei, unde a fost hirotonit preot. Din Seleucia s-a dus la Ierusalim, pentru a se închina mormântului Domnului, iar de acolo la Constantinopol.

În 933, patriarhul Teofilact al Constantinopolului l-a hirotonit arhiepiscop al Cherchirei. Ca arhiepiscop, a arătat o grijă deosebită pentru clerul și credincioșii săi, punându-și chiar viața în primejdie în timpul incursiunii slavilor asupra Iliriei.

A murit în 953, pe când se ducea la Constantinopol ca să intervină pe lângă împăratul Constantin VII Porfirogenetul (913-959) pentru poporul său.

De la el ne-au rămas trei panegirice la sfinți, imne liturgice. Probabil că el este și autorul canonului de la Sfânta Taină a Maslului, care se găsește în Molitfelnic.

BIBLIOGRAFIE

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: REMUS RUS, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Editura Lidia, București, 2003, p. 81. **Literatură străină:** BALANOS, *op. cit.*, p. 64. BECK, *op. cit.*, p. 545. METODIE AL CHERCHIREI, în ThIE III, pp. 231-233. SP. PAPAGHEORGHIU, *Peri tu Arseniu*, Cherchira, 1848. NICOCAVURA, *Acoluthie*, Cherchira, 1909. METODIE KONTONTSTANU, *O Arhiepiscopos Cherchiras*

Arsenia, Atena, 1923. EHRHARD, *op. cit.*, p. 167. R. JANIN, în DHGE IV, pp. 751-752. EMEREAU, *St. Arséne de Corfu*, în EO 20/1922, pp. 431-446; EO 21/1922, p. 274. M. JUGIE, *L'auteur du canon de l'Extrême Onction de l'Euchologe grec*, în EO 26/1927, pp. 416-419.

Cosma Vestitor

Cosma Vestitor a fost un predicator bisericesc fecund, care a cultivat în special genul encomiastic.

Cercetătorii nu sunt de acord în legătură cu secolul în care a trăit: unii îl pun la sfârșitul secolului al VIII-lea sau în prima jumătate a secolului al IX-lea, alții în secolul al X-lea. Nicio mărturie internă nu este categorică pentru a putea fi fixat în timp.

Probabil că descoperirea altor izvoare bizantine sau a altor lucrări ale lui sau studierea mai cu grijă a lucrărilor editate să ne furnizeze puncte de reper asupra timpului în care a trăit.

Despre viața și activitatea lui nu cunoaștem absolut nimic.

De la Cosma Vestitor ne-au rămas următoarele lucrări:

1. *5 cuvinte encomiastice la aducerea moaștelor Sfântului Ioan Gură de Aur;*
2. *Cuvânt la Sfântul Ioan Gură de Aur;*
3. *Cuvânt de laudă la Sfinții Ioachim și Ana;*
4. *Trei cuvinte de laudă la Sfântul prooroc Zaharia, tatăl Sfântului Ioan Botezătorul;*
5. *Cuvânt de laudă la Sfânta Varvara;*
6. *Trei cuvinte la Adormirea Maicii Domnului*, păstrate numai în traducere latină. Beck le consideră neautentice.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PG 106, 1003-1018 (*Sermo in SS. Joachim et Annam*). K. DYOBUNIOTES, *Κοσμᾶ Βεστίτωρος ἀνέκδοτα ἐγκώμια εἰς τήν ἀνακομιδὴν τοῦ λειψάνου τοῦ ἐν ἁγίοις παρτὸς ἡμ ὧν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου*, în *Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Βυζ. Σπουδῶν*, nr. 2/1925, pp. 50-83. Idem, *Κοσμᾶ Βεστίτωρος ἀνέκδοτον ἐγκώμιον εἰς Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον*, în *Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Βυζ. Σπουδῶν*,

nr. 16/1940, pp. 148-155. **Traduceri: Franceză:** F. HALKIN, *Douze récits byzantins sur saint Jean Chrysostome*, Brüssel, 1977, pp. 429-442 (*Vie de S. Jean Chrysostome par Cosme Vestitor*). Idem, *Zacharie, père de Jean Baptiste, Trois panégyriques par Cosmas Vestitor*, în *AnBoll*, nr. 105/1987, pp. 151-163.

MANUALE ŞI STUDII: Literatură în limba română: REMUS RUS, *Dicţionar enciclopedic de literatură creştină din primul mileniu*, Editura Lidia, Bucureşti, 2003, p. 156. **Literatură străină:** BALANOS, *op. cit.*, p. 72. BECK, *Kirche...*, p. 502. EHRHARD, *op. cit.*, p. 169. Idem, în LTK 6, p. 220. I. H. CONSTANTINIDIS, în ThIE VII, pp. 887-888. A. WENGER, *L'assomption de la vierge dans la tradition byzantine du VIe au Xe siècle*, Paris, 1955, pp. 140-172; 313-333 (trad. lat.). LThK VI (1961), p. 566 (H.-G. BECK). *Tusculum Lexikon*, p. 451. FRANCOIS HALKIN, *Zacharie, père de Jean Baptiste. Trois panégyriques par Cosmas Vestitor* - BHG 1881q, r, s, în *AnBoll*, nr. 105/1987, pp. 251-263. ERICH TRAPP, art. *Kosmas Vestitor*, în BBKL 4 (1992), pp. 45-546.

Petru, episcopul Argosului

S-a născut pe la 850 în Constantinopol şi de tânăr s-a călugărit, retrăgându-se în locurile singuratice de lângă Constantinopol, unde a slujit lui Dumnezeu în asceză, post şi rugăciune.

Patriarhul Nicolae I (901-907; 912-925), auzind de viaţa lui virtuoasă şi de înţelepciunea lui, a vrut să-l facă mitropolit al Corintului, însă Petru a refuzat. Şi pentru că patriarhul stăruia, Petru a fugit din sihăstria sa de lângă Constantinopol şi s-a dus de a sihăstrit într-un loc de lângă Corint.

Dar, când scaunul episcopal al Argosului a rămas vacant, Petru n-a mai putut scăpa şi a primit hirotonia în episcop. Ca episcop, s-a distins prin filantropia şi elocinţa sa. A murit pe la anul 922. Pentru viaţa sa sfântă, Biserica îi prăznuieşte amintirea sa la 3 mai.

Cu toate că Petru obişnuia să spună despre dânsul că este un neîndemânatic predicator, totuşi, în cuvântările sale a dovedit a fi un talentat orator, căruia nu-i era străină literatura şi istoria clasică.

De la Petru ne-au rămas:

1. *Cuvânt la Buna Vestire*;
2. *Cuvânt la Intrarea în Biserică a Maicii Domnului*;
3. *Două cuvântări la Sfânta Ana*;
4. *Cuvânt la Sfinții Cosma și Damian*;
5. *Cuvânt funebru la Atanasie, episcopul Metonei*;
6. *Cuvânt despre fugă*, pe care l-a compus când a refuzat mitropolia Corintului și de care vorbește biograful său; nu a fost găsit încă.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PG 106, 1351-1380. CH. PAPAOIKONOMOU, *Ὁ πολιοῦχος τοῦ Ἄργους ἅγιος Πέτρος ἐπίσκοπος Ἄργους ὁ θαυματουργός*, Athena, 1908. K. KYRIAKOPOULOS, *Ἁγίου Πέτρου ἐπισκόπου Ἄργους βίος καὶ λόγοι*, Athena, 1976, pp. 232-255; 415-493. N. B. TOMADAKES, în rev. *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* (= EEBS), nr. 43, Athena, 1977/1978, p. 460. J. DARROUZÈS, REB 43 (1979), pp. 262-263.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: H.-G. BECK, *Kirche...*, pp. 550-551; 564-565. Idem, în LThK 8 (1963), p. 349. EHRHARD, *op. cit.*, p. 167. E. EICKENBACH, *Storia a scritti di San Pietro d'Argo*, în *Bessarione*, an. 3, vol. 5/1899, pp. 449-469. A. VASILIEV, *The life of Peter of Argos and its historical significance*, în rev. *Traditio* 5/1947, pp. 163-190. HRISOSTOM AL ARGOSULUI, în ThIE X, pp. 369-371. BHG, p. 1504. A. KAZHDAN, în *The Oxford Dictionary of Byzantium* (= ODB), vol. 3 (1991), pp. 1638-1639. B. H. RICKENBACH, *Storia e scritti di s. Pietro d'Argo*, în *Bessarione* 3.5 (1899), pp. 449-469. Versiunea germană: *Der heilige Peter von Argos, sein Leben und seine Schriften*, în *Katholische Schweizer-Blätter für Wissenschaft und Kunst* 16 (1900), pp. 1-27. CH. M. LOPAREV, *Vizantijskie zitija svjatych VIII-IX vekov*, în rev. *Vizantijskij vremennik* 19 (1912), pp. 65-69. G. DA COSTA-LOUILLET, *Saints de Grèce, aux VIIIe, IXe et Xe siècles*, în rev. *Byzantion* 31 (1961), pp. 316-325. A. VASILIEV, *The 'Life' of St. Peter of Argos and its Historical Significance*, în *Traditio* 5 (1947), pp. 163-190. R. JENKINS, *The Date of the Slav Revolt in Peloponnese under Romanus I*, în *Late Classical and Mediaeval Studies in Honor of ALBERT MATHIAS FRIEND, JR.*, Princeton, N.J., 1955, pp. 204-211; retip. în Idem, *Studies*, London, 1970, pt. XX. K. KYRIAKOPOULOS, *Προβλήματα περὶ τὸν βίον καὶ τὸ ἔργον τοῦ ἁγίου Πέτρου ἐπισκόπου Ἄργους (852-922)*, în

rev. *Peloponnesiaka* 13 (1978/1979), pp. 262-70. D. CONSTANTELOS, *Ἡ ἱστορική σημασία τῶν βίον Πέτρου Ἄργους, Ἀθανασίου Μεθώνης καὶ Νίκωνος Μετανοεῖτε διά τήν Πελοπόννησον τοῦ 10ου αἰῶνος*, în *Μνήμη Ἰωαννου Ἀναστασίου*, Thessalonike, 1992, pp. 347-65. Idem, *Ἀρχαία ἑλληνικὴ κληρονομία σὲ δύο βίους Πελοποννησίων Ἁγίων*, în *Byzantinai Meletai* 6/1995, pp. 201-209. CORDULA SCHOLZ, *Graecia sacra, Studien zur Kultur des mittelalterlichen Griechenland im Spiegel hagiographischer Quellen*, în col. *Studien und Texte zur Byzantinistik*, Editura P. Lang, Frankfurt am Main, 1997, pp. 47-48.

Grigorie, arhidiacon și referendar la „Sfânta Sofia"

Grigorie arhidiaconul a trăit în secolul al X-lea și a fost referendar la Biserica „Sfânta Sofia".

Referendarul era un funcționar superior al patriarhului Constantinopolului, de obicei diacon, care ducea documentele patriarhului la împărat și aducea răspunsul împăratului; de aceea se numea și apocrisiarh.

Viața lui a fost plasată în secolul al X-lea, pe de o parte, datorită faptului că tradiția manuscriselor nu coboară mai jos de secolul al X-lea, iar pe de altă parte, pentru că avem de la el o cuvântare rostită cu prilejul aducerii de la Edesa la Constantinopol a icoanei făcătoare de minuni a Mântuitorului, acest eveniment având loc în anul 944, pe timpul împăratului Constantin VII Porfirogenetul și a patriarhului Teofilact.

De la Grigorie arhidiaconul ne-au rămas:

1. *Cuvânt de laudă la Sfântul Dumitru;*

2. *Cuvânt la aducerea de la Edesa la Constantinopol a icoanei făcătoare de minuni a Mântuitorului;*

3. *Martiriul Sfintei Mucenițe Anisia*, pe timpul lui Maximian (286-305).

BIBLIOGRAFIE

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: BECK, *op. cit.*, p. 551. EHRHARD, *op. cit.*, p. 176. P. G. NIKOPOLULOS, în ThIE IV, p. 829.

Anatolie, arhiepiscopul Tesalonicului

Anatolie a trăit în secolul al X-lea. Manuscrisele ne transmit patru cuvântări, dintre care trei la *Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul.*

Probabil că unele cântări bisericești pe care manuscrisele și cărțile de slujbă tipărite le pun sub numele lui Anatolie să fie tot ale arhiepsicopului Tesalonicului.

BIBLIOGRAFIE

Studii și Manuale: Literatură străină: Beck, *op. cit.*, p. 522. Ehrhard, *op. cit.*, p. 176. M. Rackl, în LTK 1, p. 396. L. Petit, în EO 5/1901-1902, p. 26; ThIE II, p. 644.

Teodor Dafnopates

Teodor Dafnopates s-a născut în Constantinopol pe la anul 900. A fost funcționar superior în capitala imperiului. A slujit sub trei împărați, ca prim secretar al cancelariei imperiale și în sfârșit ca prefect al Constantinopolului. A murit în 963. Deși a fost funcționar public, Teodor a găsit timp liber pentru a se dedica și scrisului. De la el ne-au rămas:

I. Lucrări omiletice

1. *Ecloghe,* o culegere de extrase din opera Sfântului Ioan Gură de Aur, orânduite în predici de sine stătătoare;

2. *Trei panegirice la Sfântul Apostol Pavel;*

3. *Două cuvinte la Sfântul Ioan Botezătorul*, dintre care unul rostit în 957, cu prilejul împlinirii unui an de la aducerea mânii Sfântului Ioan Botezătorul în Constantinopol;

4. *Un cuvânt* rostit în Biserica „Sfânta Sofia" în 927, cu prilejul încheierii păcii cu bulgarii.

II. Lucrări aghiografice:

1. *Mucenicia Sfântului Gheorghe;*
2. *Viața lui Teofan Mărturisitorul;*
3. *Viața Sfântului Teodor Studitul.*

De la Teofan ne-au rămas 31 de scrisori de mare însemnătate. Sunt scrisori oficiale, redactate în numele împăratului și adresate papei de la Roma, țarului Simeon al bulgarilor și unui emir al Egiptului.

Unele din aceste scrisori tratează și probleme teologice: despre incoruptibilitatea trupului Domnului după Înviere și despre unirea sufletului cu trupul.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: J. P. Migne, PG 63, 567-902; PG 84, 33-48; PG 111, 611-620. *Epistolai*, ed. I. Sakkelion, în DIEE, nr. 1/1883-1884, pp. 657-666; nr. 2/1885-1889, pp. 38-48; 264-265; 385-409. Ed. J. Darrouzès - L. G. Westerink, *Théodore Daphnopatès. Correspondance*, Paris, 1978 (40 de scrisori). Teodor este, probabil, atât autorul unei părți a celei de-a șasea cărți din lucrarea *Theophanes Continuatus* (ed. I. Bekker, *Theophanes continuatus &c.*, Bonn, 1838, pp. 353-354), cât și al lucrării *Vita A* a Sf. Teodor Studitul (ed. J. Sirmond, *Opera varia*, V: *Sancti Theodori Studitae epistolae &c.*, Paris, 1696, pp. 1-79 [ed. a II-a: Veneția, 1728, pp. 1-62, retipărită în ed. J. P. Migne, PG 99, 113A-232B]). **Traduceri: Germană:** *Lobrede auf Theophanes Homologetes*, ed. K. Krumbacher, *Ein Dithyrambus auf den Chronisten Theophanes*, în *SB d.philos.-philol. u.hist.Cl.d. bayer.Akad.*, 1896, IV, pp. 608-618. *Martyrium Sancti Georgii (Der Opfertod des Heiligen Georg)*, ed. K. Krumbacher, *Der Heilige Georg*, München, 1911, pp. 59-77. **Rusă:** *Homilia in manum Joannis Baptistae C-polim translatam*, ed. V. V. Latyšev, în *Pravoslavnyi Palestinskij Sbornik*, nr. 59, Petersburg, 1910, pp. 17-38.

Studii și Manuale: Literatură străină: Balanos, *op. cit.*, p. 72. Beck, *op. cit.*, pp. 552-553. Ehrhard, *op. cit.*, p. 170. Idem, în LTK III, pp. 155-156. E. Amann, în DThC XV, 1, pp. 231-232. S. Haidacher, *Studien über Chrysostomus-Eklogen*, în *Sb. der AW in Wien*, 144, 4, Wien, 1902. J. Darrouzés, în DHGE XIV, pp. 80-82. J. A. Fabricius - G. C. Harles, *Bibliotheca graeca &c.*, X, Hamburg, 1807 (Reedit. la Hildesheim, 1967), pp. 385-386. V. V. Latyšev, *Dve redi Feodora Dafnopata &c.*, în *Pravo-*

slavnyi Palestinskij Sbornik, nr. 59, Petersburg, 1910, pp. 1-120. S. LAMBROS, în *Neos Hellen*, nr. 1/1904, pp. 186-187. R. J. H. JENKINS, *The Peace with Bulgaria (927) celebrated by Theodore Daphnopates*, în *Polychronion, Festschrift F. DÖLGER*, Heidelberg, 1966, pp. 287-288. A. P. KATHDAN, în VV, nr. 19/1961, pp. 91-92. H. HUNGER, în LTK X (1965), pp. 38-39. J. DARROUZÈS, în DHGE, nr 14/1960, pp. 80-81. J. DARROUZÈS-L. G. WESTERINK, *op. cit.*, pp. 1-2. GEORGIOS FATOUROS, art. *Theodoros Daphnopates*, în BBKL 11 (1996), pp. 968-970.

Sisinie al II-lea, patriarhul Constantinopolului

Sisinie a fost funcționar superior în capitala imperiului. Era un om cu o cultură aleasă și cu studii de medicină. A fost hirotonit patriarh în câteva zile și a avut o păstorire scurtă, de la 996 până la 998. Ca patriarh, a continuat politica lui Fotie față de latini, publicând o scrisoare către arhiereii din Răsărit, în care combate adaosul *Filioque*. De la el au rămas două panegirice:

1. la minunea Sfântului Arhanghel Mihail din Chones (6 septembrie);

2. la Sfinții Mucenici Chiric și Iulita.

De o deosebită importanță este legislația canonică a lui Sisinie, în special dreptul matrimonial.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PG 119, 727-742. **Traduceri: Germană:** SPYROS TROIANOS, *Ein Synodalakt des Sisinnios zu den bischöflichen Einkünften*, în *Fontes Minores* III, hrsg. von DIETER SIMON, *Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte*, nr. 4/1979, pp. 212-214. G. A. RHALLES/M. POTLES, *Syntagma ton theion kai ieron kanonon*, vol. V, 1855, pp. 11-19.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: BALANOS, *op. cit.*, p. 71. R. JANIN, în ThIE XI, p. 204. EHRHARD, *op. cit.*, p. 179. V. LAURENT, în EO 33/1934, pp. 302-305. Idem, *La chronologie des patriarches de Constantinople de 999 à 1111*, în EO 35/1936, pp. 67-82 (71-73). JOSEPH ZHISHMAN, *Das Eherecht der orientalischen Kirche*, Wien 1864, pp. 35; 187; 242; 317-322. V. R. ROZEN, *Imperator Vasilij Bolgarobojca. IzvleÚenija iz*

Letopisi Jaxi Antioxijskago. With an introduction by M. CANARD, London, 1972 (Reprint al ediţiei St. Petersburg, 1883), pp. 65; 79; 268-270. G. FICKER, *Das Epiphanios-Kloster in Kerasus und der Metropolit Alaniens*, în *Byz.-Neugr. Jahrbücher*, nr. 3/1922, pp. 92-101. VENANCE GRUMEL, *L'encyclique de Photius aux Orientaux et les patriarches de Constantinople Sisinnius II et Serge II*, în EO 34/1935, pp. 129-138. Idem, *Sisinnius II (12 avril 996-24 août 998)*, în EO 34/1935, pp. 87-86. EMIL HERRMAN, *Das bischöfliche Abgabenwesen im Patriarchat von Konstantinopel*, în OrChrP 5/1939, pp. 434-513, mai ales 445 şi 448. JEAN DARROUZÈS, *Questions de droit matrimonial: 1171-1175*, în *Revue des études byzantines*, nr. 35/1977, pp. 107-157. ANDREAS SCHMINCK, KRITIK AM TOMOS DES SISINNIOS, în *Fontes Minores* II, hrsg. von DIETER SIMON, în *Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte*, nr. 3/1977, pp. 215-254. SPYROS TROIANOS, *Ein Synodalakt des Sisinnios zu den bischöflichen Einkünften*, în *Fontes Minores* III (v. supra), pp. 211-220. HANS-GEORG BECK, *Geschichte der orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich*, în KiG/D1, Göttingen, 1980, pp. 127; 132; 134. Idem, *Kirche*, p. 554. KONSTANTINOS G. PITSAKES, *To koluma gamou logo syngeneia...*, Athen/Komotini, 1985. JOHN PHILIP THOMAS, *Private Religious Foundations in the Byzantine Empire*, în *Dumbarton Oaks Studies* 24, Washington D. C., 1987, pp. 156-166; 187; 215; 216; 228. VENANCE GRUMEL/JEAN DARROUZÈS, *Les regestes des actes du patriarcat de Constantinople* I, Fasc. II et III: *Les regestes de 715 à 1206*, ed. a II-a, Paris, 1989, pp. 317-325. JOHANNES KODER, *Normale Mönche und Enthusiasten: der Fall des Symeon Neos Theologos*, în *Religiöse Devianz. Untersuchungen zu sozialen, rechtlichen und theolog. Reaktionen auf religiöse Abweichung im westl. und östl. Mittelalter*, hrsg. von DIETER SIMON, Frankfurt a. M., 1990, pp. 97-119. LThK IX, p. 798. *Threskeutike kai ethike Enkyklopaideia* XI, p. 204. KLAUS-PETER TODT, art. *Sisinnios II.*, în BBKL 10 (1995), pp. 536-539.

Iosif monahul şi schevofilaxul

De la Iosif ne-au rămas *două panegirice la Sfântul Vartolomeu*. Amândouă panegiricile sunt inedite.

BIBLIOGRAFIE

STUDII ŞI MANUALE: Literatură străină: BECK, *op. cit.*, pp. 554-555. EHRHARDT, *op. cit.*, p. 176.

Grigorie, preot din Cezareea Capadociei

Acest predicator apare uneori în manuscrise sub numele de Gheorghe, alteori Grigorie și chiar Gherman, toți ca fiind preoți în Cezareea Capadociei.

Este autorul unei cuvântări panegirice în cinstea celor 318 Părinți de la Niceea. Panegiricul are valoare numai ca piesă retorică, nu ca piesă istorică.

Sub numele lui Grigorie este editat în colecția Migne un lung *panegiric la Sfântul Grigorie din Nazianz.* Nu s-a ajuns la un acord dacă panegiricul este sau nu al lui Grigorie, preotul din Cezareea Capadociei; la fel și cu *Viața Sfântului Vasile cel Nou*, mort pe la 952, care circulă tot sub numele unui Grigorie preotul.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: J. P. Migne, PG 25, 234-304; PG 109, 653-664; PG 111, 419-440.

Studii și Manuale: Literatură străină: Beck, *op. cit.*, p. 545. Ehrhard, *op. cit.*, p. 169. Idem, în LTK IV, pp. 682-683. J. Compernass, *Gregorios Presbyter*, Bonn, 1907.

Teodor, mitropolitul Cizicului

Printre predicatorii secolului al X-lea trebuie pus și Teodor, mitropolitul Cizicului, care a compus un *panegiric la Sfântul Vlasie.*

BIBLIOGRAFIE

Studii și Manuale: Literatură străină: Beck, *op. cit.*, p. 570. Ehrhard, *op. cit.*, p. 169.

C. EXEGEȚI, COMENTATORI AI SFINTEI SCRIPTURI SAU AI UNOR OPERE PATRISTICE

Vasile, episcop al Neopatrelor din Tesalia

Vasile, episcopul Neopatrelor, a scris un *Comentariu la toți profeții.* În acest comentariu autorul caută să dovedească împotriva iudeilor mesianitatea lui Iisus Hristos. Au fost publicate numai câteva părți din el: prologul și câteva fragmente.

Tot de la Vasile ne-a mai rămas și o *Explicație la locurile grele din Sfânta Scriptură,* în 96 de întrebări și răspunsuri.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PG 111, 411-416; PG 162, 1329.
STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: H.-G. BECK, *op. cit.*, p. 595. EHRHARD, *op. cit.*,p. 131. V. LAURENT, în LTK II, p. 31.

Efrem, monah de la Sfântul Munte

Efrem este autorul a numeroase *scolii și observații critice.* Făcute pe un manuscris din secolul al X-lea de la Marea Lavră, acesta cuprinde *Faptele Apostolilor* și *Epistolele.*

BIBLIOGRAFIE

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: BECK, *op. cit.*, p. 595. EHRHARD, *op. cit.*, p. 133.

Nicolae, episcopul de Reggio din Calabria

Episcopul Nicolae a făcut scurte *comentarii la unele epistole pauline.* Spre deosebire de Efrem de la Athos, comentariul său nu este original, ci scos din omiliile Sfântului Ioan Gură de Aur la Epistolele Sfântului Apostol Pavel.

BIBLIOGRAFIE

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: BECK, *op. cit.*, p. 596.

Un oarecare Nicodim

Un comentariu la *Apocalipsă* a scris un oarecare Nicodim, despre care nu mai știm nimic altceva.

Din acest comentariu ni s-au păstrat într-un manuscris de la sfârșitul secolului al X-lea (Vatic. Gr. 2210) două scurte comentarii la versetele 3-7 din capitolul 11 și la versetul 12 din capitolul 17.

Nu se știe dacă sunt fragmente dintr-un Comentariu complet la *Apocalipsă* sau excerpte dintr-o lucrare teologică de genul celor alcătuite în *„întrebări și răspunsuri"*. Fragmentele, însoțite de o introducere, au fost publicate de Fr. Diekamp.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: Fr. Diekamp, *Nikodemus, ein unbekannter Erklärer de Apocalypse*, în Biblica 14, (1933), pp. 448-451.

Studii și Manuale: Literatură străină: Beck, *op. cit.*, p. 596.

Nichita Anthipatos

Tot atât de necunoscut este și Nichita Anthipatos, patriciu și magistru, care a scris un *Comentariu la Psalmi (Ypothesis is tus psalmus).*

BIBLIOGRAFIE

Studii și Manuale: Literatură străină: Beck, *op. cit.*, p. 596.

D. CATENE

În secolul al X-lea au apărut câteva tipuri de catene la *Evanghelia după Ioan*, la *Evanghelia după Luca* și la *epistolele Sfântului Pavel*. Sunt folosite mai cu seamă comentariile Sfântului Ioan Gură de Aur, dar și ale lui Chiril al Alexandriei, Apolinarie și Origen; dintre comentatorii mai noi sunt folosiți: Sfântul Ioan Damaschin și Fotie.

BIBLIOGRAFIE

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: BECK, *op. cit.*, p. 596.

În secolul al X-lea au scris comentarii la scrierile Sfântului Grigorie Teologul următorii:

Vasile al II-lea al Cezareei Capadociei

Spre a se deosebi de omonimul său din secolul al IV-lea, se numea „*cel mic*". Acest Vasile era originar din Seleucia. A trăit multă vreme în Constantinopol, a avut influență la curtea imperială și a luat parte la hirotonia ca patriarh a lui Teofilact (933-956), fiul împăratului Roman Lecapenul.

Mai târziu, a fost numit arhiepiscop al Cezareei Capadociei. Vasile a comentat toate cuvântările Sfântului Grigorie Teologul, afară de: cuvânt către tatăl său, cuvânt despre mucenici și cuvânt despre divorț. A mai comentat și trei scrisori ale Sfântului Grigorie. Arhiepiscopul Vasile a dedicat comentariile sale împăratului Constantin VII Porfirogenetul.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PG 36, 903-908; 913-916; 1073-1180.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: BECK, *op. cit.*, pp. 596-597. S. G. PAPADOPULOS, în ThIE III, pp. 698-699. EHRHARD, *op. cit.*, p. 138. J. SAJDAK, *Historia scritica scholiastarum et commentatorum Gregorii Nazianzeni*, I, Krakau, 1914, pp. 37-59. R. CANTARELLNA, *Basili Minimo*, în BZ 25/1925, pp. 292-308.

Gheorghe Mokenos

Comentează cele două cuvântări la Paști, cuvântul despre cuvântările sale și către inspectorul financiar Iulian, cuvântul la Botezul Domnului.

BIBLIOGRAFIE

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: PANAGIOTES K. CHRESTOU/ PROTOPRESBYTER GEORGE DION. DRAGAS (editor), *Greek Orthodox Patrology: An Introduction to the Study of the Church Fathers* (= *Orthodox Theological Library*), Published by Orthodox Research Institute, 20 Silver Lane, Rollinsford, NH 03869, p. 172 ș. u. (Cartea conține capitole selectate din *Patrologia greacă*, vol. I, editată de Patriarchal Institute of Vlatades, Thessalonike, 1976).

Un oarecare Teofil

Comentează numai cuvântul la Nașterea Domnului.

BIBLIOGRAFIE

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: BECK, *op. cit.*, p. 597. EHRHARD, *op. cit.*, pp. 137-138. J. SAJDAK, *op. cit.*, pp. 61-89.

E. ASCEȚI ȘI MISTICI

Antonie Studitul

Antonie Studitul a fost monah la mănăstirea Studion, de aici și numele de Studitul. Pentru virtuțile sale a fost ales în 974 patriarh al Constantinopolului. În timpul păstoririi sale a arătat mare râvnă nu numai în problemele de politică bisericească, cum a fost de pildă aceea a raporturilor cu Biserica Romei, ci și în problemele liturgice și mistico-ascetice. Astfel, din porunca lui, s-au adunat într-un volum viețile sfinților Bisericii Ortodoxe.

De la el ne-au rămas două documente patriarhale:

1. unul cu privire la rânduiala liturgică a preoților și diaconilor de la Biserica „Sfânta Sofia";

2. altul cu privire la rânduiala sărbătorii Bunei Vestiri când cade în Săptămâna Mare sau în perioada Penticostarului.

Antonie mai este autorul unor sfaturi către călugări cu privire la spovedanie și la cercetarea conștiinței.

În urma unei silnicii politice, a fost silit să demisioneze în 979 și s-a retras la fosta sa mănăstire, unde și-a trăit ultimii ani ca simplu călugăr. A murit în anul 983.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: A. PAPADOPULOS-KERAMEUS, în rev. *Nea Sion*, nr. 2/1905, pp. 807-815.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: REMUS RUS, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Editura Lidia, București, 2003, p. 61. **Literatură străină:** BECK, *op. cit.*, p. 584. S. G. PAPADOPULOS, în ThIE II, p. 979. R. JANIN, în DHGE III, pp. 796-797. V. LAURENT, în LTK 1, p. 522.

Simeon Studitul, numit și Evlaviosul

Sfântul Simeon Studitul a fost un monah celebru din mănăstirea Studion. S-a născut pe la 916; în 942 a intrat în mănăstirea Studion și a rămas simplu monah, nevrând să se facă preot. A murit în 986.

De la el ni s-au păstrat *32 Capete ascetice*. Scrierea aceasta, care la origine forma o centurie, adică 100 de capete, tratează probleme în legătură cu viețuirea monahilor, cu felul cum trebuie să se poarte cu egumenul și cu duhovnicul. Simeon Studitul însă a rămas celebru mai cu seamă prin aceea că a fost dascălul Sfântului Simeon Noul Teolog. Multe din învățăturile ucenicului său le găsim în *Capetele* lui Simeon Evlaviosul, cum e de pildă darul lacrimilor, ca rod și dovadă a harului lui Dumnezeu.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PG, 120, 668-686. Ediția *Katanyxix syngramma hieron syntethen hypo tou hosiou kai theophorou Patros hemon Symeon tou Metaphrastou*, ekdidetai to proton dapane PAISIOU hieromonachou enkrisei tes hieras Synodou tes Ekklesias tes Hellados en Athenais, 1873. **Traduceri: Română:** SIMEON MONAHUL, *Cuvinte pentru străpungerea inimii*, în col. *Filocalica*, trad. de diac. IOAN I. ICĂ JR., după ediția *Katanyxix syngramma hieron syntethen hypo tou hosiou kai theophorou Patros hemon Symeon tou Metaphrastou*, ekdidetai to proton dapane PAISIOU hieromonachou enkrisei tes hieras Synodou tes Ekklesias tes Hellados en Athenais, 1873, cu un *Studiu introductiv* de DAN ZAMFIRESCU, Ed. Deisis, Sibiu, 2009 (Pe coperta cărții se specifică: *„izvor al «Învățăturilor lui Neagoe Basarab»*"). CUVIOSUL SIMEON EVLAVIOSUL, *Testament duhovnicesc (Cuvânt etic și ascetic în mai multe părți)*, în SFÂNTUL SIMEON NOUL TEOLOG, *Viața și epoca. Scrieri IV*, introd. și trad. diac. IOAN I. ICĂ JR., Editura Deisis, col. *Filocalica*, Sibiu, 2006, pp. 103-121. *Capetele morale ale lui SIMEON EVLAVIOSUL*, în *Filocalia sfintelor nevoințe ale desăvârșirii*, vol. 6, trad., introd. și note de Pr. Prof. DUMITRU STĂNILOAE, seria *Religie*, coordonată de Pr. Dr. VASILE RĂDUCĂ, Humanitas, București, 1997, pp. 89-106 (*Cap aparte*, pp. 105-106).

STUDII ȘI MANUALE: BECK, *op. cit.*, p. 584. EHRHARD, *op. cit.*, p. 154. J. GOUILLARD, în DThC XIV, 2, pp. 2972-2973. I. HAUSHERR, *Un grand mystique byzantin*, Roma, 1928, în *Introducere*. I. ROSENTHAL KAMARINEA, *Symeon der Neue Theologe und Symeon Studites*, în *Oekumenische Einheit*, nr. 3/1952, pp. 103-120. DAN ZAMFIRESCU, *O creație singulară a Răsăritului ortodox și valorificarea ei în cultura română. Studiu introductiv*, în SIMEON MONAHUL, *Cuvinte pentru străpungerea inimii*, în col. *Filocalica*, trad. de diac. IOAN I. ICĂ JR., după ediția *Katanyxix syngramma hieron...* (Dan Zamfirescu susține că acest Simeon nu este unul și același cu părintele duhovnicesc al Sf. Simeon Noul Teolog).

Atanasie Athonitul

Sfântul Atanasie Athonitul s-a născut în Trapezunt pe la anul 930. Tatăl său a murit înainte de nașterea fiului său, iar mama sa îndată după botez. Din botez s-a numit Avraamie.

A fost luat și crescut de o călugăriță, rudă a sa, care a exercitat o puternică influență asupra lui. Studiile și le-a făcut la Constantinopol. Hotărâtor pentru viața sa de mai târziu a fost părin-

tele său duhovnicesc, Mihail Maleinos, starețul unei chinovii din muntele Chimina din Bitinia.

Sub influența dascălului său, Atanasie a intrat în mănăstirea lui Mihail, a fost tuns călugăr, luând numele de Atanasie. Pentru ca să nu fie numit stareț, a fugit în muntele Athos, unde a trăit ca sihastru. Fiind duhovnicul generalului Nichifor Foca, împăratul de mai târziu (963-969), l-a însoțit pe general în războiul din Creta.

Întors victorios, Nichifor Foca l-a ajutat pe Atanasie de a zidit marea mănăstire Lavra din Muntele Athos. În această mănăstire Sfântul Atanasie a aplicat regulile chinoviale ale Sfântului Vasile cel Mare și ale lui Teodor Studitul. Biserica îl prăznuiește la 5 iulie.

De la Sfântul Atanasie ne-au rămas:

1. Regulile date de el mănăstirii sale sub două redacții, intitulate *Ipotipose* și *Diatipose*;

2. Cuvânt la Psalmul 6;

3. Canoane la Sfântul Teodor și Sfântul Ioanichie.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: Dmitrievsckij, *Typika*, pp. 238-256. *Vita des Athanasios*, în *AnBoll*, nr. 25/1906, p. 1 ș. u. J. Noret, *Vitae duae antiquae sancti Athanasii Athonitae*, Turnhout, 1982, rev. J. O. Rosenqvist, în BZ 76 (1983), pp. 341-344. R. Browning, în JThS 34 (1983), pp. 319-321. M. B. Paparozzi, în *BollBadGr* 37 (1983), pp. 99-101. M. Whitby, în JHS 103 (1983), pp. 231-232. C. Martin, în *Nouvelle revue théologique* 105 (1983), pp. 426-427. J. Darrouzès, în REB 42 (1984), pp. 305-306. B. Coulie, în *Scriptorium* 38 (1984), pp. 173-175. J. Koder, în JÖB 35 (1985), pp. 305-306. B. Plank, în *Ostkirchliche Studien* 37 (1988), pp. 210. **Traduceri: Germană:** P. H. Meyer, *Die Haupturkunden für Geschichite der Athosklöster*, Leipzig, 1894, pp. 102, 140. **Rusă:** I. Pomjalovskij, *Zi tie prepodobnogo Afanasija Afonskogo*, St. Petersburg, 1895, rev. K. K[rumbacher], în BZ 5 (1896), pp. 230-231. I. Vizantijskij, în rev. *Christianskoe ctenie*, Jan.-Feb., 1896, pp. 224-227. I. Sokolov, în *VizVrem* 3 (1896), pp. 644-662. O. Lampsides, *Μία παραλλαγὴ τῆς βιογραφίας ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου*, în *Byzantina* 6 (1974), pp. 283-319. **Bulgară:** V. Tupkova-Zaimova, în *FGHBulg* 6, Sofia, 1965, pp. 8-11. **Franceză:** L. Petit, *Vie de saint Athanase l'Athonite*, în *AnBoll* 25 (1906), pp. 5-89. P. Dumont, *Vie de saint Athanase l'Athonite*, în rev. *Irénikon* 8 (1931), pp. 457-499;

667-689; și în rev. *Irénikon* 9 (1932), pp. 71-95; 240-264. F. HALKIN, *Eloge inédit de saint Athanase l'Athonite*, în AB 79 (1961), pp. 26-39. O. R[OUSSEAU], *La vie de saint Athanase l'Athonite*, Chevetogne, 1963 (versiune revizuită a traducerii lui P. DUMONT).

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: PH. MEYER, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Leipzig, 1894, pp. 21-29; 102-122. BHG 187-191f. BECK, *Kirche...*, pp. 578; 588-589. TH. DIONISITIS, în ThIE, I, pp. 509-515. EHRHARD, *op. cit.*, pp. 143; 198. R. JANIN, în DHGE 4 (1930), pp. 137-177. Idem, în DSp 1 (1937), pp. 1052-1054. Idem, *Catholicisme* 1 (1948), p. 981. R. M. DAWKINS, *The monks of Athos*, London, 1936. ByZ 41/1941, p. 340 ș. u. FRANZ DÖLGER (ed.), *Mönchsland Athos*, 1943. KARL ELLER, *Der Hl. Berg Athos*, 1954. E. AMAND DE MENDIETA, *La presqu'île des caloyers: Le Mont Athos*, Paris, 1955, p. 13 ș. u. LThK I, p. 976. K. BAUS, în LThK 1 (1957), p. 976. V. TUPKOVA-ZAIMOVA, *Svedenija za bulgari v zitieto na sv. Atanasij*, în *Izsledovanija v cest na akademik Dimitur Decev*, Sofia, 1958, pp. 759-762. N. TOMADAKIS, *S. Athanase l'Athonite en Crète (961) et la fondation de la Grande Laure*, Athènes, 1961. G. D. GORDINI, în *BiblSanct* 2 (1962), pp. 547-549. K. S. FRANK, în *LexMA* 1 (1980), pp. 1161-1162. A. KAZHDAN/N.P. SEVCENKO, în ODB 1 (1991), p. 219. JACQUES NORET, *La vie la plus ancienne de saint Athanase l'Athonite confrontée aux écrits laissés par le saint*, în *AnBoll*, nr. 100/1982, pp. 545-566. Idem, *La vie ancienne d'Athanase l'Athonite confrontée au „Tragos" et à un acte de Nicéphore Phocas*, în *AnBoll*, nr. 101/ 1983, pp. 287-289. Idem, *La vie la plus ancienne d'Athanase l'Athonite confrontée à d'autres vies de saints*, în *AnBoll*, nr. 103/1985, pp. 243-252. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ, art. *Athanasios Athonites*, în BBKL 1 (1990), p. 259.

Sfântul Pavel cel Nou de la Muntele Latros

Sfântul Pavel s-a născut în Asia Mică într-un sat de lângă Pergam. Rămas orfan de mic, a fost luat de fratele său mai mare - care era monah - în mănăstirea sa, din apropierea muntelui Latros. Mai târziu amândoi frații s-au dus la mănăstirea Carias din muntele Latros și acolo Pavel a fost ucenicul unui vestit ascet cu numele Petru, egumenul mănăstirii.

După moartea egumenului, monahii din mănăstire l-au ales stareț pentru virtuțile sale. Pavel însă n-a primit și a fugit în părțile cele mai adânci ale muntelui, trăind în post și rugăciune.

După trecere de mai multă vreme, la rugămintea monahilor s-a întors în mănăstire și, treptat, a creat un puternic centru monahal. A murit în anul 955. Biserica Ortodoxă îl prăznuiește la 15 decembrie.

De la Pavel ne-a rămas *Testamentul* său cu reguli monastice și ascetice.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: H. DELEHAYE, *Vita s. Pauli Iunioris in Monte Latro*, în *AnBoll* 11 (1892), pp. 5-74; 136-182 (lb. latină). K. KRUMBACHER, *BZ* 1 (1892), pp. 633-634. F. H(ALKIN), în *AnBoll* 84 (1966), pp. 216-217. TH. WIEGAND, *Milet 3.1. Der Latmos*, Berlin, 1913, pp. 105-157. LEO ALLATIUS/JOSEPH ALOYSIUS ASSEMAN, în *Calend. univ.*, tom. V, p. 467. Un extras oferă și FLEURY, tom. 12, 1, 55, n. 52. **Traduceri: Rusă:** *Zitie otca nasego Pavla Novogo, podvizavsegosja na Latrskoj gore*, Moskwa, 1854 (ed. a II-a, 1896). **Germană:** *Der Heilige Paulus von Latros. Einsiedler*, pp. 332-335, în vol. *Leben der Väter und Märtyrer, nebst anderer vorzüglichen Heiligen, ursprünglich in englischer Sprache verfasst von ALBAN BUTLER, nach der französischen Uebersetzung von GODESCARD für Deutschland bearbeitet und sehr vermehrt von Dr. RATZ, Professor der Theologie und Director im biscöfl. Seminar in Mainz und Dr. WEIS, geistlichem Rate und Canonicus am hohen Dom in Speier*, Achtzehnter Band, in der Simon Müller'schen Buchhandlung, Mainz, 1826. **Franceză:** H. DELEHAYE, *La vie de saint Paul le Jeune (+955) et la chronologie de Métaphraste*, în *Revue des questions historiques* 54 (1893), pp. 49-85.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: BECK, *op. cit.*, p. 588. G. D. METALLINOS, în ThIE, X, pp. 219-220. F. HALKIN (ed.), *Bibliotheca hagiographica graeca* (3 vol. în 1), Société des Bollandistes, Brussels, 1957 (= *Subsidia Hagiographica* 8a), p. 1474-74h. B. KOTTER, în LThK 8 (1963), p. 212. R. JANIN, în *Bibliotheca Sanctorum*, vol. 10 (1968), pp. 258-260. Idem, *Eglises Centres*, pp. 217-240. A. KAZHDAN, în ODB vol. 3, New York, 1991, p. 1608. V. VASIL'EVSKIJ, *O zizni i trudach Simeona Metafrasta*, în *Zurnal Ministerstva Narodnago Prosvescenija*, nr. 212, Leningrad, 1880, pp. 416-437. H. DELEHAYE, *Mélanges*, pp. 84-116. F. HALKIN, *Une vie prétendue de saint Athanase l'Athonite*, în *Makedonika* 5 (1961/1963), pp. 242-243. P. L. VOKOTOPOULOS, *Latros*, în rev. EEBS, nr. 35, Athena, 1966/1967, pp. 69-106. H. DITTEN, *Zu den Μαῦροι der Vita s. Pauli Junioris in monte Latro*, în rev. *Klio* 72 (1990), pp. 254-269.

Nicon Metanoite

Nicon era originar din Pont, născut pe la anul 930. Auzind odată în biserică textul: „*Tot cel ce-și părăsește pe tatăl său și pe mama sa va primi însutit și va moșteni viața veșnică*", a fugit de acasă și s-a dus în mănăstirea Hrisopetra, unde a trăit 12 ani în asceză severă, apoi trei ani în pustiu.

După aceasta a predicat în orașele Asiei Mici, folosind des cuvântul „*Metanoite*", adică: „*Pocăiți-vă*", de unde i-a rămas și numele. A predicat apoi în Creta și în sfârșit a venit în Peloponez, unde a înființat o mănăstire lângă Sparta. A murit pe la anul 998. Biserica îl cinstește ca sfânt la 24 noiembrie.

De la Nicon a rămas un *Testament* către monahii mănăstirii întemeiate de el; ca și *Testamentul* lui Pavel de la Latros, cuprinde regulile monastice și ascetice.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: O. LAMPSIDES, *Ὁ ἐκ Πόντου ὅσιος Νίκως ὁ Μετανοεῖτε*, în *Archeion Pontou, Suppl.* 13, Athens, 1982. Rev. F. HALKIN, în *AnBoll* 101 (1983), pp. 211-212. T. A. GR(ITSOPOULOS), *Peloponnesiaka* 15 (1982/1984), pp. 251-255. M. E. GALANOPOULOS, *Βίως, πολιτεία, εἰκονγραφία, θαύματα καὶ ἀσματικὴ ἀκολουθία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶ Νίκωνος τοῦ „Μετανοεῖτε"*, Athena, 1933. Rev. (Archbp.) CH(RYSOSTOMOS), în rev. *Theologia* 12 (1934), pp. 184-186. PH. KOUKOULES, în EEBS 11 (1935), pp. 464-469. F. D[ÖLGER], în BZ 36 (1936), pp. 478-479. S. LAMPROS, *Ὁ Βίως Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε*, în *Neos Hellenomnemon* 3 (1906), pp. 129-222, conf. NE 5 (79)/(1908), pp. 301-304, emend. N. BEES, *Zum Synaxarium des hl. Nikon des sogenannten Metanoitès*, în BNJb 18 (1945/1949), p. 143. **Traduceri: Engleză:** D. SULLIVAN, *The Life of Saint Nikon*, Brookline, Mass., 1987, with English tr.; rev. J. S. PALMER, în rev. *Hellenika* 39 (1988), pp. 195-196. N. RUSSELL, în rev. *Sobornost* 10 (1988), pp. 75-76. G. DENNIS, în rev. *Church History* 58 (1989), pp. 219-220. B. FLUSIN, în REB 47 (1989), pp. 275-276. D. DE F. ABRAHAMSE, în rev. *Speculum* 65 (1990), pp. 1060-1061.

Germană: N. BEES, *Zum Synaxarium des hl. Nikon des sogenannten Metanoitès*, în BNJb 18 (1945/1949), p. 143.

STUDII ŞI MANUALE: *The Condition of Society*, by Archimandrite SEBASTIAN DABOVICH, în vol. *Preaching in the Russian Church*, San Francisco, 1899. LTK VII, pp. 591-592. T. A. CRITOPULOS, în ThIE IX, pp. 550-558. BHG, pp. 1366-1368. R. JANIN, în *BiblSanct* 9 (1967), pp. 987-988. E. STÉPHANOU, în DTC 11 (1931), pp. 655-657. K. BAUS, în LThK 7 (1962), p. 1002. A. KAZHDAN (ş. a.), în ODB 3 (1991), p. 1484. G. DA COSTA-LOUILLET, *Saints de Grèce, aux VIIIe, IXe et X^e siecles*, în *Byzantion* 31 (1961), pp. 309-369, aici: pp. 346-365. V. ZLATARSKI, *Istoria na Bulgarskata durzava* 1, 2, Sofia, 1927, pp. 845-850. M. GALANOPOULOS, *Ὁ Λακεδαιμόνιος βιβλιογράφος ἐπίσκοπος Βρεσθένης Παρθένιος*, în EEBS 12 (1936), pp. 251-263. D. DAPHNOS, *Βίος καὶ ἀκολουθία τοῦ ὁσίου Νίκωνος τοῦ „Μετανοεῖτε"*, Athena, 1953. N. DRANDAKES, *Εἰκονογραφία τοῦ Ὁσίου Νίκωνος*, în *Peloponnesiaka* 5 (1962), pp. 306-319. I. KYRIAZOPOULOS, *Βίος καὶ ἀκολουθία μετὰ παρακλητικοῦ κανόνος τοῦ πολιούχου Λακεδαίμονος ὁσίου Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε*, Athens, 1963. U. VOULGARAKIS, *Nikon Metanoeite und die Rechristianisierung der Kreter vom Islam*, în *Zeitschrift der Missionswissenschaft und Religionswissenschaft* 47 (1963), pp. 192-204; 258-269. D. SULLIVAN, *The Versions of the „Vita Niconis"*, în DOP 32 (1978), pp. 157-173. B. G. CHARONITES, *Νίκωνος ὁ „Μετανοεῖτε" ὁ ἐθναπόστολος τῆς Κρήτης*, în *Amaltheia* 9 (1978), pp. 175-190. O. LAMPSIDES, *Ἐπὶ τῇ ἐκδόσει τοῦ βίου τοῦ ὁσίου Νίκωνος κατὰ τὸν Barber. 583*, în *Archeion Pontou* 37 (1980), pp. 3-15. P. BELISSARIOU, *Τὸ ἄντρον τῆς καθοσιώσεως ὁσίου Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε*, în *Praktikon G' Synedriou Peloponnesiakon Spoudon* 2, Athena, 1988, pp. 465-471. K. MENTZOU-MEÏMARE, *Ἀπεικονίσεις δημοφιλῶν ἁγίων, în Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὸ Βυζάντιο*, ed. CH. MALTEZOU, Athena, 1989, pp. 592-593. ELISABETH MALAMUT, *Sur la route des saints byzantines*, Paris, 1993, pp. 262-264. D. CONSTANTELOS, *Ἡ ἱστορικὴ σημασία τῶν βίων Πέτρου Ἄργους, Ἀθανασίου Μεθώνης καὶ Νίκωνος Μετανοεῖτε διά τήν Πελοπόννησον τοῦ 10ου αἰῶνος*, în *Μνήμη Ἰωάννου Ἀναστασίου*, Thessalonike, 1992, pp. 347-365. Idem, *Ἀρχαία ἑλληνικὴ κληρονομία σε δύο βίους Πελοποννησίων Ἁγίων*, în *Byzantinai Meletai* 6 (1995), pp. 201-209. A. SAVVIDES, *Ὁ λάκων Ἰωάννης Ἄρατος καὶ οἱ Ἰουδαῖοι τῆς Σπάρτης στὰ τέλη τοῦ 10 μ. Χ. αἰ.*, în *Byzantinai Meletai* 6 (1995), pp. 123-140. J. O. ROSENQVIST, *The Text of the Life of St. Nikon*

„Metanoeite" Reconsidered, în ΛΕΙΜΩΝ. *Studies Presented to Lennart Rydén on his Sixty-Fifth Birthday*, ediția J. O. ROSENQVIST, Uppsala, 1996, pp. 93-111. CORDULA SCHOLZ, *Graecia sacra. Studien zur Kultur des mittelalterlichen Griechenland im Spiegel hagiographischer Quellen*, în col. *Studien und Texte zur Byzantinistik*, pp. 44-46.

Ioan Xenos

Ioan Xenos, numit și Ioan Eremitul, a trăit la sfârșitul secolului al X-lea și începutul secolului al XI-lea. S-a născut în Creta și este ctitorul mai multor mănăstiri din această insulă. Ioan Xenos a fost un om cult și învățat. În afară de *Testamentul* său, în care, pe lângă rânduielile monahale, dă în introducere și o biografie, Ioan Xenos a mai scris *Omilii la Evanghelia după Matei*. Lucrarea se află într-un manuscris din secolul al XII-lea de la Marea Lavră de la Athos.

Ioan Xenos este probabil și imnograf, precum și traducător al operelor lui Aristotel.

BIBLIOGRAFIE

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: BECK, *op. cit.*, p. 590. N. V. TOMADAKIS, în ThIE, VI, pp. 1243-1245.

MONAHI ŞI IERARHI TEOLOGI

Nichifor Calist (Xantopulos)

Viaţa

Viaţa lui nu e foarte cunoscută. S-a născut pe la 1256 şi - în unele manuscrise ale scrierilor lui - îl găsim ca şi cum ar fi fost preot la marea biserică („Sfânta Sofia") din Constantinopol.

A fost călugăr sub numele de Nil, poate către sfârşitul vieţii, la mănăstirea Cuzena. Aici l-a cunoscut bine pe arhimandritul Calinic, care i-a păstrat multe din scrierile lui liturgice. Se pare că a murit pe la 1335, în primii ani ai domniei împăratului Andronic al III-lea cel Tânăr.

Opera

Nu se pot şti exact scrierile lui. Lipsa de cataloage din bibliotecile din Athos, Paris, Vatican, Escurial face imposibilă precizarea lor. Dar cele rămase le putem împărţi în mai multe grupe.

1. Scrieri istorice. Acestea sunt cele mai însemnate şi care l-au făcut renumit pe cel care le-a scris:

a) *Istoria bisericească*, în 18 cărţi. Ea povesteşte de la începutul creştinismului şi până la moartea împăratului Focas (618). La început are o scrisoare prin care el închină lucrarea lui Andronic al II-lea Paleologul (1282-1328). Face o introducere a întregii lucrări (prima carte), în care el spune că de la Evagrie nimeni nu s-a mai ocupat să facă o istorie de ansamblu a Bisericii. Din această introducere se vede că istoria era plănuită până la Leon Filosoful (912) şi nu până la Focas, cum o avem acum. Unii cred că Nichifor a plagiat această lucrare după o lucrare scrisă către sfârşitul secolului al X-lea. Dacă e aşa, meritul lui Nichifor scade; totuşi, chiar dacă ar fi aranjat şi cules materialul, are un deosebit merit.

b) *Un opuscul asupra episcopilor și patriarhilor de Constantinopol.* Începe de la Stachys, legendar discipol al Sfântului Andrei, și merge până la a doua păstorire a patriarhului Atanasie I (1304-1310).

c) A scris și *o listă a împăraților până la Andronic al II-lea.*

d) A scris *poeme istorice în versuri iambice.* Menționăm o poemă despre ruina Ierusalimului, o listă a Părinților bisericești, o listă a melozilor și altele. De asemenea, menționăm *scrisori aghiografice,* ca: viața Sfântului Andrei cel Tânăr, o istorie a sanctuarului de la Notre Dame, a izvorului și minunilor care s-au săvârșit acolo, precum și o poveste în versuri iambice a vieții și minunilor Sfântului Nicolae din Mira Lichiei și altele.

2. Scrieri liturgice. Are comentarii la tropare, poezii în versuri metrice și sinaxare. A făcut sinaxarele principalelor sărbători ale Triodului, explicând originea și așezarea acestor sărbători în calendar, sinaxare pentru sfinții de peste an, autenticitatea lor fiind însă pusă sub semnul întrebării. Mai are, de asemenea, un tratat asupra Liturghiei catehumenilor, o scrisoare în care explică diferiți termeni liturgici, ca: „*ἡ υπακοή, τὸ κοντακιον, ὁ οἶκος*", comentarii la troparele din Octoih și comentarii la imnul compus de Cosma Melodul pentru Sfânta Fecioară, în care dezaprobă imaculata concepție, ceea ce a revoltat pe romano-catolici. A mai scris o serie de piese în versuri ritmice în cinstea diferiților sfinți, epigrame și încă multe alte poezii, ca și rugăciuni.

3. Scrieri exegetice. A scris un comentariu la Psalmi, un rezumat al Vechiului Testament în versuri iambice, scolii la 30 de discursuri ale Sfântului Grigorie Teologul.

4. Opere oratorice. Are mai multe discursuri: unele asupra Mariei Magdalena și alte două, unul pentru sărbătoarea Ortodoxiei și altul pentru Crăciun. Autenticitatea lor este discutabilă.

5. Opere de literatură profană. Are un mic poem în versuri, *Despre vin*, dedicat împăratului.

Vor mai fi fost și altele, dar asupra lor încă nu avem informații.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PG, 145-147. A. PAPADOPULOS-KERAMEUS, *Analekta Ierosolumitikes stacuologia* V, IV, pp. 357-366. Imne: Ediția K. ATHANASIADES, Jerusalem, 1862. Scrisori: Ediția ANGELO MAI, *Nova Patrum Bibliotheca* VI/2, pp. 418-419. **Traduceri: Germană:** K. ATHANASIADES, *Kommentar zum Hymnos des Kosmas Melodos Tes timioteran*, Jerusalem, 1862. Poeme referitoare la diverse icoane și alte reprezentări religioase: A. PAPADOPULOS-KERAMEUS, *Nikephoros Kallistos Xanthopulos*, în *Byzantinische Zeitschrift* 11 (1902), pp. 38-47. Despre Roman Melodul: *Byzantinische Zeitschrift* 2 (1893), pp. 602-603. Rugăciuni: *Byzantinische Zeitschrift* 11 (1902), pp. 47-49. J. GLETTNER (ed.), *Die Progymnasta des Nikephoros Kallistos Xanthopulos*, în *Byzantinische Zeitschrift*, Band 33, Heft 1 und Heft 2, 1933, pp. 1-12; 255-270. **Franceză:** Imne: M. JUGIE, *Poésies rythmique de Nicéphore Calliste Xanthopoulos*, în *Byzantion* 5 (1929/1930), pp. 357-390. **Engleză:** ROBERT BROWNING, *A young man in a hurry - Two unpublished letters of Nicephoros Kallistos-Xanthopulos*, în *Byzantina* 13/1 (1985), pp. 141-153.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: Pr. Prof. TEODOR BODOGAE, *Cultura teologică în Răsărit. Scriitori din sec. XIV-XV*, în *Istoria bisericească universală*, vol. II (1054-1982), București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1993, p. 160. GEORGE MIHĂILĂ, *Tradiția literară constantiniană de la Eusebiu al Cezareei la Nichifor Calist Xanthopol, Eftimie al Târnovei și domnii Țărilor Române*, în volumul *Cultură și literatură română veche în context european*, Editura Științifică și enciclopedică, București, 1979. **Literatură străină:** F. C. BAUR, *Die Epochen der kirchlichen Geschichtsschreibung*, Tübingen, 1852. K. KRUMBACHER, *Geschichte der byzantinischen Literatur. Von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches*, în col. HAW 9.1, ed. a II-a, München, 1897. *Wetzer and Welte's Kirchenlexikon* IX, Freiburg im Breisgau, 1895. TH. SINKO, *De Nicephoro Xanthopulo Gregorii Nazianzeni imitatore*, în Eos 12 (1906), pp. 91-97. RODOLPHE GUILLAND, *Correspondance de Nicéphore Grégoras*, Les Belles Letres, Paris, 1927, pp. 382-385. HENRI GRÉGOIRE, *Le schisme arséniate et Nicéphore Calliste Xanthopoulos*, în rev. *Byzantion* 5 (1929/1930), pp. 758-765. I. SYKUTRIS, *Peri to schisma ton Arseniaton*, în rev. *Hellenika* 3 (1930), pp. 31-33. GIUSEPPE MERCATI, *Nikephoros Kallistos o Nicola Cataskepeno*, în rev. *Studi bizantini e neoellenici* 3 (1931), pp. 299-301. GÜNTER GENTZ/KURT ALAND, *Die Quellen der Kirchengeschichte des Nikephoros und ihre Bedeutung für die Konstituierung des Textes der älteren Kirchenhistoriker*, în rev. *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren*

Kirche 42 (1949), pp. 104-141. GYULA MORAVCSIK, *Un fragment de l'Histoire Ecclésiastique de Nicéphore Xanthopoulos copié par Philippe Melanchthon*, în *Mélanges Henry Grégoire* I (1949), pp. 483-488. CHARLES ASTRUC, *Autour de l'édition princeps de l'Histoire Ecclésiastique de Nicéphore Calliste Xanthopoulos*, în rev. *Scriptorium* 6 (1952), pp. 252-259. JEAN DARROUZÈS, *Les calendriers byzantins en vers*, în *Revue des Études Byzantines* 16 (1958), pp. 82-83. GÜNTER GENTZ/FRIEDHELM WINKELMANN, *Die Kirchengeschichte des Nikephoros Callistos Xanthopulos und ihre Quellen*, Berlin, 1966. ERWIN FENSTER, *Laudes Constantinopolitanae*, în col. *Miscellanea Byzantina Monacensia*, Heft 9, Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie, München, 1968, pp. 211-214. DJORDJE TRIFUNOVIC, *Hymne de Nicéphore Calliste Xanthopoulos, consacré à la Vierge, dans la traduction serbe de Macarije de l' 1382*, în rev. *Cyrillomethodianum* I (1971), pp. 58-79. LINOS POLITES, *Agosto epgo tou Nikephoros Kallistos Xanthopulos Exegesis ton Ioannes tes Klimakos*, în rev. *Kleronomia* 3 (1971), pp. 69-84. KONSTANTINOS MANAPHES, *Ai en Konstantinoupolei bibliothekai*, 1972, pp. 133-141. GEORGIOS FATOUROS, *Die Briefe des Michael Gabras (ca. 1290-nach 1350)*, în *Wiener Byzantinistische Studien* X/I (1973), pp. 58; 69; 72; 75-76; 124-125; 132; 152. NIGEL WILSON, *The autograph of Nicephorus Callistus Xanthopoulos*, în *Journal of Theological Studies N.S.* 25 (1974), pp. 437-442. WOLFRAM HÖRANDNER, *Der Prosarythmus in der rhetorischen Literatur der Byzantiner*, în *Wiener Byzantinistische Studien* XVI (1981), pp. 117; 166. IRMGARD HUTTER, *Corpus der byzantinischen Miniaturenhandschriften* 3/1, în *Bodleian Library* III, Oxford, 1982, pp. 206; 211-212. MARY CUNNINGHAM/JEFFREY FEATHERSTONE/SOPHIA GEORGIOPOULOU, *Theodore Metochites' poem to Nikephoros Kallistos Xanthopoulos*, în *Harvard Ukrainian Studies* 7 (1983), pp. 100-116. FRIEDHELM WINKELMANN, *Hat Niketas David Paphlagon ein umfassendes Geschichtswerk verfaßt ? Ein Beitrag zur Quellenfrage des Nikephoros Kallistos Xanthopoulos und des Pseudo-Symeon*, în *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 37 (1987), pp. 137-152. BECK, *Theologische Literatur...*, pp. 705-707. DHGE XI, pp. 447-449. DSp XI, pp. 203-208. DTC XI, pp. 446-452. KRUMBACHER, *Litteratur...*, pp. 291-293. LThK, p. 1284. NCE XIV, p. 1057. *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit* VIII, pp. 195-197. *Threskeutike kai Helenike Enkyklopaideia* IX, pp. 649-654. *Tusculum Lexikon*, 1982, pp. 852-853. CHRISTOPHER R. MATTHEWS, *Nicephorus Callistus' physical description of Peter. An original component of the „Acts of Peter" ?*, în rev. *Apocrypha* 7/1996, pp. 135-145. EWALD KISLINGER, art. *Xanthopulos, Nikephoros, Kallistos*, în BBKL 14 (1998), pp. 267-268.

Simeon al Tesalonicului

Viața

Datele biografice cu privire la viața și activitatea lui sunt puține și sărace. Câteva informații sumare aflăm din operele lui, din *Sinodiconul* Duminicii Ortodoxiei al Bisericii Tesalonicului și din *Narațiunea despre ultima luare a Tesalonicului* a lui Ioan Anagnostul, scriitor din secolul al XV-lea.

Simeon s-a născut pe la mijlocul secolului al XIV-lea în Constantinopol, așa cum reiese din slujba alcătuită de el în cinstea lui Simeon Metafrastul, al cărui nume îl va lua cu ocazia tunderii sale în monahism și pe care-l numește „*compatriot și omonim*". Nu se știe în care mănăstire a fost călugăr, dar cunoașterea amănunțită a tipicului slujbei bisericii din Constantinopol arată o îndelungă slujire și trăire a lui la curtea patriarhală. Pentru a elabora o operă așa de variată, „*scrisă într-o limbă bisericească, scrisă la umbra bibliotecilor*", desigur că a studiat temeinic în școlile din acel timp.

A fost hirotonit ca arhiereu la Constantinopol, de unde a venit la Tesalonic, la o dată care nu se poate fixa cu exactitate și se poate doar presupune, pe baza datei morții înaintașului său, Gavriil, survenită la 25 iulie 1425. Unii au fixat această dată în anul 1425, când Simeon procede la sfințirea paraclisului „Sfântul Gheorghe" de la mănăstirea „Sfântul Pavel" din Muntele Athos (anul creației 6933, indictionul al III-lea, adică 1425). Deci, în 1425 era deja episcop, și o dată mai înainte de acest an nu se poate fixa din lipsă de documente.

În schimb, cunoaștem foarte bine data morții sale. Toți istoricii leagă această dată de prima cădere a Tesalonicului sub turci (29 martie 1430), când orașul nu a fost distrus definitiv. Din documentele timpului reiese faptul că Simeon a murit cu șase luni înaintea căderii Tesalonicului, adică în luna septembrie 1429. Sofie Antoniadis, bazându-se pe Ioan Anagnostul, arată că „*Dumnezeu*

n-a vrut să-l facă să sufere marea durere a luării orașului de către turci, ceea ce înseamnă că el murise înainte de această dată, fiind plâns de greci, de latini și de evrei".

Opera

Dacă despre viața lui Simeon al Tesalonicului nu avem date prea numeroase, în schimb opera sa scrisă ni s-a păstrat aproape în întregime, deși nu a fost încă editată complet și nici studiată. Ea cuprinde scrieri dogmatice, liturgice și polemice (contra latinilor).

Textul original (grecesc) al operei complete a lui Simeon s-a tipărit pentru prima dată la Iași în 1683, sub îngrijirea lui Dositei, patriarhul de atunci al Ierusalimului, cu titlul *Συμεὼν τὸν μακαρίον ἀρχιεπισκόπον Θεσαλονίκης κατὰ αἱρέσεων*. În 1866, abatele J. P. Migne va tipări în Patrologia Greacă, t. 155, col. 25-1004, după ediția princeps, opera lui Simeon. O nouă ediție transpusă în greaca modernă a apărut la Veneția în anul 1702.

În anul 1765 s-a tradus în limba română, din îndemnul mitropolitului Grigorie al Ungrovlahiei, de către „*smeritul Chezarie*", ecleziarhul mitropoliei, viitorul episcop de Râmnic. Traducerea s-a intitulat *Voroavă de întrebări și răspunsuri*. Titlul acesta se explică prin forma de dialog a operei lui Simeon.

O nouă ediție a acestei traduceri a publicat peste o sută de ani tipograful Toma Teodorescu, sub titlul: Sfântul Simeon, Arhiepiscopul Tesalonicului, *Tractat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe, după adevăratele principii puse de Domnul nostru Iisus Hristos și urmașii Săi*, București, 1865.

Scrierile și temele tratate în ele sunt următoarele:

1. *Dialog împotriva tuturor ereziilor* - în care tratează despre ereziile trinitare de până la el, despre schisma cea mare (1054) și despre cele șapte Sinoade Ecumenice;

2. *Despre sfintele slujbe și Taine* - în care expune Sfintele Taine, numărul lor, întemeietorul lor, însemnătatea și explicarea actelor simbolice în legătură cu Sfintele Taine, îndeosebi despre Botez, rolul nașilor și deosebirile cu privire la Sfintele Taine dintre răsăriteni și apuseni;

3. *Despre sfânta slujbă a Sfântului Mir* - explică ce este Sfântul Mir, cine poate să sfințească Mirul și despre cei ce au dreptul de a primi Taina Sfântului Mir;

4. *Despre Sfânta Liturghie* este una din cele mai importante scrieri ale lui Simeon, deoarece cuprinde nu numai o scurtă explicare a Sfintei Liturghii, ci și o explicare despre veșmintele arhierești, despre Proscomidie, sfintele vase și despre anaforă;

5. *Despre sfântul lăcaș și târnosirea lui* - vorbește despre lăcașul creștin de cult, sfințirea lui și simbolismul slujbei sfințirii lui;

6. *Hirotonii și hirotesii* - despre primitorii hirotoniilor și hirotesiilor, săvârșitorul, locul unde se fac, timpul când se fac, condițiile pe care trebuie să le îndeplinească primitorii Tainei și explicarea slujbei hirotesiilor principale și a hirotoniilor;

7. *Taina Pocăinței* - ce înseamnă pocăința, cum că toți oamenii trebuie să se pocăiască, datoriile creștinilor față de păcătoși. Legat de Taina Pocăinței, expune slujba tunderii în monahism și simbolismul actelor însoțitoare din slujba respectivă;

8. *Despre cinstita nuntă* - scoate în relief însemnătatea pe care o are familia în societate și Biserică, rânduiala logodnei, a cununiei, rolul nunilor, săvârșitorul cununiilor, condițiile pentru ca o nuntă să fie validă;

9. *Taina Sfântului Maslu* - Maslul trebuie săvârșit de șapte preoți, însemnătatea și practicile în legătură cu această Taină, deosebirile dintre răsăriteni și apuseni în ceea ce privește administrarea Maslului;

10. *Despre dumnezeiasca rugăciune* - expune învățătura despre cele șapte laude bisericești, Liturghia Darurilor mai înainte Sfințite, explicări în legătură cu terminologia folosită în rânduielile tipiconale și explicarea rugăciunii *Tatăl nostru*;

11. *Despre sfârșitul nostru* - cuprinde rânduiala înmormântării și pomenirii celor răposați și explicarea unor practici obișnuite la moarte și înmormântare;

12. *Explicare despre dumnezeiescul lăcaș și despre preoții cei care slujesc în el, despre diaconi și arhierei și despre veșmintele cu care se îmbracă fiecare dintre ei* - face o explicare a Liturghiei

arhierești, a Sfintei Mese, a catapetesmei, semnificația lumânărilor, a tămâii, ce simbolizează poporul și slujitorii;

13. *Explicarea sinoptică, după putere, cu privire la dumnezeiescul și sfântul simbol al credinței noastre ortodoxe și nepătate a creștinilor* - o scurtă explicare a Simbolului de credință al Bisericii de Răsărit;

14. *Răspunsuri la întrebările Preasfântului Mitropolit al Pentapolei, chir Gavriil* - privitoare la: probleme de doctrină, liturgică, disciplină și viață creștină, ca de exemplu: despre starea îngerilor, despre sufletele oamenilor și starea de după moarte, despre validitatea Sfintelor Taine, indiferent de starea morală a săvârșitorului, despre cei ce s-au lepădat de credință și se întorc în sânul Bisericii, cum să se comporte preotul la duhovnicie, despre post ș.a;

15. *Despre preoție* - cuprinde o expunere despre înalta valoare a slujbei preoției și despre virtuțile cu care trebuie să fie împodobit cel care vine la Taina Preoției;

16. *Completarea Synodiconului Bisericii Tesalonicului* - în care cuprinde și două panegirice: unul lui Gavriil, arhiepiscopul Tesalonicului, și unul lui Isidor, tot arhiepiscop al Tesalonicului;

17. De la Sofronie a mai rămas o lucrare intitulată *Slujba înainte-pomenirii în cinstea Sfântului Marelui Mucenic Dimitrie.*

Opere inedite

Multe din operele lui Simeon au rămas în manuscrise, nefiind încă tipărite, și se găsesc în Codicii Bibliotecii Naționale din Atena și în Biblioteca Academiei Române, sub diferiți indici.

Temele care sunt tratate în scrierile din aceste manuscrise sunt de ordin liturgic, precum: rânduiala stării și a tămâierii, cântarea bisericească, prezentarea în rezumat a slujbelor sărbătorilor de peste tot anul, când trebuie să sune sfintele clopote dublu, care sunt sărbătorile sobornicești ale anului și cum se cântă în acestea, psaltirea cântată, Octoihul, rânduiala slujbelor de peste tot anul în sfințita lui Dumnezeu biserică mare din Tesalonic, Litur-

ghia arhierească, tropare și canoane, apoi diferite epistole trimise de Simeon.

Prin operele pe care le-a lăsat, putem spune că Simeon al Tesalonicului a fost un dogmatist, un liturgist și un polemist, mai ales împotriva latinilor. A fost un strălucit ierarh și, prin felul cum și-a trăit viața și prin faptele pe care le-a săvârșit, el aparține celor mai virtuoși și mai de seamă bărbați pe care i-a avut Biserica Ortodoxă, fiind trecut în rândul fericiților și socotit întru toate cu Sfinții Părinți.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: J. P. Migne, PG 155. L. Allatius, *De Symeonibus*, PG 155, 9-19. Idem, *Diatriba de Symeonibus*, Paris, 1664, reprodus în PG 155, 14 A. Fabricius, *Bibliotheca Graeca*, éd. Harles, tom. XI, p. 328, reprodus în PG 155, 18. I. M. Phountoules, *Symeon Archiepiskopou Thessalonikes ta leitourgika syggrammata* I, Thessaloniki, 1968. *Hagiou Symeon Archiepiskopou Thessalonikes (1416/17-1429) erga theologika kritike ekdosis met eisagoges hypo David Balfour*, în *Analekta Blatadon* 34, Thessaloniki, 1981. **Traduceri: Engleză:** David Balfour (ed.), *Symeon of Thessalonica. Politico-Historical Works of Symeon, Archbishop of Thessalonica (1416/17-1429). Critical Text with Introduction and Commentary*, în *Wiener byzantinistische Studien* XIII, Wien, 1979. **Germană:** Klaus Gamber (ed.), *Über die göttliche Mystagogie. Eine Liturgieerklärung aus spätbyzantinischer Zeit. Aus dem Griechischen übersetzt von Wolfram Gamber, eingeleitet und herausgegeben von Klaus Gamber*, în *Studia patristica et liturgica*, 12.Beiheft, Regensburg, 1984. Hans-Georg Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, ed. a II-a, München, 1977, pp. 752-753.

Studii și Manuale: Literatură în limba română: Simeon al Tesalonicului, *Despre dumnezeiasca rugăciune*, cap. 301, reprodus de PG 155, 553D-556A; Cf. și traducerea românească din vol. *Tractat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe după adevăratele principii puse de Domnul nostru Iisus Hristos*, tipărită de Toma Teodorescu, București, 1865, p. 198. I. Bianu/N. Hodoș, *Bibliografia Românească Veche, 1508-1830*, ed. Academiei Române, vol. I, București, 1903-1913, pp. 273-275. Meletie Arhimandritul, *Izvoare biblice ale Simbolului Credinței, adunate de fericitul Simeon, Arhiepiscop al Tesalonicului*, în rev. B.O.R., nr. 10/1916, pp. 1026-1038. E. Popovici, *Istoria Bisericii universale*, traducere de

ATANASIE MIRONESCU, cartea a II-a, ed. II-a, București, 1927, p. 175. Pr. Dr. MIHAIL BULACU, *Voroavă de întrebări și răspunsuri întru Hristos, a lui Simeon, Arhiepiscopul Tesalonicului. Studiu catehetic*, Oradea, 1929, 26 p. N. D. NECULA, *Arhiepiscopul Simeon al Tesalonicului ca tâlcuitor al Liturghiei ortodoxe*, teză de licență, manuscris dactilografiat, București, 1968, p. 42. Drd. DOREL PETCU, *Rânduiala și explicarea Botezului și a Mirungerii, după Arhiepiscopul Simeon al Tesalonicului*, în rev. S.T., nr. 9-10/1972, pp. 695-710. Pr. Drd. VASILE UNGUREANU, *Biserica-locaș, în interpretarea Sfântului Gherman al Constantinopolului și a Arhiepiscopului Simeon al Tesalonicului*, în rev. M.M.S., nr. 9-12/1979, pp. 657-668. Pr. Asist. Dr. ALEXANDRU I. STAN, *Însemnătatea actuală pastorală și misionară ortodoxă a „Tratatului despre preoție" al Arhiepiscopului Simeon al Tesalonicului*, în rev. S.T., nr. 5-6/1984, pp. 313-328. Pr. Prof. TEODOR BODOGAE, *Cultura teologică în Răsărit. Scriitori din sec. XIV-XV*, în *Istoria bisericească universală*, vol. II (1054-1982), București, E.I.B.M.B.O.R., 1993, p. 165. Pr. Lect. IOAN IOANICESCU, *Tâlcuirea Sfintelor Taine după opera Sfântului Simeon al Tesalonicului*, în rev. M.O., nr. 1-2/1995, pp. 16-35. Idem, *Ierurgii și rânduieli în legătură cu sfârșitul omului, după Sfântul Simeon al Tesalonicului*, în rev. M.O., nr. 3-6/1997, pp. 47-52. Idem, *Însemnătatea catehetică a tâlcuirilor liturgice ale Sfântului Simeon al Tesalonicului*, în rev. M.O., nr. 3-4/1999, pp. 10-25. **Literatură străină:** A. DIMITRIEWSKIJ, *Opisanie liturgiceskih rukopisej, khranyascik w bibliotekah prawoslawnago wostoka* I-III, Kiev, 1895, (Reeditare, Hildesheim, 1965). K. KRUMBACHER, *Geschichte der byzantinischen Literatur, von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches, 572-1453*, München, 1897, p. 112. PH. MEYER, art. *Symeon von Thessalonike*, în RE 19 (1907), p. 207. L. PETIT, *Les évêques de Thessalonique*, în rev. EO 2/1901, p. 215. O. TAFRALI, *Thessalonique au XIV-éme siècle*, Paris, 1913. V. LAURENT, *Le Synodicon de Thessalonique*, în rev. EO 144/1918. Idem, *La liste episcopale du Synodicon de Thessalonique*, în rev. EO 32/1933, p. 303. Idem, *Syméon de Thessalonique et le rite de l'investiture*, în studiul *Le rituel d'investiture du Patriarche byzantin au début du XVe siècle*, din *Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique*, tome XXVIII, 1947, no. 2, pp. 218-232. M. JUGIE, *Theologia dogmatica christianorum orientalium ab Ecclesia dissidentium*, 5 vol., Paris, 1926-1931, aici: vol. I, pp. 454-455; vol. III, passim. S. ANTONIADIS, *Place de la Liturgie dans la tradition des lettres grecques*, Leiden, 1939. H. G. BECK, *Kirche und Theologische Literatur im bizantinischen Reich*, München, 1959, p. 732. I. M. FUNTULI, *Opera liturgică a lui Simeon al Tesalonicului* (în grecește), Tesalonic, 1966. R. BORNERT, *Les Commentaires byzantins de la divine Liturgie du VII-e au XV-e siècle*, Paris, 1966. DAVID BALFOUR, *Sympleromatikos kata-*

logos cheirographon, perieconton ta gnosta erga to Symeon Archiepiskopou Thessalonikes, în rev. *Kleronomia* 6, Thessaloniki, 1974, pp. 133-144. Idem *S. Symeon of Thessalonica as a historical personality*, în GOTR 28 (1983), pp. 55-72. MICHAEL KUNZLER, art. *Symeon von Thessaloniki*, în BBKL 11 (1996), pp. 358-359. Idem, *„Pege Theotetos". Denkanstöße aus der palamitischen Liturgik*, în ThGI 89 (1989), pp. 460-497. Idem, *Gnadenquellen. Symeon von Thessaloniki (+1429) als Beispiel für die Einflußnahme des Palamismus auf die orthodoxe Sakramententheologie und Liturgik*, în TThSt 47, Trier, 1989. DThC 14, Paris, 1941, pp. 2976-2984. LThK 9, p. 1217. ASSAAD ELIAS KATTAN, *„Alors nous lui serons obéissants ... comme au Sauveur lui-meme". S. de T. et la question de la primauté du pape de Rome*, în rev. *Istina* 54 (2009), pp. 9-15.

Marcu Eugenicul

Viața

S-a născut în 1391-1392 în Constantinopol, unde tatăl său, Gheorghe Eugenicul, ocupa funcții importante. La naștere a primit numele de Manuel. La vârsta de 13 ani a rămas orfan de tată. Fratele său, Ioan Eugenicul, a întocmit un sinaxar, din care aflăm că Manuel a studiat retorica sub îndrumarea lui Ioan Cortasmenos și filosofia cu Ghemistos Plethon. Va deveni profesor și va avea discipoli iluștri ca Teodor Agallianos și Ghenadie Scholarios.

La vârsta de 26 de ani se va călugări sub numele de Marcu, în insula Antigoni, la intrarea golfului Nicomidiei. După o perioadă, se va retrage în mănăstirea „Sfântul Gheorghe" din Mangane, din cauza incursiunilor turcești. Aici a compus mai toate operele lui. În acest timp au început discuțiile între latini și greci pentru unirea Bisericii.

În 1437, murind Ioasaf, arhiepiscopul Efesului, în locul lui a fost ales Marcu Eugenicul. A fost desemnat ca delegat la sinodul care trebuia să se țină la Ferrara. Prima întrevedere cu papa a avut loc la 8 martie 1438. Sinodul s-a deschis pe 9 aprilie. Asupra primelor dezbateri de la Ferrara el ne-a lăsat trei discursuri foarte însemnate în problema purgatoriului.

În discuțiile asupra purcederii Sfântului Duh și mai cu seamă asupra adaosului *Filioque*, s-a opus cu toată tăria celor pe care le susțineau latinii. După discuții lungi în care latinii se arătau neînduplecați, grecii, plictisiți, au vrut să se retragă din sinod. Atunci sinodul s-a mutat la Florența (26 februarie 1439). Aici Marcu Eugenicul răspunse în mai multe ședințe la rând dominicanului Ioan de Montenigro, argumentând învățătura ortodoxă. La 17 martie, Marcu Eugenicul, silit de împărat, expuse scurt și precis într-un discurs dogmatic doctrina greacă. El a refuzat până la sfârșit să semneze actul de unire.

Reîntors în Constantinopol în februarie 1440, se va retrage la Efes, însă turcii ocupaseră provincia și acum îi cereau diploma de investitură ca episcop; neavând-o, a fost silit să se retragă în Muntele Athos, la Vatopedi. Însă pe drum a fost luat de trimișii împăratului și exilat doi ani în insula Lemnos. S-a reîntors în Constantinopol și a continuat lupta până la moartea sa, la 23 iulie 1444.

Opera

A scris lucrări liturgice, epigrame, scrisori și tratate științifice, oratorice, ascetice, exegetice, despre probleme filosofico-teologice și polemice.

Liturgice. A compus imne liturgice, un canon în onoarea patriarhului Eutiliu, 8 canoane în cinstea Sfintei Fecioare, o slujbă completă (acolutie) pentru Simeon Metafrast. Dar nu numai atât. A comentat anumite părți din Sfânta Liturghie în lucrarea *Explicatio ecclesiastici officii*, păstrată în foarte multe manuscrise. A fost editată de patriarhul Dositei în apendice la operele lui Simeon al Tesalonicului, Iași, 1683 (P.G. 160, col. 1164 ș.u.). De asemenea, a mai scris un comentariu literar la trei canoane iambice ale Sfântului Ioan Damaschin la Bobotează și Cincizecime.

Epigrame. Marcu Eugenicul a cultivat epigrama. Ne-a lăsat aproximativ 20 de epigrame cu diferite subiecte. Acestea nu sunt lipsite de spirit, prezintă un mare interes istoric și pentru a fi puse în valoare trebuie larg comentate.

Scrisori și tratate științifice. Menționăm două scrisori anonime, pe care unii nu i le atribuie lui, deoarece se întâlnesc adesea printre alte scrieri ale lui Marcu Eugenicul (au apărut în revista ateniană *Παvδώρα*, vol. 6, pp. 450-452). Ele fac aluzie la o călătorie a lui Manuel al II-lea Paleologul în Occident, motiv care face să fie contestată autenticitatea lor, deoarece atunci Marcu Eugenicul nici nu împlinise 10 ani.

Discursuri. Avem de la el nu numai discursuri propriu-zise, ci și ceea ce se numeau „*ἔκφρασεις*", simple exerciții retorice foarte gustate de bizantini. Din 6 asemenea exerciții, se pare că numai două sunt autentice. Lucrări adevărat retorice ar fi: 5 comentarii *In Sanctum Eliam Prophetam*, scrise la cererea cretanilor; *Nomilia in dormitionem sancti patris nostri Macarii Corona*, care cuprinde învățămintele pe seama lui Macarie, egumen al mănăstirii din Mangane, care a făcut parte în 1430 din delegația trimisă papei Martin V pentru unirea Bisericilor.

Scrieri ascetice. Au rămas puține din operele ascetice ale lui Marcu Eugenicul: *Epistola ad Theodosium Monachum lapsum*, care cuprinde o operă morală adresată unui călugăr care a lepădat rasa pentru a se căsători; *De verbi in divina prece contentis*, *„Domine Jesu Christo, Filii Dei, Miserere nobis"*, în care sunt comentate câteva rugăciuni ale călugărilor din Orient; *Dialogus super obedientia cum Isodora quodam*, care este o întreținere asupra supunerii; *Canones acto contra praecipua vitia*, un canon împărțit în opt glasuri, care au fiecare în parte ca obiect cele opt păcate capitale (avariția, dezamăgirea, mânia, lenea, gloria deșartă, orgoliul, desfrânarea și lăcomia).

Exegetice. Nu a scris comentarii propriu-zise, ci numai a lămurit anumite locuri mai greu de explicat din Sfânta Scriptură.

Filozofico-teologice. Aproape toate converg în jurul unui punct moral; de aceea formează o singură categorie.

1. *De angelis contra Arqyropuli sententiam* - încearcă să dovedească împotriva lui Argyropoulos că, dacă Lucifer a căzut,

acest fapt se datorează neglijenței și lașității, căci toți îngerii au participat de la început la lumina divină.

2. *Ad reberentum hieromonachi, Isidorum de vitae terminao* - aici el lămurește pe Isidor, care se întrebase dacă limitele vieții sunt determinate de Dumnezeu mai dinainte sau dacă depind de legile naturii, fără intervenția lui Dumnezeu, spunând că numai drepților le este determinată viața. A fost combătut de Ghenadie Scholarios.

3. *De resurrectione* - arată păgânilor și sectelor adevărul învierii și remarcă greutățile pe care le ridică această dogmă din dublul punct de vedere al rațiunii și credinței, atât în raport cu natura omenească, cît și în considerație cu starea nemuritoare a primului om. Dezvoltă aici și alte probleme.

4. *De anima brutorum quaestio et responsio* - pune problema de ce sufletele animalelor care se mișcă de la sine ca și ale oamenilor nu sunt nemuritoare. Răspunde că sufletul este o parte distinctă la om, cu facultăți proprii, pe când la animale nu este decât o activitate a propriului lor corp.

5. *Εἰς τὸν βασιλεα Ιωαννητὸν* - răspunde întrebării puse de împărat: pentru ce Dumnezeu a făcut pe om așa de înclinat spre rău și păcate ? El spune că Dumnezeu ori ar fi trebuit să-l elibereze de pasiuni, ori să-l îndrume spre bine, ori să nu-l condamne pentru săvârșirea păcatelor pe care în viață nu le-a putut evita. Împrumută idei din Nicolae Cabasila.

6. *Solutiones dubiorum quorumdanenipsi a quodam satrapa propositorum* - răspunde la diferite teme legate de înfățișarea lui Dumnezeu, despre unitatea și pluralitatea cerurilor, dacă divinitatea întreagă s-a întrupat în Sfânta Fecioară, dacă diavolul există de dinainte de facerea lumii, dacă trupul în acțiunile lui urmează direcția sufletului, de ce cei răi se veselesc, iar drepții suferă, dacă sfârșitul va veni după 7.000 de ani de la crearea lumii, dacă sufletele cunosc înainte de Judecata de apoi soarta care le este rezervată etc.

Scrieri polemice. S-a discutat foarte mult pentru stabilirea autenticității acestor scrieri. Sunt cele mai însemnate scrieri ale lui și le putem împărți în două categorii: cele scrise contra achindiniștilor și cele contra latinilor.

1. *Contra achindiniștilor.* Marcu Eugenicul a scris cel mai mare tratat al lui împotriva unui însemnat teolog al timpului, Manuel Caleca († 1410). Cuprinde două cărți, argumentele și doctrina sunt expuse în 73 de capitole. Sunt intitulate *Capita syllogistica.* Aici expune texte patristice, doctrina lui Palama asupra esenței divine, asupra luminii divine și asupra darurilor Sfântului Duh. Este o distincție între esența divină și atributele sale. Cu cât lucrările ei se multiplică, cu atât esența devine mai perfectă. Aceste atribute sunt perfecte ca și esența în Dumnezeu și necreate. Aplicând această teorie la manifestările exterioare, Marcu spune că lumina de pe muntele Taborului este ceva necreat ce aparține Trinității; tot așa și aureola sfinților. El identifică această lumină cu Duhul Sfânt. Această energie, „*lumina necreată*", lucrează în Sfintele Taine.

2. *Contra latinilor.* Multe și importante poziții a luat împotriva latinilor. Împreună cu Visarion și alți delegați greci, a scris trei discursuri asupra purgatoriului în sinodul de la Ferrara-Florența. Primul discurs cuprinde doctrina greacă asupra vieții viitoare și argumentează falsitatea credinței în purgatoriu, spunând că, „*potrivit Sfintei Scripturi, nu poate fi vorba de o pedeapsă materială a sufletelor spirituale în purgatoriu printr-un foc material, ci sufletele celor ce au păcătuit în viață îndură după moarte suferințe morale până la Judecata universală, iar între iad și rai nu există un loc intermediar numit de latini purgatoriu*".

Ioan de Torquemada contestându-l, Marcu Eugenicul răspunde prin al doilea discurs în care arată că nici drepții, nici păcătoșii, nu vor intra după moarte definitiv în starea rostită lor, ci vor rămâne într-un loc provizoriu până la învierea universală, care le va hotărî soarta bună sau rea.

A mai întocmit scrisori și tratate împotriva sinodului de la Ferrara-Florența, printre care amintim *Oratio ad Eugenicum papam IV*, în care roagă pe papă să accepte concepția grecilor asupra purcederii Sfântului Duh, spunând că „*Mântuitorul a lăsat Bisericii pacea și dragostea*". Biserica Romei, prin introducerea în Simbol a unei învățături care nu are temelie nici în Sfânta Evanghelie, nici în hotărârile Sfinților Părinți luate la Sinoadele Ecumenice, a rupt legătura păcii și a dragostei.

Aici avea să insiste în mod special asupra hotărârilor Sinoadelor III și IV Ecumenice, care nu îngăduiau nimănui să învețe, să scrie sau să alcătuiască altă credință decât cea stabilită de Sfinții Părinți adunați la Niceea. În legătură cu Simbolul credinței, Simeon spune:

„*Acest Simbol de credință, nobilă moștenire a Părinților noștri, noi vi-l cerem înapoi. Restituiți-l deci cum l-ați primit. El nu poate fi nici adăugat, nici micșorat. El este închis și sigilat... Adaosul unui cuvânt vi se pare un lucru mic și fără nicio urmare, de aceea și eliminarea acelui cuvânt pentru voi ar fi un lucru mic, dar de importanță capitală, căci prin aceasta s-ar stabili unitatea tuturor creștinilor. Cuvântul, spuneți voi, a fost adăugat din dragoste, din dragoste suprimați-l acum ca să puneți în inimile voastre pe frații despărțiți care țin atât de mult de dragostea frățească*".

A scris și împotriva folosirii azimelor. În afară de acestea a mai scris încă multe scrisori și tratate combătând sinodul de la Ferrara-Florența.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: *Scrieri liturgice*: K. Oikonomos, Ὑμνεφδιῶν ἀνέκδοτα, Athena, 1840, pp. 89-132 (*8 Canoane la Maica Domnului*). A. Diamantopulos, în Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος 9 (1912), pp. 124-147. E. Legrand, în REG 5 (1892), pp. 422-426 (*Canon la Sf. Eftimie*). A. Papadopulos-Kerameus, Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη, Konstantinoupoleos, 1884, pp. 100-105 (*Canon la Sf. Simeon Metafrastul*). J. P. Migne,

PG 160, 1164-1194 (*Tâlcuirea Dumnezeieștii Liturghii*). *Opere retorice*: C. L. KAYSER, *Philostratei libri de gymnastica quae supersunt*, Heidelberg, 1840, pp. 129-175 (*Ekphraseis*). *Opere teologico-filosofice*: S. LAMPROS, Ἀργυροπύλεια, Athena, 1910, ρκ-ρκε (*Despre numele îngerilor*, lucrare păstrată eronat în unele manuscrise sub numele lui Ghenadie Scholarios). J. P. MIGNE, PG 160, 1194-1200. J. F. BOISSONADE, *Anecdota nova*, Paris, 1844, pp. 349-362 (*Despre ceasul morții*). J. P. MIGNE, PG 160, 1080-1090 (*Despre mântuirea prin Sângele lui Hristos*). M. EVANGELIDES, în *Εἰκοσιπενταετηρὶς τῆς καθηγεσίας Κ. Σ. Κόντου*, Athena, 1893, pp. 387-397 (Despre nemurirea ființelor nerațională). A. SCHMEMANN, în *Θεολογία* 22 (1951), pp. 51-64 (*Despre Înviere*). S. LAMPROS, *Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά* I, Athena, 1912-1923, p. 135. A. JAHN, în *Zeitschrift für historische Theologie* 15 (1845), pp. 42-73 (*Despre credința în providență*). *Opere exegetice*: N. G. POLITES, în EEBS 37 (1969/1970), pp. 343-364 (*La diferite locuri din Evanghelia după Sf. Evanghelist Matei*), și în *Σωτήρ* 12 (1889), pp. 341-342 (*Roadele Duhului Sfânt*). **Traduceri: Franceză:** *Scrieri polemice*: Ediția L. PETIT, *Documents relatifs au concile de Florence*, în *Patrologia Orientalis* 15 (1920), pp. 25-168; *Patrologia Orientalis* 17 (1923), pp. 336-522. Ediția J. P. MIGNE, PG 161, 13-244. *Opere ascetice*: A. NOROV, *Oeuvres inédites de Marc d'Éphèse et de Georges Scholarios*, Paris, 1858, pp. 43-53 (*Capitol de Îndemnuri*). **Germană:** *Opere retorice*: A. SIDERAS, *Unedierte byzantinische Grabreden*, Thessalonike, 1991, pp. 337-347 (*Discurs funebru pentru Macarie*). **Română:** *Explicarea rânduielii bisericești de* MARCU EUGENICUL, *mitropolitul Efesului*, traducere, studiu introductiv (pp. 43-47) și comentariu (pp. 63-65) de Diac. Drd. CONSTANTIN CARAISARIDIS, în rev. S.T., nr. 1-2/1981, pp. 47-63. *Explicarea cuvintelor „Rugăciunii lui Iisus" (Explicarea cuvintelor cuprinse în dumnezeiasca rugăciune: Doamne, Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluiește-mă)*, traducere și introducere (pp. 35-37) de Drd. IOAN I. ICĂ, în rev. M.A., nr. 5/1987, pp. 35-39 (După Ierom. IRINEU BULOVICI, în rev. *Kleronomia* 7 (1975), pp. 347-352). *Tâlcuire dogmatică la cuvintele „Doamne Iisuse Hristoase, Dumnezeul nostru, miluiește-ne pe noi. Amin."*, traducere românească de Diac. IOAN I. ICĂ JR., după ediția R. E. SINKEWICZ, *An Early Byzantine Commentary on the Jesus Prayer: Introduction and Edition*, în *Medieval Studies* 49 (1987), pp. 217-218, în volumul CUVIOȘII TEOLIPT AL FILADELFIEI ȘI NICODIM AGHIORITUL, *Paraclisul și Acatistul Sfântului Nume al lui Iisus*, cu câteva texte din *Filocalie*, Editura Deisis, Sibiu, 2001, pp. 109-110. A se vedea și cele două versiuni

lărgite ale acestui comentariu dogmatic, una anonimă, iar cea de a doua aparținând Sfântului Marcu Eugenicu, în lucrarea TEOCLIT DIONISIATUL, *Dialoguri la Athos*, vol. II: *Teologia rugăciunii minții*, Editura Deisis, Sibiu, 1994, pp. 186-187, și în rev. M.A., nr. 5/1987, pp. 37-39. *Manuscrise*: *Ms. BAR 2579 (Miscelaneu de literatură monahală datând din anul 1744; 375 f.) F. 352-363: A preaînțeleptului și preaînvățatului Marco Evghenicul, Mitropolitul Efesului, tâlcuirea slujbei bisericești*, ed. GABRIEL ȘTREMPEL, în CMR, vol. II, pp. 319-321.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: G. ERBICEANU, *Marcu al Efesului*, în studiul *Imnologia epocii până la Damascen*, din rev. B.O.R., nr. 3/1883, p. 149. D(EMETRESCU DRAGOMIR), *Marcu Evghenicu episcopul Efesului și Visarion Cardinalul. (O pagină din istoria încercărilor de unire între Biserica creștină ortodoxă de Răsărit și Biserica Romei)*, în rev. B.O.R., nr. 5/1893, pp. 428-434. Drd. VASILE LEB, *Mitropolitul Marcu Eugenicul al Efesului, apărător al Ortodoxiei în Conciliul de la Ferrara-Florența (1433-1439)*, în rev. G.B. nr. 5-6/1979, pp. 535-543. Idem, *Mitropolitul Marcu eugenicul al Efesului, un model de ecumenist*, în volumul *Biserica în acțiune*, Editura Limes, Cluj, 2001, pp. 14-34. Recenzie la studiul † VASILE KRIVOȘEIN, Arhiepiscop de Bruxelles și Belgia, *Texte simbolice în Biserica Ortodoxă*, din *Studii Teologice*, Editura Patriarhiei din Moscova, vol. IV, 1968, pp. 5-36, în rev. S.T., nr. 1/1972, pp. 61-65. **Literatură străină:** J. DRÄSEKE, *Zu Marcus Eugenicus von Ephesus*, în *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 12 (1891), pp. 91-92. N. KALOGERAS, *Μάρκος ὁ Εὐγενικὸς καὶ Βησσαρίων ὁ καρδινάλις*, Athena, 1893. A. DIAMANTOPULOS, *Μάρκος ὁ Εὐγενικὸς καὶ ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδος*, Athena, 1899. A. PAPADOPULOS-KERAMEUS, *Μάρκος ὁ Εὐγενικός*, în BZ 11 (1902), pp. 50-51. V. GRUMEL, *Marc d'Éphèse. Vie, écrits, doctrine*, în *Estudis Franciscans*, Barcelona, 1925, pp. 425-426. K. G. MAMONE, *Μάρκος ὁ Εὐγενικός*, Athena, 1954. N. BASILIADES, *Μάρκος ὁ Εὐγενικός*, Athena, 1972. C. TSIRPANLIS, *The Career and Political Views of Mark Eugenicus*, în Byz 44 (1974), pp. 449-450. L. PETIT, în DTC 9 (1926), pp. 1968-1969. A. EHRHARD, în K. KRUMBACHER, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, ed. a II-a, München, 1897, pp. 115-116. H.- G. BECK, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959, pp. 757-758. PLP Nr. 6193. GEORGIOS FATOUROS, art. *Markos Eugenikos, Metropolut von Ephesos, Heiliger (1391/92 - 23.6. 1444)*, în BBKL 5 (1993), pp. 847-850.

Visarion al Niceii

Viața

S-a născut în Trebizonda (Trapezunt), pe la anul 1395. Primele elemente de educație le-a primit în localitatea natală, continuându-și apoi studiile la Constantinopol. Aici își va concentra atenția asupra poeților, oratorilor și filosofilor greci. Va fi discipolul lui Dositei, arhiepiscop de Dorida, apoi al lui Gh. Chriscococcos, ca și al celebrului umanist italian Filelfo.

Va intra în monahism la o mănăstire din Moreea, unde, studiind pe Ghemistos Plethon, rămâne entuziasmat de teoriile lui neoplatonice. Se va remarca prin predicile sale și, datorită inteligenței sale, va ajunge renumit. În anul 1437 este sfințit arhiepiscop de Niceea. În această calitate îl va însoți pe împărat la sinodul de la Ferrara-Florența, unde se remarcă prin susținerea latinilor și a unirii în genere.

Reîntors la Constantinopol, atitudinea sa nu a fost bine privită de populația greacă și, datorită acestui fapt, se va reîntoarce în Italia, unde va fi numit cardinal și va juca un rol important în mișcarea filosofică a Renașterii. El va deveni la Roma eminentul reprezentant al umaniștilor. Aici va intra în legătură cu cei mai reprezentativi umaniști: Poggio și Valla.

Și-a format o imensă bibliotecă cu opere ale Sfinților Părinți orientali și occidentali și în general din opere teologice și literatură umanistă. Spre sfârșitul vieții va dona această „*comoară*" celebrei biblioteci de la San Marco din Veneția.

După moartea lui Nicolae V (1447-1455), va candida de două ori, fără succes, la scaunul roman. Papa Calist III (1455-1458) îl va delega pentru a stărui pe lângă Friederich III, împăratul Germaniei, și Matei Corvin, regele Ungariei, să inițieze o cruciadă împotriva turcilor care amenințau Apusul, fiind gratificat cu titlul de „*patriarh latin de Constantinopol*".

După căderea Constantinopolului, Roma papală avea să-și îndrepte acțiunile unioniste spre alte țări ortodoxe, cum a fost cazul Ungariei, Transilvaniei, Mitropoliei Ruse, care a fost împărțită în două, una la Kiev, pentru Polonia, și una la Moscova, pentru Rusia. Misionarul cel mai activ al papalității în problema răsăriteană era Visarion. În 1467, el sosește la Moscova, unde mijlocește încheierea căsătoriei țarului Ioan III cu Zoe-Sofia (din dinastia Paleologilor), nepoata ultimului împărat bizantin, și prin ea să aducă pe toți rușii la ascultarea papei.

Moare în 18 noiembrie 1472, la Ravena. A fost înmormântat în Biserica „Sfinții Apostoli" din Roma. Moare fără a i se împlini cele două visuri, de a se efectua unirea Bisericii și de a se restaura Imperiul Bizantin. Pentru occidentali a fost un ilustru apărător, iar pentru orientali un mare trădător.

Opera

Fiind versat în filosofia lui Platon și Aristotel, a realizat foarte bune traduceri din ei în latinește. Visarion cunoștea foarte bine cele două limbi vechi: greaca și latina. Se spune despre el că era *„cel mai grec dintre latini și cel mai latin dintre greci"* (Latinorum Graecissimus, Graecorum Latinissimus). În lucrarea sa *De natura et arte adversus Trapesuntium tractatus ad modum actus, ae dontus*, analizează filosofia lui Platon, răspunzând celor ce atacau platonismul. El spune că platonismul se apropie de religia creștină. Aceasta învață preexistența sufletului.

În scrierile teologice a apărat și a justificat în favoarea latinilor adaosul *„Filioque"*. La sinodul unionist de la Ferrara-Florența a ținut *două discursuri*. În primul discurs el își exprimă bucuria ca papa și patriarhul să se unească, distrugând ruptura dintre cele două Biserici. În al doilea, ținut la Florența, în octombrie 1439, arată cauzele schismei. El spune că trebuie să fie conciliată divergența, deoarece Părinții bisericești ne-au învățat aceeași doctrină. Arată că prin Fiul Părinții bisericești orientali înțeleg o cauză intermediară, deci Duhul Sfânt purcede și de la Fiul. Se arată

convins de adevărul dogmei Filioque. Se pune întrebarea: atât de ortodox a înțeles să fie la acest sinod un arhiepiscop al Niceii ?

O altă lucrare a lui este cea intitulată *Προστὰς τοῦ Παλαμα κατὰ τοῦ βεκκου ἀντήρρητεις*, în care apără autenticitatea textelor adunate de Beccos în favoarea latinilor contra lui Grigorie Palama.

O altă scriere este o scrisoare către greci (*Επηστολὴ καθολικὴ*) în care arată epocile de glorie ale grecilor și decadența lor, ca o pedeapsă pe care le-a dat-o Dumnezeu prin „*jugul*" islamismului pentru că nu s-au unit cu romano-catolicii. Aici face apologia primatului papal.

A mai scris și opere ascetice. I se atribuie o lucrare asupra sinodului din Florența. În bibliotecile din Viena, Veneția, Florența se găsesc încă multe scrieri inedite ale lui.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: *Bessarionis opera omnia theologica*, în ediția J. P. Migne, PG 161. *Bessarionis in calumniatorem Platonis libri IV*, griech-lat. hrsg. von Ludwig Mohler. *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann* II, 1927 (Reeditare, 1967). Scrieri teologice mai mici și scrisori: ediția Ludwig Mohler, *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann* III: *Aus Bessarions Gelehrtenkreis*, 1942 (Reeditare, 1967).

Studii și Manuale: Literatură în limba română: Stelian Brezeanu, *Istoria Imperiului Bizantin*, Editura Meronia, București, 2007, pp. 315; 350; 351; 360; 395. **Literatură străină:** Angelo Maria Bandini, *De vita et rebus gestis Bessarionis*, Roma, 1777. Wolfgang Freihrr von Goethe, *Studien und Forschungen über das Leben und die Zeit des Cardinals Bessarion*, 1395-1472. I. *Die Zeit des Concils von Florenz*, Erstes Heft (Als Manuscript gedruckt), 1871. H. Vast, *Le Cardinal Bessarion*, Paris, 1877. Rudolf Rocholl, *Bessarions Studien zur Geschichte der Renaissance*, 1904. Ludwig Mohler, *Die Wiederbelebung des Platonstudien in der Zeit der Renaissance durch Kardinal Bessarion*, în *3. Vereinsschrift der Görres-Gesellschaft*, 1921, p. 41 ș. u. Idem, *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann* I, 1923 (Reeditare, 1967). J. W. Taylor, *Bessarion the mediator*, în *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 55 (1924), p. 120 ș. u.

M. JUGIE, *Theologia dogmatica christianorum orientalium ab ecclesia dissidentium* 8, Paris, 1926, p. 483 ș. u. E. CAUDAL, *Bessarion Nicaenus in Concilio Florentino*, în OrChrP 6 (1940), p. 417 ș. u. R. LOENERTZ, *Pour la biographie du cardinal Bessarion*, în OrChrP 10 (1944), p. 116 ș. u. A. A. KYROS, *Bessarion*, 2 vol., Athena, 1947. A. G. KELLER, *A Byzantine admirer of „western" progress; Cardinal Bessarion*, în *Cambridge Hist. Journal* 11 (1955), p. 343 ș. u. F. MASAI, *Pléthon et le platonisme de Mistra*, 1956. ERICH MEUTHEN, *Zum Itinerar der deutschen Legation Bessarions*, în QFIAB 37 (1957), p. 328 ș. u. HANS-GEORG BECK, *Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich*, 1959, p. 767 ș. u. G. E. VOUMVLINOPOULUS, *Bibliographie critique de la philosophie Grecque*, Athena, 1966, p. 30 ș. u. REINHARD RAFFALT, art. *Kardinal Bessarion*, în rev. *Hellenika. Bll. der Ver. der Dt.-Griech. Ges. in der BRD und in Westberlin* 12 (1966), p. 25 ș. u. EC II, p. 1492 ș. u. DThC II, p. 801 ș. u. DHGE VIII, p. 1181 ș. u. LThK II, p. 301. RE II, pp. 663-664. EKL I, pp. 418-419. RGG I, pp. 1094-1095. JAN LOUIS VAN DIETEN, *Die Erklärung Bessarions zur „Forma Eucharistiae". Kritische Fragen zu einem Protokoll*, în AHC 16 (1984), pp. 369-384. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ, art. *Bessarion, byzantinischer Theologe und Humanist*, în BBKL 1 (1990), pp. 561-562 (propune ca dată a nașterii a cardinalului Visarion, dar sub semnul întrebării, 02. 01. 1403). CESARE CENCI, *Il Cardinale legato Bessarione per una cappella in S. Francesco di Padova*, în AFrH 87 (1994), pp. 477-480. GERHARD PODSKALSKY, *Drei vorreformatorische, miteinander befreundete Humanisten und ihre Beziehung zu Frankfurt*, în AmrhKG 51 (1999), pp. 83-92.

Ghenadie II Scholarios

Viața

Primul patriarh al Constantinopolului după căderea orașului sub turci (1453) a fost monahul Ghenadie, cunoscut ca laic sub numele de Georgios Kurtesios (Kurteses) Scholarios (*Gheorghios Kourtesios (Kourteses) Scholarios*), conducătorul partidului antiunionist din Bizanț, luptător împotriva unirii cu romano-catolicii, care nu ocupase până atunci nicio demnitate bisericească.

Acesta s-a născut la Constantinopol, din părinți înstăriți, pe la anul 1405. Într-una din operele sale acesta relatează că tatăl

său era originar din Tesalia: „*Deși eu sunt din Bizanț, tatăl meu s-a mutat aici din Tesalia*".

Încă de la o vârstă fragedă aceștia s-au îngrijit să-i ofere o educație aleasă. În vederea acestui scop, i-au ales ca profesor pe Marcu Eugenicul, mai târziu renumitul mitropolit al Efesului, care va juca un rol atât de important în apărarea Ortodoxiei la ultimul sinod unionist dintre greci și latini, ținut în anii 1438-1439 la Ferrara-Florența, și care îl socotește pe Scholarios fiul său spiritual.

În ceea ce privește științele umane, filosofia și teologia, s-a pregătit singur, după cum el însuși mărturisește:

„*Cred că nimeni nu este în necunoștință că pentru cunoașterea retoricii, a filosofiei și a teologiei celei mai înalte, care întrece puterea multora, nu m-am folosit de niciun profesor de al nostru, deoarece mult timp dragostea pentru acestea a fost distrusă de nenorocirile comune, care au făcut să rămână doar numirea acestor științe la câțiva, și încă și aceea puțini*".

Scholarios a studiat cu sârguință limba latină, care i-a asigurat superioritatea asupra multora din contemporanii săi, care se foloseau pentru studiile lor numai de limba maternă. Cunoașterea limbii latine l-a pus pe Ghenadie în legătură directă cu teologia occidentală, pe care a cunoscut-o bine, încât, în anii din urmă ai vieții sale, a putut-o combate mai bine decât oricare dintre compatrioții săi.

El a folosit, mai cu seamă, scrieri ale Fericitului Augustin, ceva mai puțin din Anselm de Canterbury și Gilbert de la Porre, dar foarte mult din Toma d'Aquino, din opera căruia a făcut cele mai multe traduceri, comentarii și rezumate. Geloși pe prestigiul și știința sa, precum și pe legăturile sale cu mai mulți „*barbari din Occident*" - cum erau numiți în acel timp latinii și toți apusenii la Constantinopol -, au făcut să fie învinuit de „*latinism*" și numit „*latinophron*", adică „*simpatizant al latinilor*".

A studiat poetica și retorica și, nefiind mulțumit numai cu acestea, s-a dedat studiului filosofiei, aplecându-se asupra lui Platon, Aristotel și Phorphirios. Dintre aceștia a insistat mai mult

asupra lui Aristotel, lăsându-ne valoroase comentarii, însemnări și, totodată, numeroase extrase și rezumate din opera lui.

Nici problemele teologice nu le-a neglijat, folosindu-se deseori în lucrările sale de scrierile Sfântului Dionisie al Alexandriei, ale Sfântului Chiril al Alexandriei, din care latinii au căutat să extragă argumente în favoarea susținerii purcederii Duhului Sfânt și de la Fiul - *Filioque* -, de scrierile Sfinților Capadocieni, ale Sfântului Ioan Gură de Aur, ale Sfântului Maxim Mărturisitorul și Ioan Damaschin, ale patriarhului Fotie, ale lui Mihail Psellos, Nil Cabasila și Nicolae Cabasila, dar și ale Sfântului Grigorie Palama.

Pentru a valorifica cunoștințele filosofice acumulate, în special asupra lui Aristotel, a deschis în propria casă o școală filosofică, în care „*se adunau din toate părțile eleni și italieni*".

Datorită culturii și renumelui de care începuse să se bucure printre auditorii și contemporanii săi, Scholarios va câștiga în curând stima și prețuirea împăratului Ioan VIII Paleologul (1425-1448), iar onorurile nu vor întârzia să apară. Astfel, va deveni o persoană importantă în conducerea statului bizantin, purtând titlul de „*prosastekretes*", adică prim secretar imperial, și pe cel de „*katholikos krites ton Pomeaion*", adică judecător general al romeilor (al grecilor).

Deși laic, Scholarios va deveni predicatorul gustat al curții, ținând în tricliniul imperial, în fiecare vineri seara, câte o predică, în prezența împăratului, a senatului și a multora din oraș. Dar disputele în legătură cu unirea de la Ferrara-Florența i-au adus dezaprobarea împăratului, care, din motive politice, era adeptul unirii. Pentru acest motiv se va retrage din toate funcțiile pe la 1444-1445. Își va aduce aminte de toate acestea în pragul bătrâneții și le va exprima în cuvinte mișcătoare:

„*Cum să nu-mi aduc aminte cu lacrimi de auditorii aceia, de împărat, de frați, de cei mari, de episcopi, de cei din cler, de monahi, de cei din popor, de cei din orașe și de străini, cărora, adunați în triclinium, le grăiam cuvântul lui Dumnezeu ?*"

Ghenadie Scholarios a luat parte la sinodul unionist de la Ferrara-Florența, în calitate de mare demnitar și sfătuitor intim al împăratului Ioan VIII Paleologul. Nu a putut lua parte direct la lucrările sinodului, deoarece era simplu laic, totuși, în momentele critice ale discuțiilor, colaborarea sa, deși indirectă, a fost de mare ajutor grecilor, scoțându-i din multe situații dificile.

Întors în Bizanț, va ajunge conducătorul antiunioniștilor, combătând unirea cu Roma, apărată de curtea imperială din necesitate politică, fapt care a condus la alterarea relațiilor pe care le avea cu împăratul Ioan VIII Paleologul, fiind nevoit să se retragă din demnitățile de care se bucura la curtea imperială. Această stare s-a menținut și în timpul urmașului acestuia, Constantin IX Dragases (1448-1453). Se va retrage mai întâi la mănăstirea Pantocrator din Constantinopol, de unde, laic fiind, va adresa împăratului o cuvântare de rămas bun. Nu va rămâne aici mult timp, ci se va retrage în mănăstirea Charsianit, unde va intra în viața monahală, la vârsta de treizeci de ani, primind la tunderea în monahism numele de Ghenadie.

De aici, Ghenadie Scholarios va continua lupta împotriva unioniștilor din Bizanț, trimițând împăratului Constantin IX Dragases, la 12 martie 1452, un memoriu, prin care îl îndemna să reziste împotriva proclamării oficiale a unirii cu latinii, respingând, totodată, învățătura despre Filioque. A redactat la 1 noiembrie 1452 un manifest adresat locuitorilor din Constantinopol, pe care l-a agățat de ușa chiliei sale spre a fi citit de către toți cei care treceau pe acolo, iar la 27 noiembrie 1452 a adresat un *Manifest împotriva unirii cu latinii*, sub forma unei mărturisiri personale:

„O sărmani cetățeni, ați pierdut toate, iar acum vă îndepărtați de credință în chip rușinos și inconștient, în loc să vă găsiți scăparea în ziua nenorocirii lui Dumnezeu. Eu nu am vină. Iau martor pe Dumnezeu, sfinții și pe voi toți că niciodată n-am neglijat nimic. Iau și acum martor pe Dumnezeu că faceți o unire rea... Nu te voi părăsi, scumpă ortodoxie, nu te voi tăgădui, credință strămoșească, atât timp cât sufletul meu rămâne în acest trup. Nu mă ispitiți mai mult, oamenilor, căci eu nu voi fi părtaș

la această unire niciodată... Astfel nici cu latinii nu vă veți uni și Îl veți părăsi pe Dumnezeu și cu ajutorul Lui veți lua asupra voastră o necinstire veșnică."

Cu toate aceste proteste, unirea a fost proclamată la 12 decembrie 1452 în catedrala „Sfânta Sofia".

La 29 mai 1453, Constantinopolul a căzut sub turci. În timpul asediului, Ghenadie Scholarios a rămas în Constantinopol, fiind luat ostatic și vândut ca sclav unui turc bogat din Adrianopol. Când sultanul Mehmed II le-a cerut un patriarh grecilor, aceștia l-au recomandat pe Ghenadie. Sultanul a poruncit să fie adus la Constantinopol, fiind ales patriarh de către un sinod ținut la Constantinopol și instalat la 6 ianuarie 1454, după ce în prealabil a fost hirotonit arhiereu de către mitropolitul de Heracleea.

La ceremonia instalării sale ca patriarh, sultanul a insistat să se respecte vechiul ritual bizantin, oferindu-i noului patriarh o cârjă. Apoi, deoarece „Sfânta Sofia" fusese transformată în moschee, le-a fost încredințată creștinilor biserica „Sfinții Apostoli", de unde, în 1455, reședința patriarhală a fost mutată la mănăstirea Pammacaristos.

În urma discuțiilor cu patriarhul Ghenadie, sultanul a fixat și statutul juridic al Bisericii Ortodoxe, potrivit căruia patriarhul devenea etnarh, respectiv conducătorul religios și politic al supușilor creștini din imperiu, fiind așezat pe aceeași treaptă cu vizirii. Clerul era în întregime scutit de orice fel de impozite, iar Bisericii i-a fost lăsată libertatea deplină a cultului.

Patriarhul Ghenadie va redacta o *Mărturisire de credință* în limba greacă, la cererea sultanului, în care au fost expuse principalele puncte de credință ale Bisericii, în 12 articole (după numărul Apostolilor), fiind considerată, în ordine cronologică, cea dintâi scriere simbolică a Bisericii Ortodoxe după Simbolul niceo-constantinopolitan.

Patriarhul Ghenadie II Scholarios va păstori într-o perioadă tulbure, fiind patriarh al Constantinopolului în trei rânduri. Astfel, primul patriarhat a durat între 6 ianuarie 1454 și primăvara

anului 1456, când a demisionat de bunăvoie și s-a retras la Athos, iar din 1457 se va stabili la mănăstirea Prodromu.

Al doilea patriarhat a început - cel mai probabil - din vara anului 1462 și a durat până în vara lui 1463, încheindu-se cu o retragere grăbită, deoarece s-a opus aprobării unei căsătorii adultere a lui Gheorghe Amiroutzes din Trapezunt, văr primar al sultanului. Silit să ocupe pentru a treia oară scaunul de Constantinopol, a depus jurământul de credință la 15 august 1464, ocazie cu care a rostit omilia la Adormirea Maicii Domnului. Al treilea patriarhat a durat aproximativ un an, când, în 1464, s-a retras definitiv la mănăstirea Prodromu.

Aici va muri, cel mai probabil, în 1472, fiind înmormântat în această mănăstire. Din secolul al XVI-lea numele său va fi trecut în Sinodiconul Ortodoxiei, iar în 1854 patriarhul ecumenic Antim VI va hotărî mutarea osemintelor sale în al doilea nartex interior, pe partea dreaptă a bisericii mănăstirii.

Opera

Patriarhul Ghenadie II Scholarios a fost un scriitor fecund și un mare teolog al secolului al XV-lea, dar influența operei sale asupra teologiei ortodoxe a fost relativ mică, în special datorită faptului că multe din operele sale au rămas doar în manuscris. Acestea vor fi reunite de către abatele francez Jean Paul Migne în *Patrologiae cursus completus - Series graeca*, în volumele 160 și 161, iar ediția *Operelor complete* conține 8 tomuri, fiind editată între 1928-1936 de către Mgr. Louis Petit, X.A. Siderides și Martin Jugie, cuprinzând 476 lucrări originale (tratate, cuvântări, epistole), dar și 24 de traduceri și comentarii ale unor filosofi și teologi reprezentativi.

I. Opere apologetico-polemice. Acestea sunt îndreptate în special împotriva unioniștilor și a latinilor.

1. *Tratate polemice despre purcederea Duhului Sfânt*, strâns legate de adaosul Filioque în Simbolul de credință. Sunt în număr de 3, fiind prezentate într-o manieră clară argumentele adversarilor, pe care le combate ulterior cu texte scripturistice și patristice.

2. *Mărturisirea de credință*. Imediat ce a fost redactată, a fost tradusă în turco-arabă și trimisă sultanului. Acesta a considerat-o prea complicată, cerându-i să redacteze alta. Patriarhul Ghenadie a refăcut lucrarea, împărțind-o în 12 articole, fiind expuse principalele puncte doctrinare ale Bisericii.

3. *Polemica antilatină* cuprinde 20 de tratate, centrate în principal pe respingerea învățăturilor latinilor despre purcederea Sfântului Duh.

4. *Polemica antitrinitară*, tratat în care Ghenadie răspunde achindiniștilor că singur Tatăl este principiul necreat, iar Fiul Se naște și Sfântul Duh purcede din El.

5. *Contra simoniei* este adresată împăratului Constantin IX Dragases, unde deplânge această plagă, susținând nevaliditatea hirotoniei simoniene.

6. *Polemica împotriva evreilor* (2 tratate). Primul este realizat sub forma unui dialog între un creștin și un evreu, care culminează cu convertirea evreului, iar în al doilea tratează o serie de aspecte dogmatice.

7. *Contra lui Marcu al Efesului. Respingerea capitolelor silogistice despre purcederea Sfântului Duh*, o lucrarea prounionistă, a cărei autenticitate este contestată.

8. *Întrebări scripturistice și teologice* (17) referitoare la unele teme scripturistice, dar și de teologie scolastică.

9. *Întrebări și răspunsuri despre divinitatea lui Iisus Hristos*, un dialog cu doi pași turcești.

10. *Polemica împotriva lui Ghemistos Plethon* conține 6 lucrări de întindere inegală, cu conținut filosofico-teologic.

II. Opere dogmatice

1. *5 tratate despre Providență și predestinație*, în cuprinsul cărora sunt aduse o serie de precizări terminologice, problema fiind corelată cu cea a prestiinței lui Dumnezeu și cea a raportului dintre iertare și libertate.

2. *5 tratate despre suflet*, dintre care primele două consacrate originii sufletului, iar ultimele trei destinului acestuia după moarte.

III. Opere liturgice și ascetice. Ghenadie II Scholarios a lăsat un număr de lucrări în versuri și proză despre rugăciunea particulară și publică, dar și 13 opere poetice, de mici dimensiuni, primele 10 în versuri metrice, iar celelalte aparținând poeziei ritmice caracteristică melozilor creștini.

IV. Comentarii. A făcut comentarii în principal la opera lui Aristotel și a lui Toma d'Aquino.

V. Omilii și panegirice: cele 16 omilii și panegirice sunt axate în principal pe perioada Postului Mare, trei omilii mariologice (*Omilie la Buna Vestire*, *Omilie la aducerea Fecioarei Maria la templu* și *Omilie la Adormirea Maicii Domnului*), una la Schimbarea la Față, la tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul, la Nașterea Domnului. Dintre panegirice amintim pe cel dedicat Sfinților Apostoli Petru și Pavel, dar și pe cel închinat Sfântului Gheorghe. Marea majoritate sunt rostite în zilele de vineri, când predica la palatul imperial. Tot în acest tom sunt cuprinse și unele cuvântări funebre (la moartea lui Marcu Eugenicul, a despotului Teodor Paleologul, la împărăteasa Elena Dragases etc.), dar și cuvântările sale la sinodul de la Ferrara-Florența.

Doctrina

În ceea ce privește doctrina patriarhului Ghenadie II Scholarios, trebuie remarcată strânsa sa legătură cu scolastica apuseană, în special cu dezvoltările tomiste, fapt ce constituie un fenomen unic în istoria teologiei bizantine. La acesta trebuie adăugat și că patriarhul a trebuit să se apere de diversele acuze că ar fi latinofil, fapt ce a reușit cu prisosință.

Astfel, în ceea ce privește învățătura despre *Dumnezeu* și *Trinitate*, Ghenadie II Scholarios a accentuat - în special în *Mărturisirea de credință* - că *„există un Dumnezeu, creatorul tuturor câte sunt din neființă"*, Care *„nu este trup, nici nu are trup, ci trăiește spiritual"*, mai presus de lume. În expunerea dogmei Sfintei Treimi, a evitat expresia *„tria persona"*, înlocuind-o cu *„tria idiomata"*, pe care o socotește echivalentă cu *„tres hypostaseis"*,

tocmai pentru a nu-i face pe turci să înțeleagă că creștinii adora trei Dumnezei.

Când se referă la raporturile intratrinitare, Ghenadie II Scholarios arată că din ființa divină provin Cuvântul și Duhul, așa cum din foc țâșnește căldura și lumina, denumind Persoanele treimice prin termenul de „*nous*", „*sophia*" și „*pneuma*". În toate operele, atunci când abordează problema purcederii Duhului Sfânt, adoptă poziția fotiniană, potrivit căreia Duhul Sfânt purcede numai de la Tatăl, adică din El singur Își are existența, neputându-se vorbi de o relație de origine între Fiul și Duhul Sfânt. Dând dovadă de o deosebită subtilitate teologică, și-a însușit diferitele explicații de sorginte patristică ale expresiei „*dia tou Fiou*", fără a face în acest punct niciun fel de concesie latinilor.

Când dezvoltă învățătura despre *Providență* și *predestinație*, patriarhul Ghenadie II Scholarios susține că Dumnezeu cunoaște din veșnicie ca prezent tot ceea ce a fost, este și va fi, inclusiv faptele și gândurile cele mai intime ale creaturii. El cunoaște aceste lucruri în sinea lor, ele neavând o existență veșnică, ci prin El Însuși, în Care toate preexistă în mod perfect. Nici prestiința și nici predestinarea divină nu dăunează libertății umane. Harul divin este absolut indispensabil pentru realizarea binelui, iar de la Dumnezeu ne vin dorințele și intențiile de a săvârși binele.

În articolul 5 al *Mărturisirii de credință* se oprește asupra *hristologiei*, arătând că omul pe care l-a îmbrăcat Cuvântul lui Dumnezeu este persoana istorică a lui Iisus Hristos. Ierarhul bizantin insistă asupra raportului dintre cele două firi în persoana Mântuitorului, afirmând că „*Dumnezeu și umanitatea sunt cu desăvârșire deosebite în unul Hristos*". Suferința, moartea și învierea Fiului lui Dumnezeu ne-au adus mântuirea, Hristos suferind numai după firea Sa omenească, deoarece Cuvântul lui Dumnezeu „*nici nu Se răstignește, nici nu moare, nici nu învie*".

Din cele trei omilii închinate Maicii Domnului rezultă un mic tratat de *mariologie*. Patriarhul Ghenadie II Scholarios susține că Maica Domnului s-a ridicat cu trupul și cu sufletul la cer, după

ce a trecut prin moarte. În ceea ce privește rolul Sfintei Fecioare în istoria mântuirii, el o vede pe Maica Domnului lucrând alături de Fiul în procesul mântuirii.

Într-un mic tratat intitulat *Ceea ce trebuie să știe un episcop* sunt menționate cele 7 Sfinte Taine, în următoarea ordine: Cununia, Preoția, Botezul, Mirungerea, Euharistia, Spovedania și Maslul, care-și au originea în patimile și moartea Mântuitorului.

Din punct de vedere doctrinar, dezvoltările teologice ale patriarhului bizantin vin să întregească doctrina Bisericii, reușind să restabilească autoritatea patriarhului de Constantinopol asupra întregului Orient creștin, după ce aceasta fusese adânc zdruncinată de lungile certuri și încercări de unire cu latinii, precum și de căderea Constantinopolului sub turci.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: *Ekthesis*, hrsg. griechisch und lateinisch von dem Wiener Humanisten und Juristen Alexander Brassicanus, Wien, 1530. *Ekthesis*, hrsg. griechisch und lateinisch von dem David Chyträus, Frankfurt, 1582. *Ekthesis*, hrsg. griechisch, lateinisch und türkisch von Martin Crusius in seiner *Turcograecia*, Baselae, 1854. Reeditare în Wilhelm Gaß, *Symbolik der griechischen Kirche*, 1872, p. 34 ș. u. Silvestru Syropoulos, *Vera historia unionis non verae inter Graecos et Latinos, sive Concilii Florentini exactissima narratio, Graece Scripta per S. Sgu-ropulum*, ed. Robertus Greyghton, Hage, 1660. Ediția J. P. Migne, PG 160, 333 ș. u. **Traduceri: Germană:** Ediția Johann Carl Theodor Otto, *Des Patriarchen Gennade Confession krit. unters. u. hrsg.*, 1864. Jon Michalcescu, *Die Bekenntnisse und die wichtigsten Glaubenszeugnisse der griechischen orientalischen Kirche*, 1904, pp. 11 ș. u.; 253 ș. u. **Franceză:** A. Norov, *Oeuvres inédites de Marc d'Éphèse et de Georges Scholarios*, Paris, 1858. Ediția L. Petit/X. A. Siderides/M. Jugie, *Georges (Gennade) Scholarios. Oeuvres complètes*, publiées pour la premier fois, tomes I-VIII, Maison de la Bonne Presse, Paris, 1928-1936. ***, *Les «Mémoires» du Grand Ecclésiarque de l'Église de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence (1438-1439)*, edition critique par Vitalien Laurent, Paris, Centre Nationale de la Recherche Scientifique, 1971. **Română:** *Mărturisirea de credință a Patriarhului Ghenadie Scholarios*, în Georgios Sphrantzes, *Memorii (1401-1477)*, ediție critică de Vasile Grecu,

București, 1964, pp. 449-455. LAONIC CHALCOCONDIL, *Expuneri istorice. Creșterea puterii turcești. Căderea împărăției bizantine și alte istorii despre felurite țări și popoare*, ediție critică de VASILE GRECU, în col *Scriptores Byzantini* II, București, Editura Academiei R. P. R., 1958. [MIHAIL] DUCAS, *Istoria turco-bizantină, 1341-1462*, ediție critică de VASILE GRECU, în col. *Scriptores Byzantini* I, București, Editura Academiei R. P. R., 1958. CRISTOBUL DIN IMBROS, *Din domnia lui Mahomed al II-lea. Anii 1451-1467*, ediție critică de VASILE GRECU, în col. *Scriptores Byzantini* IV, București, Editura Academiei R. P. R., 1963. PHRANTZES - PSEUDO: MACARIE MELISSENOS, *Cronica 1258-1481*, ediție critică de VASILE GRECU, în col. *Scriptores Byzantini* V, București, Editura Academiei R. S. R., 1966. A se vedea și următoarele manuscrise: *Ms. BAR 1976 (Miscelaneu teologic de la sfârșitul sec. XVIII; 153 f.) F. 141-153^{v}: Trimitere a preaosfințitului chir Ghenadie, Patriarhul Țarigradului, Sholariu „Scholarios", către preacinstitul între monași, chir Maxim, și către ieromonași și monașii carii lăcuesc în Muntele Sinaii*, ed. GABRIEL ȘTREMPEL, în CMR, vol. II, p. 125. *Ms. BAR 2456 (Miscelaneu copiat de Srefaim la 1705; 172 f.) F. 8Ă-85: A Sfântului Ghenadie patriarhul Țarigradului „Cuvânt" pentru credință* (Text paralel slavo-român), ed. GABRIEL ȘTREMPEL, în CMR, vol. II, pp. 276-277. Rugăciuni: *Rugăciune către Domnul nostru Iisus Hristos a lui Ghenadie Scholarios, patriarhul Constantinopolului*, în vol. *Cele mai frumoase rugăciuni ale Ortodoxiei. Rugăciuni felurite, preafrumoase, de mărturisire și umilință adunate de la deosebiți Sfinți Părinți. Rugăciunile Sfinților Părinți publicate de Cuviosul NICODIM AGHIORITUL*, în *Apanthisma,* Constantinopol, 1817, traduse în românește la Mănăstirea Neamțul (1817), date acum pe slovă nouă și grai îndreptat, cu o introducere, note și comentarii de VIRGIL CÂNDEA, București, Editura Anastasia, 1996, pp. 184-188. *Adunare pe scurt a psalmilor Proorocului și Împăratului DAVID, în afara psalmilor slujbei celei de zi și de noapte, adică ai Vecerniei, ai Pavecerniței, ai Miezonopticii, celor șase psalmi de la Utrenie și ai tuturor ceasurilor. Rugăciunile fiind alese de Prea Sfințitul și Preaînțeleptul GHENADIE SCOLASTICUL, Patriarhul Constantinopolului*, în vol. SFÂNTUL NICODIM AGHIORITUL, *Apanthisma. Rugăciunile Sfinților Părinți*, Editura Σοφία, Mănăstirea Petru Vodă, București, 1999, pp. 81-101. *Mărturisirea de credință*: a) traducere de MARIN GRONEA, *Mărturisirea lui Ghenadie Școlarul*, însoțită de un *studiu introductiv* (pp. 3-28) de..., teză pentru licență, Universitatea din București, Facultatea de Teologie, București, 1907, pp. 29-49; b) traducere de AUREL DECEI, în studiul *Versiunea turcească a confesiunii Patriarhului Ghenadie II Scholarios scrisă la cererea sultanului Mehmet II*, în volumul *Omagiu înalt Prea Sfinției Sale Dr. Nicolae Bălan, Mitropolitul*

Ardealului, la douăzeci de ani de arhipăstorire, Sibiu, 1940, p. 372-410. Recenzie de D. Ş(TEFAN) P(OPESCU), în rev. B.O.R., nr. 1-2/1942, pp. 126-128; c) traducere de Pr. Prof. IOAN RĂMUREANU, *Mărturisirea de credinţă a Patriarhului Ecumenic Ghenadie II Scholarios*, însoţită de un *studiu introductiv* (pp. 462-496), în rev. ORT., nr. 4/1984, pp. 496-499 (Titlul mărturisirii: *Scurtă expunere a credinţei creştine*, dat după *mss. Parisinus 1294*, ff. 61-64, copie autografă a lui GHENADIE SCHOLARIOS); d) traducere de Pr. Conf. Dr. DUMITRU MEGHEŞAN, *Mărturisirea de credinţă a Patriarhului ecumenic Ghenadie II Scholarios*, în *Orizonturi teologice*, nr. 1/2000, pp. 35-39.

STUDII ŞI MANUALE: Literatură în limba română: CONSTANTIN ERBICEANU, *Epistola P. S. chir Gennadios Scholarios, patriarhul Constantinopolului*, în R.T., 1885, pp. 4-6 (aprilie-iunie), pp. 9-12. Idem, *Mărturisirea credinţei ortodoxe a lui Ghenadie Şcolarul, dată sultanului Mehmet după cererea sa*, în rev. B.O.R., nr. 7/1901, pp. 601-609. MARIN GRONEA, *Studiu* la *Mărturisirea lui Ghenadie Şcolarul*, teză pentru licenţă, Bucureşti, 1907, pp. 3-28. I(USTIN) M(OISESCU), recenzie la studiul AD. N. DIAMANTOPOULOS, *Ghenadie Scholarios ca izvor istoric al vremurilor din preajma căderii Constantinopolului*, din rev. *Ellinika*, anul IX, 1936, pp. 285-308, în rev. B.O.R., nr. 1-4/1938, pp. 128-129. AUREL DECEI, *Versiunea turcească a confesiunii Patriarhului Ghenadie II Scholarios scrisă la cererea sultanului Mehmet II*, în volumul *Omagiu înalt Prea Sfinţiei Sale Dr. NICOLAE BĂLAN, Mitropolitul Ardealului, la douăzeci de ani de arhipăstorire*, Sibiu, 1940 (şi extras, Sibiu, 1940), 39 p. Asist. Diac. I. PULPEA-RĂMUREANU, *Ghenadie II Scholarios, primul patriarh ecumenic sub turci*, în rev. ORT., nr. 1/1956, pp. 72-109. Pr. Prof. dr. IOAN RĂMUREANU, *Studiu introductiv la Mărturisirea de credinţă a Patriarhului Ecumenic Ghenadie II Scholarios*, în rev. ORT., nr. 4/1984, pp. 462-496. Pr. Asist. Dr. ALEXANDRU I. STAN, *Contribuţia patriarhului ecumenic Ghenadie II Scholarios la dezvoltarea lingvisticii bizantine în secolul al XV-lea*, în rev. S.T., nr. 3-4/1984, pp. 259-272. NICOLAE IORGA, *Istoria vieţii bizantine. Imperiul şi civilizaţia după izvoare*, traducere din limba franceză de MARIA HOLBAN, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1974. Idem, *Bizanţ după Bizanţ*, traducere după originalul în limba franceză *Byzance après Byzance*, de LILIANA IORGA-PIPPIDI, ediţia a doua, postfaţă de MIHAI BERZA, cu *Addenda*, Bucureşti, Editura 100 + 1, Gramar, 2002. STEVEN RUNCIMAN, *Căderea Constantinopolului*, ediţia a doua, traducere, note, postfaţă şi îngrijire ştiinţifică de ALEXANDRU ELIAN, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1991. Pr. Prof. TEODOR BODOGAE, *Cultura teologică în Răsărit. Scriitori din sec. XIV-XV*, în *Istoria Bisericească universală*, vol. II (1054-1982),

București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1993, p. 165. Pr. Conf. Dr. DUMITRU MEGHEȘAN, *Mărturisirea de credință a Patriarhului ecumenic Ghenadie II Scholarios,* în rev. *Orizonturi teologice*, nr. 1/2000, pp. 31-43. VASILE V. MUNTEANU, *Bizantinologie*, vol. II, Editura Învierea, Arhiepiscopia Timișoarei, 2000. Arhiepiscop CHRISOSTOMOS, *Relațiile dintre ortodocși și romano-catolici de la Cruciada a IV-a până la controversa isihastă,* traducere de RALUCA POPESCU și MIRELA PRECUP, București, Editura Vremea, 2001. Pr. NICOLAE CHIFĂR, *Istoria creștinismului*, vol. III, Editura Mitropolitană Trinitas, Iași, 2002. JOHN MEYENDROFF, *Ortodoxie și Catolicitate*, traducere din limba franceză de CĂLIN POPESCU, București, Editura Sophia, 2003. WARREN TREADGOLD, *O scurtă istorie a Bizanțului*, traducere de MIRELA ACSENTE, București, Editura Artemis, 2003. IOAN MARIN MĂLINAȘ, *De te voi uita Constantinopol! sau privitor la evenimentele de la 10 august 626, 13 aprilie 1204 și 29 mai 1453*, ediție bilingvă româno-engleză, Editura Sedan, Cluj Napoca, 2004. Idem, *O istorie a statului și societății bizantine*, traducere din engleză de MIHAI-EUGEN AVĂDANEI, București, 2004. STELIAN BREZEANU, *Istoria Imperiului Bizantin*, Editura Meronia, București, 2007. ROWENA LOVERANCE, *Imperiul Bizantin*, trad. din limba engelză de DANA NISTOR, Editura Aquila, Oradea, 2008. MARIUS TELEA, *Un patriarh apologet: Ghenadie al II-lea Scholarios*, Editura Emia, Deva, 2004, 230 p. **Literatură străină:** GUSTAVE SCHLUMBERGER, *Expedition des „Almuga-vares" ou routiers catalans en Orient de l'an 1302 à l'an 1311*, deuxième edition, Paris, 1924. MARTIN JUGIE, *Un thomiste à Byzance au XVe siècle*, în ÉO 23 (1924), p. 129 ș. u. Idem, *Theologica dogmatica Christianorum orientalium ab ecclesia catholica dissidentium* I, Paris, 1926, p. 459 ș. u. Idem, (*Polemica împotriva lui Plethon*), în *Byzantion* 10, Brüssel, 1935, p. 517 ș. u. Idem, *Le schism byzantin: aperçu historique et doctrinal,* Paris, 1941. Idem, art. *Scholarios (Georges)*, în DThC XIV, 2, Paris, 1941, col. 1521-1570. OSCAR HALECKI, *Un empereur de Byzance à Rome. Vingt ans de travail pour la defense de l'Empire d'Orient-1355-1375,* Varsovie, 1930. A. A. VASILIEV, *Histoire de l'Empire bizantin*, traduit du russe par P. BRODIN et A. BOURGUINA, preface de M. CH. DIEHL, tome II (1081-1453), Edition A. Picard, Paris, 1932. LOUIS BRÉHIER, *Les institutions de l'Empire byzantin*, Paris, 1949. FRANZ BABINGER, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltenstürmer einer Zeitenwende*, 1953, p. 109 ș. u. M. BONIS, *Georgios Scholarios* (lb. greacă), Athena, 1953. Idem, *Gennadius Scholarios, der I. Patriarch von Konstantinopel nach der Eroberung (1454), und seine Politik Rom gegenüber*, în *Kyrios. Vjschr. f. Kirchen- u. Geistesgesch. Osteuropas NF* 1 (1960-1961), p. 83 ș. u. ERNST EDUARD MARIA HAMMERSCHMIDT, *Hypostasis und verwandte Begriffe in den Bekenntnisschriften des Gennadius II. von Kon-*

stantinopel und des Metrophanes Kritopulos, în OrChr 40 (1956), p. 78 ş. u. HANS-GEORG BECK, *Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich*, München, 1959, p. 760 ş. u. FRANZ JOSEF DÖLGER, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reichs von 565-1453*, Teil 5: *Regesten von 1341-1453*, Munchen, 1965. ALAIN DUCELLIER, *Le drame de Byzance, idéal et échec d'une société chrétienne*, Paris, Edition Hachette, 1976. DENO JOHN GEANOKOPLOS, *Emperor Michael Palaelogus and the West (1258-1282). A Study in Byzantine-Latin Relations*, Cambridge, Mass., 1959. Idem, *Byzantine East and Latin West: Christendom in Middle Ages and Renaissance. Studies in Ecclesiastical and Cultural History*, Oxford, 1966. GEORGES OSTROGORSKI, *History of the Byzantine State*, Revised Edition, New Brunswick, Rutgers University Press, 1969. JOSEPH GILL, *The Council of Florence*, Cambridge, Cambridge University Press, 1959. Idem, *Personalities of the Council of Florence and other essays*, Oxford, 1965, p. 79 ş. u. Idem, *Byzantium and the Papacy: 1198-1400*, New Brunswick, Rutgers University Press, 1979. C. J. G. TURNER, *Georgios-Gennadius Scholarius and the Union of Florence*, în JThS NS 18 (1967), p. 83 ş. u. KRUMBACHER, *op. cit.*, p. 119 ş. u. DThC XIV, p. 1521 ş. u. LThK IV, pp. 676-677. NCE VI, pp. 333-334. ODCC, ediția a II-a, p. 558. RE VI, p. 510 ş. u. EKL I, p. 1498. RGG II, p. 1385. DONALD M. NICOL, *The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453. The End of the Byzantine Empire*, London, The Martins Press, 1979. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ, art. *Gennadius II. (Georgios Scolarios)*, în BBKL 2 (1990), pp. 204-205. ARISTEIDES PAPADAKIS, *The Christian East and the Rise of the Papacy: The Church 1071-1453 A. D.*, Crestwood, New York, St. Vladimir's Seminary Press, 1994. WOLFGANG GUST, *Das Imperium der Sultane. Eine Geschichte des Osmanischen Reichs*, Carl Hauser Verlag, 1995. GEORGE C. PAPADEMETRIOU, *Saint Augustine in the Greek Orthodox tradition*, în *Agape and diakonia*, Brookline Mass., 1998, pp. 143-154. JOHN A. DEMETRACOPOULOS, *Georgios Scholarios - Gennadios II's "Florilegium Thomisticum II" (De fato) and its anti-Plethonis tenor*, în RThPhM 74/2007, pp. 301-376. THIERRY GANCHOU, *Géorgios Scholarios, "secrétaire" du patriarche unioniste Grègorius III Mammas ?*, în *Le patriarchat oecuménique de Constantinople aux XIV-XVI siècles*, Paris, 2007, pp. 117-194. MARIE-HÉLÈNE BLANCHET, *L'ambiguité du statut juridique de Gennadios Scholarios après la chute de Constantinople (1453)*, în *Le patriarchat oecuménique de Constantinople aux XIV-XVI siècles*, Paris, 2007, pp. 195-211. DESPOINA E. TSURKA-PAPASTATHES, *A propos des privilèges octroyés par Mehmed II au patriarche Gennadius Scholarios*, în *Le patriarchat oecuménique de Constantinople aux XIV-XVI siècles*, Paris, 2007, pp. 253-274.

Filotei Kokkinos
(Κόκκινος, noiembrie 1353- noiembrie 1354; 1363-1376; † 1377)

Viața

Date despre viața lui Filotei avem puține și aproximative până ce a ajuns mitropolit, iar cele mai multe și mai sigure le avem începând cu momentul primei sale urcări pe tronul patriarhal. El a scris despre mai mulți contemporani ai săi pe care i-a cunoscut de aproape și care cu greu ar fi fost cunoscuți din alte surse.

Despre Filotei însă, până în prezent, nu se știe să se fi ocupat cineva dintre cei care l-au cunoscut direct. Abia după vreo patru secole de la trecerea sa din viață, un aghiorit a alcătuit *Viața și slujba Sfântului Filotei Teologul*, scriere fără o prea mare valoare istorică. Scopul *Vieții* era de a fi o lectură ziditoare de suflet pentru monahii Athosului, care aveau să asculte în trapeză despre un înaintaș al lor cu trăire sfântă, învățat și apărător al Ortodoxiei, care a ajuns și în cea mai înaltă funcție bisericească. Nu se știe exact când s-a născut Filotei, dar foarte probabil era cam de vârsta lui Grigorie Palama, Nichifor Gregoras și Ioan Cantacuzino.

Afirmându-se, în general, că s-a născut pe la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul celui de-al XIV-lea, s-a ajuns să se considere în ultimul timp că trebuie să ne oprim către anul 1300 pentru venirea pe lume a lui Filotei. Locul nașterii sale este Tesalonicul, orașul care în această epocă se bucura de un prestigiu deosebit, rivalizând cu Constantinopolul.

Despre familia sa știm că purta numele de Kokkinos. Așa îl numesc izvoarele timpului și așa a rămas în istorie, iar părerea unora că Kokkinos ar fi fost o poreclă s-a dovedit eronată. De asemenea, nu avem date sigure despre părinții lui Filotei, despre cât de bogați ori cât de învățați erau, de ce renume se bucurau ei în Tesalonic, nici când au încetat din viață, nici dacă au mai avut alți copii. Totuși, starea materială a familiei Kokkinos trebuie să

fi fost destul de bună, chiar dacă nu se va fi măsurat cu cea a aristocrației și, oricum, el nu putea proveni dintre săraci. Aceasta se poate deduce și din prestigiul de care s-a bucurat Filotei în viață, din relațiile lui foarte apropiate cu învățați și membri ai înaltei societăți, unde nimeni nu-l privea de sus. Aceasta o afirmăm având în vedere faptul că Filotei avea studii sistematice și temeinice în momentul retragerii în mănăstire și în scrisul lui prolific nu găsim doar un autodidact cu lecturi bogate.

De asemenea, în controversa teologică isihastă - în care s-a implicat și s-a distins ca unul dintre corifeii isihasmului - nu ar fi făcut față un om care s-ar fi format de unul singur. Studiile cu Toma Magistrul îl recomanda de altfel, iar în cercul lui Ioan Cantacuzino, să fii acceptat ca un egal și respectat fără vreo rezervă însemna încă o recomandare. Apoi, în controversa cu incontestabilul învățat al vremii, Nichifor Gregoras, nu se putea angaja un om cu o formație intelectuală improvizată. Așadar, apreciat de prieteni și temut de adversari pe tărâmul controversei de idei, atitudini și convingeri teologice sau politice, nimeni nu s-a încumetat să-i conteste ținuta de cărturar, iar opera scrisă de Filotei o dovedește peste generații.

Se afirmă uneori că tânărul Kokkinos ar fi mers la Muntele Sinai și acolo ar fi intrat în monahism, numai că această susținere este neîntemeiată și pornește de la confuzia cu omonimul său, Filotei Sinaitul, călugăr învățat din mănăstirea Rugului Preasfintei Născătoare de Dumnezeu din Sinai, care a trăit prin secolele VII-VIII, numărându-se printre Părinții neptici.

Tânărul Kokkinos, al cărui nume de botez nu-l cunoaștem, ci doar pe cel monahal, nu a mers direct la Muntele Athos, așa cum se credea, ci într-o mănăstire din Tesalonic, la Philocallou, închinată Mântuitorului și care se afla într-o stare înfloritoare la acea vreme. În această mănăstire, Filotei Kokkinos și-a putut continua pregătirea intelectuală prin lecturi bogate și prin contactul cu monahi luminați și o serie de învățați tesaloniceni erudiți în cultura profană și cea teologică. Intrarea tânărului Kokkinos în mănăstirea Philocallou, în loc să fi mers la alta mai îndepărtată și mai

retrasă de lume, ori chiar la Muntele Athos, ar putea fi un indiciu că părinții săi erau în viață atunci când el a luat hotărârea lepădării de lume sau cel puțin unul trăia și apropierea se impunea și ca un răspuns la dorința părintească de a-ți ști copilul mai aproape.

În mănăstire tânărul Filotei a beneficiat și de compania a doi prieteni, frații Dorotei și Marcu Vlatis, care au ajuns duhovnici de-ai săi peste ani. Filotei a ajuns egumen al mănăstirii Philocallou și în această calitate a scris *Viața Cuviosului Nicodim cel Nou*, pe care a rostit-o înaintea soborului, ca panegiric, într-unul din momentele de pioasă amintire a cuviosului, chiar în mănăstirea în care acesta s-a nevoit.

Filotei a mai rămas un timp la mănăstirea Philocallou, pentru ca peste câțiva ani, la o dată necunoscută, să se retragă și el la Muntele Athos. Probabil acum a murit și ultimul dintre părinții săi și astfel putea să dea curs în voie unui gând mai vechi de a se adânci și mai mult in isihasm, pe lângă duhovnici mai vestiți în sfințenie. S-a stabilit pentru început la mănăstirea Vatopedi ca discipol al monahului îmbunătățit Sava Tziskis, originar tot din Tesalonic. Filotei a urmat același drum în experiența sa aghioritâ ca și Grigorie Palama, dar nu știm exact nici timpul petrecut la Vatopedi, nici când s-a stabilit ulterior la Marea Lavră.

Cert este că în anul 1340, atunci când Grigorie Palama era amenințat cu un proces la Patriarhia Constantinopolului, venind să ceară ajutorul confraților săi athoniți, lui Filotei, pe atunci simplu monah, i-a revenit onoarea de a redacta și semna, alături de toți egumenii și celelalte personalități monahale de aici, un memoriu doctrinar cunoscut sub numele de *Tomul aghioritic.* Acest document a tranșat definitiv atitudinea Muntelui Sfânt în favoarea isihasmului. Apoi, la scurt timp, a ajuns egumen al Marii Lavre și a rămas aici până în primăvara anului 1347, când a fost ales de către patriarhul Isidor I al Constantinopolului (1347-1350) mitropolit al Heracleii, în Tracia. Cei șase ani de episcopat i-a petrecut însă mai mult în capitala imperiului, în mijlocul intrigilor și al discuțiile teologice aprinse.

Fiind un simpatizant al împăratului uzurpator Ioan VI Cantacuzino (1347-1354), acesta l-a înscăunat ca patriarh al Constantinopolului la sfârșitul lunii noiembrie 1353. A ocupat această înaltă funcție doar un an, până în momentul abdicării lui Ioan al VI-lea Cantacuzino, în noiembrie 1354, când a fost înlocuit cu Calist. Filotei a reușit apoi să reocupe un timp scaunul din Heracleea, beneficiind de protecția împărătesei Elena, fiica lui Ioan Cantacuzino.

În anul 1363, scaunul patriarhal fiind vacant după moartea lui Calist, Filotei a fost rechemat și reinstalat ca patriarh ecumenic. Trebuie menționat că el a beneficiat în bună măsură de sprijinul și influența lui Demetrius Kydones, ajuns ministru pe lângă noul basileu Ioan V Paleologul (1341-1391). Acest al doilea mandat al lui Filotei, care a durat doisprezece ani, a fost marcat de canonizarea lui Grigorie Palama (*Tomul sinodal* din anul 1368), fapt care a confirmat triumful palamismului, de convertirea în nume personal a basileului Ioan V la catolicism, restabilirea parțială a jurisdicției Bisericii din Constantinopol asupra Bisericii Sârbe și de luptele împotriva turcilor.

Filotei a fost depus din scaun de către împăratul Andronic IV Paleologul (1376-1379), probabil în cursul verii anului 1376, și a fost trimis într-o mănăstire, unde a murit un an mai târziu.

Opera

Filotei Kokkinos a lăsat scrieri numeroase, variate în conținut, suficient de valoroase ca el să se înscrie printre autorii de seamă ai epocii sale și ai literaturii bizantine în general. Totuși, puține scrieri ale sale au fost tipărite, iar cele mai multe au rămas timp de secole în manuscrise răspândite prin diferite biblioteci europene. Aceste scrieri nefiind cercetate în totalitate și cu atenție, s-a ajuns să se confunde uneori și scrierile și autorul, să i se atribuie lui Filotei scrieri străine ori scrieri ale lui să fie atribuite altor autori.

Abia odată cu pășirea în al șaptelea secol de la trecerea lui Filotei în eternitate, interesul față de opera lui scrisă a venit să

repare nedreapta uitare. Astfel, tipărirea operei complete în colecția *Scriitori tesaloniceni bizantini*, în ediție critică, începută în însăși cetatea în care s-a născut și s-a instruit Filotei, constituie un tardiv, dar cu prisosință binevenit omagiu pe care învățații de la Tesalonic l-au adus strălucitului lor înaintaș.

Cunoscut mai mult ca doctrinar și polemist isihast ori ca aghiograf, cercetătorii nu au reușit să remarce suficient faptul că Filotei Kokkinos a fost un teolog profund și filosof, istoric, orator, canonist, exeget, liturgist, poet și om politic de o viziune și acțiune neobișnuită.

Întreaga operă a lui Filotei a purtat pecetea gândirii și trăirii sale isihaste. Scrierile lui sunt pătrunse de isihasm și au rămas de referință pentru teologia isihastă.

I. Operele dogmatice ale lui Filotei sunt:

1. *Tomosul aghioritic pentru cei ce viețuiesc cu sfințenie în liniște. Pentru lămurirea celor ce din lipsa de cercare a lor și din neascultare de sfinți nesocotesc lucrurile tainice ale duhului care sunt lucrate în cei ce viețuiesc după duh, într-un chip mai presus de cuvânt și sunt arătate prin fapte nu dovedite prin cuvânt* - este prima scriere foarte importantă cu care Filotei intra în controversa isihastă. *Tomosul* urmărește lămurirea celor care, neascultând pe Sfinții Părinți, nesocotesc lucrurile tainice ale duhului. *Tomosul aghioritic* întoarce acuzația de mesalianism adusă isihaștilor de către Varlaam împotriva lui și a celor ce cugetau ca el. El accentuează unirea tainică ce există între suflet și trup. În perceperea simțurilor se întâlnește sufletul cu trupul. Trupul nu este trup fără viața sufletului în el, viața sufletului fiind și viața lui.

2. *Două cuvinte dogmatice împotriva lui Achindin* (*Cuvinte dogmatice către Achindin și adepții lui*; *Despre îndumnezeire și lumina taborică*). Aceste două tratate au fost scrise de Filotei pe când era egumenul Lavrei, iar în ianuarie 1346 au fost trimise împărătesei Ana de Savoya la Constantinopol, exprimând punctul de vedere al aghioriților în apărarea lui Grigorie Palama, pe atunci întemnițat în capitala imperiului. Ele au mai fost trimise

de către aghioriți și la sinodul isihast din anul 1351, exprimând tot punctul lor de vedere oficial în problema isihastă.

În respingerea ideilor lui Achindin, aceste două scrieri tratează: a) despre lumina divină de pe Tabor, pe care Părinții o numesc mărire fizică necreată a lui Dumnezeu și dumnezeire; b) despre energiile lui Dumnezeu, întrucât Achindin nu accepta că energiile lui Dumnezeu sunt necreate și identifica firea cu energia lui Dumnezeu; c) despre deoființimea Sfintei Treimi, deoarece Achindin credea că Fiul și Sfântul Duh nu sunt decât har și energie necreată a Tatălui; d) despre lumina sfântă și descoperirile dumnezeiești, teme isihaste fundamentale. Filotei dezvolta temele acestea folosind multe texte patristice și concluziona că în aceste puncte Achindin se călăuzea după două erezii, elenismul și iudaismul.

3. *Cele 14 capitole ale ereziei lui Achindin și Varlaam.* Opera a fost redactată pe timpul când Filotei era mitropolit al Heracleii. Urmărind respingerea sistematică a ideilor antipalamite, care după dispariția lui Achindin aveau un și mai strălucit propovăduitor în Nichifor Gregoras, Filotei a căutat să analizeze și să respingă cele 14 teme ale celor doi corifei antipalamiți.

Afirmației că Dumnezeu nu are energie fizică, Filotei i-a răspuns că cel ce neagă energia lui Dumnezeu neagă și pe Dumnezeu Însuși. Antipalamiții, afirmând că energiile divine sunt create și nu sunt veșnice, considerau pe Dumnezeu-Fiul creatură, ca și Arie. Ei, crezând că Dumnezeu are ca energii necreate pe Fiul și Duhul, se dovedeau antitrinitari, neosabelieni.

Susținând că nu este deosebire între ființa și energia divină, Varlaam și Achindin împărtășeau rătăcirile mesalienilor și latinilor. Despre harul Sfintei Treimi spuneau întâi că nu există, apoi că există, dar nu știm nici dacă este necreat sau creat. Filotei afirmă că harul divin este numit harul lui Dumnezeu, al Sfântului Duh și chiar Duh Sfânt, dar este necreat și veșnic.

Cei doi antipalamiți, zicând că harul Sfântului Duh este însăși esența și ipostasul Duhului, sunt puși de Filotei din nou alături de mesalieni și latini. Pentru varlaamiți numele dumnezeirii

este doar nume al esenței și deloc al energiei. Filotei crede că numirile folosite pentru Dumnezeu sunt ale energiilor Lui, întrucât firea lui Dumnezeu este deasupra oricărui nume. Deoarece esența divină este cauză, început, rădăcină și izvor al vieții, ea primește și numele puterilor și energiilor ei. De aceea, Sfinții Părinți spun că esența lui Dumnezeu este mai presus de energii și începutul acestora. În problema esenței și energiei lui Dumnezeu antipalamiții credeau că acestea sunt lucruri diferite, că Dumnezeu nu este simplu, ci compus din acestea două, adică esența și energia.

Despre lumina taborică Varlaam și Achidin spuneau că era firea lui Hristos pe care au văzut-o Apostolii, apoi că era lumină creată sau fantasmă și de aceea a dispărut. Pentru Filotei însă, lumina de pe Tabor a fost mărirea fizică și dinainte de veci a Fiului, împreună veșnică și nedespărțită de El. Cei doi mai susțin că sunt mai multe divinități - zice Filotei - întrucât ei numesc energiile fizice dumnezeiești și dumnezeiri create, introducând astfel în Biserică nu numai diteismul, ci și politeismul.

4. *Epistola către Petriotis.* Este o mică scrisoare dogmatică adresată lui Emanuil Petriotis, care fusese varlaamit și a ajuns demnitar patriarhal prin anul 1365. Se referă la dumnezeire și energiile divine.

5. *Tomosul sinodal din 1351.* A fost redactat în iulie 1351, în colaborare cu Nil Cabasila și a fost semnat la 15 august. Începe cu istoria sinodului din anul 1347, care a condamnat rătăcirile lui Varlaam și Achindin și a caterisit pe patriarhul Ioan Calecas. Se referă apoi la pseudo-sinodul adversarilor alegerii lui Isidor ca patriarh, din iulie 1347.

Ca urmare a acestor fapte și pentru liniștea bisericească, a fost convocat sinodul din anul 1351, fiind prezentată pe larg desfășurarea sinodului, precum și hotărârile sale. Este reconfirmată ortodoxia doctrinei palamite, ca fiind conformă întru totul cu Tradiția patristică, și se afirmă distincția între esența și energiile divine, ambele necreate. Concepțiile eretice ale adepților lui Varlaam și Achindin sunt condamnate clar și se interzice difuzarea lor pe viitor, iar Nichifor Gregoras, exponentul de seamă al ereziei și al

controversei în sinod, a fost condamnat, întemnițat și i s-a interzis a-și mai propovădui rătăcirile în scris și oral.

6. *Anatematismele și aclamațiile.* Sunt trecute în *Sinodiconul Ortodoxiei*, privind, pe de o parte, pe adversarii și, pe de altă parte, pe adepții isihasmului, după încetarea lor din viață. Cele nouă anatematisme pentru varlaamiți și șase aclamații pentru isihaști alcătuite de Filotei și introduse în *Sinodicon* prin hotărârea sinodului din anul 1351 s-au citit solemn pentru prima dată, din amvonul „Sfintei Sofia", în Duminica Ortodoxiei din anul 1352. Sinodul din anul 1368 a hotărât introducerea aclamării lui Grigorie Palama.

Aceste anatematisme privesc pe cei care au susținut că lumina taborică este creată și fantasmă, că a apărut pentru puțin timp și a dispărut, urmând astfel arianismul și mesalianismul. La fel sunt anatematizați cei ce susțin că nu există vreo energie fizică divină, ci numai esența, cei ce susțin că este creată orice putere fizică și energie a Treimii, cei ce văd o sinteză în Dumnezeu, fiindcă există deosebire între esența și energiile Lui. De asemenea, sunt anatematizați cei care susțin că numele dumnezeirii se referă la esența divină și nu la energie, ca și cei care contrazic concepția despre harul divin.

7. *Mărturisirea de credință* pe care episcopii o citeau în biserică în ziua hirotoniei. A fost alcătuită de Filotei în octombrie 1352 și a dobândit caracter oficial, întrucât a devenit obligatorie.

8. *Tomosul sinodal din 1368* subliniază sfințenia lui Grigorie Palama și că cinstirea anuală de către Biserică a amintirii lui este hotărâre sinodală. Prohor Kydones a fost caterisit și excomunicat ca adept al lui Varlaam și Achindin, ale căror idei le-a susținut verbal și prin scris, călcând interdicția sinodului din anul 1351 în această privință.

9. *Cele 15 cuvinte antiretice împotriva lui Nichifor Gregoras* constituie cea mai de seamă operă dogmatică a lui Filotei. Nichifor Gregoras a scris despre sinodul din anul 1351, afirmând că l-a condamnat și întemnițat pe nedrept și i-a interzis scrierile fără vreun motiv temeinic de erezie. El considera votul sinodal ca fiind

nedrept și ca o prigoană, iar în plus actele sinodului au fost și falsificate. Condamnarea sa o considera nulă, întrucât nu i-ar fi fost adusă la cunoștință nici lui, nici publicului, iar pe sinodalii care l-au condamnat îi socotea nevrednici, brutali, proști și ignoranți, însuși împăratul Ioan Cantacuzino și senatorii erau tratați fără mult menajament. Marelui învățat și antipalamit Gregoras trebuia să i se dea replica de către un adversar nu mai puțin învățat, și acesta n-a fost altul decât Filotei Kokkinos, prin cele 15 *Antiretice*:

a) *Despre scrierile filosofului Gregoras împotriva Tomosului din anul 1351, a energiei divine, a harului divin și a luminii taborice.* Filotei respinge cu ironie afirmațiile lui Nichifor Gregoras pe care le considera exagerate. El precizează că *Tomos*-ul a fost publicat și a fost cunoscut lumii întregi prin citirea în bisericile capitalei la sărbătoarea Adormirii Maicii Domnului, apoi textul a fost trimis la Tesalonic și Athos. Acuzației că sinodalii din anul 1351 erau brutali și ignoranți, Filotei i-a răspuns că „*Dumnezeu a ales pe cei proști ai lumii, ca pe înțelepți să-i rușineze.*" Arată apoi că Gregoras în fața energiei Duhului pune energia umană, pe care o socotește mai înaltă.

b) *Despre deosebirea dintre esența și energia divină.* Se ocupă cu respingerea ideilor lui Nichifor Gregoras din al doilea *Antiretic* al său asupra *Tomosului,* dar prezentate trunchiat, ceea ce Filotei apreciază că era o nelegiuire, și de aceea în acest cuvânt se vedea nevoit a face o analiză sistematică a *Tomosului* din 1351.

c) *Iarăși despre deosebirea esenței și despre puterea divină.* Întrucât Nichifor Gregoras susținea cu citate din Dionisie Pseudo-Areopagitul și Sfântul Ioan Damaschin că puterea fizică a lui Dumnezeu este creată, Filotei răspunde că acesta prin argumentele sale urmează pe Sabelie, Arie și Eunomie.

d) *Tot despre deosebirea esenței și energiei divine și despre puterea lui Dumnezeu și explicarea celor scrise de Sfinții Chiril al Alexandriei și Grigorie de Nyssa și răstălmăcite de Gregoras.* Filotei îl acuza pe Nichifor Gregoras că denaturează sensul *Tomosului* sinodal și depășește în nelegiuire pe Arie, Macedonie, Eunomie, Nestorie și pe monofiziți. Cum Gregoras interpreta un

text din Sfântul Chiril referitor la deosebirea esenței și energiei divine într-un mod favorabil cu vederile sale, Filotei îl acuza drept criminal ignorant, insultător și defăimător al sfinților. La fel se întâmpla și cu interpretările date de Nichifor Gregoras unor citate din Sfinții Atanasie cel Mare și Vasile cel Mare. Filotei îl considera pe autorul acestora mai rău decât monoteliții și monofiziții, fiindcă, pe când aceia acceptau voința și energia divină, negând umanitatea lui Hristos, el nega și voința și energia Sfintei Treimi.

e) *Despre teologia unită și despre deosebirea esenței și energiei divine și unirea acestora cu dovezi patristice, scripturistice și sinodale.* Prin citate scripturistice, hotărâri ale Sinoadelor Ecumenice și texte patristice, Filotei prezenta pe adepții lui Nichifor Gregoras ca mai răi decât monoteliții și origeniștii, întrucât ei erau deja condamnați de Sinoadele V și VI Ecumenice.

f) *Despre energia și harul divin.* Arătând că Nichifor Gregoras denaturează texte din Sfântul Anastasie al Antiohiei și chiar pe marele Atanasie, pe care-l ofensează prezentându-l ca având orientare greșită în ceea ce privește învățătura treimică, Filotei îl acuză încă o dată pe acesta că este mesalian și latin în concepția sa despre energia și harul divin.

g) *Despre energia fizică și esențială a lui Dumnezeu.* Se arată că Nichifor Gregoras socotește mărginită nu numai energia, ci și esența divină.

h) *Despre energia divină necreată și necompusă.* Filotei îl acuză pe Nichifor Gregoras că prezintă pe Dumnezeu compus și creat, că insultă pe Sfinții Chiril, Ioan Damaschin, Maxim Mărturisitorul, Vasile cel Mare și Atanasie cel Mare și că depășește cu mult pe monofiziți, monoteliți, pe Arie și Macedonie.

i) *Despre dumnezeire și Dumnezeu și iarăși că energia divină și îndumnezeirea sunt necreate.*

j) *Că harul divin și îndumnezeirea sunt independente de firea umană.* Filotei se referă la felul cum teologii prezintă pe Fiul și Duhul ca energii ale Tatălui, iar alteori ca nefiind energii. Încă odată Nichifor Gregoras este prezentat ca insultând pe marele Vasile și ca adept a lui Sabelie, Arie și Macedonie.

k) *Despre Schimbarea la Față a lui Hristos și despre lumina dumnezeiască.* Nichifor Gregoras este acuzat că neagă Schimbarea la Față a Domnului sau că susține schimbarea chipului omenesc al lui Hristos, asemenea iconomilor, și era în acord cu arienii. Filotei se referă și la lumina inaccesibilă a dumnezeirii care se oferă celor sfinți, parțial în lumea aceasta și din belșug în viața veșnică.

l) *Despre monahii isihaști din Athos și despre defăimarea lor înaintea împăraților, precum și despre atacurile la adresa lui Grigorie Palama și a minunilor sale.* Filotei ia apărarea aghioriților pe care Nichifor Gregoras îi acuza că sunt rătăciți, pseudoprofeți și mesalieni, apărând și pe împărați de acuzațiile acestuia. Acest *Antiretic* a fost scris ultimul, după moartea lui Grigorie Palama și înainte de moartea lui Nichifor Gregoras, deci la sfârșitul anului 1359 și începutul lui 1360.

m) *Despre Sfântul Vasile cel Mare, contra lui Eunomie.*

n) *Despre Schimbarea la Față a lui Hristos pe Tabor, că lumina taborică nu este nici esența lui Dumnezeu, nici creația. Că Apostolii au văzut lumina și despre aceasta nu trebuie să se tacă, ci să se propovăduiască.*

o) *Tot despre lumina taborică și propovăduirea ei.*

Prin scrierile sale dogmatice, Filotei rămâne un mare doctrinar isihast alături de Grigorie Palama, el combătând cu multă competență și autoritate pe toți corifeii antipalamiți: Varlaam, Achindin, Gregoras și Prohor Kydones, cărturari și personalități de primă mână.

II. Prin **operele aghiografice**, Filotei s-a impus ca unul dintre cei mai iluștri reprezentanți ai literaturii aghiografice bizantine. Din mândrie față de cetatea sa natală, viețile sfinților tesaloniceni ocupă un loc privilegiat în opera aghiografică a lui Filotei.

1) *Cuvânt la Sfânta Anisia.* Din părinți creștini, născută și martirizată la Tesalonic (prin străpungerea cu sabia în coastă de către un sutaș roman) pentru refuzul de a jertfi idolilor, pe timpul îm-

păratului Galeriu (293-311), Sfânta Muceniță Anisia este serbată la 30 decembrie.

2) *Panegiricul Sfântului Dimitrie.* Celebrul martir a primit cununa muceniciei sub același împărat, Galeriu, la 26 octombrie 296, străpuns cu sulița în temniță, în timp ce-și făcea rugăciunea. Pe mormântul lui a fost ridicată măreața bazilică ce-i poartă numele. Niciun martir n-a fost elogiat precum Sfântul Dimitrie, și mai ales în perioada aceasta atât de grea pentru Bizanț, când amintirea sfântului trebuia să îmbărbăteze pe bizantini împotriva dușmanilor. Întrucât învățații tesaloniceni ai secolului acela s-au întrecut în elogierea Sfântului Dimitrie, Filotei n-a făcut excepție. Panegiricul a fost scris între anii 1367-1373 și Filotei se deosebește de ceilalți autori prin aceea că-l are drept exemplu pe marele martir și intransigența sa ortodoxă. El subliniază că admiră evlavia sfântului și modelul statorniciei în credință, iar prin indiferența față de cele lumești și curăția sufletească, Dimitrie, ca un alt soare, luminează și salvează pe credincioșii din Tesalonic și din întreaga lume. Sfântul Dimitrie învață înălțimea iubirii, care este desăvârșită imitare a lui Dumnezeu și îndumnezeire.

Amintirea martirilor Anisia și Dimitrie avea ca scop să trezească mândria tesalonicenilor prin eroismul credinței înaintașilor, care și-au dat viața pentru credința în Hristos. Aceste exemple erau socotite de Filotei necesare într-o epocă în care se punea tot mai mult problema unirii cu Roma. El are și mai mare grijă să-și întărească compatrioții cu viețile sfinților tesaloniceni contemporani, pe care el însuși i-a cunoscut și pe care mulți cititori, de asemenea, i-au cunoscut direct sau indirect.

3. *Viața Cuviosului Nicodim de la Philocallou.* Nicodim, originar din Varia, s-a stabilit în cele din urmă, la vârsta matură, în mănăstirea Philocallou din Tesalonic. S-a străduit să îndrepte femeile rătăcite și de aici i s-a tras și moartea la o vârstă de aproximativ 40 de ani, de la niște tâlhari. Ucigașii săi au suferit tăierea mâinilor din partea catalanilor. Moaștele sale înmormântate lângă mănăstire, fiind găsite, peste câțiva ani, întregi și făcătoare de minuni, au început să fie venerate, iar evlaviosul împărat Andronic II

Paleologul a ridicat o biserică în cinstea lui. Cuviosul Nicodim a fost canonizat în timpul aceleiași domnii, pe vremea când Filotei Kokkinos era un simplu frate la mănăstirea Philocallou.

4. *Viața Cuviosului Gherman Maroulis.* Tesalonicean, de mic a dovedit înclinații spre trăire virtuoasă. A întrerupt studiile și a plecat la Muntele Athos, unde a ajuns discipolul unor personalități duhovnicești, ca: Keraneas, Iov, Pezos, Miron, Malahias, Atanasie Metaxopoulos ș. a. De tânăr s-a distins prin viața sa ascetică și a devenit el însuși un apreciat îndrumător duhovnicesc. A fost dăruit și cu darul vindecării de boli. Filotei, ca unul care a fost un apropiat al cuviosului Gherman, a scris viața sfântului pentru aghioriți și în special pentru lavrioții în mijlocul cărora acesta trăise, lăsând vie amintirea unui înțelept duhovnic.

5. *Viața Cuviosului Sava Tziakis.* Originar din Tesalonic, a dobândit mare prestigiu ca om duhovnicesc, încât era numit adesea marele ascet de la Vatopedi. Venind la Athos, Filotei s-a stabilit în mănăstirea Vatopedi, ca ucenic al cuviosului Sava, una din figurile proeminente ale monahismului athonit la timpul acela. Isihastul Sava a mers în anul 1342 la Constantinopol, ca membru al delegației athonite, cu scopul de a-l apăra pe Grigorie Palama, însă n-a mai primit încuviințarea patriarhului Ioan Calecas să se întoarcă la Athos. El a trebuit să trăiască în mănăstirea constantinopolitană Chora până în anul 1347, când a devenit primul candidat susținut de Ioan Cantacuzino pentru patriarhat; însă el a refuzat categoric să primească cinstea aceasta. El se impunea pretutindeni și Filotei scria că în călătoria pe care a făcut-o Sava în Siria și Palestina era tratat cu venerație de către musulmani. Chiar o căpetenie musulmană a dorit să aibă întrevederi amicale cu Sava cel Sfânt. Cuviosul Sava a trecut la cele veșnice în anul 1349.

6. *Viața Sfântului Isidor Buharis, patriarhul.* Originar din Tesalonic, Isidor a fost discipol al lui Grigorie Sinaitul. Era un practicant al isihasmului înainte de a fi monah și, împreună cu prietenul său, Palama, a ținut prelegeri teologice elitei intelectuale a Tesalonicului. Palama l-a tuns în monahism pe Isidor, care s-a dovedit un palamit activ. În anul 1341 a fost ales episcop al

Monemvasiei, dar n-a mai fost hirotonit din cauza palamismului său, care nu convenea patriarhului Calecas. La 17 mai 1347, a ajuns patriarh ecumenic, fiind hirotonit de Atanasie, arhiepiscopul Ciziculului. Imediat, Isidor a procedat la hirotonia a 32 de noi arhierei, printre care Grigorie Palama și Filotei. Dacă Filotei și Isidor se cunoșteau de mult timp, din anul 1347 și până la moartea lui Isidor, în anul 1350, colaborarea dintre ei a fost apropiată. Desigur, Filotei era primul sfătuitor al patriarhului, chiar cel care dirija problemele Patriarhiei, atât de multe și de complicate pentru Bizanțul bisericesc și imperial.

7. *Panegiricul Sfântului Grigorie Palama.* Este cea mai cunoscută scriere aghiografică a lui Filotei, cea mai completă viață a marelui isihast, alcătuită foarte curând după moartea acestuia. Constituie izvorul cel mai prețios în cunoașterea omului, teologului și apologetului Grigorie Palama și rămâne una din cele mai frumoase opere biografice ale literaturii bizantine. Palama este prezentat de la copilărie până la moarte, cu toate momentele însemnate ale vieții sale. Date sigure, prezentarea evenimentelor în care a fost atât de implicat, zelul său în mărturisirea și apărarea Ortodoxiei, lupta sa de o viață pentru explicarea și impunerea isihasmului, pregătirea intelectuală și trăirea sa duhovnicească profundă, autoritatea lui incontestabilă ca lider al isihasmului, darul minunilor în viață și după aceea, evlavia arătată lui de către creștini, toate acestea sunt detaliate de Filotei.

Viețile acestea scrise frumos și documentat au rămas principalele izvoare în cunoașterea acestor fii ai Tesalonicului cu trăire sfântă. Rar se găsesc vieți de sfinți cu așa documentare și cu afecțiunea prietenului apropiat, care, și pătruns de patriotism local, vrea să ridice idealul spre sfințenie al contemporanilor, arătându-le că și în vremea lor și din orașul lor atâția oameni au atins sfințenia. De asemenea, scrierile acestea constituie prețioase surse de cunoaștere a mediului spiritual, intelectual și social tesalonican din atât de frământatul secol în care a trăit Filotei Kokkinos.

8. *Panegiricul Sfinților Apostoli.* Preamărește ceata Apostolilor cu prilejul zilei lor de prăznuire, numită „*Soborul Sfinților Apostoli*", de la 30 iunie.

9. *Panegiricul Sfântului Focas.* Este vorba de Focas, făcătorul de minuni, din orașul Sinope, care a fost martirizat în plină tinerețe, prin sabie, trupul fiindu-i ars, pe timpul împăratului Traian (98-117). Prăznuirea i se face la 22 septembrie. Filotei a scris viața sfântului pe când era egumen al Lavrei.

10. *Viața Cuvioasei Pavronia.* Fecioara aceasta a trăit din pruncie într-o mănăstire din apropierea cetății Nisibe din Mesopotamia, sub povățuirea mătușii sale, egumena Vriena. A fost martirizată la vârsta de 20 de ani, pe timpul persecuției împăratului Dioclețian (284-305). Pomenirea ei se face la 25 iunie.

11. *Cuvânt la Sfântul Teodor Tiron.* A fost un viteaz ostaș roman care făcea parte din legiunea Mărgăriților, aflată sub comanda generalului Blingas, pe timpul împăratului Galeriu. Refuzând să se închine idolilor alături de legiunea sa, a fost supus la grele chinuri, pentru ca să moară în cele din urmă ars de flăcările în care singur a intrat. Pomenirea sfântului se face la 17 februarie, iar Filotei susține cinstirea sfântului în prima sâmbătă a Postului Mare, numită și sâmbăta lui Teodor, când se amintește minunea săvârșirii colivei de grâu de la Constantinopol, din anul 362, sub împăratul Iulian Apostatul (361-363).

12. *Viața cuviosului Onufris.* Acest monah ales a trăit în mănăstirea Friti din Tebaida Egiptului, apoi a petrecut ca sihastru până la sfârșitul vieții, după ce singur și-a istorisit viața altui cuvios, Pafnutie Egipteanul, episcop al Tebaidei, în vremea împăratului Maximin Daia (305-313). Pomenirea sfântului se face la 12 iunie.

13. *Cuvânt la Sfântul Nicolae.* S-a născut în orașul Patara din Asia Mică, din părinți creștini, Teofan și Nona, pe la anul 270 și a murit în anul 343. A ajuns episcop al cetății Mira Lichiei, unde a îndurat persecuții sub împărații Dioclețian și Galeriu. A luat parte la Sinodul I Ecumenic și a lăsat amintirea bunătății întruchipate.

Filotei, alcătuind slujba Sfântului Nicolae, a scris și cuvântul pentru pomenirea sa, în ziua de 6 decembrie.

14. *Panegiricul Sfântului Ioan Gură de Aur.* Preamărește personalitatea marelui arhipăstor constantinopolitan, mort la 14 septembrie 407. Întrucât Filotei a alcătuit slujba sfântului pomenit la 13 noiembrie, lucrarea avea scopul de a zidi sufletește în ziua pomenirii acestui sfânt, cu a cărui operă autorul era familiarizat, așa cum dovedesc multiplele referiri pe care le-a făcut în scrierile sale la autoritatea lui Ioan Hrisostom.

15. *Panegiricul Sfinților Trei Ierarhi.* A fost scris către anul 1355, pentru prăznuirea marilor dascăli și ierarhi de la 30 ianuarie. Pentru Filotei, atât de familiarizat cu scrierile patristice, era evident că operele Sfinților Vasile cel Mare, Grigorie Teologul și Ioan Gură de Aur constituiau lecturi preferate. Se vede clar din citatele folosite că alcătuirea acestui panegiric pornea dintr-o admirație și adâncă cunoaștere a personalității și operei marilor ierarhi, pe care, de altfel, i-a citat frecvent în operele sale.

16. *Cuvântul despre toți sfinții.* Se face referire la preamărirea tuturor cetelor sfinților în prima duminică după Pogorârea Duhului Sfânt (Duminica tuturor sfinților).

17. *Omilie la Adormirea Maicii Domnului* este destinată praznicului de la 15 august.

Se mai păstrează și sunt editate pe numele lui Filotei, dar sunt atribuite de unele manuscrise și altor autori: *Cuvânt la restabilirea sfintelor icoane* și *Cuvânt la înălțarea Sfintei Cruci.*

Este ușor de remarcat că șapte scrieri aghiografice ale lui Filotei sunt despre fiii Tesalonicului. *Panegiricul marelui mucenic Dimitrie* și *Cuvântul la mucenița Anisia* au caracter de zidire sufletească. Cu aceste scrieri, care elogiază sfinți din epoca persecuțiilor, Filotei voia să îndemne contemporanii la luptă și eroism, atunci când asupra lor plana eventualitatea unirii cu Roma și pericolul islamului, între care bizantini precum Filotei nu făceau prea mare diferență, ci chiar le puneau în egalitate. Cele mai multe scrieri aghiografice ale lui Filotei au avut scopul să amintească contemporanilor că marile primejdii care-i amenințau au fost și

în trecut, dar au fost biruite de martirii și de mărturisitorii Ortodoxiei. Cu cele șapte scrieri care se referă la sfinții tesaloniceni, contemporanii și prietenii lui, Filotei a vrut să arate că în orice epocă este posibil să apară figuri excepționale și care cu nimic nu sunt mai puțin demne de admirație și prețuire, în comparație cu marile nume ale trecutului.

III. Scrierile omiletico-exegetice ale lui Filotei sunt numeroase și foarte puțin cunoscute, deoarece sunt inedite în cea mai mare parte. Așteaptă însă să fie date publicității predicile alcătuite la duminicile întregului an, adică ceea ce se numește:

1) *Kiriakodromul patriarhului Filotei.* Câteva din omiliile *Kiriakodromului* au fost publicate, dar sunt atribuite când lui Filotei, când patriarhilor Ioan Calecas și Ioan Xifilinos. Viitoarea ediție critică credem că va spulbera confuziile ivite până acum.

2) *Cuvântări exegetice și ocazionale.* Dezvăluie în Filotei un competent exeget al textelor scripturistice. Secole de-a rândul nu s-a știut nimic de existența cuvântărilor sale; se bănuia doar de către puținii răsfoitori ai manuscriselor bizantine sau ai cataloagelor marilor biblioteci europene care adăpostesc textele autorului nostru. Astfel, avem cuvântări exegetice la Vechiul și Noul Testament, după cum urmează: două *Cuvântări la Psalmul 37 și despre pocăință („Doamne, nu mă mustra cu mânia Ta"),* trei *Cuvântări la Pildele lui Solomon,* cap. 9, 1 *(„Înțelepciunea și-a zidit casă și a tăiat șapte stâlpi"),* precum și trei *Cuvântări la Fericirile Domnului,* scrise în perioada când Filotei era dizgrațiat, adică între cele două mandate, iar aceste cuvântări la Fericiri sunt dedicate împărătesei Elena Paleologul, fiica lui Ioan-Ioasaf Cantacuzino. Dintre cuvântările ocazionale se păstrează două *Omilii la Evanghelia despre femeia gârbovă* (Lc. 13, 10-17), din Duminica a XXVII-a după Pogorârea Duhului Sfânt, care au fost rostite în biserica „Sfânta Sofia". După căderea Heracleii Traciei sub genovezi, în anul 1352, Filotei s-a adresat cetățenilor Constantinopolului, care au trimis ajutoare materiale celor robiți și se îngri-

jeau de refugiații aflați în capitală, exprimându-le recunoștința sa și a păstoriților săi.

Scrierile acestea vădesc, pe lângă erudiția scripturistică, un mare orator care stăpânește o limbă firească și ușoară, „*amintind vechea elocvență de amvon, fără niciun amestec de influențe clasice*".

IV. Scrierile istorico-canonice, deși mai puțin numeroase, sunt deosebit de importante:

1. *Cuvânt istoric la asediul și căderea Heracleii sub latini* rămâne un prețios izvor pentru cunoașterea nefericitelor momente prin care au trecut bizantinii heraclioți în anul 1352. Întrucât Nichifor Gregoras îl acuza că n-a fost în mijlocul păstoriților săi în clipele acelea grele, Filotei a scris lucrarea aceasta și ca să se apere, socotindu-se obligat să-și evidențieze eforturile depuse pentru ușurarea fiilor săi sufletești. Strădania lui pentru ajutorarea locuitorilor din Heracleea este subliniată și de Ioan Cantacuzino, iar Filotei afirmă că Dumnezeu l-a inspirat în toată osteneala sa.

Pe lângă cele trei izvoare bizantine despre căderea Heracleii, adică Filotei, Nichifor Gregoras și Ioan Cantacuzino, se mai păstrează și un izvor genovez, anume *Cartea de socoteli* a marinei genoveze, care completează datele, încât ne putem face o imagine și despre sumele care s-au plătit pentru eliberarea prizonierilor. Când citim atrocitățile săvârșite de către genovezi în Heracleea ocupată, adică distrugerea bisericilor sau profanarea lor, pe unii prizonieri îi tăiau ca pe vite, pe alții îi supuneau la chinuri groaznice, iar altora li se fixau prețuri enorme de răscumpărare, cum scrie Filotei, ne reamintim de groaznicele acte săvârșite de cruciați la Constantinopol în anul 1204, chiar în Vinerea Patimilor. Să ne mai mirăm că în viziunea lui Filotei era inacceptabilă unirea cu Roma, iar latinii erau puși alături de turci ?

Fără observarea acestor realități istorice, s-ar putea trage concluzii pripite în ceea ce privește atitudinea lui Filotei față de

Roma și față de ideea salvării Bizanțului de primejdia turcească prin ajutorul creștinătății apusene.

2. *Epistola pastorală* pe care Filotei a trimis-o din Constantinopol către heracliotii refugiați prin orașele și cetățile Traciei și Macedoniei, cu chemarea de a se înapoia în cetatea lor. În a șaptea lună de ocupație genoveză, mare parte a heracliotilor, ascultând chemarea mitropolitului lor, s-au înapoiat în Heracleea și au început să lucreze la restaurarea ei. Aceasta s-a putut întâmpla și ca urmare a păcii din 6 mai 1352, încheiată de Ioan VI Cantacuzino cu Genova, prin care se ceda acesteia Selimbria și Heracleea, se accepta lărgirea teritoriului Galatei, precum și clauza conform căreia navele bizantine nu mai aveau dreptul de a face comerț în Marea Neagră.

3. *Respingerea anatematismelor scrise de către Harmenopoulos.* Este o scurtă dizertație canonică prin care Filotei, neacceptând susținerea marelui jurist și canonist, își apăra propria sa cauză. În urma evenimentelor din noiembrie 1354, Filotei a fost înlocuit din scaunul patriarhal, iar acuzația gravă din partea adversarilor era aceea de crimă de lesmajestate pentru ungerea ca împărat a lui Matei Cantacuzino, în dauna lui Ioan V Paleologul.

Învățatul tesalonicean Constantin Harmenopoulos a adunat vechile anatematisme referitoare la crima de lesmajestate care, în decursul timpurilor, fuseseră formulate de diverși patriarhi. Aceste anatematisme au fost incluse ca anexă la celebrul său manual de legi numit *Hexabiblos*. Dat fiind prestigiul autorului și faptul că Filotei, depus din scaun, era considerat pasibil de a fi judecat pe baza acestor prevederi ale vechilor anatematisme, nu se putea ca cel în cauză să nu dea un răspuns. Se știe că patriarhul în Bizanț nefiind factor constituțional, iar ungerea împăratului fiind un act religios, el n-o putea refuza și nici nu i se putea reproșa aceasta.

Devenind antipalamit, Constantin Harmenopoulos a scris împotriva lui Grigorie Palama, între care și lucrarea *Despre cele trei tomosuri sinodale*, în care contesta anatematismele aruncate asupra adversarilor isihasmului. Astfel, Filotei, autorul unuia dintre

cele trei *Tomosuri* incriminate, precum și autor al anatematismelor asupra adversarilor isihasmului, se vedea atacat direct. Acesta a fost un motiv suficient ca să justifice valabilitatea lor, cu toată argumentarea lui Harmenopoulos cu texte din Sfântul Ioan Gură de Aur și marele canonist Teodor Balsamon. Lucrarea a fost scrisă între anii 1355-1364.

4. *Apologia faptelor petrecute recent în Biserică și imperiu.* A fost redactată pe la începutul anului 1355, adică foarte curând după demiterea lui Filotei din scaunul de patriarh. Întrucât autorul nu se dezvăluie, din motive lesne de înțeles, lucrarea se prezintă ca aparținând unui membru al sinodului. Ea justifică cu argumente canonice și istorice conduita sinodului în timpul conflictului dintre cei doi împărați, Ioan VI Cantacuzino și Ioan V Paleologul, apoi dintre patriarhul Calist I și propriul său sinod.

Întrucât Calist I a fost depus în sinod în mod canonic și Filotei a fost ales patriarh tot canonic, sinodalii nu și-au putut renega semnăturile, pentru a nu risca condamnarea pe baza propriilor retractări. Redactarea într-o limbă ușoară contrastează cu stilul lui Filotei, dar se explică prin aceea că *Apologia* nu dorea să-și trădeze autorul, care era inculpatul principal, precum și prin faptul că ea se adresa unui cerc mai larg de cititori, în afară de sinodali și de împărat.

S-ar putea ca scrierea aceasta să fi fost redactată de Filotei unuia dintre apropiații săi, chiar membru al sinodului, care trebuia să o prezinte în sinod ca pe un memoriu comun al celor asupra cărora plana amenințarea demiterii de către Calist I. Oricum, conținutul, argumentarea și cunoașterea exactă a faptelor, istoriei, legilor și canoanelor aparțin lui Filotei, iar *Apologia* se cuvine a fi trecută între operele sale.

V. Scrierile liturgice îl impun pe Filotei drept unul din liturgiștii bizantini cei mai de seamă. Filotei a avut meritul de a fi contribuit mult la fixarea și uniformizarea tipicului Liturghiei bizantine, în mod oficial, aproape așa cum se păstrează și în prezent, prin *Rânduiala slujirii diaconului*, la Utrenie, Vecernie și

Liturghie, și *Rânduiala dumnezeieștii Liturghii,* care fixează tipicul amănunțit al Proscomidiei și Liturghiei. Acestea au fost alcătuite de autor pe când era egumen al Lavrei și s-au bucurat de multă prețuire în Muntele Athos, așa cum o dovedește mulțimea manuscriselor liturgice ale lui Filotei. Între rânduiala liturgică a lui Filotei și comentariul liturgic al prietenului său, Nicolae Cabasila, care *„reprezintă incontestabil culmea scrisului teologic bizantin în domeniul interpretării Liturghiei"*, trebuie să fie o legătură și poate chiar dorința ori sugestia patriarhului.

Rânduiala lui Filotei face pentru prima dată o descriere sistematică și amănunțită în privința pregătirii agnețului și a folosirii potirului la Proscomidie. După pregătirea și îmbrăcarea liturghisitorilor, Filotei trece la pregătirea Darurilor, iar scoaterea agnețului și pregătirea practicată astăzi urmează aproape în întregime rânduiala lui. Proscomidia se începe, în mod regulat, cu formula de binecuvântare așa cum o găsim la Filotei, iar formulele diaconului de la Proscomidie sunt tot de la Filotei. Formula pentru mirida Sfintei Fecioare reprezintă în prezent stilizarea dată de Filotei formulelor de până atunci. Proscomidia pentru sfinți, în sensul că miridele aveau să fie scoase nu pentru nume ca până atunci, ci pentru nouă cete, se păstrează până astăzi. Proscomidia miridelor pentru vii și morți, *„pentru toată episcopia ortodocșilor"*, precum și locul miridelor, toate sunt stabilite de rânduiala lui Filotei, ca și numărul de cinci al prescurilor.

Rânduiala înlătură definitiv confuzia de până atunci că preotul și diaconul sunt admiși deopotrivă să facă Proscomidia, prin stabilirea că preotul este săvârșitorul, iar diaconul ajutătorul, menținându-se dreptul diaconului de a săvârși Proscomidia pentru sine și pentru vii sau morți, drept care nu se mai recunoaște astăzi decât în Liturghierul uniților cu Roma.

Cele referitoare la sfârșitul Proscomidiei (acoperirea Darurilor, rugăciunea Proscomidiei și apolisul), destul de complicate și confuz stabilite până atunci, dar și dificil de aplicat uniform în toate bisericile, au fost fixate de către Filotei în forma existentă

astăzi și care face să nu mai apară deosebiri între mănăstiri și bisericile de mir în această privință.

Rânduiala închinării preotului și diaconului în fața Sfintei Mese, imprecisă până atunci, se păstrează așa cum a fixat-o Filotei, iar începutul Liturghiei catehumenilor, în forma actuală, se desfășoară după regulile aceluiași patriarh, care a introdus și Fericirile ca antifon. Caracterul de simplu anunț al prochimenului, fără a se citi un psalm întreg, apare mai clar tot acum.

Cu privire la cele două rugăciuni pentru ortodocși, se recomandă diaconului să fie atent când preotul termină de citit pe fiecare din ele și în acel moment să întrerupă ectenia prin cuvântul „*înțelepciune*", pentru ca preotul să spună ecfonisul. Diaconul este obligat de rânduiala lui Filotei să ceară iertare preotului înainte de primirea împărtășaniei, iar după ce amândoi s-au împărtășit, preotul trebuie să se adreseze diaconului ca și la sărutarea păcii. De asemenea, rânduiala lui Filotei descrie amănunțit mutarea de pe Sfânta Masă a potirului și discului, mutare care s-a făcut întocmai cu aceste reguli de până acum. Se prevede ca preotul să împartă anafora imediat după rugăciunea „*Plinirea Legii și a proorocilor...*".

Liturghierul prescrie și acum regulile lui Filotei care trebuiesc respectate la potrivirea sfintelor și curățirea vaselor liturgice, precum și unele rugăciuni la dezbrăcarea veșmintelor.

Acestea sunt câteva din contribuțiile liturgice ale lui Filotei, pe lângă faptul că se consemnează rânduielile anterioare. Cu unele modificări ulterioare, Liturghia ortodoxă actuală păstrează rânduiala fixată de către Filotei. Întrucât Liturghierul nu amintește nimic de contribuția lui Filotei, această omisiune ar putea fi remediată pe viitor. Prin aceste rânduieli, patriarhul Filotei s-a impus ca mare liturgist, de fapt ultimul liturgist de seamă al Bizanțului.

VI. Scrierile imnografice numeroase îl așează pe patriarhul Filotei alături de marii imnografi ai literaturii bizantine. Imnele și rugăciunile sale sunt intrate în rânduielile slujbelor bisericești,

dar numele lui Filotei, ca autor, nu mai este amintit de cărțile de slujbă, ci de multele manuscrise răspândite prin biblioteci.

1. *Slujba Sfântului Grigorie Palama* din Duminica a II-a a Postului Mare este alcătuită în întregime de Filotei, iar aceasta se subliniază totdeauna întrucât, odată cu trecerea oficială a lui Palama în rândul sfinților, la sinodul din aprilie 1368, patriarhul Filotei a pecetluit biruința isihasmului.

Desigur, la acea dată el scrisese celebra viață și slujba sfântului, care au fost oficializate astfel, chiar dacă ele circulau și se foloseau de mai înainte în bisericile care nu așteptaseră hotărârea sinodală pentru cinstirea sfințeniei lui Grigorie Palama.

2. *Canonul Sfântului Mare Mucenic Gheorghe.*
3. *Canonul Sfântului Ierarh Nicolae.*
4. *Slujba și acatistul tuturor sfinților.*
5. *Canonul Sfântului Ioan Gură de Aur.*
6. *Slujba Sfinților Părinți de la Sinodul IV Ecumenic, precum și a Sfintei Golinduh din 13 iulie.*
7. *Canonul Sfântului Dimitrie.*
8. *Slujba și acatistul Sfântului Ioan Botezătorul.*
9. *Canonul Sfinților Trei Ierarhi.*
10. *Canonul Sfântului Ioan Damaschin.*
11. *Acatist la îngroparea și învierea Domnului.*
12. *Canon la vreme de secetă.*
13. *Canon la orice trebuință.*
14. *Tropare către Maica Domnului și Mântuitorul Hristos.*
15. *Convorbire verificată între Maica Domnului și Mântuitorul.*
16. *Canonul Mântuitorului la timp de război civil și la vreme de foamete.*
17. *Canonul Adormirii Maicii Domnului.*
18. *Canonul la necazuri și supărări.*
19. *Canonul pentru vase spurcate.*
20. *Canon la năvălirea neamurilor străine.*
21. *Canon pentru ostași pe câmpurile de luptă.*

22. *Prochimenele zilnice.*
23. *Canon la foamete și molimă.*
24. *Canon la timp de boală.*
25. *Canon la boli aducătoare de moarte.*
26. *Stihuri de pocăință.*
27. *Mărimuri la polieleu.*

Cât privește rugăciunile alcătuite de Filotei, acestea sunt de asemenea numeroase, dar numele autorului se păstrează în manuscrise și rar este amintit cititorului. Astfel, a scris rugăciuni: *La molime aducătoare de moarte, la timp de secetă, pentru vase spurcate, la înscăunarea ca mitropolit al Heracleii, la scăparea din captivitate, la vreme de frică, la orice trebuință, la începutul anului, la acatistul și canonul Maicii Domnului, către Maica Domnului călăuzitoarea, către Duhul Sfânt, către Sfânta Treime.*

Se observă clar că opera imnografică a patriarhului Filotei este impresionantă și rămâne ca editarea ei integrală și precizarea în cărțile de slujbă a „*alcătuirilor*" sale să completeze imaginea uriașei sale personalități.

Trebuie remarcat faptul că, în ciuda unei foarte bogate opere imnografice, Filotei este departe de a fi prețuit ca imnograf cum se cuvine, deși într-un vechi *Triodium graecum,* tipărit la Veneția, în anul 1601, Filotei este înfățișat ca imnograf, în veșminte arhierești, alături de cunoscutul imnograf Andrei Criteanul.

Din prezentarea atât de sumară a operei lăsate de patriarhul Filotei se poate observa că prin vastitatea și diversitatea scrierilor, el este unul dintre marii autori ai literaturii bizantine, iar publicarea integrală a acestei uriașe opere va dovedi această realitate.

Reamintim că scriitorul prolific Filotei avea lecturi imense, care i-au dat o cultură solidă. Scrierile sale evidențiază un adânc cunoscător al Sfintei Scripturi, pe care o tălmăcește și pe care se sprijină în argumentările sale. Textele vechi și cele neotestamentare sunt mânuite cu o ușurință și competență uimitoare. Întreaga Scriptură este folosită și nu găsim vreo scriere biblică pe care autorul să o ignore.

Caracterizare

Filotei Kokkinos rămâne unul din marile nume bizantine şi dintre cele mai strălucite, pentru multiplele sale manifestări în care a excelat. Om cu temeinică şi vastă cultură teologică şi profană, autor al unei opere pe cât de diversă şi întinsă, pe atât de valoroasă, trăitor în rugăciune şi sfinţenie, a fost un patriarh cu responsabilitatea rostului său şi cu o autoritate greu de egalat.

S-a implicat activ în aproape toate evenimentele politice şi religioase ale epocii în care a trăit: chestiunea palamită, rivalitatea dintre Cantacuzini şi Paleologi, ameninţarea permanentă a turcilor, încercările de unire a Bisericilor etc.

Sprijinitor permanent al lui Grigorie Palama, l-a încurajat şi apărat cu sinceritate şi devotament, atât în timpul vieţii, cât şi după trecerea acestuia la cele veşnice, fiind unul dintre cei care au contribuit mult la recunoaşterea meritelor marelui corifeu al isihaştilor şi, în mod decisiv, la canonizarea acestuia în anul 1368.

Acţiunea şi cugetarea filosofică, rugăciunea şi contemplaţia isihastă, energia de a impune clericilor moralitatea, conştiinţa Ortodoxiei şi a elenismului, intransigenţa faţă de unirea bisericească doar din considerente politice, poetul şi diplomatul, scriitorul şi oratorul, omul politic care dorea o cruciadă ortodoxă dovedită nefericită, vizionarul impunerii Bizanţului bisericesc drept forţa cu adevărat ecumenică în vederea salvării imperiului, omul iubit, respectat şi temut de către cei mari ai vremii sale, de cărturari, filosofi, teologi şi împăraţi, putere de muncă ieşită din comun, toate acestea şi altele s-au întâlnit în cel care a fost Filotei Kokkinos.

În ciuda faptului că unii istorici ai vremii au emis despre el judecăţi contradictorii, fie favorabile (Ioan VI Cantacuzino), fie ostile (Nichifor Gregoras), aceste aspecte trebuie avute în vedere în dreapta judecare a lui Filotei Kokkinos, spre a se împrăştia eventuala umbră adusă de unele aprecieri grăbite. Un moment semnificativ al evidenţierii marelui Filotei, după multe secole de uitare nedreaptă, a fost organizarea la Tesalonic, între 14-16 noiembrie 1983, a unui congres teologic pentru *„cinstirea memoriei Sfântului Filotei Kokkinos"*.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: J. P. Migne, PG 148; PG 151-152; PG 154. Fr. Miklosich/Ios. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, 1.1, Vindobonnae, 1860. B. S. Psevtonkas (ed.), *Logoi hai Homilies*, Thessaloniki, 1981. D. Kaimakes (ed.), *Dogmatika Erga*, Thessaloniki, 1983. D. G. Tsames (ed.), *Hagiologika Erga*, vol. I, Thessaloniki, 1985. **Traduceri: Română:** Patriarhul Filotei Kokkinos, *Cuvânt despre viața Sfântului Grigorie Palama*, în vol. Grigorie Palama, *Scrieri I: Tomosuri dogmatice. Viața - Slujba - Dosarele canonizării*, studiu introd. și trad. de diac. Ioan I.Ică jr., în col. *Filocalica*, Editura Deisis, Sibiu, 2009, pp. 457-645. Patriarhul Filotei Kokkinos, *Slujbă pentru cel între sfinți Părintelui nostru Grigorie Palama arhiepiscopul Tesalonicului, făcătorul de minuni și Noul Teolog*, în vol. Grigorie Palama, *Scrieri I: Tomosuri dogmatice. Viața - Slujba - Dosarele canonizării*, studiu introd. și trad. de diac. Ioan I.Ică jr., în col. *Filocalica*, Editura Deisis, Sibiu, 2009, pp. 647-683.

Studii și Manuale: Literatură în limba română: Diac. Ioan I.Ică jr., *Sfântul Grigorie Palama: dosarele canonizării - texte și contexte*, în vol său: *Grigorie Palama, Scrieri I: Tomosuri dogmatice. Viața - Slujba - Dosarele canonizării*, în col. *Filocalica*, Editura Deisis, Sibiu, 2009, pp. 5-152. Marius Telea, *Patriarhul Filotei Kokkinos, exponent al isihasmului politic*, Edit. Reîntregirea, Alba Iulia, 2009, 370 p. **Literatură străină:** Vitalien Laurent, *Philothée Kokkinos*, în DThC XII/2, Paris, Librairie Letouzey et Ané, 1935, col. 1498-1509. Aimé Solignac, *Philothée Kokkinos*, în *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique* XII/1, Paris, Beauchesne, 1984, col. 1389-1392. A. Michel, *Philotheus Kokkinos*, în LThK 8, col. 248. Alice-Mary Talbot, *Philotheus Kokkinos*, în *The Oxford Dictionary of Byzantium* (= ODB), Alexander P. Kazhdan (Ed. in Chief), vol. 3, Oxford University Press, New York/Oxford, 1991, p. 1662.

LITERATURA POSTPATRISTICĂ ÎN APUS

Literatura postpatristică este reprezentată și în Apus prin scriitori și teologi de seamă, atât în cursul Evului Mediu, cât și în timpul Renașterii, până în secolul al XVI-lea.

În Apus, unii scriitori se ocupă îndeosebi de expunerea doctrinei - spre exemplu, Toma d'Aquino -, ei numindu-se teologi, iar alții preferă aplicarea virtuților creștine și trăirea unei vieți cu adevărat creștinești, predominați de elementul afectiv. Aceștia se numesc mistici (ex.: Bernhard de Clairvaux). În sfârșit, alții sunt și teologi și mistici (ex.: Bonaventura).

Cu Evul Mediu aflăm în Apus un studiu teologic rațional și sistematic. Modul cunoașterii lui Dumnezeu e unul, dar mijloacele de a ajunge la El diferă. Avem astfel în Apus mai multe **teologii (direcții)**:

a) Teologia pozitivă, bazându-se pe autoritatea divină în aflarea adevărurilor de credință, care sunt cunoscute doar prin Revelație;

b) Teologia mistică, care e mai mult rugăciune decât studiu, căutând lumină asupra Revelației prin unirea intimă, afectivă, cu Dumnezeu;

c) Teologia speculativă, bazată pe puterea rațională a omului, de care se servește în a pătrunde adevărurile revelate. În sens restrâns, e numită teologie speculativă și scolastică.

Școlile constituie un alt capitol interesant în studiul teologiei în Evul Mediu. O școală creștină, evident, are un anumit fel de coordonare a ideilor, întrebuințând un anumit sistem filosofic. De amintit sunt:

1) **Augustinismul.** Nu e propriu-zis o școală, ci influența exercitată de Fericitul Augustin asupra scriitorilor din Evul Mediu, bazată pe tezele obișnuite ale acestuia: a) rolul ideii de Dumnezeu

în speculația filosofică; b) doctrina exemplaristă, urcarea lui Dumnezeu prin creaturi; c) misticism; d) moralism; e) providență. Aceste teze au fost admise apoi și de Toma d'Aquino. Deosebirea între unul și altul este aceea că teologia augustiniană are caracter dinamic (omul și munca pentru a ajunge la Dumnezeu, preocuparea de a uni speculația cu morala), iar teologia tomistă are caracter static (scop absolut științific, studiind știința în sine).

2) **Tomismul**. E opera exclusivă a lui Toma d'Aquino, bazat pe aristotelism (Augustin se bazează pe platonism, pe care îl reînnoiește). În tomism filosofia devine autonomă, nu depășind, ci colaborând cu teologia. Metoda de cunoaștere e cea speculativă.

3) **Scotismul**, luându-și numele de la Ioan Duns Scotus, reprezintă sistematizarea franciscană de la finele secolului la XIII-lea. Se bazează pe augustinism, fiind conceput de Bonaventura chiar din timpul lui Toma d'Aquino. Se deosebește însă de el. Filosofia universală a lui Toma, cu fundamentul în real și adevăr, nu există în scotism, unde fundamentul îl formează binele. Scotus retușează sistemul lui Bonaventura îmbrățișat apoi de franciscani, bazându-se tot pe augustinism.

4) **Ockamismul**. E sistemul negativ creat de Wilhelm de Ockam, franciscan englez († 1347), format pe principiile lui Duns Scotus, pe care le înlătură în mare parte, ducând la extrem pe cele pe care le reține. Ockamismul se caracterizează prin agnosticism parțial în filosofie și voluntarism integral în psihologie.

5) **Școala egidiană** sau a lui Gilles de Rome, călugăr augustinian, apoi arhiepiscop, este caracterizată printr-un tomism îndulcit, corijat cu principii augustiniene; i se mai zice și doctrina ordinului augustinian.

6) **Suarezismul**, o nouă sistematizare personală a iezuitului spaniol Francisc Suarez († 1617), ține calea de mijloc între tomism și scotism.

Alte școli erau constituite pe anumite teme: molinismul, pe tema libertății și predestinației omului; probabilismul, pe tema teologiei morale practice.

Ascetica şi mistica se dezvoltă în această perioadă, avându-şi şi reprezentanţii cei mai de seamă. Ascetica presupune numai o slăbire corporală, fiind o categorie morală. Mistica e sancţiune dogmatică. De vreme ce ascetica constituie ceea ce omul face pentru căutarea perfecţiunii morale, mistica e aceea care se referă la graţia divină şi superioară.

Perfecţiunea reiese din conlucrarea între asceză (activitatea morală a omului) şi mistică, aceasta fiind cunoaşterea pură şi vie a perfecţiunilor divine şi o dragoste intensă faţă de Dumnezeu. În Evul Mediu ascetica a fost îmbibată cu mistica.

Influenţa filosofică. În Evul Mediu, filosofia este foarte mult utilizată în teologie. Până la Toma d'Aquino se utilizează platonismul; cu Toma d'Aquino se reînnoieşte aristotelismul. Filosofia înlesneşte teologilor alcătuirea sus-ziselor sisteme. Misticii (Bernhardt de Clairvaux) sunt contra filosofiei; Toma d'Aquino, Petru Abelard ş. a. o utilizează ca pe ceva indispensabil, ceea ce şi explică discuţiile privitoare la subordonarea filosofiei faţă de teologie.

EVUL MEDIU

Înflorirea culturii din secolele XII-XIII în Apus se datorează în mare parte primelor măsuri luate de Carol cel Mare (încoronat la anul 800). El a contribuit la renaşterea intelectuală şi artistică a regatului franc, declarând că *„orice tată trebuie să-şi trimită fiul la şcoală"*. La curtea sa activau teologi, savanţi laici şi poeţi. Pentru formarea elitei administrative a întemeiat *„Şcoala palatină"* din Aachen, încredinţându-i conducerea renumitului învăţat anglo-saxon Alcuin.

De asemenea, au fost înfiinţate şcoli mănăstireşti la Fulda, Sankt Gallen şi Tours şi şcoli mai mici pe lângă biserici şi mănăstiri. În timpul lui s-au elaborat opere de mare valoare ca *Historia Longobardorum* şi *Omilierul lui Paul Diaconus* şi *Vita Caroli imperatoris* a lui Einhard. A încurajat alcătuirea unei importante

colecții de manuscrise, adunate din întreg imperiul, dar și compilații. În ateliere se lucrau cu mare rafinament obiecte și vase de aur, argint și bronz, se executau gravuri impresionante, iar mozaicurile și frescele împodobeau pereții bisericilor și mănăstirilor nou construite sau restaurate. Era cunoscută în toată Europa școala de caligrafi din mănăstirea Sfântului Martin din Tours. Școlile deschise le-a pus sub ocrotirea lui Alcuin și apoi a discipolului lui, Rabanus Maurus.

BIBLIOGRAFIE

Studii și Manuale: Literatură în limba română: Euseviu Popovici, *Istoria bisericească universală*, traducere de At. Mironescu, t. II, ed. 2-a, București, 1927, pp. 192-206. Diacon Ion Lancrănjean, *Încercări de reabilitare a gândirii creștine medievale*, București, 1936, cu o bogată bibliografie. Prof. T. M. Popescu/Pr. Prof. T. Bodogae/Prof. Gh. Stănescu, *Istoria bisericească universală*, București, 1956, pp. 154-174. ***, *Între antichitate și renaștere. Gândirea Evului Mediu de la începuturile patristice la Nicolae Cusanus*, traducere de Octavian Nistor, prefață de Ghe. Vlăduțescu, t. I+II, Editura Minerva, București, 1984. Jaques le Goff, *Civilizația Occidentului Medieval*, Editura Științifică, București, 1970. Radu Manolescu, *Societatea Feudală în Europa Apuseană*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1974. Idem, *Istoria Evului Mediu*, Editura Tipografiei Universității, București, 1993. Étienne Gilson, *Filosofia în evul mediu, de la începuturile patristice până la sfârșitul secolului al XIV-lea*, traducere de I. Stănescu, editura Humanitas, București, 1995. Pavel Constantin, *Tragedia omului în cultura modernă*, Editura Anastasia, București, 1997. Ovidiu Drîmba, *Istoria Culturii și Civilizației*, vol. V, Editura Saeculum I.O., București, 1998. Idem, *Enciclopedie de Istorie Universală*, Editura ALL Educațional, București, 2003. Alain De Libera, *Gândirea Evului Mediu*, traducere de Mihaela și Ion Zgărdău, Editura Amarcord, Timișoara, 2000. **Literatură străină:** M. de Wulf, *Histoire de la philosophie médiévale*, 2 vol., 5-e éd. Louvain, 1924. F. Cayré, *Patrologie et Histoire de la théologie*, t. II, 2-e éd., Paris, 1933, pp. 370-706. Gustav Schnürer, *Kirche und Kultur im Mittelalter*, Paderborn, 1935. É. Gilson/Ph. Böhner, *Die Geschichte der christlichen Philosophie*, Bd. I-IV, Paderborn, 1936-1937. E. Brehier, *La Philosophie du Moyen Age*, Paris, 1937. J. de Ghellinck, *Le mouvement théologique du XIIe siècle*, ML 10, ed. a II-a, Brüssel, 1948. A. M. Landgraf, *Einführung in die Geschichte der theol. Literatur der Frühscholastik*, Regensburg, 1948 (trad.

spaniolă, Barcelona, 1956, trad. franceză, în PIEM 22, Paris, 1973). Idem, *Dogmengeschichte der Frühscholastik* I-IV, Regensburg, 1952-1956. D. O. LOTTIN, *Psychologie et Morale au XIIe et XIIIe siècles*, tom. 3, Gembloux, 1949 (Reeditare, 1960). RUDOLF OTTO, *Mystique d'Orient et mystique d'Occident. Distinction et unité*, traduction de JEAN GOUILLARD, Paris, 1951. J. PIEPER, *Scholastik. Gestalten und Probleme*, Freiburg im Breisgau, 1960. JOB. IRMSCHER, *Renaissance und Humanismus*, t. I-II, Berlin, 1966. J. CHEVALIER, *Histoire de la pensée*, t. 2. *Là Pensée chrétienne*, Paris, 1966. É. GILSON, *La philosophie du Moyen Age*, Paris, 1976. P. FLOSS, *Mikulas Kusansky* (= *Nicolaus Cusanus*), Praha, 1977. MARION KRAMP, *Renovamini spiritu. Dt. Übers. als Modernisierung im späten Mittelalter* = *Ernüwent den geist üwers gemütes*, Münster, 2009.

Fulgentius de Ruspe

Viața

În secolele V-VI, Africa de Nord era cucerită de vandali, care, cu ajutorul arienilor, persecutau credința ortodoxă. De aceea, polemica dintre aceștia s-a înăsprit. În această dispută intră și cel mai bun teolog al Occidentului din secolul al VI-lea, Fulgentius (care a trăit între 462-527 sau 468-533).

După numele său, Fulgentius de Ruspe sau Fulgentius Fabius Claudius Gorbianus s-a născut la Thélepta (Leptis), în Bysacéne (Africa), dintr-o familie cartagineză. Mama sa, rămânând văduvă, i-a dat o educație creștină și literară dintre cele mai îngrijite, constrângându-l să studieze temeinic limba și literatura greacă, obligându-l să învețe pe de rost o parte din poemele lui Homer și piesele lui Menandru. Abia după însușirea limbii grecești i s-a permis să aprofundeze și alte discipline.

A ocupat funcții administrative, fiind numit procuror fiscal al provinciei, și, împotriva voinței mamei sale, a demisionat, îmbrățișând haina monahală. Datorită atitudinii lui și a monahilor care îl însoțeau, fiindcă se „*repezeau*" împotriva maurilor și a arienilor, a trebuit să părăsească ținutul natal și să se îndrepte spre Egipt, dar nu a ajuns acolo, căci din Sicilia s-a îndreptat spre Roma; a revenit însă în Africa, unde, fără voia lui, a fost ales episcop de Ruspe.

Ca episcop și-a continuat atitudinea sa antiariană și, drept „răsplată", regele vandal Thrasamund l-a trimis în exil în Sardinia, împreună cu alți 60 de episcopi ortodocși, cu care a format un fel de consiliu teologic. Cu toate acestea, regele îi va permite să revină în Africa pentru a participa la o dispută cu clericii arieni. Atitudinea lui antiariană din această dispută îl va determina pe rege să-l trimită din nou în exil, unde va rămâne până în anul 523, când noul rege, Hilderic, îi va permite să se întoarcă în eparhie, unde se va dedica activității pastorale și scrisului. A decedat la vârsta de 65 de ani.

Opera

1. *Ad Thrasamundum regem vandalorum, libri tres.* Este o lucrare în care răspunde la 10 întrebări puse de regele arian Thrasamund, în care abordează și tema despre natură și persoană pentru a respinge erorile nestoriene și monofizite.

2. *Contra Fabianum, libri decem.* Fulgentius răspunde episcopului arian Fabian prin 10 cărți.

3. *De Trinitate ad Felicem notarium, liber unus.* În această lucrare expune dogmele esențiale ale Bisericii.

4. *De fide seu de regula verae fidei ad Petrum liber unus.* Este un excelent rezumat al întregii teologii creștine, apropiindu-se de *Enchiridionul* lui Augustin.

5. Pe la anul 520 a fost chemat să se pronunțe asupra problemei despre grația divină. Călugării sciți, aflând la Constantinopol de scrierile lui Faust de Riez, au cerut condamnarea lor. Întrucât nu li s-a dat satisfacție, călugării au cerut printr-un memoriu răspuns de la episcopii africani; Fulgentius răspunde cu micul tratat *Liber de incarnatione et gratia Domini nostri Jesu Christu.*

În problema harului și a libertății, Fulgentius îi urmează lui Augustin, însă mult mai radical. Natura umană, distrusă prin păcatul lui Adam și transmisă tuturor urmașilor săi, îi face pe oameni incapabili de a voi binele și a se mântui prin propriile forțe în virtutea liberei alegeri.

Ei se mântuiesc doar prin harul lui Dumnezeu, care este dat în mod gratuit și precede meritele pe care, de altfel, el le determină. De aceea, mântuirea omului îi revine numai harului divin. Dumnezeu nu împărtășește tuturor harul Său, ci numai anumitor persoane predestinate, alese în temeiul judecății de nepătruns a lui Dumnezeu.

În numele episcopilor africani scrie *Epistula sinodica* și alte lucrări. Cunoscător al Tradiției și Scripturii, tributar lui Augustin, Fulgentius a fost numit „*Augustinus abreviatus*".

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: *Heptas praesulum Christiana*, 2e éd., Paris, 1671 (conține opere aparținând lui Fulgentius de Ruspe). Ediția LUC URBAIN MANGEANT, Paris, 1684 și Veneția, 1742. Reeditare în ediția J. P. MIGNE, PL 65, 117-959. **Traduceri: Germană:** *Bibliothek der Kirchenväter*, ediția a II-a, II, 9. **Poloneză:** *De fide. Trad. et comm.*, par WL. SZOLDRSKIEGO, Krakow, 1967. **Engleză:** *Selected works*, transl. by ROBERT B. ENO, în col. *The fathers of the church* 95, Washington DC, 1997. **Italiană:** *Le lettere*, introd., traduz. e note a cura di ANTONIO ISOLA, în col. *Collana di testi patristici* 149, Roma, 1999. **Franceză:** *Lettres ascétiques et morales*, texte crit. de J. FRAIPONT, în CCL 91; introd., trad. et notes par DANIEL BACHELET, în SC 487, Paris, 2004.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: Pr. Conf. ȘTEFAN ALEXE, *Însușirile și limitele Bisericii*, în rev. S.T., nr. 7-10/1976, pp. 705-713. ANTON CARAGEA, *Sfântul și cultul sfinților*, Editura Herald, București, 2009, passim. **Literatură străină:** JOSEPH FEBLER, *Institutiones Patrologiae*, hrsg. v. BERNHARD JUNGMANN, II/2, ed. a II-a, Innsbruck, 1896, p. 398 ș. u. FRIEDRICH WÖRTER, *Zur Dogmengeschichte des Semipelagianismus*, c. 3: *Die Lehre des Fulgentius*, în col. *Kirchengeschichtliche Studien*, Münster i. W., 1900. GERHARD FICKER, *Zur Würdigung der Vita Fulgentii*, în ZKG 21 (1901), p. 9 ș. u. HENRI M. LECLERCQ, *L'Afrique chrétienne* II, Paris, 1904, p. 204 ș. u. GUSTAV KRÜGER, *Ferrandus und Fulgentius*, în *HARNACK-Ehrung. Beiträge zur Kirchengeschichte ihrem Lehrer ADOLF VON HARNACK zum 70. Geburtstag (7. Mai 1921) dargebracht von einer Reihe seiner Schüler*, Leipzig, 1921, p. 219 ș. u. HANS VON SCHUBERT, *Geschichte der christlichen Kirche im Frühmittelalter. Ein Handbuch*, Verlag

J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1921, p. 81 ş. u. JOSEPH STIGLMAYR, *Das "Quicumque" und Fulgentius von Ruspe*, în ZKTh 49 (1925), p. 341 ş. u. BERNHARD NISTERS, *Die Christologie des hl. Fulgentius von Ruspe*, Diss. Münster, 1929. *Vie de s. Fulgentius*, Paris, 1929 (presupus editor şi traducător: GABRIEL G. LAPEYRE). GABRIEL G. LAPEYRE, *St. Fulgentius de Ruspe, un évêque catholique africain sous la domination vandale. Essai historique*, Paris, 1929. Idem, *L'Ancienne église de Carthage*, 2 vol., Paris, 1932. F. DI SCIASCIO, *Fulgenzio di Ruspe. Un grande discepelo di Agostino*, Roma, 1941. J. BEUMER, *Zwischen Patristik und Scholastik. Gedanken zum Wesen der Theologie an Hand des „Liber de fide ad Petrum" des hl. Fulgentius von Ruspe*, în *Gregorianum* 23 (1942), p. 326 ş. u. ALOIS GRILLMEIER, *Fulgentius von Ruspe: „De Fide ad Petrum" und die „Summa Sententiarum". Eine Studie zum Werden der frühscholastischen Systematik*, în *Scholastik* 34 (1959), p. 526 ş. u. PAULY-WISSOWA, VII, p. 214 ş. u. KL. PAULY, II, p. 568. SCHANZ, IV/2, p. 575 ş. u. BARDENHEWER, *op. cit.*, V, p. 303 ş. u. ALTANER, *op. cit.*, ed. a VII-a, pp. 489-490. *Chalkedon* II, p. 802 ş. u.; III, p. 115 ş. u. DCB II, p. 576 ş. u. DThC VI, p. 968 ş. u. EC V, p. 1802 ş. u. LThK IV, pp. 447-448. NCE VI, p. 220. RE VI, p. 316 ş. u.; XXIII, p. 492. RGG II, p. 1177. HANS-JOACHIM DIESNER, *Fulgentius von Ruspe als Theologe und Kirchenpolitiker*, în col. *Aufsätze und Vorträge zur Theologie und Religionswissenschaft* 38, Berlin 1966. OTTO FRIEBEL, *Fulgentius, der Mythograph und Bischof* 1, Repr. (d. Ausg.) Paderborn, 1911, în *Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums*, Bd. 5, Heft ½, New York, NY (ş. a.), 1967. MANLIO SIMONETTI, *Note sulla "Vita Fulgentii"*, în *AnBoll* 100/1982, pp. 277-289. BASHUTH MAPWAR, *La polemique anti-arienne de St. Fulgence de Ruspe en Afrique du Nord. 5.-6. siècles* (= Diss. Rom, 1985), 1988. CLAUDIO MICAELLI, *Osservazioni sulla cristologia di Fulgencio di Ruspe*, în *Augustinianum* 25/1985, pp. 343-360. MARIANNE DJUTH, *Fulgentius of Ruspe, the "initium bonae voluntatis"*, în AuSt 20/1989, pp. 39-60. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ, art. *Fulgentius, Bischof von Ruspe (Nordafrika)*, în BBKL 2 (1990), pp. 152-153. JEAN-LOUIS QUANTIN, *Combat doctrinal et chasse à l'inédit au 17ième siècle. Vignier Quesnel et les sept livres contre Fauste de Fulgence de Ruspe*, în RevÉAug 44/1998. THOMAS S. FERGUSON, *Visita nos. Reception, rhetoric, and prayer in a North African monastery*, în *American university studies*: Ser. 7, *Theology and religion* 203, New York (ş. a.), 1999. LThK 4, ed. a III-a, 2000, pp. 220-221. IVAN BODROZIC, *L'uso della 1Pt nella polemica antiariana in Fulgencio di Ruspe*, în *Atti del 06 Simposio di Tarso su S.*

Paolo Apostolo, Roma, 2000, pp. 229-251. MASSIMO MANCA, *Concordantia Fulgentiana*, 2 vol., în *Alpha-Omega*: Reihe A, *Lexika, Indizes, Konkordanzen zur klassischen Philologie*, 231, Hildesheim (ş. a.), 2003. THERESIA HAINTHALER, *Der Heilige Geist und die Kirche bei Fulgentius von Ruspe*, în *Der Heilige Geist im Leben der Kirche*, Innsbruck, 2005, pp. 203-216. PAUL MATTEI, *De Tertullien à Fulgence. L'ecclésiologie des Africains: lignes de Crete*, în *Les Pères et la naissance de l'ecclésiologie*, Paris, 2009, pp. 91-102. EMILY ALBU, *Disarming Aeneas. Fulgentius on "arms and the man"*, în *The power of religion in Late Antiquity*, Farnham, 2009, pp. 21-30.

Alcuin

Viața

Anglo-saxonul Alcuin, descendent dintr-o familie nobilă din Northumbria, format și educat în școala episcopală din York a lui Beda Venerabilul, condusă acum de cei doi elevi ai săi, Enberg și Albert, se naște în jurul anului 735. Se inițiază în gramatică, în științele umaniste, literatură, filosofie și studiază Sfânta Scriptură. Își însușește limba și literatura latină, studiază Părinții greci și pătrunde tainele limbii ebraice. Cu viitorul arhiepiscop Egbert, va întreprinde o primă călătorie la Roma. În drum, studiază la câteva mănăstiri din Franța.

Este tuns în monahism și apoi hirotonit diacon la Ethelbert. În a doua călătorie la Roma, între 767-780, va participa la o dispută între un înțelept evreu și Petru de Pavia. Cu această ocazie, el dobândește favorurile regelui Carol cel Mare. Revine la York și va fi trimis din nou la Roma, în 781, de către noul arhiepiscop al York-ului Eanbald. La Parma se întâlnește din nou cu Carol cel Mare, care îl numește consilier personal pentru probleme religioase și educative. În această calitate, el întemeiază o bibliotecă în palatul regal și organizează o serie de școli după modelul Școlii palatine.

În 790 revine în Northumbria, unde rămâne o scurtă perioadă, fiind rechemat de Carol cel Mare pentru a-l ajuta atât în lupta împotriva ereziei adopționiste, cât și în problema cultului icoanelor,

ridicată de împărăteasa Irina. Alcuin devine apărătorul credinței ortodoxe alături de alți eruditi englezi, acționând totodată ca reprezentant al episcopatului din Anglia. De această dată el nu va mai reveni în Anglia.

Este numit de Carol cel Mare stareț al mănăstirii Sfântului Martin din Tours, unde înființează o importantă școală și o bibliotecă. Paralel a înființat și un spital pentru pelerini la Doudecim Pontes, lângă Troyes. Se stinge din viață în 804, fiind înmormântat în biserica mănăstirii.

La școala palatină din York a introdus trivium (ce cuprindea gramatica, retorica și dialectica) și quadrivium (ce cuprindea aritmetica, geometria, astronomia și muzica), apoi teologia. El a format numeroși ucenici, printre care compatrioții săi, Witto, Friqudis și Siqulf.

Opera

Alcuin a scris **studii teologice**, îndeosebi asupra dogmei trinitare (pentru combaterea adopționismului): *De Fide Sanctae et Individuae Trinitatio*, 28 de întrebări despre Treime, despre purcederea Duhului Sfânt; **exegetice**, în mare parte compilații din Sfinții Părinți: la Facere, Psalmi, Ecclesiast, Cântarea Cântărilor, Epistola către Tit, Filimon, Evrei și Apocalipsă, îndeosebi recenzia *Vulgatei*, stabilind un text unic, prin care au fost înlăturate toate manuscrisele variate care circulau în vremea sa; **opere liturgice:** *Liber Sacramentorum*, *De Psalmorum usu*, *Officia per ferias*, *De Batismi caeremoniis*. Asociate cu aceste scrieri, el a scris trei cărți cu conținut **moral și filosofic**: *De virtutibus et vitiis*, *De animae ratione* și *De confesione*. Pentru studierea *artelor liberale* ne-au rămas: *Gramatica*, *De Orthographia*, *De dialectica* și *Dialogus de rhetorica et virtutibus*. I se atribuie și *Cărțile Caroline*.

Pe lângă aceste lucrări numeroase și variate, adesea lipsite de originalitate, rolul său a constat în menținerea spiritelor vremii sale la nivelul celor din secolele trecute, înnoind firul tradițiilor literare și coordonându-le pe studiul celor două antichități.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: *Beati Flacci Albini seu Alcuini opera*, ediția Frobenius Forster, 2 vol., Regensburg, 1777/1778. Reeditare în J. P. Migne, PL 100 și PL 101. *Scrisori*, în MG Epp IV, 1 ș. u.; MG Epp V, 643 ș. u. *Poeme*, în MG PL I, 160 ș. u. **Traduceri: Germană:** *Alcuini Vita sancti Willibrordi*. Lat./Dt. Hrsg., übers. u. komm. von Paul Dräger, Trier, 2008.

Studii și Manuale: Literatură în limba română: Jacques le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, Editura Științifică, București, 1970. Constantin Țoiu, *„Secolul versatil"*, în rev. *România literară*, nr. 3/2002. **Literatură străină:** Karl Werner, *Alkuin und sein Jahrhundert*, 1876 (ed. a II-a, 1881). Charles Jacinth Bellairs Gaskoin, *Alcuin: His life and his work*, London, 1904. Hubert Bastgen, *Alkuin und Karl der Große in ihren wissenschaftlichen und kirchenpolitischen Ansichten*, în HJ 32/1911, p. 809 ș. u. Joseph Michael Heer, *Ein karolingischer Missionskatechismus*, 1911. E. M. Wilmot-Buxton, *Alcuin*, London, 1922. Fernand Cabrol, *Les écrits liturgiques d'Alcuin*, în RHE 19/1923, p. 507 ș. u. Hans Frederichs, *Die Gelehrten um Karl den Großen*, Diss. Berlin, 1931. Gerhard Pietzsch, *Die Musik im Erziehungs-und Bildungsideal des ausgehenden Mittelalters*, 1932, p. 64 ș. u. Marcus Boas, *Alkuin und Cato*, Leiden, 1937. W. Levison, *England and the continent in the eight century*, Oxford, 1946, pp. 132 ș. u.; 148 ș. u. (ed. a II-a, 1950). F. L. Ganshof, *La revision de la Bible par Alcuin*, în *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance* 9/1947. E. Amann, *Histoire de l'église*, Paris, 1947. L. Halphen, *Charlemagne et l'empire carolingien*, Paris, 1947. A. Kleinclausz, *Alcuin*, Paris, 1948. Heinrich Fichtenau, *Das Karoling. Imperium. Soz. u. geist. Problematik eines Großreiches*, Zürich, 1949. E. S. Duckett, *Alcuin, Friend of Charlemagne, his World and his Work*, New York, 1951. Wattenbach-Levisan 2, 1953, § 6. L. Wallach, *Charlemagne and Alcuin*, în *Traditio* 9/1953, p. 127 ș. u. Idem, *Alcuin an virtues and vices*, în HThR 48/1955, p. 175 ș. u. Gerald Ellard, *Master Alcuin, Liturgist*, Chicago, 1956. Potthast I, p. 33 ș. u. Manitius I, p. 273 ș. u.; II, p. 800. Überweg II, pp. 158 ș. u.; 691. Wattenbach-Levison, pp. 135; 172-173; 190; 194-195; 197; 200 ș. u.; 225 ș. u.; 258; 264; 267-268. MGG I, p. 325 ș. u. Riemann I, p. 22. ADB I, p. 343 ș. u. NDB I, p. 201. RE I, p. 365 ș. u.; XXIII, p. 34. EKL I, pp. 72-73. RGG I, p. 237. CathEnc I, p. 276 ș. u. DHGE II, p. 30 ș. u. DThC I, p. 687 ș. u. LThK I, pp. 340-341. LM I, pp. 133-134. Frie-

DRICH WILHELM BAUTZ, art. *Alkuin (Alchvine, latinisiert Albinus, Beiname Flaccus)*, în BBKL 1 (1990), pp. 118-119. RICHARD HAUGH, *Photios and the Carolingians*, Belmont, Mass., 1975. JOHN C. CAVADINI, *Alcuin and Augustine: De Trinitate*, în AuSt 12/1981, pp. 11-18. WALTER BERSCHIN, *Biographie und Epochenstil im lateinischen Mittelalter*, Bd. 3, Stuttgart, 1991, pp. 113-146; 149-175. FRANZ SEDLMEIER, *Die laienparänetischen Schriften der Karolingerzeit. Untersuchung zu ausgewählten Texten des Paulinus von Aquileia, Alkuins, Jonas' von Orleans, Dhuodas und Hinkmars von Reims*, Neuried, 2000. PETER GODMAN/JÖRG JARNUT/PETER JOHANEK (ed.), *Am Vorabend der Kaiserkrönung. Das Epos "Karolus Magnus et Leo papa" und der Papstbesuch in Paderborn 799*, Berlin, 2002. KERSTIN SPRINGSFELD, *Alkuins Einfluss auf die Komputistik zur Zeit Karls des Großen*, în *Sudhoffs Archiv: Beih.* 48, Stuttgart, 2002. DONALD A. BULLOUGH, *York, Bede's calendar and a pre-Bedan English martyrology*, în AnBoll 121/2003, pp. 329-355. ERNST TREMP/KARL SCHMUKI/THERES FLURY, *Karl der Große und seine Gelehrten. Zum 1200. Todestag Alkuins († 804). Katalog zur Ausstellung in der Stiftsbibliothek St. Gallen, 22.12.2003 - 14.11.2004*, St. Gallen, 2004. PHILIPPE DEPREUX/JULIE JUDIC (ed.), *Alcuin, de York à Tours. Écriture, pouvoir et réseaux dans l'Europe du haut Moyen Age*, în *Annales de Bretagne et des pays del'Ouest* 111, 3, Rennes, 2004. DONALD A. BULLOUGH, *Alkuin*, Leiden, 2004. CHRISTIANE VEYRARD-COSME, *Bède dans les lettres d'Alcuin: de la source à l'exemplum*, în *Bède le Vénérable entre tradition et postérité*, Stéphane Lebecq, Éd. Lille, 2005, pp. 223-230. FLORENCE CLOSE, *L'itinéraire de Candide Wizo. Un elément de datation des oeuvres anti-adoptianistes d'Alcuin ? Note sur les lettres 41 et 204 de la correspondance d'Alcuin*, în RHE 103/2008, pp. 5-26. OWEN M. PHELAN, *Textual transmission and authorship in Carolingian Europe. "Primo paganus", baptism, and Alcuin of York*, în RBén 118/2008, pp. 262-288. PAUL DRÄGER, *St. Willibrord als ambulanter Wunderheiler in Trier: Alkuin und Thiofrid, Vita Sancti Willibrordi*, în *Kurtrierisches Jahrbuch* 48/2008, pp. 65-99. MICHAEL M. GORMAN, *Rewriting Augustine. Alcuin's Commentary on the Gospel of John*, în RBén 119/2009, pp. 36-85. SVEN GÜNTHER/MICHAEL PAHLKE, *Alkuin, Propositiones ad acuendos iuvenes, Aufgaben zur Schärfung des Geistes der Jugend*, München, 2009.

Rabanus Maurus

Unul din cei mai mari teologi benedictini din secolul al VIII-lea, Rabanus (Hrabanus, Thabanus) Magnentius Maurus, se naşte pe la 776/778. Îşi începe studiile la şcoala mănăstirii Fulda, unde a fost hirotonit diacon în 801. Îşi continuă studiile la Tours, sub îndrumarea lui Alcuin, care îi va da porecla de Maurus (cu referire la Sfântul Maurus, discipolul Sfântului Benedict).

Fiind chemat la Fulda, va deveni director al şcolii care, sub îndrumarea sa, va deveni cea mai importantă şcoală din Germania. Va fi hirotonit preot, iar între 822-842 va deţine şi funcţia de abate al mănăstirii. Aici va dezvolta o bogată activitate, promovând viaţa duhovnicească şi culturală din mănăstire, colecţionează manuscrise pentru bibliotecă, adună fonduri pentru construirea de biserici şi pentru ajutorarea celor săraci.

Amestecându-se în problemele politice ale vremii, este nevoit să părăsească mănăstirea pe la anul 840, după moartea lui Ludovic Germanul. Pe la 847 se va reîntoarce şi va fi numit arhiepiscop de Mainz. Va desfăşura o bogată activitate de evanghelizare a Germaniei, va apăra dreapta credinţă convocând trei sinoade locale, în care a stabilit norme disciplinare în Biserică şi a condamnat predestinaţianismul lui Gottschalk de Orabis.

A lăsat şi o voluminoasă moştenire literară. Astfel, avem un tratat pentru instruirea preoţilor: *De clericorum institutione*, în care expune problema Sfintelor Taine, a slujbelor bisericeşti şi a postului. Lasă apoi comentarii biblice, un tratat de gramatică (*De arta gramatica*), un dicţionar enciclopedic, *De universo*, numit *De rerum naturis*, în 22 de cărţi, bazat pe *Etimologiile* lui Isidor de Sevilla. După cum spune un teolog român, „*Rabanus nu a fost un teolog original, inspirându-se masiv din scrierile lui Isidor, Beda Venerabilul şi Augustin*".

A fost un reprezentant credincios al renaşterii carolingiene, erudit entuziasmat de cultură.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: J. P. Migne, PL 107-112. *Comentarii biblice*: F. Stegmüller, *Repertorium biblicum medii aevi V*, 1955, Nr. 7019-7087. *Poeme*: Ernst Dümmler, în MG PL II, p. 154 ș. u. Guido Maria Drevés, în AH 50/1907, pp. 180-209. *Epistole*: MG Epp V, p. 379 ș. u. Ediția Alois Knöpfler, *Rabani Mauri de institutione clericorum*, 1901. Ediția John McCulloh, *Martyrologium*, în CChr XLIV/1979. Ediția Wesley/Stevens, *De Computo*, în CChr XLIV/1979. **Traduceri: Germană:** *De institutione clericorum = Über die Unterweisung der Geistlichen*, Übers. u. eingel. von Detlev Zimpel, 2 Teilbde, Turnhout, 2006. *De institutione clericorum*. Lat.-dt. Übers. u. eingel. von Detlev Zimpel. Teilbd. 1-2, Turnhout, 2006.

Studii și Manuale: Literatură în limba română: Jacques le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, Editura Științifică, București, 1970. **Literatură străină:** Friedrich Wilhelm Bautz, art. *Hrabanus Maurus*, în BBKL 2 (1990), pp. 1090-1093, cu bibliografie. Bozidar Peytscheff, *Das Werk "De inventione litterarum" des Hrabanus Maurus und die altbulgarische Schrift "O pismenech cranoristza Hrabra"*, în AmrhKG 34/1982, pp. 37-41. Jonathan Black, *"De civitate Dei" and the commentaries of Gregory the Great, Bede and Hrabanus Maurus on the Book of Samuel*, în AuSt 15/1984, pp. 114-127. W. Schipper, *"Rabanus Maurus", De rerum naturis: A Provisional Checklist of Manuscripts*, în *Manuscripta* 33/1989, pp. 109-118. Idem *"Annotated English Copies of Rabanus Maurus's De rerum naturis"*, în *English Manuscript Studies 1100-1700*, London, The British Library, 1996, 6, pp. 1-23. Idem, *The Earliest Manuscripts of Rabanus Maurus „De rerum naturis"*, în *Pre-Modern Encyclopaedic Texts, hrsg. Peter Binkley*, Leiden: E.J. Brill, 1997, pp. 363-377. Raffaele Savigni, *Istanze ermeneutiche e ridefinizione del canone in Rabanus Maurus. Il commentario ai Libri dei Maccabei*, în Aste 11/1994, pp. 571-604. Idem, *Purità rituale e ridefinizione del sacro nella cultura carolingia. L'interpretazione del Levitico e dell'Epistola agli Ebrei*, în Aste 13/1996, pp. 229-255. Marc A. Aris, *Quid faciat Rhabanus tuus, scire gestio. Johann Baptist Enhubers Vorarbeiten zu einem neuen Edition der Werke des Hrabanus Maurus im 18. Jhr.*, în AmrhKG 46/1994, pp. 93-112. Mayke de Jong, *„The empire as ecclesia: Hrabanus Maurus and biblical Historia for rulers" In The Uses of the Past in the Early Middle Ages*, hrsg. Yitzhak Hen and Matthew Innes, Cambridge, CUP, 2000, pp. 191-226.

DONNALEE DOX, *The idea of the theater in Latin christian thought. Augustine to the fourteenth century*, în Ann Arbor 2004, pp. 44-49. MICHEL PERRIN, *Bède le Vénérable: une source invisible de l'In honorem sanctae crucis de Rabanus Maurus (810)*, în *Bède le Vénérable entre tradition et postérité*, Stéphane Lebecq, Éd. Lille, 2005, pp. 231-245. STEPHANIE HAARLÄNDER, *Rabanus Maurus zum Kennenlernen*, Darmstadt, 2006. Hans-Jürgen Kotzur (ed.), *Rabanus Maurus*, Mainz, 2006. FRANZ J. FELTEN/BARBARA NICHTWEIß (ed.), *Hrabanus Maurus, Gelehrter, Abt von Fulda und Erzbischof von Mainz*, Mainz, 2006. MICHAEL EMBACH, *Die Kreuzesschrift des Hrabanus Maurus „De laudibus sanctae crucis"*, Trier, 2007. WOLFGANG HARTL, *Text und Miniaturen der Handschrift „Dialogus de laudibus sanctae crucis" (München Bayerische Staatsbibliothek Clm 14159)*, Hamburg, 2007. NORBERT KÖSSINGER, *Hrabanus Maurus: Profil eines europäischen Gelehrten*, Sankt Ottilien, 2008. HARALD KLEINSCHMIDT, *Lichtwahrnehmung und Pfingstauffassung im Frühmittelalter*, în ZRGG 61/2009, pp. 124-142. MICHAEL EMBACH, *Die Kreuzestheologie des Hrabanus Maurus in seiner Schrift „De laudibus sanctae crucis"*, în TThZ 118/2009, pp. 301-309.

SECOLUL AL IX-LEA

Acest secol e lipsit de originalitate, chiar și la cei mai de seamă reprezentanți, metoda de lucru fiind compilația. Acest secol este frământat de probleme precum: controversa fotiniană, adopțianismul, predestinațianismul, controversa euharistică, ridicată prin apariția cărții lui Radbert, *De corpore et sanguine Domini* (844), în care se afirmă absoluta identitate a corpului istoric al lui Iisus cu cel euharistic. Răspunzându-i, Ratram cade din realismul extrem al lui Radbert, în simbolismul exagerat ce-l susține el, ambii depărtându-se de adevăr.

Reprezentanți ai acestui secol sunt: Agobard, episcop de Lyon, și Hincmar, arhiepiscop de Reims, luând parte la controversele din timpul lor, ultimul distingându-se ca scriitor de drept canonic, precum Ioan Scotus Eriugena.

Agobard

Viața

Descendent dintr-o familie de gali stabiliți în Spania, se naște în anul 769. În anul 782 familia sa se stabilește în Gallia Narbonensis. Arhiepiscopul de Lyon, Leidard, îl va hirotoni diacon (798), iar apoi preot (804).

Va fi numit vicar al arhiepiscopului, iar după trei ani va deveni urmașul său ca arhiepiscop de Lyon, cu consimțământul împăratului și al sinodului episcopilor galicani. Pentru motive canonice în legătură cu hirotonia lui și pentru faptul că s-a opus fățiș intervențiilor în viața bisericească ale împărătesei Judith, în 835, conciliul local de la Thionnille îl depune din treaptă.

După o perioadă de doi ani este numit iarăși arhiepiscop de Lyon. În această calitate, a luat parte la diferite sinoade locale: Attigny (822), Compinege (823), Paris (825), unde s-a discutat problema cultului icoanelor. Va mai participa la un sinod la Anecy (6 septembrie 838) și va muri în 840. Martirologiile de la Lyon și St. Cloud, ca și cronicile de la St. Nemique și Dijon, atestă existența unui cult al lui.

S-a remarcat ca și un fin teolog, iar operele lui au purtat amprenta vizibilă a originalității.

Opera. *De privilegio et iure sacerdoti* (Despre privilegiile și drepturile preoției); *De dispensatione ecclesiasticum verum* (Despre administrația bunurilor bisericești); *De fidei veritate* (Despre adevărul credinței); *De insolentia judeorum* și *De judiacia supestitionibus*, un protest împotriva vechii legi a lui Gondebald, regele burgunzilor, conform căruia orice proces trebuia încheiat cu duel; *Contra insuloam bulgi opinionem de grandini et tonitruis*, un tratat în care atacă vehement diverse practici existente în societatea acelei vremi: credința în vrăjitorie, schingiuirea ca mijloc de aflare a adevărului, credința că tunetul și fulgerul erau produse prin acte magice.

A respins și abuzul în venerarea reprezentărilor sacre (icoane și statui), prin care, chiar după opina apusenilor (Baronius), s-a îndepărtat de la credința adevărată. Scrierile sale au fost îndreptate și împotriva ereziei adopționiste, pe care o interpreta ca o formă mai moderată de nestorianism. A mai lăsat câteva tratate liturgice, întrebuințate foarte mult în istoria Liturghiei: *Despre îndreptările din Antifonariu.*

Tot de la el au rămas și o serie de epistole importante pentru cunoașterea atmosferei sociale și politice a timpului.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: *Opera*, ediția ETIENNE BALUZE, 2 vol., Paris, 1666. Ediția J. P. MIGNE, PL 104. MG Epp V, p. 150 ș. u. MG PL II, pp. 118-119; 722. MG 95 XV, p. 274 ș. u. *Agobardi Lugdunensis opera omnia*, ediția LIEVEN VAN ACKER, în *Corpus Christianorum, Continuatio Medievalis* 52, Turnhout, 1981.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: HENRI PIRENNE, *Mahomed și Carol cel Mare*, trad. de SANDA OPRESCU, Editura Meridiane, București, 1996. **Literatură străină:** THEODOR VON SICKEL, *Agobardus*, în *Allgemeine Deutsche Biographie*, vol. 1, Leipzig, 1877, pp. 140-142. J. F. MARKS, *Die polit.-kirchliche Wirksamkeit des Erzbiscofs Agobard*, 1888. L. ROZIER, *Agobard de Lyon*, Montauban, 1891. P. KLAP, *Agobard*, Diss. Leiden, 1896. R. FOß, *Leben und Schriften Agobards, Erzbischofs von Lyon*, în *Beitträge zur Förderung christlichen Theologie* I, 1897, p. 101 ș. u. FRIEDRICH WIEGAND, *Agobard von Lyon und die Judenfrage*, 1901. H. LILIENFEIN, *Die Anschauungen von Staat und Kirche im Reich der Karolinger*, 1902, p. 52 ș. u. R. JUD, *Agobards von Lyon theologische Stellung nach seinen Schriften*, în *Festg. für ALOIS KNÖPFLER*, 1907, p. 126 ș. u. HEINRICH GRAETZ, *Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, vol. 5, Leipzig, 1909. HANS VON SCHUBERT, *Geschichte der christlichen Kirche im Früh-Mittelalter*, 1921, pp. 402 ș. u, 734-735. MANITIOS I, p. 380 ș. u.; II, pp. 296, 804. JOSEF LEONARDI, *Agobard von Lyon und seine politische Publizistik*, Diss. Münster/Wien, 1927. A. BRESSOLLES, *S. Agobard, évêque de Lyon. Doctrine et action politique d'Agobard*, 1934. J. A. CABANISS, *Agobard of Lyon*, Syracuse, 1953. DACL I, p. 971 ș. u. LThK I, p. 204. DBF I, p. 768 ș. u. RE I, p. 246 ș. u.; XXIII, p. 16. RGG I, p. 177. EGON BOSHOF, *Erzbischof Agobard von Lyon. Leben und Werk*, Köln 1969. HENRI PIRENNE, *Mahomed et Charlemagne*, Presses universitaire de Frances, 1970. MANFRED KNIEWASSER, *Bischof Agobard von Lyon und der Platz der Juden in einer sakral verfassten Einheitsgesellschaft*, în *Kairos* 19/3 (1977), pp. 203-227. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ, art. *Agobard, Erzbischof von Lyon*, în BBKL 1 (1990), pp. 56-57. PIER ANGELO GRAMAGLIA, *Il culto delle immagini in Agobardo di Lione e in Claudio di Torino*, în ATT 3/1997, 2, pp. 84-135. Idem, *Magia e demonismo in Agobardo di Lione*, în Att 4/1998, 1, pp. 165-211. JOHANNES HEIL, *Agobard, Amulo, das Kirchengut und die Juden von Lyon*, în *Francia. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte* 25/1998, pp. 39-76. RAFFAELE SAVIGNI, *L'immagine dell'ebreo e dell'ebraismo in Agobardo di Lione e nella cultura carolingia*, în Aste 17/2000, pp. 417-461. MICHEL RUBELLIN, *Église et société chrétienne d'Agobard à Valdès*, Lyon, 2003.

Ioan Scotus Eriugena

Cel mai pătrunzător spirit din secolul al IX-lea, Ioan Scotus, se naşte în jurul anului 810. După cum îi indică supranumele de „*Scot*", sau „*Scotus*", sau mai exact „*Scottus*", care în această epocă era dat irlandezilor, el este originar din Irlanda.

La începutul traducerii sale din Pseudo-Dionisie, Ioan Scotus şi-a luat şi numele de Eriugena. Eriugena înseamnă „*originar din Irlanda*". Termenii Scotus şi Eriugena au deci aceeaşi semnificaţie. Apropierea acestor nume în formula „Ioan Scotus Eriugena" a dat naştere la multe interpretări. Va studia într-o mănăstire irlandeză şi se va specializa în limba greacă. Între anii 840-847 va ajunge în Franţa, iar în anul 850 va conduce şcoala palatului în timpul lui Carol Pleşuvul.

În acest timp apare disputa teologică în problema predestinaţiei, profesată de Gottschalk, şi cea a Euharistiei, susţinută de Paschasius Radbertus. Gottschalk susţinea că există o dublă predestinaţie, una spre mântuire, alta pentru pedeapsa veşnică. Episcopii Hincmar de Reims şi Pardul de Laon îl invită pe Eriugena să ia poziţie asupra acestor probleme. El va întocmi o lucrare intitulată *De praedestinatione*, în care argumentează că Dumnezeu nu sorteşte pentru pedeapsă. Motivaţia pe care o va aduce nu este pe placul teologilor şi va fi acuzat de erezie, fiindcă a introdus câteva din ideile sale filosofice.

Conciliile de la Valencia şi Langres din 855 şi 859 îl vor condamna. În această situaţie fiind, îşi dă seama că interpretările pe care le face nu sunt acceptate şi-şi va îndrepta activitatea în alte direcţii. Va traduce din limba greacă în limba latină - la cererea lui Carol Pleşuvul - opera lui Dionisie Pseudo-Areopagitul, făcând şi comentarii asupra ei. Traduce *Ambigua* a Sfântului Maxim Mărturisitorul; din Sfântul Grigorie de Nyssa: *De hominis opificio*. Va scrie un comentariu la Evanghelia după Ioan şi la *De consolatione philosophiae* a lui Boeţiu şi câteva opuscule teologice.

Opera importantă a lui va fi însă *De divisione naturae*. Influențat de învățăturile areopagitice și ale filosofiei neoplatonice, a încercat să interpreteze doctrina creștină și gândirea lui Augustin. Și aceasta i-a făcut pe mulți critici să îl acuze de panteism, iar pe alții să-i susțină ortodoxia învățăturii lui.

Anastasie Bibliotecarul, contemporanul său, care era la Roma omul cel mai erudit al curții pontificale, ridicat el însuși din cercurile elenistice, rămăsese uimit de modul strălucit în care acest „*vir barbarus*" putuse să asimileze operele Sfinților Părinți greci.

Traducerile pe care le-a făcut din Dionisie Pseudo-Areopagitul, Maxim Mărturisitorul și Grigorie de Nyssa i-au marcat profund gândirea. În afară de aceștia, el citează o traducere a *Ancoratului* Sfântului Epifanie de Cipru, o traducere a *Hexaemeronului* Sfântului Vasile cel Mare. Pentru Origen, el face apel la o traducere a lui Rufin și îl numește „*Origen cel Mare, foarte învățat cercetător*", „*eminent interpret al Sfintei Scripturi*".

Un alt părinte grec citat de Scotus a fost Sfântul Ioan Gură de Aur. Cultura greacă a venit să încoroneze cultura latină de o foarte mare calitate. Am văzut că Ioan Scotus s-a aplecat cu fervoare asupra artelor liberale. A citit autori latini: Augustin, Cicero, Macrobius, Maritanus Capella; de asemenea, pe Horațiu și Virgiliu, pe naturalistul Pliniu cel Bătrân, pe Aristobul, pe care îl amintește cu foarte mare respect.

În ceea ce privește teologia sa, el invocă foarte adesea scrierile lui Augustin, „*foarte sfânt și foarte divin teolog*", acela care cu autoritatea sa descoperă dublul imperiu al științelor omenești și al celor divine. Foarte aproape de el a fost Sfântul Ambrozie, acest maestru cu un geniu foarte pătrunzător și foarte subtil, care are meritul de a urma cu foarte mare fidelitate, mai mult decât ceilalți părinți latini, liniile trasate de marii teologi greci. Ioan Scotus este entuziasmat de scrierea *De paradiso* a Sfântului Ambrozie, mai ales de exegeza alegorică care este axată pe tradiția alexandrină a lui Philon și Origen. În comparație cu aceștia, de mai mică importanță au fost pentru Scotus autori ca Ieronim, Ilarie Pictavianul, Isidor de Sevilla, Grigorie cel Mare.

Fiind mai mult filosof decât teolog, în interpretarea Sfintei Scripturi apelează mai mult la rigorile filosofiei decât ale teologiei. Influențat, după cum am mai arătat, de Dionisie Pseudo-Areopagitul, el vede în exegeza scripturistică cea mai înaltă bucurie, care îi dădea posibilitatea de a urca pe treptele nesfârșite ale contemplării Scripturilor până la vederea luminii divine, ca răsplată supremă pentru viața de dincolo.

Influențat, dar nu chiar pătruns, de gândirea teologică răsăriteană, el pune probleme care pot ridica semne de întrebare: identificarea creaturii cu Dumnezeu, rolul pe care îl acordă rațiunii în cunoaștere, raționalizarea religiei, trăgând concluzia că adevărata filosofie este religia adevărată și că, în sens invers, adevărata religie este adevărata filosofie, încercarea de reconciliere a ideii neoplatonice de emanație cu ideea creștină de creație. Filosof speculativ, este influențat de panteismul neoplatonic, care-l duce la o concepție eterogenă.

Se pare că Eriugena a murit în aceeași perioadă în care a decedat Carol Pleșuvul, în 877.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: J. P. Migne, PL 122, 125-1244 (ediție incompletă). *De divina praedestinatione, 851*, ed. Goulven Madec, în *CChr. Continuatio mediaevalis* 50. *Annotationes in Martianum*, ed. Cora E. Lutz, 1939. *Versio Dionysii*, ed. Ph. Chevallier, în col. *Dionysiaca*, 2 vol., 1937-1950. *Versio Ambiguorum S. Maximi*, ed. Th. Gale, *Johannes's De divisione naturae libri V. Accedit appendix ex Ambiguis S. Maximi graece et latine*, 1681, pp. 1-70. *Maximi Confessoris Ambigua ad Iohannem iuxta J. lat. interpretationem*, ed. Édouard Jeauneau, în *CChr. Series Graeca* 18, 1988. *Versio Quaestionum ad Thalassium S. Maximi*, ed. C. Laga/C. Steel, în *CChr. Series Graeca* 7. *Versio Gregorii Nysseni (De imagine)*, ed. Maieul Cappuyns, în RThAM 32/1965, pp. 205-262. *Periphyseon libri V (De divisione naturae)*, pp. 1-3, ed. I. P. Sheldon-Williams/Ludwig Bieler, 1968-1981. *Expositiones in ierarchiam Coelestem*, ed. Jeanne Barbet, în *CChr. Continuatio mediaevalis* 31. *Annotationes in Johannem*, ed. J. A. Willis, în *Classica et Mediaevalia* 14/1953, pp. 233-236. *Homi-*

lia in prologum S. Evangelii sec. Johannem, ed. ÉDOUARD JEAUNEAU, 1969. *Commentum in S. Evangelium sec. Johannem*, ed ÉDOUARD JEAUNEAU, 1972. *Carmina*, ed. LUDWIG TRAUBE, în MG.PL 3, 518-556; 757. *Aulae siderae*, ed. M. FOUSSARD, în CahArch 21/1971, pp. 79-81. *Epistulae*, în MG.Ep 5, pp. 630-631; MG.Ep 6, pp. 158-162. **Traduceri: Franceză:** JEAN SCOT, *Homélie sur le Prologue de Jean,* introduction, texte critique, traduction et notes par E. JEAUNEAU, Coll. SC 151, Paris, Les Éditions du Cerf, 1969, 392 p. EDOUARD JEAUNEAU, *Quatre thèmes érigéniens*, 1978, pp. 91-184. **Germană:** *Die Stimme des Adlers. Homilie zum Prolog des Johannesevangeliums. Übertr. u. ausführlich kommentiert von CHRISTOPHER BAMFORD. Aus dem Englischen übersetzt von MARTIN VAN DITZHUYZEN*, Zürich, 2006.

STUDII ŞI MANUALE: Literatură în limba română: Pr. DUMITRU SOARE, *Notă bibliografică* la volumul: JEAN SCOT, *Homélie sur le Prologue de Jean,* introduction, texte critique, traduction et notes par E. JEAUNEAU, Coll. SC 151, Paris, Les Éditions du Cerf, 1969, 392 p., în rev. S.T., nr. 9-10/1971, p. 745. **Literatură străină:** UDO KROLZIK, art. *Johannes Scot(t)us Eriugena*, în BBKL 3 (1992), pp. 563-567, cu bibliografie. JOHN J. O'MEARA, *Eriugena's use of Augustine*, în AuSt 11/1980, pp. 21-34. DERMOT MORAN, Pantheism *in Johannes Scot(t)us Eriugena and Nicholas of Cusa*, în ACPQ 64/1990, pp. 131-152. MAURICIO BEUCHOT, *La hermeneutica de J. S. E.*, în AnáM 5/1995, 2, pp. 49-59. MARTA CRISTIANI, *Paradiso e natura in S. E.*, în Aste 13/1996, pp. 529-537. DEIRDRE CARABINE, *Johannes Scot(t)us Eriugena*, New York, 2000. PAUL EDWARD DUTTON, *Carolingian invisibles and Eriugena's Lost Vision of God*, în *Seeing the invisible in late antiquity and the early middle ages. Ed. by GISELLE DE NIE, KARL F. MORRISON and MARCO MOSTERT*, Turnhout, 2005 (= *Utrecht studies in medieval literacy* 14), pp. 463-478. KARL F. MORRISON, *Nudity lost and regained in Eriugena's History of the world*, în *Seeing the invisible in late antiquity and the early middle ages. Ed. by GISELLE DE NIE, KARL F. MORRISON and MARCO MOSTERT*, Turnhout, 2005 (= *Utrecht studies in medieval literacy* 14), pp. 479-519. ARKADI CHOUFRINE, *On Eriugena's appropriation of the neoplatonic concept of self-movement*, în StOC 9/2005, pp. 83-109. CHRISTOPHE ERISMANN, *Alain de Lille, la métaphysique érigénienne et la pluralité des formes*, în *Alain de Lille, le docteur universel*, Turnhout, 2005, pp. 19-46. *Themenheft von ACPQ* 79/2005, pp. 527-671. JOHANNES ZACHHUBER, *Das Universalienproblem bei den*

griechischen Kirchenvätern und im frühen Mittelalter. Vorläufige Überlegungen zu einer wenig erforschten Traditionslinie im ersten Millennium, în Mill 2/2005, pp. 137-174. DONALD F. DUCLOW, *Masters of learned ignorance. Eriugena, Eckhart, Cusanus*, Aldershot, 2006. PAIGE E. HOCHSCHILD, *Ousia in the „Categoriae decem" and the „Periphyseon" of John Scottus Eriugena*, în *Divine creation in ancient, medieval, and early modern thought*, Leiden (ş. a.), 2007, pp. 213-222. ÉDOUARD JEAUNEAU, *La conclusion du „Periphyseon"*, în *Divine creation in ancient, medieval, and early modern thought*, Leiden (ş. a.), 2007, pp. 223-234. WILLEMIEN OTTEN, *Nature, body and text in early medieval theology. From Eriugena to Chartres*, în *Divine creation in ancient, medieval, and early modern thought*, Leiden (ş. a.), 2007, pp. 235-256. SEBASTIAN FLORIAN WEINER, *Eriugena's negative Ontologie*, Amsterdam, 2007. PAUL ROREM, *The early Latin Dionysius. Eriugena and Hugh of St. Victor*, în MoTh 24/2008, pp. 601-614. WAYNE J. HANKEY, *Misrepresenting Neoplatonism in contemporary Christian Dionysian polemic. Eriugena and Nicholas of Cusa versus Vladimir Lossky and Jean-Luc Marion*, în ACPQ 82/2008, pp. 683-703. HILARY ANNE-MARIE MOONEY, *Theophany. The appearing of God according to the writings of John Scottus Eriugena*, Tübingen, 2009. MICHAEL FOURNIER, *Eriugena's five modes („Periphyseon" 443A-446A)*, în HeyJ 50/2009, pp. 581-589.

SECOLUL AL X-LEA

E un secol obscur în istoria culturii medievale. Nu are scriitori renumiți, școlile și teologia sunt aceleași ca și în secolul la IX-lea.

SECOLUL AL XI-LEA

E un secol de tranziție, animat de următoarele controverse: marea schismă (1054), controversa euharistică, controversa asupra dialecticii, dacă trebuie folosită în expunerea dogmatică. În domeniul filosofic apare cearta universaliilor, care are urmări și în teologie.

Roscellin

A fost canonic în Compiegne; e reprezentantul antirealismului, considerând realitatea esențelor simple numiri (de unde sistemul nominalist).

Cade în triteism, negând substanța comună Persoanelor Sfintei Treimi. El e condamnat la Besançon (1092).

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: Izvoare: P. ABAELARD, *Ep. 14*, în PL 178, 355-358. Idem, *Dialectica*, ediția L. M. DE RIJK, Assen, 1956, pp. 554-555. ANSELM V. CANTERBURY, *Ep. 128, 129, 136, 147*, în *S. Anselmi (...) Opera omnia*, ediția F. S. SCHMITT, Edinburgh, 1946-1961, vol. VI, p. 319 ș. u. Idem, *Ep. de Incarnatione Verbi 1-2*, ediția F. S. SCHMITT, Edinburgh, 1946-1961, vol. II. J. V. SALISBURY, *Metalogicon, bk, 2.17*, ediția C. C. J. WEBB, Oxford, 1929. *Policratius*, ediția C. C. J. WEBB, 2 vol., Oxford, 1909. ROSCELIN, *Brief an Abaelard*, în J. REINERS (ed.), *Der Nominalismus in der Frühscholastik*,

col. *Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters* 8/5, Münster, 1910, pp. 63-80. F. PICAVET, *Roscelin philosophe et théologien* (Anexă: *Veröffentlichungen der mittelalterlichen Quellen zu Roscelin*), Paris, 1911.

STUDII ŞI MANUALE: Literatură străină: J. DE LA MAINFERME, *Brevis confutatio epistolae a Roscelino haeretico in beatum Robertum de Colorissello nequiter confictae sub nomine Goffridi, abbatis Vindosmensis*, Saumur, 1682. J. M. CHLADENIUS, *Dissertatio historico-theologica de vita et haeresi Roscelini*, Erlangen, 1756. F. SAULNIER, *Roscelin, sa vie et ses doctrines, étude biographique et historique*, Paris, 1855. V. COUSIN, *Fragments philosophiques pour servir à l'histoire de la philosophie*. II: *Philosophie du Moyen Age*, Paris, 1865, pp. 86-100. F. PICAVET, *Roscelin philosophe et théologien d'après la légende et d'après l'histoire*, în *Ecole Pratique des Haute Etudes*, Paris, 1896. Idem, *Roscelin philosophe et théologien* (Anexă: *Veröffentlichungen der mittelalterlichen Quellen zu Roscelin*), Paris, 1911. F. UEBERWEG, *Grundriß der Geschichte der Philosophie*, Berlin, 1928, II, pp. 206-209. A. WILMART, *Le premier ouvrage de S.Anselme contre le Trithéisme de Roscelin*, în *Recherches de Théologie ancienne et médiévale* 3/1931, p. 20 ş. u. E. GILSON, *La philosophie en moyen age*, Paris, 1952, p. 238 ş. u. M. GRABMANN, *Geschichte der scholastischen Methode*, Freiburg, 1900, I, pp. 293-306. E. KAISER, *Pierre Abélard, critique*, Fribourg, 1901, pp. 211-236. B. ADLHOCH, *Roscelin und St. Anselm*, în *Philosophisches Jahrbuch* 20/1907, p. 442 ş. u. E. H. W. KLUGE, *Roscelin and the Medieval Problem of Universals*, în *J.Hist.Phil.* 14/1976, p. 405 ş. u. H. CH. MEIER, *Macht und Wahnwitz der Begriffe. Der Ketzer Roscellinus*, Aalen, 1982. DThC 13/2, pp. 2911-2915. ECatt 10, pp. 1354-1355. EFil 4, pp. 205-206. LThK, ed. a II-a, vol. 8, pp. 43-44. NCE 12, p. 673. KLAUS KIENZLER, art. *Roscelin von Compiègne*, în BBKL 8 (1994), pp. 660-661.

Petru Damiani

S-a născut în 988 la Ravena. La 25 de ani era profesor la Parma. A renunţat la profesorat şi va intra în monahism.

Moralist şi ascet, luptă împotriva dialecticii şi imoralităţii clerului din vremea sa, pe care le zugrăveşte în *Liber Gomorrhianus*.

Este numit cardinal-episcop la Ostia, de către papa Ştefan X, şi însărcinat cu diverse misiuni în Italia, Franţa şi Germania. Este sfetnic al papilor, îndeosebi al lui Grigorie VII Hildebrand.

În scrierile sale tratează dogmele pe seama cărora existau discuții, precum și probleme de mistică și liturgică. Admite doar filosofia credinței, cealaltă fiind animalică și diabolică.

E sfânt pentru occidentali. Moare în 1072.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: *SANCTI PETRI DAMIANI S. R. E. Cardinalis episcopi Ostiensis ordinis S. Benedicti ... Opera omnia ... collecta ... studio ac labore ... CONSTANTINI CAJETANI ...*, 4 vol., 1606-1640. J. P. MIGNE, PL 144-145. GIOVANNI TABACCO (ed.), *Petri Damiani vita Beati Romualdi*, în *Fonti per la storia d'Italia* 94/1957. GIOVANNI LUCCHESI (ed.), *Sermones Petri Damiani*, în *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis* 57/1983. **Traduceri: Italiană:** BERNARDO IGNESTI, *San Pier Damiani. Scritti monastici*, 2 vol., 1960. MARGARETE LOKRANTZ, *L'opera poetica di S. Pier Damiani*, în *Studia Latina Stockholmensia* 12/1964. CELESTINO PIERUCCI/ ALBERTO POLVERARI (ed.), *Carte di Fonte Avellana*, în *Thesaurus Ecclesiarum Italiae* IX, 1/1972. ALDO GRANATA, *Pier Damiani Lettere ai monaci di Montecassino*, în *Biblioteca di cultura medievale. Di fronte e attraverso* 202, Mailand, 1987. **Franceză:** ANDRÉ CANTIN, *Lettre sur la Toute-Puissance divine*, în SC 191, 1972. **Engleză:** PIERRE J. PAYER (trad.), *Peter Damian »Book of Gomorrah«. An Eleventh Century Treatise against Clerical Homosexual Practises*, 1982. OWEN P. BLUM, *Peter Damian, Letters*, Vol. I: *1-30*. Vol. II: *31-60*, în *The Fathers of the Curch, Mediaeval Continuation* 1 & 2, 1989 & 1990. **Germană:** KURT REINDEL (ed.), *Die Briefe des Petrus Damiani*, în MGH: *Epistolae*: 2, *Die Briefe der deutschen Kaiserzeit*, 4) Bd. 1: *Brief* 1-40, 1983; Bd. 2: *Brief* 41-90, 1988; Bd. 3: *Brief* 91-150, 1989; Bd. 4: *Brief* 151-180 und *Register*, 1993. *Izvoare*: JOHANNES VON LODI, *Vita Petri Damiani*, Text und Kommentar hrsg. von STEPHAN FREUND, în STEPHAN FREUND, *Studien zur Wirkungsgeschichte des Petrus Damiani (1007-1072)*, Diss. Mikrofiche, 1992, pp. 211-271.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: *Liturghia orelor*, Arhiepiscopia Romano-catolică București, 1994, p. 1311. **Literatură străină:** STEPHAN FREUND, art. *Petrus Damiani*, în BBKL 7 (1994), pp. 346-358, cu o bogată bibliografie. PIER C. BORI, *S. Pier Damiani e la sapienza antica. Una rilettura del De sancta simplicitate scientiae inflanti anteponenda*, în Aste 11/1994, pp. 605 ș. u. KENNETH C. RUSSELL, *Petre Damiani's „Liber Gomorrhianus". The text vs. the scholarly tradition*, în ABR 49/1998, pp. 299-315. JENNIFER A. HARRIS, *Peter Damian and the Architecture of the Self*, în GERT MELVILLE/MARKUS SCHÜRER (ed.), *Das Eigene und das*

Ganze. Zum Individuellen im mittelalterlichen Religiosentum, Münster, 2002, pp. 131-157. INEKE VAN 'T SPIJKER, *Fictions of the inner life. Religious literature and formation of the self in the eleventh and twelfth centuries*, în col. *Disputatio* 4, Turnhout, 2004, pp. 19-57. ANDRÉ CANTIN, *Saint Pierre Damien (1007-1072)*, Paris, 2006. PAPST BENEDIKT XVI., *In Christus verliebt. Papst Benedikt XVI. über Petrus Damiani*, în EuA 83/2007, pp. 313-314. BENEDICTUS PP. XVI, *Nuntius millesimo recurrente anno a natali die Sancti Damiani*, în AAS 99/2007, pp. 300-302. LORENZO SARACENO, *La „grammatica di Cristo" di P. Damiani agiografo. Per uno studio della struttura letteraria della „Vita Romualdi"*, în *Benedictina* 54/2007, pp. 195-216. UGO FACCHINI, *I sermoni „In cena domini" ed „In dedicatione ecclesiae" di san P. Damiani. Esame della ritualità*, în *Benedictina* 54/2007, pp. 217-232. MARIANO DELL'OMO, *I più antichi testimoni liturgici del „sermo in vigiliis sancti Benedicti" di P. Damiani. Una nuova edizione e un'illustrazione cassinese di ispirazione damianea*, în *Benedictina* 54/2007, pp. 233-252. UMBERO LONGO, *Le opere agiografiche attribuite a P. Damiani da ritenersi spurie*, în *Benedictina* 54/2007, pp. 253-266. GIUSEPPE FORNASARI, *Philosophia notras Christus est. Quelques observations en marge d'un nouveau volume sur P. Damiani*, în RHE 103/2008, pp. 162-175. INGRID BIESHEUVEL/JEFFREY F. HAMBURGER/WYBREN SCHEEPSMA, *P. Damiani's sermon 63 on John the Evangelist in Middle Dutch. With an ed. of ms. Sint-Truiden, Instituut voor Franciscaanse Geschiedenis, a21, f. 53vb-63rb*, în OGE 79/2008, pp. 225-251. NOELLE HAUSMANN, *Note sur l'intégrité physique des vierges consacrées*, în NRTh 131/2009, pp. 614-624. JEAN-FRANCOIS COTTIER, *Ordo dans le „Liber Gomorrhianus" de P. Damiani*, în *Parva pro magnis munera*, Turnhout, 2009, pp. 831-856. GABRIELLI EDITORI (ed.)/GARGANO GUIDO INNOCENZO & SARACENO LORENZO (altri autori), *La „grammatica di Cristo" di Pier Damiani. Un maestro per il nostro tempo*, San Pietro in Cariano (Verona), 2009, 302 p.

Lanfranc

Jurisconsult, profesor de drept și literatură, devine călugăr în mănăstirea Bec, ajungând director al școlii și apoi arhiepiscop de Canterbury.

E primul teolog în direcția scolastică. Scrie *Liber de corpore et sanguine Domini adversus Berengarium* contra lui Beranger, apoi comentează epistolele pauline, scrie scrisori etc.

La romani e numit preafericit (*beatrix*).

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: *De corpore et sanguine Domini; In omnes Pauli epistolas commentarii; Decreta Lanfranci monachis Cantuarensibus transmissa; Epistulae; Alte scrieri, mai mici, precum „De celanda confessione"*, în ediția LUC D'ACHERY, *Beati Lanfranci Cantuariensis Archiepiscopi Opera Omnia*, Paris, 1648, ediție reeditată și de JOHN ALLEN GILES, Oxford/Paris, 1844, și de J. P. MIGNE, PL 150, Paris, 1854. Ediții particulare: *De corpore et sanguine Domini* (ed. 1528-1618 - cel puțin 10 ediții; o ediție nouă este preconizată pentru colecția *Sources Chrétiennes*). *Decreta Lanfranci monachis Cantuarensibus transmissa*, 1626, preluată în ediția DAVID KNOWLES, London, 1951, și apoi în ediția *Corpus consuetudinum monasticarum* III, cu o introducere de KASSIUS HALLINGER, Siegburg, 1967). **Traduceri: Engleză:** H. CLOVER/M. GIBSON (ed. and transl.), *The Letters of Lanfranc, Archbishop of Canterbury*, Oxford, 1979. Izvoare: MILO CRISPINUS, *Vita Lanfranci*, în PL 150, 19-58. BERENGERIUS TURONENSIS, *Rescriptum contra Lanfrannum*, în *Corpus Christianorum, Continuatio mediaevalis* 84 și 84A (1988).

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: WLADIMIR GUETTÉE, *Papalitatea eretică. Expunere a ereziilor, erorilor și inovațiilor Bisericii Romane de la separarea sa de Biserica Catolică în secolul al IX-lea*, trad. de protos. GHERASIM SAFFIRIN, f. a., passim. **Literatură străină:** GILBERT CRISPIN, *Vita Herluini*, în A. S. ABULAFIA/G. R. EVANS (ed.), *The Works of Gilbert Crispin, Abbot of Westminster (ca. 1046-1117)*, Oxford University Press for the British Academy (Oxford), 1986. H. BÖHMER, *Die Fälschungen Erzbischofs Lanfranks von Canterbury*, Leipzig, 1902. E. LONGUEMARE, *Lanfranc*, Paris, 1912. GRABMANN, SM I, pp. 225-230. A. J. MACDONDALD, *Lanfranc. A Study on his Life, Work and Writing*, Oxford, 1926; ed. a II-a, 1944. RUPERT GEISELMANN, *Die Eucharistielehre der Vorscholastik*, Paderborn, 1926, pp. 365-375. BERYL SMALLEY, *La Glossa Ordinaria. Quelques prédécesseurs d'Anselme de Laon*, în RThAM 9 (1937), pp. 365-400. RICHARD WILLIAM HUNT, *Studies on Priscian in the eleventh and twelfth centuries*, în *Medieval and Renaissance Studies* 1 (1943), pp. 194-231. RICHARD WILLIAM SOUTHERN, *Lanfranc of Bec and Berengar of Tours*, în *Studies in Medieval History presented to F. M. POWICKE* (1948), pp. 27-48. Idem, *The Canterbury Forgeries*, în *English Historical Review* 73 (1958), pp. 193-226. PAUL ANCIAUX, *La théologie du sacrement de la Pénitence au XIIe siècle*, Louvain, 1949, passim. FRIEDRICH STEGMÜLLER, *Repertorium biblicum medii aevi III*, Madrid, 1951, n. 5368-5383. C. N. L. BROOKE, *Archbishop Lanfranc, the English Bishops and the Council of London of 1075*, în *Studia gratiana* 12 (1967), pp. 39-59. JEAN DE

MONTCLOS, *Lanfranc et Bérenger. La controverse eucharistique du XIe siècle*, Louvain, 1971. MARGRET GIBSON, *Lanfranc's Commentary of the Pauline Epistles*, în *The Journal of Theological Studies, N.S.* 22 (1971), pp. 86-112. Idem, *Lanfranc's Notes on patristic texts*, în *The Journal of Theological Studies, N.S.* 22 (1971), pp. 435-450. Idem, *Lanfranc of Bec*, Oxford, 1978, cu bibliografie. FRANK BARLOW, *The English Church 1066-1154*, London, 1979. M. RICHTER, *Canterbury Professions*, 1979. CARL ANDRESEN (ed.), *Handbuch der Dogmen- und Theologiegeschichte* I (1982), pp. 542-554 (E. MÜHLENBERG). GARY MACY, *The Theologies of the Eucharist in the Early Scholastic Period*, Oxford, 1984. PIERRE RICHÉ/GUY LOBRICHON (ed.), *Le Moyen Age et la Bible*, Paris, 1984, passim. KURT FLASCH, *Das philosophische Denken im Mittelalter von Augustin zu Machiavelli*, Stuttgart, 1987, pp. 187-193. Idem, *Einführung in die Philosophie des Mittelalters*, Darmstadt, 1987, pp. 38-49. G. MATTON, în *Catholicisme* V, pp. 1775-1778. J. DE MONTCLOS, în DSAM IX, pp. 197-201. A. PIOLANTI, în ECatt VII, p. 890. A. SCHMITT, în LThK VI, pp. 781-782. M. GIBSON, în *Lexikon des Mittelalters* V, pp. 1684-1686 și în TRE XX, pp. 434-436. J. R. GEISELMANN, în RGG IV, pp. 224-225. KLAUS REINHARDT, art. *Lanfrank von Bec*, în BBKL 4 (1992), pp. 1074-1076. GERHART LADNER, *Theologie und Politik vor dem Investiturstreit. Abendmahlsstreit, Kirchenreform, Cluni u. Heinrich III.*, ed. a II-a, Darmstadt, 1968, pp. 14-27. ANN COLLINS, *Teacher in faith and virtue. Lanfranc of Bec's commentary on Saint Paul*, Leiden, 2007. THOMAS M. KRÜGER, *Adhärenz zu Lanfrank und amtsbezogene „rectitudo" in Anselms Briefbüchern*, în STEPHAN ERNST/ THOMAS FRANZ (ed.), *Sola ratione. Anselm v. Canterbury (1033-1109) und die rationale Rekonstruktion des Glaubens*, Würzburg, 2009, pp. 183-203.

Anselm de Canterbury († 1109)

Născut în Aosta (Piemont), din părinți nobili, având încă de mic înclinații spre teologie, rătăcește câtva timp, apoi vine la mănăstirea Bec, unde audiază pe Lanfranc. Elev distins al acestuia, ajunge director al școlii din Bec, conducând-o 30 de ani. Proeminență intelectuală, Anselm se impune și e ales arhiepiscop de Canterbury. Ca arhiepiscop, suferă de două ori exil de la regele Angliei: prima dată pentru că era contra învestiturii laice (ca Hildebrand), apoi pentru același motiv, fiind rechemat de rege după pacea cu Roma.

În primul exil ia parte la sinodul de la Bari (1098). Anselm e părintele scolasticii, care a dus mai târziu la abuzurile indulgențelor, autorul celebrei devize „*credo ut intelligam*", devenită deviza scolasticii. Dă mare avânt raţiunii şi dialecticii în chestiunile teologice.

Anselm este cel care caută prin argumente filosofice să dovedească existența lui Dumnezeu. El folosește argumentul ontologic (a priori), adică: în sufletul meu există ideea despre o ființă supremă, decât care nu e alta mai presus, căci atunci aceea ar fi superioară. Această idee este înnăscută în sufletul meu și ea trebuie să-și aibă existența reală, întrucât e concepută și postulată de sufletul meu. Gaunilo, un călugăr, contrazice acest argument prin închipuirea în largul oceanului a unei insule care poate să nu aibă existență reală, deși eu mi-o închipui.

Anselm elaborează și ideea răscumpărării: nu putem fi răscumpărați decât prin jertfa lui Dumnezeu, căci dacă un om ar fi fost în stare de această jertfă, el ar fi fost mai presus decât Dumnezeu. Concepând raportul dintre Dumnezeu și om ca pe un raport de drept, care a fost stricat de către om prin jignirea adusă de el majestății divine, s-a găsit necesară *ideea satisfacției* pe care singur Fiul o poate aduce Tatălui și care singură explică misterul Întrupării.

Mântuitorul Hristos, aducând o satisfacție mai mare decât se cerea, iar după El și sfinții săvârșind mai multe fapte bune decât cele care li se cereau pentru mântuire, având „*merite prisositoare*" - *opera superrogatoria* -, s-a ajuns la ideea că plusul acesta îl poate folosi Biserica, dând altora care aveau nevoie și pe care îi desemna după criterii contabile. Această concepție va nemulțumi pe mulți credincioși medievali, făcându-i să întreprindă mișcări reformatoare în Biserică.

Anselm scrie și combate nominalismul. E considerat sfânt de catolici. Din multele lui scrieri, amintim:

a) *Monologion*, expunere asupra naturii divine și a Sfintei Treimi;

b) *Proslogion*, în care caută să dovedească existența lui Dumnezeu prin argumentul ontologic;

c) *Cur Deus homo (factus est)*, în care expune teoria asupra răscumpărării, motivând întruparea Domnului și arătând că era imposibilă răscumpărarea prin omul însuși;

d) *De fide Trinitatis*, operă contra lui Roscelin;

e) *De libero arbitrio*;

f) *Liber apologeticus*;

g) *De processione Spiritus Sancti contra Graecos* etc.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: Ediția Gabriel Gerberon, Paris, 1675. J. P. Migne, PL 158-159. Ediția Anselm Stolz, 1937. Ediția Franciscus Salesios Schmitt, 5 vol., 1946-1951. **Traduceri: Germană:** *Leben, Lehre, Werke. Übers., eingel. u. erl. v. Rudolf Allers*, 1936. Myst. *Beten, Proslogion u. ausgew. Gebete, übers. u. eingel. v. Alfons Kemmer*, Luzern, 1949. F. S. Schmitt, *Anselm von Canterbury, Cur Deus homo. Warum Gott Mensch geworden*, lat. u. dt., 1956. *Cur Deus homo. Lat. u. Dt. Besorgt u. übers. von Franciscus Salesius Schmitt*, 5. Aufl., Sonderausg., Darmstadt, 2006. **Engleză:** *The major works. Ed. eith an introd. and notes by Brian Davies*, Oxford, 1998. **Română:** *De ce s-a făcut Dumnezeu om. Cur Deus homo*, traducere (pp. 58-281), studiu introductiv (pp. 11-45) și note de Emanuel Grosu, în volumul: Anselm de Canterbury, *De ce s-a făcut Dumnezeu om. Cur Deus homo*, Editura Polirom, Colecția *Plural*, vol. 28, Iași, 1997 (Tabel cronologic, pp. 7-9). *Monologhion* (cap. 65-67: *Despre rațiune*), studiu introductiv, traducere și note de Alexander Baumgarten, în studiul *Sfântul Anselm din Canterbury, Monologion*, în rev. A.B., nr. 10-12/1997, pp. 83-91. *Prosloghion sau discurs despre existența lui Dumnezeu*, traducere din limba latină (după Sancti Alselmi, *Prosologion seu Alloguium de Dei existentia*, PL 159, 223 B-242 C), note și postfață de Alexander Baumgarten, în vol. Anselm de Canterbury, *Prosologion*, Biblioteca Apostrof, 1996, pp. 7-58. *Cartea apologetică a Sfântului Anselm dată ca răspuns întâmpinărilor aduse în locul nesocotitului*, traducere de Alexander Baumgarten, în vol. Anselm de Canterbury, *Prosologion*, Biblioteca Apostrof, 1996, pp. 71-97.

Studii şi Manuale: Literatură în limba română: Alexander Baumgarten, *Postfaţă* la vol. Sfântul Anselm din Canterbury, *Prosologhion sau Discurs despre existenţa lui Dumnezeu,* Biblioteca Apostrof, 1996, pp. 110-127 (De acelaşi autor, în acelaşi vol. *Repere biografice*, pp. 106-108; *Catalogul operelor Sfântului Anselm*, pp. 108-109; *Bibliografie*, pp. 128-130). Colin Brown, *Anselm şi argumentul ontologic*, în volumul său *Filosofia şi credinţa creştină*, traducere de Daniel Tomuleţ, Editura Cartea Creştină, Oradea, 2000, pp. 20-23. Ioan Ghe. Savin, *Argumentul ontologic la Anselm de Canterbury*, în rev. B.O.R., nr. 5 (578)/1929, pp. 402-410; nr. 6 (579)/1929, pp. 496-506. ***, *Sfântul Anselm (1033-1109)*, în *Vieţile Sfinţilor*, vol. I: *ianuarie-iunie*, Arhiepiscopia Romano-Catolică, Bucureşti, 1982, pp. 178-180. **Literatură străină:** Joseph Saenz de Aguirre, *Theologia S. Anselmi*, 3 vol., Roma, 1689. Friedrich Rudolf Hasse, *Anselm von Canterbury* I, 1843; II, 1852 (reeditare, 1966). Domet de Vorges, *St. Anselme*, Paris, 1901. Grabmann I, p. 259 ş. u. Seeberg, DG III, pp. 150 ş. u.; 207 ş. u. Eadmer, *Vita Anselmi archiepiscopi Cantuariae, beschr. v. seinem Schüler u. unzertrennl. Begleiter, übers. v. Günther Müller*, 1923. Wolfram v. den Steinen, *Vom hl. Geist des Mittelalters. Anselm v. Canterbury und Bernhard von Clairvaux*, 1926. Karl Künstle, *Ikonographie der Heiligen*, 1926, pp. 64-65. Karl Barth, *Fides quaerens intellectum. Anselms Beweis der Existenz Gottes im Zusammenhang seines theologischen Problems*, 1931. André Wilmart, *Auteurs spirituels et textes dévots du Moyen-âge latin*, 1932. J. Clayton, *St. Anselm*, Milwaukee, 1933. Otto Samuel, *Über die Beweisbarkeit der Existenz Gottes. Konsequenzen des anselm. Beweisverfahrens*, 1936. R. T. Jones, *Sancti Anselmi Mariologis*, Mundelein/Illinois, 1937. Gottlieb Söhngen, *Die Einheit der Theologie in Anselms Proslogion*, 1938. J. S. Bruder, *Mariology of Saint Anselm of Canterbury*, Fribourg, 1939. Adolf Kolping, *Anselms Proslogion-Beweis der Existenz Gottes*, 1939. G. Ceriani, *San Anselmo*, Brescia, 1946. J. Springer, *Argumentum ontologicum. Existentiële interpretatie*, 1947. Ferdinand Bergenthal, *Das Sein, der Ursprung und das Wort. Der Gottesgedanke des hl. Anselm. Mit dem lat. u. dt. (v. Anselm Stolz) Text des Proslogion*, 1949. Edmund Schlink, *Anselm und Luther. Eine Studie über den Glaubensbegriff in Anselms Proslogion*, în *Welt-Luthertum von heute. Festschrift für Anders Nygren*, 1950, p. 269 ş. u. R. Perino, *La dottrina Trinitaria di Sant' Anselmo*, Roma, 1952. Arthur Michael Landgraf, *Dogmengeschichte der Frühscholastik* I/1, 1952, p. 37 ş. u. J. Mc Intyre, *St. Anselm and his critics. A re-interpretation of the „Cur Deus*

homo", Edinburgh, 1954. JÖRG ERB, *Die Wolke der Zeugen*, II, 1954, p. 120 ş. u. Idem, *Geduld und Glaube der Heiligen*, 1965, p. 144. FRIEDRICH HAUß, *Väter der Christenheit*, I, 1956, pp. 117-118. ADOLF SCHURR, *Die Begründung der Philosophie durch Anselm von Canterbury. Eine Erörterung des ontologiscen Gottesbeweises*, 1966. FELIX HAMMER, *Genugtuung und Heil. Absicht, Sinn und Grenzen der Erlösungslehre Anselms von Canterbury*, 1967. LM I, p. 270 ş. u. JOSEPH BRAUN, *Tracht und Attribute der Heiligen in der deutschen Kunst*, 1943, p. 85. OTTO WIMMER, *Handbuch der Namen und Heiligen*, ed. a II-a, 1959, p. 117. WATTENBACH-HOLTZMANN, I, pp. 402; 437-438; 698-699; 766-767; 772; 778; 782; 784. *Überweg*, II, pp. 192 ş. u.; 698 ş. u. RE I, p. 562 ş. u.; XXIII, pp. 65-66. EKL I, pp. 129-130. RGG I, pp. 397-398. DHGE III, p. 464 ş. u. DThC I, p. 1327 ş. u. DSp I, p. 690 ş. u. EC I, p. 1406 ş. u. LThK I, p. 592 ş. u. DBN I, p. 482 ş. u. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ, art. *Anselm von Canterbury*, în BBKL 1 (1990), pp. 182-184, cu bibliografie adusă la zi.

SECOLUL AL XII-LEA

Petru Abelard (1079-1142)

Viața

E unul dintre cele mai de seamă nume din acest secol. Audiază pe Roscelin, apoi la Paris pe realistul Guillaume de Champeaux, mare teolog. Intelectual superior, Abelard își înființează propria școală: întâi la Melus, apoi la Corbeil, devenind în cele din urmă conducător al școlii Notre Dame din Paris. Discipolii și elevii lui sunt foarte numeroși, peste 10 000.

Cunoaște la Paris pe canonicul Fulbert și pe nepoata sa, frumoasa Heloïse, care-l adoră. Pasionat de ea, o seduce, ea refuză căsătoria cu dorința de a-l vedea între marii doctori ai Bisericii. Fulbert se răzbună, castrându-l. El se călugărește, Heloïse la fel. Rugat insistent, reia învățământul, predând dialectica și teologia. E persecutat de călugări.

Înființează un fel de ermitaj închinat Duhului Sfânt. Către sfârșitul vieții dă iar lecții la Paris, în sfârșit, adăpostit de egumenul de Cluny, Petru Venerabilul, moare cu dorința ca trupul lui să fie trimis Heloïsei, ca s-o învețe mai elocvent „*ce iubești când iubești un om*".

Abelard are greșeli dogmatice: sunt toate scoase în cartea lui Bernard de Clairvaux, *Contra capitola erorum Petri Abellardi*; ele sunt: modalism (Sfânta Treime), tendințele nestoriene (despre Hristos), răscumpărarea o consideră simplă milă a lui Hristos pentru noi, servindu-ne ca o lecție.

Simțind punctul slab al scolasticii, Abelard spune că trebuie să plecăm inductiv, de la îndoială, cu alte cuvinte, întâi trebuie să înțelegem și apoi să credem (*intelligo ut credam*). În felul acesta,

cugetarea lui se transformă în problematică. În cele 158 de teze „*sic et non*", în care pune față în față principalele probleme filosofico-teologice, după cum apar ele în gura marilor dascăli creștini, Abelard nu atacă autoritatea, ci caută, prin negarea afirmației, să scoată adevărul prin discernământ logic, așa cum obișnuiau juriștii timpului. Fire religioasă, dar prea încrezut în a putea demonstra rațional orice dogmă, Abelard a introdus în scolastică, încă de la început, germenele dizolvant al îndoielii individualiste.

Opera

1. Theologia Christiana este revizuirea unei opere condamnate și arse.

2. Introductio ad theologiam, din care se păstrează doar o parte.

3. Sic et non este opera cea mai de seamă a lui, tratând 150 de chestiuni teologice; e primul fel de scriere în controversă, pregătind celebrele „*discutationes*" din vremea scolasticii.

E condamnat de Biserică. Ca filosof, asimilează pe Aristotel, rămânând ca unul dintre puținii profesori de mare valoare în istoria culturii omenești și celebru om de știință.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: J. P. Migne, PL 178 (*Logica*; *Dialectica*; *De unitate et trinitate divina*; *Theologia christiana*; *Introductio ad theologiam*; *Dialogus inter philosophum, Judaeum et Christianum*; *Sic et non*; *Ethica seu scito se ipsum*; *Commentariorum super S. Pauli epistolam ad Romanos libri V*; *Historia calamitatum Autobiografie*). Victor Cousin (ed.), *Opera*, 2 vol., Paris 1849/1859. Heinrich Ostlender, *Theologia Summi Boni*, 1939. **Traduceri: Germană:** Bernhard Geyer (ed.), *Philosophische Schriften*, 1919-1933. J. T. Muckle (ed.), *Historia calamitatum und Briefwechsel mit Héloïse*, în MS 12/1950, p. 163 ș. u.; MS 15/1953, p. 47 ș. u.; MS 17/1955, p. 240 ș. u.; deutsch von Eberhard Brost, 1938; ed. a II-a, 1954. **Română:** Abélard, *Etica sau cartea intitulată „Cunoaște-te pe tine însuți"*, traducere și note de Dan Negrescu, Editura Paideia, București, 1993. Idem, *Etica*, traducere de Dan Negrescu, Editura Paideia, București, 1994. Heloise și Abelard, *Autoportrete epistolare*, introducere, traducere și note de Dan Negrescu, Editura Paideia, București, 1994. Abelard,

Logica ingredientibus (fragment), traducere de CĂTĂLIN ZAHARIA, în antologia *Istoria filosofiei în texte alese*, ediție alcătuită de G. VLĂDUȚESCU, I. BĂNȘOIU, S. TOTU, Editura Paideia, București, 2004, pp. 421-442.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: ÉTIENNE GILSON, *Filosofia în Evul Mediu*, traducere de ILEANA STĂNESCU, Editura Humanitas, București, 1995. ALAIN DE LIBERA, *Cearta Universaliilor*, traducere de ILIE GYURCSIK și MARGARETA GYURCSIK, Editura Amarcord, Timișoara, 1998. Idem, *Gândirea Evului Mediu*, traducere de MIHAELA și ION ZGĂRDĂU, Editura Amarcord, Timișoara, 2000. † NICOLAE CORNEANU, Mitropolitul Banatului, *Prietenie celebră: Abélard și Heloiza*, în volumul său: *Miscellanea Patristica*, Editura Amarcord, Timișoara, 2001, p. 187. Republicat din *Jurnal literar*, nr. 1-2/2000, pp. 187-191. CLAUDIU MESAROȘ, *Filosofii cerului. O introducere în gândirea medievală*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2005. PIERRE ABELARD, *Comentarii la Porfir. Despre universalii impreună cu fragmente corespondente din Porfir, Boethiussi și Ioan din Salisbury*, ediție bilingvă, traducere din limba latină de SIMONA VUCU, notă introductivă, tabel cronologic și note de CLAUDIU MESAROȘ și SIMONA VUCU, postfață de CLAUDIU MESAROȘ, Editura Polirom, Iași, 2006. **Literatură străină**: CHARLES DE RÉMUSAT, *Abélard*, 2 vol., Paris, 1845 (lb. germană, 1883). SAMUEL MARTIN DEUTSCH, *Peter Abaelard, ein kritischer Theologe des 12. Jahrhunderts*, 1883. ADOLF HAUSRATH, *Peter Abaelard*, 1893. E. KAISER, *Pierre Abélard critique*, 1901. *Analecta hymnica* 48/1905, p. 141 ș. u. GRABMANN II, p. 168 ș. u. BERNHARD GEYER, *Die Stellung Abaelards in der Universalienfrage*, în BGPhMA Suppl. I, 1913, p. 101 ș. u.; L. S. WRIGHT, *History of the Letters of Abelard and Heloise in English and in French*, Harvard University, 1929. MANITIUS III, p. 105 ș. u. J. SICKES, *Peter Abelard* (lb. engleză), 1932. J. COTTIAUX, *La Conception de la théologie chez Abélard*, în RHE 27/1932, pp. 247 ș. u.; 533 ș. u.; 788 ș. u. G. PARÉ/A. BRUNET/P. FREMBLAY, *La renaissance du XIIe siècle*, Paris, 1932, p. 275 ș. u. C. OTTAVIANO, *Pietro Abelardo*, Roma, 1933. JOHAN HUIZINGA, *Abelard*, 1934. HELEN WADDELL, *Peter Abaelard* (roman), deutsch von LUCY VON WANGENHEIM, 1935. JOS. WEINGARTNER, *Abaelard und Bernhard* (roman), 1937; ed. a II-a, 1948. ETIENNE GILSON, *Héloïse et Abélard*, Paris, 1938; ed. a II-a, 1955 (dt. übers. u. Nachw. v. S. u. K. THIEME-PAETOW, 1955). JOHANNES KLEIN, *Das Liebesopfer. Dichtung um Abaelard und Héloïse* (roman), 1940. J. DE GHELLINCK, *L'essor de la littérature latine au XIIe siècle*, Brüssel-Paris, 1946, p. 41 ș. u. Idem, *Le mouvement théologique du XIIe siècle*, ed. a II-a, Brügge, 1948, p. 149 ș. u. R. B. LLOYD, *Peter Abelard*, London, 1947. J. R. MCCALLUM, *Abe-*

lard's Christian Theology, 1948. ARTUR MICHAEL LANDGRAF, *Einführung in die Geschichte der theologischen Literatur der Frühscholastik*, 1948, p. 62 ş. u. WERNER CATEL, *Peter Abaelard. Eine Dichtung*, 1950. *Überweg* II, pp. 213 ş. u.; 702 ş. u. FRIEDRICH HAUß, *Väter der Christenheit* I, 1956, pp. 118-119. RUDOLF THOMAS, *Der philosophisch-theologische Erkenntnisweg Peter Abaelards im „Dialogus inter Philosophum, Judaeum et Christianum"*, Diss. Bonn u. d. T.: Das höchste Gut, 1966. RE I, p. 14 ş. u. EKL I, pp. 1-2. RGG I, pp. 3-4. MGG I, pp. 14-15. DThC I, p. 36 ş. u. DHGE I, p. 71 ş. u. LThK I, pp. 5-6. LM I, pp. 15-16. HAUCK IV, p. 429 ş. u. WATTENBACH-HOLTZMANN I, pp. 368; 767-768. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ, art. *Abaelard, Peter*, în BBKL 1 (1990), pp. 2-4, cu bibliografie adusă la zi.

Bernard de Clairvaux (1090-1153)

Viaţa

Anselm fusese dogmatic, Abelard, om de ştiinţă, Bernard este marele mistic. Francez de viţă nobilă, se călugăreşte la 22 ani, dând apoi un simţit impuls ordinului călugăresc al Cistercienilor (Citeaux).

A fost egumen al mănăstirii cisterciene din Clairvaux, în care calitate s-a distins printr-un mare talent de organizator, predicator şi cugetător profund. A refuzat rangurile, rămânând egumen al mănăstirii din Clairvaux.

A fost omul care s-a impus, fiind ascultat de papi şi împăraţi. A înfierat schisma lui Anaclet, a predicat Cruciada a II-a, a luptat contra ereziilor (contra maniheilor, a lui Abelard şi a profesorului Gilbert de Porrée).

De o intransigenţă uneori exagerată, Bernard de Clairvaux a combătut cu tărie exagerările scolasticii, prin care se credea că se slăbeşte autoritatea Tradiţiei bisericeşti. Om de o morală superioară, a fost numit după moarte cu titlul de *„doctor mellifluus"*.

A fost teolog mistic, cel mai renumit în direcţia practică, utilizând asceza şi umilinţa ca mijloace de perfecţionare; a fost condus de lozinca: *„In tantum Deus cognoscitur, in quantum amatur"* (*„Cunoşti pe Dumnezeu în măsura în care-L iubeşti"*).

Opera

1. *De diligendo Deo* - pentru ce să iubim pe Dumnezeu.

2. *De gradibus humilitates et superbiae* - o carte cu caracter moral.

3. *De gratia et libero arbitrio* și *De consideratione*, tratat ascetic prin care îi atrăgea atenția papei Eugeniu II (1145-1153) că nu „*imperium*", ci „*sacerdotium*", nu domnia luxoasă, ci slujirea smerită să fie ținta lui; are, de asemenea, și 332 de cuvântări, 84 asupra Cântării Cântărilor, în care expune doctrina sa despre iubire și evlavie ca izvoare ale cunoașterii.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: Ediție completă, JEAN MABILLON, Paris, 1667 (ed. a III-a, 1719). J. P. MIGNE, PL 182-185. **Traduceri: Germană:** *Gesamtausgabe*, 11 Bde., nach der Übertr. v. AGNES WOLTERS hrsg. v. EBERHARD FRIEDRICH, 1934 ș. u. *Sermones in Cantica Canticorum*, hrsg. v. JOHANNES SCHUCK, 1927. *Briefe*, dt. v. HEDWIG MICHEL, 1928. *Der hl. Bernhard (Werke, Ausz., dt.)*, hrsg. v. HUGO HOEVEL, 1953. *Die Botschaft der Freude. Texte über Askese, Gebet u. Liebe, ausgew. u. eingel. v. JEAN LECLERCQ, übertr. v. Mönchen der Zisterzienserabtei Wettingen-Mehrerau*, 1953.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: JACQUES LE GOFF, *Primii trecători prin purgatoriu: Sfântul Bernard*, în lucrarea: *Nașterea Purgatoriului*, traducere și note de MARIA CARPOV, Editura Meridiane, București, 1995, vol. I, pp. 275-277. Vezi în aceeași lucrare capitolul: *Patru mari teologi și focul: Schița unui tratat despre vremea din urmă. Un cistercian: Sfântul Bernard*, pp. 246-248. I. LĂNCRĂNJAN, *Recenzie* la vol. ETIENNE GILSON, *La Théologie Mystique de Saint Bernard*, Paris, J. Vrin, 1934, 251 p., în rev. *Raze de lumină*, nr. 1-2/1935, pp. 135-137. PIERRE RICHÉ, *Sfântul Bernard*, traducere din franceză de GEORGETA HAJDU, în vol. BERNARD SESÉ/PAUL AYMARD/PIERRE RICHÉ/MICHEL FEUILLET, *Viețile sfinților Augustin, Benedict, Bernard, Francisc din Assisi, Ioan al Crucii*, Editura Humanitas, București, 1996, pp. 147-204. **Literatură străină:** LEOPOLD JANAUSCHEK, *Bibliographia Bernardina*, Wien, 1891 (reeditare, Hildesheim, 1959). E. VAN CASSEL, *Bibliographie over de H. Bernardus*, în GEDENKBOEK, *Saint Bernhard von Clairvaux*, Rotterdam, 1953, pp. 337-338. *Bibliographie Bernardine 1891-1957*, hrsg. v. J. DE LA CROIX-BOUTON, Paris, 1958. AUGUST NEANDER, *Der hl. Bernhard*, 1813 (ed. a IV-a, 1889, ed. SAMUEL MARTIN DEUTSCH). ELPHEGIUS VACANDARD, VIE DE ST. BERNHARD,

2 Bde., Paris, 1895 (ed. a V-a, 1927, trad. în limba germană de MATTHIAS SIERP, 1897/1898). A. KIENLE, în *Gregoriusbl.* 26/1901, pp. 2 ş. u.; 17 ş. u. JOS. RIES, *Das geistl. Leben in seinen Entwicklungsstufen nach der Lehre des hl. Bernhard*, 1906. FRITZ RADCKE, *Die eschatologische Anschauungen Bernhards von Clairvaux*, Diss. Greifswald, 1915. ERICH CASPAR, *Bernhard von Clairvaux*, în *Meister der Politik*, hrsg. v. E. MARCKS und K. A. v. MÜLLER, I, 1923, p. 563 ş. u. ROBERT LINHARDT, *Die Mystik des hl. Bernhard*, Diss. München, 1924. M. C. SLOTEMAKER DE BRUINE, *Het ideal der navolging van Christus ten tijde van Bernhard v. Clairvaux*, Wageningen, 1926. TIBURTIUS HÜMPFNER, *Ikonogr. des hl. B. v. C.*, 1927. OTTO URSPRUNG, *Die kath. Kirchenmusik*, 1931, p. 93 ş. u. P. MITERRE, *La doctrine de S. B.*, Brüssel, 1932. HILDE FECHNER, *Die polit. Theorien des Abtes B. v. C. in seinen Briefen*, 1933. GERTRUD FRISCHMUTH, *Die paulin. Konzeption in der Frömmigkeit B.s v. C.*, Diss. Berlin, 1933. EMMANUEL KERN, *Tugendsystem des hl. B. v. C.*, 1934. ETIENNE STEFAN GILSON, *La théologie mystique de S. B.*, ed. a II-a, Paris, 1947; dt. v. PHILOTHEUS BÖHNER, 1936. W. WILLIAMS, *S. B. of C.*, Manchester, 1935; ed a II-a, 1953. KARL GUSTAV FELLERER, *Der gregorian. Choral im Wandel der Jh.e*, 1936, p. 31 ş. u. OLAVI CASTRÉN, *B. v. C. Zur Typologie des ma. Menschen*, Diss. Lund, 1938. D. J. BAARSLAG, *Bernhard v. Clairvaux*, Amsterdam, 1941. K. KILGA, *Der Kirchenbegriff des hl. B. v. C.*, în Cist 1947-1948. PAUL ROHBECK, *B. v. C. Gestalt u. Idee*, 1949. KARL ANTON VOGT, *B. v. C. Ein Mönch lenkt das Abendland*, 1949, Liz.ausg. Luzern, 1953. A. J. LUDDY, *Life and Teaching of S. B.*, ed. a III-a, Dublin, 1950. JOHANN SCHENK, *Der Adler, der in die Sonne blickt. B. v. C.*, 1953. JOHANNES HONNEF, *B. v. C. im Lichte der Gegenw.*, 1953. ELISABETH v. SCHMIDT-PAULI, *Bernhard v. Clairvaux Lb.*, mit Lit.verz., p. 431 ş u., 1953. AGAPE MENNE, *Im Bannkreis B.s v. C. Aus dem Leben einer Zisterzienserinnenabtei*, mit Lit.verz., p. 246 ş. u., Salzburg, 1953. JEAN LECLERCQ, *Etudes sur S. B. et le texte de ses écrits*, Rom, 1953. Idem, *Bernhard von Clairvaux*, în A. DE VOGÜÉ, *La communauté de l'abbé dans la règle de saint Benoît*, Paris, 1960, p. 122 ş. u. J. CALMETTE/H. DAVID, *Saint Bernhard*, 1953. *B. de C. ed. commission d'histoire de l'ordre de Cîteaux*, Paris, 1953. *Saint Bernhard théologien*, în *Anal. s. ord. Cist* 9/1953. WILHELM KUMMER, *Bernhard und Maria. Bernhard von Clairvaux, der Minnesänger der Gottesmutter*, 1953. G. VENUTA, *Libero arbitrio è liberta della gracia nel pensiero di San Bernardo*, Roma, 1953. JÖRG ERB, *Die Wolke der Zeugen*, I, ed. a III-a, 1954, p. 178 ş. u. Idem, *Geduld und Glaube der Heiligen*, 1965, p. 283. CARL STANGE, *Bernhard von Clairvaux*, 1954. *Bernhard von Clairvaux, Mönch und Mystiker*, hrsg. v. JOSEPH LORTZ, 1955. ERICH KLEINEIDAM, *Wissen, Wiss. u. Theol. bei B. v. C.*, 1955. OTTO v. TAUBE, *Brüder der*

oberen Schar. Gestalten aus der Welt der Bibel u. der Gesch. der Kirche, 1955, p. 218 ş. u. FRIEDRICH HAUß, *Väter der Christenheit*, I, 1956, p. 105 ş. u. WALTER STEINLE, *Bernhard von Clairvaux. Ein »ev.« Mönch*, în *Menschen vor Gott*, hrsg. v. ALFRED RINGWALD, II, 1958, pp. 108-109. *Das Leben des hl. Bernhard von Clairvaux (Vita prima)*, hrsg., eingel. u. übers. v. PAUL SINZ, 1962. WILHELM HISS, *Die Anthropologie Bernhards von Clairvaux*, Diss. Köln, 1964. JOSEF MARIA NIELEN, *Christliche Gestalten*, 1965, p. 139 ş. u. ADRIAAN HENDRIK BREDERO, *Bernhard von Clairvaux im Widerstreit der Historie*, 1966. ANTON VAN DINKERKEN (D. I. ASSELBERGS, WILLEM JAN MARIE ANTON), *Bernhard von Clairvaux. Aus dem Ndrl. übertr. von LOTTE V. SCHAUKAL*, 1966. HENRY DANIEL-ROPS (D. I. JULES CHARLES HENRI FATIOT), *Bernhard von Clairvaux u. seine Söhne. Ins Dt. übertr. v. ALASTAIR (D. I. HANS HENNING BARON V. VOIGT-ALASTAIR)*, 1964. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ, art. *Bernhard von Clairvaux*, în BBKL 1 (1990), pp. 530-532, cu o bogată bibliografie adusă la zi.

Hugo de Saint Victor, din Paris († 1141)

A fost discipol al şcolii înfiinţate de Guillaume de Champeaux, ţinând calea de mijloc între scolastică şi mistică. St. Victor a ridicat renumele acestei şcoli. A fost om de înaltă cultură şi suflet bun, trecut atât între scolastici, cât şi între mistici, fără să preţuiască prea mult raţiunea.

A scris, între altele, *De sacramente christianae fidei*, prima operă dogmatică în acea epocă, precum şi alte scrieri mistice

Amic al lui Bernard de Clairvaux, a dus o viaţă morală ireproşabilă.

BIBLIOGRAFIE

EDIŢII ŞI TRADUCERI: J. P. MIGNE, PL 175-177. *Indiculum*, ed. J. DE GHELLINCK, în *Recherches de sciene religieuse* 1, 1910. *Soliloquium De arrha animae et De vanitate mundi (liber 1-2)*, ed. K. MÜLLER, 1913. *Didascalicon de studio legendi*, ed. C. H. BUTTIMER, Washington, 1939. *Chronicon quae dicitur H. d. St. V.*, ed. G. WAITZ în MG SS 24. *Prolog: De tribus maximis circumstantiis*, ed. W. M. GREEN, în *Speculum* 18, 1943. J. LECLERCQ, Grammatica, în AHDL 14/1943-1945, pp. 263-322. *Hugonis de Sancto Victore De sacramentis Christiane fidei. Cura et studio*

Rainer Berndt, Monasterii, 2008. **Traduceri: Germană:** W. Oehl, *Deutsche Musikerbriefe des Mittelalters 1100-1550*, 1931, pp. 47-54. P. Wolff, *Die Viktoriner, mystische Schr.*, Wien, 1936, pp. 47-125. Idem, *H. v. St. V. Mystische Schr.*, 1961.

Studii și Manuale: Literatură în limba română: Jacques le Goff, *Patru mari teologi și focul: Schița unui tratat despre vremea din urmă. Un canonic parizian: Hugues de Saint Victor († 1141)*, traducere și note de Maria Carpov, în volumul: Jacques le Goff, *Nașterea Purgatoriului*, Editura Meridiane, București, 1995, vol. I, pp. 242-246. **Literatură străină:** Friedrich Wilhelm Bautz, art. *Hugo von St. Viktor*, în BBKL 2 (1990), pp. 1148-1151, cu bibliografie. Ulrich G. Leinsle, *Die H. v. St. Viktor zugeschrieb. Texte „De libero arbitrio" u. Vivianus von Prémontré*, în AnPraem 57/1981, pp. 183-195. Pierre M. Gy, *Douleur des péchés et pénitence dans la théologie du XII siècle*, în ASR 3/1998, pp. 125-132. Donnalee Dox, *The idea of the theater in Latin christian thought. Augustine to the fourteenth century*, Ann Arbor, 2004, pp. 85-87. Ineke van 't Spijker, *Hugh of S. V.'s virtue: ambivalence and gratuity*, în *Virtue and ethics in the twelfth century. Ed. by István P. Bejczy and Richard G. Newhauser*, Leiden, 2005, pp. 75-94. Franklin T. Harkins, *Secundus Augustinus. H. of St. Victor on liberal arts study and salvation*, în AuSt 37/2006, pp. 219-246. Hugh of St.Victor, în *The sermon on the mount through the centuries. Grand Rapids*, MI 2007, pp. 59-80. Wendelin Knoch, *Exegese u. Dogmatik. Theol. Implikationen d. Trennung von systemat. u. bibl. Theologie in d. Frühscholastik*, în ThGl 97/2007, pp. 1-11. Boyd Taylor Coolman, *Hugh of St. Victor an „Jesus wept". Compassion as ideal „humanitas"*, în ThSt 692008, pp. 528-556. Paul Rorem, *The early Latin Dionysius. Eriugena and Hugh of St. Victor*, în MoTh 242008, pp. 601-614. *Mittelalterl. u. frühneuzeitl. dt. Übersetzungen d. pseudo-hugonischen Kommentars zur Augustinusregel*, Hrsg. von Inga Marion Kramp, Münster, 2008. Francesco Fiorentino, *Libertà, sapienza e scienza in Ugo di S. Vittore e nell'anonimo della „Summa Sententiarum"*, în *Gregorianum*, 89/2008, pp. 768-789. Franklin T. Harkins, *„Homo assumptus" at St. Victor. Reconsidering the relationship between Victorine christology and Peter Lombard's first opinion*, în *Thomist*, 72/2008, pp. 595-624. Igna Marion Kramp, *Renovamini spiritu. Dt. Übers. als Modernisierung im späten Mittelalter = Ernüwent den geist üwers gemütes*, Münster, 2009. *Bibel u. Esegese in d. Abtei Saint-Victor zu Paris*, Münster, 2009. Paul Rorem, *Hugh of Saint Victor*, Oxford, 2009.

Richard de Saint Victor († 1173)

A fost discipolul Sfântului Victor, mistic speculativ, teoretician al misticii, accentuând, pe lângă credință și rațiune, contemplația, ca mijloc de cunoaștere a lui Dumnezeu.

A scris opere teologice și mistice.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: *Opera Omnia*, ediția Köln, 1621. *Opera Omnia*, ediția Rouen, 1656. Din această ediție au fost prelucrate apoi operele de către F. HUGONIN în 1855, pentru ediția J. P. MIGNE, PL 196, 1-1366. **Traduceri: Franceză:** Ediția *Sermons et opuscules inédits*, Paris-Brügge, 1951.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: M. GRABMANN, *Geschichte der scholastischen Methode* II, Freiburg, 1911, p. 480 ș. u. J. EBENER, *Die Erkenntnislehre des Richards von St. Viktor*, D1., 1917. H. BARON, *Hugues et Richard de St. Victor*, Textes choissis, Paris, 1931. P. WOLFF, *Die Viktorianer, Myst. Schriften*, Leipzig, 1936. M. LENGLART, *La Théorie de contemplation dans l'œuvre de Richard de St. Victor*, Paris, 1935. A. M. ETHIER, *Le „De Trinitate" de Richard de St. Victor*, Paris 1935. J. BEUMER, *Richard von St. Viktor, Theologe und Mystiker*, în *Scholastik*, vol. 31, 1965, pp. 213-238. H. R. SCHLETTE, *Das unterschiedliche Personenverständnis im theologischen Denken Hugos und Richards von St. Viktor*, München, 1959. G. DUMEIGE, *Richard de St. Victor et l'idee chrétienne de l'amour*, Paris, 1962. H. SCHMIDT, *Über die Gewalt der Liebe*, München, 1969. P. HOFMANN, *Analogie und Person, Zur Trinitätsspekulation Richards von St. Viktor*, în *Theologie und Philosophie*, vol. 59, 1984, pp. 191-343. M. SEYBOLD, *Die Offenbarungsthematik in der Spätpatristik und Frühscholastik*, în *Handbuch der Dogmengeschichte*, Bd. I, Fasz. 1a, 1971, pp. 103-107. G. FRITZ, RICHARD DE ST. VICTOR, în DThC XIII, 2, col. 2678-2695. J. CHATILLON, *Richard de St. Victor*, în *Dict. de Spiritualité Asc. et Myst.* XIII, 2, col. 2678-2695. JOSEF THEODOR RATH, art. *Richard von St. Viktor*, în BBKL 8 (1994), pp. 216-218. JAN D. SZCZUREK, *Il lavoro speculativo nel „De Trinitate" di Riccardo di San Vittore*, în AnCra 27/1995, pp. 295-301. MARIA DOMENICA MELONE, *Lo spirito santo nel „De Trinitate" di Riccardo di San Vittore*, Roma, 2001. JAN DANIEL SZCZUREK, *The notion of the love in „De Trinitate" of Richard of St. Victor*, în AnCra 34/2002, pp. 263-286. MARY D. MELONE, *Lo spirito santo nel „De trinitate" di*

Riccardo di San Vittore. L'originalità di una proposta, în Antonianum 77/2002, pp. 33-65. THOMAS EBNETER, *Exsistere. Zur Persondefinition in der Trinitätslehre des Richard von St. Viktor († 1173)*, în *Dokimion*, 30, Fribourg, 2005. RUDOLF GOY, *Die handschriftliche Überlieferung der Werke Richards von St. Viktor im Mittelalter*, Turnhout, 2005. MIRA MOCAN, *Iacopone e la spiritualità vittorina. „Amor de caritate" e il „De quatuor gradibus violentiae caritatis" di Riccardo di San Vittore*, în *La vita e l'opere di Iacopone da Todi*, Spoleto, 2007, pp. 289-309. EMMANUEL DURAND, *Comment pratiquer la théologie trinitaire en pèlerin ? Béatitude et trinité selon Richard de Saint-Victor et Thomas d'Aquin*, în RSPhTh 92/2008, pp. 209-223. MARIA D. MELONE, *L'unità dell'amore nella visione cristiana. L'enciclica „Deus caritas est" a confronto con il pensiero di Bernardo di Chiaravalle, Guglielmo di Saint-Thierry e Riccardo di S. Vittore*, în *Antonianum*, 83/2008, pp. 385-417. Idem, *La recezione della teologia trinitaria di Riccardo di San Vittore nel „Commento alle Sentenze" di Bonaventura da Bagnoregio*, în *Religioni er doctrinae*, Roma, 2009, pp. 141-174. HIDEKI NAKAMURA, *Schriftauslegung und Theologie bei Richard von Sankt Viktor*, în *Bibel und Exegese in der Abtei Saint-Victor zu Paris*, Münster, 2009, pp. 363-389.

Gauthier de Saint Victor († 1180)

Cunoscut și sub numele de Walter de Staint Victor, a fost un mistic exclusivist, antiscolastic și un polemist redutabil.

Câteodată a greșit atacând pe cei nevinovați, cum a fost, spre exemplu, Sfântul Ioan Damaschin.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: DU BOULAY, *Hist. Univ. Paris.*, II, Paris, 1665, p. 402 ș. u. **Traduceri: Franceză:** GAUTHIER DE ST. VICTOR, *Contra quator labyrinthos Franciae*, în ediția PIERRE GLORIEUX, *Le „Contar quator labyrinthos Franciae" de Gauthier de Saint-Victor*, în *Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Âge* 27 (1952), pp. 187-335. ***, *Sermones et predicateurs Victorins de la seconde moitié du XIIe siècle*, în *Archives d'histoire littéraire et doctrinale du moyen âge* 23 (1965), pp. 7-60.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: JAQUES LE GOFF, *Civilizația Occidentului Medieval*, Editura Științifică, București, 1970.

RADU MANOLESCU, *Societatea Feudală în Europa Apuseană*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1974. Idem, *Istoria Evului Mediu*, Editura Tipografiei Universităţii, Bucureşti, 1993. **Literatură străină:** HEINRICH DENIFLE, *Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte des Mittelalters*, I, 1885, p. 404. B. GEYER, *Die „Sententia Divinitatis"...*, Münster, 1909. WILLIAM TURNER, *Walter of. St. Victor*, în *The Original Catholic Encyclopedia*, p. 544. MARTIN GRABMANN, *Geschichte der scholastischen Methode*, II, Freiburg, 1911, p. 124. JEAN CHATILLON, *De Guillaume de Champeaux à Thomas Gallus: chronique d'histoire littéraire et doctrinale de l'école de Saint Victor*, în *Revue du moyen âge latin* 8 (1952), pp. 139-162. PALÉMON GLORIEUX, *Mauvaise action et mouvais travail: le „Contra quator labyrinthos Franciae" de Gauthier de Saint-Victor*, în *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, 21 (1954), pp. 179-193. GROVER A. ZINN, *Walter of Saint-Victor*, în WILLIAM W. KIBLER (ş. a. ed), *Medieval France. An Encyclopedia*, Garland Pub, New York, 1995, p. 971. E. A. LIVINGSTONE (ed.) *Walter of St. Victor*, în *The Concise Oxford Dictionary of the Christian Church*, col. *Oxford Paperback Reference*, Publisher: Osford University Press, 2000.

Petru Lombardul († 1160)

Italian din Lombardia, a audiat pe Abelard, apoi, recomandat de Bernard de Clairvaux, a intrat în legături cu Hugo de St. Victor, ajungând profesor la Notre Dame şi episcop la Paris.

Om foarte modest, s-a remarcat prin opera sa *Sententiarum libri quatuor*, tratând despre Treime, îngeri, creaţie, cădere, graţie, virtuţi, păcate, Taine, sfârşitul lumii - e o adevărată „*summa theologiae*". Petru a folosit în tratarea temelor pe Abelard şi pe Sfântul Ioan Damaschin.

Deşi controversată, opera lui Lombard s-a impus prin valoarea sa, asigurându-şi o lungă durată.

BIBLIOGRAFIE

EDIŢII ŞI TRADUCERI: *Glossa in Psalmos, Erstausgabe Nürnberg*, c. 1475, 1478, unkrit. Ed. J. P. MIGNE, PL 191, 55-1296. *Glossa in Epistolas b. Pauli Erstausgabe, Eslingen*, 1473, unkrit. Ed. J. P. MIGNE, PL 191, 1297-1696; PL 192, 9-520. *Sententiae in IV libris distinctae, Erstausgabe*

Straßburg, 1471, Venedig, 1477, krit. Ed. *Spicil. Bonav.* IV-V, Roma, 1971-1981; Tom. I, pars 1: *Prolegomena: Biographie u. Bibliographie. Glossen u. Kommentare verzeichnet F. STEGMÜLLER, Repertorium Commentariorum in Sententias Petri Lombardi,* I-II, Würzburg, 1947. Completare: V. DOUCET, *Commentaires sur les Sentences*, Quaracchi, 1954. Alte completări, în revistele de medievistică; de exemplu, în *Med. phil. Pol.*, nr. 1, 2, 5, 8, 13 (1958-1968). *Sermones 33*, parțial needitate, parțial editate sub numele lui HILDEBERT V. LAVARDIN - incomplet, editat în J. P. MIGNE, PL 171, 339-964. *Spicil. Bonav.* IV, 1971, pp. 99-112; *Spicil. Bonav.* V, 1981, pp. 33-35.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: JACQUES LE GOFF, *Patru mari teologi și focul: Schița unui tratat despre vremea din urmă. Un magistru secular parizian: Episcopul Petrus Lombardus,* în lucrarea: *Nașterea Purgatoriului,* traducere și note de MARIA CARPOV, în volumul: JACQUES LE GOFF, *Nașterea Purgatoriului*, Editura Meridiane, București, 1995, vol. I, pp. 250-252. **Literatură străină:** *Bibliografia Lombardiana*, în *Pier Lombardo* 4/1960, pp. 149-153. J. ESPENBERGER, *Die Philosophie des Petrus Lombardus*, Münster, 1901. O. BALTZER, *Die Sentenzen des Petrus Lombardus*, Leipzig, 1902; Reeditare, 1972. M. GRABMANN, *Geschichte der scholast. Methode*, Bd. 2, Freiburg, 1911, pp. 359-407. J. SCHUPP, *Die Gnadenlehre des Petrus Lombardus*, Freiburg, 1932. A. M. LANDGRAF, *Zwei Gelehrte aus der Umgebung des Petrus Lombardus*, în *Div. Thom. (Piac.)* 11/1933, pp. 157-182. A. M. LANDGRAF, *Einführung in die Geschichte der theol. Literatur der Frühscholastik*, Regensburg, 1948, span. übers., Barcelona, 1956, franz. übers., PIEM 22, Paris, 1973. J. DE GHELLINCK, *Le mouvement théologique du XIIe siècle*, ML 10, ed. a II-a, Brüssel, 1948. D. O. LOTTIN, *Psychologie et Morale au XIIe et XIIIe siècles*, tom. 3, Gembloux, 1949; Reeditare, 1960. A. M. LANDGRAF, *Dogmengeschichte der Frühscholastik,* I-IV, Regensburg, 1952-1956. N. M. HÄRING, *Petrus Lombardus und die Sprachlogik in der Trinitätslehre der Porretanerschule*, în *Misc. Lomb.*, Novara, 1956, pp. 113-127. L. HÖDL, *Die theol. Auseinandersetzung zwischen P.L. und Odo von Ourscamp nach dem Zeugnis der frühen Quästionen- und Glossenliteratur*, în *Schol.*, 33/1958, pp. 62-80. PH. DELHAYE, *Pierre Lombard. Sa vie et ses œuvres, sa moral*, Montreal, 1961 J. SCHNEIDER, *Die Lehre vom Dreieinigen Gott in der Schule des P.L.*, în MThSt. 22, München, 1961. I. BRADY, *Peter Lombard, Canon of Notre Dame*, în RThAM 32/1965, pp. 277-295. I. BRADY, *Peter Manducator and the Oral Teachings of Peter Lombard*, în Ant. 41/1966, pp. 454-490. J. RIEF, *Die moraltheol. Konzeption in den Sentenzen des P.L.*, în ThQ 144/1964, pp. 290-315. B. SMALLEY, *The Study of the Bible in the Middle Ages*, University of Notre-Dame Presse, 1970. L. O. NIELSEN, *Theology and Philosophy in the Twelfth Century*, în AThD

XV, Leiden, 1982, pp. 243-361. W. KNOCH, *Die Einsetzung der Sakramente durch Christus*, în BGPhThMA NF 24, Münster, 1983. LUDWIG HÖDL, art. *Lombardus, Petrus*, în BBKL 5 (1993), pp. 197-202, cu bibliografie actualizată. PETER IVER KAUFMAN, *„Charitas non est nisi a Spiritu Sancto". Augustine and P.L. on grace and personal righteousness*, în *Augustiniana*, 30/1980, pp. 209-220. MARCIA L. COLISH, *Peter Lombard*, Leiden, Brill, 1994, 2 vol. WILLIAM J. COURTENAY, *The „Quaestiones in sententias" of Michael de Massa, OESA. A redating*, în *Augustiniana*, 45/1995, pp. 191-207. DANIEL J. NODES, *Humanism in the „Commentarium ad mentem Platonis" of Giles of Viterbo (1489-1532)*, în *Augustiniana*, 45/1995, pp. 285-298. PIERRE M. GY, *Douleur des péchés et pénitence dans la théologie du XII siècle*, în ASR 3/1998, pp. 125-132. BARBARA FAES DE MOTTONI, *La conoscenza di Dio di Adamo innocente nell'„In II Sententiarum" d. 23, a.2, q. 3 di Bonaventura*, în AFrH 91/1998, pp. 3-32. FRANCISCO A. CHAVERO BLANCO, *La „Quaestio de imagine recreationis" del MS Assisi, Comunale, 186. Un escrito Bonaventuriano ?*, în AFrH 92/1999, pp. 3-58. ANDREW G. TRAVER, *The „reportatio" of St. B.'s disputed question „De mendicitate"*, în AFrH 92/1999, pp. 287-298. STEPHEN E. WESSLEY, *A footnote on a manuscript fragment of B.'s „Legenda minor S. Francisci"*, în AFrH 94/2001, pp. 437-438. PHILIPP W. ROSEMANN, *Peter Lombard*, New York, Oxford University Press, 2004. MARK CLARK, *Peter Comestor and Peter Lombard: brothers in deed*, în *Traditio*, 60/2005, pp. 85-142. JOHN WEI, *Divine simplicity and predestination in the second half of the twelfth century*, în RThAM 73/2006, pp. 37-68. J. L. A. WEST, *Aquinas on Petrus Lombardus and the metaphysical status of Christ's human nature*, în *Gregorianum*, 88/2007, pp. 557-586. STEPHEN F. BROWN, *Aristotle's view on the eternity of the world according to Peter of Candia*, în *Divine creation in ancient, medieval, and early modern world*, Leiden (ș. a.), 2007, pp. 371-404. *PIETRO LOMBARDO. Atti del XLIII Convegno Storico Internazionale, Todi, 8-10 ottobre 2006*, Spoleto, 2007. THOMAS M. FINN, *The sacramental world in the „Sentences" of P.L.*, în ThSt 69/2008, pp. 557-582. FRANKLIN T. HARKINS, *„Homo assumptus" at St. Victor. Reconsidering the relationship between Victorine christology and Peter Lombard's first opinion*, în *Thomist*, 72/2008, pp. 595-624. CÉDRIC GIRAUD, *Le recueil de sentences de l'école de Laon „Principium et causa". Un cas de pluri-attribution*, în *Parva pro magnis munera*, Turnhout, 2009, pp. 245-269. URSULA NILGEN, *Die frühen illuminierten L.-Kommentare zum Psalter u. zu d. Paulusbriefen*, în *Bibel u. Exegese in d. Abtei Saint-Victor zu Paris*, Münster, 2009, pp. 391-419.

SECOLUL AL XIII-LEA

Secolul al XIII-lea a reprezentat apogeul scolasticii. Un mare eveniment al acestui secol l-a constituit crearea de universități, prima fiind la Paris, prin asocierea mai multor școli - „*Universitas Magistrorum et scolarium*". Elevilor li se acorda după depunerea examenelor titluri diferite (*bacalaureus* etc.). Învățământul se preda expozitiv (*lectio*) și euristic (în discuții, *disputatio*), disputele erau *ordinares*, *generales* sau *magistrales*, potrivit chestiunii ce se discuta. Dialectica și filosofia au înfrânt orice obstacole, iar realismul predomina nominalismul.

Arabii au avut o influență foarte mare, aducând și impunând filosofia neoplatonică sub numele filosofiei aristotelice, descoperind pentru Occident metafizica și etica lui Aristotel, necunoscută până acum. Filosofii arabi care s-au impus au fost Avicenne și Averoes Ibn Roshd (care susținea emanaționismul și extazul, provenite din neoplatonism, creeând chiar un sistem, care e combătut de creștini, numit averoism), ultimul doctor de Cordova.

Filosofiei arabe care influențează acum i se mai adaugă și filosofia iudaică, reprezentată prin Avencebrol și Maimonides în Occident. Pe lângă cele amintite mai sus, acum se studiază literatura patristică orientală și se înființează ordinele dominican, franciscan și augustinian, ordine din care fac parte principalii reprezentanți ai teologiei acestei vremi.

Albertus Magnus (1206-1280)

Nobil german, Albertus a studiat în mai multe centre universitare. A fost profesor la Paris și Köln. A intrat în ordinul dominican, ajungând episcop de Ratisbona (Regensburg), dar după doi

ani a renunțat și s-a reîntors la catedră tot la Köln. A avut ca discipol pe Toma d'Aquino. Biserica Romano-Catolică i-a dat numele de preafericit (*beatrix*). A fost cel mai erudit dintre toți dascălii scolastici, fiind primul versat în filosofia aristotelică.

Profund cunoscător în teologie, medicină, filosofie, științele naturale, matematică, a primit titlul de „*doctor universalis*" sau „*magnus*", în vreme ce contemporanii l-au socotit mag și vrăjitor. A comentat filosofia aristotelică și a fost primul care a cunoscut metafizica lui Aristotel.

Ca teolog, a rămas credincios augustinismului, iar în filosofie a trasat drumul ce-l va urma Toma d'Aquino, mai ales în raportul dintre știință și credință. El a afirmat că, între argumentele pentru cunoașterea lui Dumnezeu, argumentul care are valoare este cel cosmologic. De la el a rămas sentința: „*fides quaereus intellectum*".

A scris foarte mult, iar dintre scrierile lui amintim: *O enciclopedie științifică* (profană), *Summa theologiae* (teologică) și *Comentarii asupra scrierilor lui Dionisie Areopagitul.*

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: Ed. completă a operelor: Petrus Jammy, 21 vol., Lyon, 1651 ș. u. Ed. A. Borgnet, 38 vol., Paris, 1890-1899. Ed. critică, nou, completă: 40 vol. editate la *A.-M.-Institut in Köln*, de către Bernhard Geyer, 1951 ș. u.

Studii și Manuale: Literatură în limba română: Prof. Toma G. Bulat, *Lumini în „Saeculum Obscurum". Veacul al XIII-lea creștin*, în rev. *Mitropolia Moldovei*, nr. 12/1941, pp. 563-579 *(Albert cel Mare/Albertus Magnus/Albertus teutonicus...*, pp. 564-569). Jacques le Goff, *Epoca scolastică a Purgatoriului: Albert cel Mare*, în vol. *Nașterea Purgatoriului*, în românește de Maria Carpov, Editura Meridiane, București, 1995, vol. II, pp. 133-144. Alexander Baumgarten, *„Principiul cerului și tratatul Despre destin al lui Albert cel Mare", Comentariu la Albert cel Mare, „Despre destin"*, traducere din limba latină de Cornel Todericiu, note și comentariu de Alexander Baumgarten, Editura Univers Enciclopedic, București, 2001. Claudiu Mesaroș, *Filosofii cerului. O introducere în gândirea Evului mediu*, Editura Universității de Vest, Timișoara,

2005. **Literatură străină:** M. H. LAURENT/M. J. CONGAR, *Albertus Magnus-Bibliographie*, în RThom 36/1931, p. 422 ș. u. A. PELZER, *Vollständige A. M.-Bibliogr.*, în *A.-Festschr. des Angelikum*, Roma, 1945. HERIBERT CHRISTIAN SCHEEBEN/MEINULF LOHRUM (ș. a.), în *Quellen und Forschungen zur Geschichte des Dominikanerordens in Deutschland*, 27. Heft. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ, art. *Albertus Magnus (Albert der Große)*, în BBKL 1 (1990), pp. 86-88, cu bibliografie actualizată. FRANZ OTTERBECK, *Gott im Aufbruch u. Abbruch. Warum uns Karl Lehmann nichts über A. zu sagen weiß*, în rev. *Theol* 39/2009, pp. 161-164. WALTER SENNER, *Alberts d. Gr. Verständnis von Theologie u. Philosophie*, Münster, 2009. DANIEL ACUNA, *Hans Urs von Balthasar y Alberto Magno. Apuntes sobre sus confluencias en torno al quehacer teológico*, în TV 50/2009, pp. 463-475. THEODOR WOLFRAM KÖHLER, *De quolibet modo hominis. A.s d. Gr. philosoph. Blick auf d. Menschen*, Münster, 2009. *Via Alberti. Texte - Quellen - Interpretationen. Hrsg. von LUDGER HONNEFELDER*, Münster, 2009. WALTER SENNER, *La verdad, en Alberto Magno y en Tomás de Aquino*, în AnáM 19/2009, pp. 75-127. HENRYK ANZULEWICZ, *„Aeternitas" - „aevum" - „tempus". El concepto del tiempo en el sistema de A.M.*, în AnáM 19/2009, pp. 129-174. WALTER SENNER, *A.M., educador*, în AnáM 18/2008, pp. 77-88. FRANCESCO FIORENTINO, *La teoria della „superadditio passionis". Un'influenza albertino-egidiana in Giovanni da Reading ?*, în FZThPh 56/2009, pp. 106-134. JOSÉ ÁNGEL GARCÍA CUADRADO, *„Las concepciones del alma son las mismas para todos" (Aristóteles, "Peri hermeneias", 16a 5). Interpretación de S. Alberto M. del universalismo aristotélico*, în rev. *Caur*, 4/2009, pp. 427-438.

Alexandru de Hales († 1245)

Englez prin naștere, studiază la Oxford, apoi vine la Paris, unde intră în ordinul franciscanilor și devine titularul catedrei franciscane la Facultatea din Paris. Are ca discipol pe Bonaventura. A fost cel dintâi care a aplicat mijloacele logicii formale ale lui Aristotel în sistematizarea doctrinei creștine.

Opera sa e un comentariu la sentințele lui Petru Lombardul, numit *Summa universae theologiae*, lucrarea care i-a adus titlul de „*doctor irrefragabilis*" (de necombătut).

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: *Glossa in Libri IV Sententiarum Petri Lombardi*, 4 vol., Quaracchi, 1951-1957. *Quaestiones disputatæ „antequam esset frater"*, 3 vol., Quaracchi, 1960. Ediția D. M. NATHANSON, *Quaestiones „de Eternitate, Evo, et Tempore" et „de Duratione Mundi"*, Univ. of Southern California, Diss. phil., 1986. Ediția J. GOERGEN, *Questio est fato*, în FS 19 (1932), pp. 23-39. Ediția F. CH. BLANCO, *Quaestio de doctrina theologiae*, în *Carthaginensia* 15 (1999), pp. 31-72. Ediția F. CH. BLANCO/F. M. FRESNEDA, *Quaestio de beatitudine*, în *Carthaginensia* 18 (2002), pp. 115-138. T. HUNT (ed.), *Exoticon*, în *Teaching and learning Latin in thirteenth century England. I. Texts*, Cambridge, 1991, pp. 298-322. Ediția F. CH. BLANCO, *La Quaestio de doctrina theologiae*, în *Carthaginensia* 15 (1999), pp. 31-72. Ediție colectivă: *Summa theologica*, 4 vol. (până la partea a III-a), Quaracchi, 1924-1948. Ediția L. OLIGER, *Expositio Quatuor Magistrorum super Regulam Fratrum Minorum*, Roma, 1950. **Traduceri: Engleză:** Ediția A. A. YOUNG, *Accessus ad Alexandrum. The Præfatio to the Postilla in Iohannis Evangelium of Alexander of Hales (1186 ?-1245)*, în MS 52 (1990), pp. 17-20.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură străină: *Prolegomena zur Summa IV*, Quaracchi, 1948. JOSEPH ANTON ENDRES, *Des Alexander von Hales Leben und psychologische Lehre*, în PhJ 1 (1888), pp. 24-55 (*Viața* 24-42); 203-225; 257-296. ERNST SCHLENKER, *Die Lehre von den göttlichen Namen in der Summa Al. von Hales*, Freiburg, 1938. B. GEYER, *Der IV. Band der Summa des Alexander Halensis*, în FS 31 (1949), pp. 1-14. A. HUFNAGEL, *Die Wesensbestimmung der Person bei Alexander Halensis*, în FZPhTh 4 (1957), pp. 148-174. E. GÖSSMANN, *Metaphysik und Heilsgeschichte. Eine theologische Untersuchung der Summa Halensis (A. v. H.)*, München, 1964. V. MARCOLINO, *Das Alte Testament in der Heilsgeschichte*, Münster, 1970. I. FORNARO, *La teologia dell' immagine nella Glossa di Alessandro di Hales*, în TDL.T NS 11, Louvain, La Neuve, 1985. KENAN B. OSBORNE, *Alexander of Hales*, în Idem (ed.), *The History of Franciscan Theology*, St. Bonaventure, 1994, pp. 1-38. H. P. WEBER, *Sünde und Gnade bei Alexander von Hales*, în IThS 63, Innsbruck, 2003. A. HOROWSKI, *La „visio Dei" come forma della conoscenza umano in Alessandro di Hales*, Roma, 2004. LThK I, ed. a III-a, pp. 362-364. TRE 2, pp. 245-248. EC 1, pp. 784-787. DThC I/1, pp. 772-785. DThC *Tables Générales* I, pp. 77-80. *Cath.* 1, pp. 308-309. RGG I, ed. a IV-a, p. 287. LexMA 1, p. 378. VerLex I, ed. a II-a, pp. 218-220. DHGE 2, pp. 259-261; 23, pp. 134-135. DPh I, p. 84. *Encyclopedia of Philosophy*, pp. 73-75. STEGMÜLLER, *Rep. Comm. in Sent.* I, n. 59-62 (*Summa*). Idem, *Rep. Bibl.* 1117-1154 (vol. II și VIII). DOUCET,

Commentaires sur les Sentences, Quaracchi, 1954, p. 14. SCHNEYER, *Repertorium der lateinischen Sermones* I, pp. 269-270. ANTONIO DOMINGUES DE SOUSA COSTA, *Presenza di Alessandro di Hales e di Vincentius Hispanus al I Concilio di Lione*, în *Antonianum*, 59/1984, pp. 71-218. HEINZ M. STAMM, *Die Naturrechtslehre bei Alexander von Hales, Bonaventura und Johannes Duns Scotus*, în *Antonianum*, 72/1997, pp. 673-683. FRANCISCO A. CHAVERO BLANCO, *La „Quaestio de imagine recreationis" del MS Assisi, Comunale, 186. Un escrito Bonaventuriano ?*, în AFrH 92/1999, pp. 3-58. GUILLERMO JUÁREZ, *La inhabitación y su relación con la presencia ubicua, considerada desde la doctrina de la Suma Halesiana sobre la gracia y la procesión temporal de la persona divina*, în EstTrin 41/2007, pp. 41-88. BOYD TAYLOR COOLMAN, *The salvific activity of Christ according to Alexander von Hales*, în *The Thomist*, 71/2007, pp. 1-38. ALEKSANDER HOROWSKI, *I prologhi delle „Postillae" ai vangeli sinottici di Alessandro di Hales*, în CollFr 77/2007, pp. 27-62. ALEKSANDER HOROWSKI, *„Postillae Magistri Alexandri super Isaiam". Alla ricerca del loro autore*, în CollFr 77/2007, pp. 519-540. JACEK MATEUSZ WIERZBICKI, *Alexandre de Hales, Quaestiones disputatae de gratia. Editio critica. Un contributo alla teologia della gratia nella prima metà del sec. XIII*, Roma, 2008. *Tractatus magistri Alexandri de significationibus et expositione sacrarum scripturarum*, introd. ed ediz. crit., ALEKSANDER HOROWSKI, în CollFr 79/2009, pp. 5-44. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ, art. *Alexander von Hales*, în BBKL 1 (1990), pp. 109-110, cu bibliografie.

Raymond de Lulle (1233-1315)

Franciscan mistic, filosof și îndeosebi apologet, a căutat să demonstreze rațional-matematic principiile teologice, prin așa-zisa metodă *„ars magna"* sau *„ars lullica"*. A scris, între altele, *Liber contemplationum*.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: *BEATI RAYMUNDUS LULLUS doctoris illuminati et martyris opera*, I-VI. IX-X, Mainz, 1721-1742. *Obras de R. L.*, texto original publicado etc., ed. G. ROSSELLÓ, Palma, 1837. *Liber de acquisitione Terrae Sanctae*, ed. E. LONGPRÉ, în *Criterion*, 3/1927, pp. 265-278. *Ars compendiosa*, ed. C. OTTAVIANO, Paris, 1930. *Disputatio Petri clerici et Raymundi phantastici*, ed. M. MÜLLER, în *Wissenschaft und Weisheit*

2/1935, pp. 311-324. *Opera latina*, ed. S. GALMÉS (ş. a.), 3 vol., Palma, 1952-1954. *El „Liber predicationis contra Judeos" de R.L.*, primera edición critica, con introducción y notas par JOSÉ M. MILLÁS VALLICROSA, Madrid/Barcelona, 1957 (cf. R. J. Z. WERBLOWSKI, în *Tarbiz*, 32/1963, pp. 207-211). *Opera latina*, ed. F. STEGMÜLLER (ş. a.), Palma, 1959-1967. *Opera latina*, Turnhout, 1975-1988, în *CChr, Cont. med.* XXXII-XXXIX, LXXV-LXXVI, LXXVIII. Continuarea acestei ediţii se face de către R.-L.-Institut der Universität Freiburg i. Br. (*Liber praedicationis contra Judaeos*, în vol. XXXVIII; *Ars generalis* ultima, în vol. LXXV). **Traduceri: Catalana provensală:** *Obras rimadas de R. L., ecritas en idioma catalan-provenzal*, Palma, 1859. **Catalană:** *Obres*, ed. M. OBRADOR/S. GALMÉS, 21 vol., Palma, 1906-1950. **Spaniolă:** *Obres literarias*, ed. M. BATLLORI (ş. a.), Madrid, 1948. **Catalana Nouă:** *Obres essencials*, 2 vol., Barcelona, 1957-1960. **Engleză:** *Selected Works of R. L. (1232-1316)*, ed. and transl. by A. BONNER, 2 vol., Princeton, NJ, 1985. **Germană:** *Das Buch vom Liebenden und Geliebten*, übers. von L. KLAIBER, Olten, 1948. *Buch vom Heiden und den drei Weisen* (sunt traduse numai anumite fragmente), eingel. von R. PANNIKAR, Freiburg, 1986. **Italiană:** MICHELA PEREIRA/BARBARA SPAGGIARI, *Il Testamentum alchemico attribuito a R. L. Ed. del testo latino e catalano dal manoscritto Oxford*, Corpus Christi College, 244, Bottai, 1999.

STUDII ŞI MANUALE: Literatură străină: Bibliografia despre Fericitul Raymond de Lulle poate fi consultată la: E. ROGENT/E. DURAN, *Bibliografía de les impressions lullianes*, Barcelona, 1927. J. AVINYÓ, *Les obres autèntiques del beat R. L. Repertori bibliogràfie*, Barcelona, 1935. M. BATLLORI, *Introducción bibliogr. á los estudios Lulianos*, Palma, 1945. B. MENDÍA, *Bibliografía luliana contemporánea 1935-1950*, în *Archivum Franciscanum Historicum* 44/1951, pp. 436-458. W. PLATZECK, *Raymundus Lullus*, 2 vol., Berlin, 1962-1964 (în vol. 2 poate fi consultat un catalog complet al operelor lui Raymond de Lulle). *Zeitgenössische »Vita Beati R. L.« (vom Jahre 1312)*, ed. B. DE GAIFFIER, în AnBoll 1930, pp. 130-178. HEINZ SCHRECKENBERG, art. *Lullus, Raymundus*, în BBKL 5 (1993), pp. 423-430, cu o frumoasă bibliografie actualizată. MARTIN GLAUERT, *Himmlische Datenbanken. Der Mann, der die Gottesmaschine erfand: Raymundus Lullus, Mystiker und Kosmopolit*, în *Zeitzeichen*, 10/2009, 2, pp. 54-55. ANNEMARIE C. MAYER, *Charting the attributes of God. The common ground of three religions according to R. L. (1232-1316)*, în IJSCC 9/2009, pp. 95-117. A. J. WATSON, *Nothing to gain from the forest ? R. L.'s radical monotheism and islamic thought*, în *Missiology*, 37/2009, pp. 555-570. HARVEY J. HAMES, *It takes three to tango. R. L., Solomon Ibn Adret and Alfonso of Valladolid debate the trinity*, în MedEnc 15/2009, pp. 199-224.

Roger Bacon († 1292)

Este englez de origine. Şi-a format o cultură deosebită, fiind versat în toate ştiinţele, îndeosebi filosofie şi cele naturale. A fost primit în ordinul franciscanilor şi a profesat la Oxford, luând numele de „*doctor profundis*". Spirit critic, a inaugurat în ştiinţă metoda experimentală.

Pentru teologie, cerea studiul limbii elene şi ebraice, precum şi revizuirea Vulgatei. Credea ca înşişi sfinţii individual vor fi greşit, dar s-au corijat în sinoade.

Nu găsea conflict între ştiinţă şi credinţă, iar pentru părerile lui a suferit persecuţii şi închisoare. Cărţile cu conţinut teologic pe care le-a scris sunt: *Opus majus* şi *Compendium studii theologiae*.

BIBLIOGRAFIE

Ediţii şi Traduceri: *Opera hactenus inedita Bacconis*, ediţia R. Steele/F. M. Delorme, 16 vol., 1905-1940. *Opus malus*, ediţia Sam. Jebb, 1733. Ediţia J. H. Bridges, 2 vol., 1897; volum de completare, 1900; reeditare, 1964. *Opus minus & Opus tertium*, ediţia J. F. Brewer, 1859. *Compendium studii Theologiae*, ediţia H. Rashdall, 1911. *Moralis Philosophia*, ediţia E. Massa, 1953. **Traduceri: Engleză:** *Roger Bacon, Essays*, ediţia A. G. Little, 1914. **Germană:** *Opus maius. Eine moralphilosophische Auswahl*, Lat./Dt. Ausgew., eingel. u. übers. von Pia A. Antolic-Piper, Freiburg/Br., 2008.

Studii şi Manuale: Literatură străină: E. Charles, *Roger Bacon, sa vie, ses ouvrages, ses doctrines d'après des traités inédites*, 1861. Bernhard Schneider, *Roger Bacon*, 1873. Hermann Reuter, *Geschichte der rel. Aufklärung im Mittelalter* II, 1877, p. 67 ş. u. Karl Werner, *Die Psychologie, Erkenntnis- und Wissenschaftlichelehre des Roger Bacons. Die Kosmologie und allgemeine Naturlehre des Roger Bacons*, 1879 (reeditare, 1966). Friedrich Wilhelm Pohl, *Das Verhältnis der Philosophie zur Theologie bei Roger Bacon*, Diss. Leipzig, 1893. E. Flügel, *Roger Bacons Stellung in der Geschichte der Philosophie*, 1902. Hilarin Felder, *Geschichte der wissenschaftlichen Studien im Franziskanerorden*, 1904, p. 307 ş. u. J. H. Bridges, *Life and work of Roger Bacon*, London, 1914. Clemens Baeumker, *Roger Bacons Naturphilosophie*, 1916. R. Carton, *L'expérience physique chez Roger Bacon*, Paris, 1924. Idem, *L'expérience*

mystique de l'illumination intérieure chez Roger Bacon, Paris, 1924. Idem, *La synthèse doctrinale chez Roger Bacon*, Paris, 1924. J. M. STILLMAN, *The story of early chemistry*, New York, 1924. R. WALZ, *Das Verhältnis von Glauben und Wissen*, Diss. Freiburg/Schweiz, 1927. A. G. LITTLE, *Roger Bacon*, London, 1928. C. B. VANDEWALLE, *Roger Bacon dans l'histoire de la philologie*, Paris, 1929. HANS LIEBESCHÜTZ, *Der Sinn des Wissens bei Roger Bacon*, în *Vorträge der Bibliothek Wartburg*, 1930/1931. THEODORE CROWLEY, *Roger Bacon, the Problem of the Soul in His Philosophical Commentaries*, Löwen/Dublin, 1950. S. C. EASTON, *Roger Bacon and His Search for a Universale Science*, Oxford, 1952. E. WESTACOTT, *Roger Bacon in life and legend*, London, 1953. A. C. CROMBIE, *Robert Grosseteste and the Origins of Experimental Science, 1100-1700*, 1953. ERICH HECK, *Roger Bacon. Ein ma. Vers. einer hist. u. systemat. Rel.wiss.*, Diss. Bonn, 1955; 1957. HANS BAUER, *Der wunderbare Mönch. Leben u. Kampf Roger Bacons*, 1963. ÜBERWEG II, pp. 466 ș. u.; 760-761. *Encyclopedia Britanica* 11 (1968), pp. 1000-1001. *Encyclopedia Americana* III (1965), pp. 25-26. DThC II, p. 8 ș. u. DHGE VI, p. 83 ș. u. EC II, p. 670 ș. u. LThK VIII, p. 1356-1357. RE II, p. 344 ș. u. EKL I, p. 288 ș. u. RGG I, pp. 832-833. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ, art. *Bacon, Roger*, în BBKL 1 (1990), pp. 331-332. IVO TONNA, *La concezione del sapere in Roger Bacon (1214-1292)*, în *Antonianum*, 67/1992, pp. 461-471. XAVIER ANDONEGUI, *Roger Bacon: su ultima obra sobre el significado*, în *Antonianum*, 74/1999, pp. 253-305. FRANK FINKENBERG, *Ancilla theologiae ? Theologie und Wissenschaften bei Roger Bacon*, Mönchengladbach, 2007. *Das Auge und die Theologie. Naturwiss. u. „Pespectiva" an der päpstlichen Kurie in Viterbo (ca. 1260 - 1285)*, Paderborn, 2007. PATRIZIA DI PATRE, *Conocimiento y experiencia en la dimensión mística. Rogelio Bacon y Teresa de Ávila*, în CTom 136/2009, pp. 101-121. GÜNTHER MENSCHING, *Roger Bacon*, Münster, 2009.

Bonaventura († 1274)

Viața

Numele adevărat este Ioan Fidanza, născut în 1217 lângă Orrieto. A primit numele de Bonaventura, dat de un prieten al său după ce a scăpat de o boală foarte grea. A studiat teologia la Paris, unde va și deveni profesor din 1253.

A intrat în ordinul franciscan, iar în 1257, într-unul din momentele cele mai critice ale ordinului franciscan, a fost ales

Super-General al ordinului. A condus cu blândețe și înțelepciune ordinul, dovedindu-se un demn urmaș al lui Francisc, a cărui viață o descrie în *Legenda major* (1263), care, trei ani mai târziu, a fost recunoscută oficial drept singura biografie autorizată. El s-a străduit să împace cele două poziții extreme din sânul ordinului, recunoscând necesitatea - pe lângă sărăcie și lucrul cu brațele - a studiului și a meditației.

La insistențele papei Grigore X, e făcut cardinal și apoi episcop de Albaro. Moare venind de la Sinodul de la Lyon (1274), la care ia parte, aici realizându-se efemera unire cu occidentalii. Canonizat de Sixtus IV în 1482, el a fost numit „*Doctor Seraphicus*" de Biserică, prin papa Sixtus V, în 1588.

Bonaventura e una din personalitățile care îmbină mistica cu scolastica. Sinteza teologică a lui este cea mai completă din tot Evul Mediu. El s-a străduit să îmbine pe Platon, Aristotel și Părinții răsăriteni (de limbă greacă), Dionisie Pseudo-Areopagitul și Francisc de Assisi.

În timp ce Toma D'Aquino și-a construit sistemul pe temelii aristotelice, Bonaventura păstrează tradiția augustiniană a neoplatonismului medieval. El recunoaște rolul rațiunii, dar vine totuși în conflict cu Toma d'Aquino, care prețuiește extrem rațiunea. Bonaventura se poate spune că a codificat definitiv augustinismul franciscan. El a fost influențat de filosofia arabă, de cea iudaică și, cum am mai spus, de scrierile lui Dionisie Pseudo-Areopagitul.

Opera

1. A scris un comentariu asupra sentințelor lui Lombard, *Breviloquium*, socotit cel mai bun compendiu de dogmatică medieval.

2. *Itinerarium mentis in Deum* este un tratat mistic, în care folosește simbolul scării, în sensul că lumea este o scară pe care noi urcăm spre Dumnezeu. În ea găsim urmele lui Dumnezeu. Unele sunt materiale, altele spirituale; unele temporale, altele eterne; unele în afară de noi, altele în noi; pe acestea trebuie să urcăm până la mântuire.

3. *De triplicii via.* Aici arată calea sufletului prin meditație, rugăciune și contemplație spre desăvârșire. Mai are predici, comentarii și altele.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: *Doctoris Seraphici S. B. Opera omnia*, 10 vol., Quaracchi, 1882-1902. *Opera theologica selecta*, 4 vol., 1934-1949. *Collationes in Hexaemeron*, ed. F. M. DELORME, Quaracchi, 1934. **Traduceri: Germană:** *Myst.-ascet. Schrr.*, übertr. u. hrsg. v. SIEGFRIED JOHANNES HAMBURGER, 1923. *Breviloquium. Ein Abriß der Theol.*, übers. v. FANNI IMLE unter Mitwirkung v. JULIAN KAUP, 1931. *Itinerarium mentis in Deum (Pilgerbuch des Geistes zu Gott)*, übers. v. JULIAN KAUP u. PHILOTHEUS BÖHNER, 1932. *Das Leben des Hl. Franz v. Assisi.* Aus dem Lat. übers. v. EMMERAN LEITL, 1956. *Soliloquium de quatuor mentalibus exencitiis. Alleingespräch über die vier geistl. Übungen*, hrsg. u. übers. v. JOSEF HOSSE, 1958. *Itinerarium mentis in Deum. De reductione antium ad theologiam. Pilgerbuch der Seele zu Gott. Die Zurückführung der Künste auf die Theol. Eingel.*, übers. u. erl. v. JULIAN RAUP, 1961. *Collationes in Hexaemeron. Das Sechstagewerk*, Übers. u. eingel. v. WILHELM NYSSEN, 1964. *Itinerarium mentis in Deum.* Lat.-dt. Übers. u. erl. von MARIANNE SCHLOSSER, Münster, 2004. **Italiană:** *Sancti Bonaventurae opera. Ed. latino-ital*, Roma, 1990 ș. u. *Questioni disputate della scienza di Cristo. A cura di Francisco MARTÍNEZ FRESNEDA*, Roma, 2005.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: JACQUES LE GOFF, *Bonaventura și sfârșitul omului*, în lucrarea: *Nașterea Purgatoriului*, traducere și note de MARIA CARPOV, Editura Meridiane, București, 1995, vol. II, pp. 124-132. MIRCEA ELIADE, *Mișcările religioase din Europa. Din Evul Mediu târziu până în ajunul Reformei. Sfântul Bonaventura și teologia mistică*, în lucrarea sa: *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. III: *De la Mahomed la epoca Reformelor*, Editura Universitas, Chișinău, 1992, pp. 200-203. **Literatură străină:** FRIEDRICH WILHELM BAUTZ, art. *Bonaventura (Johannes Fidanza), Kirchenlehrer, Heiliger*, în BBKL 1 (1990), pp. 679-681, cu bibliografie actualizată. BARBARA FAES DE MOTTONI, *S. B. e la ministerialità degli angeli*, în rev. *Antonianum*, 69/1994, pp. 405-416. FRANCISCO DE ASÍS CHAVERO BLANCO, *Immutatio dexterae altissimi. Lectura teológica de la conversión de San Francisco (Legenda maior cap. 1)*, în rev. *Antonianum* 50/2000, pp. 681-719. DANIEL B. CLENDENIN, *A poem of Saint B., in: Ancient and postmodern Christianity. Downers Grove*, III, 2002, pp. 275-278.

Toma d'Aquino (1225-1274)

Viața

Fire excepțională, eminamente pentru studiu, Toma d'Aquino duce la apogeu scolastica. Se naște într-un castel aproape de Neapole, fiind de neam după mamă cu Robert Guiscard; studiază la benedictinii de la Monte-Casino, intră fără voie în ordinul dominicanilor, continuă studiile la Paris, unde audiază pe Albert Magnus, care, văzându-i puterea de muncă, îl ia cu sine la Colonia (Köln). Ajunge renumit prin studiile sale și operele teologice în toată Italia și la Paris.

Refuză când i se oferă arhiepiscopia Neapolului. E consultat de împărați și papi, ca un om de mare stimă. Strălucit în învățământ și în predică, luptă contra averoiștilor, care refuzau aristotelismul său curățit; apără ordinele călugărești cerșetoare și dreptul lor la studiu.

Moare în drum spre sinodul de la Lyon, unde papa Grigore X îl rugase să participe (1274). E canonizat de catolici, primind și titlul de „*doctor Ecclesiae*". Mai e numit și principe al școlii. Fizic, e caracterizat în cuvintele: „*magnus grossus, brunus*".

Opera

1. *Comentarii la opera lui Aristotel.*

2. *Opt tratate filosofice*, originale.

3. *Comentariu la sentințele lui Lombard contra neamurilor*, în care expune învățătura creștină spre a putea atrage pe credincioși.

4. *Contra errores Graecorum* conține erori și invenții istorice, cu toate că el a fost între puținii scolastici care știau grecește și ar fi putut să se informeze corect.

5. *Summa theologiae* e opera capitală a lui Toma, la care distingem trei mari părți:

I) tratează despre Dumnezeu, ființa și actele Sale, existența Sa; despre Treime, purcedere, creație, îngeri, guvernarea lumii...

II) pasiunile, virtuțile, libertatea omului, grație, apoi credință, nădejde, dragoste și virtuțile cardinale ș.a.

III) despre întruparea Domnului, mister, necesitatea lui, Fecioara Maria, Taine. Opera e neterminată, căci nu tratează și despre sfârșitul lumii și Judecata de apoi.

Toma d'Aquino determină apariția școlii ce-i poartă numele. Recunoaște autonomia filosofiei până la el, considerată supusă teologiei (*ancilla theologiae*).

Dovedește existența lui Dumnezeu, nu apriori ca Anselm, ci a posteriori, pornind de la efecte și urcând spre cauza supremă. Doctrina tomistă găsește mulți adversari, cel mai de seamă e Ioan Duns Scotus, a cărui doctrină o adoptă franciscanii. Doctrina tomistă are însă mai puțini apărători. Toma d'Aquino creează epocă în cultura Evului Mediu, fiind reprezentantul cel mai de seamă al scolasticii.

Pentru ținuta concepției lui oficiale-papale (susține cu tărie primatul și infailibilitatea papei), Toma d'Aquino a rămas, mai ales din 1879, de când papa Leon XIII (1878-1903) îl fixează ca normativ în întreaga teologie și filosofie romano-catolică, stăpân pe toată dezvoltarea teologică a romano-catolicismului.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: Ediții integrale: *Piana: Opera, iussu Pii V.*, 18 vol., Roma, 1570-1571. *Parma: Sancti Thomae Aquinatis Doctoris angelici ordinis praedicatorum. Opera omnia ad fidem optimarum editionum accurate recognita*, Parmae typis Petri Fiaccadori, 25 vol., 1852-1873; Reeditare: New York, 1948-1950. *Vivès: Doctoris angelici divi Thomae Aquinatis sacri Ordinis F. F. Praedicatorum Opera omnia sive antehac excusa, sive anecdota ..., studio ac labore Stanislai Eduardi Fretté et Pauli Maré Sacerdotum, Scholaeque thomistica Alumnorum, Parisiis apud Ludovicum Vivès*, 34 vol., 1871-1872. *Leonina: Sancti Thomae Aquinatis doctoris angelici Opera omnia iussu Leonis XIII. P. M. edita, cura et studio fratrum praedicatorum*, Roma, 1882 ș. u. (până în 1992 au apărut 28 volume). *Marietti*: din 1950 a apărut, fără numerotarea volumelor, o ediție a operelor Sf. Toma d´Aquino, aparținând editurii Marietti, Rom/Turin. *Sancti Thomae Aquinatis Opera omnia ut sunt in Indice Thomistico ...*, curante R. Busa, 7 vol., Rom/Stuttgart/Bad Cannstadt, 1980 ș. u.

Opera Omnia şi pe CD-ROM, ed. de R. BUSA, Stuttgart, 1993. **Traduceri: Franceză:** *Saint T. d'A. comme prédicateur*, în AnCra 34/2002, pp. 193-226 (*Predică la Lc. 2, 52*). **Italiană:** *I quattro opposti = De quatuor oppositis. A cura di Aniceto Molinaro*, în *Aquinas* 24/1981, pp. 50-103. **Germană:** *Expositio in libri Boetii De hebdomadibus. Lat./Dt. = Kommentar zur Hebdomaden-Schrift d. Boethius. Übers. u. eingel. von* PAUL REDER, Freiburg/Br., 2009. **Română:** *De magistro*, ediţie bilingvă, studiu introductiv, traducere, note şi glosar de MARIANA BĂLUŢĂ-SKULTETY, Editura Humanitas, Bucureşti, 1994. *Summa Theologie. Opere I. Despre Dumnezeu*, traducere din limba latină de GHEORGHE STERPU (partea întâi şi partea a treia) şi PAUL GĂLĂŞESCU (partea a doua), cu un studiu introductiv de GHEORGHE VLĂDUŢESCU, Editura Ştiinţifică, Colecţia *Biblioteca de Filosofie. Clasicii filosofiei universale*, Bucureşti, 1997, pp. 29-471. *Despre fiinţă şi esenţă (Liber Doctoris Thomae Aquinatis de ente et essentiae)*, ediţie bilingvă, traducere (pp. 6-91), biografie (pp. 108-117), bibliografie şi note (pp. 93-103), de DAN NEGRESCU, Editura Paideia, Bucureşti, 1995, 132 p.; Ediţie bilingvă, traducere, introducere şi comentarii de EUGEN MUNTEANU, Editura Polirom, Iaşi, 1998. *Summa contra gentiles*, (Cartea I, cap. 10-11), traducere de ALEXANDER BAUMGARTEN, în volumul: SFÂNTUL ANSELM DE CANTERBURY, *Prosologion sau Discurs despre existenţa lui Dumnezeu*, Editura Apostrof, 1996, pp. 99-105. *Despre unitatea intelectului împotriva averroiştilor*, ediţie bilingvă în volumul: *Aristotel, Plotin, Alexandru din Afrodisia etc.*, traducere din limba latină, note şi postfaţă de ALEXANDER BAUMGARTEN, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2000, pp. 140-225. *Despre eternitatea lumii*, ediţie bilingvă în volumul: *Aristotel, Plotin, Toma de Aquino etc.*, traducere din limba latină, note şi postfaţă de ALEXANDER BAUMGARTEN, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1999, pp. 84-97. *Despre principiile naturii către fratele Silvestru*, ediţie bilingvă *(Sancti Thomae Aquinatis, De principiis naturae ad fratrem Sylvestrum)*, traducere din limba latină de VALENTIN CĂSTĂIAN (pp. 13-79). *Notă introductivă* (pp. 5-12), note (pp. 80-93) şi comentarii de ALEXANDRU BAUMGARTEN, cu un *eseu despre problema analogiei fiinţei la Sfântul Toma din Aquino* de ALIN TAT (pp. 95-111), Editura Univers Enciclopedic, Colecţia *Filosofie medievală*, Bucureşti, 2001.

STUDII ŞI MANUALE: Literatură în limba română: Dr. IOAN LĂNCRĂNJAN, *Probleme moral-religioase*, Bucureşti, Tipografia Cărţilor Bisericeşti, 1940, 167 p. (Cap. *Realismul tomist*); recenzie de (Diac.) I(OAN) P(ULPEA), în rev. B.O.R., nr. 1-2/1941, pp. 92-94. Prof. TOMA G. BULAT, *Lumini în „Saeculum Obscurum". Veacul al XIII-lea creştin* (VI), în rev. *Mitropolia Moldovei*, nr. 12/1941, pp. 563-579 (§ 4. *Toma de Aquino*, pp. 569-579). EMILIAN VASILESCU, *Prietenii români ai tomismului*, în

rev. *Gândirea*, nr. 7/1942, pp. 410-412 (I. MICLEA, profesor la Seminarul din Blaj, în cartea sa *Tangențe românești la filosofia creștină*, a afirmat că o serie de filosofi ortodocși, printre care și NAE IONESCU, ar fi manifestat simpatie față de tomism. EMILIAN VASILESCU argumentează contrariul acestei afirmații). Idem, *Pentru că tomismul nu este „filosofie creștină"*, în rev. *Gândirea*, nr. 8/1942, pp. 465-469 (Polemică cu I. MICLEA; tomismul este o filosofie creștină, dar nu „singura" și „adevărata" filosofie creștină. EMILIAN VASILESCU afirmă superioritatea gândirii religioase răsăritene). Idem (Diac.), *Filosofia tomistă și filosofia modernă. Punctul de vedere ortodox într-o discuție*, în R.T., nr. 7-8/1945, pp. 284-307. Prof. DUMITRU FECIORU, *Catalogul manuscriselor din Biblioteca Patriarhiei Române*, în rev. S.T., nr. 5-6/1959 pp. 438-440. IOAN I. ICĂ, *Principiul individuațiunii la Toma de Aquino privit din punct de vedere ortodox*, în rev. G.B., nr. 5-6/1969, pp. 585-602. MARIE-DOMINIQUE PHILIPPE, *Iubire-pasiune: Sfântul Toma d'Aquino*, în volumul său: *Despre iubire,* traducere de MARIUS BOLDOR, Editura Cartimpex, Cluj-Napoca, 1969, pp. 105-133. ***, *Al VII-lea Congres tomist internațional*, în rev. ORT., nr. 3/1970, pp. 479-480. KATHARINE EVERETT GILBERT/HELMUT KUHN, *Estetica medievală*, în volumul: *Istoria esteticii,* ediție revăzută și adăugită, în românește de SORIN MĂRCULESCU. Prefață de TITUS MOCANU, Editura Meridiane, București, 1972, pp. 122-157. ***, *Sfântul Toma de Aquino (1225-1274) preot și învățător al Bisericii*, în *Viețile Sfinților*, Vol. I: *ianuarie-iunie*, Arhiepiscopia Romano-Catolică, București, 1982. Pr. Prof. Dr. IOAN RĂMUREANU, Recenzie la vol. ANDRÉ CLÉMENT, doyen de la Faculté *Libre de Philologie comparée, La sagesse de Thomas d'Aquin* (Coll. *Docteur Angélique*, I), Paris, Nouvelles Éditions Latines, 1983, 336 p., în rev. S.T., nr. 7-8/1983, pp. II-VIII. MIRCEA ELIADE, *Mișcările religioase din Europa. Din Evul Mediu târziu până în ajunul Reformei. Sfântul Toma din Aquino și scolastica,* în lucrarea sa: *Istoria credințelor și ideilor religioase.* Vol. III: *De la Mahomed la epoca Reformelor,* Editura Universitas, Chișinău, 1992, pp. 203-207. JACQUES LE GOFF, *Purgatoriul în inima intelectualismului: Toma de Aquino și întoarcerea omului la Dumnezeu,* în lucrarea: *Nașterea Purgatoriului,* traducere și note de MARIA CARPOV, Editura Meridiane, București, 1995, vol. II, pp. 148-165. DAN NEGRESCU, *Postfață* la volumul: TOMA DE AQUINO, *Despre Ființă și Esență*, 1995, pp. 119-131. MIRCEA VULCĂNESCU, *Ideea de Dumnezeu în filosofia lui Toma d'Aquino*, în vol. *Posibilitățile filosofiei creștine*, îngrijirea ediției de DORA MEZDREA, Editura Anastasia, București, 1996, pp. 63-91 (A se vedea și capitolul: *Realism tomist și idealism fenomenologic*, pp. 93-96). GHEORGHE VLĂDUȚESCU, *Preliminarii la Thoma,* în vol. THOMA DE AQUINO, *Summa théologie*, vol. I: *Despre Dumnezeu,* Editura Științifică, București, 1997, pp. 5-28;

ediția a II-a, București, 2000, pp. 5-28. ANTHONY KENNY, *Toma d'Aquino*, traducere din limba engleză de MIHAI C. UDMA, Editura Humanitas, Colecția *Maeștrii spirituali*, București, 1998. ERNEST STERE, *Aspecte și tendințe ale eticii medievale*, în volumul său: *Din istoria doctrinelor morale*, Editura Polirom, Iași, 1998, pp. 125-139. M. D. CHENU, *Toma d Aquino și teologia*, traducere de ELENA I. BURLACU, Editura Univers Enciclopedic, Colecția *Historia Religionum*, București, 1998, 155 p. DANIEL FĂRCAȘ, *De la analogia entis la analogia fidei*, în rev. A.B., nr. 7-9/1998, pp. 38-59. CIPRIAN VÂLCAN, *Câteva remarci asupra angelologiei Sfântului Thoma d'Aquino*, în rev. A.B., nr. 7-9/1998, pp. 60-65. COLIN BROWN, *Toma d'Aquino. Cele cinci căi. Doctrina analogiei*, în volumul său: *Filosofia și credința creștină*, traducere de DANIEL TOMULEȚ, Editura Cartea creștină, Oradea, 2000, pp. 27-35. În același volum, la pp. 35-40: § V. *Importanța filosofiei medievale. Importanța istorică a lui d'Aquino*. Pr. Conf. Dr. WILHELM DANCĂ, *Euharistia și întruparea după Sfântul Toma de Aquino*, în *Dialog teologic*, Revista Institutului romano-catolic Iași, anul III, nr. 6/2000, pp. 211-220 (rezumat în limba italiană, pp. 219-220). Idem, *Logica filosofică. Aristotel și Toma de Aquino*, prefață de ALEXANDER BAUMGARTEN, Editura Polirom, Iași, 2002. ALEXANDER BAUMGARTEN, *Notă introductivă* la volumul: SFÂNTUL TOMA DIN AQUINO, *Despre principiile naturii către fratele Silvestru*, traducere de VALENTIN DORU CĂSTĂIAN, Editura Univers Enciclopedic, Colecția *Filosofie medievală*, București, 2001, pp. 5-12. ALIN TAT, *Doctrina analogiei ființei la Sfântul Toma din Aquino*, eseu în volumul: SFÂNTUL TOMA DIN AQUINO, *Despre principiile naturii către fratele Silvestru*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2001, pp 95-111. **Literatură străină:** A. D. SERTILLANGE, *La philosophie morale de saint Thomas d'Aquin*, Paris, 1922. Idem, *Les grandes thèses de la philosophie thomiste*, Paris, 1928. Idem, *La philosophie de saint Thomas d'Aquin*, 2 vol., Paris, 1940. J. MARITAIN, *Le docteur angèlique*, Paris, 1930. J. WEBERT, *Saint Thomas d'Aquin, le génie de l'ordre*, Paris, 1934. M. GRABMANN, *Saint Thomas d'Aquin*, Paris, 1936. A. CRESSON, *Saint Thomas d'Aquin, sa vie, son oeuvre*, Paris, 1947. ST.-M. GILLET, *Thomas d'Aquin*, Paris, 1949. E. GILSON, *Le thomisme. Introduction à la philosophie de saint Thomas*, Paris, 1949. M.-D. CHENU, *Introduction à l'étude de saint Thomas d'Aquin*, Paris, 1950. P. GRENET, *Le thomisme*, în Col. *Que sais-je*, Paris, 1953. H. DENIFLE, *Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400*, Unveränd. fotomech. Nachdruck der Ausgabe 1885. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1956, XLV, 814 p. H. GRUNDMANN, *Vom Ursprung der Universitäten im Mittelalter*, ed. 2-a, Freiburg im Breisgau, 1960. R. CASIN, *Saint Thomas d'Aquin ou l'intelligence de la loi*, Paris, 1973. J. VERGER, *Les Universitès à la fin du Moyen âge*, Paris, 1978. *The*

Universities in the late Middle Age, edited by JOSEF JISEWIJN and J. PAQUET, în *Studia* VI, Leuven (Louvain), 1978. G.-K. CHESTERTON, *Saint Thomas d'Aquin*, Paris, 1977. L. JUGNET, *Pour connaître la pensée de saint Thomas d'Aquin*, Paris, 1979. J. A. WEISHEIPLE, *Thomas von Aquin. Sein Leben und seine Theologie. Aus der amerikanisch übersetzt*, Gratz (Styria), 1980, 391 p. ANDRÉ CLÉMENT, *Thomas d'Aquin*, Paris, 1983, 366 p. CH.-D. BOULOGNE, *Saint Thomas d'Aquin*, Paris, 1965. S. BRETON, *Saint Thomas d'Aquin*, Paris, 1965. R. SINEUX, *Initiation à la théologie de saint Thomas*, Bordeaux, 1969. Imensa bibliografie tomistă actualizată poate fi consultată în: *Thomistica. An internat. yearbook of Thomistic bibliography*, Bonn, 2006 (2007) ş. u. A se vedea şi: *THOMAS INSTITUUT (UTRECHT): Jaarboek*, Utrecht [9.] 1989 (1990) ş. u. ANNA N. WILLIAMS, *Is A. a foundationalist ?*, în NewBl 91/2010, pp. 20-45. BERND KETTERN, art. *Thomas von Aquin, O. P., hl.*, în BBKL 11 (1996), pp. 1324-1370, redă o foarte mare parte a bibliografiei actuale referitoare la SF. TOMA D'AQUINO, dimpreună cu bibliografia actualizată şi oferită de DAVID BERGER (*Werkeergänzung, Bibliographieergänzung, Zeitschriftenergänzung, Literaturnachträge*).

Gilles de Rome (1245-1316)

Este cunoscut şi ca Aegidius Colonna sau Aegidius Romanus, de unde şi atributul şcolii augustiniene, numită aegidiană. E unul din primii maeştri ai ordinului augustinian.

E discipol al lui Toma d'Aquino, doctrina lui fiind de un tomism moderat. Scrie lucrări teologice şi filosofice, căutând să pună în acord tomismul cu augustinismul.

BIBLIOGRAFIE

EDIŢII ŞI TRADUCERI: *De erroribus philosophorum* (lucrare cu o importanţă deosebită pentru istoria aristotelismului în jurul anului 1270); *De regimine principum* (tradusă în numeroase limbi europene); *De ecclesiastica sive summi pontificis potestate*, ediţia RICHARD SCHOLZ, 1929.

STUDII ŞI MANUALE: Literatură străină: ALBERT STÖCKL, *Geschichte der Philosophie des Mittelalters* II, 1865, p. 76 ş. u. F. LAJARD, *Histoire littéraire de la France* XXX, Paris, 1888, p. 421 ş. u. RICHARD SCHOLZ, *Die Publizistik zur Zeit Philipps des Schönen und Bonifaz' VIII. Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Anschauungen des Mittelalters*, 1903, p. 32 ş. u. J. RIVÈRE, *Le probléme d l'Eglise et de l'Etat au Temps de Philippe*

le Bel, Löwen, 1926. D. A. PERINI, *Bibliographia Augustiniana* I, Florenza, 1929, p. 237 ş. u. E. HOCEDEZ, *Gilles de Rome et Saint Thomas*, în *Mélanges Mandonnet* I, Paris, 1930, p. 385 ş. u. G. BRUNI, *Le opere di Egidio Romano*, Florenza, 1936. J. KOCH/J. O. RIEDL, *Giles of Rome. Errores philosophorum. Critical Text with Notes and Introduction*, Milwaukee, 1944. ÜBERWEG II, pp. 543 ş. u.; 774-775. LM I, pp. 45-46. EC V, p. 138 ş. u. DThC VI, p. 1358 ş. u. LThK I, p. 193. RE I, p. 202. RGG I, p. 104. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ, art. *Ägidius von Rom*, în BBKL 1 (1990), p. 43. JOHN M. QUINN, *The concept of time in Giles of Rome*, în *Augustiniana*, 29/1979, pp. 5-42. CHRISTIANE SCHRÜBBERS, *Regimen und homo primitivus. Die Pädagogik des Ägidius Romanus*, în *Augustiniana* 32/1982, pp. 137-188; 348-391, şi în *Augustiniana*, 33/1983, pp. 112-141. STEPHEN D. DUMONT, *Giles of Rome and the „De rerum principio" attributed to Vital du Four*, în AFrH 77/1984, pp. 81-109. JOHN R. EASTMAN, *Giles of Rome and his use of St. Augustine in defense of papal abdication*, în *Augustiniana*, 38/1988, pp. 129-139. Idem, *Die Werke des Ägidius Romanus*, în *Augustiniana*, 44/1994, pp. 209-231. FRANZ B. STAMMKÖTTER, *Der Konflikt zwischen aristotel. u. augustin. Ethik bei Aegidius von Rom u. Gregor von Rimini*, în AnAug 59/1996, pp. 293-311. KARL A. GERSBACH, *A recalcitrant editor of Giles of Rome, Jacobus of Siena, O.S.A.*, în *Augustiniana*, 49/1999, pp. 165-198. THOMAS M. OSBORNE, *James of Viterbo's rejection of Giles of Rome's arguments for the natural love of God over self*, în *Augustiniana*, 49/1999, pp. 235-249. MARK D. GOSSIAUX, *Thomas Aquinas and Giles of Rome on the existence of God as self-evident*, în ACPQ 77/2003, pp. 57-79. MARTIJN SCHRAMA/BERT BLANS, *The inseparable connection of knowledge and love. Giles of Rome and the practice of theology*, în *Augustiniana*, 53/2003, pp. 265-293. AGOSTINO PARAVICINI BAGLIANI, *Egidio Romano, l'arca di Noè e la tiara di Bonifacio VIII*, în *Chiesa, vita religiosa, società nel medioevo italiano. A cura di MARIACLARA ROSSI e GIAN MARIA VARANINI*, Roma, 2005, pp. 503-519. ANDREA AIELLO, *Nuovi testi dalla Lectura di Egidio Romano sulle Sentenze Lib. I-II (Lectura I-II Sent.)*, în BPhM 47/2005, pp. 97-109. FRANCESCO FIORENTINO, *Gregorio da Rimini a contronto con Egido Romano e gli egidiani*, în AnAug 68/2005, pp. 7-67. ROBERTO LAMBERTINI, *Il sermo „De potestate domini papae" di Egidio Romano e la difesa di Bonifacio VIII*, în *Le culture di Bonifacio VIII*, Roma, 2006, pp. 93-108. MARK D. GOOSIAUX, *James of Viterbo and the late thirteenth-century debate concerning the reality of the possibles*, în RThPhM 74/2007, pp. 483-522. ELMAR KRÜGER, *Der Traktat „De ecclesiastica potestate" des Ägidius Romanus*, Köln, 2007. WILFRIED KÜHN, *Zur Kritik des politischen Platonismus im Mittelalter*, în FZThPh 55/2008, pp. 99-128. HANS-JOACHIM SCHMIDT, *Die*

Liebe in dem Traktat „De regimine principum" von Ägidius Romanus, în *Augustiniana*, 58/2008, pp. 259-284. FRANCESCO FIORENTINO, *La teoria della „superadditio passionis". Un'influenza albertino-egidiana in Giovanni da Reading ?*, în FZThPh 56/2009, pp. 106-134.

Ioan Duns Scotus († 1308)

Ioan Scotus este adevăratul purtător de drapel al ordinului franciscan. E scoțian de origine, născut poate la Duns; intră în ordinul franciscan, studiază la Oxford, unde e apoi profesor, precum și la Paris. Apără ordinul franciscan contra inovațiilor tomiste.

A înființat o școală teologică a scotiștilor, deosebită în multe privințe de cea a tomiștilor: în dogmatică, în privința mântuirii erau sinergiști, în aprecierea faptelor bune nu susțineau așa de mult supra-meritul ca tomiștii, iar despre Maica Domnului susțineau că s-a zămislit fără păcatul strămoșesc, fapt pe care tomiștii îl negau (*imaculata concepție*). În cele din urmă e profesor la Colonia (Köln). Moare de timpuriu și i se dă titlul de „*Doctor Subtilis*".

Din operele lui amintim:

a) *Opus exionense*, un comentariu asupra *Sentințelor* lui Petru Lombardul apărute la Oxford;

b) *Opus parisiense*, operă ce a apărut ca rezultat al celor învățate la Paris.

Doctrina lui Scotus dă naștere școlii ce-i poartă numele, în opoziție cu doctrina tomistă.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: *Opera omnia*, ediția LUCAS WADDING ș. a., 12 vol., Lyon, 1639. Ediția L. VIVÈS, 26 vol., Paris, 1891-1895 (ediție în facsimil, Farnborough, 1969). *Opera omnia (...) studio et cura Commissionis Scotisticae ad fidem codicum edita, praeside P. CAROLO BALIC*, Roma, 1950 ș. u. **Traduceri: Franceză:** JEAN SCOT, *Homélie sur le Prologue de Jean*, introduction, texte critique, traduction et notes par E. JEAUNEAU, Coll. *Sources Chrétiennes*, no. 151, Paris, Les Éditions du Cerf, 1969, 392

p., **Engleză:** *The De Primo Principio... A revised text and translation by* EVAN ROCHE, St. Bonaventure (New York)/London, 1949. *DUNS SCOTUS: philosophical writings. A selection edited and translated by* ALLAN WOLTER, London, 1962. **Germană:** *Abhandlung über das erste Prinzip. Tractatus de primo principio (Text lat. u. dt.). Hrsg. u. übers. v.* WOLFGANG KLUXEN, Darmstadt, 1974.

STUDII ŞI MANUALE: Literatură în limba română: Pr. DUMITRU SOARE, *Notă bibliografică* la volumul JEAN SCOT, *Homélie sur le Prologue de Jean*, introduction, texte critique, traduction et notes par E. JEAUNEAU, Coll. *Sources Chrétiennes*, no. 151, Paris, Les Éditions du Cerf, 1969, 392 p., în rev. S.T., nr. 9-10/1971, p. 745. É. GILSON, *Filosofia în Evul Mediu*, traducere de ILEANA STĂNESCU, editura Humanitas, Bucureşti, 1995. **Literatură străină:** HERBERT SCHNEIDER (ed.), *Beiträge auf der Tagung der Johannes-Duns-Skotus-Akademie vom 5. - 8. November 2008 in Köln zum 700. Todestag von Johannes Duns Scotus*, Mönchengladbach, Kühlen, 2009, în *Veröffentlichungen der Johannes-Duns-Skotus-Akademie für Franziskanische Geistesgeschichte und Spiritualität Mönchengladbach*, Bd. 29. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ, art. *Duns Scotus, Johannes*, în BBKL 1 (1990), pp. 1423-1427, cu o bibliografie extrem de bogată, adusă la zi.

Deosebiri între scotism şi tomism

Scotiştii înclină spre platonism, tomiştii spre aristotelism. Scotiştii exaltează liberul arbitru (semipelagianism), tomiştii urmează pe Augustin, admiţând liberul arbitru şi meritul omului în mântuire. Scotiştii susţin că opera lui Hristos a fost desăvârşită numai după acceptarea ei de Dumnezeu, altfel n-ar fi fost suficientă. Tomiştii, din contră, socoteau meritele lui Hristos infinite. Scotiştii susţin că Tainele operează graţia moral; tomiştii, fizic.

Scotiştii admit transubstanţiaţiunea euharistică pe calea distrugerii pâinii; tomiştii, prin calea aducţiunii sau introducţiunii. Scotiştii susţin *imaculata concepţie* a Fecioarei Maria; tomiştii o combat. Scotiştii învinge în această privinţă, întrucât la romano-catolici s-a impus *„festum immaculatae conceptionis beatae Virginis"*, sărbătoare cu foarte mare cinste la ei (la ortodocşi nu există).

SECOLUL AL XIV-LEA

Odată cu secolul al XIV-lea începe decadența scolasticii. Secolele XIV și XV sunt considerate ca secole de tranziție spre evul modern. Secolul al XIV-lea pregătește, prin decadența morală a clerului, Reforma. Marea schismă occidentală este de asemenea rezultatul decăderii vieții religioase.

Între cauzele politice ale decăderii culturale, considerăm războiul de 100 ani și spiritul de independență ce-și face loc acum. Se pronunță acum în locul teologiei științele pozitive, problemele economice, morale, la a căror promovare contribuie universitatea din Oxford, îndeosebi prin Wilhelm de Ockam. Se accentuează acum și problema raportului dintre Biserică și Stat.

Wilhelm de Ockam († 1349)

Viața

Franciscan englez, studiază la Oxford și va deveni profesor cu titlul de „*doctor invincibilis*" și mai ales „*venerabilis inceptor*", predând teologia și filosofia, între anii 1318-1324, la universitatea în care a studiat. Pentru scrierile lui îndrăznețe, mai ales cele 51 de teze, socotite eretice, papa Ioan XII (1316-1334) îl cheamă la Avignon să le justifice. Îi intentează un proces, care a durat patru ani, fără să se ajungă la un rezultat, căci Ockam, împreună cu alți acuzați, au reușit să fugă.

Aceștia nu-l recunoșteau pe papă ca rege, negau originea divină a papalității și afirmau chiar că împăratul poate depune pe episcopii Romei. Se refugiază la curtea lui Ludovic Bavarezul, regele Germaniei, care îl apără împotriva papei, contestând pri-

matul papal. De altfel, Ockam a colaborat și la lupta lui Filip IV cel Frumos (1285-1314) cu papa Bonifaciu VIII (1294-1303).

El influențează negativ filosofia, profesând un nominalism destructiv, pregătind drum lui Wicliff și Hus. Agnosticismul parțial al lui Ockam în filosofie a făcut să se lărgească domeniul teologiei supranaturale.

Opera

1. *Centiloquium theologioum*, în care reduce la 100 de propoziții teologia speculativă.

2. *Quodlibeta* sunt comentarii la *Sentințele* lui Petru Lombardul asupra lui Aristotel și Porfiriu. Concepția sa se numește nominalism sau, mai corect, terminism, fiindcă el susține că noțiunile generale (ființă, substanță, cauză etc.) nu au corespondență nici în sine, nici în lumea indivizilor, cum spuneau realiștii veacurilor XII-XIII, ci sunt simpli „*termeni*" sau semne ale unui obiect necunoscut. Ei au numai valoare subiectivă, de aceea cunoașterea lui Dumnezeu și a spiritualității sufletului e discutabilă și se face numai prin credință.

Singurul lucru indiscutabil este atotputernicia divină și posibilitatea intervenției ei în acțiunile umane, în așa fel încât uneori să ni se pară că binele e condamnat, iar răul aprobat. De aceea metafizica trebuie să fie total despărțită de teologie. Legea morală nu este imutabilă.

Iată de ce ockamismul - inspirat și de Duns Scotus - duce la empirism, relativism, scepticism. Aceasta este „*via moderna*" pe care veacurile XIV și XV o opun cunoașterii speculative scolastice („*via antiqua*"). Ceea ce poate fi adevărat din punct de vedere logic poate fi fals din punct de vedere obiectiv, de unde și concepția numită a „*dublului adevăr*", care va predomina de acum încolo întreaga mișcare spirituală.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRDUCERI: *Dialogus*, Paris, 1478. *Quodlibeta septem*, Paris, 1487. *Summa logicae*, Paris, 1488. *Comentarius in libri I-IV sententiarum*, Lyon, 1495. *Expositio aurea*, Bologna, 1496. *Summulae in libros physikorum*, Roma, 1637. *Tractatus de potestate imperiali*. Ediția *Opera plurima*, 4 vol., Lyon, 1494-1498; Reeditare, London, 1962. *Scrieri polemice de politică eclesială*, în *Monarchia S. Romani Imperii*, 3 vol., 1611-1614. *Compendium errorum Joannis XXII*, Frankfurt, 1614; reeditare 1959. J. SIKES/R. BENETT/H. OFFLER, ediție critcă a operelor polemice, 1940. *Opera politica*, 3 vol., ediția J. SIKES (ș. a.), 1940/1966. PHILOTHEUS BOEHNER/ G. GÂL/F. BROWN, *Opera Philosophica et Theologica*, St. Bonaventure, 1967. **Traduceri: Germană:** RICHARD SCHOLZ, *Unbekannte Streitschriften aus der Zeit Ludwigs des Bayern*, 2 vol., 1911-1914. *Summe der Logik, Lat. /Dt. Parallelausg. über die Termini T 1 I*, hrsg. PETER KUNZE, Hamburg, 1984. WILHELM VON OCKHAM, *Texte zur Theorie der Erkenntnis und der Wissenschaft*, Lat./Dt., hrsg. RUEDI IMBACH, Reclam, 1984. WILHELM VON OCKHAM, *Kurze Zusammenfassung zu Aristoteles Büchern über Naturphilosophie*, Berlin, 1987. WILHELM VON OCKHAM, *Opera politica, Yale liberary of medieval philosophy, Quodlibets 1-4, 5-7*, 1991. WILHELM VON OCKHAM, *„Dialogus", Auszüge zur polit. Theorie*, Hrsg. JÜRGEN MIETHKE, 1992. JAN P. BECKMANN, *Ockham-Bibliographie 1900-1990*, Hamburg, 1992. *De connexione virtutem*, Lat./Dt. Übers. u. eingel. von VOLKER LEPPIN, Freiburg/Br. 2008. **Engleză:** MARILYN MCCORD ADAMS/ NORMAN KRETZMANN (trad.), *Predestination, God's Foreknowledge, and Future Contingents (Tractatus De Praedestinatione)*, New York: Appleton-Century-Crofts, 1969. T. B. BIRCH (trad.), *The De Sacramento Altaris of William of Ockham*, Burlington, IA: Lutheran Literary Board, 1930. PHILOTHEUS BOEHNER (trad.), *Ockham: Philosophical Writings*, New York: Nelson, 1957. JULIAN DAVIES (trad.), *A Compendium of Ockham's Teaching: A Translation of the Tractatus de Principiis Theologiae*, St. Bonaventure, NY: Franciscan Institute, 1998. JULIAN DAVIES (trad.) *Ockham on Aristotle's Physics: A Translation of Ockham's Brevis Summa Libri Physicorum*, St. Bonaventure, NY: Franciscan Institute, 1989. ALFRED J. FREDDOSO/FRANCIS E. KELLY (trad.), *Quodlibetal Questions*, New Haven: Yale university Press, 1991. ALFRED J. FREDDOSO/HENRY SCHUURMAN (trad.), *Ockham's Theory of Propositions: Part II of the Summa Logicae*, Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1980. JOHN KILCULLEN (trad.)/ KILCULLEN & ARTHUR S. MCGRADE (ed.), *A Letter to the Friars Minor and Other Writings*, New York: Cambridge University Press, 1995. JOHN KILCULLEN (trad.)/ARTHUR S. MCGRADE (ed.), *A Short Discourse on the Tyranical Government (Breviloquium De Principatu Tyrannico)*, New York:

Cambridge University Press, 1992. JOHN KILCULLEN/JOHN SCOTT (trad.), *The Work of Ninety Days*, (CD-ROM) Bowling Green, OH: Philosophy Documentation Center. MICHAEL J. LOUX (trad.), *Ockham's theory of Terms: Part I of the Summa Logicae*, Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1974. REGA WOOD (trad.), *Ockham on the Virtues (Latin text, translation & commentary of selected passages)*, West Lafayette, IN: Purdue University Press, 1997. **Română:** WILHELM OCKHAM, *Despre universalii*, ediție bilingvă, trad. din limba latină de ALEXANDER BAUMGARTEN, note și studiu de SIMONA VUCU, Editura Polirom, Iași, 2004.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: JAQUES LE GOFF, *Intelectualii în Evul Mediu*, Ed. Meridiane, București, 1994, passim. JEAN DELUMEAU, *Civilizația renașterii*, vol. I., Ed. Meridiane, București, 1995, passim. ÉTIENNE GILSON, *Filosofia în Evul Mediu*, trad. de ILEANA STĂNESCU, Editura Humanitas, București, 1995, passim. ALAIN DE LIBERA, *Cearta universaliilor*, trad. de ILIE GYURCSIK și MARGARETA GYURCSIK, Editura Amarcord, Timișoara, 1998, passim. Idem, *Gândirea Evului Mediu*, trad. de MIHAELA și ION ZGĂRDĂU, Editura Amarcord, Timișoara, 2000, passim. CLAUDIU MESAROȘ, *Filosofii cerului. O introducere critică în filosofia medievală*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2005, passim. **Literatură străină:** SIMON MOSER, *Grundbegriffe der Natuphilosophie bei Wilhelm von Ockham*, 1932. ERNST A. MOODY, *The logic of Wilhelm of Ockham*, London, 1935. Idem, *Truth and Consequence in Medieval Logic*, Amsterdam, 1953. HANS KÖHLER, *Der Kirchenbegriff bei Wilhelm von Ockham*, Diss. Leipzig, 1937. RICHARD SCHOLZ, *Wilhelm von Ockham als politischer Denker*, 1944. ERWIN ISERLOH, *Gnade und Eucharistie in der philosoph. Theologie des Wilhelm von Ockham*, 1956. WILLIAM & MARTHA KNEALE, *The Development of Logic*, Oxford, 1962. RALPH G. TURNBULL, *Ockhams Nominalistic Logic*, în *The New Scholasticism*, 36/1962. GEORGES DE LAGARDE, *La naissance de l'esprit laïque au déclin du moyen âge*, 4-6, Paris, 1942-1946, ediție nouă, Löwen/Paris, 1962/1963. ELILIUS M. BUYTAERT, *The Tractatus logicae minor of Ockham*, în *Franciscan Studies*, 24/1964. GARETH B. MATTHEWS, *Ockhams Supposition Theory and Modern Logic*, în *The Philosophical Rewiew*, 73/1964. S. RABADE ROMEO, *Guillermo de Ockham y la filosofia del siglo XIV*, Madrid, 1966. JAN PINBORG, *Die Entwicklung der Sprachtheorie im Mittelalter*, Münster-Kopenhagen, 1967. Idem, *Logik und Semantik im Mittelalter*, Stuttgart, 1972. I. BOH, *Burleigh and Ockham: An Ontological Confrontation*, în *Procedings of the VIIth Inter-American Congress of Philosophy*, vol. 2, Quebec, 1968. T. ANDRES, *El nominalismo de Guillermo de Ockham como filosofia del lenguaje*, Madrid, 1969. G. GIACON, *La suppositio en Guglielmo di Ockham e il valore reale delle scienze*, în *Arts liberaux et philosophie*

an moyen âge, 939-947, Montreal/Paris, 1969. J. MIETHKE, *Ockhms Weg zur Sozialphilosophie*, Berlin, 1970. ALOIS DEMPF, *Metaphysik des Mittelalters*, Oldenburg, 1971. Idem, *Die Naturphilosophie Ockhams als Vorbereitung des Kopernikanismus*, Bayerische Akademie der Wissenschaft, 1974. P. V. SPADE, *Ockhams rule of supposition. Two conflicts in his theory*, în *Vivarium*, 12/1974, pp. 63-73. Idem, *Some Epistemological Implications of the Burley-Ockham Dispute*, în *Franciscan Studies*, 35/1975, pp. 212-222. H. W. ENDERS, *Sprachlogische Traktate des Mittelalters und der Semantikbegriff*, München/Paderborn/Wien, 1975. Idem, *Nominalistische Positionen und ihre Entwicklung im mittelalterlichen Universalienstreit*, în *Wissenschaft und Weisheit*, 189-219, 1976. GORDON LEFF, *Wilhelm of Ockham, The metamorphosis of scholastic discourse*, Manchester University Press, 1975. KLAUS BANNACH, *Die Lehre von der doppelten Macht Gottes bei Wilhelm von Ockham*, 1975. VLADIMIR RICHTER, *Zu Ockhams naturphilosophischen Schriften*, în *Proceedings of the XVth World Congress of Philosophy*, Varna, 1973, Sofia, 1975. Idem, *Ockham und Moderni zur Universalienfrage*, în *Zeitschrift für katholische Theologie*, 100/1978. M. MC. CORD ADAMS, *What does Ockham mean by 'supposition'*, în *Notre Dame Journal of formal Logic*, 17/1976, pp. 375-391. GUIDO KÜNG, *Nominalistische Logik heute*, în *Allgemeine Zeitschrift für Philosophie* 2/1977. E. KARGER, *Conséquences et inconséquences de la supposition vide dans la logique d' Ockham*, în *Vivarium*, 16/1978, pp. 46-55. A. GREDDOSO/H. SCHUURMANN, *Ockhams Theory of Propositions (Part II of the Summa logicae)*, Notre Dame, 1980. PETER KUNZE, *Satzwahrheit und sprachliche Verweisung*, Diss. Freiburg i.Br., 1980. KURT FLASCH, *Wilhelm von Ockham*, în volumul său: *Das Mittelalter* (Col. *Geschichte der Philosophie in Text und Darstellung*), ed. de R. BUBNER, vol. 2, Stuttgart, 1982. Idem, *Das philosophische Denken im Mittelalter*, Stuttgart, 1986. OTL AICHER/GABRIELE GREINDL/WILHELM VOSSENKUHL, *Wilhelm von Ockham, Das Risiko modern zu denken*, G. Callwey, 1986. DOMINIK ERLER, *Praedestination, Zeit und Kontingenz*, în *Bochumer Studien zur Philosophie*, 12, Amsterdam, 1988. WILHELM VOSSENKUHL/ROLF SCHÖNBERGER, *Die Gegenwart Ockhams*, Weinheim, 1990. HANS ULRICH WÖHLER, *Die Erneuerung des Nominalismus durch Wilhelm von Ockham und die Folgen*, în *Geschichte der mittelalterlichen Philosophie*, 155-164; 206-212, Berlin, 1990. TAINA M. HOLOPAINEN, *Wilhelm Ockham's theory of the foundations of ethiks*, 1991. ALESSANDRO GHISALBERTI, *Introduzione a Ockham*, ed. a II-a, 1991. PETER SCHULTHESS, *Sein, Signifikation und Erkenntnis bei Wilhelm von Ockham*, 1992. MATTHIAS KAUFMANN, *Referenz und Wahrheit bei Wilhelm von Ockham*, 1992. *Dictionaire des Philosophes*, 1959-f., Paris, 1984. ÜBERWEG II, p. 342 ş. u. LThk X, p. 1142 ş. u. EncRel XV,

pp. 383-384. RGG IV, p. 1556 ş. u. FRANZ DANKSAGMÜLLER, art. *Ockham, Wilhelm von (auch Occam)*, în BBKL 6 (1993), pp. 1090-1093. JAKOB BARION, *Grundlinien philosophischerStaatstheorie*, Bonn, 1986, pp. 54-60. ELISABETH LEINFELLNER/WERNER LEINFELLNER, *Wilhelm von Ockhams Semantik und Pragmatik*, în *Pragmatisches Denken von den Ursprüngen bis zum 18. Jhr.*, col. *Pragmatik* 1, Hamburg, 1986, pp. 258-279. OLAF PLUTA, *Kritiker der Unsterblichkeitsdoktrin in Mittelalter und Renaissance*, Amsterdam, 1986, pp. 22-36. VANCE G. MORGAN, *Ockham and skepticism. The intuitive cognition of non-existents*, în ACPQ 64/1990, pp. 355-372. GIRARD J. ETZKORN, *Ockham at a provincial chapter: 1323. A prelude to Avignon*, în AFrH 83/1990, pp. 557-567. JESSE D. MANN, *Ockham redivivus or Ockham confutator ? Juan de Segovia's Repetitio de superioritate reconsidered*, în AHC 24/1992, pp. 186-208. IVO TONNA, *Il criterio volontaristico nella dottrina etica di Guglielmo di Ockham*, în *Antonianum*, 69/1994, pp. 328-337. LAMBERT M. DE RIJK, *Ockham as the commentator of his Aristotle. His treatment of „Posterior analytics"*, în *Aristotelica et Lulliana*, Steenbrugis, 1995, pp. 77-127. ALESSANDRO D. CONTI, *Alcune note su individuazione e struttura metafisica della sostanza prima in Duns Scoto*, în *Antonianum*, 76/2001, pp. 111-144. XAVIER ANDONEGUI, *Escoto en el punto de mira*, în *Antonianum*, 76/2001, pp. 145-191. GENNARO AULETTA, *Dio è garante di un certo ordine mondano ?*, în *Antonianum*, 76/2001, pp. 193-196. LEONARDO SILEO, *I „soggetti" della teologia e il „soggetto" della metafisica. Dalla soluzione di Toma d'Aquino alle soluzioni di Giovanni Duns Scoto*, în *Antonianum*, 76/2001, pp. 207-224. GENNARO AULETTA, *Dio è garanta di un certo ordine mondano ?*, în *Antonianum*, 76/2001, pp. 193-196. HUBERT SCHRÖCKER, *Das Verhältnis der Allmacht Gottes zum Kontradiktionsprinzip nach Wilhelm von Ockham*, în *Veröffentlichungen des Grabmann-Institutes* 49, Berlin, 2003. MICHAEL J. CHOLBI, *Contingency and divine knowledge in Ockham*, în ACPQ 77/2003, pp. 81-91. ROMAN ROZDZENSKI, *Zum Streit um die Natur der Begriffe*, în AnCra 35/2003, pp. 47-65. TAKASHI SHOGIMEN, *Aquinas, Ockham and the negative authority of conscience*, în *Atti del Congresso Internazionale su l'Umanesimo Cristiano nel III Millennio - la Prospettiva di Tommaso d'Aquino*, vol. 2, Vatican City, 2005, pp. 830-842. HUBERT SCHRÖCKER, WILHELM VON OCKHAM, în MThZ 57/2006, pp. 65-77. ERNESTO PERINI-SANTOS, *La théorie ockhamienne de la connaissance évidente*, Paris, 2006. VOLKER LEPPIN, *Der korrigierte Aristoteles. Theologie und Philosophie bei Wilhelm von Ockham*, în TOBIAS KAMPMANN/THOMAS SCHÄRTL (ed.), *Der christliche Glaube vor dem Anspruch des Wissens*, Münster, 2006, pp. 25-41. DOMINIK PERLER, *Zweifel und Gewissheit. Skeptische Debatten im Mittelalter*, Frankfurt am Main, 2006, pp. 207-307.

ROBERTO LAMBERTINI, *Francis of Marchia and Wilhelm of Ockham*, în *Vivarium*, 44/2006, pp. 184-204. DIETER GERNERT, *Ockhams Rasiermesser und seine missbräuchliche Verwendung*, în Ewe 18/2007, pp. 27-29. ALESSANDRO GHISALBERTI, *Origine e natura del potere nelle opere politiche di Ockham*, în *I Francescani e la politica* 1, Palermo, 2007, pp. 509-521. CONCETTO MARTELLO, *La critica alla teocrazia nel „Dialogus" di Guglielmo di Ockham*, în *I Francescani e la politica* 2, Palermo, 2007, pp. 671-681. ANGELO PELLEGRINI, *Scoto e Ockham: „Persona" come progetto*, în MFr 108/2008, pp. 83-110. FRANCESCO FIORENTINO, *Le cognizioni intuitiva e astrattiva da Scoto a Wodeham (1)*, în MFr 108/2008, pp. 139-168. WILLIAM J. COURTENAY, *Ockham and Ockhamism*, Leiden (ş. a.), 2008. GEORG DIETLEIN, *Macht und Allmacht Gottes bei Wilhelm von Ockham*, München, 2008. RIJCKLOF H. HOFMAN, *A lesson in humility. Geert Grote meets Jan van Ruusbroec*, în *FS KEES WAAIJMAN*, 2008, pp. 405-413. FRANCESCO FIORENTINO, *Le cognizioni intuitiva e astrattiva da Scoto a Wodeham (2)*, în MFr 108/2008, pp. 357-389. TOBIAS SPECK, *Quod omnes tangit. Rezeption als ekklesiologisches Phänomen bei Matthäus Romanus und Wilhelm von Ockham*, Freiburg/Br., 2009.

Pierre d'Ailly (1350-1420)

Studiind la Paris, devine doctor al Sorbonei la vârsta de 30 de ani, apoi rector al universității. Om cu o cultură deosebită și, se pare, influent, papa Benedict XIII (1394-1424) a încercat să-l atragă de partea sa, oferindu-i mai întâi episcopatul de Puy, apoi pe cel de la Cambray.

D'Ailly era adeptul unei reforme în Biserică, iar papa neacceptând, el va trece de partea celor care susțineau că singur sinodul general ar putea îndrepta abuzurile și decadența în Biserică. Acest fapt l-a afirmat în sinoadele de la Pisa (1409) și Constanz (1414-1418). Cu toate acestea, i s-a oferit și purpura de cardinal și misiunea de legat papal, dar el a rămas la ideile sale.

A scris 174 de lucrări cu caracter științific (teologie, filosofie, mistică, geografie, anatomie), care fac din el unul din conducătorii mișcării spirituale contemporane. Lucrarea *Super reformatione ecclesias* a fost mult apreciată mai târziu de protestanți, fiind potrivită vederilor lor.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII ȘI TRADUCERI: *Quaestiones super libros sententiarum (das Petrus Lombardus)*, 1490. *De reformatione ecclesiae*, 1416. *De potestate ecclesiae*, 1416. *Tractatus et sermones*, 1490. LUDOV. SALEMBIER, *Bibliogr. das oeuvres du Card. Pierre d'Ailli*, Besançon, 1908.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: JAQUES LE GOFF, *Intelectualii în Evul Mediu*, Ed. Meridiane, București, 1994, passim. JEAN DELUMEAU, *Civilizația renașterii*, vol. I., Ed. Meridiane, București, 1995, passim. DANA ROXANA HRIB, *Procesul de individualizare în gândirea renascentistă a secolului al XV-lea: Florența*, Sibiu, 2009, Alba Iulia - Editura Altip, 218 p., passim. **Literatură străină:** PAUL TSCHACKERT, *Peter von Ailli*, 1877 (*Bibliografie*, p. 348 ș. u.). HEINRICH FINKE, *Forschungen und Quelle zur Geschichte des Konstanzer Konzils*, 1889, p. 103 ș. u. EDUARD HARTMANN, *Pierre d'Aillis Lehre von der sinnl. Erkenntnis*, Diss. Freiburg, 1903. J. P. MCGOWAN, *Pierre d'Ailli and the Council of Constance*, Diss. Washington, 1936. BERNHARD MELLER, *Studien zur Erkenntnislehre des Peter von Ailli* (*Bibliografie*, p. XV ș. u.), 1954. MAX LIEBERMANN, *Gerson et d'Ailli*, în *Romania*, 78/1957, p. 433 ș. u.; *Romania*, 79/1958, p. 339 ș. u.; *Romania*, 80/1959, p. 289 ș. u.; *Romania*, 81/1960, p. 44 ș. u. G. LINDBECK, *Nominalism and the Problem of Meaning as Illustrated by Pierre d'Ailli on Predestination and Justification*, în HThR 52/1959, p. 43 ș. u. ULYSSE CHEVALIER, *Répertoire de sources historique du moyen âge. Bio-bibliographie* I, Paris, 1903-1904 (Reeditare, New York, 1960), col. 80-81 (cuprinde informații referitoare la literatură mai veche). C. EUBEL, *Hierarchia catholica medii aevi* ... I, ed. a II-a, Münster, 1913, pp. 33; 92; 160. WALTER VON HOFMANN, *Forschungen zur Geschichte der kurialen Behörden* I, Rom, 1914, pp. 8, 177. BRUNO KATTERBACH, *Referendarii utriusque signaturae a Martino V* ..., Città del Vaticano, 1931, p. XXV. PETER TSCHACKERT, *Peter von Ailli*, Gotha, 1877 (Reeditare, 1968). LOUIS SALEMBIER, *Pierre d'Ailli*, Diss. Lille, 1886. Idem, *Le cardinal Pierre d'Ailli. Bibliographie de ses œuvres*, Compiègne, 1909. Idem, *Pierre d'Ailli*, Tourcoing, 1932. HEINRICH FINKE, *Forschungen und Quellen zur Geschichte des Konstanzer Konzils*, Paderborn, 1889, pp. 103-132. NOËL VALOIS, *La France et le Grand Schisme d'Occident I-IV*, Paris, 1896-1902. Idem, *Un ouvrage inédit de Pierre d'Ailli, le „De Persecutionibus Ecclesiae"*, în BECh 65 (1904), pp. 556-574. HANS E. RHODE, *Verfasser und Entstehungszeit der „Capita agendorum"*, în *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 34 (1913), pp. 163-187. AGNES E. ROBERTS, *Pierre d'Ailli and the Council of Constance*, în *Transactions of the royal historical society*, 4/18

(1935), pp. 123-142. JOHN PATRICK MC GOWAN, *Pierre d'Ailli and the Council of Constance*, Diss. Cath. Univ. Washington, 1936. GUILLAUME MOLLAT, *L'aumônier du roi de France, du XIIIe au XVe siècle*, în *Comptes Rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 1939, pp. 514-525. ANDREA COMBES, *Sur les „Lettres de consolation" de Nicolas de Clamanges à Pierre d'Ailli*, în *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen âge*, 13 (1943), pp. 359-389. IRWIN W. RAYMOND, *D'Ailly's Epistola Diaboli Leviathan*, în *Church History*, 22 (1953), pp. 181-191. BERNHARD MELLER, *Studien zur Erkenntnislehre des Peter von Ailli*, Freiburg, 1954. P. PIÉTRESSON DE SAINT-AUBIN, *Documents inédits sur l'installation de Pierre d'Ailli à l'évêqué de Cambrai en 1397*, în BECh 113 (1955), pp. 111-139. MAX LIEBERMAN, *Chronologie Gersonienne*, V-VIII: *Gerson et d'Ailly*, în *Romania*, 78-81 (1957-1960). FRANCIS OAKLEY, *The „Propositiones utiles" of Pierre d'Ailli. An Epitome of Conciliar Theory*, în *Church History*, 29 (1960), pp. 398-403. Idem, *Pierre d'Ailli and the Absolute Power of God*, în *Harvard theological review*, 56 (1963), pp. 59-73 (Reeditare, 1984). Idem, *The Political Thought of Pierre d'Ailli*, New Haven/London, 1964. Idem, *Pierre d'Ailli and Papal Infallibility*, în *Mediaeval studies*, 26 (1964), pp. 353-358 (Reeditare, 1984). Idem, *Gerson and d'Ailly: an Admonition*, în *Speculum*, 40 (1965), pp. 74-83 (Reeditare, 1984). Idem, *Pierre d'Ailli*, în B. A. GERRISH (ed.), *Reformers in Profile*, Philadelphia, 1967, pp. 40-57 (Reeditare, 1984). Idem, *Pseudo-Zabarella's „Capitula agendorum": An Old Case Reopened*, în *Annuarium Historiae Conciliorum*, 14 (1982), pp. 111-123 (Reeditare, 1984). ANTONIO GÓMEZ MORIANA, *El pensamiento eclesiológico de Pierre d'Ailli*, în *Anales de la catedra Francisco Suarez*, 3, Granada, 1963, pp. 1-43. PALÉMON GLORIEUX, *Pierre d'Ailli, Jean XXIII et Thierry de Nieheim*, în *Recherches de théologie ancienne et médiévale* 31 (1964), pp. 100-121. Idem, *Pierre d'Ailli et saint Thomas*, în *Mélanges de Science religieuse*, 23 (1966), Suppl., pp. 45-54. Idem, *Deux Éloges de la saint Écriture par Pierre d'Ailli*, în *Mélanges de Science religieuse*, 29 (1972), pp. 13-129. Idem, *Les années d'études de Pierre d'Ailli*, în *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, 44 (1977), pp. 127-149. GILBERT OUY, *Le recueil épistolaire autographe de Pierre d'Ailli et les notes d'Italie de Jean de Montreuil*, Amsterdam, 1966. JEANNINE QUILLET, *Les doctrines politiques du Cardinal Pierre d'Ailli*, în ALBERT ZIMMERMANN (ed.), *Antiqui und Moderni*, Berlin, 1974, pp. 345-358. PIERRE YVES BADEL, *Pierre d'Ailli, auteur de „Jardin amoureux"*, în *Romania*, 97 (1976), pp. 369-381. J. F. KELLEY, *The Place of Pierre d'Ailli in the Developement of Theological Sources and Censures*, în *Studies in*

Medieval Culture, 6-7, Kalamzoo, 1976, pp. 141-150. ALAN E. BERNSTEIN, Pierre d´Ailli and the Blanchard Affair: University and Chancellor of Paris at the Beginning of the Great Schism, Leiden, 1978. PIERRE PIERRAD (ed.), *Les diocèses de Cambrai et de Lille*, Paris, 1978, în *Histoire de diocèses de France,* 8, pp. 90-91. LOUIS B. PASCOE, *Theological Dimensions of Pierre d´Ailli's Teaching on the Papal Plenitude of Power*, în *Annuarium Historiae Conciliorum,* 11 (1979), pp. 357-366. Idem, *Pierre d´Ailli: Histoire, Schisme et Antichrist*, în MICHEL HAYEZ (ed.), *Genèse et Débuts du Grand Schisme d'Occident*, Paris, 1980, pp. 615-622. ROBERT N. SWANSON, *The Way of Action: Pierre d´Ailli and the Military Solution of Great Schism*, în *Studies of Church History,* 20 (1983), pp. 191-200. OLAF PLUTA, *Albert von Köln und Pierre d´Ailli*, în *Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie* 32 (1985), pp. 261-271. OLAF PLUTA/M.CHAPPUIS/ L.KACZMAREK, *Die philosophischen Schriften des Pierre d´Ailli. Authentizität und Chronologie*, în *Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie,* 33 (1986), pp. 593-615. Idem, *Die philosophische Psychologie des Pierre d´Ailli*, Amsterdam, 1987. L. A. KENNEDY, *Pierre d´Ailli and the Harvest of 14th-Century-Philosophy*, Queenston (ş. a.), 1986. BERNARD GUENÉE, *Pierre d´Ailli (1351-1420)*, în Idem, *Entre l'église et l'état*, Paris, 1987, pp. 125-299. J. GLENN, *The World Map of Pierre d´Ailli*, în DANIEL WILLIAMS (ed.), *England in the Fifteenth Century*, Woodbridge/Suffolk, 1987, pp. 103-110. THOMAS M. IZBICKI, *Ecclesiological Texts of Jean Gerson and Pierre d´Ailli among the Codices Vaticani Latini*, în *Manuscripta* 32 (1988), pp. 197-201. DOUGLAS TABER JR., *Pierre d´Ailli and the Teaching Authority of the Theologian*, în *Church History* 59 (1990), pp. 163-174. ANNA-DOROTHEE VON DEN BRINCKEN, *Fines Terrae*, Hannover, 1992, pp. 142-143. ÜBERWEG II, pp. 606 ş. u.; 784-785. LM I, pp. 91-92. LThK VIII, ed. a II-a, pp. 329-330. RE I, p. 274 ş. u.; XXIII, p. 27. EKL I, pp. 60-61. RGG V, pp. 249-250. DHGE 1 (1912), pp. 1153-1165. DThC 1 (1923), pp. 643-654. DBF 1 (1932), pp. 946-956. DSp 1 (1937), pp. 256-260. Cath. 1 (1948), 246; LMA 1 (1980), p. 239. DictMA 1 (1982), pp. 108-109. *VerLex* 7, ed. a II-a (1989), pp. 496-499. *Kindlers Neues Lit. Lex.,* 13 (1991), pp. 210-211. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ, art. *Ailli, Pierre d´ (Petrus de Alliaco)*, în BBKL 1 (1990), pp. 68-69. ANSGAR FRENKEN, art. *Petrus von Ailly (Petrus de Alliaco, Pierre d´Ailly)*, în BBKL 7 (1994), pp. 320-324. LOUIS B. PASCOE, *Theol. dimensions of Pierre d'Ailli's teaching on the papal plenitude of power*, în AHC 11/1979, pp. 357-366. Idem, *Church and reform. Bishops, theologians, and canon lawyers in the thought of Pierre d'Ailly (1351-1420)*, Leiden, 2005. *De anima, c.6, pars 1*, în OLAF

PLUTA, *Kritiker der Unsterblichkeitsdoktrin in Mittelalter und Renaissance*, Amsterdam, 1986, p. 102. *De consolatione philosophiae Boethii, q.1, a.1*, în OLAF PLUTA, *op. cit.*, pp. 103-105. SIGRID MÜLLER, *Pierre d'Ailli und die „richtige" Thomas-Interpretation: theol.-hermeneutische Prinzipien als Grundlage des Wegestreits*, în *Traditio*, 60/2005, pp. 339-368. DOMINIK PERLER, *Zweifel und Gewissheit. Skeptische Debatten im Mittelalter*, Frankfurt am Main, 2006, pp. 117-205. CHRISTOPHER M. BELLITTO, *„Per viam rationis ... per legem vite". Pierre d'Ailly and the last of the fathers*, în CSQ 44/2009, pp. 65-76.

Jean Ch. Gerson (1362-1429)

Viața

A fost unul din ucenicii lui Pierre d'Ailly și a avut o mare influență în evenimentele care au precedat schisma. A fost numit Bossuet al secolului al XIV-lea. Timp de 15 ani a fost rector la Paris. A fost caracterizat de către un istoric francez drept „*Doctor Christianissimus*" pentru faptul că a depășit pe toți contemporanii prin profunzime și mai ales prin caracter, prin atitudinea hotărâtă și prin patriotismul lui.

El a fost acela care a atras atenția regelui Franței asupra ambițiilor feudale exagerate ale prinților, fapt pentru care a avut mult de suferit. Un istoric bisericesc român a spus că „*tot pe această linie luptă și obține întâia oară dreptul pentru condamnați de a se spovedi, după cum de altfel a luptat toată viața contra prejudecăților mistice și bolnăvicioase ale flagelaților, ale astrologiei și contra exagerărilor scolasticismului searbăd, pe care l-a înlocuit cu o filosofie morală, vie, chiar dacă eclectică, însă plină de demnitate. El căuta peste tot armonie, atât între teologie și filosofie, cât și în viața bisericească, sau între Biserică și Stat. După el, orice teologie trebuie să fie până la un loc mistică sau, mai bine zis, practică*".

A fost mistic și scolastic, precizând și exemplificând nejustificarea primatului papal, peste care trebuie așezată autoritatea sinodală. Duce o viață de sfânt și moare la Lyon.

Opera

Opera lui se axează mai mult pe conciliaritate; unele lucrări au caracter moral: despre mângâierile teologiei, despre examenul conștiinței, despre buna trăire și moarte; multe lucrări exegetice, disciplinare, predici, poezii etc. Amintim două titluri: *De potestatione ecclesiastica* și *Theologia mistica speculativa.*

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: Ediția Louis Ellies Dupin, 5 vol., Antwerpen, 1706. *Ediție completă*, 4 vol., Köln, 1483-1484. *Oeuvres completes*, ediția Palémon Glorieux, Paris, 1960 ș. u. *Six sermons inédits*, ediția Louis Mourin, Paris, 1946. Pierre Pascal (ed.), *Initiation à la vie mystique*, Paris, 1943. André Combes (ed.), *De mystica theologia*, Lugano, 1958.

Studii și Manuale: Literatură în limba română: Jean Delumeau, *Civilizația renașterii*, vol. II., Ed. Meridiane, București, 1995, passim. Idem, *Mărturisirea și iertarea. Dificultățile confesiunii. Secolele XIII-XVIII*, trad. de Ingrid Ilinca, Ed. Polirom, Iași, 1998, passim. Jaques Le Goff, *Omul medieval*, trad. de Ingrid Ilinca și Dragoș Cojocaru, Ed. Polirom, Iași, 2000, passim. **Literatură străină:** Johann Baptist Schwab, *Johannes Gerson, Professor der Theologie und Kanzler der Universität Paris. Eine Monographie*, Würtzburg, 1858; Reeditare în 2 vol., New York, 1964. James Louis Conolly, *Johannes Gerson, Reformer and Mystic*, Louvain, 1928. Albert Auer, *Johannes von Dambach und die Trostbücher vom 11. bis zum 16. Jahrhundert*, în BGPhThM 27, 1-2, Aschendorff (Münster i. W.), 1928. Johann Stelzenberger, *Die Mystik des Johannes Gerson*, în *Breslauer Studien zur historischen Theologie*, vol. 10, Müller & Seiffert, Breslau, 1928. Marie Josèphe Pinet, *La vie ardente de Gerson*, Bloud & Gay, Paris, 1929. Henri Dacremont, *Gerson*, Paris, 1929. Walter Dress, *Die Theologie Gersons. Eine Untersuchung zur Verbindung von Nominalismus und Mystik im Spät-Mittelalter*, Bertelsman, Gütersloh, 1931. Idem, *Gerson und Luther*, în ZKG 52 (1933), p. 122 ș. u. Edmond van Steenberghe, *Gerson à Bruges*, în RHE 31 (1935), p. 5 ș. u. Karl Schäfer, *Die Staatslehre des Johannes Gerson*, Diss. Köln, Bielefeld, 1935. Douglas Gordon Barron, *Jean Charlier de Gerson the Author of the „De Imitatione Christi"*, Edinburgh/London, 1936. André Combes, *Jean Gerson, commentateur dionysien*, Paris, 1940. Idem, *Jean de Montreuil et le Chancelier Gerson. Contribution à l'histoire des rapporte de l'humanisme et de l'théologie en France au début du XVe siècle*, Paris, 1942. Idem, *Essai sur la critique de Ruysbroeck par Gerson*, 3 vol., Vrin, Paris, 1945-1959.

Idem, *La consolation de la théologie d'après Gerson*, în *La Pensée Catholique*, 14 (1960), p. 8 ş. u. Idem, *La Théologie mystique de Gerson. Profil de son évolution*, 2 vol., 1963-1965. Idem, *Gerson et l'eucharistie*, în *Divinitas. Pontificiae Academiae theologicae Romanae commentarii* 10, Roma, 1966, p. 467 ş. u. PIERRE POURRAT, *La spiritualité chrétienne*, Paris, 1947 ş. u.; II, p. 406 ş. u.; III, p. 416 ş. u. *Max Liebermann, Chronologie gersonienne*, în *Romanis* 70, Paris, 1948, p. 51 ş. u.; *Romanis* 73, Paris, 1952, p. 480 ş. u.; *Romanis* 74, Paris, 1953, p. 289 ş. u.; *Romanis* 76, Paris, 1955, p. 289 ş. u.; *Romanis* 78, Paris, 1957, p. 433 ş. u.; *Romanis* 79, Paris, 1958, p. 339 ş. u.; *Romanis* 80, Paris, 1959, p. 289 ş. u.; *Romanis* 81, Paris, 1960, pp. 44 ş. u., 338 ş. u.; *Romanis* 83, Paris, 1962, p. 52 ş. u. Idem, *Gersoniana*, în *Romanis* 78, Paris, 1957, pp. 1 ş. u., 145 ş. u. Idem, *Autour de l'iconographie gersonienne*, în *Romanis* 84, Paris, 1963, p. 307 ş. u.; *Romanis* 85, Paris, 1964, pp. 49 ş. u.; 230 ş. u. PALÉMON GLORIEUX, *La vie et les oeuvres de Gerson. Essai chronologique*, în AHDL 18 (1950-1951), p. 149 ş. u. Idem, *L'activité littéraire de Gerson à Lyon*, în RThAM 18 (1951), p. 238 ş. u.; RThAM 22 (1955), p. 95 ş. u.; RThAM 23 (1956), p. 88 ş. u. Idem, *Comment Gerson préparait son père à la mort*, în MSR 14 (1957), p. 63 ş. u. Idem, *Note sur le „Carmen super Magnificat" de Gerson*, în RThAM 25 (1958), p. 143 ş. u. Idem, *„Contre l'observation superstitiense des jours". Le traité de Gerson et ses divers états*, RThAM 35 (1968), p. 177 ş. u. LOUIS MOURIN, *Jean Gerson, prédicateur français*, Brügge, 1952. JOSEF SCHNEIDER, *Die Verpflichtung des menschlichen Gesetzes nach Johannes Gerson*, în ZKTh 75 (1953), p. 1 ş. u. Z. RUEGER, *Gerson and Occam*, London, 1956. Idem, *Le „De auctoritate Concilii" de Gerson*, în RHE 53 (1958), p. 775 ş. u. DOROTHY G. WAYMAN, *The Chancellor (Gerson) and Jeanne d'Arc, February July A. D. 1429*, în FrSt 17 (1957), p. 273 ş. u. PASCHAL BOLAND, *The Concept of Discretio Spirituum in John Gerson's „De Probatione Spirituum" and „De Distinctione Verarum Visionum a Falais"*, Diss. Catholic university of America, Washington, 1959. JOHN BRIMYARD MORRALL, *Gerson and the Great Schism*, Manchester/USA, 1960. L. BARREY, *Essai sur la théologie mystique de Gerson*, Thèse des facultés catholiques, Paris, 1960. A. AMPE, *Les Rédactions successives de l'Apologie schoonhovienne pour Ruusbroec contre Gerson*, în RHE 55 (1960), p. 401 ş. u. FRANÇOIS VANDENBROUCKE, *La spiritualité du moyen âge*, Paris, 1961, p. 526 ş. u. F. SCALVINI, *Lo scrittore mistico Giovanni Gerson*, în *Rivista di ascetica e mistica* 32 (1963), p. 40 ş. u. F. POULET, *La pauvreté et les pauvres dans l'oeuvre de Gerson*, Diplome d'études supérieures, Paris, 1963. GUILLAUME HENRI MARIE POETHUMUS MEYJES, *Jean Gerson, Zijn Kerkpolitiek en ecclesiologie*, Diss., Den Haag, 1963. ERWIN ISERLOH, *Luther und die Mystik*, în IVAR ASHEIM (ed.), *Kirche,*

Mystik, Heiligung und das Natürliche bei Luther. Vorträge des 3. Internationalen Kongresses für Lutherforschung, Järvenpää, Finnland, 11-16. 8. 1966, Göttingen, 1967, p. 60 ş. u. H. A. OBERMANN, *Simul gemitus et raptus: Luther und die Mystik*, în IVAR ASHEIM (ed.), *op. cit.*, p. 20 ş. u. LUIS ARIAS, *Obras completas de Jean de Gerson*, în *Salmanticensis. Commentarius de sacris disciplinis cura Facultatum Pontificiae Universitatis editus*, 15, Salamanca, 1968, p. 465 ş. u. LUISE ABRAMOWSKI, *Johann Gerson, „De consiliis evangelicis et statu perfectionis"*, în LUISE ABRAMOWSKI/J.F. GOETERS (ed.), *Studien zur Geschichte und Theologie der Reformation. Festschrift für Ernst Bizer*, Neukirchen-Vluyn, 1969, p. 63 ş. u. STEVEN EDGAR OZMENT, *Homo spiritualis. A comparative study of the anthropology of Johannes Tauler, John Gerson and Martin Luther, 1509-16, in the context of their theological thought*, Leiden, 1969. Recenzii: a) MARTIN GRESCHAT, în LR 20 (1970), pp. 380-381; b) LUDVIK NEMEC, în ThSt 31 (1970), pp. 333-334; c) DAVID G. SCHMIEL, în ARG 61 (1970), pp. 293-294; d) JOHN W. O'MALLEY, în *Renaissance quarterly*, 23, New York, 1970, p. 292 ş. u.; e) LEWIS W. SPITZ, în ChH 39 (1970), pp. 405-406; f) BERND MOELLER, în ThLZ 97 (1972), p. 43 ş. u.; g) HELMAR JUNGHANS, în LuJ 39 (1972), p. 127 ş. u. REMIGIUS BÄUMER, *Nachwirkungen des konziliaren Gedankens in der Theologie und Kanonistik des frühen 16. Jahrhunderts*, Hab.-Schr., Freiburg/Breisgau, 1967, şi Münster/Westfalen, 1971. KARL-HEINZ ZUR MÜHLEN, *Nos extra nos. Luthers Theologie zwischen Mystik und Scholastik*, Diss. Zürich, 1969, Tübingen, 1972, p. 110 ş. u. WOLFGANG HÜBNER, *Der theol.-philosophische Konservativismus des Johannes Gerson*, în ALBERT ZIMMERMANN (ed.), *Antiqui und moderni. Traditionsbewußtsein und Fortschrittsbewußtsein im späten Mittelalter*, col. *Miscellanea mediaevalia* IX, Berlin/New York, 1974, p. 171 ş. u. KLL II, p. 185 (*Consolatio theologiae*), pp. 925-926; (*De potestate ecclesiastica et origine iuris*); Suppl., p. 355 ş. u. (*De mystica theologica*). EncF II, pp. 673-674. BS VI, p. 809 ş. u. DThC VI, p. 1313 ş. u.; XVI, p. 1804 ş. u. EC VI, p. 185 ş. u. DSp VI, p. 314 ş. u. LThK V, pp. 1036-1037. NCE V, pp. 449-450. ODCC, ed. a II-a, pp. 561-562. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ, art. *Gerson, Johannes (eigentlich: Jean Charlier aus Gerson)*, în BBKL 2 (1990), pp. 229-230. CHRISTOPH BURGER, *Aedificatio, fructus, utilitas. Johannes Gerson als Professor der Theologie und Kanzler der Universität Paris*, Tübingen, 1986. JEAN DELUMEAU, *L´aveu et le pardon. Les difficultès de la confession. XIIIe - XVIIIe siècle*, Paris, 1990, passim. BRIAN P. MACGUIRE, *Education, confession and pious fraud. Jean Gerson and a late medieval change*, în ABR 47/1996, pp. 310-338. DYAN ELLIOTT, *Proving woman, Female spirituality and inquisitional culture in the later middle ages*, Princeton (ş. a.), 2004, pp. 264-296. LUCA BIANCHI, *Gli articoli censurati nel 1241/1244 e*

la loro influenza da Bonaventura a Gerson, în *Autour de Guillaume d'Auvergne (†1249). Études réunies par* FRANCO MORENZONI *et* JEAN-YVES TILLIETTE, Turnhout, 2005, pp. 155-171. HERIBERT SMOLINSKY, *Johannes Gerson (1363-1429), Kanzler der Universität Paris, und seine Vorschläge zur Reform der theologischen Studien*, în vol său: *Im Zeichen von Kirchenreform und Reformation*, Münster, 2005, pp. 337-362. G. MATTEO ROCCATI, *A gersonian text in defense of poetry: De laudibus elegie spiritualis (ca. 1422-1425)*, în *Traditio*, 60/2005, pp. 369-385. MONICA CALMA, *Témoignage sur le beau comme propriété de l'être. Jean Gerson et Denys le Chartreux*, în FZThPh 54/2007, pp. 464-482. CHRISTOPH BURGER, *Preaching for members of the university in Latin, for parishioners in French. Jean Gerson (1363-1429) on „Blessed are they that mourn"*, în *Constructing the medieval sermon*, Turnhout, 2007, pp. 207-220. KEES SCHEPERS, *Het „Opus tripartitum" van Jean Gerson in het Middelnederlands*, în OGE 79/2008, pp. 146-188. PETER BIRKHOFER, *Ars moriendi - Kunst der Gelassenheit. Mittelalterliche Mystik von Heinrich Seuse und Johannes Charlier Gerson als Anregung für einen neuen Umgang mit dem Sterben*, Berlin, 2008. MARC VIAL, *La curiosité, anti-modèle de la théologie. Calvin et Gerson*, în BSHPF 155/2009, pp. 29-40. Idem, *Le „Viae Sion lugent" de Hugues de Balma et l'évolution de la compréhension gersonienne de la théologie mystique*, în RHPhR 89/2009, pp. 347-365. ZÉNON KALUZA, *La doctrine selon Jean Gerson*, în *Vera doctrina*, Frankfurt/M., 2009, pp. 115-140. IAN CHRISTOPHER LEVY, *Holy Scripture and the quest for authority among three late medieval masters*, în JEH 61/2010, pp. 40-68.

Meister Eckhart († 1327)

S-a născut pe la 1260 dintr-o familie nobilă. Studiază la Paris, unde își va lua doctoratul în teologie prin comentarii tomiste. Intră în ordinul dominican. Va fi profesor și predicator la Paris, Köln și Strassburg. Cu titlul de *„provincial"* va fi pus peste toată Germania, ca reprezentant al ordinului dominican.

Va reuși să trezească - mai ales în cele 13 mănăstiri de maici dominicane de pe Rin - o adevărată mișcare religioasă, fiind inițiatorul școlii dominicane care avea la bază scrierile lui Dionisie Pseudo-Areopagitul și învățătura despre har a Fericitului Augustin. Dar interpretările pe care el le face i-au adus acuza de panteism.

Școala pe care el a înființat-o se mai numește și școala germană, caracterizată ca o școală mistică, el fiind prin excelență teologul acestei noi etape în istoria misticismului creștin; el proclamă și justifică teologic posibilitatea de a reintegra identitatea teologică cu Dumnezeu, continuând să rămâi în lume. Pentru el, de asemenea, experiența mistică implică „*întoarcerea la origine*", dar o origine „*care precede facerea lumii și a lui Adam*".

Meister Eckhart elaborează această îndrăzneață teologie prin intermediul unei distincții pe care o face în ceea ce privește însăși ființa divinității. Prin vocabula „*Dumnezeu*" (*Gott*), el Îl desemnează pe Dumnezeu Atotfăcătorul, iar ca să indice esența divină, el folosește termenul de „*deitate*" (*Gottheit*).

Întrebuințarea acestor termeni, precum și interpretările hristologice și antropologice, au dus, în 1321, la acuzarea sa de erezie, de care a trebuit în ultimii ani ai vieții să se apere. Însuși papa Ioan XXII a condamnat 28 de articole, declarând 17 articole drept eretice și pe celelalte „*necuviincioase, foarte îndrăznețe și suspecte de erezie*", astfel că opera lui a rămas multe secole în umbră, deși a fost foarte bogată.

Amintim un *Comentariu la Sentințele lui Petru Lombardul*, *Opus tripartitum*, *Summa Theologiae*, *Instrucțiuni spirituale* și foarte multe predici (unele din ele au fost traduse și în limba română; vezi bibliografia).

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: Ediția Josef Koch, 1934 ș. u., în limbile latină (6 volume) și germană (trad. și ed. de Josef Quint, 1936 ș. u.). **Traduceri: Germană:** Meister Eckhart, *Schriften und Predigten*, 2 Bde., übers. u. hrsg. v. Hermann Büttner, 1903-1909 (Neuausg., 1952). *Eine lateinische Rechtfertigungsschrift des Meister Eckharts*, hrsg. v. Augustinus Daniels, 1923. Meister Eckhart, *Das System seiner rel. Lehre und Lebensweisheit. Texibuch.* Mit Einführung von Otto Karrer, 1926 (Neudr., 1953). *Eckharts Rechtfertigungsschrift v. Jahr 1326*, übers. v. Otto Karrer u. Herma Piesch (mit Einleitungen und Anm.), 1927. *Dt. Predigten u. Traktate. Ausgew.*, übertr. u. eingel. v. Friedrich Schulze-Maizier, 1927 (ed. a VIII-a, 1938). *Reden der Unterweisung. Hrsg. v. dems.* Ins Nhd. übertr.

v. JOSEF QUINT, în *Insel-Bücherei,* 490, 1936 (1963: 26.-32. Tsd.). *Vom Wunder der Seele. Eine Ausw. aus den Traktaten u. Predigten Meister Eckharts*, eingel., neu durchges. u. hrsg. v. FRIEDRICH ALFRED SCHMID-NOERR, în RUB 7319, 1936 (Nachdr. 1971). *Von dem edlen Menschen*, hrsg. u. übertr. v. JOSEF QUINT, 1952 (neue erw. Aufl. 1961: 30-39. Tsd., în *Insel-Bücherei* 231). MEISTER ECKHART, *Deutsche Predigten und Traktate*, hrsg. u. übers. v. JOSEF QUINT, 1955 (ed. a II-a, 1963). *Predigten u. Schriften*, Ausgew. u. eingel. v. FRIEDRICH HEER, 1956. MEISTER ECKHART, *Von der Geburt der Seele. Predigten u. Traktate*, übertr. u. eingel. v. EMIL K. POHL, 1959. MEISTER ECKHART, *Reden der Unterweisung*, übertr. v. JOSEF QUINT, 1963. *Der Morgenstern*, Ausgew., übers. u. eingel. v. HANS GIESECKE, Berlin, 1964. *Eins werden*, hrsg. von GUDRUN GRIESMAYR, München, 2006. *Vom Adel der menschlichen Seele*, hrsg. u. eingel. von GERHARD WEHR, Köln, 2006. *Das Buch der göttlichen Tröstung. Vom edlen Menschen*, Mittelhochdt. u. neuhochdt. Übers. u. mit e. Nachw. von KURT FLASCH, München, 2007. *Ich in Gott. Eckhart-Texte meditieren*, Ausgew., übertr. u. eingel. von EUGEN RUCKER, Bonn, 2007. *Deutsche Predigten und Traktate*, hrsg. u. übers. von JOSEF QUINT, ed. a VII-a, Hamburg, 2007. HEIDEMARIE VOGL, *Der „Spiegel der Seele". Eine spätmittelalterl. mystisch-theol. Kompilation*, Stuttgart, 2007. *Texte und Übersetzungen*, hrsg. u. komm. von NIKLAUS LARGIER, 2 Bde. Frankfurt/M., 2008. *Einheit mit Gott*, hrsg. von DIETMAT MIETH, unveränd. Neuausg. Düsseldorf, 2008. *MEISTER ECKHART - vom edlen Menschen. Feature*, gelesen von DIETMAR MUES. Berlin, 2009 (1 CD). **Italiană:** *Questioni parigine. Testo e traduzione*, în *Aquinas,* 43/2000, pp. 473-510. **Franceză:** *Sermons 1-30*, introd. et trad. de JEANNE ANCELET-HUSTACHE, Paris, 2003. *Commentaire du Notre Père*, trad. du latin et prés. par ÉR. MANGIN avec D. DUPRÉ LA TOUR, Orbey, 2005. *Sur l'humilité*, Éd. A. DE LIBERA, Orbey, 2005. *Maitre Eckhart ou la joie errante. Sermons allemands*, trad. et commentés par REINER SCHÜRMANN, Paris, 2005. *Sur l'humilité*, textes choisis, trad. du moyen haut allemand et du latin et présentés par ALAIN DE LIBERA, Paris, 2005. **Română:** *Cartea mângâierii dumnezeiești*, traducere și prefață (pp. III-VIII) de BOGDAN BOERIU, Editura Eidos, Botoșani, pp. 1-87. *Cartea consolării divine*, traducere de MONICA JITĂREANU, în volumul: JEANNE ANCELET-HUSTACHE, *Meister Eckhart și mistica renană*, Editura Univers Enciclopedic, Seria *Historia Religionum,* 1997, pp. 83-101. *Instrucțiuni spirituale*, trad. de MONICA JITĂREANU, în vol. citat mai sus, pp. 72-82. *„Întru aceasta s-a arătat dragostea lui Dumnezeu către noi" (I Ioan IV, 9). Predică*, traducere de MONICA JITĂREANU, în volumul citat mai sus, pp. 102-107. *Și după ce s-a împlinit vremea să nască, Elisabeta... (Luca I, 57). Predică*, traducere de MONICA JITĂREANU, în volumul citat mai sus, pp. 108-113.

Un om a făcut ospăț mare (Luca XIV, 16). Predică, traducere de MONICA JITĂREANU, în volumul citat mai sus, pp. 113-118. *Toate creaturile se strâng în rațiunea mea pentru ca eu să le pregătesc pe toate pentru a se reîntoarce la Dumnezeu*, traducere (după MAÎTRE ECKHART, *Traités et sermons*, Paris, GF-Flammarion, 1995, pp. 386-389) și notiță introductivă (p. 107) de CIPRIAN VĂLCAN, *Predici alese*, în rev. A.B., nr. 4-6/1998, pp. 107-109. *De ce sufletul trebuie să-i îndepărteze din el pe toți sfinții*, traducere (după MAÎTRE ECKHART, *Traités et sermons*, Paris, GF-Flammarion, 1995, pp. 390-397) și notiță introductivă (p. 107) de CIPRIAN VĂLCAN, *Predici alese*, în rev. A.B., nr. 4-6/1998, pp. 109-113.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură în limba română: MIRCEA ELIADE, *Mișcările religioase din Europa. Din Evul Mediu târziu până în ajunul Reformei. Meister Eckhart: De la Dumnezeu la Deitate*, în lucrarea sa: *Istoria credințelor și ideilor religioase,* vol. III: *De la Mahomed la epoca Reformelor*, Editura Universitas, Chișinău, 1992, pp. 207-213. JEANNE ANCELET-HUSTACHE, *Meister Eckhart și mistica renană*, traducere de MONICA JITĂREANU, Editura Univers Enciclopedic, Seria *Historia Religionum*, 1997, 194 p. (Și urmașii: TAULER (c. 1300 - 16 iunie 1361), p. 147; SUSO (c. 1296 - 25 ianuarie 1366), pp. 155-162; JAN VAN RUYSBROEK (1293-1381), p. 162 etc.). **Literatură străină:** THOMAS RENNA, *Angels and spirituality. The Augustinian tradition to Eckhart*, în AuSt 16/1985, pp. 29-37. YOSHIKI KODA, *Meister Eckhart in Erfurt. Studien zu den sozialen und gedanklichen Hintergründen der „Reden der Underscheidungen"*, Diss. Freiburg, 1994. Idem, *Mystische Lebenslehre zwischen Kloster und Stadt. Meister Eckharts „Reden der Unterweisung" und die spätmittelalterliche Lebenswirklichkeit*, în *Literatur im Lebenszusammenhang. Ergebnisse des 3e Cycle Romand 1994*, hrsg. von ECKART CONRAD LUTZ, în *Scrinium* 8, Freiburg/Schweiz, 1997. CARLOS R. RUTA, *La negación de la esperanza. Una aproximación al problema del tiempo en Meister Eckhart*, în: AnáM 7/1997, 2, pp. 85-104. KLAUS JACOBI (ed.), *Meister Eckhart: Lebensstationen-Redesituationen, Quellen und Forschungen zur Geschichte des Dominikanerordens*, în N.F. 7, Berlin, 1997. YOSHIKI NAKAYAMA, *Bemerkungen zu d. lateinischen Predigten Meister Eckharts*, în *Wahrheit auf dem Weg*, Münster, 2009, pp. 267-272. TATSUYA YAMAZAKI, *Die transzendentale Struktur des göttlichen Seins und der Seligkeit bei Meister Eckhart*, în *Wahrheit auf dem Weg*, Münster, 2009, pp. 273-287. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ, art. *Eckehart (Eckart, Eckhart)*, în BBKL 2 (1990), pp. 1455-1461, cu o foarte bogată bibliografie actualizată.

SECOLUL AL XV-LEA

Este secolul dintre epoca Renașterii și epoca modernă, fiind marcat de evenimente tragice, precum căderea Constantinopolului sub turci (1453). Tot acum are loc și sfârșitul așa-numitei „*Mari Schisme a Bisericii Catolice*" (1417).

Nicolaus Cusanus († 1464)

Viața

Cunoscut mai ales sub forma latinizată a numelui său, Nicolaus Cusanus, dar și Nikolaus von Kues (Cusa) sau Nikolaus Chrypffs (cu mai multe variante: Cryfts, Krieffts, Krevers sau Krebs), a văzut lumina zilei la Kues, astăzi Bernkastel-Kues (Germania), în anul 1401. A fost unul dintre cei mai străluciți savanți germani ai secolului al XV-lea, cultura sa enciclopedică fiind ilustrată cu precădere în preocupările sale teologice, filosofice, juridice și matematico-astronomice; se poate spune, fără a exagera, că a fost cea mai prolifică personalitate a culturii europene apusene din timpul său.

Deși s-a născut în sânul unei familii de comercianți - tatăl se numea Johan Krebs, iar mama, Katharina, născ. Roemer -, tânărul Nikolaus, care se numea pe sine la început Nycolaus Cancer de Coesse sau Nicolaus Treverensis, a primit o educație aleasă, impregnată de spiritualitatea monahală a fraților congregației din Deventer (Olanda), care l-au familiarizat și cu direcțiile misticii numită „*devotio moderna*".

După încheierea studiilor sale ca și „*clericus Treverensis diocesis*" la Universitatea din Heidelberg, tânărul Nikolaus va

începe un nou studiu la Universitatea din Padova, unde, în anul 1423, pe baza studiilor juridice și de matematică, va susține doctoratul, cu o disertație în domeniul dreptului canonic, devenind astfel „*doctor decretorum*".

În anul 1425 se va înscrie la Universitatea din Köln, devenind în scurt timp o personalitate tot mai cunoscută. Tot în această perioadă a vieții sale va intra în contact cu unii dintre cei mai de seamă reprezentanți ai umanismului italian, lucru care a determinat mai apoi o anumită orientare ideologică pe parcursul vieții sale. Va intra în slujba principelui din Trier, Otto von Ziegenhain, iar mai apoi ca și secretar și cancelar al lui Ulrich von Manderscheid, noul episcop ales al diocezei de Trier.

Refuzând de două ori catedra de drept canonic a Universității din Löwen, Nikolaus von Kues participă mai apoi la Conciliul de la Basel (1432), ale cărui lucrări se doreau a veni în sprijinul reformării Bisericii și a imperiului. Datorită muncii sale asidue, se va dovedi și falsul cunoscut sub numele de „*Donatio Constantini*". Va studia scrierile lui Dionisie Pseudo-Areopagitul, Albertus Magnus și ale lui Raimundus Lullus, de la care va prelua termenul de „*concordantia*", termen căruia îi va conferi prin scrierile sale de mai târziu o rezonanță și o semnificație aparte.

Ca participant la ședințele Conciliului de la Basel, va redacta o lucrare intitulată *De concordantia catholica*, prin care se atribuiau Conciliului prerogative superioare în raport cu cele ale papei de la Roma. Mai târziu, după ce papalitatea a respins aceste idei ale Conciliului de la Basel, Nikolaus von Kues și-a retractat și el ideile exprimate în lucrarea amintită, devenind chiar un apărator al prerogativelor pontifului roman.

Câțiva ani mai târziu, în 1437, a fost trimis ca legat sau emisar papal la Constantinopol, pentru a convinge de necesitatea acceptării unirii Bisericilor Catolică și Ortodoxă, dar fără succes. Revine în anul 1440 în Germania, iar opt ani mai târziu, în 1448, papa Nicolae V îi oferă demnitatea de cardinal al Bisericii Romane, pentru ca în 1450 să fie numit episcop de Brixen (Bressanone).

În timpul acesta intră în conflict cu arhiducele Sigismund de Austria, care, opunându-se ideilor sale reformatoare, refuză să recunoască numirea sa ca episcop. Drept urmare, în anul 1460 este arestat din ordinul arhiducelui, fiind încarcerat. Venindu-i în ajutor, papa Pius II contribuie la eliberarea lui, iar arhiducele Sigismund este excomunicat.

Cu toate acestea, întoarcerea în dioceza sa devine imposibilă; ca atare, devine cardinal al Curiei Romane și consilier de încredere al papei. Trece la cele veșnice la 11 august 1464, în localitatea Todi din Umbria (Italia). Cateva zile mai târziu, arhiducele Sigismund capitulează în conflictul său cu papalitatea.

Trupul lipsit de viață al cardinalului a fost depus în biserica San Pietro in Vincoli din Roma. Inima i-a fost depusă, conform dorinței sale, în altarul capelei din Kues, unde se găsește și astăzi, în custodia fundației Cusanus, fundație care este și păstrătoarea celei mai mari părți a manuscriselor sale.

Opera

A fost un scriitor fecund, fiind autorul a peste 50 de lucrări, dintre care un sfert redactate sub forma dialogului și a întrebărilor.

De asemenea, de la el au rămas aproximativ 300 de predici, precum și diferite scrisori și textul unor acte juridice alcătuite de el în diverse împrejurări.

Amintim aici doar câteva din operele sale cele mai cunoscute:

I. Scrieri despre Biserică și Stat: *De concordantia catholica*, *De maioritate auctoritatis sacrorum conciliorum supra auctoritatem papae*, *Opusculum contra errorem Bohemorum*, *De auctoritate praesidendi in concilio generali*, *Reformatio generalis*.

II. Scrieri teologice și filosofice: *De docta ignorantia*, *Dialogus de Deo abscondito*, *De quaerendo Deum*, *De filiatione Dei*, *De dato Patris luminum*, *Idiota de sapientia*, *De theologicis complementis*, *De visione Dei*, *De beryllo*, *Tu quis es „De principio"*, *De non aliud*, *De venatione sapientiae*, *De apice theoriae*, *Compendium*, *Dialogus de ludo gobi*, *De coniecturis*, *Dialogus*

de genesi, *Idiota de mente*, *Trialogus de possest*, *De pace fidei*, *Cribratio Alkorani*, *De aequalitate*, *Coniectura de ultimis diebus*.

III. Lucrări cu conținut matematic și despre științele naturii: *De mathematica perfectione*, *Aurea proposition in mathematicis*, *De mathematicis complementis*, *Idiota de staticis experimentis*, *De correctione kalendarii* (*Reparatio kalendarii*).

Nicolaus Cusanus a rămas cunoscut posterității mai ales prin teoria sa referitoare la „*coincidența celor opuse*" - „*coincidentia oppositorum*" -, prin care postulează posibilitatea convergerii celor opuse într-o unitate, devenind astfel complementare, după axioma postulată de el: „*Contraria non contradictoria, sed complementaria sunt*" - „*Cele contrare nu sunt antitetice, ci sunt complementare*".

Teoriile sale filosofice nu au fost receptate în totalitate, ci numai parțial. Cel mai de seamă critic al său a fost matematicianul și astronomul Camillus Johann(es) Müller aus Königsberg, cunoscut mai ales sub numele său latinizat Johannes Molitor(is) sau Regiomontanus († 1476).

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: *Nicolai Cusae Cardinalis Opera*, edidit Jacobus Faber Stapulensis, Parisiis, 1514 (Reeditare, Frankfurt/Main, 1962). *Nicolai de Cusa Opera*, edidit Henricus Petri, Basileae, 1565. *Nicolai de Cusa Opera Omnia. Iussu et auctoritate Academiae Litterarum Heidelbergensis ad codicum fidem edita*, vol. I: *De docta ignorantia*, ediderunt Ernst Hoffmann et Raymundus Klibansky, Lipsiae, 1932; vol. II: *Apologia doctae ignorantiae*, edidit Raymundus Klibansky, Lipsiae, 1932; vol. III: *De coniecturis*, ediderunt Iosephus Koch, Carolus Bormann et Ioannes Gerhardo Senger comite, Hamburgi, 1972; vol. IV: *Opuscula* I (*De Deo abscondito*, *De quaerendo Deum*, *De filiatione Dei*, *De dato Patris luminum*, *Coniectura de ultimis diebus*, *De genesi*), edidit Paulus Wilpert, Hamburgi, 1959; vol. V: *Idiota de sapientia. - Idiota de mente. - Idiota de staticis experimentis*, edidit Renata Steiger, editio secunda, Hamburgi, 1983; vol. VI: *De visione Dei* (se află încă în pregătire); vol. VII: *De pace fidei. Cum epistola ad Ioannem de Segobia*, ediderunt commentariisque illustraverunt Raymundus Klibansky et Hildebrandus

BASCOUR OSB, Hamburgi, edition secunda, 1970; vol. VIII: *Cibratio Alkorani*, edidit LUDOVICUS HAGEMANN, Hamburgi, 1986; vol. IX: *De ludo globi* (în pregătire); vol. X/1: *Opuscula* II, Fasc. 1 (*Elucidationes thematum Novi Testamenti*, în pregătire); vol. X/2a: *Opuscula* II, Fasc. 2a (*De theologicis complementis*), Hamburgi, 1993; vol. X/2b: *Opuscula* II, Fasc. 2b (*Tu quis es „De principio"*), ediderunt CAROLUS BORMANN et ADELAIDA DOROTHEA RIEMANN, Hamburgi, 1988; vol. XI/1: *De beryllo*, ediderunt IOANNES GERHARDUS SENGER et CAROLUS BORMANN, edition secunda, Hamburgi, 1988; vol. XI/2: *Trialogus de possest*, edidit RENATA STEIGER, Hamburgi, 1973; vol. XI/3: *Compendium*, edidit BRUNO DECKER cuius post mortem curavit CAROLUS BORMANN, Hamburgi, 1964; vol. XII: *De venatione sapientiae. - De apice theoriae*, ediderunt commentariisque illustraverunt RAYMUNDUS KLIBANSKY et IOANNES GERHARDUS SENGER, Hamburgi, 1981; vol. XIII: *Directio speculantis seu De non aliud*, ediderunt LUDOVICUS BAUR et PAULUS WILPERT, Lipsiae, 1944; vol. XIV/1-3: *De concordantia catholica*. Libri I-III, edidit atque emendavit GERHARDUS KALLEN, Hamburgi, 1964/1965/1959; vol. XIV/4: *Indices*, ediderunt GERHARDUS KALLEN et ANNA BERGER, Hamburgi, 1968; vol. XV: *Scripta mathematica* (în pregătire); vol. XVI/0: *Sermones* I, Fasc. 0 (*Praefationes et indices continens*), ediderunt RUDOLF HAUBST et HENRICUS PAULI, Hamburgi, 1991; vol. XVI/1: *Sermones* I (I-IV), ediderunt RUDOLF HAUBST, MARTINUS BODEWIG et WERNER KRÄMER comitibus, Hamburgi, 1970; vol. XVI/2: *Sermones* I (V-X), ediderunt RUDOLF HAUBST, MARTINUS BODEWIG et WERNER KRÄMER comitibus, Hamburgi, 1973; vol. XVI/3: *Sermones* I (XI-XXI), ediderunt RUDOLF HAUBST et MARTINUS BODEWIG, Hamburgi, 1977; vol. XVI/4: *Sermones* I (XXII-XXVI), ediderunt RUDOLF HAUBST et MARTINUS BODEWIG, Hamburgi, 1985; vol. XVII/1: *Sermones* II (XXVII-XXXIX), ediderunt RUDOLF HAUBST et HERMANNUS SCHNARR, Hamburgi, 1983; vol. XVII/2: *Sermones* II (XL-XLVIII), ediderunt RUDOLF HAUBST et HERMANNUS SCHNARR, Hamburgi, 1991; de asemenea, alte volume ale scrierilor lui Nikolaus von Kues se află în pregătire. **Traduceri: Germană:** Im Auftrag der Heidelberger Akademie der Wissenschaften hrsg. v. ERNST HOFFMANN, PAUL WILPERT und KARL BORMANN: Heft 1: *Der Laie über die Weisheit - Idiota de sapientia* (lat.-dt.), hrsg. v. RENATE STEIGER, Hamburg, 1988, în PhB 411; Heft 2: *Über den Beryll - De beryllo* (lat.-dt.), hrsg. v. KARL BORMANN, Hamburg, 1987, ediția a III-a, în PhB 295; Heft 3: *Drei Schriften vom verborgenen Gott - De deo abscondito. De quaerendo deum. De filiatione Dei*, hrsg. v. ELISABETH BOHNENSTÄDT, Hamburg, 1967, ediția a III-a, în PhB 218; Heft 4: *Von Gottes Sehen - De visione Dei*, hrsg. v. ELISABETH BOHNENSTÄDT, Leipzig, 1944, ediția a II-a, în PhB 219; Heft 5: *Der Laie über Versuche mit der Waage - Idiota de*

staticis experimentis, hrsg. v. HILDEGUND MENZEL-ROGNER, Leipzig, 1942, în PhB 220; Heft 6: *Sichtung des Alkorans* I - *Cibratio Alkorani* I, hrsg. v. *Paul Naumann*, Leipzig, 1943, în PhB 221; Heft 7: *Sichtung des Alkorans* II - *Cibratio Alkorani* II, hrsg. v. G. HÖLSCHER, Leipzig, 1946, în PhB 222; Heft 8: *Über den Frieden im Glauben - De pace fidei*, hrsg. v. LUDWIG MOHLER, Leizig, 1943, în PhB 223; Heft 9: *Dreiergespräch über das Können-Ist - Trialogus de possest* (lat.-dt.), hrsg. v. RENATE STEIGER, Hamburg, 1991, ediția a III-a, în PhB 285; Heft 10: *Der Laie über den Geist - Idiota de mente*, hrsg. v. MARTIN HONECKER und HILDEGUND MENZEL-ROGNER, Hamburg, 1949, în PhB 228; Heft 11: *Die mathematischen Schriften*, hrsg. v. JOSEPHA HOFMANN, Hamburg, 1980, ediția a II-a, în PhB 231; Heft 12: *Vom Nichtanderen - De non aliud*, hrsg. v. PAUL WILPERT, Hamburg, 1987, ediția a III-a, în PhB 232; Heft 13: *Vom Globusspiel - De ludo globi*, hrsg. v. GERDA VON BREDOW, Hamburg, 1978, ediția a II-a, în PhB 233; Heft 14: *Die Jagd nach Weisheit - De venatione sapientiae* (lat.-dt.), hrsg. v. PAUL WILPERT, Hamburg, 1964, în PhB 263; Heft 15a-c: *De docta ignorantia* I-III - *Die belehrte Unwissenheit* I-III (lat.-dt.), hrsg. v. HANS GERHARD SENGER, Hamburg, 1979, ediția a III-a (ediția a II-a, 1977, ediția I, 1977), în PhB 264a-c; Heft 16: *Kompendium - Compendium* (lat.-dt.), hrsg. v. BRUNO DECKER und KARL BORMANN, Hamburg, 1982, ediția a II-a, în PhB 267; Heft 17: *Mutmaßungen - De coniecturis* (lat.-dt.), hrsg. v. WINFRIED HAPP und JOSEF KOCH, Hamburg, 1988, ediția a II-a, în PhB 268; Heft 19: *Die höchste Stufe der Betrachtung - De apice theoriae* (lat.-dt.), hrsg. v. HANS GERHARD SENGER, Hamburg, 1986, în PhB 383; Heft 20: *Sichtung des Korans* I-III - *Cibratio Alkorani* I-III (lat.-dt.), hrsg. v. LUDWIG HAGEMANN und REINHOLD GLEI, Hamburg, 1989, 1991, 1993, în PhB 420a-c. Scrieri teologico-filosofice: *Schriften* I-III (lat.-dt.), hrsg. v. LEO GABRIEL, übers. v. DIETLIND und WILHELM DUPRÉ, ediția a II-a, Wien, 1989; *Acta Cusana. Quellen zur Lebensgeschichte des Nikolaus von Kues. Im Auftrag der Heidelberger Akademie der Wissenschaften* hrsg. v. ERICH MEUTHEN und HERMANN HALLAUER: Bd. I: *Lieferung* 1: 1401 - 17. Mai 1437, hrsg. v. ERICH MEUTHEN, Hamburg, 1976; Bd. I: *Lieferung* 2: 17. Mai 1437 - 31. Dezember 1450, hrsg. v. ERICH MEUTHEN, Hamburg, 1983; *Textauswahl in dt. Übersetzung*, hrsg. v. INSTITUT FÜR CUSANUS-FORSCHUNG, Trier, 1982 ş. u.: Heft 1: *De pace fidei - Der Friede im Glauben*, übers. v. RUDOLF HAUBST, Trier, 1982; Heft 2: *Die Vater-unser-Erklärung in der Volkssprache. Der moselfränkische Text ins Neuhochdt.* übertr. v. W. JUNGANDREAS, Trier, 1982; Heft 3: *De visione Dei - Das Sehen Gottes*, übers. v. HELMUT PFEIFFER, Trier, 1985; *Nikolaus von Kues - Aller Dinge Einheit ist Gott*, ausgewählt und eingeleitet von GERD HEINZ-MOHR, în col. *Klassiker der Meditation*, Zürich/Einsiedeln/Köln, 1984. **Română:** NICOLAUS

CUSANUS, *Coincidentia oppositorum*, studiu introductiv, traducere și note de MIHNEA MOROIANU, ediție bilingvă, 2 vol., în col. *Tradiția creștină*, Editura Polirom, Iași, 2008. NICOLAUS CUSANUS, *De docta ignorantia*, ediție bilingvă, îngrijită, traducere, tabel cronologic, note și postfață de ANDREI BERESCHI, Editura Polirom, Iași, 2008. NICOLAUS CUSANUS, *Pacea între religii (De pace fidei). Despre Dumnezeul ascuns (De Deo abscondito)*, traducere de WILHELM TAUWINKL, prefață de ANCA MANOLESCU, note de WILHELM TAUWINKL și ANCA MANOLESCU, Editura Humanitas, București, 2008. Alte informații pot fi consultate și la următoarea adresă de web: http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolaus_Cusanus.

STUDII ȘI MANUALE: Literatură română: A. DUMITRIU, *Istoria Logicii*, vol. II, Editura Tehnică, București, 1995. A. FLEW, *Dicționar de filosofie și logică*, Editura Humanitas, București, 1996. ANCA MANOLACHE, *Un an editorial Nicolaus Cusanus*, în *Dilema Veche*, nr. 281/2008. **Literatură străină:** Bibliografia despre Nikolaus von Kues poate fi consultată la: EDMOND VANSTEENBERGHE, *Le Cardinal Nicolas de Cues. L'action - la pensée*, Paris, 1920 (reeditare, Frankfurt/Main, 1963, și Geneva, 1974), IX-XVII (cuprinde literatura mai veche, până în anul 1920). HANS KLEINEN/ ROBERT DANZER, *Cusanus-Bibliographie (1920-1961)*, în MFCG 1 (1961), pp. 95-126. ROBERT DANZER, *Cusanus-Bibliographie. Fortsetzung (1961-1964) und Nachträge*, în MFCG 3 (1963), pp. 223-237. WOLFGANG TRAUT/ MANFRED ZACHER, *Cusanus-Bibliographie. 2. Fortsetzung (1964-1967) und Nachträge*, în MFCG 6 (1967), pp. 178-202. MARIO VASQUEZ, *Cusanus-Bibliographie. 3. Fortsetzung (1967-1972) mit Ergänzungen*, în MFCG 10 (1973), pp. 207-234. ALFRED KAISER, *Cusanus-Bibliographie. 4. Fortsetzung (1972-1982) mit Ergänzungen*, în MFCG 15 (1982), pp. 121-147. WILHELM TOTOK, *Handbuch der Geschichte der Philosophie* II: *Mittelalter*, Frankfurt/Main, 1973, pp. 601-612. KLAUS JACOBI (ed.), *Nikolaus von Kues*, Freiburg/München, 1979, pp. 160-180. JUAN GARCÍA GONZALEZ, *Repertorio bibliografico para la investigación filosófica sobre Nicolas de Cusa*, în rev. *Thémata*, nr. 2/1985, pp. 173-199. THOMAS M. IZBICKI, *Bibliography Nicholas of Cusa. The literature through 1988*, în THOMAS M. IZBICKI/GERALD CHRISTIANSON (ed.), *Nicholas of Cusa in search of God and wisdom*, Leiden, 1991, pp. 259-281. JOHANNES SCHABER, art. *Nikolaus von Kues*, în BBKL 6 (1993), pp. 889-909, cu o foarte bogată bibliografie adusă la zi. CLYDE LEE MILLER, *Form and transformation. „Christiformitas" in Nicolaus of Cues*, în JR 90/2010, pp. 1-14. Alte informații pot fi consultate și la adresele următoare de web: http://de.wikipedia.org/wiki/Nikolaus_von_Kues, http://fr.wikipedia.org/wiki/Nicolas_de_Cues și http://en.wikipedia.org/wiki/Nicholas_of_Kues.

Giovanni Pico della Mirandola († 1494)

Viața

Descendent al unei familii nobile din nordul Italiei - Mirandola, în regiunea Emilia Romagna -, tânărul Giovanni Pico a văzut lumina zilei la 24 februarie 1463.

Și-a început studiile universitare la vârsta de numai 14 ani, dovedind o inteligență aparte. A studiat dreptul canonic la universitatea din Bologna, dar, nemulțumit de ceea ce i se oferea aici, s-a reorientat după moartea mamei lui, în 1478, de care era dependent din punct de vedere financiar, spre studiul filosofiei, aplecându-se mai ales spre partea scolastic-aristotelică a acesteia, așa cum era ea predată la universitățile din Ferrara și Padova. Tot acum se acomodează cu tradiția iudaică și arabă, proces facilitat prin prezența unor profesori evrei la aceste universități.

În anul 1484 va pleca spre Florența, centru artelor umaniste, unde, sub oblăduirea nobilei familii de Medicis, va conduce „*Academia Platonică*", al cărei scop era, în principal, traducerea dialogurilor platonice și a scrierilor Antichității târzii, a discuțiilor filosofice, dar și a celor filosofico-teologice.

Va deprinde în această perioadă, pe lângă limbile greacă și latină, și importante cunoștințe de ebraică, aramaică și arabă. A fost ferm convins că secretele învățăturii esoterice ale Kabalei indică importante elemente legate de credința creștină.

Opera

În 1486 va publica 900 de teze pe diverse teme filosofice și teologice, dorind ca prin acestea să atragă înspre Roma, pentru discuții, toate mințile luminate ale Europei. Introducerea la aceste teze, cunoscută sub numele de *Oratio*, care a fost publicată postum sub numele *De dignitate hominis*, a devenit în scurt timp unul dintre textele cele mai importante ale culturii renascentiste italiene. Se accentua în acest text libertatea omului și dobândirea capacității sale de a privi și a descifra tainele ascunse ale universului.

Papa Inocențiu VIII a condamnat însă 13 din aceste 900 de teze, declarându-le ca fiind eretice, așa încât Giovanni Pico a trebuit să se refugieze în Franța, unde, în cele din urmă, a fost arestat de agenții papalității. Eliberat prin mijlocirea lui Lorenzo de Medicis, s-a întors la Florența, fiind declarat în 1483, de către papa Alexandru VI Borgia, nevinovat și liber de orice acuză de erezie.

Va redacta aici lucrarea cunoscută sub numele de *Apologia*, precum și pe cea de tâlcuire la referatul din cartea Facerii, *Heptaplus*, trăind foarte retras și alunecând treptat sub influența predicilor lui Savonarola.

A trecut la cele veșnice la 7 ianuarie 1494, la Florența.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și Traduceri: *Opera Omnia*, ediția Eugenio Garin, Torino, 1972. *Conclusiones philosophicae, cabalisticae et theologicae*, ediția B. Kieszkowski, Geneva, 1973. *Disputationes adversus astrologiam divinatricem*, Hildesheim, 1969, mit einer Einleitung von C. Vasoli. *Heptaplus de septiformi sex dierum Geneseos enarratione*, ediția E. Garin, împreună cu *De hominis dignitate* și *De Ente et Uno*, Firenze, 1942. **Traduceri: Germană:** *De Hominis Dignitate*, hrsg. von A. Buck, mit einer Übersetzung von N. Baumgarten, Hamburg, 1990. *Oratio de hominis dignitate*, Lat./Dt. = *Rede über die Würde des Menschen*, auf der Textgrundlage der Editio princeps, hrsg. und übersetzt von Gerd von der Gönna, Bibliogr. erg. Ausg., Stuttgart, 2009. **Română:** Giovanni Pico della Mirandola, *Despre demnitatea omului*, trad. Dan Negrescu, București, Editura Științifică, 1981.

Studii și Manuale: Literatură în limba română: Leon Săraţeanu, *Un aristocrat al cunoașterii: Giovanni Pico della Mirandola (Un aristocrate de la connaissance: Giovanni Pico della Mirandola)*, în MI 10 (1994), 28, pp. 54-56. Ioan Botiș, *Un mare spirit renascentist: Pico della Mirandola*, în *Gazeta de Maramureș*, 16. 11. 2009. **Literatură străină:** A. della Torre, *Storia dell'accademia Platonica di Firenzenze*, Firenze, 1902. G. Gentile, *Il Concetto dell'Uomo nel Rinascimento*, Bari, 1916. E. Garin, *Giovanni Pico della Mirandola. Vita e dottrina*, Firenze, 1937. L. Gautier-Vignal, *Pic de la Mirandole*, Paris, 1938. A. Dulles, *Princeps Concordiae: Pico della Mirandola and the Scolastic Tradition*, Cambridge Mass., 1941. Paul Oskar Kristeller, *The Renaissance Philosophy of*

Man, Chicago, 1950. Idem, *Eight Philosophers of the Italian Renaissance*, Stanford, 1964. Idem, *Acht Philosophen der italienischen Renaissance*, Weinheim, 1986, pp. 47-61. E. MONNERJAHN, *Giovanni Pico della Mirandola. Ein Beitrag zur philosophischen Theologie des italienischen Humanismus*, Wiesbaden, 1960. G. DI NAPOLI, *Giovanni Pico della Mirandola e la problemattica dottrinale del suo tempo*, Roma, 1965. CH. TRINKAUS, *In Our Image and Likeness. Humanity and Divinity in Italian Humanist Thought*, 2 vol., London/Chicago, 1970. W. G. CRAVEN, *Giovanni Pico della Mirandola, Symbol of his Age. Interpretations of a Renaissance Philosopher*, Geneva, 1981. H. REINHARDT, *Christus amicus. Ein psychologischer exakter Weg der Gotteserfahrung in der „Imitatio Christi" und bei G. Pico Mirandola*, în ARPs 17 (1985), pp. 218-247. Idem, *Freiheit zu Gott. Der Grundgedanke des Systematikers Giovanni Pico della Mirandola*, Weinheim, 1989. GREGOR MÜLLER, *Die „dignitas hominis"-Lehre des P. della Mirandola: Ein Plädoyer für Freiheit und Frieden. Problemgeschichtl. Unters. über Fragen der Anthropologie im Zeitalter der Renaissance*, în *Die Kraft der Hoffnung. Gemeinde u. Evangelium. Fs. f. Alterzbischof DDr. JOSEF SCHNEIDER zum 80. Geb.*, Bamberg, 1986, pp. 302-322. CHRISTOPH DRÖGE, art. *Pico della Mirandola, Giovanni*, în BBKL 7 (1994), pp. 579-582. HENRYK MAJKRZAK, *La dignità dell'uomo nel pensiero di Giovanni Pico della Mirandola*, în AnCra 28 (1996), pp. 59-71. PIER C. BORI, *I tre giardini nella scena paradisiaca del „De hominis dignitate" in Pico della Mirandola*, în *Aste*, 13 (1996), pp. 551-564. L. QUAQUARELLI/Z. ZANARDI, *Pichiana. Bibliografia delle edizioni e degli studi*, în *Studi pichiani*, 10, Firenze, 2005. TH. GILBHARD, *Paralipomena pichiana: a propos einer Pico-Bibliographie*, în *Accademia. Revue de la Société Marsile Ficin*, VII, 2005, pp. 81-94. AMOS EDELHEIT, *The „scholastic" theology of G. P. della Mirandola. Between biblical faith and academic skepticism*, în RThPhM 74 (2007), pp. 523-570. ANNIE NOBLESSE-ROCHER, *Le „Discours sur la dignité de l'homme" de J. P. de la Mirandole (1486)*, în *Polu*, 56 (2008), pp. 161-176. OLIVER W. LEMBCKE, *Die Würde des Menschen, frei zu sein. Zum Vermächtnis der „Oratio de hominis dignitate" Picos della Mirandola*, în *Des Menschen Würde - entdeckt und erfunden im Humanismus der italienischen Renaissance*, Tübingen, 2008, pp. 159-186. PIER CESARE BORI, *Immagini di Dio, immagini dell'umano. Letture di Gen 1,26-28 tra Pico e Locke*, în *Aste*, 25 (2008), pp. 181-201. JAN-HENDRYK DE BOER, *Faith and knowledge in the religion of the Renaissance. Nicholas of Cusa, Giovanni Pico della Mirandola, and Savonarola*, în ACPQ 83 (2009), pp. 51-78.

CUPRINS

PERIOADA A III-A 5
Dionisie Pseudo-Areopagitul 7
Leonțiu de Bizanț 29
Sfântul Maxim Mărturisitorul 35
Ioan Scărarul 54
Anastasie Sinaitul 65
Ioan Moshu 66
Sever al Antiohiei 69
Sofronie al Ierusalimului 80
Gherman al Constantinopolului 91
Sfântul Ioan Damaschin 98

IMNOGRAFIA 117
Roman Melodul 117
Andrei Criteanul 121
Cosma Melodul 125

SCRIITORI LATINI DIN PERIOADA A III-A
IERARHI, MONAHI ȘI ALȚI TEOLOGI 127
Boețiu 127
Casiodor 130
Grigorie de Tours 136
Grigorie cel Mare 142
Isidor de Sevilla 150
Benedict de Nursia 157
Sfântul Cuvios Dionisie Exiguul 164

LITERATURA POSTPATRISTICĂ 177
Tarasie 182
Nichifor I 184
Metodie 186
Teodor Studitul 189
Iosif Studitul, arhiepiscopul Tesalonicului 197
Fotie 199
Leon VI Înțeleptul (Filozoful) 210
Nicolae I Misticul, patriarhul Constantinopolului 217
Constantin VII Porfirogenetul 221
Leon Diaconul 222
Suidas 224

AGHIOGRAFI 227
Simeon Metafrast 227

ALȚI AGHIOGRAFI DIN SEC. X 232
Ioan, patriarhul Ierusalimului 232
Nichifor, preot al bisericii „Sf. Sofia"
din Constantinopol 232
Evarestos, diacon și hartofilax în Constantinopol 232
Cosma retorul și monahul 232
Nichifor Magistrul 233
Nicolae Sinaitul 233
Teofan, monah din mănăstirea Chimina din Bitinia 233
Nichifor Uranos 233

IERARHI, PREOȚI, MONAHI ȘI ALȚI TEOLOGI 234
Simeon Noul Teolog 234
Nichita Pieptosul 246
Mihail Psellos 249
Teofilact al Ohridei 255

Eutimie Zigabenul 260
Nil Doxapatru (Δόξα Πατρής) 262
Eustațiu al Tesalonicului 263
Ioan Zonaras 265
Alexie Aristen 268
Nichita Acominatul (Coniatul) 269
Mihail Acominatul 271
Teodor Balsamon 272
Ioan Beccos (Βέκκος) 274
Alexie I Comnenul 277
Aretas 278
Casiana 280
Nichifor Gregoras 285
Teolipt al Filadelfiei 291
Grigorie Palama 297
Nicolae Cabasila 315

IMNOGRAFI 329
Ioan Geometru 329
Nichita Paflagonul 330
Vartolomeu, monah din Edesa 331
Ștefan, diacon din Constantinopol 332
Petre Sicheliotul 333
Procopie Hartofilaxul 334
Frații Teofan și Teodor 334

ALȚI SCRIITORI TEOLOGI
DIN SECOLUL AL X-LEA 335

A. DOGMATIȘTI ȘI POLEMIȘTI 335
Ioan, diaconul de la „Sfânta Sofia” 335
Teofilact, patriarhul Constantinopolului 336
Ștefan, mitropolitul Nicomidiei 336

B. PREDICATORI 337
Arsenie al Cherchirei 337
Cosma Vestitor 338
Petru, episcopul Argosului 339
Grigorie, arhidiacon și referendar la „Sfânta Sofia" 341
Anatolie, arhiepiscopul Tesalonicului 342
Teodor Dafnopates 342
Sisinie al II-lea, patriarhul Constantinopolului 344
Iosif monahul și schevofilaxul 345
Grigorie, preot din Cezareea Capadociei 346
Teodor, mitropolitul Cizicului 346
C. EXEGEȚI, COMENTATORI AI SFINTEI SCRIPTURI SAU AI UNOR OPERE PATRISTICE 347
Vasile, episcop al Neopatrelor din Tesalia 347
Eferem, monah de la Sf. Munte 347
Nicolae, episcopul de Reggio din Calabria 347
Un oarecare Nicodim 348
Nichita Anthipatos 348
D. CATENE 349
Vasile al II-lea al Cezareei Capadociei 349
Gheorghe Mokenos 350
Un oarecare Teofil 350
E. ASCEȚI ȘI MISTICI 350
Antonie Studitul 350
Simeon Studitul, numit și Evlaviosul 351
Atanasie Athonitul 352
Sf. Pavel cel Nou de la Muntele Latros 354
Nicon Metanoite 356
Ioan Xenos 358

MONAHI ŞI IERARHI TEOLOGI 359
Nichifor Calist (Xantopulos) 359
Simeon al Tesalonicului 363
Marcu Eugenicul 369
Visarion al Niceii 377
Ghenadie II Scholarios 380
Filotei Kokkinos 394

LITERATURA POSTPATRISTICĂ ÎN APUS 420
EVUL MEDIU 422
Fulgentius de Ruspe 424
Alcuin 428
Rabanus Maurus 432

SECOLUL AL IX-LEA 435
Agobard 435
Ioan Scotus Eriugena 438

SECOLUL AL X-LEA 443

SECOLUL AL XI-LEA 443
Roscellin 443
Petru Damiani 444
Lanfranc 446
Anselm de Canterbury 448

SECOLUL AL XII-LEA 453
Petru Abelard 453
Bernard de Clairvaux 456
Hugo de Saint Victor, din Paris 459
Richard de Saint Victor 461
Gauthier de Saint Victor 462
Petru Lombardul 463

SECOLUL AL XIII-LEA 466
Albertus Magnus 466
Alexandru de Hales 468
Raymond de Lulle 470
Roger Bacon 472
Bonaventura 473
Toma d'Aquino 476
Gilles de Rome 481
Ioan Duns Scotus 483
Deosebiri între scotism și tomism 484
SECOLUL AL XIV-LEA 485
Wilhelm de Ockam 485
Pierre d'Ailly 491
Jean Ch. Gerson 495
Meister Eckhart 499
SECOLUL AL XV-LEA 503
Nicolaus Cusanus 503
Giovanni Pico della Mirandola 510

TIPOGRAFIA INSTITUTULUI BIBLIC ŞI DE MISIUNE ORTODOXĂ
Intrarea Miron Cristea nr. 6, Sector 4, Bucureşti, 040162
Telefon: 021 406 71 93; 021 406 71 94; Fax: 021 300 05 53
www.editurapatriarhiei.ro
editura@patriarhia.ro
tipogr.inst.biblic@rdslink.ro
magazin@editurapatriarhiei.ro